

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TİCARETTE DIŞA BAĞIMLILIK VE
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ:
1980-2010 EKONOMİK ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Ali KONAK

**Enstitü Anabilim Dalı : İktisat
Enstitü Bilim Dalı : İktisat**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Selim İNANÇLI

OCAK-2012

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TİCARETTE DIŞA BAĞIMLILIK VE
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ:
1980-2010 EKONOMİK ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

Ali KONAK

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat
Enstitü Bilim Dalı : İktisat

Bu tez 26/01/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kemal YILDIZIM Doç. Dr. Aykut EKİNGİ Doç. Dr. Temel GÜNEAL
Kemal Yıldırım *Aykut Ekingi* *Temel Güneal*

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Bülent
Doç. Dr. Fuat SEKİMEN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Selim İNANGLI
Selim Inanlı

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinde yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ali KONAK

26.01.2012

ÖNSÖZ

Günümüzde iktisadi ve teknolojik alanlarda yaşanan gelişmeler, küreselleşmenin hızlanmasına ve ülkelerin üretim yapılarının hızla değişmesine neden olmuştur. Üretim yapılarındaki değişim süreci ise özellikle gelişmekte olan ithal girdi kullanımının artmasına ve ihracatın ithal girdilere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Türkiye özelinde sektörel bazda ihracatın ithal girdilere bağımlılığını ve bağımlılığın gelişimini incelemeye yönelik iktisadi analizlerinin yapıldığı doktora tezi ampirik çalışmalara dayalı olarak hazırlanmıştır. İhracatın ithal girdilere bağımlılığını ölçmek üzere hazırlamış olduğum doktora tez çalışmasının her aşamasında bana yardımlarını, samimiyetini, güler yüzünü ve ilgisini hiç esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Selim İNANÇLI'ya minnettar olduğumu ifade etmek ister, teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik gelişim sürecimde sağlamış olduğu katkılarından dolayı tanımaktan şeref duyduğum sayın Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK'e, doktora tez çalışmasının hazırlanış aşamasında tezin sağlıklı bir şekilde gelişimine büyük katkı sağlayan değerli görüş ve önerileri nedeniyle Sayın Doç. Dr. Fuat SEKMEN'e ve çalışmayı hazırlarken bana vermiş olduğu moral destek nedeniyle Sayın Doç. Dr. Temel GÜRDAL'a teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca benim için her türlü maddi ve manevi fedakârlıktan kaçınmayan sevgili annem Mevhibe KILINÇ'a ve değerli babam Metin KONAK'a, sevgili kardeşim Alp KONAK'a, her ziyaretine gittiğimde tezin gelişimini merak eden dedem Yaşar KILINÇ'a, özellikle çalışmamın sıkıntılı günlerinde her zaman yanımda olan, bana her konuda sevgi, anlayış ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Dilek AYDIN'a ve her biri birbirinden değerli meslektaşlarıma sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Ali KONAK

26.01.2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ	ix
ŞEKİL LİSTESİ	xii
ÖZET	xiv
SUMMARY	xv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DIŞ TİCARET VE BAĞIMLILIK İLİŞKİSİNİN TANIMI, KAPSAMI, BAĞIMLILIĞI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE EKONOMİK ETKİLERİ	.6
1.1. Dış Ticaretin Tanımı, Kapsamı ve Ekonomik Etkileri	6
1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi.....	6
1.1.2. Dış Ticaretin Amaçları ve Yararları.....	9
1.1.3. Ekonomik Kalkınmada Dış Ticaretin Rolü.....	14
1.1.3.1. Dış Ticaret ve Kaynak Dağılımı Etkisi	14
1.1.3.2. Disipline Edici İthalat Hipotezi.....	15
1.1.3.3. Ölçek Ekonomileri Etkisi	17
1.1.3.4. Girdi Sağlama Etkisi	18
1.1.4. Dış Ticaretin Ekonomik Etkileri	20
1.1.4.1. Dış Ticaretin İhracat Üzerindeki Etkileri.....	20
1.1.4.2. Dış Ticaretin İthalat Üzerindeki Etkileri.....	21
1.2. Dış Ticaretin Bağımlılık İlişkisi, Tanımı, Kapsamı ve Ekonomik Etkileri.....	26
1.2.1. Dış Ticaret Yapısı ve Bağımlılığı	26
1.2.2. Dış Ticarete Bağımlılığın Nedenleri ve Kapsamı	27
1.2.3. Dış Ticarete Bağımlılığın Ekonomi Üzerindeki Etkileri	30
1.3. Ticarete Dış Bağımlılığı Etkileyen Faktörler.....	33
1.3.1. Yapısal Faktörler	33
1.3.1.1. İstikrarsız Ekonomik Yapı	33
1.3.1.2. Özel Sektör Yatırımlarının Yetersizliği	35
1.3.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Eksikliği	36

1.3.1.4. Düşük Verimlilik ve Enerji Maliyetleri	37
1.3.1.5. İhracatın Tek Pazar ve Tek Ürüne Bağlı Yapısı	40
1.3.1.6. Faiz Oranlarındaki Değişmeler ve Faiz Oranlarına Bağlı Gelişmeler	42
1.3.2. Kurumsal Faktörler	45
1.3.2.1. Kamu İdaresinin Yapısı	45
1.3.2.2. Dış Ticaret Faaliyetinde Bulunan İşletmelerin Yapısı	46
1.3.3. Dışsal Faktörler	47
1.3.3.1. Dünya Ticaret Örgütü ve Gümrük Birliğinin Olumsuz Etkileri.....	47
1.3.3.2. Dünya Ticaretindeki Rekabet Artışı.....	48
1.3.4. Gümrük Birliği ve Dışa Açık Ekonomik Yapı.....	48
1.3.5. Doğrudan İthal Girdi Kullanımının Toplam Girdi Kullanımı İçerisindeki Önem	49
1.3.6. Döviz Kurlarındaki Gelişmeler ve Ulusal Paranın Aşırı Değerlenmesi.....	50
1.3.7. Üretim Yapısı ve Dönüşüm Süreci	52
1.3.7.1. İthal İkameci Sanayileşme Uygulaması.....	53
1.3.7.2. Üretim Yapısındaki Dönüşüm Süreci ve Nedenleri.....	54
1.3.7.3. İhracata Dayalı Sanayileşme Uygulaması ve Sonuçları	55
1.4. Gelişmiş Ülkelerde Ticarete Dışa Bağımlılık ve Ekonomik Etkileri	57
1.4.1. Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı	58
1.4.2. Gelişmiş Ülkelerin İthalat Düzeyi.....	65
1.4.3. Gelişmiş Ülkelerin İhracat Düzeyi.....	68
1.4.4. Gelişmiş Ülkelerdeki İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ve Bağımlılık İlişkisi.....	71
1.5. Gelişmekte Olan Ülkelerde Ticarete Dışa Bağımlılık ve Ekonomik Etkileri.....	74
1.5.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı	74
1.5.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin İthalat Düzeyi.....	80
1.5.3. Gelişmekte Olan Ülkelerin İhracat Düzeyi.....	84
1.5.4. Gelişmekte Olan Ülkelerdeki İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ve Bağımlılık İlişkisi.....	88

BÖLÜM 2: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI.....	93
2.1. 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Genel Görünümü ve Gelişimi	93
2.1.1. 1980 Öncesi Dönem.....	94
2.1.2. 1980 Sonrası Dönem	111
2.1.2.1. Dışa Açık Büyüme, 24 Ocak 1980 Kararları ve Etkileri: 1980-1988 Dönemi.....	111
2.1.2.2. Ekonomide Dönüşüm	119
2.1.2.2.1. 1989-1993 Alt Dönemi.....	119
2.1.2.2.2. 1994-1999 Alt Dönemi.....	123
2.1.2.3. 2000'li Yıllar ve Krizler: 2000 – 2010 Dönemi	128
2.1.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Dünya Ticareti İçerisindeki Payı	138
2.1.4. Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Üzerine Etkiler	144
2.2. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Dış Ticaretinin Mal ve Faktöre Göre Değişimi	148
2.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu	148
2.2.2. Döviz Kuru Endeksindeki Gelişmelerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi.....	156
2.2.3. Dış Ticaret Haddi Kavramı ve Türleri	162
2.2.3.1. Mal Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri.....	163
2.2.3.1.1. Net Değişim Ticaret Hadleri	163
2.2.3.1.2. Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri	164
2.2.3.1.3. Gelir Ticaret Hadleri	165
2.2.3.2. Faktör Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri.....	166
2.2.3.2.1. Tek Faktörlü Ticaret Hadleri.....	167
2.2.3.2.2. Çift Faktörlü Ticaret Hadleri.....	167
2.2.3.3. Gönence Dayanan Dış Ticaret Hadleri.....	168
2.2.4. 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri.....	168
2.3. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de İthalatının Yapısı ve Gelişimi	176
2.3.1. İthalatı Düzenleyici Politikalar	177
2.3.1.1. İthalat Rejimi ve Gelişimi	177

2.3.1.1.1. 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan İthalat Rejim ve Gelişimi	178
2.3.1.1.1.1. Dış Ticarete Dönüşüm Süreci: 1980-1989 Dönemi	178
2.3.1.1.1.2. AB ile Gümrük Birliği ve DTÖ süreci: 1990-1999 Dönemi	180
2.3.1.1.1.3. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye İthalatı	185
2.3.1.1.1.4. 2000’li Yıllar ve Krizler: 2000 – 2010 Dönemi	193
2.3.1.2. Türkiye İthalatının Yapısal ve Sektörel Analizi	197
2.3.1.2.1. İthalatın Sektörel Dağılımı.....	197
2.3.1.2.2. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	200
2.3.1.2.3. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	204
2.3.1.3. Türkiye İthalatının Genel Görünümü ve Makro Ekonomik Değişkenler İle İlişkisi	210
2.3.1.3.1. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve İthalat İlişkisi	211
2.3.1.3.2. Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi.....	216
2.3.1.3.3. İstihdam ve İthalat İlişkisi.....	224
2.3.1.3.4. Fiyatlar Genel Düzeyi ve İthalat İlişkisi	226
2.3.1.4. Türkiye İthalatının Genel Sorunları	228
2.4. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de İhracatının Yapısı ve Gelişimi	230
2.4.1. İhracat Kavramı ve İhracatı Belirleyen Unsurlar	230
2.4.1.1. İhracatı Düzenleyici Politikalar.....	232
2.4.1.2. İhracatı Teşvik Politikaları.....	240
2.4.2. İhracat Rejimi ve Gelişimi	244
2.4.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan İhracat Rejimi ve Gelişimi	244
2.4.2.1.1. Dış Ticarete Dönüşüm Süreci ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejilerine Geçiş: 1980-1989 Dönemi	245
2.4.2.1.2. Gümrük Birliği ve DTÖ Süreci 1990-1999 Dönemi ...	248
2.4.2.1.3. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye İhracatı.....	253

2.4.2.1.4. 2000’li Yıllar ve Krizler: 2000 – 2010 Dönemi.....	256
2.4.3. Türkiye İhracatının Yapısal ve Sektörel Analizi.....	259
2.4.3.1. İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	259
2.4.3.2. İhracatın Sektörel Dağılımı	262
2.4.3.3. İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	270
2.4.4. İhracatın Makro Ekonomik Değişkenler ile İlişkisi	278
2.4.4.1. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve İhracat İlişkisi.....	279
2.4.4.2. Döviz Kuru ve İhracat İlişkisi	285
2.4.4.3. İstihdam ve İhracat İlişkisi	292
2.4.4.4. Fiyatlar Genel Düzeyi ve İhracat İlişkisi.....	293
2.4.5. Türkiye İhracatının Genel Sorunları	295

BÖLÜM 3: TÜRKİYE İHRACATININ İTHAL GİRDİLERE BAĞIMLILIĞI:

SEKTÖREL BAĞIMLILIK ANALİZİ 297

3.1. İhracatın İthal Girdilere Bağımlılığının Girdi-Çıktı Modeli İle Analizi	298
3.2. Literatür Özeti	300
3.3. Yöntem ve Bulgular	303
3.3.1. Doğrudan Geri Bağlantı	306
3.3.2. Doğrudan İleri Bağlantı	307
3.3.3. Toplam Geri Bağlantı.....	307
3.3.4. Toplam İleri Bağlantı	308
3.3.5. Doğrudan Dikey Uzmanlaşma Payı	308
3.3.6. Toplam Dikey Uzmanlaşma Payı.....	309
3.4. Türkiye Uygulaması ve Sonuçlar.....	310
3.5. 2003-2010 Dönemi Bağımlılığın Gelişimi	338
3.5.1. 2003-2010 Döneminde Bağımlılığın Hesaplanması	341
3.6. 2003-2010 Döneminde Türk Ekonomisinde İhracatın İthal Girdilere Bağımlılığının Sektörler Açısından Değerlendirilmesi.....	347
3.6.1. Radyo, Televizyon ve Haberleşme Araçları Sektörü.....	347
3.6.2. Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt Sektörü	352
3.6.3. Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı Sanayi	

Sektörü	358
3.6.4. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazların İmalatı Sektörü	365
3.6.5. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İmalatı	370
3.6.6. Ana Metal Sanayi	373
3.6.7. Metal Eşya Sektörü	379
3.6.8. Kimya Sektörü	383
3.6.9. Tekstil Sektörü	390
3.6.10. Plastik Sektörü	396
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	403
KAYNAKLAR	407
EKLER.....	442
ÖZGEÇMİŞ.....	448

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ASIAD	: Avrasya Sanayici ve İş Adamları Derneği
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
ATC	: Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BYS	: Başka Yerde Sınıflandırılmamış
DFİF	: Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EİT	: Ekonomi İşbirliği Teşkilatı
GATT	: Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GEGS	: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKDF	: Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
KÜT	: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
OECD	: Ekonomi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkezi Bankası
TKB	: Türkiye Kalkınma Bankası
TKF	: Toplu Konut Fonu

TKSD	: Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WB	: Dünya Bankası (World Bank)

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Gelişmiş Ülkelerin İthalat Düzeyi.....	66
Tablo 2. Gelişmiş Ülkelerin İhracat Düzeyi.....	69
Tablo 3: Gelişmiş Ülkelerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	72
Tablo 4: Gelişmekte Olan ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki Mal İthalatı.....	83
Tablo 5: Gelişmekte Olan ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki Mal İhracatı.....	87
Tablo 6: Gelişmekte Olan ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	90
Tablo 7: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1923-1929 Dönemi.....	97
Tablo 8: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1930-1939 Dönemi.....	99
Tablo 9: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1940-1945 Dönemi.....	102
Tablo 10: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1946-1961 Dönemi.....	103
Tablo 11: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1962-1979 Dönemi.....	109
Tablo 12: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1980-1988 Dönemi.....	117
Tablo 13: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1989-1993 Dönemi.....	121
Tablo 14: Yıllara Göre Dış Ticaret: 1994-1999 Dönemi.....	126
Tablo 15: Yıllara Göre Dış Ticaret: 2000-2010 Dönemi.....	129
Tablo 16: Dünya Dış Ticaret Verileri (1980-2010).....	139
Tablo 17: Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaretin Toplam Dünya Ticareti İçindeki Payı.....	142
Tablo 18: Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı.....	145
Tablo 19: Türkiye'de GSYİH-Dış Ticaret Dengesi ve Cari Denge (1980-2010).....	152

Tablo 20: 1982-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (2003=100).....	170
Tablo 21: Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri (1996-2004)...	188
Tablo 22: Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'ni Payı.....	189
Tablo 23: Türkiye'nin İthalatının Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı.....	198
Tablo 24: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	202
Tablo 25: İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı.....	207-208
Tablo 26: Toplam İthalat ve GSYİH'nin Yıllara Göre Değişimi(1980-2010).....	213
Tablo 27: Türkiye'nin 1980-2010 Dönemi Reel Döviz Kuru ve İthalat Verileri.....	220
Tablo 28: Yıllara Göre Dış Ticaret 1980-1989 Dönemi.....	247
Tablo 29: Yıllara Göre Dış Ticaret 1990-1999 Dönemi.....	249
Tablo 30: Gümrük Birliği Sonrası 1996-1999 Alt Dönemi Türkiye-AB Dış Ticaret Göstergeleri.....	253
Tablo 31: Gümrük Birliği Sonrası 2000-2010 Alt Dönemi Türkiye-AB Dış Ticaret Göstergeleri.....	255
Tablo 32: Yıllara Göre Dış Ticaret 2000-2010 Dönemi.....	257
Tablo 33: İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	261
Tablo 34: Türkiye'nin İhracatının Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı.....	264
Tablo 35: İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı.....	272-273
Tablo 36: İhracat - GSYİH İlişkisi.....	282
Tablo 37: Döviz Kuru-İhracat İlişkisi.....	289
Tablo.38: Ters İthalat Matrisleri Sütun Toplamları.....	311
Tablo 39: Ters İthalat Matrisleri Satır Toplamları.....	315

Tablo 40: Toplam Geri Bağlantı Etkisi.....	319
Tablo 41: Toplam İleri Bağlantı.....	321
Tablo 42: Sektörlerin Doğrudan Dikey Uzmanlaşma Payları.....	324
Tablo 43: Sektörlerin Toplam Dikey Uzmanlaşma Payları.....	336
Tablo 44: İmalat Sanayi Sektörlerinin Bağımlılık Oranları (İhracat / Üretim) - (İhracat / Arz).....	344
Tablo 45: İmalat Sanayinde Yıllar İtibariyle Bağımlılıktaki Gelişimi.....	346

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizat ve Cihazları.....	348
Şekil 2: Radyo,Televizyon Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları Bağımlılığın Gelişimi	350
Şekil 3: Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar.....	354
Şekil 4: Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar Bağımlılığın Gelişimi.....	355
Şekil 5: Motorlu Kara Taşıtı ve Römorkları.....	360
Şekil 6: Motorlu Kara Taşıtları Bağımlılığın Gelişimi.....	362
Şekil 7: Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar.....	368
Şekil 8: Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar Bağımlılığın Gelişimi.....	369
Şekil 9: Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat.....	371
Şekil 10: Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat Bağımlılığın Gelişimi	372
Şekil 11: Ana Metal Sanayi.....	376
Şekil 12: Ana Metal Sanayi Bağımlılığın Gelişimi.....	378
Şekil 13: Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizat Hariç).....	381
Şekil 14: Metal Eşya Sanayi Bağımlılığın Gelişimi (Makine ve Teçhizat Hariç).....	382
Şekil 15: Kimyasal Madde ve Ürünleri.....	386
Şekil 16: Kimyasal Madde ve Ürünleri Bağımlılığın Gelişimi.....	387
Şekil 17: Tekstil Ürünleri.....	393
Şekil 18: Tekstil Ürünleri Bağımlılığın Gelişimi.....	394

Şekil 19: Plastik ve Kauçuk Ürünleri.....	398
Şekil 20: Plastik ve Kauçuk Ürünleri Bağımlılığın Gelişimi.....	400

Tezin Başlığı: Ticarete Dışa Bağımlılık ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi**Tezin Yazarı:** Ali KONAK**Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Selim İNANÇLI**Kabul Tarihi:** 26.01.2012**Sayfa Sayısı:** XV (Ön Kısım) + 442 (Tez) + 6 (Ekler)**Anabilim dalı:** İktisat**Bilim dalı:** İktisat

Günümüzde teknolojik alanda ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve mesafelerin kısılması, ülkelerin üretim yapılarında değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve özellikle gelişmekte olan ülkeleri ihracat açısından ithal girdilere bağımlı hale getirmiştir. Hazırlanmış olan doktora tezinin en önemli amacı, sektörel bazda Türkiye'nin ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin ve bağımlılığın gelişiminin tespit edilmesidir.

Çalışmanın başlangıç kısmında geniş kapsamlı bir teorik çerçeve oluşturulmuş, devam eden bölümünde ise 1980 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'de ihracat ve ithalatta yaşanan gelişmeler istatistik verileri yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ampirik bölümünde ise Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlılığı, öncelikle 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hazırlanan ve yayınlanan Girdi-Çıktı tablolarıyla analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Türk ekonomisinde, ihracatı ithal girdilere en bağımlı olan sektörlerin imalat sanayinde faaliyette bulunan sektörler olduğu tespit edilmiştir. 2002 yılından sonra TÜİK tarafından Girdi-Çıktı tablosunun yayınlanmaması nedeniyle, 2003-2010 döneminde sektörel bazda ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişmeler yine 2002 yılında yayınlanan Girdi-Çıktı tablosunda yer alan veriler baz alınarak tespit edilmiştir. Bu aşamada Sanayi Üretim Endeksleri ile İhracat Miktar Endeksleri ve İthalat Miktar Endekslerinden yararlanılmıştır. Yapılan analizde imalat sanayinde faaliyette bulunan 17 sektör üzerinde yoğunlaşarak ihracatı ithal girdilere en bağımlı ilk 10 sektör tespit edilmiştir. Daha sonra her bir sektörde ortaya çıkan bağımlılığın nedenleri ile bağımlılığın gelişimi yıllar itibariyle ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda 2010 yılı itibariyle Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizat ve Cihazları Sektöründe, Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar Sektöründe, Motorlu Kara Taşıtı ve Römorkları Sektöründe, Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar Sektöründe, Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat Sektöründe, Ana Metal Sanayi Sektöründe, Metal Eşya Sanayi Sektöründe, Kimyasal Madde ve Ürünleri Sektöründe, Tekstil Ürünleri Sektöründe ve Plastik ve Kauçuk Ürünleri Sektöründe ihracatın ithalata önemli oranda bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, sektörel bazda bağımlılık hızındaki gelişmeler daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında zaman zaman yavaşlamalar görülse de bağımlılığın sürekli olarak artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bağımlılık, İhracat, İthalat, Türkiye, Analiz

Title of the Thesis: The Dependency of Foreign Trade and Its Effects on Turkey : 1980-2010 Economic Analysis	
Author : Ali KONAK	Supervisor : Assist. Prof. Dr. Selim İNANÇLI
Date: 26.01.2012	Nu. of pages : XV (pre text) + 442 (main body) + 6 (appendix)
Department : Economics	Subfield: Economics
<p>Today, depending on new developments in the technological field, the development of new production techniques and shortening of distances caused changes in production structures of countries and particularly, developing countries became dependant on imported inputs in terms of exportation. The most important aim of this doctoral thesis is determining the dependency of Turkey's exportation on her importation level and development of the dependency in sectoral basis.</p> <p>In the introduction of the study, a comprehensive theoretical framework is created and in the following parts the development process of Turkey's exportation and importation between 1980 to 2010 period is evaluated by the help of statistical data. In the analysis section of the study, the dependence on imports of exports in Turkey is primarily analyzed by the input-output tables prepared and published by Turkey Statistical Institute (TSI) in 1985, 1990, 1998 and 2002 years. As a result of the analysis, it is ascertained that sectors that are most dependant on imported inputs of exports in Turkish economy are the ones operating in the manufacturing industry. Due to the fact that the Input – Output table hasn't been issued by the TSI after 2002, the developments in the dependence on imports of exports in sectoral basis in 2003 – 2010 period are ascertained (measured) again by the data in 2002 Input – Output table. At this stage, Industrial Production Indices, Export Volume Indices and Import Volume Indices are benefited. In the analysis, 17 sectors that are active in manufacturing industry are focused on and first 10 sectors, whose exports are dependent on import inputs are identified. Then, the reasons of each sector's dependency and its development over the years are examined in detail.</p> <p>In consequence of the study, as of 2010, it is detected that exportation is significantly dependent on importation in Radio, Television, Communication Equipment and Systems Sector, Coking Coal, Refined Petroleum Products and Nuclear Fuels Sector, Motor Vehicles and Trailers Sector, Not Elsewhere Classified Electrical Machinery and Equipment Sector, NEC Machinery and Equipment Sector, Basic Metal Industry Sector, Fabricated Metal Products Industry Sector, Chemicals and Chemical Products Sector, Textile Products Sector and the Plastics and Rubber Products Sector. In addition, although some slowdowns are seen in the development of dependency rate in sectoral basis compared to previous years, it is inferred that dependency is tend to going upward continuously.</p>	
Keywords: Dependence, Export, Import, Turkey, Analysis	

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde karşılaşılan önemli sorunlardan biri, dış ticaret faaliyetlerinde ortaya çıkan ithal girdi bağımlılığıdır. Hiçbir ülke kendi sahip olduğu kaynaklarla ihtiyaçlarının tamamını karşılayamaz ve mutlak surette başka ülkelerden gerek hammadde ve aramalı şeklinde gerekse de nihai mal şeklinde ithal girdilere ihtiyaç duyar. Üretim sürecinde ülkeler arasındaki üretim maliyeti farklılıkları, dış ticaretin yönünü ve hacmini önemli ölçüde etkilemektedir. Bir ülkede teknoloji, iş gücü ve üretim kaynaklarına sahip olunması gibi nedenlerle ucuza üretilen bir mal, diğer bir ülkede aynı üretim faktörlerine sahip olunamaması nedeniyle daha pahalıya üretilir. Dolayısıyla da belirli malların yerli üretimi ve ihracatı, yurtiçi talebi karşılayacak düzeyde gerçekleştirilememekte veya hiç yapılamamaktadır. Böyle durumlarla karşılaşıldığında, yerli üretim açığı bulunan ülkeler, iç piyasadaki talebi karşılamak amacıyla üretim fazlası bulunan ülkelere ithalat yapmak durumunda kalmaktadırlar ve gerek iç piyasada tüketmek gerekse de ihracat gerçekleştirebilmek için ithal girdilere bağımlı hale gelmektedirler.

Günümüzde uluslararası ekonomik ilişkiler ve ülke ekonomileri açısından en önemli iktisadi faaliyetlerinden birini teşkil eden dış ticaret, zaman içinde hızla gelişim gösteren teknolojik gelişmelerden yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, üretim yapısında değişikliklere neden olarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkmasında etkin bir rol oynamış bulunmaktadır. Aynı zamanda ulaşım imkânlarındaki gelişmeler ülkelerin birbirlerine daha da yakınlaşmasına ve ülkeler arası ticaretin gelişimine dolayısıyla da küreselleşmenin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu süreç, kaliteli üretimin ve ihracatın gerçekleşebilmesi için ihtiyaç duyulan ileri teknolojiye veya eğitilmiş iş gücüne sahip olamayan, bu alanlarda gerekli yatırımları gerçekleştirememiş ülkeleri, sanayi ürünleri konusunda teknolojik gelişmelerini tamamlamış ve eğitilmiş iş gücü açısından önemli bir potansiyele sahip olan gelişmiş ülkelere girdi açısından bağımlı hale getirmiştir.

Bunun dışında gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler arasında, sahip oldukları kaynakların (hammadde ve aramalı) dış piyasalarda değerlendirilebilmesi için de birbirlerine karşılıklı bir bağımlılık durumu söz konusudur. Bu süreçte gelişmekte olan

lkeler, lke ihtiyaından daha fazla miktarda sahip oldukları hammadde ve ara mallarını satabilmek amacıyla gelişmiş ülkelere ihtiyaç duyarken, gelişmiş ülkelerde sahip oldukları teknolojiyi kullanarak ürettikleri nihai mallar için özellikle gelişmekte olan piyasalara ihtiyaç duymakta, üretimlerinin devamlılığını sağlayabilmek için bu piyasalara bağımlı olmaktadır. Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, çeşitli sektörlerde önemli yatırımlar yaparak ve teknoloji transfer ederek ihracatlarını dolayısıyla da ulusal gelirlerini artırmak için gelişmiş ülkelerle ticaret yapma gereksinimi duymaktadırlar. Dolayısıyla ticari faaliyette bulunan gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler, üretim ve ihracat faaliyetleri noktasında mutlak surette birbirlerine karşılıklı bağımlı durumda bulunmaktadır.

1980 sonrası dönemde dünyada yoğunlaşan küreselleşme faaliyetlerinin de etkisiyle ülkeler ulusal ekonomilerini dışa aarak sanayileşme ve liberalleşme politikalarını benimsemeye başlamışlardır. Küreselleşme ile dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler, üretim sürelerinde önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Türk ekonomisi de küresel boyutta yaşanan üretim yapısındaki bu değişimden payını almış ve 1980’li yıllardan itibaren uygulamaya koyulan iktisadi düzenlemelerle liberal politikalara uyum sağlamaya aalışmıştır. Özellikle 24 Ocak 1980 kararları ile ulusal ekonomide dışa aılma süreci yaşanmaya başlamış ve bu srekte ülkenin gerek ekonomik gerekse sanayi alanında hızlı bir şekilde gelişmesi hedeflenmiştir. Uygulanan liberal politikalar ve sanayileşme stratejileri ile ihracat miktarının, dolayısıyla da ihracat gelirlerinin artırılması ve ihracattan elde edilen gelirlerin ulusal sanayi yatırımları için kullanılması ile ulusal sanayinin geliştirilerek gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşılması hedeflenmiştir.

Bu amaala planlanan hedefler doğrultusunda ihracatın artırılmasına yönelik çeşitli teşvik politikaları uygulamaya koymuş, ulusal ekonomi dış dünyaya aılmaya aalışılmış ve istikrarlı bir ekonomik kalkınma gerãekleřtirilmek istenmiştir. Ancak Türkiye’nin dış ticaret yapısı incelendiğinde halen azm bulunamayan yapısal sorunların var olduğunu görülmektedir. Bu sorunların başında, ihracatın ithal girdilere bağımlılığı ve buna bağlı olarak ortaya aıkın dış ticaret aığı gelmektedir. lke ekonomisi ve dış ticaret aığının azaltılması aasından ihracatın artırılması kadar ihtiyaç duyulan ithalat girdilere bağımlılığın da azaltılması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle ihracatın ithalata

bağımlılığını azaltmaya yönelik gerekli tedbirlerin ve politikaların süratle oluşturulması ve uygulanması hem dış ticaret hem de ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir.

Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın ana teması, Türkiye'nin dış ticareti ve ülke ekonomisi açısından son derece önemli nitelikte olan ihracatın ithalata bağımlılığının sektörel bazda belirlenmesi ve tespit edilen bağımlılığın yıllar itibariyle gelişiminin değerlendirilmesidir. Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesinde ve bağımlılığın sürekli olarak artış eğiliminde olmasında pek çok faktörün önemli etkileri bulunmaktadır. 1980-2010 döneminde ihracatın ithalata bağımlılığını değerlendirmek üzere hazırlanan bu çalışmada yıllar itibariyle bağımlılığın gelişimi üzerinde önemli etkileri bulunan faktörler üzerinde durulacaktır. Ayrıca yapılan incelemeler neticesinde Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlılığının azaltılması için alınması gereken önlemler hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Türkiye'de 1980-2010 döneminde sektörel bazda ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişmeler, birbirini bütünleyen teorik çalışmalar ve ekonomik analizler çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın teorik kısmında dış ticaretin tanımı, önemi ve ticarete dışa bağımlılığın gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki ekonomik etkileri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durularak geniş kapsamlı bir teorik çerçeve oluşturulacaktır. Daha sonra, 1980 yılından günümüze uzanan süreçte Türkiye'nin dış ticaretinin genel görünümü ve gelişimi ile ihracatın ithalata bağımlılığı üzerinde geniş kapsamlı bir inceleme yapılacaktır. Gerçekleştirilecek olan bu incelemeler sonrasında da Türkiye ihracatının ithal girdilere bağımlılığı ekonomik olarak analiz edilecek ve analiz sonucu, ihracatı ithal girdilere en bağımlı sektörlerdeki bağımlılığın yıllar itibariyle gelişimi ve bağımlılık nedenleri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Gerçekleştirilen çalışmanın en önemli amacı, 1980 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'nin dış ticaretindeki ve ihracatının ithalata bağımlılığındaki gelişmeleri açıklamaya imkân sağlayacak bir teorik çerçeve ve ekonomik analizler oluşturabilmektir. Bu temel amaç yanında, yapılan analiz neticesinde Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesinde ve bağımlılığın sürekli olarak artış

göstermesinde etkileri bulunan faktörlerin tespit edilmesi de ulaşılmak istenen bir diğer önemli amacı teşkil etmektedir. Son olarak sektörel açıdan ihracatın ithal girdilere bağımlılık seviyesindeki gelişmelerin tespit edilmesi, gerek üreticilerin yatırım yaparken geliştirecekleri stratejiler açısından gerekse de ihracatı ithal girdilere önemli olanda bağımlı olan sektörleri bu bağımlılıktan kurtarmak için çeşitli teşvik politikaları uygulayacak olan devlet açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle yapılacak analizler sonucu bağımlılık seviyesi en yüksek sektörlerin tespit edilerek yapılacak yatırımlar konusunda devlet ve yatırımcılar tarafından hangi sektörlerle ağırlık verilmesi gerekliliğinin ortaya koyulması çalışmanın bir diğer önemli amacını teşkil etmektedir.

Araştırmanın Önemi

Ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinden kaynaklanan karşılıklı bağımlılıklar, ülkelerin gelişmişlik seviyesinde ve ülkelerin üretim yapılarının şekillenmesinde oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Bu nedenle ülkeler arasındaki karşılıklı mal ve hizmet ticareti sonucu ihracatın ithalata bağımlılığı ve bu bağımlılık seviyesindeki gelişmeler, ülkede gerçekleştirilecek yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bununla birlikte ihracatın ithalata bağımlılık seviyesi ve bağımlılık seviyesindeki gelişmeler, gelecekte gerçekleştirilmesi düşünülen üretime yönelik planlamaların yapılması ve ekonomik kalkınma açısından gerçekleştirilecek yatırımlar noktasında hangi sektörlerle ağırlık verilmesi gerektiği ile ilgili konularda yatırımcılara yardımcı olunması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca ülke ekonomisi açısından son derece önemli olan ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişmelerin tespiti, söz konu bağımlılıktan kurtulmak amacıyla ne gibi politikaların oluşturulması gerektiği ve ne gibi düzenlemelerin, önlemlerin alınması gerektiği hakkında bir fikir vermesi açısından da önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığını ölçmeye yönelik olarak hazırlanan çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde dış ticaret ve bağımlılık ilişkisinin tanımı, kapsamı, bağımlılığı etkileyen faktörler ve ekonomik etkileri üzerinde durularak sağlam temelleri olan teorik bir çerçeve oluşturulacaktır. Ayrıca yine aynı bölümde gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerde ticarete dışa bağımlılık ve ekonomik etkileri ayrı ayrı incelenerek iki farklı ülke grubundaki bağımlılık seviyeleri

ve bağımlılık seviyelerindeki gelişmeler karşılaştırılacaktır. Bu bölümde teorik çerçeve oluşturulurken geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmasına özen gösterilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1980 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'nin dış ticaretinin genel görünümü ve gelişimi, Türkiye'de ihracat-ithalat yapısı ve gelişimi ile ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişmeler üzerinde durulacaktır. Bu incelemelere ilaveten yine ikinci bölümde hem ihracatı hem de ithalatı düzenleyici politikalara değinilecek ve gerek ihracatın gerekse de ithalatın makro ekonomik değişkenler ile ilişkileri incelenecektir.

Çalışmanın son bölümünü teşkil eden ekonomik analiz kısmında ise, Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlılığı, öncelikle 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan Girdi-Çıktı tabloları yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada sektörel bazda ihracatın ithalata bağımlılık seviyesini tespit etmek amacıyla TÜİK tarafından hazırlanan Girdi-Çıktı tablolarının kullanılmasının en önemli nedeni, sektörel bazda bağımlılık seviyesini tespit etmek amacıyla kullanılabilir en etkin ve en sağlıklı yöntem olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Girdi-Çıktı tabloları, makroekonomik düzeyde ekonominin bütününde ortaya çıkan yapısal değişimlerin görülebileceği önemli bir veri kaynağı olarak da kullanılabilir. 2002 yılından sonraki dönemde ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Girdi-Çıktı tablolarının hazırlanmamış olması nedeniyle, 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektör ihracatının ithal girdilere bağımlılık düzeyini tespit edebilmek amacıyla, yine Girdi-Çıktı tablolarında yer alan verilerden ve Sanayi Üretim Endeksi ile İhracat Miktar Endekslerinden ve İthalat Miktar Endekslerinden yararlanılarak hazırlanan İhracat/Toplam Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz oranları kullanılacak ve sektörel bazda imalat sanayinde faaliyette bulunan 17 sektörün ihracatının ithalata bağımlılık seviyesi tespit edilecektir. Yapılan hesaplamalar neticesinde nihai olarak 2010 yılı itibariyle ihracatı ithal girdilere en bağımlı ilk 10 sektör tespit edildikten sonra da bu sektörlerde son yıllarda ihracatın ithal girdilere bağımlılığındaki artışta etkin rol oynayan faktörler üzerinde durularak, bu sektörlerdeki bağımlılığın gelişimi yıllar itibariyle incelenmiştir.

BÖLÜM 1: DIŞ TİCARET VE BAĞIMLILIK İLİŞKİSİNİN TANIMI, KAPSAMI, BAĞIMLILIĞI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE EKONOMİK ETKİLERİ

1.1. Dış Ticaretin Tanımı, Kapsamı ve Ekonomik Etkileri

1.1.1. Ticaretin Tanımı ve Önemi

Günümüzde işletmeler, tüketiciler ve devletler sadece kendi bölgelerindeki, çevrelerindeki olaylardan değil, dünyada meydana gelen değişimlerden de büyük ölçüde etkilenmektedirler. Yerel ölçekte faaliyette bulunan işletmeler, küreselleşen dünyada yeni fırsatlar ve tehditler ile karşılaşmakta, dolayısıyla bu fırsat ve tehditleri, menfaatleri doğrultusunda değerlendirerek üstünlük sağlamak amacıyla aynı üretim alanında faaliyette bulunan diğer ülkelerin işletmeleri ile rekabet etmek zorunda kalmaktadırlar. İşletmeler, değişen dünya koşullarında firmalarını yakalamak ve tehditlere karşı hazırlıklı olmak, giderek şiddetlenen rekabet ortamında başarılı olabilmek için uluslararası pazarlara açılmak ve dış ticareti stratejik bir amaç olarak benimsemek zorundadır (Aydın ve Sevim, 2002:2).

Uluslararası ekonomik ilişkilerde en önemli yeri dış ticaret almaktadır. Hiçbir ülke kendi sahip olduğu kaynaklarla ihtiyaçlarını karşılayamaz. Bu durum dünya üzerinde bulunan kaynakların kıt ve insan ihtiyaçlarının sonsuz olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Dış ticaret, paranın söz konusu olmadığı ve trampa ekonomisinin uygulandığı dönemlerden günümüze kadar süregelmektedir. Dış ticaret, niceliksel olarak inişli çıkışlı bir grafik göstermiş olmakla birlikte, her zaman için ekonomilerin temel öğelerinden birisi olma özelliğini korumuştur. Bu sebepten ötürü dış ticarete ilişkin çok çeşitli tanım, teorik yaklaşım ve görüş ortaya atılmıştır. Dış ticarete, herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden çıkmakta ve bunun karşılığında bu mal veya mal grubu diğer ülkeye girmektedir. Bir başka deyişle, dış ticaret, bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade etmekte ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde en önemli kalemi oluşturmaktadır.

Ayrıca dış ticaret, bağımsız ülkeler arasında yapılan emek, sermaye ve teknoloji alışverişi gibi faaliyetleri de içermektedir. Ülke sınırları içerisindeki mal ve hizmet

değişimini iç ticaret olarak tanımlarsak, dış ticaret ve iç ticaret arasındaki farklar şöyle sıralanmaktadır (Solak, 2004:23):

► Dış ticaret açısından bakıldığında her ülkedeki dil, para birimi, hukuki ve ekonomik sistemler açısından büyük farklılıklar bulunmaktadır.

► Taşımacılık, bankacılık ve gümrükler için yapılan birbirinden değişik düzenlemeler, bilgi birikimi ve uzmanlık gerektiren işlerdir. Bu nedenle dış ticarete faaliyette bulunan aracı sayısı iç ticaretteki aracı sayısından fazla olmaktadır.

► Dış ticarete başarı elde etmek için uzmanlaşmak oldukça önemli bir unsurdur. İhtiyaç duyulan uzmanlık geliştikçe, üretici ve son satıcı arasına giren aracı sayısı da artmaktadır. Bu durum ise, üretimin her safhasında daha yüksek bir verimlilik ve iş bölümünün artması sonucu dağıtım maliyetlerinin azalmasını beraberinde getirmektedir.

► Dış ticarete alıcı ve satıcı arasındaki aracılardan az olmasının daha fazla kâr getireceği konusundaki genel inanış yanlış bir algılamamanın sonucudur. Maliyetleri düşürmek için aracı sayısı azaltılırken; yanlış gerçekleştirilen prosedürler ya da yanlış hazırlanan evrakların sonucunda maliyetler çok daha fazla artmaktadır.

Ayrıca Aklin (1990:21)'e göre, ülkeler arasındaki üretim maliyeti farklılıkları, dış ticaretin yönünü ve hacmini önemli ölçüde etkiler. Bir ülkede ucuza üretilen mal, teknoloji ve iş gücü gibi çok çeşitli nedenlerle diğer bir ülkede daha pahalıya üretilebilir. Buna karşın ulusal piyasada üretilen mallarda maliyet farkı daha az olur. Ayrıca dış ticaretin bir başka ayırt edici özelliği de, ticarete kullanılan farklı para birimi ve para sistemlerinin varlığıdır. Bu yüzden dış ticaret, iç ticarete göre çok daha farklı koşullar ve işlemler sonucu gerçekleşmektedir.

Diğer taraftan günümüzde mevcut ekonomik düzenin bir gereği olarak da, dış ticaret, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından çok önem taşıyan bir unsurdur. Gelişmekte olan ülkeler, ürettikleri hammaddeleri gelişmiş ülkelere satarken, gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin ürettikleri mamul malları satın almaktadırlar. Dış ticarete, gelişmiş ülkeler tarafından yapılan hammadde ithalatı, az gelişmiş ülkelerin ihracatını oluşturmakta ve uluslararası ticaretin ağırlık merkezini teşkil etmektedir. Az gelişmiş ülkeler ise, kalkınma hedeflerine ulaşabilmek ve çeşitli sanayileri kurabilmek için, yatırım, gıda ve tüketim mallarının temini noktasında gelişmiş ülkelerle ticaret

yapma gereksinimi duymaktadır. Sonuç olarak, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler ekonomik anlamda daima birbirlerine ihtiyaç duymakta, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin yapılması, dünyadaki düzenin gereği olarak dış ticareti önemli kılmaktadır (Karluk, 1991:154).

Ayrıca bahsedilen noktalar dışında, dış ticaretin önemini artıran daha pek çok neden bulunmaktadır. Bazı ülkelerde belirli malların yerli üretimi, yurtiçi talebi karşılayacak düzeyde olmamakta veya hiç yapılamamakta iken; bazı ülkelerde ise, üretim ulusal ihtiyaçların çok üzerinde gerçekleştirilmektedir. Böyle durumlarda yerli üretim açığı bulunan ülkeler, iç talebi karşılamak için üretim fazlası olan ülkelere ithalat yaparak bu açığı kapatmaktadırlar. Yerli üretim yetersizliği, özellikle tarım ürünleri için söz konusu olabilmektedir. Bu durum, tarım ürünlerinin genellikle toprak ve iklim açısından belli koşullara gereksinim duymasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tarımsal üretim koşullarına sahip olmayan ülkeler, ülkede ihtiyaç duyulan ürünleri üretememekte ve bu ürünleri, ancak tarımsal üretim faktörlerine sahip olan ülkelere ithal etmek zorunda kalmaktadırlar. Benzer bir durum madenler için de geçerlidir.

Buna dışında bazı ülkeler ise, üretimin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan ileri teknolojiye veya yetişkin iş gücüne sahip olamamakta, bu yüzden de sanayi ürünleri konusunda teknolojik gelişimlerini tamamlamış veya nüfus yönünden önemli bir potansiyele sahip olan diğer ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu nedenle ülkeler, fiyat ve kalite gibi faktörlere bağlı olmaksızın, üretemedikleri ürünleri o alanda gelişmiş olan ülkelere ithal etmek durumunda kalmaktadırlar (Seyidoğlu, 2003:23).

Ülkelerin dış ticaret faaliyetinde bulunmalarının bir diğer nedeni ise, aynı endüstriler içinde faaliyet gösterecek bile farklı üreticiler tarafından üretilen mallar arasındaki görünüş, kullanış ve yapılış bakımından farklılıkların bulunması şeklinde açıklanabilir. Ayrıca ülkeler arasındaki zevk ve gelir farklılıkları da dış ticareti etkileyen önemli unsurlardır. Dış ticaret ile ilgili diğer bir önemli konu da, malların çeşitli ülkelere üretilmesi nedeniyle, kalitelerindeki ve fiyatlarındaki farklılıklardır. Farklı ülkelere üretilen malların kalitesindeki farklılıklar, ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar ve eğitimli iş gücü farklılığı gibi daha birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Malların kaliteleri arasındaki farklılıklar, tüketici talebini etkileyerek tüketicilerin, iç veya dış piyasaya yönelmelerine neden olan temel faktörlerden birisini

oluşturmaktadır. Bununla birlikte tüketiciler, aynı nitelikteki ve aynı kalitedeki ürünler arasında hangi ülkenin malını tercih edeceklerine, bu malların fiyatlarına bakarak da karar vermektedirler. Rasyonel bir tüketici doğal olarak aynı kalitedeki bir mal için daha düşük bir fiyat ödemeyi tercih edecektir (Seyidoğlu, 2003:24).

Dış ticaret konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli bir faktör ise gelirdir. Eğer ülkede gelir seviyesi yüksek ise veya zamanla yükselir ise, söz konusu ülkede gerek yurtiçinde üretilen mallara, gerekse ithal edilen mallara yönelik talepte bir artış gerçekleşecektir. Gelir artışı ile birlikte yurt içinde üretilen mallara yönelik talepte ve dolayısıyla da söz konusu malların fiyatlarında bir yükselme meydana gelmekte ve bu durum karşısında ithal mallar, yerli mallar karşısında göreceli olarak ucuz hâle gelmektedir. İthal malların yerli mallar karşısında ucuzlaması ise, ithal mallarına yönelik talepte bir artışı beraberinde getirmektedir (Kenen, 1994:335). Dolayısıyla ülkede yaşayan bireylerin gelir seviyesindeki değişimler, ülke vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılama noktasında iç piyasaya ya da dış piyasaya yönelme konusundaki tercihlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle “gelir” faktörünün, dış ticaret üzerinde etkisi bulunan önemli faktörlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.2. Dış Ticaretin Amaçları ve Yararları

Uluslararası ticaretin en önemli nedeni, iç piyasada bulunmayan veya bulunduğu halde yüksek maliyetleri olan mal ve hizmetleri, dış piyasalardan sağlamak, iç piyasada fazla olan mal ve hizmetleri dış piyasalara satarak gelir elde etmek, uluslararası finans sisteminde dolaşmakta olan finans kaynaklarından yararlanmak suretiyle büyüme ve istihdam yaratmaktır (Aydın ve Sevim, 2002:2).

Ülkeler, teknolojik gelişmişlik düzeyi, potansiyel işgücü ve hammadde sahipliği gibi birçok nedene bağlı olarak farklı üretim yapılarına ve farklı üretim hacimlerine sahiptirler. Bu durum beraberinde bir takım sıkıntılarında ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üretim için ihtiyaç duyulan hammaddelerin ülke içi kaynaklardan temin edilememesi ya da teknolojik yetersizlikler, söz konusu üretim ya gerçekleştirilememesine ya da gerçekleştirilen üretim çok maliyetli olmasına neden olmaktadır. İhtiyaçların karşılanamaması ile ilgili olarak ortaya çıkan bu tür sıkıntılar, üretimi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan hammadde ve teknolojiye sahip olan ülkelerde üretilen mamul malların satın alınması ile giderilebilecektir, bu da ancak dış

ticaret faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Böylece ülke içinde üretilmeyen ya da üretilse dahi yüksek maliyetlere sebep olacak ürünlerin, dış ticaret sayesinde daha ucuza ve daha kolay bir şekilde elde edilmesi sağlanabilecektir. Ayrıca hammadde çokluğu bulunan ürünlerin üretimine ağırlık verilerek, hem üretim sürecinde uzmanlaşma sayesinde daha kaliteli ürüne ulaşmak, hem de seri üretim sayesinde ürün miktarının artmasına bağlı olarak daha ucuza üretimi gerçekleştirmek mümkün olabilmektedir. Üretilen mal ve hizmetlerin hem kaliteli hem de ucuz olması ise, ürünlerin dış piyasalarda rekabet gücünü artıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bahsedilen nedenlerle (hammadde, teknoloji, iş gücü fazlalığı) iç piyasanın ihtiyacından fazla üretilen mal ve hizmetler, dış piyasaya satılarak gelir elde edilebilmektedir. Bu durum yine dış ticaret faaliyetlerinin önemli amaçlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ayrıca dış ticaret sayesinde dış piyasalara mal ve hizmet satışı sonucu elde edilen gelir, reel yatırımlara dönüştürülerek, üretim hacminin ve istihdam seviyesinin artırılmasına ve dolayısıyla da ülkenin gelir seviyesinin ve vatandaşlarının refah düzeyinin artırılmasına sebep olmaktadır.

Bu amaçlara ulaşmak için de, bir takım dış ticaret politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politikalar ile ulaşılmak istenen amaçlardan en önemlisini ise, temel gereksinimlerin karşılaması noktasında bir darboğaza düşülmesi halinde, ülkenin bu sıkıntıdan kurtulmasını sağlamak şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu amaca ulaşmak için ithalat, üretimi yetersiz ürünlerin temin edilmesi amacıyla teşvik edilirken, ihracat ise halkın temel gereksinimlerinde bir darlığa sebep olmaması için zaman zaman yasaklanabilmektedir (Taşkın, 2010:2). Bununla birlikte ülkenin üretim hacmini genişleterek sanayileşmesine ve kalkınmasını sağlamak amacıyla özellikle hammadde ithalatına ağırlık vermek izlenebilecek önemli dış ticaret politikalarından birisini oluşturmaktadır. Ayrıca ithal ikamesi sanayileşme politikası ile yerli sanayiye yatırım indirimleri, gümrük muafiyetleri, yatırım malları ithalatına tanınan kolaylıklar, sanayiye ucuz ve uygun vadeli krediler, sanayi ürünleri ihracatına vergi iadesi getirilmesi, ihracata yönelik sanayilere proje safhasında döviz tahsisi, yatırımlarda yerli sanayi ürünü kullanımının teşvik edilmesi ve benzeri birçok destekler sağlanabilmektedir. Ancak ihracata yönelik sanayilere ek kolaylıklar sağlanması yoluyla üretim, ihracata yönelik olarak yapılmak istense de, zaman zaman dış rekabete karşı korunan hazır bir iç pazarın cazibesi karşısında üretimin dışarıya yönlendirilmesi mümkün olmamaktadır

(Taşkın, 2010:4). Böylece dış ticaret faaliyetlerinde bulunan ülkeler, önemli ekonomik çıkarlar elde etmeyi amaçlamaktadırlar.

Dış ticaret faaliyetlerinin, ülkeler açısından çok önemli yararları bulunduğuna değinmekte de yarar vardır. Dış ticaretin sağladığı yararları “dinamik yararlar” ve “statik yararlar” olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Dış ticaretin statik yararları, karşılaştırmalı üstünlükler teoremine göre, uluslararası uzmanlaşma ile birlikte gelişim göstermektedir (Thirlwall, 1981:333). Bu nedenle de dış ticaret faaliyetlerinin statik yararları genellikle karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre incelenmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler, iki mal arasındaki marjinal dönüşüm eğrileri ile ölçülebilen ve üretim olanakları eğrisinin eğimini belirten bir tanımdır. Karşılaştırmalı üstünlükler kuralına göre, bir ülkenin bir malda uzmanlaşması, o ülkede kıt olan kaynakların maksimum düzeyde fayda sağlayacak biçimde üretilmesini sağlamaktadır. Dış ticaret sayesinde bazı kaynaklar daha ucuza temin edilebilmekte ve ülkenin refah düzeyini artıracak olan mal ve hizmetler de yerli üretim ile sağlanabilmektedir.

Bir ülke, dış ticaret yapısı bakımından otarşik durumdan dışa açık duruma geçtiğinde, üretim ve tüketimin yapısında meydana gelen değişikliklerden dolayı milli gelir ve buna bağlı olarak da büyüme oranı artacaktır. Burada, dış ticaretten elde edilen kazanç dış ticaretin serbestleşmesi sürecinde statik olacaktır. Yüksek maliyetli arz yaratan üreticilerle düşük maliyetli arz yaratan üreticilerin dış ticaretin serbestleşmesi ile yer değiştirmesi, dış ticaretin statik yararlarından (Thirlwall, 1981:336).

Dış ticaretin statik yararları yanında dinamik yararları da bulunmaktadır. Dinamik yararların en önemlisini, ülkenin dış ticarete açılması ile birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan, ancak kendilerinin üretmedikleri mal ve kaynakları yurt dışından ithal edebilme imkânı teşkil etmektedir. Bunun yanında, ülkenin dış ticarete açılması, ülke içinde üretilen ve iç piyasadaki talep yetersizliği nedeniyle üretim fazlası niteliği taşıyan mallar için yeni bir pazara kavuşma imkânı sağlamaktadır.

Kapalı ekonomilerde üretim miktarı, iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasaların darlığı, çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını engellemektedir. Bunun en önemli nedeni ise, özellikle kitlesel üretim teknolojilerinin belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılmamasından

kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifade ile üretim gerçekleştirilirken, optimum ölçekle üretim miktarının altında kaldığı takdirde üretim teknolojisi verimli olarak kullanılamamakta, bu durum maliyetleri yükselterek zarara neden olabilmektedir. Dış açık ekonomiler sayesinde, dış piyasalar için de üretim gerçekleştirilebilmekte ve üretim sürecinde teknolojiden etkin olarak yararlanma imkânını engelleyen veya sınırlayan piyasa darlığı engeli ortadan kalkmaktadır (Seyidoğlu, 2003:113-114). İhracat ve ithalat sayesinde, üreticiler mallarını diğer ülkelere satabilmekte, o ülkelerden ihtiyaç duydukları malları ile hammaddeleri temin edebilmekte ve ülkenin toplam refah artışı ile beraber kalkınma da sağlanmaktadır. Piyasanın büyüdüğü bir ortamda, sermaye birikimi, ölçeğe göre artan getiri durumu söz konusu ise, daha hızlı gelişecektir. Dış ticaretin dinamik yararları, üretimin artan getirisi ile beraber yapılması halinde, statik yararlarından daha fazla olacaktır ve kaynaklar daha etkin bir şekilde dağıtılacaktır.

Ayrıca dış ticaret sayesinde, etkin olmayan kaynakların etkinleştirilmesi de sağlanabilmektedir. Dış dünyadan mal alıp, onlara mal satmak ülke ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Genellikle ithalatın iki şekilde yararı görülmektedir. Bu yararlardan ilki, ithal edilecek olan malın ikamesi söz konusu değil ise ve bu mal veya kaynak yerli kaynaklardan temin edilemiyorsa, bu mal veya kaynağın yurt dışından temini ülke için yararlı olacaktır. İthalatın bir diğer yararı ise, ithal edilen malların yerli mallara göre daha verimli olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayileşme, ihracat artışı ve büyüme alanında meydana gelen yapısal değişiklikler sayesinde, ekonomide gerçekleştirilen ivmenin sürdürülebilir nitelikte olması sağlanabilmektedir. Uzun dönemde, büyüme sürecine giren ekonomiler, dış ticaretin dinamik yararını görmüş ve sanayi ürünlerinde bir çeşitlenmeye gitmişlerdir. Dış ticaretteki olumlu gelişmeleri sayesinde, Güney Kore ve Tayvan otuz yıla yakın süredir sürdürülebilir büyüme göstermiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasında “süper başarılı” sayılarak dinamik kalkınmayı gerçekleştirmiştir (Pack ve Westphal, 1986:91).

Dış ticaretin önemli faydalarından bir diğeri de tasarruflar üzerinde olmaktadır. Dış piyasaya mal üretmek ve satabilmek için üretim teknolojisinin ve ürünlerin kaliteli olma zorunluluğu bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum ise, üretimde etkinliğin artmasına ve kullanılan teknolojinin gelişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla yerli

üreticilerin dış piyasalarla rekabet edebilecek malları üretebilmeleri için gelişmiş teknolojilere ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu teknolojiye sahip olabilmek için ise yerli tasarrufların arttırılması gerekmektedir. Ülkenin dış ticarete açılması sayesinde yerli üreticilerin artan tasarruf eğilimleri ve bu tasarrufları doğrudan yatırımlara yönlendirme istekleri, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Kehoe, 2004:1). Ayrıca, dış ticaret sayesinde, sektörler arasında ve sektör içindeki firmalar arasında, kaynakların tekrar ve etkin dağılımının sağlanarak verimliliğin etkileneceği düşünülebilir.

Ticari açıdan, özellikle de dış ticaret açısından ülkeler arasındaki mal ve hizmet transferindeki artışlar, ticari serbestleşme ve ekonominin dış ticarete açılması, küreselleşmenin ekonomik alanda en önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Küreselleşme sonucu iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi neticesinde dış ticaret elektronik ortama taşınmıştır. Bu gelişmeler ise, ekonomik kuruluşların iş yoğunluğunun azalmasına yardımcı olarak ekonomik faaliyetlerin daha sağlıklı bir şekilde takip edilmesinde ve gerekli müdahalelerin gecikilmeden yapılmasında yardımcı bir rol oynamıştır. Ayrıca dış ticaretin serbestleşmesinin, sermaye birikiminin sağlanması açısından da önem taşıdığı görülmektedir. Güney ve Kuzey ülkeleri arasındaki gerek iktisadi gerekse sosyo-kültürel farkın kapatılmasının bir yolu da ticaretin serbestleşmesi ve ülkelerin dışa açıklığının artırılması olarak görülmektedir. Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine daha da yaklaşmakta, farklı ülkelerdeki tüketiciler diğer ülkelerdeki tüketicilerin davranışlarından, ihtiyaçlarından, yaşayışlarından ve kullandıkları mallardan haberdar olmakta ve üretim sürecini o ihtiyaçlara göre şekillendirmektedirler. Bütün bunlar ise, ekonomiye dinamizm kazandırarak kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2003:114). Dış ticaret faaliyetlerinin artış göstermesi neticesinde, ülkelerin sermaye birikimlerinin artması uzun dönem de ülkelerin büyüme hızlarında artışlar gözlenebilecektir.

Gelişen dünyada ülkeler ortak politikalar uygulayarak ve birlikte hareket ederek, birlik kurma çabalarını hızlandırmaktadırlar. Bilindiği gibi Avrupa Birliğine (AB) girmek, birçok gelişmekte olan ülkenin stratejik hedefidir. AB yapısı içerisinde, ticaretin dışa açıklığı, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı açısından kolaylıklar sağlayarak bu üretim faktörlerinin verimliliğini artırmakta ve dolayısıyla birliğe üye olan ülkeler

arasında ortak bir politika olarak kullanılabilir. Sermaye, mal ve hizmetlerin, kâr amacı ile diğer ülkelere gidebilmesi, kalkınma açısından önem taşımaktadır. Üretim faktörlerinin ucuz maliyetle sağlanması, kar maksimizasyonunu artırarak sermaye birikimini genişletebilecektir.

1.1.3. Ekonomik Kalkınmada Dış Ticaretin Rolü

Ekonomik kalkınmanın, uzun vadede, sürekli ve yüksek bir millî gelir artış hızının yakalaması ile gerçekleştirilebileceğine inanılır. Genel olarak ekonomik kalkınma sürecinde, özellikle dış ticaretin önemli roller üstlendiği kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında, iktisadi kalkınma unsurunun daha iyi anlaşılabilmesi için, dış ticaret ve millî gelir artışları arasındaki ilişkinin açıklanması önem taşımaktadır.

1.1.3.1. Dış Ticaret ve Kaynak Dağılımı Etkisi

Dış ticaretin doğrudan etkilerinden ilki, kaynak dağılımı üzerinedir. Dış ticaret sayesinde ülkenin sahip olduğu kaynaklar, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine (KÜT) uygun bir şekilde tekrar dağıtılmakta ve bu şekilde dış ticaret, millî gelire etki etmektedir. Dış ticaret faaliyetlerinin millî gelir üzerindeki etkilerinin, gelir seviyesi üzerinde mi yada büyüme hızı üzerinde mi olacağı, büyüme modelinde önemli bir paya sahip olan teknolojik yapının varlığına bağlıdır. Teknoloji sabit kabul edilirse, dış ticaret, kaynakların etkin kullanımı nedeniyle kısa dönemde sadece gelir düzeyini etkilenebilmektedir. Bununla birlikte, kaynak dağılımı etkisini, sadece statik KÜT’nde çerçevesinde değerlendirmek yanıltıcı olabilecektir. Bunun en önemli gerekçesi olarak da teknolojinin sabit olduğu varsayımına dayanan statik KÜT’si, bazı ülkelerin belirli mallardaki teknolojik üstünlüklerini açıklamakta yetersiz kalması olarak gösterilebilir. Bu nedenle, dinamik karşılaştırmalı üstünlükleri de dikkate almak gerekir (Grossman ve Helpman, 1992:177). Teknolojinin içsel kabul edildiği dinamik KÜT’ne göre, dış ticaret sayesinde elde edilen kaynaklar, uzun dönem de üretim miktarı ve büyüme hızını etkileyebilmektedir. Geleneksel dış ticaret teorisinde, dış ticaretin önündeki engeller kaldırıldığında kaynaklar ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre dağıtılacağından önemli kazançları elde edilecek ve bu sayede gelir düzeyi artacaktır. Gelir ise, tasarruf düzeyini belirleyen en önemli faktörlerden birisi olduğu için, kaynak dağılımı etkisi, yatırım miktarının yükselmesine neden olacaktır. Görüldüğü üzere, kaynak kullanım etkisi sadece gelir düzeyini artırıcı rol oynamakta, kalkınmanın temel şartı olan uzun

dönem büyüme oranı üzerinde hiçbir etkisi olmamaktadır. Bu nedenle, bahsedilen etkinin olumlu katkı sağlaması, üretim faktörlerinin sektörler arası geçişinin herhangi bir şekilde engellenmediği ve tam istihdamın geçerli olduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Aksi takdirde, dış ticaret, ülke ekonomisinin ve üretim düzeyinin gerilemesine buna bağlı olarak da kısa dönem büyüme hızının azalmasına yol açabilir.

1.1.3.2. Disipline Edici İthalat Hipotezi

Dış ticaret, ulusal piyasaların uluslararası rekabete açılmasına neden olmakta, firmalar arası rekabet nedeniyle ekonominin verimliliği artmakta ve bu gelişmelere bağlı olarak da gelir artışı söz konusu olmaktadır. Bu görüş, Levinsohn (1993:2) tarafından “disipline edici ithalat hipotezi” olarak adlandırılmıştır. Bu hipoteze göre, yerli piyasalar uluslararası rekabete açıldığında, oligopolistik yapıya sahip olan yerli endüstriler, rekabete zorlanacak ve böylelikle yerli firmalar oligopol karlarını azaltmak, daha kaliteli ve daha çok üretim miktarına ulaşmak zorunda kalacaklardır.

Dışa açılma sayesinde elde edilebilecek olan kazanımlara “X-etkinliği kazanımları” adı verilmektedir. Serbest ticareti savunan iktisatçılar, dışa açılma ile birlikte, artan rekabetin, X-etkinliği kazanımlarına yol açarak milli geliri artıracığını savunmaktadırlar. Şöyle ki, dışa kapalı olan, bir diğer ifade ile korunan endüstrilerde, rekabet söz konusu olmadığı için firmaların da üretim maliyetlerini azaltmak için çaba göstermelerini gerektirecek bir neden bulunmamaktadır. Piyasalar uluslararası rekabete açıldığında ise, yerli firmalar ayakta kalarak üretimlerini devam ettirebilmek için idari yapılarında ve üretim sürecinde yararlanmayı düşündükleri teknoloji, araç-gereç ve emeğin kalitesinde iyileştirmeler yapmaya zorlanacaklardır (Greenaway and Milner, 1993). Kalitede ulaşılacak istenen bu iyileşmeler ancak Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine ve çalışanların eğitime yapılacak olan yatırımlarla başarılabileceğinden, X-etkinliği kazanımlarına ‘dinamik kazanımlardır’ demek mümkündür. Teknolojiye ve beşeri sermayeye yönelik yatırımlar sonucunda ekonomide, verimlilik ve doğal olarak uzun dönem büyüme hızı artacaktır. Ayrıca rekabet, sermayenin yoğunluğunu ve verimliliğini artırmak amacıyla firmaları harekete geçiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek seviyelerde gerçekleşen rekabet, fiyatlar ile maliyetler arasındaki marjın daralmasına neden olmaktadır (Nordas ve diğ., 2006:3). Kar marjlarındaki

düşüşler ise, firmaların piyasada tutunabilmek için sermayeyi daha verimli kullanmaya yönelmektedir.

Buna karşın, rekabet ile kalkınma arasında daima aynı yönlü bir ilişkinin var olduğunu söylemek, rekabetin Ar-Ge çalışmaları üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle bazen mümkün olmamaktadır. Büyüme ve kalkınma konusunda yapılan yeni çalışmalarda, artan rekabetin ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandıracağı, ancak bunun bir takım sorunları da beraberinde getireceğine işaret edilmektedir. Dış ticarete kapalı bir üretim yapısında, monopolistik ve oligopolistik kârların yüksek olmasından dolayı üreticilerin farklı üretim yöntemleri üzerinde çalışmalarını gerektirecek bir neden bulunmamaktadır. Üretim yöntemlerini geliştirmek üzere ayrılan araştırma fonları, çok verimli bir şekilde kullanılamayabilir ve üretim tekniğinde bir gelişme sağlanamayabilir. Dış ticarete karşı korunan ulusal ekonominin dışa açılmayla birlikte artan rekabet karşısında araştırma fonları, farklı tekniklerin, yöntemlerin üretiminde kullanılacak ve büyüme sağlanabilecektir (Romer, 1990, Rivera-Batiz ve Romer 1991, ve Grossman ve Helpman, 1992). Bununla birlikte, Rodrik (1991), piyasanın dış ticarete açılmasıyla birlikte, rekabetin artmasına bağlı olarak firmaların, Ar-Ge için yaptığı harcamaları azaltmaya yönelebileceğini ve büyümenin bu gelişmeden olumsuz etkilenebileceğini öne sürmüştür.

Dış ticarete açık ekonomilerde üretim faaliyetinde bulunan firmalar, piyasadaki diğer firmalar ile rekabet edebilmek için çeşitli yollarla ürettikleri malların talebini cazip hale getirmek zorundadırlar. Bunun içinde firmalar, ya çok kaliteli üretim gerçekleştirmek ya da üretilen malların fiyatlarında indirime giderek malın cazibesini artırmaya çalışmak zorundadırlar. Genellikle firmalar, fiyat rekabetini tercih etmekte ve ürettikleri malların fiyatlarında indirime gitmektedirler. Fiyatlardaki bu indirim, malların satışından beklenen kârların bir kısmından vazgeçilmesi anlamına gelmektedir. Elde edilecek kârların azalması ise, Ar-Ge harcamalarının kısılmasına neden olmaktadır. Buna karşın korunan endüstrilerdeki firmalar, diğer firmalar ile rekabet hâlinde olmadıkları için firma kârlarında azalmalar söz konusu olmamakta ve Ar-Ge harcamaları için daha fazla kaynak ayırabilme imkânına sahip olmaktadır. Dolayısıyla üretim tekniklerinin daha da geliştirilmesi mümkün olabilmekte ve bu sayede üretim maliyetlerini düşürülmesi söz konusu olmaktadır. Diğer bir deyişle koruma, firmaların piyasa paylarını artırdıkları

ölçüde kârların artmasına, Ar-Ge harcamalarının artırılmasına ve bu gelişmeler sonucunda verimlilik artışına yol açmaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmacılar ise, dış ticaret faaliyetleri nedeniyle firmalar arasında söz konusu olan rekabetin, Ar-Ge harcamalarını azaltmayacağına ve büyümeyi olumsuz yönde etkilemeyeceğine inanmaktadırlar. Aghion, Dewatripont ve Rey (1997), Aghion, Haris ve Vickers (1997) ve Aghion ve Howitt (1996), yaptıkları çalışmalarda rekabetin, firmaların Ar-Ge harcamalarını artırma ya da azaltma isteği üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu varsayımı altında, mal piyasasındaki rekabetin büyümeyi ve kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceğini ortaya koymuşlardır. Yeni büyüme teorilerinde görüldüğü üzere, rekabet artışının büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkileri, rekabetin yerli ekonomide teknoloji üretimini artırıyor olmasına bağlıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, aşırı olmamak kaydıyla, rekabet kalkınmada olumlu etkiler yapabilmektedir.

1.1.3.3. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Ekonomik kalkınma, dış ticaret ve ölçek ekonomileri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Dış ticaret sayesinde, ulusal firmalar, ulusal pazarın ihtiyacı olan üretimden daha fazlasını gerçekleştirmekte, seri üretim ve uzmanlaşma nedeniyle üretim maliyetleri düşmekte, düşük maliyetle elde edilen fazla üretim, uluslararası pazarlara ihraç edilerek ulusal gelir artırılmakta ve bütün bu gelişmeler sayesinde ülkenin dış ticaret hacmini genişlemektedir. Kapalı ekonomilerde, iç piyasanın korunması, üretimde bulunan firmaların kârlılığının artmasına neden olacak ve bu artış diğer firmaları piyasaya çekecektir. Piyasadaki firma sayısının artış göstermesi ise, her bir firmanın optimum ölçeğin altında üretim yapmasına neden olacaktır. Ayrıca, kapalı ekonomilerde piyasanın küçük olması, bir çok endüstride optimum ölçekte üretim yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Ancak dış ticaret sayesinde firmalar sadece ulusal piyasa için değil aynı zamanda uluslararası piyasa için de üretim gerçekleştireceklerinden dolayı, üretim hacimleri genişleyecek ve firmalar, optimum üretim düzeyine yada optimum üretim düzeyine yakın bir üretim düzeyine ulaşabilme imkanına kavuşacaklardır. Dış ticaret sayesinde piyasa hacminin genişlemesi ve optimum ölçek düzeyine ulaşılması, üretim maliyetlerinin azalmasına, maliyetlerdeki azalış ise firma kârlarının artmasına ve yeni teknolojilerin üretim sürecinde kullanılmasına ve kalitenin artış göstermesine imkan verecektir. Ayrıca Taylor (1994),

Grossman ve Helpman (1991) ve Rivera-Batiz ve Romer (1991), dış ticaretin başlamasıyla birlikte, piyasa hacminin artması sonucu, ara malı talebinin artış göstereceğini, üretim sürecinde kullanılacak olan ara mallarının çok çeşitli ve kaliteli olabilmesi için Ar-Ge yatırımlarının artacağını ve hâliyle büyüme oranının yükseleceğini göstermişlerdir. Dış ticaret nedeniyle genişleyen piyasa hacmi, üretim miktarının artmasına neden olmaktadır. Üretim miktarındaki artış, ara girdilere olan talebi artırmakta, bu durum ise, Ar-Ge çalışmalarının yoğunlaşmasına ve üretimin çeşitlenerek daha kaliteli bir hâle gelmesine imkân sağlamaktadır. Kısaca piyasa genişlemesi ile birlikte artan Ar-Ge harcamaları sektörlerdeki üretimin uzun dönem büyümesine neden olmaktadır.

Ancak, ölçek ekonomileri etkisinin, firmalar optimum ölçeğe ulaşıncaya kadar kalkınma üzerinde olumlu sonuçlar doğurabileceğini, optimum ölçeğe ulaştığında kalkınma üzerindeki olumlu sonuçların ortadan kalkacağını da gözden kaçırılmaması gereklidir. Diğer bir deyişle ölçek artışından kaynaklanan teknik etkinlik, optimum ölçeğe ulaşılanaya kadar büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Bu görüşü desteklemek için “Bebek endüstriler” tezinden yararlanmak mümkündür. Bu görüşe göre, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki endüstri yapıları yeni oluşmaya başladığından dolayı firmalar, maliyetlerini azaltabilmeleri ve kalkınabilmeleri için optimum ölçeğe ulaşıncaya kadar korunmalıdırlar. Aksi takdirde dış ticaret ve rekabet, henüz gelişmemiş bebek endüstrilerin gelişimini engelleyerek yok olmalarına veya hiçbir zaman gelişmemelerine neden olabilir (Acar, 2010:5). Bununla birlikte bebek endüstriler tezi, uygulamada bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Şöyle ki, bu endüstrilerin ne zaman optimum ölçeğe ulaşacağı, bunun için ne kadar korunması gerektiği ve bu endüstrilerin olgunlaştıklarında kârlı olup olmayacakları belirsizdir. Buradan da anlaşılacağı üzere, ölçek etkisi, kalkınma ve büyüme üzerinde özellikle optimum ölçeğe ulaşıncaya kadar olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır.

1.1.3.4. Girdi Sağlama Etkisi

Dış ticaretin kalkınma üzerindeki bir diğer önemli etkisi de, ülkenin sahip olmadığı ve üretim için zorunlu olan üretim araçları ve ara malların elde edilmesini mümkün kılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nishimizu ve Robinson (1986)’e göre gelişmekte olan ve korunma politikaları uygulayan ülkelerin ortak özelliklerinden birkaçı, döviz

darboğazının bulunması, üretimi gerçekleştirebilmek için gerekli olan araç-gereç, teknoloji ve ara mallarının yerli ikamesinin olmaması ve bu malların ancak ithalat ile elde edilebilir olması şeklinde sıralanmaktadır. Bu noktada, korunma politikaları nedeniyle, teknoloji ve ara malı niteliğindeki girdilerin miktarının sınırlandırıldığını ve bu nedenle girdilerin daha pahalı hâle geldiğini, bu durumun ise, millî gelir düzeyini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Dış ticaret sayesinde, ülkede mevcut olmayan üretim faktörlerinin yurt dışından temin edilmesi mümkün olabilmekte ve bu sayede üretim faktörlerinin (ara malı, teknoloji, vs.) maliyetleri düşürülebilmekte ve verimlilik artışı sağlanabilmektedir. Dış ticaretin serbestleşmesi, söz konusu ülkenin döviz, teknoloji ve ara malı dar boğazından çıkmasına ve hâliyle dış ticaretin olmadığı duruma göre daha hızlı büyümesine yardımcı olacaktır.

Bununla birlikte Rivera-Batiz ve Romer (1991), girdi artışının hangi ekonomik etkenler üzerinde etkili olacağına yönelik bir takım görüşler ileri sürmüşlerdir. Dışa açılmayla birlikte söz konusu olan girdi artışı, millî gelir düzeyi üzerinde etkili olabileceği gibi büyüme hızı üzerinde de etkili olabilecektir. Girdi miktarındaki artışın millî gelir üzerinde mi yoksa büyüme hızı üzerinde mi daha etkili olacağı ise, söz konusu girdilerin bilgi içerikli olup olmamasına ve bu malların hangi sektörlerde kullanılacağına bağlı olarak değişmektedir. Söz konusu girdilerin, Ar-Ge sektöründe kullanılması hâlinde dış ticaretin, uzun dönem de büyümeyi artırması beklenmektedir. Ancak bu girdiler, nihai mal üretiminde kullanılıyor ise, sadece gelir düzeyi üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Dolayısıyla dış ticarete başlanması ve ülkenin dışa açılması sonucu elde edilen girdilerin özellikle Ar-Ge harcamalarına yönelik, teknoloji ve bilgisel nitelikli olmasına özen gösterilmelidir. Ancak bu durumun, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki endüstrileri, yabancı sermaye, teknoloji ve ara mallarına bağımlı hâle getirmek gibi bir tehlikeyi de bünyesinde barındırdığı unutulmamalıdır. Bu noktalara dikkat edilmediği takdirde, dışa açılma sonucu elde edilen girdilerin kalkınma üzerinde etkisi sınırlı kalacaktır.

1.1.4. Dış Ticaretin Ekonomik Etkileri

İhracat ve ithalat, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından önem arz etmektedir ve ülkelerdeki ekonomik kalkınmışlığın temel göstergelerini oluşturmaktadır.

1.1.4.1. Dış Ticaretin İhracat Üzerindeki Etkileri

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kişi başına düşen gelir miktarının düşüklüğü, yurtiçi tasarruf miktarının da oldukça düşük seviyelerde kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sanayileşmek suretiyle ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırmak isteyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar, yatırımlarının finansmanı için ihtiyaç duydukları sermayeyi genellikle yurtiçi kaynaklarla karşılayamamakta, bu nedenle de dış kaynaklara olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerine oranla, mal ve hizmet ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin daha güvenilir ve öz kaynak niteliğinde olması, ülkelerin ekonomik ve buna bağlı olarak da siyasal bağımsızlığı açısından önem taşıyan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Değer, 2007:2). Bu nedenle ihracat faaliyetlerine sadece iktisadi bir olay olarak bakmak çok da gerçekçi olmayacaktır. İhracat temelde ekonomik bir faaliyet olmakla ve ekonomi üzerinde etkili olmakla birlikte yansımaları itibariyle sosyal ve siyasal unsurları da bünyesinde barındırmaktadır.

Ülkedeki firmaların uzmanlaşmalarına, seri üretim ve tam kapasite ile üretim yapabilmelerine, bu sayede de üretim maliyetlerinde önemli ölçüde düşümlere olanak sağlayan ihracatın ülke ekonomileri üzerinde pek çok önemli ve olumlu etkileri bulunmaktadır. İhracat ülkenin büyümesine ve rekabet gücünün artmasına yardımcı olmakta, iç pazara olan bağımlılığı azaltmakta, döviz geliri sağlayarak ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmaktadır (Apak, 2005:2). İhracat faaliyetleri nedeniyle ülkeye döviz girişinde meydana gelecek artış, beraberinde dış ticaret dengesini de pozitif yönde etkileyecektir. İhracat fazlası veren bir ekonomi, söz konusu ülkede sağlıklı bir ekonomik sistemin varlığına işaret etmektedir. İhracat düzeyinde meydana gelen artış ve dış ticaret dengesine doğru yönelim, ülke içinde pozitif bir gelişme olarak algılanacak ve ekonomi biliminin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen “psikolojik etkiyle” beraber, ekonomik gelişim ve değişim pozitif yöndeki gelişimini sürdürebilecektir (Kıllıoğlu, 2007:1). Ayrıca döviz girdisinin elde edilmesiyle birlikte iç ve dış borçların

ödenmesi ve ödemeler bilançosunda dengeye ulaşılması, kreditor kuruluşların, ülkenin ekonomik durumuna yönelik olarak yapacakları yorumların daha ılımlı olmasına sebep olacak ve buna bağlı olarak da ülkenin kredi notunun yükselmesi, ülkeye yapılması düşünülen dış yatırımların hız kazanmasına neden olacaktır.

Ancak ülkeye döviz girişi sağlamak ve bu girişi artırmak için de birtakım çalışmaların yapılması gereklidir. Bu nedenle öncelikle ülkede üretilecek olan mal ve hizmetlerin yabancı mallarla rekabet edebilecek kalite ve fiyat yapısında olmasına dikkat edilmelidir. Bunun olabilmesi içinde teknolojideki gelişmelere ek olarak yurt dışından getirilen ara malı ve hammaddelerin mümkün olduğunca düşük maliyetle temin edilmesi önem taşıyan bir konudur. Bu nedenle ihraç edilecek malların üretimi sürecinde önemli bir paya sahip olan bazı hammadde ve ara mallarını istenilen miktarda ve kısa bir sürede temin etmek, sağlanan kolaylıklar ve avantajlar sayesinde yerli üreticilerin düşük maliyetli mal üretimlerini sağlayacak ve ülkelerin uluslararası rekabet güçlerine katkıda bulunacaktır. Doğrudan yabancı sermaye, gelişmiş üretim ve yönetim teknikleri ile teknolojilerin yurt içine gelmesini cazip kılacak ortamı sağlamaktadır. Mal üretimi ve satışı sayesinde döviz girişinin artırmak ve ihracata dönük sanayilerin gelişmesini teşvik ederek ihracatı kolaylaştırabilir ve arttırabilir (Savaşçı ve Kazançoğlu, 2004:521).

1.1.4.2. Dış Ticaretin İthalat Üzerindeki Etkileri

İthalat da aynen ihracat gibi ekonomi üzerinde önemli etkilere sahiptir. İthalatın ulusal ekonomi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. İthalat sayesinde, yerli tüketiciler, yurt dışında uzmanlaşma ve seri üretim nedeniyle yurt içinden daha ucuza ve daha kaliteli olarak üretilen mal ve hizmetlere ulaşabilme imkânı bulabilmektedirler. Ayrıca tüketiciler mal ve hizmet çeşitliliği açısından sadece ulusal piyasa ile sınırlı kalmayacaklar uluslararası piyasalardan da yararlanabileceklerdir. Bir diğer ifade ile ithalat tüketiciler için mal ve hizmetler açısından daha çok tercih seçeneği sunmaktadır. İthalat sayesinde oluşacak alternatif bolluğu sadece mal ve hizmetler ile de sınırlı değildir. Üreticiler açısından bakıldığında zaman ithalat, ara malı ve hammaddelerin daha ucuza, daha kaliteli nitelikte ve çok çeşitli miktarlarda temin edilebilmesinde kolaylıklar sağladığı da görülmektedir.

Ancak gerçekleştirilen ithalatın içinde tüketim mallarının payındaki artış sonucu nihai tüketicinin, ithal ürünlerin kalite ve standartları konusu ile tüketici hakları konularında bilinçlenmeleri önemlidir (Seki, 2005:9). İthalat sayesinde yurt dışında üretilen hammadde, aramalı, nihai mal ve hizmet temin eden tüketici ve üreticiler, ulusal ve uluslararası mal ve hizmetleri karşılaştırarak kaliteleri hakkında fikir sahibi olmakta ve düşük kaliteli ulusal mal ve hizmetler ile daha kaliteli olan uluslararası mal ve hizmetleri ikame etmektedirler. Bu gelişme ise, ulusal piyasadaki şirketleri daha kaliteli mal üretme konusunda zorlamakta ve ulusal piyasadaki şirketler ile uluslararası piyasalardaki şirketler arasında rekabet ortamının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle hem ulusal hem de uluslararası piyasaya yönelik olarak üretim faaliyetinde bulunacak şirketler için hem kaliteli hem de düşük maliyetli üretimin önemi artmıştır. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında bu ülkelerde ileri teknolojiye olan ihtiyaç artmıştır. İleri teknolojiye ulaşmak içinde Ar-Ge faaliyetlerine önemli miktarda fonun ayrılması gerekmektedir (Aklan, 1997:7). Ayrıca ithalatta yatırım malları ile ara mallarının ağırlıklı yer tutması ve yüksek teknolojiye dayanan yatırım mallarının ithalatı, bu ürünlere bağlı üretimde de ileri teknoloji kullanımını zorunlu kılmakta ve firmaları Ar-Ge'ye yönelten bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Seki, 2005:15). Özellikle üretim aşamasında rekabetten uzak, genel harcamalar içerisinde Ar-Ge harcamasının payı düşük olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretilen malların kalitesinin yükseltilmesinde ve üretim maliyetlerinin düşürülerek uluslararası piyasada rekabet gücünün kazanılmasında ileri teknoloji ithalatı oldukça önemlidir.

Ancak ulusal piyasada üretilenlere göre daha kaliteli olan, yüksek teknolojiyle üretilen ithal girdilerin kullanımı, ulusal piyasada üretilen mal ve hizmetlere göre daha kaliteli mal üretilmesine yardımcı olmakta yerli üretime ve tüketime olumlu katkılar sağlamaktadır. Ama ithal girdilere bağımlılığı da artırmaktadır. Dolayısıyla, ithal girdilere olan bağımlılık, üretim sürecinde kullanılacak olan malların ülke içerisinde üretimini azaltmakta ve bunların ülke içinde üretilmesi yerine ithal edilmesi ağırlıklı olarak tercih edilmektedir (Akal, 2008:14). Üretim için sürekli olarak ithal ara malı ve hammaddelerin tercih edilmesi ise, ulusal sanayiye yönelik yatırımların azalmasına neden olarak yerli sanayinin gelişimini olumsuz etkilemekte ve dolayısıyla da yurt içi üretim gücünün ve üretim düzeyinin azalmasına, rekabet gücünün düşmesine neden olmaktadır.

Ayrıca ulusal sanayilerin önemli ölçüde gelişmesi ve ekonominin hedeflenen büyüme oranına ulaşması ithalatta da ciddi artışların gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ancak hedeflenen ekonomik büyüme düzeyine ulaşmak için ihtiyaç duyulan gerek hammadde gerekse ara malı ve teknoloji bağlamındaki ithal girdiler, ülke açısından önemli bir maliyet unsurunu teşkil etmektedir. İthalat yapmak için katlanılması gereken maliyetler, bu ithalat sonucu üretilen ürünlerin satılması sonucu elde edilecek olan ihracat gelirlerini aştığı taktirde döviz açığı artacak ve ekonomik büyüme hedeflerinde değişiklikler yapılmak zorunda kalınacaktır. Bu nedenle, ulusal tasarrufların yeterli olmadığı durumlarda, dış kaynakların yatırım ve ekonomik büyümenin finansmanında kullanılması gerekliliği söz konusu olmaktadır (Barungi and Atingi, 2000:115-116). Bununla birlikte ithalat için yapılan harcama miktarının ihracat gelirlerini aşması halinde yurt dışına döviz akışı gerçekleşeceği için dış ticaret dengesinde açıklar da ortaya çıkmaktadır. Dış ticaret dengesinde ortaya çıkabilecek açık, dövize olan ihtiyacı ve talebi artıracak, döviz talebindeki artış ise döviz kurunu yükseltecektir. Bir diğer ifade ile ithalatı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan döviz de yine döviz talebini artırmakta ve bu artış döviz kurunun yükselmesine neden olmaktadır.

Ayrıca ithalatın piyasayı disipline etme etkisinin bulunduğuna değinmekte yarar vardır. Dışa açılma ve rekabet arasındaki ilişki “ithalatın piyasayı disipline etme“ hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Dışa açılma ve ithalattaki artışı, oligopolistik yapıya sahip yerel endüstrileri, tekelci rekabet ve özellikle de oligopolistik piyasa yapısı altında işleyen firmaları, uluslararası rekabete maruz bırakarak daha rekabetçi davranmaya zorlamaktadır. Bu rekabetçi ortam, oligopolistik yapıya sahip firmaların karşılaştıkları talep esnekliklerinin artmasına ve fiyat-maliyet marjlarının azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca sadece iç piyasa için değil aynı zamanda dış piyasa içinde üretim yapılacak olması nedeniyle firma ölçeklerinin büyümesi ve çıktı seviyesinin artması söz konusu olmaktadır. Çıktı seviyesindeki artış ise çıktı fiyatlarının düşmesine neden olarak ülkede refah artırıcı etkilerde bulunmaktadır (Saatçi ve Aslan, 2007:1-2). Diğer bir ifade ile dışa açılma ve ithalat sayesinde hem daha fazla miktarda girdi malına ulaşılması mümkün olmakta, hem uluslararası rekabet sayesinde kaynak dağılımında etkinlik sağlanmakta ve bu durum refah düzeyini arttırmaktadır.

İthalat miktarındaki artış aynı zamanda tüketimi de arttırabilmektedir. Gerek hammadde ve ara malı olarak gerekse mamul mal olarak gerçekleştirilecek olan ithalat sayesinde ulusal piyasadaki tüketim hacminde artışlar gerçekleşmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, ithalat sayesinde çok çeşitli girdilere sahip olunması ve üretimde çeşitliliğe ulaşılmış olunmasıdır. Ayrıca ithal edilen hammadde ve mamul mallara, optimum ölçekte üretilmeleri nedeniyle uluslararası piyasalarda en uygun fiyatla ulaşılabilmekte ve bu da tüketim hacmini önemli oranda arttırabilmektedir. Bununla birlikte gelişmiş üretim teknolojilerine sahip olmaları nedeniyle optimum ölçekte üretim gerçekleştiren gelişmiş ülkelerden gerçekleştirilen ara malı ve mamul mal ithalatının özellikle ihracat miktarından daha hızlı artması sonucu; ucuza üretim gerçekleştiren gelişmiş ülkelerin üretim ve geliri artmakta, dolayısıyla da gelir dağılımının gelişmiş ülkeler lehine geliştiği gözlemlenmektedir (Uyar, 2001:4-5).

İhracat gelirlerini arttırmak amacıyla başvurulmuş uygulamalardan bir tanesi de devalüasyon yapmaktır. Devalüasyon sayesinde, ulusal paranın değeri düşürülmekte ve bu sayede ihracat, yabancı paralar cinsinden ucuzladığı için artmakta ve bu nedenle ihracat miktarında artışlar söz konusu olmaktadır. İhracattaki artış, uluslar arası piyasalara yapılan satış karşılığında yurt içine döviz akışının gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Ancak devalüasyon aynı zamanda yurt dışından ithal edilen ve üretimin gerçekleşmesi için zorunlu olan, üretim sürecinin temel unsurlarını oluşturan faktörlerin ithalini, yabancı ülke paralarının değerlenmesi nedeniyle ulusal para cinsinden daha maliyetli hâle getirmekte ve ithalatın azalmasına neden olmaktadır (Raisen, 1990). Ayrıca döviz kurunda meydana gelecek bir artış, kamu sektörünün yaptığı ithalatın maliyetinde de doğrudan bir artış eğilimine neden olacaktır (Dornbusch, 1986). Ancak, yurt içinde üretimin devamı için ithal girdilere ihtiyaç zorunlu ise, bu durumda devalüasyon nedeniyle yükselen ithalat maliyetleri, dış ticaret dengesinin açık vermesine neden olmaktadır. Bu nedenle devalüasyon cari işlem açıklarının giderilmesinde her zaman çözüm olmamaktadır (Pitchford, 1995:6). Hükümetlerin ihracatı ve ihracat gelirlerini arttırmak amacıyla devalüasyona başvurmaları, ithalatın pahalı hâle gelmesi nedeniyle ithalat olanaklarının azalmasına ve dolayısıyla gerçekleşen üretim miktarının potansiyel üretim miktarı altında kalmasına neden olmaktadır. Devalüasyon nedeniyle ithalatın pahalı hale gelmesi sonucu ithalat düzeyindeki daralmaya bağlı olarak girdi temininin zorlaşması ve üretim miktarındaki

azalış, reel ücret ve reel servet düzeyinin azalması, ayrıca faiz oranlarının yükselmesi gibi bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir (Dooley ve diğ.,1990:6).

Son olarak ithalatın vergi gelirleri üzerindeki etkilerine de değinmekte yarar vardır. Tüketim malları ithalatının ekonomiye olumsuz etkilerini dengeleyebilecek bir unsur olarak, başta lüks tüketim malları olmak üzere ithalattan alınan gümrük vergilerinin yüksek olması gösterilmektedir (Seki, 2005:9). İthal malları üzerinden elde edilen gümrük vergisi önemli bir kamu gelirini oluşturmaktadır. İthalat miktarının artışıyla birlikte gümrük vergisi oranları ne kadar yüksek ise, vergi geliri de o oranda yüksek olacaktır.

Bununla birlikte ithalattan alınan gümrük tarifelerinin düşürülmesi ithal edilen mal ve hizmet miktarında artışların yaşanmasına, buna karşın ithalattan elde edilen gümrük vergilerinin ve dolayısıyla kamu gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır (Uyar, 2001:5). Vergi tarife oranlarındaki kesinti, halkın vergi sonrası kullanılabilir gelir ve harcamalarını yükseltir. Gelir ve harcama düzeyindeki artışlar ise, hem ulusal piyasadaki mal ve hizmetlerin hem de ithal edilen mal ve hizmetlerin talep edilen miktarının artmasına neden olur. İthal edilen mal ve hizmetlerin talep edilen miktarının artması ise, ithalat nedeniyle elde edilen vergi gelirlerinin artmasına ve bir bakıma tarife oranlarının düşürülmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek gelir kaybını telafi edilmesine neden olacaktır. Bu telafinin ölçüsü ise, ithal edilen malların talebinin fiyat esnekliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer, fiyat esnekliği 1' den büyükse, vergi gelirinde artışı söz konusu olacaktır. Bu durumda, talep edilen ithal mallarının miktarındaki artış, ithalat nedeniyle oluşan vergi matrahını yükseltip, vergi oranlarındaki indirim sonucu ortaya çıkacak kaybı fazlasıyla telafi edecek ve ithalat nedeniyle elde edilecek olan vergi gelirinde artış sağlanacaktır (Parasız, 1996:183-187). Genellikle uygulamada, kısa vadede fiyat esnekliği çok düşük olduğu için vergi tarifelerindeki azalış gelirden ani bir azalmaya sebep olmaktadır. Ancak uzun dönemde, fiyat esnekliğinin artması, vergi gelirlerindeki düşüşü tersine çevirecek bir etki yaratmaktadır. Bu arada özellikle üzerinde durulması ve dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da, ithalatın kazanç yönünden cazip hâle gelmesiyle birlikte, ithalatçı sayısındaki artışın, sektörde bulunan kişilerin gelirlerini yavaş yavaş düşmesi ve bu durum karşısında, sektöre hakim olan oligopollerin ithalatını, önemli ölçüde kesintiye uğratarak vergi gelirlerinin azalmasına

neden olabilmesidir. Bu gelişme nedeniyle devlet önemli miktarda ithalattan kaynaklanan vergi gelirinden mahrum kalabilmektedir.

1.2. Dış Ticaretin Bağımlılık İlişkisi, Tanımı, Kapsamı ve Ekonomik Etkileri

1.2.1. Dış Ticaret Yapısı ve Bağımlılığı

Dış ticaretin yapısı, ülke ekonomilerinin yapısı hakkında genel bir fikir edinmemize yardımcı olan unsurlardan birisini teşkil etmektedir. Ülkelerin dış ticaret yapıları incelendiğinde gelişmişlik düzeyi, dış ticaret hadleri, ithalat ve ihracat miktarları ve bu miktarların birbirini karşılama oranları ile büyüme oranlarına ilişkin verilere ulaşılabilmektedir. Bu nedenle dış ticaret yapısındaki olumlu ya da olumsuz gelişmeler ülke ekonomisi ile doğrudan ilişkili olmakta ve ülkenin sahip olduğu pek çok ekonomik parametreyi yakından ilgilendirmektedir. Özellikle son yıllarda küreselleşme sürecinin de hızlanmasıyla birlikte uluslararası ticaretin önündeki engelleri azalmış ve teknolojik yapıdaki olumlu gelişmeler nedeniyle uluslararası ulaşım ve iletişim olanaklarının çoğalması sonucu dış ticarete önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan bu süreçte ihracat, ülkelerin dünya ile bütünleşmek suretiyle kalkınmalarında dış ticaret, stratejik açıdan önemli bir konuma gelmiştir.

Dış ticaret yapısı, zaman içerisinde ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapıları incelendiğinde öncelikle yurt dışından ithal edilecek malların yerli üretimine öncelik verilmiş ve yurt dışına sermaye çıkışının engellenmeye çalışılmış olduğu görülmektedir (Öztürk ve Özyakışır, 2005:3). Aynı zamanda bu sayede ulusal sanayinin geliştirilmesi de amaçlanmaktadır. Dış ticarete kapalı ekonomik gelişim süreci, özellikle az gelişmiş ülkeler açısından bir süre olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, dış ticarete kapalı yapı içerisinde belirli bir noktaya kadar geliştikten sonra iktisadi ve ticari açıdan gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşılması için ulusal ekonominin dış ticarete açılması gerekmektedir.

Bununla birlikte zamanla küreselleşmenin de sağladığı kolaylıklar ile dünyadaki ekonomik ve ticari gelişmelere entegre olma zorunluluğu ülkelerin dışa kapalı ticaret yapısını yerine dışa açık bir ekonomik ve ticari yapıya geçmelerini zorunlu kılmıştır. Ancak bu zorunluluk ülkelerin sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış ülkeler

için mamul malların, sanayileşme sürecini tamamlayan ülkeler içinse ham madde ve ara malı ithalatının önemli oranda artış göstermesine neden olmuştur. Dolayısıyla belirli malların üretiminde uzmanlaşan ülkeler seri ve ucuz üretim gerçekleştirdikleri için söz konusu malların ihracında söz sahibi olurken diğer ülkelerde bu malların ithalinde söz sahibi olan ülkeye bağımlı hâle gelmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda ise, üretim sürecinde bağımlılık ilişkisi ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ithalatı ara malı, ihracatı ise, sanayilerini geliştirebildikleri ölçüde sanayi ürünleri ağırlıklı olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısı, zamanla kaçınılmaz olarak değişim göstermektedir. Yaşanan bu değişim sürecinde yurt dışından ithal edilen malların ülke içerisinde üretilmesini ifade eden ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terk edilerek, bunun yerine ihracata yönelik sanayileşme ve dış ticaret stratejisini benimseyen bir ekonomi politikasının uygulamaya konulması söz konusu olmaktadır (Hepaktan, 2007:80-81). Ayrıca zaman içerisinde gerek az gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme düzeyindeki artışla doğru orantılı olarak ihracat hacminin artış göstermesi yanında, ihracatın yapısında da değişimler söz konusu olmuştur. Sanayinin gelişmesiyle birlikte ithalatın yapısı daha çok ara malı ve ham madde ağırlıklı bir yapı sergilerken ihracatın yapısı ise, yüksek oranda sanayi ürünleri lehine değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere zaman içerisinde sanayinin gelişmesine de bağlı olarak ihracat artış göstermiştir. Ancak ihracattaki bu artış ara malı ve hammadde ihtiyacını karşılama bakımından bu ülkeleri, sanayileşme sürecini daha önceden tamamlayarak ileri düzeyde teknolojiye sahip olan ve seri üretimi gerçekleştirebilen gelişmiş ülkelere bağımlı hâle getirmiştir.

1.2.2. Dış Ticarete Bağımlılığın Nedenleri ve Kapsamı

Pek çok gelişmekte olan ülkenin karşılaştığı temel politika sorunu, geniş ve güçlü sanayi yapısına nasıl ulaşılacağı ile ilgilidir. Üretimin gerçekleştirilmesinde, bağımlı ürünlerden ve emek yoğun malların ihracatından sanayi mallarının ihracatına geçiş, bilimsel çalışmalar, teknolojik ilerlemeler ve gelişmiş sanayi araçları sayesinde mümkün olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı son yıllarda dünya ticaretinde hızla artan teknoloji yoğun imalat sanayi ürünleri ihracatına geçişte başarılı gözükmeyle birlikte, birçok ülkede durum aynı değildir. İthalatın hızlı bir şekilde serbestleşmesi sonucu içe dönük büyümeden dışa dönük büyümeye geçen ülkeler imalat sanayi

ürünleri ihracatını artırma konusunda yeterince gelişme gösterememişlerdir. İthalat dalgalanmaları ve dış ticarete bağlı olarak ortaya çıkan dış açıklar ile karşı karşıya kalmışlar ve bu da dışa bağımlılığı arttırmıştır (Boratav, 2003b:81).

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısına yönelik dikkat çeken en önemli nokta gelişmekte olan ülkelerin ihracatının ithalata bağımlı olan yapısıdır (Sönmez, 2005:6). Gelişmekte olan ülkelerde, ihracatın ithalata bağımlılığına katkı yapan pek çok etken söz konusu olmaktadır. Bu etkenlerden birisi de ihraç mallarının üretiminde önemli oranda ithal girdi kullanılıyor olmasıdır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayinin ihracata dönük sektörleri, giderek artan oranlarda ithalata ve ithal girdilere bağımlı hâle gelmektedir.

Dış kaynaklara bağımlılığı etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi, döviz kuru değişimleridir. Döviz kuru değişimleri dış kaynaklara bağımlılığı birkaç şekilde etkileyebilir. Aşırı değerlenen ulusal para, ithalatın ulusal para cinsinden fiyatını düşüreceğinden ithal girdi kullanımını cazip kılmaya devam ederek ithalata bağımlılığı pekiştirmekte ve ödemeler dengesi açıkları artmaktadır (Ngeno, 2000:147). Buna karşın aşırı değerlenmiş döviz kuru sayesinde değerli hâle gelen yerli paranın alım gücünün artması, ihracata yönelik mal üreten sanayilerin ihracatlarını daha kaliteli hale getirerek rekabet güçlerini artırmalarına yardımcı olmaktadır.

Ayrıca, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini büyük oranda belirleyen kriterlerden bir tanesi de Ar-Ge faaliyetleri için yapılan harcama miktarı olduğu da bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açısından dışa bağımlılığında ve bu bağımlılığın artışında Ar-Ge harcamalarının gelişmiş ülkelere göre çok düşük düzeyde kalmış olması önemli rol oynamaktadır. Dış ticaret açısından özellikle rekabet gücüne sahip olma noktası da teknolojik alanda oluşturulan ve geliştirilen yenilikler hayati öneme sahiptir. Teknolojik yenilikler sayesinde hem üretim ve rekabet gücü artmakta hem de daha düşük maliyetler ve daha yüksek verimlilik düzeyine ulaşılmaktadır. Teknolojik yenilikler ise, etkin bir şekilde yürütülen Ar-Ge faaliyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yeterli Ar-Ge yatırımı yapmayan ülkeler dış ticaret açısından söz konusu olan rekabette geriye düşerek dışa bağımlı hâle gelmektedirler. Aynı malın daha yüksek teknolojiyle yurtdışında daha kaliteli ve daha ucuza üretilmesi, yerli üreticileri çaresiz durumda bırakmakta ve gerek tüketicilerin gerekse ihracatçıların ithal ürünlere olan ilgisinin artmasına neden

olmaktadır (Deloitte, 2008:1). Dolayısıyla Ar-Ge yatırımlarının düşük düzeyde kalması, dışa bağımlılığın artış göstermesinin ve buna bağlı olarak da dış ticaret açığının giderek artmasının temel nedenlerinden birisini teşkil etmektedir.

Dış ticaret faaliyetleri açısından bağımlılık, özellikle ithalat, ihracat ve dış ticaret açığı gibi konuları kapsamaktadır ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı şekillerde görülmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, serbest ticaret politikasından ziyade, ithal ikamesi şeklindeki bir üretim sürecini tercih etmekte ve gelişim süreçlerine bağlı olarak dış ticaret yapılarında değişikliğe gitmektedirler. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler öncelikle dış ticaret faaliyetleri açısından ithal ikamesine ağırlık vermektedirler. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere uygulanmakta olan ithal ikame politikası ile serbest ticari faaliyetlerden uzaklaşmakta ve ithal edilmeyip yurt içinde üretilmek istenen mallara ait endüstrilerin gümrük ve çeşitli kota uygulamaları yoluyla korunması amaçlanmaktadır (Sabır, 2002:13).

Dünya ticaretinin yapısı tahlil edildiğinde, komşu ülkeler arasında yapılan veya benzer gelişmişlik düzeyine ve toplumsal özelliklere sahip olan ülkelerle gerçekleştirilen ticaretin en kolay dış ticaret faaliyeti olduğu anlaşılmaktadır. Gelişmiş ülkeler ağırlıklı olarak kendi aralarında ticaret yapmayı tercih ederlerken, gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere hammadde, aramalı ve tarımsal ürün gibi teknoloji yoğunluğu düşük ve üretimi ağırlıklı olarak emeğe dayalı mallar satmaya çalışmaktadırlar. Ancak gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret faaliyetinde bulunurken, bir takım görünmeyen ticaret engeller ile karşılaşmakta ve bu engeller nedeniyle mallarını dış piyasalara satma konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Ticari engellere ek olarak, gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilen ve talep esnekliği düşük olan malların satışında yaşanan sorunlar nedeniyle, bu ülkeler, gelişmiş ülkelerle olan ticaretlerinde açık vermekte ve sürekli olarak hem maddi hem de sermaye yoğun mallar bağlamında bağımlılık problemiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (ASİAD, 2009:5).

Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler tarafından, ihracata dayalı sanayileşme zorunluluğunun ve üstünlüğünün kabul edilmesine karşın, gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği sermaye yoğun mallar ile az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği emek yoğun mallar arasındaki fiyat ve gelir esnekliklerindeki farklılar önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ithal ikamesi yolu ile sanayileşmeye ağırlık

verilmiştir. Gelişmiş ülkeler de ise, sanayi alt yapısını daha önceden oluşturmuş bulunmaları nedeniyle ithal ikamesi yerine serbest ticarete öncelik vermekte ve dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere emek yoğun malları ithal edip sermaye yoğun malları arz etmeye başlamışlardır. Bu noktada gelişmiş ülkelerin de emek yoğun malların ithali açısından gelişmekte olan ülkelere bağımlı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin ve de üreticilerin gelirleri arttığı zaman gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun mallarına olan talep artışı, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin mallarına olan talep artışından daha azdır. Ayrıca, emek yoğun malların fiyat esnekliği, sermaye yoğun malların fiyat esnekliğinden daha düşüktür. Bu durum, emek yoğun mallar ihraç eden gelişmekte olan ülkelerin, ihracat fiyatlarını ucuzlatsalar bile önemli bir ihracat artışı sağlayamayacaklarını ifade etmektedir (Sabır, 2002:13). Dolayısıyla, az gelişmiş-gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret, emek yoğun malların ihracı ve buna karşılık da sermaye yoğun malların ithali şeklinde gerçekleştiği sürece, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadleri aleyhine gelişim söz konusu olmaktadır. Özetle zaman içerisinde az gelişmiş ülkeler öncelikle gelişmekte olan ve zamanla da gelişmiş ülke konumuna geçtikçe, dış ticarete hammadde ve ara malı bağımlılığı da artış göstermektedir.

1.2.3. Dış Ticarete Bağımlılığın Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Dış ticarete bağımlılığın ekonomi üzerinde çok önemli ekonomik etkileri bulunmaktadır. Bu etkileri olumlu ve olumsuz etkiler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Dış ticaret açığının hızla büyümesi, yerli sanayinin gelişmemesi, istihdamın ve gelir düzeyinin azalması gibi olumsuz etkileri yanında kaliteli mal ve hizmet üretilmesi, üretimin daha az maliyetle gerçekleştirilmesi ve büyüme gibi olumlu etkileri de bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere dış ticaret dengesi, söz konusu ülkelerin sanayi yapısının zayıf olması nedeniyle ihracat hacminin düşük olmasına bağlı olarak ihracat gelirlerinin ve diğer mali girdilerinin düşük düzeylerde seyretmesi, bunun yanında gerçekleştirilen ithalat hacimlerinin yüksek seviyelerini koruması nedeniyle, genelde açıkla sonuçlanmaktadır (Özen, 2002:35). Dış ticaret açıklarının artış göstermesinde en önemli etkenlerden biri üretimin ve ihracatın arttırılmasında girdilerin diğer ülkelere temin edilmesiyle ortaya çıkan ithalata bağımlılıktır. Büyük oranda

ithal ara girdiye bağımlı olan gelişmekte olan ülke sanayilerinin, düşük dvız kurlarına bağılı olarak ithal ara mallarına olan bağımlılığı artmaktadır. Ayrıca enerji maliyetlerinin yüksek olması ve istihdam üzerindeki vergilerin ve sosyal güvenlik katılımlarının fazla olması, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sanayilerinin rekabet edebilme olanağını olumsuz şekilde etkilemektedir (İK, 2007:60). Gelişmekte olan ülkelerde ulusal sanayi yeterince geliştirilemediğı ve ara mallarının üretiminde uzmanlaşmaya gidilemediğı, dolayısıyla da maliyetler dşrlemediğı için yurt dışından girdi temini kaçınılmaz olmaktadır. Yurt dışından girdi temini ise, doğal olarak söz konusu girdiler karşılığı olarak yurt içinden yurt dışına bir sermaye transferini beraberinde getirecektir. Bu durum doğrudan dış ticaret açığının ortaya çıkmasına ve bu açığın büyümesine neden olmaktadır. Bununla birlikte dış ticaret açığındaki artışın büyüme üzerinde olumlu etkileri bulunduğu da gözlenmektedir. Son dönemlerde yapılmış akademik çalışmalarda özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açığının, büyüme hızı ile birlikte arttığı ve ekonomik büyüme dönemlerinde ara malı ve yatırım malları ithalatının artış gerçekleştiği gözlenmektedir. Bunun yanında Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı tarafından 2006 yılında yapılan bir çalışma da ise, imalat sanayinde giderek artış gösteren ithalat bağımlılığına dikkat çekilerek, gelişme sürecinde sanayideki bu yapısal dönüşümün carı açık sorununun devam etmesine neden olacağı vurgulanmıştır (Tonus, 2007:200). Büyüme dönemlerinde ihracat artışlarıyla birlikte ithalatın da hızla artması cari açığın artmasında en önemli etken olmuştur. İthal makine ve teçhizat kullanımı ve ara malı ithalatındaki artışlar bu sürecin temel dinamikleri olmuştur. Ayrıca ihtiyaç duyulan girdilerin üretiminde gelişmiş ülkelerin uzmanlaşmaları nedeniyle ithalatın ucuzlamasının bağımlılık sürecini hızlandırdığı söylenbilir.

Ancak ithal makine ve teçhizat kullanımı, sadece sermaye transferi nedeniyle cari açığın artmasına değil, aynı zamanda ulusal sanayinin de geri kalmasına neden olmaktadır. Girdilerin ve üretimde ihtiyaç duyulan makine-teçhizatın, sanayi anlamında gelişimini daha önceden tamamlamış bulunan ülkelerden ithali, seri üretim ve uzmanlaşma gibi nedenlerle daha ucuza gerçekleştirildiği için tercih edilmekte ve ithalatçı ülkeler girdileri ve makine-teçhizatı ucuza temin ettikleri için yerli sanayiye geliştirme ihtiyaı duymamaktır. Bu durum ise hem imalat sanayinin gelişmemesine hem de ithalatta var olan bağımlılığın daha da artış göstermesine neden olmaktadır.

Üretim sürecinde ihtiyaç duyulan makine, araç ve gereçler ile hammadde ve ara mallarının yurt dışından temininde yaşanan çeşitli sıkıntılar nedeniyle üretim sürecinde yavaşlama ve dalgalanmalar söz konusu olabilmektedir. Üretim sürecinin yavaşlamasında, döviz kurunun da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca döviz kuru, ulusal ekonomi politikası gereği sabit tutulduğu takdirde, tarifelerdeki azalma nedeniyle iç piyasadaki talep nispi olarak ucuzlayan ithal mallara yönelmekte, İthal mallara olan bu yöneliş ise, iç piyasadaki üretimde bir azalmaya neden olmaktadır (Dornbusch,1986). Üretimin azalması ise, beraberinde istihdam sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler ise, uzun dönemde işsizlik sorununun giderek artmasına ve gelir dağılımındaki bozukluğun, daha da derinleşmesine ortam hazırlamaktadır. Ucuz dövizin cazip kıldığı ithalata bağımlı ve sermaye-yoğun sanayileşmenin faturası, yoğun bir şekilde ulusal istihdam kayıpları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008:103). Bu gelişme ise, ekonomik faaliyetlerde genel bir daralma ve durgunluğun ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir. Genellikle böyle dönemlerde sahip oldukları eğitim ve uzmanlık alanı gereğince ihracat malları sanayiinden, diğer sanayi kollarına işçi kaydırmak pek mümkün olamamaktadır. Bunun sonucu olarak da, ithalattaki artış, dış ticaret dengelerinde negatif etkiler yaratmaktadır.

Ayrıca az gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki imalat sanayinin üretim yapısındaki değişimleri incelemek amacıyla Yükseler ve Türkan (2008:18) tarafından yapılan çalışmada, dış ticaret ve imalat sanayinin üretim yapısındaki değişimleri, “İthalatlaşma (ithalata bağımlılık)”, “Uluslararasılaşma” ve “Asyalaşma” eğilimleri şeklindeki başlıklar altında değerlendirilmiştir. Türkan (2006:18) çalışmasında, gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye’de imalat sanayinde ithalata bağımlılığının artış göstermesine karşın ihracat performansının durağanlaştığı sonucuna ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin, imalat sanayinin girdileri açısından ithalata bağımlı hâle gelmesi, imalat sanayinde faaliyette bulunan istihdam esnekliğinin düşmesine, kamu sektöründeki istihdamının daralmasına, yüksek faiz ve yeni yatırım enstrümanları yoluyla spekülasyon yatırımların teşvik edilmesine, çok uluslu şirketlerin özelleşmesine ve şirket satın alımları sürecinde şirketlerin yeniden yapılandırılmaları ile istihdamın daraltılmasına neden olmaktadır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008:257). İstihdamdaki daralış ise, toplam talep de azalışa, üretimin sürecinin ve üretim miktarının

yavaşlamasına, bu gelişmeler sonucunda da ekonomik durgunluğun yaşanmasına sebep olmaktadır. Sonuçta, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapabilmek için ham madde ve ara malı bağlamında yabancı ülkelere bağımlı olmasının dış ticaret açıkları, istihdam, sanayi gelişmişliği, büyüme, gelir düzeyi, yerli sanayinin gelişimi, üretim maliyetleri üretilen malın kalitesi gibi pek çok konu üzerinde ekonomik etkileri bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.3. Dış Ticarete Dış Bağımlılığı Etkileyen Faktörler

Ticaretin dışa bağımlı olmasında yapısal, kurumsal ve dışsal faktörler önemli rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde Gümrük Birliği ve dışa açık ekonomik yapı, doğrudan ithal girdi kullanımının miktarı, döviz kurlarındaki gelişmeler, teknoloji düzeyindeki gelişmeler, mal hareketlerinin liberalleştirilmesi ve üretim yapısının dönüşüm süreci de yine ticaretin dışa bağımlı olması üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu unsurların en önemlilerinden birisini teşkil eden yapısal faktörleri şu şekilde açıklayabiliriz:

1.3.1. Yapısal Faktörler

Ticaretin dışa bağımlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan yapısal faktörleri, istikrarsız ekonomik yapı, özel sektör yatırımlarının yetersizliği, ihracatın tek pazar ve tek ürüne bağlı yapısı, düşük verimlilik ve enerji maliyetleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY)'nin eksikliği, faiz oranlarındaki değişimler ve faiz oranlarına bağlı gelişmeler şeklinde sıralamak mümkündür.

1.3.1.1. İstikrarsız Ekonomik Yapı

Ekonominin istikrarsız bir seyir izlemesi pek çok unsur tarafından etkilenmektedir. Ancak bilinen bir gerçek vardır ki, o da pek çok unsur tarafından etkilenen ekonomik yapının gelişmekte olan ülkelerin dış ticareti ve ihracatın bağımlılığı üzerinde doğrudan ve önemli etkileri bulunmasıdır. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde süreklilik kazanan enflasyonist ortam, birbirini izleyen ekonomik krizler, sıklıkla değişen siyasi iktidarlar, kamunun aşırı borç yükünün finansal piyasalar üzerinde direkt olarak ve reel sektör üzerinde de dolaylı olarak olumsuz baskı yaratmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülke ekonomilerinin potansiyel olarak sahip olduğu üretim kapasitenin çok altında kalmalarına ve millî gelirden arzu edilen yükselişin bir türlü

sağlayamamasına neden olmaktadır. Bu da yurt içindeki kaynakların eksik ve verimsiz istihdamına yol açarak üretim ve dolayısıyla da ihracatın düşük seviyelerde kalmasına neden olmaktadır (Büyükdere, 2005:6). İstikrarsız ekonomik yapı, dış ticaret açısından önemli bir role sahip olan güven unsurunu olumsuz etkilemektedir. Özellikle siyasi alanda söz konusu olan istikrarsızlıklar siyasi alanda güvensizliğin ortaya çıkmasına neden olmakta, siyasi alandaki istikrarsızlıklar ve güvensizlikler de iktisadi alana yansiyarak iktisadi alanda dengesiz bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İktisadi alandaki dengesizlikler ise, ülkeye yatırım yapma konusunda risklerin ortaya çıkmasına ve buna bağlı olarak da ülkeye yönelik yatırımlarda ve sermaye transferlerinde daralmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerin tüketim malları bağlamında yurt dışına bağımlı olmasına neden olmaktadır. Bu bağımlılık ise, yerli sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkilemekte ve geri kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla istikrarsız ekonomik yapının dış ticaretin bağımlılığı üzerindeki en önemli etkisini, istikrarsız siyasi ve ekonomik yapı nedeniyle ülkeye yapılacak olan yerli ve yabancı yatırımların azalmasına bağlamak mümkündür. İstikrarsız ekonomik yapı nedeniyle yerli ve yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilen reel yatırımlar azalmakta ve buna bağlı olarak da özellikle ara malı ve mamul mal ihtiyacının karşılanabilmesi için yurt dışında üretilmiş mallara bağımlılık söz konusu olabilmektedir. İstikrarsız ekonomik yapının dış ticaret üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi de, ülkenin borç yükünün artmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İstikrarsız ekonomik yapı nedeniyle reel sektörde olduğu gibi finansal sektörde de güven bunalımının yaşanması söz konusu olmakta ve bu bunalıma bağlı olarak ülkeye olan yabancı para akışı azalmakta, yabancı para miktarındaki azalış ise, ulusal paranın alım gücünün azalmasına neden olmaktadır. Ulusal paranın alım gücünün zayıflaması ise, üretim için ihtiyaç duyulan ara malının temin edilmesini, reel yatırımları gerçekleştirilmesini, sanayi alanında yapılanılmasını ve yeni teknolojilere ulaşılmasını zorlaştırmakta dolayısıyla da mevcut bağımlılığın devamlılığına neden olmaktadır. Ayrıca ulusal parayı aşırı değerli tutmaya dayalı kur politikası da ihracatı olumsuz yönde etkilemekte; ithalatın optimal seviyenin üzerinde artmasına yol açmakta; böylelikle kaynak dağılımını bozmakta ve dolayısıyla ekonominin uzun dönem üretken yapısını zedelemekte ve dolayısıyla da dışa bağımlılığı artırmaktadır.

1.3.1.2. Özel Sektör Yatırımlarının Yetersizliği

Gelişmekte olan ülkelerde pek çok makro ekonomik sorununun temelinde, yatırıma yönlendirilebilir iç tasarrufların yetersizliği yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde özellikle 1980'lerden sonra ekonominin tasarruf oranında bir düzelme görülse bile bu düzelme hem ekonominin ihtiyacını karşılayabilecek seviyenin altında kalmış, hem de daha önemlisi bu tasarruflar kamu kesiminin borç gereksinimini karşılamakta kullanılmış, yatırıma dönüşmemiştir. Yatırıma yönlendirilen iç tasarrufların yetersizliği, ekonominin ihtiyaç duyduğu yatırımların finansmanında dışa bağımlılık yaratmaktadır (Büyükdere, 2005:7). Ayrıca yine gelişmekte olan ülkelerde öncelikle ithal ikamesine dayanan ve sadece yerli üretimin bulunmadığı veya yetersiz kaldığı hallerde ithalata izin veren bir dış ticaret politikası izlenmiştir. Zaman içerisinde ithal ikamesi politikalarının terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsenmesi sonucunda, ithalat gerek mal bileşimi ve menşeye çeşitliliği, gerekse değer ve hacim olarak giderek büyümüştür. Ayrıca küresel ve bölgesel gelişmeler de ithalat politikasının şekillenmesinde uluslararası faktörlerin payının artmasına yol açmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik büyüme ve kalkınma yolunda karşılaştıkları yapısal darboğazlar ve bunun hem nedeni hem de sonucu olan sermaye birikimi yetersizliğinin üstesinden gelebilmelerinin en etkin yolu dış finansman kaynaklarıdır. Bunun için de başka devletlerin, uluslararası mali kurumların ve bankaların sundukları finansmanlardan veya DYSY ve uluslararası portföy yatırımları gibi özel kaynaklardan yararlanabilirler. Özellikle DYSY daha az oynak olduğundan ve sadece sermaye değil modern teknoloji ve know-how girişini de içerdiğinden çeşitli uluslararası örgütler ve danışmanlar tarafından dış finansman kaynağı olarak gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilmektedir (Nunnenkamp ve Spatz, 2004:54). Ancak ekonomik yapılarındaki istikrarsızlıklar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler, DYSY'nı ülkelerine çekme konusunda başarısız olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımları ülkelerine çekmek konusunda karşılaştığı sorunlardan bazılarını, bu ülkelerde söz konusu olan ekonomik istikrarsızlık yanında, ağır işleyen bürokrasi nedeniyle yabancı yatırımcıların ülkeye giriş ve ülkedeki işlem maliyetlerinin yüksek olması, kronik yüksek enflasyon ve siyasî istikrarsızlık, önemli miktarlara ulaşan kayıt dışı ekonomi, yüksek vergi oranları, DYSY teşvikinin eksikliği ve

dışa kapalı ticari yapı şeklindeki bir takım ekonomik ve ekonomi-dışı etkenler şeklinde sıralamak mümkündür (Erdilek, 2003:80-81). Dolayısıyla yatırımların ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan kaynaklara ve sermayeye, özel sektörün yeterince sahip olmaması, dolayısıyla da kalkınma açısından vazgeçilmez nitelikte bulunan yatırımların yetersiz düzeylerde kalması nedeniyle uluslararası piyasalardan temin edilebilecek olan üretim faktörlerine ve DYSY'na ihtiyaç söz konusu olmaktadır. Bu kaynakların temini ve de özellikle yabancılar tarafından gerçekleştirilecek reel yatırımların DYY gerçekleşebilmesi için de hem siyasi hem de iktisadi alanda istikrarın ve güven ortamının oluşturulması oldukça önem taşımaktadır.

1.3.1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Eksikliği

Son yıllarda artan küreselleşme ile birlikte sermayenin ülkeler arasındaki dolaşımı da yaygınlık kazanmış, cazip yatırım ortamı sunan ülkeler uluslararası şirketlerin ilgi odağı olmuştur. Yabancı sermaye hareketleri konusunda geçtiğimiz yıllarda pek çok araştırma yapılmış ve büyümeden istihdama, teknolojik bilgidan verimliliğe kadar ekonomik ve sosyal yapının birçok unsurunun yabancı yatırımlardan bir şekilde etkilenmektedir. Yabancı yatırımların dünya genelindeki dağılımı içinde, gelişmiş ülkeler, aslan payını almakla birlikte son yıllarda birçok gelişmekte olan ülke de (nisbi olarak) önemli ölçüde yabancı yatırım çekmeyi başarmışlardır. Gelişmekte olan bu ülkeler aktif bir şekilde yabancı firmalara çeşitli vergi istisna ve muafiyetleri ile teşviklerin yanı sıra pazar öncelikleri, altyapı hizmetleri ve hatta tekel hakları vererek yabancı yatırımları çekmeye çalışmaktadırlar (Bouoiyour, 2003:2). Daha fazla DYY çekme konusunda özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında kıyasıya bir rekabet söz konusudur. Az gelişmiş ülkelerinin (geçiş ekonomileri) devreye girmesi ile birlikte bu rekabet daha da kızışmıştır. Verilen desteğin arkasında yeni ve/veya gelişmiş üretim teknolojisi bilgisinin (know-how) yerli firmalara aktarılmasını sağlamak, yönetim becerisini geliştirmek, işgücü verimliliğini artırmak, istihdam olanaklarını geliştirmek ve genel olarak ekonomik büyümeye katkı sağlama beklentisi yatmaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan 1990'lı yıllara kadar, genel olarak gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımcılara karşı şüphe ve güvensizlik duyulan bir ortamın geçerli olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımda yabancı yatırımların sömürgeciliğin bir aracı olduğu, yerli sanayiye öldüreceği ve uzun vadede döviz girişinden ziyade döviz çıkışına yol açacağı

inancının etkisi görülmektedir (DPT, 2000:3). Ancak 1990'lı yıllara doğru durum değişmiş, gelişmekte olan ülkelerin birçoğu çeşitli düzenlemeler yoluyla uluslararası yabancı sermaye hareketlerinden daha fazla pay alma gayreti içine girmişlerdir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir araştırmaya göre 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yatırım iklimiyle ilgili düzenlemelerinin (toplam 750 adet) % 94,2'si DYSY'nın lehine olmuştur (DPT, 2000:4). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) (2003:21)'nda yayınlanan ve 1991-2002 yılları arasında DYSY'na yönelik ulusal düzenlemelerdeki değişiklikleri gösteren tabloda ise 2001 yılında 71 ülkenin DYSY'na yönelik faaliyetlerinde 208 değişiklik yapıldığı ve bu değişikliklerden 194'ünün (% 93) daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmek için gerçekleştirildiği görülmüştür. Yine aynı tabloda DYSY'na yönelik 2001 yılındaki eğilimin, 2002 yılında da artarak devam ettiği ve 2002 yılında DYSY'na yönelik faaliyetlerde yapılan değişiklik sayısının, bir ülke azalmış olmasına karşın 248'e çıktığı, bu düzenlemelerden 236'sının daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu politika değişikliğinde, ülkelerin birçoğunun aldıkları dış borç ve kredilerin faizlerini bile ödeyememeleri etkili olmuştur.

Bu ana ekseninde oluşturulacak dış ticaret politikası; reel ekonomi kesimlerinin gelişmesine engel olan ekonomideki yapısal sorunların giderilmesi, kamunun faiz ödemesi yerine yatırıma bütçe ayırarak gerekli altyapı hizmetlerini yerine getirmesi, genel teşvikler yerine verimlilik oranı ve gelişme potansiyeli yüksek sektörlerle yönelik selektif bir teşvik mekanizmasının uygulanması, üniversite-sanayi-kamu kesimi arasındaki işbirliğinin artırılması, kamu idaresinin daha etkin şekilde yapılanması, reel kur politikasının izlenmesi, kısa dönem sermaye yerine DYSY'nı özendirecek kurumsal ve yapısal düzenlemelerin yapılması gibi unsurlara dayanmalıdır (Büyükdere, 2005:9).

1.3.1.4. Düşük Verimlilik ve Enerji Maliyetleri

Düşük Verimlilik: Dış ticaret artışını etkileyen faktörlerden bir diğeri de düşük verimliliğdir. Verimliliğin düşmesinde pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Bu faktörlerden en önemlilerini kararların politik zeminde alınması ve teknoloji eksikliği şeklinde sıralamak mümkündür. Özellikle kamu kesiminde kararların siyasi baskı altında alınması, kaynak kullanımında verimlilik ve etkinlik amaçlarından uzaklaşılmasına, kararların arz ve talep durumuna ve tüketicinin ilgisine uygun olarak

alınmamasına neden olmaktadır (Giray, 2007:12). Ayrıca enflasyon oranının yüksek ve dalgalı olması, fiyatların oluşumunda piyasa dışı faktörlerin etkili olması ve bu faktörlerin, ekonomik birimlerin fiyat tahminlerini olumsuz yönde etkilemesi sonucu, ekonomik etkinlik azalmakta ve büyüme ile kaynak dağılımı olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu gelişmeler sonucunda ise ekonomide verimlilik azalmaktadır (Büyükdere, 2005:7).

Verimlilik ile üretim arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Dış ticaret, teknoloji transferine, teknolojiyi içselleştirmeye ve ülkenin kaynak kullanım etkinliğine pozitif bir katkı sağlamakta; dolayısıyla da gelişmekte olan ülkelerin verimlilik artışına önemli bir etki yapmaktadır. Bir ülkenin teknolojiyi içselleştirme kapasitesi ve teknik etkinlik düzeyi, ileri teknolojiye sahip ülkelerin seviyesini yakalamada en önemli açıklayıcı faktörlerden biri olarak tanımlanmaktadır (Kök ve Şimşek, 2006:2). Ekonomik entegrasyonun teknoloji yayma etkisi, teknoloji düzeyi ileri (lider) ülkelere geri olan ülkelere (takipçi) teknolojik bilgi akımını hızlandıracağından, az gelişmiş ülkelerin verimliliklerini arttırmak ve büyümelerini sağlamak için gerekli bilgiye ulaşma kanallarından en önemlisidir. Böylece, sadece yerli buluşlar değil, yabancı buluşlar da ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır (Rivera-Batiz ve Romer, 1991:546). Aynı zamanda Grossman ve Helpman (1992) teknoloji yaygınlaşmasının verimlilik üzerine etkilerini incelemiş ve uluslararası teknoloji yaygınlaşma etkisi söz konusu olduğunda, ülkeler arası verimlilik farklılıkları azaldığı ve teknoloji olarak geri ülkenin, lider ülkeyi yakalayarak verimlilik yakınsaması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu durumda verimlilik artışı üretimi, üretim artışı da ihracatı artıran temel unsurlardan biri olarak ifade edilebilir. Bu nedenle üretim sürecindeki verimlilik artışının, dış ticaretin gelişmesi ve bağımlılığın azalması noktasında doğrudan etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca verimlilikteki artış, ihraç edilecek mal miktarının artırılması yanında, fiyatların düşmesine ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır (Qureshi, 1996:31). Bununla birlikte verimlilikle fiyatlar arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Verimlilikteki artış sayesinde maliyetler azalmakta ve aynı zamanda daha fazla miktarda üretimin gerçekleştirilmektedir. Verimlilik artışı sayesinde maliyetlerdeki azalış ve üretim miktarındaki artış ise, fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu sayede uluslararası firmalar arasında fiyat rekabeti de yapılabilmektedir. Dolayısıyla verimlilik artışının,

hem kaliteli mal üretilmesi hem de fiyat rekabeti yoluyla şirketlerin piyasaya hâkim olmasına imkân verdiği söylenebilir.

Enerji Maliyetleri: Üretim gerçekleştirilirken kullanılan temel girdilerinden bir diğeri de enerjidir. Mevcut enerji kaynaklarının kalkınma için gerekli olan ölçüde ve kalitede enerjinin sağlanması açısından yetersiz kalması, özellikle gelişmekte olan ülkelerin enerji konusunda önemli oranda dışa bağımlı olmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkeler, özellikle de ekonomik yönden kalkınmış ülkeler, dünyanın enerji kaynaklarına sahip olma noktasında büyük bir savaşım vermektedirler. Gelişmiş ülkeler, dünya enerji kaynaklarına hâkim olmak, giderek miktarı azalan ve maliyeti yükselen kendi enerji kaynakları yerine yeni ve ucuz olanları ikame etmek, bu sayede enerjiye bağımlı ve kendisine rakip olabilecek az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kontrol etmek amacıyla çok çeşitli projeler geliştirmektedirler (Saral, 2003:17; Yüce, 2006:110-114). Ayrıca üretim ve kalkınma açısından bu derece önemli olması nedeniyle enerjinin, çok çeşitli kaynaklardan, sürekli ve güvenilir bir şekilde ve de ucuza elde edilmesine yönelik planlamalar yapılmaktadır. Küreselleşen bir dünyada sürdürülebilir kalkınma için enerji verimliliğini arttıran teknolojik sistemlerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Enerji tüketim artış hızında bir azalma olmuş, ancak toplam tüketimdeki oransal artış yükselmeye devam etmiştir. Bununla birlikte gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler ise nüfus, ekonomi, bilgi ve teknolojik açıdan sorunlarla savaştığından, yakın çevredeki enerji kaynaklarına bağımlı kalmıştır. Taşkömürü, petrol ve doğal gazın bulunduğu az gelişmiş ülkelerde, bu enerji kaynaklarının üretimi ve pazarlanması, çok uluslu şirketlerin eline geçmiştir. Enerjinin temini, üretimi ve tüketimini elinde bulunduran bu şirketler, buldukları ülkelerin ekolojik dengenin korunmasına yönelik yatırımdan uzak politikalar benimsemişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin aksine enerji tüketim artış hızında yükselişler söz konusu iken, toplam tüketimdeki pay gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır (Akbulut, 2008:120). Ayrıca birbirleri ile rekabet halindeki pek çok gelişmekte olan ülke arasında da farklı uygulamalar söz konusu olmaktadır. Bazı gelişmekte olan ülkelerde devlet yönetimleri, ihracata yönelik mal üreten işletmelere, düşük maliyetli enerji sağlamak ve bu sayede maliyetler azaldığı için ucuza üretim gerçekleştirilebilmekte ve enerji desteğinden yoksun kalan ülkelerdeki ihracatçılar karşısında fiyat açısından rekabet avantajı elde edilebilmektedir (Büyükdere, 2005:7).

1.3.1.5. İhracatın Tek Pazar ve Tek Ürüne Bağlı Yapısı

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler “geleneksel, durgun ve durgunluğu koruma eğilimindeki toplumsal yapılar” olarak tanımlamakta ve bu ülkelerin temel niteliklerinin dışı kapalı ekonomik yapı, yetersiz sermaye düzeyi, düşük üretkenlik ve sınırlı bir pazar yapısı olduğu belirtilmektedir (Erol, 2001:33). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracata yönelik üretimin imkânlarının sınırlı olması nedeniyle gerçekleştirilen sınırlı miktardaki üretim, dışı bağımlılığa zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu gruptaki ülkelerin üretimlerini birkaç sektör üzerinde yoğunlaştırmış olmaları ve yine gerçekleştirilen toplam ihracatın önemli bir kısmının sadece birkaç ülkeye yapılıyor olması, ihracat sektörünün genişleme potansiyelinin zayıf olmasına ve bazı önemli sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda karşılaşılabilecek en önemli sorun, yoğunlaşılacak sektörlerde yaşanacak bir ekonomik olumsuzluk ya da ihracat yapılan sınırlı sayıdaki ülkelerle yaşanacak bir ekonomik anlaşmazlık durumunda ihracat kesiminin bu gelişmelerde çok büyük boyutta etkilenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ihracatın büyük oranda yoğunlaştığı sektörde fiyat rekabeti, ihracat rakamlarının gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişmesine neden olmaktadır (Büyükdere, 2005:7). Bahsedilen sıkıntılarda ve dışı bağımlılıktan kurtularak iç piyasanın gelişebilmesi için gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarına entegrasyonu çok büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dinamik olarak kabul edilen modern dünya piyasalarına entegrasyonu ile bu ülkeler karşılaştırmalı üstünlüklerini geliştirme ve artan küresel rekabetten daha fazla faydalanma imkânı kavuşmaktadırlar. Küreselleşme, bir taraftan gelişmekte olan ülkelerin daha geniş ticari pazarlara sahip olmalarını sağlarken ve daha büyük sermaye girişine imkân verirken, diğer taraftan da bu ülkeler için ihraç ya da ithal edilebilir malların genişlemesini ve bu ülkelerin teknolojik gelişmelerden daha fazla yararlanmalarını olanaklı kılmaktadır (Aktan ve Şen, 1999:14).

Modern olarak nitelendirilen gelişmiş ülkelerin, dinamik olarak kabul edilmesinde en önemli etken, üretilen malların paraya dönüştürülebilmesine imkân verecek olan pazarların genişliğidir. Bu sürecin işleyememesi ya da malın paraya dönüşme hızının yavaşlaması durumu, dinamik denge hâli olarak ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelerin zaman zaman yaşadığı durgunlukların en önemli nedeni, sistemde ortaya çıkan bu dinamik dengenin, yani pazarın genişlemesinin durması durumudur. Pazar

genişlemesinin durması hâlinde emeğin ürüne dönüştürülme miktarı azalacağından toplumun üretme kapasitesi ve refah düzeyi giderek yavaşlamaktadır. Bu nedenle pazarı genişletmek için yeni üretim alanları ile yeni ürünler oluşturmak ve bu amaçla araştırma-geliştirme çalışmalarını yoğunlaştırmak gerekmektedir. Önceleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler pazarı genişletmek için dünya nüfusunu kontrol etmeye yönelik askeri ve siyasal önlemler almışlardır. Ancak günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte bireysel tüketimi artırıcı yeni ürünlerin bulunması, askeri ve siyasi önlemlerle pazarı genişletme çabalarının önüne geçmiştir (Erol, 2001:43).

Pazarların genişlemesine bağlı olarak çalışma verimliliğinin artması ile uluslararası rekabete açık pazarlar, rekabet gücü kazanacak, bireylerin yaşam kalitesi yükselecek, ayrıca rekabet avantajlarının daha iyi kullanılmasıyla doğal kaynaklar da daha etkin kullanılacaktır (Güney ve Akbay, 2008:150). Bu nedenle piyasalarda bahsedilen durgunluk hâlinin yaşanmaması için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişen teknolojinin yarattığı olanaklardan da yararlanılarak malın paraya dönüşümünü hızlandıracak şekilde üretim anlayışında ve pazar yapısında çeşitli değişimler meydana getirilmiştir. Yeni teknolojiler sayesinde sabit bir pazara aynı tip ürünlerden yığınlar halinde üretilmesi sorununu önüne geçilmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmeler, bir taraftan verimlilik artışları sağlarken diğer taraftan da bireysel tüketime yönelik malların üretimini olanaklı hâle getirmekte ve pazarın genişlemesine yardımcı olmaktadır (Erol, 2001:39-40).

Gelişmekte olan ülkelerin, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, yatırımların artması, ihracat gücünün yükseltilmesi, daha fazla ve daha iyi istihdam fırsatlarına olanak vermesi, teknolojik gelişmenin güçlendirilmesi ve çevrenin korunması, finansman ve endüstriyel örgütlenme düzeyindeki geliştirici etkileri nedenleriyle DYSY'ını çekme isteği büyük önem taşımaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı srmaye yatırımlarının, ürün çeşitliliğini artırmasından dolayı sınırlı pazar ve ürünlere yönelik bağımlılığın azalması konusunda önemli katkıları bulunmaktadır (Yücel ve Akbay, 2008:3). Ancak özellikle gelişmekte olan ülkeler üretimini ve sahip olduğu kaynakları ulaşım maliyetinin en düşük olduğu yakın çevresine pazarlamakta bugün için başarısız durumdadır. Aynı şekilde ihtiyaç duyduğu mal gruplarını yakın komşularından daha düşük maliyetle alma imkânına sahip olan az gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkeler diğer ülke grupları ile imzaladığı anlaşmalar gereği günümüzde istenilen seviyede bir ticaret hacmine ulaşamamaktadırlar (Aksoy ve Coşkun, 2004:412). Bu durum ise, gelişmekte olan ülkelerin ticari anlamda diğer ülkelere bağımlılığının devam etmesine neden olmaktadır

1.3.1.6. Faiz Oranlarındaki Değişmeler ve Faiz Oranlarına Bağlı Gelişmeler

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısını, yüksek ve değişkenlik gösteren enflasyon oranı, yüksek kamu açıkları ve bu açıklara bağlı olarak ortaya çıkan yüksek faiz oranları şeklinde karakterize etmek mümkündür. Ekonomik yapıdaki bu olumsuz nitelikler ve özelliklede yüksek faiz oranları ülkede yatırımların ve dolayısıyla üretim miktarının sınırlı kalmasına neden olarak tüketim ihtiyaçların karşılanabilmesi ve üretimin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan aramaların temini açısından dışa bağımlılığın artmasına neden olmaktadır. Üretimin yavaşlamasına ve dolayısıyla dış bağımlılığa sebep olan faiz artışları, kamu gelirlerinden daha yüksek miktarda kamu harcamalarına neden olmakta ve açıklar kısa vadeli iç borçlanma ile karşılanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek faizler, yeterli düzeyde yatırım harcamalarının yapılamamasına ve üretim miktarının sınırlı kalmasına, dolayısıyla da talebin karşılanamamasına ve yüksek enflasyonlu dönemlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ve yüksek düzeylerde seyreden kamu açıklarının finansmanında iç ve dış borçlanmaya özellikle de iç borçlanmaya ağırlık verilmesi, bu ülkelerde faiz oranlarının yükselmesine neden olmakta ve enflasyonu beslemektedir. İç borçların bilinen önemli özelliklerinden birisi, kısa vadeli olmasıdır. Kısa vadeli borçlanma, faiz ve anapara geri ödemeleri için borçlanma gereksinimini artırmaktadır. Kamunun borçlanma gereksiniminin artması, mali piyasalarda baskının artmasına ve faiz oranlarının yeniden yükselmesine neden olmakta artan faiz ödemeleri ise, kamu açıklarının hızlanarak artırmaktadır. Kamu açıklarındaki artış, faiz oranlarını yükselterek, yüksek kamu açığı-yüksek faiz oranı sarmalına yol açmaktadır. Bu kısır döngü ise, bir taraftan faize duyarlı harcamaların azalmasına, diğer taraftan ise enflasyonun yükselmesine ve kamu açıklarının büyümesine neden olmaktadır.

Gelecekle ilgili belirsizliklerin yaşandığı bir ortamda ekonomik karar birimlerinin üretim, yatırım ve tüketim kararlarını alırken; fiyatlar, faiz, döviz kuru ve ücretler gibi ekonomik değişkenlerin gelecekte alacağı değerlerle ilgili tahminleri önemli oranlarda

farklılık gösterebilmektedir. Bu durumda yatırım ve dayanıklı mal satın alımı gibi geri dönüşü güçlü kararları alma konusunda çekingen davranmaları söz konusu olmaktadır. Pindyck (1991:1110) deki çalışmasında; geri dönüşü güçlü olan yatırımların, gelecekteki mal fiyatları ve işletme giderleri ile ilgili belirsizlikler, gelecekteki faiz oranları ile ilgili belirsizlik ve yatırımların zamanlaması ile maliyeti gibi risk faktörlerine duyarlı olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik karar birimleri, söz konusu ekonomik değişkenlerle ilgili beklentilerini piyasadan elde ettikleri bilgilere dayanarak oluşturmaktadırlar. Fakat belirsizlik dönemlerinde fiyat, faiz ve döviz gibi değişkenlerin, gelecek ile ilgili sağladığı bilgiler gerçeği yansıtmaktan uzaklaşmaktadır. Ayrıca, belirsizlik ortamında bilgi edinmek ve edinilen bilginin de etkin bir şekilde kullanılması zorlaşmaktadır. Özellikle, finansal piyasaların gelişmediği ve yatırımcılar ile üreticilerin ekonomik dalgalanmalara karşı korunmasız olduğu gelişmekte olan ülkelerde, belirsizlik ortamının reel ekonomik faaliyetler üzerindeki negatif etkisi daha da büyük olmaktadır. Böyle bir belirsizlik ortamında yatırım yapmak yerine, yatırımın zamanlamasını ve kârlılığını etkileyebilecek yeni bilgilerin gelmesini tercih eden firmalar, reel yatırım kararlarını erteleyerek maddi duran varlıklara yapılan yatırımları azaltmakta, buna karşın spekülâtif kazanç elde etmek amacıyla mali varlıklara ve dönen varlıklara yaptıkları yatırımları artırmaktadırlar.

Ayrıca faiz oranları ve dolayısıyla yatırımlar, ülkede yaşanan siyasi gelişmelerden doğrudan etkilenebilmektedir. Gerek üreticiler gerekse finansal piyasada yer alan karar birimleri tarafından algılanan siyasi istikrarsızlık ve belirsizlikler, siyasal platformdaki gerilimlerden beslenmekte, bu durum ise ekonomik beklentileri ve dolayısıyla kurları ile faizleri olumsuz yönde etkilemektedir. Yüksek reel faizin ise, ekonomide reel yatırımları yavaşlatıcı etkilere sahip olduğu bilinmektedir. Chan (1994) ve Huizinga (1993) yaptıkları çalışmada ekonomik ve siyasi risklerin neden olduğu enflasyon belirsizliğindeki artışın, faiz oranlarını artırması nedeniyle reel ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilediğini ifade etmektedirler. Huizinga (1993:527) finansal sermayenin maliyetindeki belirsizliğin enflasyondaki belirsizlikle alakalı olabileceğini, enflasyondaki belirsizlik ise faiz oranlarını etkileyebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, enflasyon belirsizliği ile nominal faiz oranı ve faizin vade yapısı arasında pozitif bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Enflasyon belirsizliğindeki bir artış, risk primini artırmak sureti ile faiz oranlarının da yükselmesine neden olmakta, faiz

oranlarındaki artış ise, yatırım ve dayanıklı mal tüketimi gibi faize duyarlı harcamaların azalmasına sebep olmaktadır. Bu noktada ekonomideki olumsuz bekleyişlerin de faiz üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Beklenen enflasyon oranının belirsiz hâle gelmesine bağlı olarak gelecekteki faiz oranlarının da belirsizleşmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda gelecekteki faiz oranlarının belirsiz olması ise, Pindyck (1991:1110) tarafından da belirtildiği gibi gelecekteki faiz oranlarındaki belirsizliklere bağlı olarak ortaya çıkan risk faktörleri özel sektör yatırımlarının hassaslaşmasına ve azalmasına neden olmaktadır.

Faiz oranlarının yükselmesinde, sermaye ihtiyacındaki artış da önemi rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin mevcut cari açıklarını sürdürebilmek, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek ve sermaye girişini devam ettirebilmek amacıyla uyguladıkları yüksek faiz ve sabit kur politikası, bu ülkelerin ekonomik büyümelerini sürdürebilmek için kendilerine kaynak sağlamaktadır. Ancak yüksek faiz politikası, cari açığı yeniden tetikleyerek kırılganlığı arttırmakta, artan kırılganlık faizin yüksek tutulmasını zorunlu kılmakta, ekonomi yatırım ve üretimden uzaklaşmakta, bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı faiz ödemelerine ayrılarak verimsiz harcamalarla tüketilmektedir. Yüksek faiz oranları, paradan para kazanmayı kolaylaştırmakta ve üretimin önünü tıkamaktadır (Yıldız ve Cengiz, 2009:129). Ayrıca yüksek faiz ve sabit kur uygulamalarının ileride ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açarak, cari dengeleri bozma riski de söz konusudur. Cari dengelerin bozulması ve açıkların ortaya çıkması, faiz oranlarının tekrar yükselmesine faiz oranlarının yükselmesi ise, yatırımların azalmasına ve büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Ay ve Mangır, 2007:129). Bu gelişmeler ise tüketim malları ile ara ve yatırım malları açısından gelişmekte olan ülkelerin dışa bağımlılığının devam etmesine neden olmaktadır. Bu olumsuz gelişmelerden ve bağımlılıktan kurtulmak için, yeni dış ticaret politikaları oluşturularak kamu idaresi daha etkin şekilde yapılanmalı ve faiz ödemek yerine bütçede yatırımlara pay ayırarak gerekli altyapı hizmetlerini yerine getirmelidir. Ayrıca reel ekonomi kesimlerinin gelişmesine engel olan iktisadi nitelikteki yapısal sorunlar giderilmeli, gelişme potansiyeli yüksek sektörlere yönelik bir teşvik mekanizması uygulanmalı ve kısa vadeli sermaye girişleri yerine DYSY'ni özendirerek kurumsal ve yapısal düzenlemelere ağırlık verilmelidir.

1.3.2. Kurumsal Faktörler

1.3.2.1. Kamu İdaresinin Yapısı:

Dış ticaret açısından gelişmiş ülkelerin, yararlı dış ticaret politikalarına ve bu politikaları başarılı bir şekilde uygulayan iyi bir kurumsal çevreye sahip oldukları gözlenmektedir (Doğan, 2007:181). Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret politikalarını uygulamakla ve dış ticaret faaliyetlerini gerçekleştirmekle görevli kamu kurumlarının yapısının ve işleyişinin yeterince etkin olmadığı ve bu nitelikteki ülkelerde kamu kurumları arasında koordinasyon eksikliğinin önemli boyutlara ulaşmış olduğu dolayısıyla da yetki karmaşasının sıklıkla yaşandığı gözlenmektedir (Büyükdere, 2005:8). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, dış ticaretin genişlemesini engelleyen kambiyo kontrolleri, ithalatlardaki ve vergilerdeki ilave yükler, bazı ihracatlardaki kotalar, tarife istisnaları, tarife dağılımı, ara mallardaki yüksek tarifeler, gümrük yönetimindeki rüşvetçilik, limanlardaki gecikmeler, gayri şeffaf veya yetersiz yasal – adli yapılar ve hantal gümrük – vergi düzenlemeleri gibi pek çok kurumsal ve idari zayıflıklar da bulunmaktadır (Doğan, 2007:192). Kurumsal yapıdan kaynaklanan bu zayıflıklar, bürokratik düzenlemelerin fazlalığı ve kamu kurumları tarafından belirlenerek uygulanan teşvik mekanizmalarının seçiminde eksikliklerin bulunması gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünü ve dış ticaretin gelişimini olumsuz yönde etkileyerek bu nitelikteki ülkeleri gelişmiş ülkelere bağımlı hâle getirmektedir (Büyükdere, 2005:8). Oysa ekonomi ve dış ticaret politikalarının başarısı ve etkinliği, ülkelerin kalkınması, gelişmesi ve zenginleşerek diğer ülkelere ticari anlamda bağımlılıktan kurtulabilmeleri için dış ticaret politikasını uygulayacak kurum ve kuruluşların, hem kurum içinde hem de kendi aralarında uyum içinde çalışmaları temel bir şarttır.

Bu nedenle dış ticaret açısından kurumlar arası bilgi akış hızına ayrı bir önem verilmelidir. Dış ticaretin zaman içerisinde gelişmesi ve rekabette artış yaşanmasıyla birlikte, dış ticaret faaliyetinde bulunan kurumlar arasında bilgi akışının hızlanması gereği önem kazanmış, bu süreçte ihracat pazarlarının keşfi için internet ve diğer iletişim araçlarından yararlanılmış ve dış ticaretteki gelişmelerden geri kalmak istemeyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de dış ticaret faaliyetinde bulunan kamu kurum ve kuruluşlarına çeşitli görevler verilerek aralarındaki bilgi akışı

hızlandırılmaya çalışılmış olduğu görülmektedir (Barışık ve Yirmibeşçik, 2006:48-49). Kurumlar arasındaki bilgi akış hızının gelişmesi, bu kurumlara dış ticarete daha hızlı hareket edebilme kabiliyeti kazandıracaktır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler dışa bağımlıktan kurtulmak için öncelikle yeni dış ticaret politikaları geliştirmeli ve bu politikaları uygulayacak olan kamu kurumlarını modernize etmeli, geliştirmeli ve etkin bir denetim mekanizması oluşturmalarıdır. Ayrıca dış ticaret alanında faaliyette bulunan kamu kurumları arasında haberleşme ağı geliştirilmeli ve bu kurumlar arasında iş birliğine özel önem verilmelidir.

1.3.2.2. Dış Ticaret Faaliyetinde Bulunan İşletmelerin Yapısı:

Dış ticarete yaşanan yoğun rekabet ortamı, kamu kurumlarının dışında kalan çeşitli dış ticaret işletmelerinin ve de özellikle ihracatçılarımızın daha yaratıcı olmalarını, ürünlerini ve hizmetlerini farklılaştırmalarını ve rakiplerinden daha hızlı olmalarını gerektirmektedir. Dış ticaret alanında faaliyette bulunan kesimlerin rakiplerinden daha hızlı olabilmeleri ve etkili bir şekilde rekabet edebilmeleri içinse rakiplerin sahip olduğundan daha çok bilgiye sahip olmaları, kendi aralarında daha çok iletişime yer vermeleri ve bahsedilen unsurlar yardımıyla üretimi daha az maliyetle gerçekleştirebilmeleri gerekmektedir. Bu amaca ulaşılabilmesi için de dış ticaret faaliyetinde bulunan çeşitli işletmelerin, ticareti destekleyen özel ve kamu kurumlarıyla yeni ilişkiler geliştirmeleri ve iş birliği içinde olmaları önem taşımaktadır (Şen, 2008:36). Dış ticarete başarıyı yakalamak sayılan unsurlara bağlı olmasına karşın malesef az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bu noktada önemli sorunlar yaşanmakta ve yaşanan bu sorunlar ticari anlamda dışa bağımlılığı da beraberinde getirmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki dış ticaret faaliyetinde bulunan işletmelerin ve çeşitli dış ticaret kesimlerinin karşılaştıkları sorunlara bir göz atacak olursak, bu nitelikteki ülkelerde dış ticaret faaliyetlerinde bulunan kesimlerin, çeşitli nedenlerle ve de özellikle daha önce belirtildiği üzere ekonomik belirsizlikler nedeniyle yeni yatırımlar yapma, yeni ürün geliştirme ve kaliteli üretimi gerçekleştirmek amacıyla gerekli sabit yatırımları yapmaktan kaçındıkları ve genellikle kısa vadeli hedeflere yöneldikleri gözlemlenmektedir. Bunun yanında özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, kıt kaynak durumunda olan sermayenin, söz konusu koordinasyon yetersizliğinden kaynaklanan nedenlerle atıl kapasiteler, ölü yatırımlar olarak

bekletilmekte ve ulusal ekonomi açısından önemli kayıplara neden olmaktadır (Akkök ve Aydın, 1999:54) Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ihracatçıların ürünlerini tanıtmada noktasında yetersiz kalmaları ve ithalatçıların da ortak hareket etme konusunda başarısız oldukları görülmektedir. Buna ek olarak dış ticaret kesimlerine alt yapı sağlayan bankacılık, taşıma, gümrük müşavirliği, sigortacılık gibi kesimler gelişmekte olan ülkelerde yeni yeni kurumsallaşan yapılarıdır ve bundan dolayı da henüz dış ticaretle birincil şekilde uğraşan kesime yeterli etkinlikte hizmet verememektedirler (Büyükdere, 2005:8). Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde doğru yatırımlar yaparak üretimi gerçekleştirebilmek ve ticari anlamda dışa bağımlılıktan kurtulabilmek için iyi bir analiz yapılarak gerçekçi hedefler belirlenmeli, yatırımlar ulusal ekonomi açısından değerlendirilmeli ve yatırımlar bu değerlendirme sonuçlarına göre gerçekleştirilmelidir. Uluslararası piyasalarda yaşanan yoğun rekabet nedeniyle dış ticaret faaliyetlerinde başarı elde etmek ve uluslararası piyasalarda kalıcı olmak açısından ihraç edilecek ürünlerin tanıtılması ve etkin bir şekilde pazarlanması büyük önem taşımaktadır. Ürünü tanıtım ve pazarlama faaliyetleri, ihracatın artırılmasına yardımcı olacak ve bu sayede ülkeye sermaye girişi sağlanabilecektir. Böylece ülkeye giren sermaye yeniden yatırımı özendirerek yeni ürünlerin üretilmesine ve üretim miktarının artırılmasına imkân vererek ticari anlamda dışa bağımlılığın azalmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle ihracat açısından tanıtım ve pazarlama faaliyetleri dış ticaret açısından ayrı bir öneme sahiptir.

1.3.3. Dışsal Faktörler

1.3.3.1. Dünya Ticaret Örgütü ve Gümrük Birliğinin Olumsuz Etkileri:

Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası alanda imzalamış oldukları ekonomik ve siyasi nitelikteki anlaşmalarla bir birliğe üye olmaları ve o birliğin kurallarına uyma zorunluluğu, dış ticarete uygulanan tarifelerin kontrollerinden çıkmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin imzalamış oldukları Gümrük Birliği anlaşması bu ülkelerin dış ticaret politikalarını belirleme konusunda sahip oldukları haklardan büyük ölçüde uzak kalmalarına neden olmakta ve bu durum ülkelerin koşullara göre değişen dış ticaret politikalarını üretme imkanlarını ellerinden almakta, dış ticaret alanındaki özgürlüklerini kısıtlamaktadır (Büyükdere, 2005:8).

1.3.3.2.Dünya Ticaretindeki Rekabet Artışı

Son yıllarda küreselleşme sürecindeki gelişmeler ve uluslararası ticari ilişkilerin yoğunlaşması, gelişmiş iletişim ve ulaşım teknolojilerinin tüm dünyanın kullanımına sunulması ve bu sayede ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, dünya ticaretinde yaşanan değişimi hızlandırmış ve teknolojilerin daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur. Farklı ülkelerdeki firmalar arasında söz konusu olan stratejik işbirliğinin artması sonucu, ticaret hayatındaki rekabet anlayışında önemli değişiklikler ortaya çıkmış ve bu yeni birliktelikler bilginin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere akışını kolaylaştırmıştır. Bütün bu gelişmeler ise üretim sürecinde verimliliğin artış göstermesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu sayede uzun yıllar varlığını koruyan kapalı piyasa anlayışı yıkılmış ve kamu tarafından iç pazarda uzun yıllardır dış firmalara karşı korunan işletmeler, uluslararası piyasalardaki yoğun rekabet ortamına çekilmişlerdir (Çivi ve Erol, 2008:1-2). Yaşanan bu değişimler sonrasında gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler, rekabet gücünün korunması ve artırılması konusuna daha fazla önem verilmesi gerekliliğini fark ederek, konu üzerinde titizlikle durmuşlar, dolayısıyla da ulusal rekabetin düzenlenmesi ve rekabet gücünün artırılması konularında yapılan araştırmalara büyük destek sağlamışlardır.

1.3.4. Gümrük Birliği ve Dışa Açık Ekonomik Yapı

Gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı sanayileşme stratejileri incelenirken, Gümrük Birliği'nin etkilerini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Gümrük Birliği, gelişmiş birlik üyesi ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında özellikle imalat sanayi ürünleri ticaretindeki gümrük vergilerinin ve ticareti engelleyici diğer uygulamaların ortadan kalkmasına neden olmuştur (Karluk, 2005:333). Az gelişmiş ülkelerin dış ticaretinin serbestleşmesi sürecinde Gümrük Birliğinin tamamlayıcı bir adım olduğu söylenebilir. Gümrük Birliği sayesinde az gelişmiş ülkelerin AB üyelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine yönelik koruma ortadan kaldırılmış, üçüncü ülkelere karşı ise bu oran düşürülerek sabitlenmiştir. Ayrıca Gümrük Birliğine taraf olan ülkeler, bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından vazgeçerek, birlik üyesi ülkelerin Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sağlamak ve üçüncü ülkelere yönelik politikalarını AB ile uyumlu hâle getirmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle Gümrük Birliği, az gelişmiş ülkeler

açısından dış ticaret üzerindeki kontrol kabiliyetinin de azalması anlamına gelmiştir (Tonus, 2007:196).

Dışa açık ekonomilerde sanayileşme sürecinin devamlılığı, üretim kapasitesinin artırılması yanında verimliliğin de artmasını gerektirmektedir (Tonus, 2007:195-196). Bu nedenle dış ticaret sayesinde sanayileşme ve verimlilik arasında önemli bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Gümrük Birliği'nin, hem ticareti serbestleştirilmesi hem de az gelişmiş ülkelerin imalat sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamı yaratması nedeniyle verimlilik ve üretim üzerinde doğrudan olumlu etkileri bulunduğu söylenebilir.

1.3.5. Doğrudan İthal Girdi Kullanımının Toplam Girdi Kullanımı İçerisindeki Önemi

Üretimin gerçekleştirilebilmesi için en önemli faktörlerden birisi emek sermaye yanında kuşkusuz hammadde ya da mamul maddelerdir. Bir ülkenin yeterince sanayileşememesi veya hammadde eksikliği gibi çeşitli nedenlerle üretim için gerekli olan bütün üretim faktörlerine sahip olması söz konusu değildir. Bu nedenle ülkeler üretimi gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyacakları hammadde, ara malı ya da mamul mal halindeki girdileri temin etmek için diğer ülkelerle iletişim ve iş birliği içinde olmak dolayısıyla da bu girdileri ithal etmek durumundadırlar. Bu durum ise ithalatı gerçekleştirecek olan ülkelerin diğer ülkelere ithal girdiler açısından bağımlı olmasına neden olmaktadır. Üretim faktörleri konusundaki bu dışa bağımlılık, özellikle imalat sanayinin önemli endüstrileri arasındaki bağlantıların zayıflamasına neden olmakta ve bu endüstrilerin önderlik edeceği bir sanayileşme ve üretim artışı etkisini yetersiz kılmaktadır. Farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bu durum, aynı zamanda yatırım ve istihdam politikalarındaki başarıyı da olumsuz etkilemekte ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun hâline gelen işsizliğin azaltılmasını da güçleştirmektedir. Ayrıca bu durum, gelişmekte olan ülkelerde yıllardan beri devam eden ödemeler bilançosu açığı ve bu açığın yol açtığı döviz kıtlığı ile kur dalgalanmalarının temel sebeplerinden birini de oluşturmaktadır (Ersungur ve Kızıltan, 2007:275). Doğrudan ithal girdi kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan bu bağımlılığın neden olacağı risklerin azaltılması, ekonomik sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağımlılığın tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte, gelişmekte

olan ülkelerde uygulanan ekonomi politikasının başarılı olabilmesi için ithal girdi bağımlılığın azaltılmasını gerektirmektedir. İthal girdi bağımlılığından kısmen de olsa kurtulmak için, gelişmekte olan ülkelerin, sanayiye yönelik önemli yatırım hamlelerini yapmaları ve sanayinin gelişimine hız vermeleri önem arz etmektedir.

1.3.6. Döviz Kurlarındaki Gelişmeler ve Ulusal Paranın Aşırı Değerlenmesi

Dış ticarete dışa bağımlılığı etkileyen unsurlardan bir diğeri de döviz kurlarındaki değişme ve gelişmelerdir. Dış ticaret faaliyetlerindeki artış ve azalışlar, döviz kurlarındaki gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. Ülkelerin dış ticaret faaliyetleri ve dış ticaret politikaları, hem döviz kuru sistemindeki gelişmelerden hem de döviz kurlarındaki aşağı ve yukarı yönlü hareketlerden doğrudan etkilenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülke piyasalarının karşılaştığı ve cevabını aradığı en önemli sorunlardan birisi, bu ülkelerde uygulanabilecek en ideal döviz kuru sisteminin hangisi olması gerektiğidir. Ancak gelişmekte olan çok sayıdaki ülkenin içinde bulunduğu gelişmişlik düzeyi ve gelişim sürecindeki farklılıklar nedeniyle bütün gelişmiş ülkeler için geçerli olacak tek bir döviz kuru sistemin varlığından söz etmek çok da gerçekçi olmayacaktır. Bu nedenle çeşitli döviz kuru sistemlerini, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarına göre değerlendirmek ve bu yapılara uygun döviz kurunu tercih etmek daha faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

Sabit kur sistemleri, Keynesyen iktisatçılar tarafından desteklenirken, esnek kur sistemleri, devlet müdahalesinin en aza inmesi gerektiğini savunan ve serbest piyasa taraftarı olan iktisatçılar tarafından desteklenmektedir (King, 1995:285). Uygulanan sabit kur rejimi, aşırı kur hareketliliğinin neden olduğu olası kur risklerini kısa dönemde ortadan kaldırdığı ve yatırımcılar için istikrarlı bir görünüm sunduğu için gelişmekte olan ülkelere kısa vadeli sermayeyi çeken bir unsur olmuş, yabancı yatırımcılar bu piyasalara doğru sermaye akımlarında daha istekli davranmışlardır (Demir ve Sever, 2009: 220). Başka bir deyişle gelişmekte olan ülkede uygulanmakta olan sabit döviz kuru sistemleri, kısa dönemde de olsa döviz kurunda ortaya çıkacak dalgalanma risklerini ortadan kaldırdığı için yabancı yatırımcıların daha fazla ilgi göstermelerine neden olmaktadır. Ancak zaman içerisinde ortaya çıkan ekonomik gelişmeler farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İktisatçılar tarafından, özellikle 1990'lara kadar yapılan teorik ve ampirik çalışmalarda, ağırlıklı olarak döviz kuru

dalgalanmalarının ekonomik hayattaki belirsizlik ve riski artırdığı, buna bağlı olarak da ticaret akımlarını engellendiği sonucuna ulaşılırken, 1990'lerden sonra yapılan çalışmalarda ise forward işlemler yoluyla döviz kuru riskinin azaltılması ve ticaret hacmi-döviz kuru riski arasındaki olumsuz etkilerin bu şekilde minimize edilebildiği düşüncesiyle önceki çalışmalardan farkı sonuçlara ulaşılmıştır (Viaene-Vries, 1992:1316). Bu gelişmeler ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinde artış ve azalışları da beraberinde getirmiş dolayısıyla da gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacimlerini önemli oranda etkilemiştir. Dış ticaret hacmindeki artışlar ise özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bir diğer önemli sorun teşkil eden dış ticarete bağımlılığın ortaya çıkmasına ve artışına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere sabit döviz kurundan esnek döviz kuruna geçişle birlikte, döviz kuru piyasadaki arz ve talebe göre belirlenmiş, kurda aşağı ve yukarı yönlü hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Döviz kurundaki bu artış ve azalışlar ise, gelişmekte olan ülkelerin ticari anlamda dış ülkelere bağımlılığını etkileyen bir unsur hâline gelmiştir. Döviz kurlarında yapılan bir devalüasyon ya da döviz kurunun arz ve talebe bağlı olarak yükseliş göstermesi, ithal girdi fiyatlarının artmasına ve ithalata bağımlı ihracat sektörlerini olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle ihracatı artırmak amacıyla yapılan devalüasyon ya da döviz kurundaki yükseliş, gelişmekte olan ülkelerdeki dış girdi bağımlılığı nedeniyle girdi maliyetlerini artırmaktadır. Buda bir taraftan maliyet enflasyonuna neden olurken diğer taraftan üretimi olumsuz etkilemektedir (Karagöz ve Doğan, 2005:226-227). Görüldüğü üzere döviz kurlarındaki yükselişler, ithalatı azaltacağı için ithalata bağımlı ihracatçı sektörleri olumsuz etkilenmekte ve bununla birlikte doğal olarak ithal girdi bağımlılığı da azalmaktadır. Buna karşın, döviz kurlarındaki aşağı yönlü hareket, kurun azalışı, ulusal paranın değerlenmesi anlamına gelmekte ve ulusal paranın değerlenmesi, dış ticaret hacminin artmasına ve daha çok ithalatın yapılmasına, dolayısıyla da ithalattaki bağımlılığın artmasına neden olmaktadır.

Ayrıca iç ve dış piyasalardan kaynaklanan sebeplerle yüksek döviz kurları söz konusu olduğu durumlarda, ithalata bağımlı olarak üretim ve ihracat gerçekleştiren bir ülke, ihracat hacminde bir değişiklik (azaltma) yapmak istemiyorsa başka sorunlarla karşılaşması da kaçınılmazdır. Ülke sanayisinin ithal girdi bağımlılığının yüksek olduğu durumlarda, döviz kurlarındaki artış, sanayinin kullandığı ithal girdi fiyatlarında bir

artıŖa neden olacağından üretim maliyetlerinde ve fiyatlarda da bir artıŖ söz konusu olmaktadır. Maliyetlerdeki artıŖın ürün fiyatlarına yansıtılması, bu sanayi kolunun ileri ve geri bağlantılarını teŖkil eden diğer sanayi kollarında da girdi maliyetlerinde bir artıŖı beraberinde getirmekte ve bu sayede enflasyonist süreç ivme kazanmaktadır. Aynı zamanda yüksek döviz kuru nedeniyle yurt içinde üretilen malın pahalı olması, ihracata konu malların da pahalı olmasına ve ihracatta düşüŖe neden olmakta, böylece ithalat artıŖı sürerken ihracatta görülen yavaŖlama, ödemeler bilançosu açıklarını artırmaktadır. Bu süreçte; döviz kurlarındaki öngörülemeyen yükseliŖler, ülke sanayisinin kullandığı girdinin dıŖa bağımlılık derecesinde maliyetlere ve dolayısıyla fiyatlara yansımaktadır. Ayrıca süreç, döviz kuru yükseliŖleri fiyat yükseliŖlerine, fiyat yükseliŖleri de ödemeler bilançosundaki önlenemez açıklar nedeniyle döviz kuru istikrarsızlığına yol açtığı bir sarmala neden olmaktadır. Benzer Ŗekilde aşırı deđerlenmiŖ bir kur politikası, yani döviz kurlarındaki düşüŖ, ülke parası bazında ihracatı pahalılaŖtırmakta ve aynı zamanda ulusal parayla ifade edilen ithalatı ucuzlatacağından ithalatın artıŖ göstermesine neden olmaktadır. Üretim ve tüketim için ihtiyaç duyulan girdinin ithal edilmesi ise, yerli sanayinin üretim ve rekabet gücünü zayıflamasına, gelişmemesine ve buna bağlı olarak da daha uzun vadede ülkeyi daha büyük oranlarda dıŖa bağımlı hâle getirmektedir (Gediz ve Yalçınkaya, 2004:12). Bu bilgiler doğrultusunda döviz kurundaki dalgalanmaların ülkenin dıŖ ticareti üzerinde doğrudan etkilere sahip olduğunu ve ithal girdisine bağlı olarak gerçekteŖtirilen ihracatın döviz kurundaki dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilendiğini söylemek mümkündür.

1.3.7. Üretim Yapısı ve DönüŖüm Süreci

GeliŖmekte olan ülkelerdeki üretim yapısı, zaman içerisinde önemli oranda deđiŖim ve dönüŖüm göstermiŖtir. Üretim yapısında meydana gelen bu dönüŖüm sürecinde küreselleŖme önemli bir unsurdur. Bu süreçte üretim ve iletiŖim teknolojisindeki olumlu gelişmeler, eğitime yapılan yatırım nedeniyle beŖeri sermayenin kalitesindeki artıŖlar, ülkeler arasındaki sınırların küreselleŖme sayesinde ortadan kalkması ve gelişmekte olan ülkelerin gelişimlerini tamamlamak amacıyla gerçekteŖtirdikleri dıŖ ticaret politikasındaki deđiŖiklikler üretim yapısındaki dönüŖüm sürecinin hızlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler, önceleri yeterli hammadde, teknoloji ve beŖeri sermayeye sahip olamadıkları için ülkenin sahip olduğu

kaynaklarını kullanarak üretimi gerçekleştirmeye çalışmışlar, bir diğer ifade ile ithal ikameci üretim modelini benimsemişlerdir. Ancak zaman içerisinde üretim faaliyetleri sonucu elde edilen gelirler yeniden yatırıma yönlendirilerek daha büyük boyutlarda üretim gerçekleştirilmiş, ithal ikameci üretim yapısından ihracata yönelik üretim yapısına geçilmiş ve üretim sürecinde yaşanan bu dönüşümle birlikte dış ticaret faaliyetleri canlanmıştır. Dış ticaret faaliyetlerindeki canlanma ise ülkelerin birbirlerine ticari anlamda bağımlı olmalarına neden olmuştur.

1.3.7.1. İthal İkameci Sanayileşme Uygulaması

İthal ikamesi, temelde tüketim ihtiyacının karşılanması ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla yurt dışından temin edilen hammadde, aramalı ve mamul maddelerin, ülke kaynakları ile ülke içerisinde üretilmesine yönelik bir stratejidir. Gelişmekte olan ülkelerde kamusal altyapı faaliyetleri ve özel sektör yatırımlarının finansmanı için ihtiyaç duyulan sermaye fonları, genellikle sermaye yetersizliği nedeniyle yurtiçi kaynaklarla karşılanamamaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kişi başına gelirin düşüklüğü, yurtiçi tasarruf oranlarının da oldukça düşük seviyelerde kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme süreçlerini hızlandırmalarında dış kaynaklar daha da önemli hâle gelmektedir (Değer, 2007:168). Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, genel ekonomi ve dış ticaret politikalarında daha korumacı ve müdahaleci bir yol izleyerek, yurtiçi sanayileşmeye dayalı ithal ikameci sanayileşme politikasını uzun süre benimsemiş ve uygulamışlardır. Bu dönemde ekonomi politikası olarak ekonomik açıdan kendi kendine yetebilen bir yapının oluşturulması benimsenmiş, buna bağlı olarak da ihracat ana politikalar arasında görülmemiştir. 1950'li yılların başında daha serbest bir piyasa ekonomisi izlenmesi ve ithalata tanınan serbestlikler sonrasında döviz darboğazı ile karşı karşıya kalınması sonucu, ithal ikameci politikalar uygulanarak yerli sanayinin geliştirilmesi öngörülmüştür (Şenol, 2007:1).

1970'lerde gelişmekte olan ülkelerde, bir taraftan toplumun farklı kesimlerinden gelen bölüşüm baskıları karşısında giderek artan bütçe açığı, diğer taraftan ithal ikameci sanayileşmeyi ara malları ile yatırım mallarına genişletme girişimleri ithalata bağımlılığı artırmıştır. Durgunlaşan ihracat karşısında giderek artan ithalat bağımlılığı, ciddi bir ödemeler dengesi krizini ortaya çıkartmış ve 1970'lerin sonunda söz konusu

sanayileşme modelinin çökmesine yol açmıştır. Daha yakın dönemdeki finansal küreselleşme çağında, bahsedilen ülkelerin kısa vadeli kırılğan sermaye akımlarına da bağımlı hâle gelmeleri sorunları katlamıştır (Öniş ve Şenses, 2007:9). Ayrıca 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar uygulanan içe dönük büyüme yani ithal ikameci politikalar, ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. İzlenen bu politika, bir ekonominin büyümesi için ihtiyaç duyulan döviz kaynağını sağlayamaması ve buna bağlı olarak ülkelerin ödemeler dengesinde meydana gelen olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaları sonucunda, bu ülkelerin ihracata dayanan bir büyüme politikasını benimsemeleri gerektirdiği sonucunu ortaya koymuştur (Erdoğan, 2006:31).

1.3.7.2. Üretim Yapısındaki Dönüşüm Süreci ve Nedenleri

İthal ikameci sanayileşme sürecinde, gelişmekte olan ülkeler kendi iç pazarları için mamul mallar üretmekte, ancak sınai gelişimini tamamlayabilmek için ileri ülkelerden ithalata devam etmekte, finansman konusunda ise geleneksel mallara olan talebe bağımlı kalmaktadır. Nitekim sınai gelişmenin sağlanabilmesi sürecinde, gelişmekte olan ülkelerde ihracatın düşüklüğüne karşılık ithalatın sürekli artış eğiliminin olması, dış borcun büyümesini de beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler kaçınılmaz bir biçimde maddi anlamda darboğaz yaratarak kalkınma bunalımına yol açmaktadır (İçli, 2002:249). İthal ikameci strateji ile gelişmekte olan ülkelerde, ithalatı azaltarak, döviz tasarrufu sağlamak ve bu sayede dış ticaret açığını kapatarak maddi darboğaz ve sanayileşme sürecindeki sorunların giderilmesi hedeflenmektedir. Ancak uygulamada bu hedefin tam tersine, ithal ikamesi yapar gibi görünen ancak gerçekte ithal gereğini arttıran bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte sektörel öncelikler, sosyal kârlılıklar ve ulusal gelire katkı gibi kriterler geri plana atılmış, geleneksel ve potansiyel ihraç ürünlerinin gelişmesi özendirilmemiştir. Ayrıca ithal girdilerin daha düşük fiyatlardan ithalının sağlanması ve ihracatı caydırarak kaynakların ithal ikameci sanayilere kaymasını sağlaması nedeniyle bir teşvik aracı gibi düşünülen aşırı değerlenmiş kur politikası da, amaçlananın tersine ara ve yatırım malları sanayilerinde ithalata bağımlılığı arttırmış ve bu da korumacılığın azalmasına neden olmuştur (Özbeý, 2000:79-80).

İthal ikame politikasının uygulanması sonucu ortaya çıkan bir diğer olumsuzluk da, döviz kurundaki aşırı değerlenmeye bağlı olarak girdi maliyetlerinde yaşanan

yükselmelerdir. Gerek maliyet artışları, gerekse reel efektif kurdaki düşüş, ihracatı özendirici olmaktan çıkararak, ilgili üretim dallarını iç piyasaya yöneltmiştir. Mutlak koruma sağlayan dış ticaret kontrol araçlarının, yerli sanayiye tamamen rekabet ortamı dışına çıkarması nedeniyle, bu dönemde kurulan birimlerin önemli bir kısmı kapasite kullanımı, etkinlik ve verimlilik kaygılarından uzak bir ortamda çalışma olanağı bulabilmişlerdir. Korumanın seçici değil genel bir koruma şeklinde olması ve belirli bir takvime bağlı olarak uygulanmaması, her ölçekte üretim birimlerinin, aynı olanaklardan yararlanabilmesini sağlamıştır. Bu durum, bir yandan girişimcilerin maliyet düşürücü yenilikler ve verimlilik artışı çabalarını gereksiz kılarken, diğer yandan rekabetten uzak, yüksek maliyet ve yüksek kar marjlarıyla çalışan tekelci rekabet ve oligopolistik bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ve tecrübeler, 1980'den sonra gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesini, aşırı ithal-ikame politikasının terk edilerek, ihracatın ve ihracat sanayinin geliştirilmesine hız verilmesini gerekli kılmıştır.

1.3.7.3. İhracata Dayalı Sanayileşme Uygulaması ve Sonuçları

1970'li yıllara gelindiğinde ithal ikameci sanayileşmeye dayalı kalkınma tıkanmış ve 1980'li yıllardan itibaren ulusal kalkınmacılık yerine ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçilmiştir (İçli, 2002:249). İhracata dayalı sanayileşme modeli, ihracatın gerçekleştirilmesinde sanayi mallarının ön planda olduğu, dışa açık sanayileşme yapısını ifade etmektedir ve bu model sayesinde gelişmekte olan ülkelerde hammadde ihracatından sanayi malı ihracatına geçilmesi hedeflenmektedir. İhracata dayalı sanayileşme modelinin temelinde üretilen sanayi mallarının önemli oranda yurt dışında satılması ve döviz geliri elde edilmesi bulunmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra ihracata yönelik stratejilerin uygulandığı gelişmekte olan ülkeler açısından ihracat, kalkınmanın temel araçlarından birisidir. Ülkenin yapmış olduğu ihracat gelir etkisi yanında, yeni teknoloji ve ürünlerin gelişmesini destekleyen üretim yöntemlerinin ülkeye girmesi bakımından da önem arz etmektedir.

1980'den sonra serbest piyasa kurallarının işlemeye başlaması ve dünya ekonomisi ile bütünleşmenin sağlanabilmesi amacıyla gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı sanayileşme stratejisi izlenilmeye başlanılmıştır. Bu dönem içerisinde 1980'li yıllardan önce gelişmekte olan ülkelerde yaşanan döviz darboğazının aşılabilmesi ve döviz

rezervlerinin arttırılabilmesi amacıyla ihracatın kolaylaştırılmasına, dolayısıyla ihracatın arttırılabilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler ile mal ve hizmet ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde önem arz etmektedir. Ayrıca, döviz gelirlerinin az sayıda ürün ihracatına dayanan bir yapıda değil de, çeşitliliği sağlanmış ve imalat sanayi ağırlıklı bir ihracat yapısından elde edilmesi, küresel dünya ticaretindeki gelişmelere karşı ülkelerin hazırlıklı olmaları için önemlidir (Değer, 2007:168). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin sanayi malları ihracatını arttırabilmeleri için dışa dönük sanayileşme politikalarını uygulamaya koymaları da önem taşıyan bir diğer hususu teşkil etmektedir. Bu politikalar ile ihracat faaliyetlerinde bulunan işletmelerin ve sanayi kollarının devlet tarafından, çeşitli kamusal düzenlemeler ile desteklenmesi önem taşımaktadır. İhracata dayalı sanayileşme sürecinde ihracatın desteklenmesiyle birlikte, dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatta önemli artışlar gerçekleşmiş ve buna bağlı olarak da ihracatın ürün kompozisyonunda büyük değişiklikler meydana gelmiştir (Şenol, 2007:1).

Bununla birlikte ihracata dayalı bir kalkınma stratejisi izleyerek ihracattaki gelişim süreci devam ettirilmek isteniyorsa, ithal ikameci uygulamalarda yapılan hatalar tekrar edilmemeli, aşırı değerlenmiş kur yerine denge döviz kuru politikası izlemeli ve yerli sanayiye dış rekabete karşı koruma politikasından vazgeçilmelidir. Buna ilaveten serbest piyasa ekonomisinin işleyişini ve liberalleşmeyi sağlamak amacıyla ekonomiye müdahale niteliğinde olan bazı kontrollerin kaldırılmasına yönelik düzenlemelere öncelik vermek gerekmektedir. Bu çerçevede ekonomi enstrümanlarına (döviz, faiz, fitat gibi) yönelik müdahalelere azaltılmalı, ithalat yasak ve kısıtlamaları ile yabancı sermayeye yönelik engeller aşamalı olarak kaldırılmalı ve ihracatın arttırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir. Bununla birlikte ihracata dayalı sanayileşme stratejisi bir takım sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisini, yerli sanayisini ithal ikameci süreçte yeterince geliştirememiş ve dolayısıyla yabancı piyasalarla rekabet edemeyecek durumdaki gelişmekte olan ülkeler yaşamaktadır. İthal ikameci süreci yeterince verimli değerlendiremeyen gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret alanında çeşitli açılardan özellikle de aramalı, mamül mal ve teknoloji ithalatı açısından gelişmiş ülkelere bağımlı hâle geleceklerdir. Günümüzde de birçok gelişmekte olan ülkenin dış ticaret açısından karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi bu olmuştur ve

ihracata dayalı sanayi stratejisi de zaman içerisinde kendinden beklenen yararları sağlamaktan uzak kalmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki, 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi de, ithal ikameci stratejide olduğu gibi tıkanmış ve düş kırıklığı yaşatmıştır. Her iki stratejinin başlangıç noktası olan ödemeler dengesi sorunları kararlı bir şekilde çözümlenmemiş; ithalata olan bağımlılık devam etmiştir. Başka bir deyişle her iki strateji de ekonomide yarattığı olumlu gelişmeler yanında, olumsuz sonuçları ile sanayileşmeyi ve buna bağlı istikrarlı büyümeyi sağlamada yeterli olmamıştır. Bu sonuç, stratejiler arası uyumun ve tamamlamanın gerektirdiği yapısal dönüşüm gerekleri yerine getirilmeden ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçilmesinin, durumu değiştirmediğini, başlangıç noktasına geri döndüğünü göstermektedir. Bu sorunlar 2000’li yıllarda sanayide yeniden yapılanma gerekliliğini gündeme getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sorunu sanayileşmede hangi stratejiye ağırlık ve öncelik verileceği değil, ancak bu iki strateji arasında tercih yapmayan, aynı anda hem içe dönük hem dışa dönük sanayileşmelerin gelişmesini sağlayacak, bütünleştirilmiş bir stratejiyi bulmaktır. Gözlem ve araştırmalar, ithal ikameci ve ihracata dayalı stratejilerin birlikteliğine dayalı, bu anlamda “bütünleştirilmiş” gelişme stratejisinin, bu iki stratejinin tıkanma noktalarına bir çare olabilecek iyi bir performans göstereceğini ortaya koymaktadır (Özbey, 2000:85).

1.4. Gelişmiş Ülkelerde Ticarete Dışa Bağımlılık ve Ekonomik Etkileri

Ülkelerin dış ticaret faaliyetleri pek çok faktörden etkilenmektedir ve bu durum ülkeler arasında gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu faktörlerden bazılarını, sermaye birikiminin yetersizliği ve kıt sermayenin yatırımlara değil de spekülasyon alanlarına kaydırılması, nüfus artış hızının yüksekliği, üretim sürecinde kullanılacak olan hammadde ve ara mallarının yetersiz olması halinde girdi sağlamakta yaşanan zorluklar ve mevcut doğal kaynakların teknoloji yetersizliğinden dolayı etkin kullanılmaması şeklinde sıralayabiliriz (Temel, 2001:8). Bu faktörlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticareti üzerindeki etkilerini ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır. Ancak gelişmiş ülkelerin dış ticaret verilerini, özellikle de ithalat ve ihracat verilerini, ihracatın ithalatı karşılama oranlarını, bağımlılık düzeylerini ve bu verilerin

ekonomi üzerindeki etkilerini incelemek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları arasında karşılaştırma yapma açısından yararlı olacaktır.

1.4.1. Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı

İktisadi büyümeyi açıklamaya yönelik yaklaşımlar 1980'lerden itibaren hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde neo-liberal politikalar, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşmasına ve dünya çapında yeni bir ekonomik yapının ortaya çıkmasına yol açan küreselleşme sürecine neden olmuştur. Bu süreçte ülkeler arasında bazılarının yüksek, bazılarının düşük büyüme oranlarına sahip olmasının nedenleri sürekli sorgulanmıştır. Tasarruf oranı, iç-dış borç yapısı, finansal gelişmişlik düzeyi, işgücü stoğu, DYSY, yaparak öğrenme, beşeri sermaye birikimi, sosyal faktörler, vergiler, eğitim, kamu harcamaları, Ar-Ge faaliyetleri, teknolojik altyapı, demografik faktörler, doğal kaynak kullanımı, kurumsal gelişmişlik düzeyi, demokratik sermaye gibi kavramlar büyümeyi ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını belirleyen faktörler arasında yerini almıştır.

Gelişmiş ülkelerdeki ticaret yapısı incelendiğinde gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bölümünün endüstri-içi ticaret olduğu ve ticaretin bu malları üreten “monopol” nitelikteki üreticiler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Endüstri-içi ticareti, “belirli bir sektörde birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eş zamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesi sonucu ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkması” şeklinde ifade etmek mümkündür. Endüstri-içi ticaretin artması, ithalatın da hızla artmasına sebep olmaktadır. Dünya ticareti, ağırlıklı olarak benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında yapılmakta ve endüstri-içi ticaret şeklinde yansımaktadır. Önceleri endüstri içi ticaret, ekonomik olarak benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında gerçekleştirilirken, “dikey farklılaşma” kavramının ortaya çıkması nedeniyle bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Dış ticaret literatüründe, dikey endüstri içi ticaret, genel olarak, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticareti, yatay endüstri içi ticaret ise, gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticareti açıklamaktadır. Endüstri-içi ticareti, temsili talep (representative demand) teorisi aracılığıyla açıklamaya çalışan iktisatçılar, kişi başına gelir düzeyi aynı olan ülkelerin birbiriyle ticaret yapacağını önermişlerdir. Buna göre, üretici, dış talebe

bakmadan önce yurt-içi talebi dikkate almaktadır (Bayraktutan, 2003:181-182). Gelişmiş ülke insanların ihtiyaçlarını esas alarak üretilmiş Ar-Ge payı yüksek bir ürünün muhtemel dış piyasası, bir başka gelişmiş ülkedir. Artan satış hacmi, satılan birim başına Ar-Ge harcama düzeyini düşürerek firma kârını artıracaktır. Gerçektende aynı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde yaşayan bireylerin ihtiyaçları da benzerlik göstermekte ve bu ihtiyaçların karşılanabilmesi içinde aynı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ticaret önem kazanmaktadır.

Endüstri içi ticaretin gelişmesinin en önemli sebebi olarak, çok uluslu şirketlerin üretim sürecini farklı ülkelere bölmesi gösterilebilir. Üretimin teknoloji-yoğun bölümü gelişmiş ülkelerde yapılırken, emek yoğun bir süreç olan birleştirme işlemleri gelişmekte olan (Çin ve Tayland gibi) ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Bir diğer ifadeyle, teknoloji, gelişmiş bir ülkede üretilip geliştirilmekte; teknoloji olgunlaşınca, en düşük maliyetli yerde kitlesel üretim gerçekleştirilmektedir. Bu aşamada ürün, bir başka gelişmiş ülke yerine, özellikle emek maliyetlerinin, toplam maliyetler içinde küçük paya sahip, taşıma maliyetleri düşük, yeni sanayileşen, ülkede üretilmekte ve dünyanın geri kalanına ihraç edilmektedir (Bayraktutan, 2003:180).

Daha öncede belirtildiği üzere ülkeler arasında gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasında pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Ülkeler arasında, gelişmişlik açısından farklılıkların ortaya çıkmasına neden olan faktörlerden birisi olarak iş gücü yapısı ve kalitesi dikkat çekici bir öneme sahiptir. Bir ülkedeki beşerî sermayenin kalitesi, genellikle iş hayatında faaliyette bulunan lise mezunlarının sayısı ile anlaşılmaktadır. İşgücünün eğitim ve beceri düzeyinin yüksek olması, söz konusu ülkeye yapılması düşünülen yatırım kararlarını ve ürünün kalitesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle iş gücünün eğitim düzeyi ile yabancı yatırımlar arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir (Addison ve Heshmati, 2003:11). Ancak gelişmiş sanayi ülkelerinde işgücünün nitelikli hâle gelmesi, ücret maliyetleri yükseltmekte, bir diğer ifade ile iş gücünün fiyatının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle rekabette avantaj sağlamak isteyen işletmeler, yatırım kararlarını daha az eğitilmiş işgücünün bulunduğu, ücret maliyetlerinin daha düşük olduğu az gelişmiş ülkelere yönelmektedirler (Candemir, 2009:664). Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde eğitime ayrılan kamu harcamalarının artışın, öğrenmenin marjinal verimliliğini artırdığı söylenebilir. Eğitim

harcamalarındaki artış, vasıflı işgücünün sayısında artışa ve donanımlı elemanların iş gücüne katılmalarına neden olmaktadır. Vasıflı işgücüne sahip ülkelerin, göreceli olarak daha az vasıflı işgücüne sahip ülkelere göre daha hızlı büyüdüğü görülmüştür.

Yabancı yatırımlar da gelişmiş ülkeler ile diğer ülke grubu arasında farklılık ortaya çıkmasının bir diğer nedenini teşkil etmektedir. 1980-2005 dönemini kapsayan incelemelerde, DYSY'ndaki değişimler de ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını ortaya çıkaran nedenler arasında sayılabilir. Ülkeler DYSY aracılığı ile ek dış sermaye, yeni teknoloji, know-how, yeni yönetim becerisi, pazarlama, ihracat, üretim ve istihdam artışı sağlamayı hedeflemektedir. 1980'li yıllarda ülke ekonomilerinin artan ölçüde dışa açılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, özelleştirmenin artması, firma birleşme ve devirlerine yönelik teşvik edici düzenlemelerin yapılması, bu yatırımların artmasına neden olmaktadır (Yükseler, 2005:3-4).

DYSY'nın küresel akışı incelendiğinde, dolaşımın esas olarak gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiği görülmektedir. Büyük miktarda yabancı sermaye girişi alan ülkelerin aynı zamanda büyük miktarda yabancı sermaye ihraç eden ülkeler olduğu dikkat çekmektedir. 1980'lerde küresel doğrudan yabancı sermaye yatırım akımında gelişmekte olan ülkelerin payı ortalama yıllık %25'ken, gelişmiş ülkelerin payı %74 olmuştur. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırım akışı artarak ortalama yıllık %30'a ulaşsa da gelişmiş ülkelerin çektiği doğrudan yabancı sermaye yatırım oranından (%68) oldukça geridedir. 2003 yılı itibariyle toplam 653 milyar dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarının 467 milyar doları gelişmiş ülkelere, 155 milyar doları ise gelişmekte olan ülkelere gitmiştir (UNCTAD, 2004:1). Yatırımcı ülkelerin yatırım yapmak için başka ülkelerde yatırımlara yönelmelerinin önemli nedenlerinden birisi, kendi ülkelerindeki yatırım fırsatlarının az olmasıdır. Çünkü gelişmiş ülke piyasalarında üretim yapan işletmelerin birçoğunun, piyasalardaki doygunluk ve verimlilik artışı nedeniyle kârlılıkları düşmüştür. Yani işletmelerin, yatırımlardan elde ettikleri gelirler azalmıştır. Kendi ülkelerinde yatırım fırsatlarının az olması, yatırımlardan elde edilen gelirlerin düşmesi, özellikle temel endüstrilerde ileri derecede doygunluk ve normalin üstünde kapasitelerin kâr tıkanıklığı

yaratması göz önüne alınırsa DYSY yoluyla yeni piyasalara açılmak, işletmelere daha yüksek kar olanakları sağlamaktadır (Candemir, 2009:662).

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarına neden olan faktörlerden bir diğeri de teknolojik gelişmişlik düzeyidir. Aghion ve diğ., (1999:1653) yeni-içsel büyüme teorileri ile ülkeler arasındaki gelişmişlik açısından eşitsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında, teknolojik yeniliklerin hem ticaretin liberalleşmesi hem de örgütsel değişikliklere neden olarak, kârların olabildiğince eşitsiz bir şekilde dağılmasına etki eden faktörlerin başında yer aldığını ifade etmektedir. Ekonomik globalleşme sürecinde, mal hareketleri ve uluslararası sermaye hareketlerindeki artış nedeniyle sınır-ötesi işlemler çeşitlenerek artmakta ve teknoloji dünya çapında daha hızlı bir biçimde yayılmaktadır. Bu süreçte, global firmalar önemli rol oynamakta ve bu firmalar sayesinde teknoloji gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yayılmaktadır (Aktan ve Şen, 2001:105-106). Gelişmiş ülkelerde bir yandan iletişim teknolojisi hızla gelişirken, diğer taraftan globalleşmenin neden olduğu uluslararası rekabet, bu ülkelerin ekonomilerinde yapısal değişimler ortaya çıkararak, yüksek teknoloji ihracatında yoğunlaşma eğilimine neden olmaktadır. 1988-98 arasında yüksek teknoloji ihracatının üçte birini on ülke gerçekleştirmiştir. Bunlardan beşi Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) (Singapur, Kore, Malezya, Çin, Meksika) ve beşi de Gelişmiş Ülkeler(GÜ)dir (ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa). 2001 yılı verilerine göre de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), gelişmiş Asya ülkeleri ve AB ülkeleri gerçekleştirilen toplam yüksek teknoloji ihracatının %80'ini gerçekleştirmişlerdir (Strack, 2004:1).

Teknolojik küreselleşmeye ilişkin bazı temel göstergeler değerlendirildiğinde iki iç içe geçmiş eğilim söz konusudur. Birincisi, teknolojik faaliyetlerin ağırlıklı gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkeler arasında yoğunlaşmasıdır. İkincisi, bu yoğunlaşmanın yansıttığı üzere, aslında küreselleşenin teknoloji yaratımı değil, teknolojik gelişmelerin sunduğu olanaklar olduğudur. Ar-Ge harcaması, patent sayısı, DYSY ve yüksek teknoloji ihracatı gibi temel parametrelere ilişkin veriler, teknoloji üretiminin ve teknolojik faaliyetlerin gelişmiş ve az sayıda gelişen ülkede yoğunlaştığı kanısını destekler niteliktedir.

Gelişmiş ülkeleri diğer ülkelerden farklı kılan faktörlerden bir diğeri de Ar-Ge faaliyetlerine verilen önemdir. Ar-Ge faaliyetinin birkaç gelişmiş ülkede yoğunlaşması yanında, endüstriyel Ar-Ge harcamalarının büyük bölümünün birkaç büyük çokuluslu şirket tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin büyük bölümünde ulusal Ar-Ge harcamalarının az sayıdaki büyük şirket tarafından yapıldığı göze çarpmaktadır (UNCTAD, 1999:199). Mani (2001:10), dünyada 50 ülkenin bilim ve teknoloji alanında aktif olduğunu vurgulayarak; toplam bilim adamı ve mühendislerin %95'ine bu 50 ülkenin sahip olduğunu belirtmektedir. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu gelişmiş ülkeler olup, aralarında bazı gelişmekte olan ülkeler de bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkeler Ar-Ge faaliyetleri sonucu ürettikleri yenilikleri sadece iç pazara sunmak için üretmemekte aynı zamanda ihraç da etmektedirler. İhracat yoluyla iç pazardan daha geniş bir pazara hitap edilmesi, Ar-Ge yatırımlarının birim maliyetlerini azaltmakta ve bu faaliyetler açısından teşvik edici bir nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda bu yenilikler, bu yenilikleri oluşturan firmalara tek el gücü kazandırdığı için yüksek teknolojiye dayalı birçok üründe dünya ölçeğinde az sayıda firma üretim yapabilmektedir. Ar-Ge faaliyetleri sonucunda üretilen bir tasarım ve bunun üretim süreçlerinde kullanılması üretim maliyetlerini azaltarak o ülkedeki ihracatçı firmalara dünya pazarlarında rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkeler de Ar-Ge çalışmaları için önemli kaynaklar ayırmaktadır. Bu nedenle Ar-Ge faaliyetleri için önemli harcamalar yapılarak sahip olunan rekabet üstünlüğü sürdürülmeye çalışılmaktadır. Ar-Ge çalışmaları için yapılan yüksek harcamaların karşılanabilmesi ancak küresel pazarda yoğun satışlarla gerçekleşebilecektir (Tağraf, 2002:41).

Ar-Ge faaliyetlerinin yüksek maliyetli olması ve faaliyetleri sonucunda elde edilecek getirilerin zamana yayılması nedeniyle, firmalar daha geniş bir pazara hitap edebilecek ürün ve tasarımlar üzerinde ar-ge faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadırlar. Bir ülkedeki Ar-Ge faaliyetlerinin düzeyinin aynı zamanda o ülkenin ihracat kapasitesi üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir (Özer ve Çiftçi, 2009:42-43). Diğer bir deyişle Ar-Ge yatırımları, bir ülkenin teknolojik seviyesini artırarak o ülkeye, uluslararası alanda rekabet gücü kazandırmaktadır. Bir ekonomide kaynakların mümkün olduğunca çok araştırma sektörüne tahsis edilmesi Ar-Ge faaliyetleri sonucunda yeni tasarımların

üretilmesine ve bunların ihraç edilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca faktör verimliliği üzerinde de olumlu etki yaptığından bir sonraki aşamada Ar-Ge yatırımlarının kaynak tasarrufu sağlayan bir sonucu da olmaktadır.

Ayrıca küreselleşme süreci ile birlikte bilgi teknolojisi, büyümeyi belirleyen önemli bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Firmalar, büyüyen pazarlardan daha fazla pay alabilmek için genellikle yatırımlarını üretim aşamasındaki çalışmalar yerine bilgi teknolojisine ve telekomünikasyon üzerine yapmaya başlamışlardır. Bu alanlardaki yatırımlar ise, verimliliğin artmasına neden olmuş, gerekli bilgilerin düşük bir maliyetle üretici ve tüketicilere hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Bunun yanında internet kullanımının yaygınlaşması, küçük ve orta ölçekli firmaların küresel pazarlara açılmalarını kolaylaştırmıştır (Durdu, 2003:2-3). Ayrıca gelişmiş ülkelerde üretim sürecinin globalleşmesi ve teknolojinin daha da gelişmesi sonucu, endüstri toplumunun yerini bilgi toplumu almıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak, globalleşme sürecinde imalat sektörünün önemi azalırken; bankacılık, sigortacılık, finansman gibi hizmet sektörlerinin önemi artmaktadır. Gelişmiş ülkelerin endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçişi, imalat sektöründe yaşanan başarısızlıklar nedeniyle değil; aksine ekonomik gelişme sürecinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin bilgi toplumuna geçmeleri sonucu imalat sektöründe ortaya çıkan boşluk ise, gelişmekte olan ülkeler tarafından doldurulmaktadır. Sonuç olarak da globalleşme sürecinde yaşanan değişimden hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler yarar sağlamaktadır (Aktan ve Şen, 2001:107-108).

Globalleşme sürecinde, bu durum gelişmiş ülkelerin tekstil, demir çelik, gıda gibi daha çok emek yoğun ve niteliksiz işgücünün istihdam edildiği endüstrilerdeki rekabet gücünü alabildiğine zorlamaktadır. Hızla artan rekabet, gelişmiş ülkeleri daha düşük ücretli işgücü kullanımına ya da arayışlarına zorlamakta; yatırımları düşük ücretli işçilerin çalıştığı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere kaydırmakta, bu durum ise gelişmiş ülkelerde hem işsizliği körüklemekte, hem de işgücünün işveren karşısında pazarlık gücünü zayıflatmakta ve böylece ücretlerin gerilemesine yol açmaktadır. Bu gelişmelerden de özellikle bu ülkelerdeki niteliksiz işgücü en fazla zararı görmekte ve yaşam standartları düşmektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere artan ticareti ve bu ülkelerdeki teknolojik gelişme sonucu endüstri toplumunun yerini

bilgi toplumuna bırakması, gelişmiş ülkelerin imalat sektöründe istihdam edilen işgücünün hem istihdamını, hem de yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Aktan ve Şen, 2001:111). Bununla birlikte endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş, iş alanlarını imalat sektöründen hizmet sektörüne kaydırarak, gelişmiş ülkelerde istihdam yapısını değiştirmekte ve böylece sendikalı olarak çalışan kesim için iş olanaklarını önemli ölçüde daraltmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin dış ticaret yapıları ile ilgili dikkat çeken bir diğer nokta da, dış ticaret faaliyetleri sürecinde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin karşılıklı olarak bir etkileşim hâlinde buldukları gerçeğidir. Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkeler için ihracat faaliyetleri ve bu faaliyetlere bağlı olarak elde edilecek gelirler çok önemlidir. İthalat yapan ülkelerin ekonomik yapısında ve millî gelirinde ortaya çıkan değişimler ihracatı gerçekleştiren ülkenin ihracat düzeyini doğrudan etkilemektedir. Yabancı ülkelerin millî gelirindeki artış, aynı zamanda diğer ülkelerin ürettiği mal ve hizmetlere olan talebinde artırması anlamına gelmektedir. Böylece, ihracatçı ülkenin mallarına yönelik dış talep artışı ihracatçı ülkenin ihracatını artırmaktadır (Türkay ve Ünsal, 2008:92). Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin bu gelişmişliklerinde ihracat yaptıkları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de payı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum beraberinde gelişmiş ülkeler için bazı sorunların ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. Bu sorunlardan en önemli ise, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı hâle gelmesidir. Çünkü gelişmiş ülkelerin gerçekleştirdikleri dış ticaret faaliyetleri, diğer ülkeler açısından da önemli ticari ve ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu ticari ve ekonomik sonuçlardan belki de en önemlisi, gelişmiş ülke grubunun dışında kalan ülkelerin sermaye birikimi ve teknolojik gelişme düzeylerinin yetersizliği nedeniyle, büyüme ve sanayileşme için gereken yatırımları gerçekleştirebilme açısından, gelişmiş ülkelere yapacakları ithalata bağımlı hâle gelmiş olmasıdır (Şenol: 2004:5). Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelere olan ithalat bağımlılığı, gelişmiş ülkelerin daha da gelişmesine neden olmaktadır. Görüldüğü üzere gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik gelişmişlik farkını ortaya çıkaran pek çok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar sayesinde gelişmiş ülkeler gelişmiş yapılarını korumaya devam etmektedirler. Ancak ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarına neden olan bu unsurların gelişmiş ülkelerin daha önceden yapmış oldukları yatırımların bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

1.4.2. Gelişmiş Ülkelerin İthalat Düzeyi

Dünyanın en güçlü ekonomilerine sahip ülkeler bile, doğal kaynaklara sahip olunmaması, çevre kirliliğinin önüne geçilememesi ve beşeri sermayenin pahalı olmasına bağlı olarak üretimin maliyetli olması gibi çeşitli nedenlerle, üretim sürecinde ihtiyaç duyacakları unsurları diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere temin etmek, bir diğer ifade ile ithalat yapmak zorundadırlar. Bu süreçte gelişmiş ülkelerin en önemli avantajı, ithalat düzeyinin gelişmekte olan ülkelere nazaran daha sınırlı düzeyde kalmasıdır. Bunun en önemli gerekçelerinden birisi olarak, gelişmekte olan ülkelerin üretim sürecinde ihtiyaç duyacağı ve gelişmekte olan ülkeler tarafından ithali hâlinde gelişmiş ülkelere önemli miktarlarda sermaye transferine sebebiyet verecek olan teknoloji faktörüne sahip olmalarıdır. Gelişmiş ülkeler teknoloji ve benzer nitelikteki çeşitli üretim faktörlerine sahip oldukları için üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan ithal unsurları açısından da önemli bir avantaja sahip olmaktadır ve dolayısıyla ithal bağımlılığı diğer ülkelere nazaran daha sınırlı kalmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki ithalat düzeyini etkileyen pek çok etkenden söz etmek mümkündür. Bunların bazılarını doğal kaynakların temini için yapılan harcama miktarı, üretim teknolojisindeki gelişmişlik, Ar-Ge harcamaları için ayrılan miktarı, iletişim harcamaları düzeyi ve beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik harcamalar oluşturmaktadır. Bu faktörleri incelemeyen önce gelişmiş ülkelerin ithalat düzeyini anlayabilmek için 1980 yılından günümüze kadar geçen sürede gelişmiş ülkelerdeki ithalat rakamları incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 1. Gelişmiş Ülkelerin İthalat Düzeyi

Milyar ABD Doları

ÜLKELER – COUNTRIES	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***	2009***	2010***
A – Gelişmiş Ekonomiler	1.242,91	2.337,41	3789,40	4.186,58	4.015,20	4.122,23	4.739,49	5.623,94	6.288,89	7.124,42	7.959,85	8.242,82	6.186,67	7.187,14
I. AB-15 - EU-15	733,18	1.371,67	2.081,87	2.192,05	2.150,23	2.241,63	2.678,42	3.216,28	3.536,39	4.060,66	4.662,24	4.574,32	3.444,7	3.848,90
Almanya-Germany	184,15	342,65	469,64	489,26	478,46	486,09	602,62	721,73	788,73	934,86	1.075,43	1.186,68	926,15	1.067,11
Avusturya- Austria	23,72	47,38	68,05	68,66	70,14	72,38	89,80	110,91	120,98	133,42	160,30	176,17	136,08	149,79
Belçika-Belgium(*)	...	...	143,09	151,03	148,40	159,65	194,00	235,72	257,14	277,78	322,02	467,63	353,24	390,17
Danimarka-Denmark	19,13	31,20	43,13	43,44	43,05	47,81	54,84	65,52	75,07	87,67	101,83	109,15	81,92	84,46
Finlandiya-Finland	14,75	25,83	29,82	32,02	30,32	32,02	39,79	48,37	55,89	66,05	78,19	92,16	60,82	68,47
Fransa-France	123,77	222,19	282,28	300,73	290,67	299,58	358,50	425,95	467,29	521,70	600,92	692,58	535,82	...
Hollanda-Netherlands	73,47	117,94	179,75	187,47	184,02	190,95	228,45	272,59	298,68	341,73	407,37	495,04	382,26	440,61
İngiltere-UK	106,27	215,35	315,90	334,23	331,57	351,64	387,25	461,13	509,39	590,47	621,42	642,88	484,92	561,72
İrlanda-Ireland	10,45	19,40	44,24	48,52	50,36	50,77	51,71	61,10	67,73	72,78	84,23	82,60	62,59	60,43
İspanya-Spain	32,27	84,82	144,73	152,86	152,04	161,79	203,21	251,94	281,78	325,44	380,20	417,04	290,74	315,54
İsveç-Sweden	32,86	53,43	71,85	72,22	62,37	67,54	83,15	100,22	112,27	128,29	152,23	168,99	120,25	148,42
İtalya-Italy	94,02	171,78	212,42	230,93	229,39	239,21	286,64	341,28	371,81	430,59	498,14	563,43	414,72	486,59
Lüksemburg-Luxembourg	...	...	11,15	11,06	11,39	11,61	13,94	17,08	18,80	20,79	23,07	27,75	19,85	...
Portekiz-Portugal	8,61	23,14	39,33	39,19	38,36	39,29	46,34	55,39	58,92	64,51	75,85	94,72	71,72	75,59
Yunanistan-Greece	9,72	16,56	26,50	30,44	29,70	31,32	38,18	47,36	51,90	64,59	81,04	77,83	59,29	...
II. Diğ. Gelişmiş Avrupa Eko.	66,57	117,52	144,60	146,34	145,49	152,07	175,81	204,67	234,03	264,20	312,95	319,03	256,25	287,21
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	1,08	2,50	3,31	3,56	3,55	3,74	4,11	5,22	5,79	6,33	7,96	10,79	7,85	8,55
İzlanda-Iceland	0,90	1,51	2,32	2,38	2,09	2,09	2,60	3,42	4,59	5,72	6,18	5,64	3,60	3,93
İsviçre-Switzerland	46,96	85,19	90,94	92,75	94,26	97,58	111,83	126,09	145,44	162,21	187,74	173,31	147,58	166,91
Malta – Malta	0,88	1,77	2,68	3,23	2,58	2,68	3,23	3,58	3,71	4,14	4,62	5,00	4,08	4,53
Norveç-Norway	16,75	26,55	35,50	34,48	33,05	35,26	40,50	49,03	55,09	62,93	77,03	90,29	69,29	77,25
Slovenya – Slovenia	...	...	9,86	9,95	9,96	10,72	13,54	17,32	19,40	22,86	29,43	34,00	23,85	26,04
III. Diğer Gelişmiş Ekonomiler	443,16	848,22	1.562,93	1.848,19	1.719,48	1.728,53	1.885,26	2.202,99	2.519,47	2.799,56	2.984,66	3.349,47	2.485,72	3.051,03
ABD-USA	249,76	499,07	1.031,79	1.226,69	1.148,26	1.167,40	1.264,34	1.477,13	1.681,81	1.861,41	1.967,87	2.169,48	1.605,29	1.968,07
İsrail-Israel	9,20	15,31	30,57	34,73	31,71	31,97	33,29	39,49	43,87	47,13	55,79	64,39	45,99	...
Japonya-Japan	124,61	213,03	280,37	342,80	313,38	301,75	342,72	406,87	473,61	534,51	573,34	762,63	550,53	692,43
Kanada-Canada	59,59	120,82	220,20	243,98	226,13	227,41	244,90	279,51	320,18	356,51	387,67	417,36	329,90	390,53
AB - 27-EU - 27	771,09	2.507,50	2.235,57	2.363,99	2.320,20	2.446,51	2.938,58	3.555,89	3.925,50	4.542,26	4.310,41	5.261,8	3.928,95	4408,91
DÜNYA – WORLD**	1.698,41	3.050,27	5.450,08	6.305,92	6.078,93	6.351,44	7.366,00	8.957,32	10.230,04	11.700,29	12.229,67	16.310,3	12.529,7	15.238,6

Kaynak: IMF-IFS Yearbook 2000 and 2007 and October 2010, World Economic Outlook October 2010 Databook.

(*) : 2002 yılına kadar Belçika ve Lüksemburg dış ticaret verileri bu iki ülkenin toplamıdır, karşılaştırılabilir değildir.

(**):Dünya Ticaret Örgütü "2005, 2006 ve 2007 Uluslararası Ticaret İstatistikleri

(***):IMF, 2008,2009,2010 verileri, International Financial Statistics (IFS) <http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393>

Gelişmiş ülkelerin ithalat düzeyini gösteren Tablo 1. de AB'ne üye gelişmiş ülke ekonomilerinin, AB dışındaki gelişmiş ülke ekonomilerinin ve Avrupa dışındaki diğer gelişmiş ülke ekonomilerin, 1980 yılından 2011 yılına kadar geçen süreçte dönemler ve yıllar itibariyle ithalat verilerine yer verilmiştir. AB'ne üye olan gelişmiş ülkelerde 1980'den 1990'a kadar geçen 10 yıllık süreçte gelişmiş ülkelerin ithalat verileri incelendiği zaman, 1980 yılında 733 milyar dolar olan AB'ne üye gelişmiş ülkelerin ithalat için yaptığı harcama miktarının, 1990 yılında 1.3 trilyon dolara, 1980 yılında Avrupa dışında kalan ABD, İsrail, Japonya ve Kanada gibi ülkelere oluşan diğer gelişmiş ülkelerin, ithalat gerçekleştirmek için yaptığı harcama miktarının 443 milyar dolardan 1990 yılında 848 milyar dolara yükselmiş olduğu görülmektedir. Bu rakamlar, oransal bazda, AB'ne üye ülkelerin ve diğer gelişmiş ülkelerin ithalat harcamalarında %100'e yakın artışların yaşandığını ifade etmektedir. 1990'dan sonraki 10 yıllık süreçte ise, ithalat rakamlarındaki artışın devam ettiği ancak bir önceki 10 yıllık süreçteki artışlardan daha sınırlı bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. AB'ne üye gelişmiş ülkelerde 1990 yılında 1.4 trilyon dolar olarak gerçekleşen ithalat harcama miktarının, 1999 yılında yaklaşık 2.1 trilyon dolara, Avrupa dışındaki diğer gelişmiş ülkelerde ise 1990 yılında 848 milyar dolar olan ithalat harcama miktarının 1.5 trilyon dolar düzeyine ulaştığı görülmektedir.

2000 yılından sonra yıllar itibariyle incelenen ithalat harcama miktarlarında ise, 2001 hariç her yıl çok az miktarda da olsa artışlar gerçekleşmiştir. 2000 yılında AB'ne üye ülkelerde yaklaşık 2.2 trilyon dolar olarak gerçekleşen ithalat harcamalarında 2001 yılında çok az bir düşüş yaşanmış, ancak 2002 yılında tekrar 2.2 trilyon dolar seviyelerine ulaşılmış ve daha sonraki yıllarda da artış sürekli olarak devam ederek, 2007 yılı sonu itibariyle yaklaşık 4.6 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca AB'ne üye olmayan diğer gelişmiş Avrupa ekonomilerinde, 2007 yılı itibariyle gerçekleşen ithalat harcamasının 312 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. ABD, İsrail, Japonya ve Kanada'dan oluşan diğer gelişmiş ülkelerde ise, 2000 yılında 1.8 trilyon dolar olarak gerçekleşen ithalat harcamalarının 2001 ve 2002 yıllarında 2000 yılının gerisinde kaldığı ve 1.7 trilyon dolar olarak gerçekleştiği, ancak 2003 yılından yeniden yükselişe geçtiği ve yaklaşık 1.9 trilyon dolar seviyesinde gerçekleştiği, 2003 yılından sonrada ihracat harcamalarının her yıl artış göstererek 2006 yılı sonu itibariyle 4.5

trilyon dolar olduğu gör÷lmektedir. Ancak 2007 yılında ithalat harcamalarında çok az da olsa bir azalış söz konusu olmuş ve bu yılda Avrupa dışındaki diğer gelişmiş ÷lke grubunun ithalat harcamaları 4.3 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılı sonu itibariyle gelişmiş ÷lkelerin toplam ithalat harcamaları yaklaşık 8 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise 2007 yılında yaşanan yükseliş trendinin sınırlı bir seviyede de olsa devam ettiği ve gelişmiş ÷lkelere ait mal ithalat değerinin yıl sonu itibariyle 8.2 trilyon dolara kadar yükseldiği gör÷lmektedir. 2009 yılına gelindiğinde ise özellikle Avrupa ÷lkelerini etkileyen küresel krizin etkisiyle gelişmiş ÷lkelerin mal ithalatı değeri, 6.1 trilyon dolara kadar geriledikten sonra 2010 yılında, ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere ve canlanma sürecine bağlı olarak yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve 7.1 trilyon dolara kadar yükseldiği gör÷lmektedir.

1.4.3. Gelişmiş ÷lkelerin İhracat Düzeyi

Gelişmiş ÷lkelerin dış ticaret yapısını ve ticari anlamda diğer ÷lkelere bağımlılığını anlayabilmek için sadece ithalat verileri tek başına yeterli değildir. İthalat verileri yanında ihracat verilerini de incelemek konunun anlaşılması açısından daha açıklayıcı olacaktır. 1980 yılından sonraki süreçte gelişmiş ÷lkelerin ihracat verilerini inceleyerek daha önce incelediğimiz ithalat verileri ile karşılaştırdığımız zaman gelişmiş ÷lkelerin dış ticaret yapıları hakkında daha anlamlı bir fikir edinme imkânımız olabilecektir. Aşağıdaki Tablo 2. de bu verilere yer verilmiştir:

Tablo 2. Gelişmiş Ülkelerin İhracat Düzeyi

Milyar ABD Doları

ÜLKELER – COUNTRIES	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***	2009***	2010***
A - Gelişmiş Ekonomiler	1.221,94	2.405,23	3.665,72	3.921,41	3.775,43	3.897,48	4.482,07	5.274,65	5.713,83	6.415,90	7.303,07	8.162,32	6.309,48	7.289,80
I. AB-15 - EU-15	735,13	1.475,01	2.150,24	2.198,04	2.200,78	2.345,07	2.794,82	3.310,41	3.555,48	4.010,69	4.616,19	5.163,64	3.992,80	4.447,77
Almanya-Germany	190,59	411,01	538,42	544,73	565,87	611,84	747,37	907,79	983,07	1.135,73	1.354,12	1.451,39	1.120,68	1.270,29
Avusturya- Austria	17,23	40,41	64,42	64,68	66,90	73,67	88,10	109,88	119,23	133,84	162,15	173,39	130,79	144,47
Belçika-Belgium(*)	57,57	110,19	144,99	144,92	144,56	169,17	204,96	245,43	263,06	281,14	323,71	473,63	370,13	411,27
Danimarka-Denmark	16,75	36,07	49,79	50,08	50,47	55,47	64,54	75,05	82,61	90,57	100,82	116,06	92,84	96,81
Finlandiya-Finland	14,07	26,53	41,98	45,70	42,98	44,86	52,74	61,14	65,45	77,55	90,13	96,89	62,85	69,59
Fransa-France	109,69	208,93	299,88	297,56	294,18	307,20	361,93	421,11	439,45	484,77	546,04	608,51	474,77	519,73
Hollanda-Netherlands	73,23	130,00	195,69	205,27	203,20	209,52	264,97	313,43	343,73	386,92	458,04	541,39	431,83	492,26
İngiltere-UK	109,62	182,80	268,88	284,38	272,28	279,87	307,80	349,66	384,32	447,59	442,15	469,38	356,28	410,30
İrlanda-Ireland	8,23	23,34	67,83	73,53	77,62	84,22	88,59	100,12	102,83	104,67	115,52	126,08	117,09	118,58
İspanya-Spain	20,55	55,66	112,92	115,77	117,52	127,16	158,05	185,21	196,58	220,77	256,68	277,69	220,84	246,27
İsveç-Sweden	30,66	56,84	87,57	87,43	76,20	84,17	102,08	123,19	131,98	148,79	170,46	183,90	131,04	158,08
İtalya-Italy	78,11	170,30	235,86	240,47	244,93	252,62	298,12	352,17	372,38	418,07	502,38	544,96	406,68	447,46
Lüksemburg-Luxembourg	...	...	8,57	8,64	9,00	9,47	10,94	13,53	14,60	16,38	18,26	17,58	12,78	13,92
Portekiz-Portugal	4,67	16,46	24,90	24,66	24,46	25,98	32,06	36,99	38,58	43,59	51,75	57,56	44,34	48,74
Yunanistan-Greece	4,18	6,46	8,54	10,20	10,62	9,87	12,58	15,74	17,63	20,30	23,99	25,23	19,86	...
II. Diğ. Gelişmiş Avrupa Eko.	62,34	116,08	151,57	169,34	169,70	179,74	206,32	247,89	280,70	319,21	374,41	402,56	317,3	350,22
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	0,53	0,95	1,00	0,95	0,98	0,85	0,92	1,17	1,54	1,39	1,48	1,74	1,33	1,51
İzlanda-Iceland	0,92	1,59	2,01	1,90	2,02	2,24	2,39	2,90	3,11	3,48	4,79	5,21	4,05	4,60
İsviçre-Switzerland	41,71	78,03	91,79	94,81	95,90	104,28	118,84	141,87	151,31	167,22	200,49	191,40	166,48	185,77
Malta – Malta	0,54	1,20	2,02	2,48	2,02	2,34	2,59	2,72	2,59	2,94	3,23	2,97	2,27	2,77
Norveç-Norway	18,65	34,31	46,14	60,39	59,45	59,55	68,67	83,16	104,01	122,79	137,30	172,62	120,88	131,39
Slovenya – Slovenia	...	...	8,62	8,81	9,34	10,47	12,92	16,06	18,15	21,40	27,12	28,62	22,29	24,18
III. Diğ. Gelişmiş Eko.	424,47	814,14	1.363,91	1.554,03	1.404,95	1.372,67	1.480,93	1.716,35	1.877,65	2.086,00	2.312,47	2.596,12	1.999,38	2.491,81
ABD-USA	224,25	388,80	686,27	774,63	721,84	685,93	716,70	811,01	898,46	1.026,85	1.152,57	1.301,10	1.056,74	1.277,57
İsrail-Israel	5,95	12,71	25,46	30,86	27,66	27,24	29,92	36,33	39,72	43,28	49,78	60,82	47,93	58,39
Japonya-Japan	126,74	282,31	403,69	459,51	383,59	395,58	449,12	539,00	567,57	615,81	678,09	782,04	580,71	769,83
Kanada-Canada	67,527	130,32	248,49	289,01	271,85	263,90	285,18	330,01	371,88	400,03	432,01	452,16	314,00	386,02
AB - 27-EU - 27	769,35	1.514,03	2.274,01	2.340,47	2.346,27	2.524,52	3.025,98	3.615,63	3.910,61	4.442,60	5.162,89	5.662,52	4.384,79	4.902,47
DÜNYA WORLD**	2.034,00	3.449,00	5.439,89	6.244,51	5.964,45	6.283,26	7.324,75	8.877,92	10.100,00	11.570,09	13.141,51	16.029,70	12.378,90	15.018,3

Kaynak: IMF-IFS Yearbook 2000 and 2007 and October 2008, World Economic Outlook October 2008 Databook.

(*) : 2002 yılına kadar Belçika ve Lüksemburg dış ticaret verileri bu iki ülkenin toplamıdır, karşılaştırılabilir değildir.

(**):Dünya Ticaret Örgütü "2005, 2006 ve 2007 Uluslararası Ticaret İstatistikleri.

(***) :IMF, 2008,2009,2010 verileri, Data Source: [International Financial Statistics \(IFS\) http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393](http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393)

Gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini gösteren Tablo 2. de ise, yine ithalat verilerinde olduğu gibi AB'ne üye gelişmiş ülke ekonomilerinin, AB dışındaki gelişmiş Avrupa ülkelerinin ve Avrupa dışındaki diğer gelişmiş ülke ekonomilerin 1980 yılından 2011 yılına kadar geçen süreçte dönemler ve yıllar itibariyle ihracat verilerine yer verilmiştir. İhracat verileri incelendiğinde, 1980-1990 arasındaki 10 yıllık dönemde, gerek AB'ye üye gelişmiş ülkelerde gerekse diğer gelişmiş ülkelerde, ithalattaki artışa paralel olarak ihracatta da %100'e yakın artışların yaşandığı görülmektedir. 1990'dan sonraki 10 yıllık süreçte ise, ihracat rakamlarındaki artış devam ettiği ancak bir önceki 10 yıllık döneme nazaran ihracat gelirlerinde bir yavaşlama yaşandığı görülmektedir. AB üyesi olan gelişmiş ülkelerde 1980-1990 dönemi başında yaklaşık 735 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirleri dönem sonu itibariyle yaklaşık 1.5 trilyon dolar düzeyine yaklaşmış, 1990-1999 dönemi sonunda ise, 2.1 trilyon doların biraz üzerinde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. ABD, İsrail, Japonya ve Kanada'dan oluşan diğer gelişmiş ülke grubunda, 1980-1990 dönemi başında 424 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirlerinin, dönem sonu itibariyle 814 milyar dolar düzeyine yükseldiği, 1990-1999 dönemi sonunda ise, 1.4 trilyon dolara yaklaştığı görülmektedir. Bu rakamlardan hareketle 1980-1990 döneminde ithalat harcamalarında olduğu gibi ihracat gelirlerinde de %100'e yakın artışların yaşanmış, ancak 1990'dan sonraki 10 yıllık zaman dilimi içinde ihracat gelirlerinin % 67 oranında gerçekleşmiştir.

2000 yılından sonra AB'ne üye ülkelerin, yıllar itibariyle ihracat gelirleri incelendiğinde ise, elde edilen ihracat gelirinin bir önceki yıla nazaran çok az bir arttığı ve 2.2 trilyon dolar seviyesinde gerçekleştiği, 2001 yılında elde edilen ihracat gelirlerinin ise neredeyse 2000 yılında elde edilen ihracat geliriyle aynı olduğu ve yine yaklaşık 2.2 trilyon dolar seviyesinde gerçekleştiği, 2001 yılından sonra ise AB'ne üye ülke grubunun ihracat gelirlerinde düzenli bir artış söz konusu olduğu ve 2008 yılı sonu itibariyle 5.1 trilyon dolar ihracat gelirinin elde edildiği görülmektedir. Ancak 2009 yılında yaşanan Avrupa kaynaklı ekonomik kriz nedeniyle AB'ne üye 15 ülkeden oluşan ülke grubunun ihracat gelirlerinin yaklaşık 4 trilyon dolar seviyesine kadar geriledikten sonra 2010 yılında yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve 4.4 trilyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Avrupa dışında kalan ABD, İsrail, Japonya ve Kanada gibi diğer gelişmiş ülke grubunun elde ettiği ihracat gelirleri 2000 yılında 1.5 trilyon dolardan fazla gerçekleşen ihracat gelirlerinin 2001 yılında, 2000 yılı ihracat gelirlerinin altında kalarak 1.4 trilyon dolar seviyesinde gerçekleştiği, ayrıca düşünün sadece 2001 yılıyla sınırlı kalmadığı ve 2002 yılında da devam ederek 1.4 trilyon doların da altında gerçekleştiği görülmektedir. 2002 yılından sonraki yıllarda ise, hem AB dışındaki diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinde hem de ABD, İsrail, Japonya ve Kanada gibi diğer gelişmiş ülkelerde ihracat gelirlerinin 2009 yılına kadar yıllar itibariyle düzenli bir artış gösterdiği, 2008 yılı sonu itibariyle AB'ne üye olmayan diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinin ihracat gelirlerinin 402 milyar dolar ve ABD, İsrail, Japonya ve Kanada'dan oluşan diğer gelişmiş ülke grubunun ihracat gelirlerinin ise yaklaşık olarak 2.6 trilyon dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin toplam ihracat hacminin ise Tablo 2.'de, 2008 yılı sonu itibariyle 8.1 trilyon dolar düzeyinde gerçekleştikten sonra 2009 yılında 6.3 trilyon dolar seviyesine gerilediği, 2010 yılında ise yeniden yükseliş göstererek 7.2 trilyon dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir.

1.4.4. Gelişmiş Ülkelerdeki İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ve Bağımlılık İlişkisi

Gelişmiş ülkelerin dış ticaret yapısı incelendiği ve ithalat-ihracat rakamları karşılaştırıldığında daha öncede belirtildiği üzere genellikle gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri ticaretin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak aynı gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerin ihtiyaçlarının da benzer olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Gelişmiş ülkelerin ithalat ve ihracat rakamları karşılaştırılır iken bu karşılaştırmayı AB'ne üye olan en gelişmiş 15 ülke, AB üyesi olmayan diğer gelişmiş ülkeler ve Avrupa dışında kalan ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır.

Tablo 3. Gelişmiş Ülkelerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Yüzde (%)

ÜLKELER – COUNTRIES	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***	2009***	2010***
A -Gelişmiş Ekonomiler	97,95	102,59	97,79	100,94	100,42	100,98	100,93	100,63	97,85	97,00	110,26	99,02	101,99	101,43
I. AB-15 - EU-15	100,27	107,53	103,28	100,27	102,35	104,61	104,35	102,93	100,54	98,77	124,95	112,88	115,91	115,56
Almanya-Germany	103,49	119,95	114,64	111,34	118,27	125,87	124,02	125,78	124,64	121,49	125,91	122,31	121,00	119,04
Avusturya- Austria	72,64	85,29	94,67	94,21	95,38	101,79	98,11	99,07	98,55	100,32	101,15	98,42	96,11	96,45
Belçika-Belgium(*)	...	...	101,33	95,96	97,42	105,96	105,65	104,12	102,30	101,21	100,52	101,28	104,78	105,41
Danimarka-Denmark	87,57	115,63	115,44	115,29	117,23	116,03	117,68	114,54	110,04	103,31	99,01	106,33	113,33	114,62
Finlandiya-Finland	95,37	102,72	140,81	142,74	141,75	140,10	132,55	126,40	117,11	117,42	115,26	105,13	103,34	101,64
Fransa-France	88,63	94,03	106,23	98,95	101,21	102,55	100,96	98,86	94,04	92,92	90,87	87,84	88,63	...
Hollanda-Netherlands	99,67	110,22	108,87	109,49	110,43	109,72	115,99	114,98	115,08	113,23	112,44	109,36	112,97	111,72
İngiltere-UK	103,16	84,89	85,12	85,09	82,12	79,59	79,48	75,83	75,45	75,80	71,15	73,01	73,47	73,04
İrlanda-Ireland	78,74	120,33	153,31	151,55	154,14	165,88	171,33	163,85	151,82	143,81	137,15	152,64	187,07	196,23
İspanya-Spain	63,67	65,62	78,02	75,74	77,30	78,60	77,78	73,51	69,76	67,84	67,51	66,59	75,96	78,05
İsveç-Sweden	93,31	106,37	121,87	121,07	122,18	124,62	122,77	122,92	117,55	115,98	111,98	108,82	108,97	106,51
İtalya-Italy	83,08	99,14	111,03	104,13	106,77	105,61	104,00	103,19	100,15	97,09	100,85	96,72	98,06	91,96
Lüksemburg-Luxembourg	...	...	76,81	78,11	78,95	81,53	78,51	79,20	77,66	78,79	79,15	63,39	64,35	...
Portekiz-Portugal	54,21	71,12	63,31	62,93	63,75	66,12	69,18	66,78	65,48	67,57	68,22	60,77	61,82	64,48
Yunanistan-Greece	42,97	38,99	32,25	33,51	35,74	31,50	32,94	33,23	33,97	31,43	29,60	32,42	33,50	...
II. Diğ. Gelişmiş Avrupa Eko.	93,64	98,78	104,82	115,72	116,64	118,19	117,36	121,12	119,94	120,82	119,64	126,18	123,82	121,94
Güney Kıbrıs Rum Kesimi	48,90	38,00	30,22	26,74	27,45	22,80	22,52	22,47	26,67	21,99	18,64	16,13	16,94	17,66
İzlanda-Iceland	102,23	105,22	86,74	80,05	96,42	107,16	91,90	84,79	67,70	60,83	77,54	92,38	112,50	117,05
İsviçre-Switzerland	88,82	91,60	100,93	102,23	101,73	106,86	106,26	112,52	104,03	103,09	106,79	110,44	112,81	111,30
Malta – Malta	60,77	67,72	75,27	76,69	78,55	87,34	80,19	75,91	69,74	70,88	69,94	59,40	55,64	61,15
Norveç-Norway	111,32	129,23	129,98	175,13	179,90	168,89	169,53	169,60	188,79	195,11	178,25	191,18	174,46	170,08
Slovenya – Slovenia	...	...	87,48	88,55	93,78	97,69	95,40	92,74	93,52	93,62	92,15	84,18	93,46	92,86
III. Diğ. Gelişmiş Eko.	95,78	95,98	87,27	84,08	81,71	79,41	78,55	77,91	74,53	74,51	77,48	77,51	80,43	81,67
ABD-USA	89,79	77,90	66,51	63,15	62,86	58,76	56,69	54,90	53,42	55,17	58,57	59,97	65,83	64,91
İsrail-Israel	64,62	83,01	83,28	88,87	87,23	85,21	89,86	92,00	90,55	91,84	89,23	94,45	104,21	...
Japonya-Japan	101,71	132,52	143,99	134,05	122,41	131,10	131,04	132,48	119,84	115,21	118,27	102,55	105,48	111,18
Kanada-Canada	113,32	107,87	112,85	118,46	120,22	116,05	116,45	118,07	116,15	112,21	111,44	108,34	95,18	98,85
AB - 27-EU - 27	99,77	107,12	101,72	99,01	101,12	103,19	102,97	101,68	99,62	97,81	119,78	107,62	111,60	111,19
DÜNYA WORLD **	119,76	113,07	99,81	99,03	98,12	98,93	99,44	99,11	98,73	98,89	107,46	98,28	98,80	98,55

Kaynak: IMF-IFS Yearbook 2000 and 2007 and October 2008, World Economic Outlook October 2008 Databook.

(*) : 2002 yılına kadar Belçika ve Lüksemburg dış ticaret verileri bu iki ülkenin toplamıdır, karşılaştırılabilir değildir.

(**):Dünya Ticaret Örgütü "2005, 2006 ve 2007 Uluslararası Ticaret İstatistikleri.

(***) :2008,2009,2010 verileri, IMF, Data Source: [International Financial Statistics \(IFS\)](#) verilerinden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

AB'ne üye olan en gelişmiş 15 ülkenin ihracat ve ithalat rakamları yıllar itibariyle incelendiğinde, 1980'den günümüze uzanan süreçte 2006 yılı hariç ihracatın ithalatı tam olarak karşıladığı ve hatta çok az da olsa ihracat fazlası verildiği görülmektedir. 2006 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı % 98.77 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2007 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranının, % 124.95 olarak gerçekleştiği ve önemli oranda ihracat fazlası verdiği görülmektedir. Tablo 3. de yer alan veriler yardımıyla 2007 yılından sonraki süreçte, AB'ne üye en gelişmiş 15 ülkenin, ihracatının ithalatı karşılama oranının bir miktar gerileyerek sırasıyla 2008 yılında % 113, 2009 yılında ise % 116 ve 2010 yılında % 115 oranında gerçekleşerek son 3 yıl boyunca istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir.

Tablo 3'den 1980 yılından günümüze kadar geçen süreçte, AB dışında kalan diğer gelişmiş Avrupa ülkelerindeki ihracatın ithalatı karşılama oranları incelendiğinde ise, 1980'li ve 1990'lı yıllarda ihracatın ithalatı karşılamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Birlik dışındaki gelişmiş ülkelerde 1980'li yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı % 93.64 iken, 1990'lı yıllarda, % 98.78 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 2000'li yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranında önemli artışlar yaşanmıştır ve 2000 yılından sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli olarak pozitif bir değer olarak gerçekleşmiş ve bu yıllarda %15 ile %21 arasında değişen oranlarda ihracat fazlası söz konusu olmuştur ve en yüksek ihracatın ihracatı karşılama oranı %121 ile 2004 yılında gerçekleşmiştir. 2004 yılından sonraki 3 yıl süresince AB dışında kalan diğer gelişmiş Avrupa ülkelerindeki ihracatın ithalatı karşılama oranlarının, istikrarlı bir seyir izlediği, sonra 2008 yılında söz konusu oranda yeniden önemli ölçüde bir artışın gerçekleştiği ve incelenen ülke grubu için ihracatın ithalatı karşılama oranının % 126'ya kadar yükseldiği görülmektedir. Bu oran incelen dönem içindeki en yüksek ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Sonraki yıllarda, incelenen ülke grubundaki ihracatın ithalatı karşılama oranları bir miktar gerilese de yine yüksek seviyeleri koruduğu ve söz konusu oranın 2009 yılında % 124 ve 2010 yılında da % 122 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3. yardımıyla Avrupa dışında kalan ABD, İsrail, Japonya ve Kanada gibi diğer gelişmiş ülkelerdeki ihracatın ithalatı karşılama oranları incelendiğinde ise, Avrupa ülkelerinde gerçekleşen oranlardan daha kötü oranlar ile karşılaşılmakta ve ihracat

gelirlerinin ithalat giderlerini karşılamada yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1980 ve 1990'lı yıllarda aşağı yukarı aynı seyreden ihracatın ithalatı karşılama oranının, 1990'dan günümüze uzanan süreçte sürekli olarak daha da kötüye gittiği görülmektedir. Tablo 3. de, 1980'li yıllarda % 96 ve 1990 da %96 olarak gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılama oranının, bu yıldan sonra sürekli azaldığı görülmektedir. Bu oran 2006 yılında %74 lük oranla en düşük seviyesine ulaştığı, ancak 2007 yılında düşük oranda bir artışla %77 olarak gerçekleştiği gözlenmiştir. 2008 yılında da ihracatın ithalatı karşılama oranının aynı seviyede gerçekleştiği görülmektedir. 2008 yılından günümüze kadar geçen süreçte ise incelenen ülke grubundaki ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli artış gösterdiği ve söz konusu oranın 2009 yılında % 80 ve 2010 yılında % 82 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki ihracatın ithalatı karşılama oranları değerlendirildiğinde, AB'ne üye olan en gelişmiş 15 ülkenin ortalama olarak ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını tam olarak karşılayabildiğini, birlik dışında kalan gelişmiş ülkelerin önemli oranlarda ihracat fazlası verdiğini, ancak Avrupa dışında kalan ülkelerin ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılama konusunda yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

1.5. Gelişmekte Olan Ülkelerde Ticarete Dışa Bağımlılık ve Ekonomik Etkileri

1.5.1. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısı benzer kalkınma ve gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler ile birbirine benzediği, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında dış ticaret yapısı açısından farklılıklar bulunmasına karşılık gelişmiş ülkelerin kendi aralarında, ve gelişmekte olan ülkelerin ise yine kendi aralarında benzer dış ticaret yapılarına sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Frankle (1943), aynı mal grubunda bulunan ürünlerin ihraç ve ithalatının uluslararası ticaretin önemli bir oranını teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Bir diğer ifadeyle, benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasındaki ticaretin, farklı ürün gruplarından çok, benzer ürün gruplarında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Michaely (1977) ise, yüksek gelir düzeyine sahip gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete konu olan malların niteliğinin ve bileşiminin birbirine benzer olduğunu, tersi bir ifadenin de gelişmekte olan ülkeler için geçerli olduğunu ifade etmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısı incelendiğinde, önceleri korumacı teorilerin baskısı altında kaldıkları ve sınırlı ölçüde dışa açık sanayileşme politikaları uygulayabildikleri gözlenmektedir. Genellikle düşük gelir düzeyine sahip, ilkel teknoloji ile ve dar bir piyasa için üretim gerçekleştiren gelişmekte olan ülkeler, üretim ve sosyo-ekonomik yapılarını geliştirerek sanayileşmeyi hedeflemektedirler. Hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedef alan bu ülkelerin, amaçlarını gerçekleştirebilmek için önceleri uyguladıkları stratejilerden en önemlisi ithal ikamesine yönelik sanayileşme olmuştur (Egeli, 2001:154). İthal ikamesi, iç piyasaya yönelik üretimi esas alan, yoğun koruyuculuğa dayalı ve ekonominin hemen her kesimini kapsayacak biçimde yaygın devlet müdahaleciliği öngören bir modeldir. İthal ikamesi, ithal edilen malların yurtiçinde imal edilmesini, böylece ithalatın azalmasını ve ithalatın azalması dolayısıyla dış ödemeler dengesinde döviz tasarrufu sağlanmasını hedef almaktadır (Eroğlu, 2002:259). İthal ikame politikası ile ülke iktisadi anlamda dış dünyadan soyutlanmakta, uygulanan yüksek koruma önlemleri dolayısıyla iç fiyatların dünya fiyatlarıyla ilişkisi kesilmektedir. Dış rekabet eksikliğinin sonuçları ise, devletin iç fiyatları doğrudan belirlemesi ile giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum aşırı bir bürokratik mekanizmanın ortaya çıkmasına ve ekonomideki dengelerin daha da bozulmasına neden olmaktadır.

1950'lerden 1980'lere kadar çok sayıda kalkınma iktisatçısı, ithal ikamesine dayanan korumacı görüşü destekler nitelikte çalışmalar yapmışlardır. Ancak 1980'li yıllardan sonra ithal ikameci politika uygulamasından kaynaklanan sorunlar nedeniyle kalkınma stratejileri konusunda görüş değişiklikleri ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllarda ortaya çıkan borç krizi, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde dış ticaret rejiminin köklü biçimde serbestleştirilmesine neden olmuş ve II. Dünya Savaşından bu yana, gelişmekte olan ülkelerin çoğu tarafından izlenen ve iç piyasaya yönelik üretim gerçekleştirilmesini hedef alan ithal ikameci politikaların daha fazla sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır. Bu süreçte Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar gelişmekte olan ülkelere finansal yardım yapmak için dış ticaretin serbestleştirilmesini bir ön koşul olarak ileri sürmüşlerdir (Edwards, 1993:1367).

Genel olarak gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapıları incelendiğinde bu gruptaki ülkelerin dış ticaret konusunda önlerinde aşmaları gereken pek çok engel bulunduğu

görülmektedir. Bu engellerin en önemlilerinden birisi, mali kaynak sıkıntısı ve döviz darboğazıdır. Gelişmekte olan ülkelerde reel yatırımların arttırılması için yatırım mallarının ithal edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ülkelerde özellikle sınai üretimin gerçekleştirilebilmesi için önemli oranda ithal girdi, temel sınai malları ve ara malları kullanılmaktadır. Bütün bu ithalatı yeterli ölçüde temin edecek döviz geliri ihracat gelirleri ile sağlanamadığı takdirde dış borçlanmaya başvurulmaktadır. Bu durum ise, dış ödemeler açığının daha da yükselmemesi için ithalatın kısılmasını gerektirmekte ki, bu yatırım hacminin ve üretim miktarının azalmasına neden olmaktadır (Eroğlu, 2002:260).

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ve kalkınma noktasında önünde duran bir diğer engel de bu ülkelerin yüksek nüfus artış hızına sahip olmaları, yüksek nüfus artış hızının bu ülkelerde iç talebin artmasına neden olmasıdır. Ayrıca kişi başına düşen gelir arttıkça da üretime karşı olan iç talep yükselmektedir. Bu artışlar ise, üretimden iç talep düşülerek elde edilen ihracat potansiyelinin azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yeni kurulan sanayileri, daha fazla üretim gerçekleştirmeleri için teşvik etmek amacıyla vergi iadesi ve ihracat sübvansiyonu gibi mali önlemlerle desteklemek gerekmektedir. Bu durum ise, gelir kaynakları sınırlı olan hükümet bütçesi üzerinde bir yük oluşturmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin ihracat miktarını arttırabilmeleri için çözümleri gereken yapısal sorunlarda bulunmaktadır. Dışa açık, ihracata dayalı sanayileşme politikası izleyen gelişmekte olan ülke üreticileri, dış piyasalarda güçlü rakipler ile rekabet etmek zorunda kalmaktadırlar. Genellikle gelişmekte olan ülke üreticilerinin ürettikleri malların kalitesi, kullanılan teknolojinin görece geri olması nedeniyle rakip üreticiler tarafından üretilen malların kalitesinden daha düşüktür ve bu konuda standartlaşmayı sağlamak zor olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, sanayi ürünlerinin dış piyasalara pazarlaması konusunda bazı engelleri aşmak durumundadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerin ithal ikamesine dayalı politikalar ile bahsedilen bu sorunların, engellerin üstesinden gelemeyeceği anlaşıldığı için, bu ülkeler zamanla ithal ikameci politikalardan ihracata dayalı dış ticaret politikalarına yönelmeye başlamışlardır. Bu sürecin gelişimine katkıda bulunan gelişmelere baktığımızda küreselleşmenin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Küreselleşme, uluslararası teknolojik bağlantılar

sayesinde ülkeleri ve insanları birbirine yakınlaştıran, kıtalararası ulaşım ve iletişim mesafelerini kısaltan bir ağ olarak tanımlanmaktadır (Muter ve diğ., 2002:240). Küreselleşme ile birlikte, gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler arasında işbirliği imkânları genişlemiş, uluslararası ticaretin önündeki engeller giderek azalmaya ve ortadan kalkmaya başlamış ve uluslararası ticaret hacmi genişlemiştir. Ayrıca bu süreçte gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yüksek teknoloji transferi artmış, uluslararası finans piyasaları gelişmiş, ülkeler arasında işgücü akımı hızlanmış, yabancı sermaye açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır (Aktan, 1999:18). Sağlamış olduğu bu avantajlar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler, küreselleşme sürecinden mümkün olan en fazla getiriyi elde etmek için yoğun bir çaba harcamakta ve hem ülke hem de firma bazında bütünleşme olgusuna önem vermektedirler.

UNCTAD (2002a:55) tarafından yayınlanan ve 1980-1998 yılları arasında, piyasadaki en hareketli 20 ürünün toplam ihracattaki payı ve ihracat değerindeki artışı gösteren tabloda da küreselleşmenin sağladığı kolaylıklar nedeniyle 1980'lerin başlarından itibaren gelişmekte olan ülkelerin mal ihracatının yılda %11.3 artarak, %8.4 olan dünya mal ihracat artış hızını aştığı görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler açısından olumlu görünen bu gelişmelerde, sınaî mamul olarak adlandırılan ürün üretiminin giderek artan bir kısmının, değişik ülkelerde üretilmiş parçaların ve yarı-mamullerin montajından ibaret olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Gelişmekte olan ülkeler, son yıllarda çok uluslu şirketlerin dünya üretim ağında, emek-yoğun üretim faaliyetlerinde bulunarak bilgisayar, yarı iletken ve konfeksiyon ihracatı gerçekleştirmektedir. Bu üretim ağı, yeni bir ticaret yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mallar, nihaî tüketicilere ulaşıncaya kadar birkaç defa bölgeden bölgeye veya ülkeden ülkeye nakledilmekte, dolayısıyla ticaretin kaydedilen değeri, malların katma değerini çok aşmaktadır ve dünya ticaretinin yaklaşık %30'u bu yoldan gerçekleşmektedir (UNCTAD, 2002b:3). Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin bu yapı içinde gerçekleştirdiği ihracatın bir kısmının yüksek teknolojili ürün grubunda görülmesi yanlıtıdır. Zira gelişmekte olan ülkeler bu ağlara, düşük vasıflı işgücüne dayanan montaj faaliyetlerini ucuza yaparak katılabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmında ihraç mallarının üretimi, doğal kaynak ve vasıfsız işgücü kullanımına dayanmaktadır.

Zaman içerisinde yaşanan gelişmeler ve ithal ikamesinin yetersizlikleri nedeniyle gelişmekte olan ülkelere önceleri yoğun bir şekilde uygulanan ithal ikamesi

stratejisinin yerini, küreselleşmenin de etkisiyle ihracata dayalı sanayileşme ve ihracatın özendirilmesi stratejisi almıştır. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir ve bu strateji ile sanayileşmenin tüm endüstrilerin değil ancak gelişebilecek ve rekabet edebilecek potansiyele sahip olan endüstrilerin özendirilmesine, desteklenmesine dayalı olduğu ifade edilmektedir. Bunu sağlamak için de ekonomiyi uluslar arası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi gerektiği ve ulusal kaynak tahsisinin, sadece iç talep tarafından değil aynı zamanda uluslararası talep tarafından da belirlenmesine imkân verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir (Kazgan, 1985:32).

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin ilk ve dolaysız etkisi, ülkenin ihracat gelirinde ortaya çıkmaktadır. İhracata dayalı sanayileşme ile ülkenin ihracat hacmi artmakta ve ihracat hacmindeki artış döviz gelirlerini artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte ihracata dayalı sanayileşme ve kalkınma çalışmaları liberal bir dış ticaret politikası ile birlikte yürütüleceği için ülkenin ihracat gelirleri yanında ithalat giderleri de artmaktadır. Bu nedenle dış ticaretin hacmi artmakla birlikte ülkenin dış ödemeler dengesinde bir iyileşme söz konusu olmayabilir. Ayrıca ihracata dayalı sanayileşme stratejisi sayesinde, ulusal sanayinin diğer ülke sanayileri ile olan karşılıklı bağlantıları da artırmakta ve bu durum beraberinde ekonomik ve teknolojik dinamizmin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalara entegre olmaları, bu ülkelere, yeni teknolojilere ulaşmaları açısından yeni imkânlar sağlamaktadır. Ayrıca bu strateji, koruyuculuk yerine dış rekabete dayandığı için gelişmekte olan ülkelere faaliyette bulunan üreticilerin üretim davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişikliklere neden olmakta, monopolleşmeleri önleyerek müteşebbisleri yeni ve çeşitli malların üretilmesi, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde sürekli harekete geçirmektedir.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, üretim ve ticaret sürecinde koruyuculuk yerine dış rekabeti temel aldığı için, gelişmekte olan ülkelerdeki üretici davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişimlere neden olmakta bu ülkelere dinamizm kazandırmaktadır. Ayrıca rekabetle teknolojik gelişme arasında daima yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki ise, ekonomiye daha büyük bir dinamizm kazandırmakta ve ekonomik gelişmeyi

hızlandırmaktadır. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, ekonomik yapıda meydana getirdiği değişimle birlikte dış talebe göre üretim yapılmasını ve ihraç edilebilecek malların çeşitlendirilmesini de gerektirmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, daha gelişmiş üretim tekniklerine doğru yönelmektedirler. Bu gelişme ise, daha çok miktarda üretimin gerçekleştirilmesine imkân vereceği için ülkelerin daha büyük pazarlar aramalarına yol açacak ve ihracat yeniden uyarılmış olacaktır. Ayrıca bu strateji sayesinde ihraç kapasitesinin artarak döviz gelirlerinin artması, yatırım malları ithaline fırsat vererek yeni sanayilerin kurulmasına da yardımcı olmaktadır (Egeli, 2001:154). İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin bu niteliklerine karşılık ithalat ikame stratejisi, iç piyasaları dış piyasalara ve dış rekabete karşı sıkı bir biçimde koruduğu için teknolojik gelişme yolundaki en önemli uyarıyı ortadan kaldırmaktadır. İhracata dayalı büyüme stratejisi ile ihracattaki artışın dış ticaret çarpanı vasıtasıyla üretim hacminde genişleme yaratacağı (Ramos, 2001:613) ve ihracattan elde edilen dövizin sermaye malları ithalatında kullanılacağı, dolayısıyla da ekonomik büyümeye neden olduğu (Moosa ve Choe, 1998:237) bu nedenlerden dolayı da ihracattaki büyümenin bir ekonominin üretim ve istihdamındaki büyümenin temel belirleyicisi olduğu görüşü ileri sürülmektedir.

Teorik olarak bir ülkenin büyümesinde uluslararası ticaretin önemi uzun süre önce anlaşılmış olmasına rağmen; bu ilişkinin ampirik olarak test edilmesi ve doğrulaması çok daha yenilere dayanmaktadır ve bu çalışmalara son otuz yılda yer verilmiştir (Love ve Chandra 2005:1156). Yirminci yüzyılın önemli bir kısmında, ithal ikameci sanayileşme stratejisi çok sayıda gelişmekte olan ülkenin kalkınma politikasında önemli bir paya sahip olmuştur. Ancak ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulayan gelişmekte olan Latin Amerika ülkelerinin nispeten daha düşük büyüme oranına sahipken, ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulayan Asya ülkelerinin oldukça yüksek büyüme oranına ulaşmaları, 1970'lerin sonlarından itibaren yapılan ampirik ve teorik çalışmaların giderek artan bir kısmının ticaretin serbestleştirilmesi ve bu serbestleşmenin ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkileri konusuna yoğunlaşmasına neden olmuştur (Yanikkaya, 2003:76). Yapılan çalışmalarda, araştırmacıların çoğu, gelişmekte olan Asya ülkelerinde gerçekleşen büyümenin, ihracata dayalı kalkınma stratejisinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

İhracata dayalı büyüme stratejisi, pek çok gelişmekte olan ülke için ithal ikameci üretim stratejisine alternatif bir yaklaşım hâline gelmiş olmasına karşın, ihracata yönelik strateji ile ithal ikamesinin benzer özellikleri bulunmaktadır. Ödemeler dengesi açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyine ulaşılması her iki stratejinin de benimsediği temel amaçları oluşturmaktadır. Aralarındaki temel fark ise, uluslararası ticaret konusunda ortaya çıkmaktadır. İthal ikamesinde tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelik iken, ihracatın artırılmasına yönelik alınan önlemler ve başvuru düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda uygulanan ithal ikameci politikaların ekonomik darboğaz yaratması nedeniyle, neo-klasik iktisatçılar, bu ülkelere ihracata dayalı sanayileşme stratejilerini önermeye başlamışlardır. Özellikle Hong-Kong, G. Kore, Tayvan, Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerin sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer ülkelere örnek gösterilmesine neden olmuştur (Egeli, 2001:154). İhracata dayalı kalkınma stratejisinden, gelişmekte olan bütün ülkelerin aynı oranda fayda sağlayacağını düşünmek, emek-yoğun üretimin gerçekleştirildiği ürün piyasalarında yaşanan aşırı rekabet, gelişmiş ülkelerde yavaşlayan iktisadî büyüme oranları, gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek işsizlik oranları ve yine bu ülkelerdeki ithalattan korunma eğilimleri gibi nedenlerle çok da gerçekçi olmayacaktır. Ayrıca pek çok gelişmekte olan ülke, görece rekabet gücünü kaybetmemek amacıyla, vergi ve benzer konularda uluslararası ticaretle bağlantılı olarak firmalara verilen tavizleri artırarak ihracattan ülkenin sağlayacağı geliri daha da azaltmaktadır.

1.5.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin İthalat Düzeyi

Gelişmekte olan ülkeler, üretim ve dış ticaret işlemleri sürecinde hem kendileri gibi gelişmekte olan ülkelerle hem de gelişmiş ülkelerle ticari faaliyetlerde bulunmak durumundadırlar. Çünkü üretim faaliyetinde bulunan hiçbir ülke, üretim sürecinin gerektirdiği teknoloji, hammadde ve sermaye gibi birçok üretim faktörünün tamamına sahip değildir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler, teknolojik alanda geri kalmışlık, ara malı temininde yaşanan zorluklar ve sermaye yetersizliği nedeniyle üretim sürecinde ihtiyaç duyacakları üretim faktörlerini, gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere ithal etmek zorundadırlar. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin ithalat konusunda

önemli bir dezavantaja sahip olduğu söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerin, yurt dışından genellikle teknoloji ve sermaye yoğun malları ithal etmek durumunda olmaları, bu ülkelerin dış ticaret harcamalarının önemli boyutlara ulaşmasına ve ülkeden önemli miktarda sermayenin yurt dışına transfer olmasına neden olmaktadır. Sermaye yoğun mallar, özelliklede teknoloji ithalatı geliştirmekte olan ülkelerin ithalat harcamalarında artışa neden olan en önemli faktördür. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşebilmeleri ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanabilmeleri için teknoloji alanında gelişim göstermeleri gerekmektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin bile teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmamak için çeşitli önlemler aldığı iktisadi bir ortamda, sanayileşme açısından geri kalan ülkelerin, teknolojik gelişmelerini tamamlamaya yönelik teknoloji politikaları oluşturmaları ve bu politikaları hayata geçirmeleri hayati öneme sahiptir (Çelik, 2009: 91).

Bu nedenle geliştirmekte olan ülkelerde, yurt dışından temin edilen teknoloji ağırlıklı sermaye yoğun faktörlere karşılık emek yoğun faktörlerin arzı, ithalat harcamalarının artış göstermesine ve dolayısıyla dış ticaret açıklarının büyümesine neden olmaktadır. Ayrıca geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma ve üretimi geliştirmek amacıyla yapacakları Ar-Ge faaliyetlerinin bir kısmı yurt dışında gerçekleştirilmekte, Ar-Ge faaliyetleri için yapılan bu harcamalar ise, geliştirmekte olan ülkeler için bir gider unsurunu teşkil etmekte ve yurt dışına sermaye transferi anlamına gelmektedir. 1980 yılından günümüze uzanan süreçte geliştirmekte olan ülkelerin ithalat harcamalarını dönemler ve yıllar itibarıyla Tablo 4. yardımıyla inceleyebiliriz. Ayrıca geliştirmekte olan ülkeleri, AB'ne üye olan geliştirmekte ülkeler ve AB dışındaki diğer geliştirmekte olan ülkeler şeklinde gruplandırmak mümkündür.

Tablo 4. yardımıyla AB'ne üye geliştirmekte olan ülkelerin ithalat harcamaları incelendiğinde 1980-1990 döneminde ithalat harcamalarının neredeyse hiç değişmediği görülmektedir. Dönem başında yani 1980 yılında AB'ne üye geliştirmekte olan ülkelerin ithalat harcamaları yaklaşık 36 milyar dolar iken, 1990 yılında yaklaşık 38 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde planlı ve istikrarlı bir ithalat politikasının izlendiği söylenebilir. Ancak sonraki 10 yıllık dönemde ithalat harcamaları önemli oranda artış göstererek 138 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2000 yılında yaklaşık 155 milyar dolar olarak gerçekleşen ithalat harcama miktarı, 2001 yılında çok az bir azalışla yaklaşık 154 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, daha sonra yeniden yükselişe geçen ithalat harcama miktarı 2002 yılında 188 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu yıldan

itibaren sürekli artış gösteren ithalat harcamalarının 2007 yılı sonu itibariyle 574 milyar dolar, 2008 yılı sonu itibariyle ise 637 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2009 yılında ise, yaşanan Avrupa kaynaklı küresel krizin etkilerinin gelişmekte olan ülkeler tarafından da hissedildiği ve bu ülke grubu tarafından gerçekleştirilen ithalat değerinin bir anda 448 milyar dolara kadar gerilediği görülmüştür. Ancak 2010 yılında söz konusu ülkelerin ithalat harcamalarının yeniden yükseliş eğilimine girerek 520 milyar dolara kadar yükseldiği, ancak 2008 yılındaki seviyeleri yakalayamadığı görülmektedir.

Arjantin, Brezilya, Çin gibi AB dışındaki gelişmekte olan ülkelerde ise, ithalat harcamaları açısından farklı bir durum söz konusudur. AB üyesi olmayan ülkelerin ithalat harcamaları incelendiğinde, 1980 yılında yaklaşık 154 milyar dolar olan ithalat harcama miktarının 1990 yılında % 85'lik bir artışla 284 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu dönem itibariyle ithalat harcamalarında önemli bir artışın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ancak ithalat harcamalarındaki artışın bununla sınırlı kalmadığı ve sonraki 10 yıllık dönemde çok daha yüksek bir artış göstererek 1999 yılında dönem başına oranla % 140'lık bir artışla yaklaşık olarak 682 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Tablo 4. Gelişmekte Olan ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki Mal İthalatı

Milyar ABD Doları

ÜLKELER – COUNTRIES	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***	2009***	2010***
Gelişmekte Olan Eko.	385,62	542,78	1.173,88	1.666,54	1.639,18	1.779,45	2.111,03	2.714,47	3.226,77	3.749,75	4.296,47	3.841,94	3.003,91	3.757,71
I. AB Ülkeleri*	35,95	37,41	137,86	155,20	153,89	187,74	239,28	313,48	360,21	448,27	574,05	637,69	448,47	520,89
Bulgaristan-Bulgaria	7,45	7,43	5,09	6,00	6,69	7,01	9,66	13,62	17,20	22,13	28,65	37,01	23,55	25,36
Çek Cumh.-Czech Rep.	...	...	28,16	32,11	36,48	40,72	51,22	67,75	75,43	92,31	116,88	142,17	105,25	125,69
Estonya – Estonia	...	...	3,33	4,08	4,14	4,63	6,16	7,88	9,70	12,78	14,76	16,05	10,15	12,28
Letonya – Latvia	...	...	2,92	3,12	3,58	4,02	5,17	7,00	8,38	11,27	15,13	15,77	9,34	11,06
Litvanya – Lithuania	...	...	4,55	5,15	6,00	7,34	9,36	11,69	14,69	18,36	22,80	31,29	18,34	23,37
Macaristan – Hungary	...	8,62	27,78	31,67	33,32	36,91	46,22	58,69	64,08	75,49	92,28	106,37	78,03	87,61
Polonya – Poland	15,82	12,25	45,13	48,21	49,32	53,99	66,73	87,48	99,16	124,47	160,16	206,07	149,56	173,64
Romanya-Romania	12,69	9,11	9,60	12,05	14,35	16,49	22,16	30,15	37,35	47,17	64,69	82,96	54,25	61,88
Slovakya – Slovakia	...	...	11,31	12,79	...	16,63	22,59	29,22	34,21	44,28	58,71	71,17	53,79	...
II. AB Adayı Ülkeler	7,51	20,88	7,69	7,77	8,86	10,65	14,22	16,56	18,30	21,13	25,56	30,72	21,20	20,05
Hırvatistan-Croatia	...	...	7,69	7,77	8,86	10,65	14,22	16,56	18,30	21,13	25,56	30,72	21,20	20,05
TÜRKİYE-TURKEY	7,51	20,88	37,72	50,98	37,10	45,70	63,29	87,77	107,06	130,09	156,14	201,96	140,92	185,54
III. Diğ. Gelişmekte Olan Eko.	153,89	284,61	682,32	837,14	817,08	872,76	1.049,79	1.367,47	1.651,72	1.964,54	2.154,65	3.173,53	2.534,24	3.216,77
Arjantin-Argentina	9,39	3,73	24,10	23,89	19,16	8,47	13,13	21,31	27,30	32,59	42,52	57,41	39,10	48,04
Brezilya-Brazil	22,96	20,66	49,27	55,78	55,57	47,24	48,29	62,81	73,61	91,35	120,62	182,37	133,67	191,46
Çin-China	...	42,35	158,73	214,66	232,06	281,48	393,62	534,41	628,30	751,94	904,62	1.131,61	1.004,17	1.394,69
Endonezya-Indonesia	...	21,46	30,60	40,37	34,67	35,65	39,55	50,61	69,46	73,87	85,30	127,45	93,80	132,09
Güney Afrika-South Africa	18,85	17,28	24,53	27,25	25,81	27,02	35,27	48,52	56,28	69,94	81,89	101,07	73,17	...
Hindistan-India	13,95	23,44	45,56	53,89	51,21	54,70	68,08	95,54	134,70	166,70	228,68	320,78	257,18	323,62
İran-Iran	10,89	18,33	13,43	15,21	...	...	...	...	...	...	45,00	57,23	51,45	...
Malezya-Malaysia	10,57	26,28	61,45	77,60	69,60	75,25	79,29	99,24	108,65	124,14	139,08	164,40	123,69	164,73
Meksika-Mexico	21,09	41,59	141,98	174,46	168,40	168,68	170,55	196,81	221,82	256,06	281,95	325,15	246,10	316,55
Mısır-Egypt	6,81	10,30	15,16	15,38	13,96	12,88	13,19	18,90	23,82	28,98	39,35	48,77	44,94	52,92
Pakistan-Pakistan	5,47	8,13	9,52	9,90	9,74	10,43	11,98	16,69	21,77	26,70	28,76	42,32	31,64	37,78
Rusya-Russia	...	...	39,54	44,86	53,76	64,32	76,07	97,38	125,43	164,28	223,49	321,17	210,98	273,23
S. Arabistan-S.Arabia	25,56	21,50	25,68	27,70	28,61	29,62	33,87	41,05	54,60	63,91	82,60	115,13	89,53	97,07
Tayland-Thailand	8,35	29,56	42,76	56,19	54,54	57,01	66,91	84,19	105,98	114,09	124,48	178,67	134,82	184,59
AB – 27-EU - 27	771,09	2.507,50	2.235,57	2.363,99	2.320,20	2.446,51	2.938,58	3.555,89	3.925,50	4.542,26	4.310,41	5.261,8	3.928,95	4408,91
DÜNYA WORLD**	1.698,1	3.050,27	5.450,08	6.305,92	6.078,93	6.351,44	7.366,00	8.957,32	10.230,04	11.700,29	12.229,67	16.310,3	12.529,7	15.238,6

Kaynak: IMF-IFS Yearbook 2000 and 2007 and October 2008, World Economic Outlook October 2008 Databook.

(*) : 1 Mayıs 2004'ten sonra üye olan yeni AB ülkeleri, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi hariç.

(**): Dünya Ticaret Örgütü "2005, 2006 ve 2007 Uluslararası Ticaret İstatistikleri.

(***): IMF, 2008, 2009, 2010 verileri, Data Source: [International Financial Statistics \(IFS\) http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393](http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393)

Tablo 4.'deki veriler incelendiğinde 2000 yılında yaklaşık 837 milyar dolar olarak gerçekleşen AB dışındaki gelişmekte olan ülkelerin ithalat harcamalarının, 2001 yılında bir önceki yıla göre 20 milyar dolarlık bir azalışla 817 milyar dolara olarak gerçekleştiği ve bu yıldan itibaren sürekli olarak artış göstererek 2007 yılında yaklaşık 2.1 trilyon dolar seviyesine, 2008 yılında ise, yaklaşık 3.2 trilyon dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. Ayrıca yine Tablo 4. yardımıyla incelenen ülke grubunun ithalat harcamalarının 2009 yılındaki ekonomik durgunluğun etkisiyle azalış göstererek yaklaşık 2.5 trilyon dolar seviyesine geriledikten sonra 2010 yılında yeniden 2008 yılındaki seviyesini yakaladığı ve 3.2 trilyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu verilerden hareketle AB üyesi gelişmekte olan ülkelerin ithalat harcamalarında, 1980'den günümüze uzanan süreçte sınırlı bir artışın gerçekleşmiş olmasına karşılık, AB dışındaki gelişmekte olan ülkelere, ithalat harcamalarının önemli oranda artış gösterdiğini ve bu artışın bu grupta yer alan ülkeler açısından dış ticaret açığının en önemli nedenlerinden birisini teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca AB dışındaki gelişmekte olan ülkelere 1980'den günümüze uzanan süreçte ithalat harcamalarındaki hızlı yükseliş, bu grupta yer alan ülkelerin gerek gelişmiş ülkelere gerekse AB üyesi olan diğer gelişmekte olan ülkelere dış ticaret açısından bağımlılığının arttığını ve bu artışın önemli boyutlara ulaştığını göstermektedir.

1.5.3. Gelişmekte Olan Ülkelerin İhracat Düzeyi

Üretim faaliyetleri ve dış ticaret işlemleri sürecinde gelişmekte olan ülkeler, bir ülkenin bütün üretim faktörlerine sahip olamayacağı gerçeğinden hareketle hem kendileri gibi gelişmekte olan ülkelerle hem de gelişmiş ülkelerle ticari faaliyetlerde bulunmak durumunda olduklarına daha önce değinilmişti. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapılarını daha iyi anlayabilmek amacıyla, dış ticaret faaliyetlerinin bir diğer ayağını teşkil eden ihracat faaliyetlerini incelemek konu bütünlüğü açısından yararlı olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünün, özellikle teknoloji transferine ve Ar-Ge harcamalarına bağlı olarak sermaye yoğun malların ithalatı nedeniyle dış ticaret faaliyetleri açısından sıkıntılı bir süreç geçirmekte olmalarına karşın, bu ülkelerin kendilerine has çeşitli özellikleri nedeniyle üretim sürecinde bazı üretim faktörleri açısından avantajlı oldukları görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin avantajlı

konumda olduğu bu üretim faktörlerinin başında ucuz işgücü gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, bu ülkelerin ucuz işgücüne sahip olmalarına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ucuz iş gücünden faydalanarak üretimi diğer ülkelerden daha az bir maliyetle gerçekleştirebilme imkânına sahip olmaktadır. Üretimin ucuza gerçekleştirilmesi ise, gelişmekte olan ülkelere fiyat avantajı sağlamaktadır. Bu nedenle üretim maliyetini azaltmak isteyen gelişmiş ülkeler de, üretim sürecinin bir kısmını az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaydırarak bu ülkelerdeki ucuz iş gücünden yararlanmak istemektedirler.

Özellikle son yıllarda gelişmekte olan ülkelere önemli miktarda sermaye girişinin gerçekleştiği görülmektedir. Son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle, gelişmekte olan ülkelere özel sermaye girişinin artmasında, siyasi alandaki olumlu gelişmelerin yanı sıra bu ülkelerin ucuz üretim faktörlerine sahip olması etkili olmuştur (Temel, 2001:8). Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki iklim yapısı, hammadde ve yeraltı-yerüstü doğal kaynaklarda bu ülkelerin sahip olduğu diğer önemli üretim faktörlerini teşkil etmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu üretim faktörleri ile gerçekleştireceği üretimin, bu ülkelerin ihracatının temelini oluşturduğu söylenebilir. 1980'den sonra, gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerindeki gelişimini Tablo 5. yardımı ile incelemek mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerin ithalat yapısı incelenirken yapılan düzenleme ihracat yapısı incelenirken de gerçekleştirilerek, gelişmekte olan ülkelerin ihracatı dönemler ve yıllar itibariyle incelenmektedir. Ayrıca yine gelişmekte olan ülkeler, AB üyesi olan gelişmekte olan ülkeler ve AB dışında kalan diğer gelişmekte olan ülkeler şeklinde gruplandırılarak incelenmektedir.

Tablo 5. yardımıyla AB'ne üye gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirleri incelendiğinde, 1980 yılındaki ihracat gelirleri toplamının yaklaşık 33 milyar dolar, 1990 yılında ise, yaklaşık olarak 37 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu verilerden hareketle 1980-1990 döneminde ihracat gelirlerinin de ithalat harcamaları gibi neredeyse hiç değişmediği ve sınırlı kaldığı söylenebilir. Ancak sonraki 10 yıllık dönemin sonunda ihracat gelirlerinin neredeyse 3 kat artarak 1999 yılında yaklaşık 112 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. 2000 yılında yaklaşık 130 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirleri, 2001 yılında çok az bir yükselişle 133 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, daha sonra yıllarda da sürekli artış gösteren ihracat gelirlerinin

2007 yılı itibariyle 514 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. AB'ne ye gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirleri açısından ulaştığı bu zirve noktasından sonra 2008 yılında incelenen ülke grubunun ihracat gelirlerinin önemli oranda azalarak 465 milyar dolara gerilediği, ihracat gelirlerindeki azalışın 2009 yılında da devam ederek 366 milyar dolara kadar gerilediği görülmektedir. İncelenen lke grubunun ihracat gelirleri 2010 yılında bir miktar artış göstermesine karşın 2008 yılındaki ihracat gelir seviyesini yakalayamamış ve 426 milyar dolar olarak gerçekleşmiş bunmaktadır. Yine Tablo 5. yardımıyla AB dışındaki gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirleri incelendiğinde, 1980 yılında yaklaşık 260 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin, 1990 yılında % 27'lik bir artışla 329 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. 1980-1990 arasındaki yılları kapsayan bu 10 yıllık dönem itibariyle ihracattan elde edilen gelirden sınırlı bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. İhracat gelirlerindeki esas artış, 1990'dan sonraki 10 yıllık dönemde gerçekleşmiş ve dönem sonunda yani 1999 yılında AB dışındaki gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerinin %149 artışla yaklaşık olarak 820 milyon dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Tablo 5. Gelişmekte Olan ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki Mal İhracatı

Milyar ABD Doları

ÜLKELER – COUNTRIES	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***	2009***	2010***
Gelişmekte Olan Ekonomiler	748,10	876,60	1.258,27	1.561,72	1.506,26	1.666,52	2.021,11	2.595,91	3.247,63	3.858,19	4.394,32	4.221,1	3.284,25	3.879,69
I. AB Ülkeleri*	33,16	36,87	112,13	130,20	133,14	165,79	214,72	285,26	332,85	406,19	514,86	465,55	366,1	426,24
Bulgaristan-Bulgaria	8,09	6,11	4,01	4,82	5,11	5,35	7,08	9,93	11,75	15,10	18,58	22,48	16,37	20,60
Çek Cumh.-Czech Rep.	...	...	26,26	29,02	33,40	38,48	48,71	67,22	77,95	95,15	122,79	146,18	112,60	...
Estonya – Estonia	...	...	2,45	3,30	3,37	3,51	4,60	5,89	7,79	9,75	11,08	12,46	9,05	11,60
Letonya – Latvia	...	...	1,89	2,08	2,24	2,54	3,17	4,22	5,36	6,14	8,23	9,27	7,17	8,81
Litvanya – Lithuania	...	...	3,15	4,05	4,89	6,03	7,66	9,31	11,77	14,15	17,18	23,77	16,49	20,81
Macaristan – Hungary	...	9,15	25,61	28,76	31,08	34,79	42,94	55,69	62,24	74,35	94,25	107,46	84,58	94,75
Polonya – Poland	14,04	15,84	30,06	35,90	41,66	46,74	61,01	81,86	96,40	117,47	144,61	169,53	136,64	155,71
Romanya-Romania	11,02	5,77	8,50	10,37	11,39	13,88	17,62	23,49	27,73	32,34	40,35	49,53	40,62	49,35
Slovakya – Slovakia	...	...	10,20	11,90	...	14,46	21,94	27,66	31,85	41,73	57,81	71,05	55,18	64,61
II. AB Adayı Ülkeler	2,91	13,03	4,40	4,57	4,77	5,01	6,31	8,21	8,96	10,64	12,62	14,11	10,47	11,80
Hırvatistan-Croatia	...	...	4,40	4,57	4,77	5,01	6,31	8,21	8,96	10,64	12,62	14,11	10,47	11,80
TÜRKİYE-TURKEY	2,91	12,96	29,03	30,83	34,70	40,67	52,32	68,44	78,17	92,92	114,33	132,02	102,14	113,97
III. Diğer Gelişmekte Olan Eko.	259,95	329,25	820,10	1.030,26	979,92	1.074,84	1.302,87	1.666,00	2.087,06	2.536,17	2.860,05	3.741,44	2.907,68	3.441,65
Arjantin-Argentina	8,02	12,35	23,31	26,34	26,54	25,65	29,94	34,58	40,39	46,55	55,78	70,58	56,06	64,72
Brezilya-Brazil	20,13	31,41	48,01	55,09	58,22	60,36	73,08	96,48	118,31	137,81	160,65	197,94	152,99	201,91
Çin-China	18,10	51,52	194,72	249,13	266,08	325,65	438,27	593,39	762,48	969,68	1.220,00	1.428,65	1.201,78	1.578,26
Endonezya-Indonesia	...	26,81	51,24	65,41	57,36	59,17	64,11	70,77	87,00	103,53	118,01	139,60	119,64	157,82
Güney Afrika-South Africa	25,70	23,56	28,53	31,95	31,06	31,77	38,70	48,24	55,28	63,84	76,18	84,63	62,61	81,82
Hindistan-India	8,30	18,29	36,88	43,25	44,79	51,14	60,89	77,94	102,18	123,62	149,95	194,53	164,92	216,86
İran-Iran	12,34	19,31	21,03	28,35	...	...	...	...	...	...	83,00	116,35	78,05	...
Malezya-Malaysia	12,96	28,81	84,10	98,43	87,98	93,38	105,00	126,82	141,81	160,84	176,40	209,71	157,51	198,80
Meksika-Mexico	18,03	40,71	136,36	166,12	158,78	161,05	164,77	188,00	214,23	249,93	271,88	291,82	229,68	298,13
Mısır-Egypt	3,85	3,92	5,24	7,06	7,02	7,12	8,99	12,32	16,07	20,55	24,45	26,24	23,06	26,43
Pakistan-Pakistan	2,58	5,41	7,67	8,74	9,13	9,83	11,87	13,30	15,43	17,05	18,12	20,32	17,52	21,40
Rusya-Russia	...	...	75,55	105,03	101,88	111,20	135,93	183,21	243,80	303,55	354,40	471,76	303,38	400,13
S. Arabistan-S.Arabia	101,57	44,35	50,69	77,48	67,97	72,46	93,24	126,00	180,71	211,31	234,15	313,42	188,50	...
Tayland-Thailand	6,45	22,81	56,78	67,89	63,08	66,05	78,08	94,98	109,37	127,93	150,03	175,89	151,98	195,37
AB – 27-EU - 27	769,35	1.514,03	2.274,01	2.340,47	2.346,27	2.524,52	3.025,98	3.615,63	3.910,61	4.442,60	5.162,89	5.662,52	4.384,79	4.902,47
DÜNYA WORLD**	2.034,00	3.449,00	5.439,89	6.244,51	5.964,45	6.283,26	7.324,75	8.877,92	10.100,00	11.570,09	13.141,51	16.029,70	12.378,90	15.018,3

Kaynak: IMF-IFS Yearbook 2000 and 2007 and October 2008, World Economic Outlook October 2008 Databook.

(*) : 1 Mayıs 2004'ten sonra üye olan yeni AB ülkeleri, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi hariç.

(**) : Dünya Ticaret Örgütü "2005, 2006 ve 2007 Uluslararası Ticaret İstatistikleri

(***) : IMF, 2008, 2009, 2010 verileri, Data Source: [International Financial Statistics \(IFS\)](http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393) <http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393>

Yine Tablo 5. de yer alan veriler incelendiğinde Arjantin, Brezilya, Çin gibi diğer yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin yer aldığı ülke grubunun ihracat gelirlerindeki artış, 2000 yılında da devam ederek 1 trilyon doları aştığı görülmektedir. Ancak 2001 yılında ihracat gelirlerindeki bu yükseliş trendi kesintiye uğramış ve 2001 yılında elde edilen ihracat gelirleri bir önceki yıla göre yaklaşık 50 milyon dolar azalarak yaklaşık 979 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2002 yılında yeniden yükselerek 1.1 trilyon dolar seviyesine yaklaşan ihracat gelirlerinin, 2002 yılından sonra sürekli olarak yükselerek 2007 yılında yaklaşık 2.9 trilyon dolar, 2008 yılında ise 3.7 trilyon dolar düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. İncelenen ülke grubunun ihracat gelirleri açısından 2008 yılında ulaştığı bu zirve noktasından sonra diğer ülke gruplarında olduğu üzere 2009 yılında ihracat gelirleri açısından bir gerileme sürecinin yaşandığı ve incelenen ülke grubunun 2009 yılı ihracat gelirlerinin 2.9 trilyon dolar olarak gerçekleştiği, 2010 yılında ise yaklaşık olarak 3.5 trilyon dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle, hem AB üyesi olan, hem de AB dışındaki gelişmekte olan ülkelerin, ihracat gelirlerinde 1980'den günümüze uzanan süreçte önemli oranda artışların gerçekleştiği görülmektedir.

1.5.4. Gelişmekte Olan Ülkelerdeki İhracatın İthalatı Karşılama Oranı ve Bağımlık İlişkisi

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısı incelendiği ve ithalat-ihracat rakamları karşılaştırıldığında, AB üyesi gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılama oranı ile AB dışındaki gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılama oranları arasında yıllar itibariyle önemli farklılıkların bulunduğu görülmektedir. 1980'den günümüze uzanan süreçte gelişmekte olan ülkelere ait ihracatın ithalatı karşılama oranına ilişkin verilerin yer aldığı Tablo 6. incelendiğinde özellikle AB'ne üye gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerinin, ithalat için yapılan harcamaları karşılamaktan uzak olduğu görülmektedir. 1980 yılında bu ülkelerde ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılama oranı, %92,24 olarak gerçekleşmiştir. 1980'den sonraki 10 yıllık zaman diliminde, bu ülke grubunda ihracatın ithalatı karşılama oranının, bir miktar yükselerek 1990 yılında % 98,57 oranına ulaştığı, ancak tam anlamıyla ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılamaya yetmediği

görülmektedir. Ancak 1980'den günümüz uzanan süreçte bu ülke grubu için gerçekleşen en yüksek ihracatın ithalatı karşılama oranının 1990 yılında gerçekleşen bu oran olduğunu belirtmek gerekir. 1990 yılından sonraki 10 yıllık dönem sonunda, ihracatın ithalatı karşılama oranında önemli azalışlar söz konusu olmuş ve 1999 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 81,33'e kadar düşmüştür.

Tablo 6. Gelişmekte Olan ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerdeki İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Yüzde %

ÜLKELER – COUNTRIES	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***	2009***	2010***
Gelişmekte Olan Ekonomiler	194,00	161,50	107,19	93,71	91,89	93,65	95,74	95,63	100,65	102,89	102,28	109,87	109,33	103,25
I - AB Ülkeleri *	92,24	98,57	81,33	83,89	86,52	88,31	89,74	91,00	92,41	90,61	89,69	73,01	81,63	81,83
Bulgaristan-Bulgaria	108,68	82,31	78,75	80,41	76,39	76,35	73,33	72,92	68,32	68,24	64,84	60,74	69,51	81,23
Çek Cumh.-Czech Rep.	...	...	93,24	90,36	91,56	94,50	95,08	99,22	103,34	103,08	105,06	102,82	106,98	...
Estonya – Estonia	...	...	73,65	80,84	81,30	75,83	74,58	74,74	80,30	76,35	75,07	77,63	89,16	94,46
Letonya – Latvia	...	...	64,78	66,58	62,68	63,25	61,29	60,29	63,98	54,48	54,39	58,78	76,77	79,66
Litvanya – Lithuania	...	...	69,14	78,58	81,52	82,09	81,80	79,62	80,15	77,07	75,34	75,97	89,91	89,05
Macaristan – Hungary	...	106,20	92,19	90,80	93,29	94,26	92,91	94,88	97,14	98,48	102,13	101,02	108,39	108,15
Polonya – Poland	88,77	129,30	66,60	74,47	84,47	86,57	91,42	93,57	97,21	94,37	90,29	82,27	91,36	89,67
Romanya-Romania	86,91	63,31	88,62	86,02	79,32	84,16	79,52	77,89	74,25	68,55	62,37	59,70	74,88	79,75
Slovakya – Slovakia	...	...	90,19	93,01	...	86,97	97,13	94,67	93,09	94,24	98,45	99,83	102,58	...
II - AB Adayı Ülkeler	...	...	57,18	58,86	53,80	47,00	44,40	49,60	48,96	50,37	49,39	45,93	49,39	58,85
Hırvatistan-Croatia	...	...	57,18	58,86	53,80	47,00	44,40	49,60	48,96	50,37	49,39	45,93	49,39	58,85
TÜRKİYE-TURKEY	38,75	62,08	76,96	60,46	93,53	88,98	82,67	77,98	73,02	71,43	73,22	65,37	72,48	61,43
III - Diğer Gelişmekte Olan Eko.	168,92	115,69	120,19	123,07	119,93	123,15	124,11	121,83	126,36	129,10	132,74	117,90	114,74	106,99
Arjantin-Argentina	85,38	331,56	96,70	110,26	138,55	302,73	227,95	162,24	147,94	142,83	131,17	122,94	143,38	134,72
Brezilya-Brazil	87,70	152,02	97,44	98,75	104,77	127,78	151,34	153,60	160,73	150,86	133,18	108,54	114,45	105,46
Çin-China	...	121,64	122,67	116,06	114,66	115,69	111,34	111,04	121,36	128,96	134,86	126,25	119,68	113,16
Endonezya-Indonesia	...	124,95	167,47	162,04	165,47	165,95	162,11	139,82	125,24	140,15	138,36	109,53	127,55	119,48
Güney Afrika-South Africa	136,34	136,35	116,34	117,24	120,36	117,60	109,73	99,42	98,23	91,28	93,03	83,73	85,57	...
Hindistan-India	59,53	78,02	80,95	80,25	87,47	93,49	89,44	81,58	75,85	74,16	65,57	60,64	64,13	67,01
İran-Iran	113,32	105,32	156,55	186,39	...	...	...	...	...	...	184,44	203,30	151,70	...
Malezya-Malaysia	122,65	109,61	136,85	126,84	126,41	124,10	132,43	127,78	130,51	129,56	126,84	127,56	127,34	120,68
Meksika-Mexico	85,51	97,88	96,05	95,22	94,29	95,47	96,61	95,52	96,58	97,60	96,43	89,75	93,33	94,18
Mısır-Egypt	56,55	38,09	34,53	45,90	50,32	55,26	68,14	65,20	67,48	70,89	62,14	53,80	51,31	49,94
Pakistan-Pakistan	47,18	66,47	80,60	88,31	93,74	94,28	99,09	79,66	70,88	63,86	63,01	48,02	55,37	56,64
Rusya-Russia	...	...	191,09	234,13	189,50	172,88	178,69	188,13	194,36	184,77	158,58	146,89	143,80	146,44
S. Arabistan-S. Arabia	397,36	206,34	197,36	279,67	237,61	244,61	275,32	306,93	331,00	330,61	283,48	272,23	210,54	...
Tayland-Thailand	77,22	77,16	132,77	120,82	115,66	115,86	116,70	112,81	103,20	112,13	120,52	98,44	112,73	105,84
AB - 27-EU - 27	99,77	107,12	101,72	99,01	101,12	103,19	102,97	101,68	99,62	97,81	119,78	107,62	111,60	111,19
DÜNYA WORLD **	119,76	113,07	99,81	99,03	98,12	98,93	99,44	99,11	98,73	98,89	107,46	98,28	98,80	98,55

Kaynak: IMF-IFS Yearbook 2000 and 2007 and October 2008, World Economic Outlook October 2008 Databook.

(*) : 1 Mayıs 2004'ten sonra üye olan yeni AB ülkeleri, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi hariç.

(**): Dünya Ticaret Örgütü "2005, 2006 ve 2007 Uluslararası Ticaret İstatistikleri.

(***):2008,2009,2010 verileri, IMF, Data Source: International Financial Statistics (IFS) verilerinden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

2000 yılında yeniden yükselme eğilimi gösteren ihracatın ithalatı karşılama oranı, bir önceki yıla göre bir miktar yükselerek %83,89 olarak gerçekleşmiş ve bu yükseliş trendi 2006 yılına kadar devam etmiştir. 2005 yılında gerçekleşen % 92,41'lik ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2006 yılında % 90,61 ve 2007 yılında % 89,69 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise gelişmekte olan AB üyesi ülke grubuna ait ihracatın ithalatı karşılama oranının önemli ölçüde azalış gösterdiği ve söz konusu oranın % 73,01 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2009 ve 2010 yıllarında ise incelenen oranın yeniden yükseliş eğilimine girmiş ve sırasıyla 2009 yılında % 81,63, 2010 yılında ise % 81,83 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu verilerden 2000 yılında yükselme eğilimine giren ihracatın ithalatı karşılama oranının 2005 yılına kadar devam ettiği ve 2005 yılından sonra tekrar düşme eğilimine girdiği ve son iki yılda istikrarlı bir seyir izlediği anlaşılmaktadır.

Yine Tablo 6. yardımıyla AB dışındaki diğer gelişmekte olan ülkelerdeki ihracatın ithalatı karşılama oranları incelendiğinde ise, çok farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Bu gruptaki gelişmekte olan ülkelerde 1980'den günümüze kadar geçen süreçte her dönemde ve 1999 yılından sonraki bütün yıllarda ihracattan elde edilen gelirlerin ithalat harcamalarını aştığı anlaşılmaktadır. 1980 yılında ithalatın ihracatı karşılama oranı % 168,92 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1980 yılından günümüze kadar geçen süreçte gerçekleşen en yüksek ihracatın ithalatı karşılama oranı olarak dikkat çekmektedir. 1980'den sonraki 10 yıllık zaman diliminin sonunda, ihracatın ithalatı karşılama oranında önemli sayılabilecek düzeyde bir azalma yaşanmış olmasına karşın, ihracat gelirleri ithalat harcamalarını aşmış ve 1990 yılında % 115,69 olarak gerçekleşmiştir. 1980'den günümüze kadar geçen süreçte bu ülke grubu için gerçekleşen en düşük ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılında gerçekleşen bu oran olmuştur. 1999 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001 yılı hariç yıllar itibariyle sürekli olarak %120'nin üzerinde seyrettiği ve 2007 yılında % 132,74 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 2008 yılından itibaren AB dışındaki diğer gelişmekte olan ülkelerdeki ihracatın ithalatı karşılama oranlarında önemli ve sürekli bir azalış eğiliminin geçerli olmuş ve söz konusu oranın sırasıyla 2008 yılında % 117,90, 2009 yılında 114,74 ve 2010 yılında 106,99 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu veriler yardımıyla ihracatın ithalatı karşılama oranları ile ilgili olarak genel bir değerlendirme

yapmak gerekirse, AB'ne üye gelişmekte olan ÷lkelerin ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını karşılama konusunda yetersiz kalmasına karşın, AB dışındaki gelişmekte olan ÷lkelerin ihracat gelirlerinin ithalat harcamalarını önemli oranlarda aştığını söylemek mümkündür.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ ve İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

2.1. 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Genel Görünümü ve Gelişimi

1980 sonrası yoğunlaşan küreselleşme faaliyetlerinin, bu dönemden itibaren dünyada etkisini hissettirmeye başladığı görülmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle ülkelerin ulusal ekonomilerini dışa açarak sanayileşme ve liberalleşme politikalarını bu şekilde yönlendirdikleri görülmektedir. Küreselleşme ile Dünya ekonomisinde ortaya çıkan gelişmeler, üretim yapısının değişmesine neden olmuş, Türk ekonomisi de üretim yapısındaki bu değişimden payını almıştır. Küreselleşme sayesinde önemi gün geçtikçe daha da artan liberal politikalara 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de uyum sağlamaya çalışmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile ulusal ekonomide dışa açılma süreci yaşanmaya başlamış ve bu süreçte ülkenin gerek ekonomik gerekse sanayi alanında hızlı bir şekilde gelişmesi hedeflenmiştir. Uygulan liberal politikalar ve sanayileşme stratejileri ile ihracat miktarının, dolayısıyla da ihracat gelirlerinin artırılması ve ihracattan elde edilen gelirlerin ulusal sanayi yatırımları için kullanılması ile ulusal sanayinin geliştirilerek gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşılması planlanmıştır.

1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşme ve liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları ile hükümet, ihracatın artırılmasına yönelik teşvik politikaları uygulamaya başlamıştır. IMF'nin ortaya koyduğu istikrar programı benimsenerek Kamu İktisadi Teşebbüsülerin (KİT) özelleştirilmesine ağırlık verilmiş ve aynı zamanda ulusal ekonomiyi dış dünyaya açarak istikrarlı ve hızlı bir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ekonomi politikası yüksek bir milli gelir seviyesine ulaşılacak, işsizliğin azaltmak ve enflasyonun düşürmek için uygulamaya konulmuştur. Ancak günümüzün Türk ekonomisi incelendiğinde, ekonomide halen çözüm bulunamayan yapısal sorunların var olduğunu görülmektedir. Bu sorunların başında, dış girdi bağımlılığına bağlı olarak, ithalatın ihracatı aşması nedeniyle ortaya çıkan dış ticaret açığıdır. Bu noktada, ülkemizin yapısal sorunlarının başında gelen dış girdi bağımlılığını anlayabilmek için bugüne nasıl geldiğini incelememiz gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar geçen süreçte Türkiye'nin dış ticaret yapısı, dış girdi bağımlılığı açısından

incelenecektir. Bu sayede ekonomimizde uygulanan politikalar ve gerçekleşen yapısal değişimler doğru bir şekilde değerlendirilebilecektir.

Bu değerlendirmenin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçen süreçte, Türkiye'nin dış ticaret yapısı, 1980 öncesi dönem, 1980 sonrası dışa açık büyüme dönemi, ekonomik dönüşümün yaşandığı yıllar ve 2000 sonrası ekonomideki ve dış ticaretteki gelişmeler şeklindeki 4 başlık altında incelenecektir.

2.1.1. 1980 Öncesi Dönem

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar geçen süreçte, Türkiye'de devamlılık arz eden, istikrarlı bir dış ticaret ve ihracat politikası izlendiği söylenemez. Bu dönem, genellikle devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı bir süreç olmakla birlikte 1923-1928 yılları arası Lozan anlaşması ve 1950-1954 yılları arasında da politika değişikliği nedeniyle, liberal dış ticaret politikalarının uygulandığı görülmektedir. Yine 1980 öncesinde belirtilen dönemler hariç, devletçi bir sistemin uygulanmış olduğu, bunun yanında özel mülkiyet ve özel teşebbüsün kısıtlanmadığı ancak yine bu dönemde devlet tekelliliğinin ön plana çıktığı görülmektedir (Ege, 1998:2). Cumhuriyetin ilanından 1960'lı yıllara kadar geçen süreçte, sanayi alt yapısının yeterince gelişmemesine bağlı olarak etkin bir ihracat politikası oluşturulmadığı buna karşılık 1962-1979 yıllarını kapsayan planlı gelişme döneminde ithalat politikası uygulanmaya başlandığı ve bu politikaya "ithal ikameci politika" adı verildiği görülmektedir.

1980 öncesi dönemde, ağırlaşan ekonomik sorunları çözmeye yönelik olarak 1946, 1958 ve 1970 yıllarında yüksek oranlı devalüasyonlar gerçekleştirilmiştir. Ancak bu devalüasyonların öncelikli amacı, o günün şartlarında ortaya çıkan ekonomik sorunların çözümü olduğu için, uzun vadeli dış ticaret hedeflerine yönelik tedbirler almaktan uzak kalınmıştır. Özellikle 1960 öncesinde uygulanan ekonomi politikaları, dış ticareti geliştirmekten ziyade, tamamen ekonomik işleyişi devam ettirmek amacıyla ithalatı kısıtlama, ithalat üzerinden malî amaçlı vergi alma ve iç piyasada mal kıtlığına sebep olmamak için uygulanan ihracatı kontrol altında tutma politikalarıdır. Bir diğer ifade ile 1960 öncesi uygulanan ekonomi politikalarının önceliği dış ticaretin geliştirilmesi değil ekonomi yönetiminin gerçekleştirilmesi olmuştur.

1923-1929 dönemi, Milli İktisat görüşünün benimsendiği 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi, yeni kurulan Türk devletinin dünya ekonomisi içindeki konumunu belirleyen 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması ve 1929 Büyük Buhran, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iktisadi hayatına yön veren önemli olaylar olarak karşımıza çıktığı yıllar olmuştur. 1923'ten 1929'a kadar geçen sürede siyasi, hukuki ve sosyal alanlarda ortaya çıkan önemli gelişmeler, ekonomi politikalarının acil önlemler içerecek biçimde şekillendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu anlamda İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenecek ekonomi politikalarının belirlenmesi konusunda etkin bir role sahip olduğu için Türk ekonomisi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Oğuz ve Bayar, 2003:5). İzmir İktisat Kongresi'nde siyasi anlamda bağımsızlığını kazanmış olan Türk Milletinin ekonomik anlamda da bağımsız olması gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Böylece hammaddesi iç piyasada üretilebilen sanayi dallarının kurulabilmesi ve desteklenebilmesi için ulusal bankaların kurulması ve milli burjuvazinin oluşturulması fikri öncelikle ele alınması gereken konular olmuştur. Kongrede ayrıca, devletin, ulaştırma, haberleşme gibi alt yapı ve teknik hizmetleri sağlaması, kredi olanaklarının geliştirilmesi ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması yoluyla özel girişimciliği canlandırması gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2004:34).

Bu dönemde Türk ekonomisinin ilk yıllarını önemli ölçüde etkileyen bir diğer gelişme de 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşmasıdır. Lozan Anlaşmasının imzalanması sonucu ulusal ekonomi üzerinde önemli iktisadi etkileri bulunan ve ekonomik bağımsızlık önündeki en önemli engellerden birisini teşkil eden kapitülasyonlar kaldırılmış ve kabotaj hakkı elde edilmiştir. Ancak kapitülasyonların kaldırılması bir başarı gibi görünmesine karşılık Osmanlı borçlarının büyük bir bölümünün Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralındığı görülmektedir. Ayrıca Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye'nin uygulayacağı iktisat politikaları beş yıl süre ile dondurulmakta, ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılması ve yerine yenilerinin konmaması ayrıca gümrük tarifelerinin de yine beş yıl süre ile değiştirilmemesi öngörülmekteydi. Lozan Antlaşması ve Ticaret Sözleşmelerinde yer alan Osmanlı borçları ve savaş tazminatları gibi hükümlere bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti payına düşen ödemeler; bir yandan zaten yetersiz düzeydeki yatırım kaynaklarını azaltırken diğer yandan da, gümrük vergileri ile ilgili

yasa, bağımsız bir dış ticaret izlenmesini neredeyse imkânsız kılıyordu (Boratav, 1998:32). Bu nedenle Lozan Anlaşması'nın olumlu etkileri yanında, gümrük tarifelerindeki gelişmeler ve Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesi gibi iki önemli olumsuz etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Lozan Anlaşması ile Türkiye'nin payına düşen borç ödemelerinin 1929 yılına kadar ertelenmiş olması, olumsuz ekonomik etkilerin sonraki yıllara da yayılmasına ve 1929 yılından sonra göreve gelen Cumhuriyet hükümetlerinin, para ve kambiyo bunalımına sürüklenerek ekonomik sıkıntıya girmesine neden olduğu görülmektedir (Boratav, 2004:43).

Bu dönemde gerek dünya ekonomisini gerekse Türk ekonomisini derinden etkileyen bir diğer olumsuz ekonomik gelişme de 1929 yılında patlak veren büyük buhrandır. 1929 yılında patlak veren ekonomik buhran, Türkiye'nin Lozan Konferansı ile kabul ettiği kayıtlı gümrük tarifelerinden kurtulacağı döneme denk gelmektedir. Lozan Antlaşması ile spesifik gümrük tarifelerinin 5 yıl daha sürdürülmesine karar verilmiş, dış ticaret serbest rejime tabi kılınmıştı ve Türkiye bu süre zarfında hiçbir ülke ile ticaret anlaşması imzalamamıştı. 1928 yılı içinde Lozan Anlaşması ile gümrük tarifelerine ve ithalata getirilen sınırlamalar sona erdirilmiş ve 1929 yılından itibaren sanayi koruyan bir gümrük tarifesi oluşturulmuş, dolayısıyla Türkiye 1929 yılına büyük iyimserlik içinde girmiştir. Ancak 1929 yılında ABD'de sanayi ve inşaat alanındaki yatırımların durmasına bağlı olarak sanayi üretimi önemli ölçüde olumsuz etkilenmiş ve işsizlik artış göstermiştir. Sanayi üretiminde yaşanan durgunluk, tüketim harcamalarının da azalmasına ve tüketiminde durgunluğa girmesine neden olmuştur. Ayrıca ABD'de yaşanan bu olumsuz ekonomik gelişmeler, finans piyasasına yansarak hisse senetlerinin yoğun bir satış eğilimine girmesine ve fiyatların aşırı derecede düşmesine, bütün bu gelişmeler sonucunda da 1929 Buhranı'nın başlamasına neden olmuştur (Ezer, 2005:158). Görüldüğü üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde talep yetersizliği nedeniyle patlak veren ekonomik buhran, işsizlik ve fiyat düşüşlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu olumsuz gelişmeler başta Avrupa ülkeleri olmak üzere bütün ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya ekonomisinde yaşanan bu olumsuz gelişmeler, Türkiye üzerinde de etkisini göstermekte gecikmemiş ve bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye 1929-1930 yıllarında dünyanın yaşadığı bunalıma paralel nitelikte iktisadi bir buhranla karşı karşıya kalmıştır.

1929 yılında dünya genelinde yaşanmış olan ekonomik bunalım, Türkiye’de, hammadde ve tarım ürünleri fiyatlarının düşmesine, dış ticaret hadlerinin Türkiye’nin aleyhine dönmesine, dolayısıyla da ödemeler dengesi açıklarına ve parasal krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye’nin dış ticaretinin genel olarak tarımsal ürün ihracatına ve sanayi üretimine yönelik aramalı-hammadde ithalatına dayalı bir seyir izlemiş olması, bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca 1929 bunalımı sonucu Türkiye’deki tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan büyük değer kayıpları, Türkiye’nin o dönemde bir tarım ülkesi olması nedeniyle, Türkiye’nin dış ticaret hacminin daralmasına ve ekonomik krize bağlı olarak iflasların yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte ticari şirketler, sanayiciler ve çiftçiler, yatırım ve üretimi yapmak amacıyla almış oldukları kredileri ödeyememiş, küçük imalat işletmelerinde iflâslar hızlı bir artış göstermiş ve dolayısıyla özel sektör, sanayinin geliştirilmesi yönünde beklentilerin altında bir performans sergilemiştir (Açıkgöz ve Özkan, 2009:3). Bu ekonomik gelişmeler sonucunda Cumhuriyetin ilk yedi yıllık döneminde dış ticaret dengesinin giderek kötüleştiği anlaşılmaktadır. Dış ticaret dengesindeki bu kötüleşme ve dış ticaret açığındaki artış, ithalatın ihracattan daha fazla gerçekleştirilmesi ile açıklanmaktadır. 1923 yılından 1929 yılına kadar geçen süreçte dış ticaretin gelişimi ve özellikle 1929 yılında dış ticaret açısından içinde bulunulan olumsuz ekonomik durum Tablo 7 yardımı ile daha iyi görülebilecektir.

Tablo 7. Yıllara Göre Dış Ticaret: 1923-1929 Dönemi

(Milyon \$)

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
Yıllar	(000)	%	(000)	%	(000)	(000)	%
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	62,3	100 462	15,6	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	24,6	128 953	28,4	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	-6,1	121 411	-5,8	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	-16,3	107 752	-11,3	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	9,3	113 710	5,5	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	-15,2	123 558	8,7	- 48 731	198 385	60,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: <http://www.tuik.gov.tr> (03.12.2009).

Tablo 7.'deki veriler incelendiği zaman 1923-1929 döneminde sürekli olarak dış ticaret açığı verildiği ve 1929 yılında ihracat gelirlerinin bir önceki yıla oranla %15.2 düştüğü, ithalat harcamalarının da yine bir önceki yıla oranla %8.7 oranında artış gösterdiği için dış ticaret açığının en dönem içindeki üst seviyeye ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'den mal ithal eden ülkelerin içinde bulunduğu mali kriz, ihracattaki düşüşün temel gerekçesi olmuştur. İthalata yönelik kısıtlamaların kaldırılması ve ithalattan alınan vergilerin düşük düzeylerde seyretmesine bağlı olarak ithalatın yeni bir gümrük yasası ile yeniden sınırlandırılabilmesi beklentisi tüccarların stok yapma isteği nedeniyle ithalat talebini arttırarak 1929 yılının en fazla dış açık verilen bir yıl olmasına neden olmuştur.

1930 yılından sonra, uygulamada devletçi iktisat politikalarının geçerli olduğu bir döneme geçildiği görülmektedir. Devletçi politikalar, genellikle devlet işletmeciliği ve dış ticaret konularında yapılan düzenlemeler ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunalım yıllarını izleyen dönemde dünya ekonomisi büyük bir ekonomik bunalımla mücadele ederken, Türkiye, 1929 yılında Lozan Antlaşmasının getirdiği kısıtlamaların da sona ermesiyle birlikte ithalatı denetlemeye yönelik koruma önlemleri uygulayarak ekonomisini dışarıya karşı kapatmış ve daha önce ithal ettiği sınai tüketim mallarının yurt içinde üretilmesine, bir diğer ifade ile ithal ikameci yatırımların gerçekleştirilmesine ağırlık vermiştir. Bu amaçla, devlet eliyle sanayileşme girişimleri başlatılarak milli sanayinin oluşturulması ve geliştirilmesi hedeflenmiştir (Eroğlu, 2007:69). Böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanayilerini geliştirmeye yönelik girişimlerine Türkiye'nin de dahil olduğu görülmektedir.

Bu süreçte uygulanan ekonomi politikasının temel hedefi, milli sanayinin oluşturularak kendi kendine yeterli bir ekonomik yapının meydana getirmesi olduğu için ihracata yönelik sanayileşmeden ziyade, temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik endüstrilerin kurulmasına öncelik verilmiş ve bu endüstriler yüksek gümrük tarifeleri sayesinde dış rekabete karşı korunmaya çalışılmıştır (Şahin, 2000:54). Ayrıca 1930 sonrasında uygulamaya koyulan bu sanayileşme stratejisi sayesinde döviz tasarrufu sağlanarak dış ticaret açığının kapatılması da amaçlanmaktadır.

Bu dönemin dikkat çeken bir diğer önemli özelliği de ekonomik hayatın ve sanayi faaliyetlerinin planlanması olmuş ve bu çerçevede 1934 yılında Birinci Beş Yıllık

Sanayileşme Planı hazırlanmıştır. Bu plan ile hammaddeleri Türkiye’de mevcut olan malların üretimine yönelik sanayi kuruluşlarının oluşturulmasına ağırlık verilerek yerli üretimin gerçekleştirilmesi ve pahalı ithal ürünlerin tüketimine son verilmesini amaçlamıştır (Kerwin, 1995:101). Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı dokuma, maden işleme, kağıt, kimya ve taş-toprak olmak üzere sadece beş ana sanayi dalına yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu nedenle hazırlanan sanayileşme planının, ekonominin tamamını değil de sadece sanayi sektörünü ve sanayi sektöründe de sadece seçilmiş birkaç sanayi kolunu kapsamaması nedeniyle yetersiz bir plan olduğu düşünülebilir.

Tablo 8. Yıllara Göre Dış Ticaret: 1930-1939 Dönemi

(Milyon \$)

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
Yıllar	(000)	%	(000)	%	(000)	(000)	%
1930	71 380	-4,6	69 540	-43,7	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	-15,6	59 935	-13,8	291	120 161	100,5
1932	47 972	-20,3	40 718	-32,1	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	21,0	45 091	10,7	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	25,7	68 761	52,5	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	4,4	70 635	2,7	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	22,9	73 619	4,2	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	16,6	90 540	23,0	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	5,3	118 899	31,3	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	-13,4	92 498	-22,2	7 149	192 145	107,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: <http://www.tuik.gov.tr> (03.12.2009).

1930-1939 yılları arasındaki Türkiye’nin dış ticaret rakamları incelendiğinde ithalat harcamalarının bir önceki döneme nazaran azaldığı görülmektedir. İthalat harcamalarındaki bu azalışta, hem ithal edilen ürünlere yönelik olarak gerçekleştirilen sıkı miktar kontrolleri hem de ithal ikamesi yani ithal edilen ürünlerin yurt içinde üretilmeye başlanması önemli rol oynamıştır. Ayrıca 1929 krizi nedeniyle hem tarım ürünleri ile hammadde fiyatlarının azalması hem de Türkiye’nin ihraç mallarına olan talebin azalması hükümeti dış ticaret açığı vermemek için ihracattan elde edeceği gelirler ile ödeyebileceği kadar ithalat yapmaya zorlamıştır.

Bu dönemde 1930 yılından 1933 yılına kadar sıkı devletçi politikalar nedeniyle ihracat gelirlerinin ve ithalat harcamalarının birbirine paralel bir şekilde azaldığı, yine dış ticaret hacminde önemli azalışların gerçekleştiği ve dış ticaret açığını ortaya çıkmadığı görülmektedir. 1933 yılından itibaren sanayi alt yapısının oluşturulmaya başlanması ve 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulamaya konulması nedeniyle ara malı, makine ve motorlu taşıt ihtiyacının karşılanmasına bağlı olarak 1933-1939 yılları arasında ithalat harcamalarında artışlar yaşanmaya başlanmıştır. Benzer şekilde üretilen malların satışı nedeniyle ihracat gelirlerinde de artışlar gözlenmektedir. Bu süreçte doğal olarak dış ticaret hacmi de genişlemiştir. Ayrıca 1938 yılı hariç bu dönem boyunca ihracattan elde edilen gelirlerin ithalat harcamalarından sürekli olarak daha fazla gerçekleştiği dış ticaret açığının ortaya çıkmadığı görülmektedir. Böylece dış bağımlılığın önemli göstergelerinden birisi olan dış ticaret açığı, 1938 yılı hariç ortadan kalkmıştır.

1930-1938 döneminde, pek çok gelişmiş ve az gelişmiş ülkeyi önemli ölçüde olumsuz etkileyen 1929 bunalımının, diğer ülkelere nazaran Türkiye'yi daha az etkilediğini ve bu dönemde sanayileşme adına bir takım yatırımların gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu yatırımların ise, mümkün olduğunca dış dünyaya kapalı bir iktisat politikası uygulanarak ve devlete ait sanayi yatırımları planlanarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Eroğlu, 2007:70). 1930-1933 yılları arasında ağırlıklı olarak tüketici mallarının ithalinin kısıldığı, 1933-1939 yılları arasında ise sanayileşme girişimleri nedeniyle ara malları, makine ve motorlu taşıt ithalinin artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde de ara malı ve diğer unsurların temini nedeniyle ithalat harcamalarındaki artışlar sanayileşme girişimlerinin dış girdilere bağımlı olmadan gerçekleştirilemediği görülmektedir. Bununla birlikte, 1939 yılı itibariyle Türkiye hedeflediği sanayileşme düzeyine ulaşamamış olsa da önemli bir ilerleme kaydetmiştir.

Bu tarihten sonra Türkiye'nin dış ticaret yapısında önemli sorunların yaşandığı gözlenmektedir. Yaşanan bu sorunların temelinde 2. Dünya Savaşı patlak vermiş olmasının çok büyük önemi bulunmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye, savaşa girmemesine rağmen ekonomik açıdan önemli oranda olumsuz etkilenmiştir. Savaş yıllarında Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması nedeniyle, savaşan ülkeler tarafında Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünlerine olan talepte artışlar yaşanmış

ancak savaş döneminde köylü ve genç nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması nedeniyle tarımsal üretim hacmi daralmasına bağlı olarak bu talep karşılanamamıştır. Ayrıca üretim sürecinde kullanılmak üzere ithal edilen hammadde ve aramalı miktarında önemli oranlar azalışlar yaşanmış, üretim hacmi daralmış ve milli gelirdede düşüşler söz konusu olmuştur. Bu dönemde üretim miktarındaki azalışlara, savaş koşulları nedeniyle artan talep miktarı da eklenince enflasyon oranında artışlar yaşanmıştır. Ekonomide, 2. Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan bu olumsuz gelişmelerin etkilerini hafifletmek için Milli Korunma, Çiftçiyi Topraklandırma ve Varlık Vergisi Yasaları uygulamaya konulmuştur (Çavdar, 2004: 424).

Milli Korunma Kanunu ile savaşa girme olasılığına karşılık hükümete, üretimi ve tüketimi denetleme, fiyatlar üzerine sınırlamalarda bulunma, çalışma süresini belirleme ve çeşitli şekillerde bütün ekonomiyi denetim altına alma konusunda geniş yetkiler verilmiştir (Duru ve diğ., 2008:162). Varlık Vergisi ile devlet gelirleri artırılmaya, enflasyonla mücadele etmeye ve karaborsa ile mücadele edilmeye çalışılmıştır (Baytal, 2007:549). Savaşın hemen sonrasında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma yasası ile de hem topraksız çiftçilerin toprak sahibi yapılarak tarımsal üretimin artırılması hem de köylü nüfusun çalışmasına imkan sağlanarak işsizliğin azaltılması hedeflenmiştir. Ancak uygulamaya konulan bu yasaların, ithalatın daralmasına dolayısıyla da üretimde tikanıkların yaşanmasına neden olduğu döneme ait istatistiki verilerden anlaşılmaktadır. Tablo 9.'da savaş yıllarında dış ticaret politikasında özellikle Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi nedeniyle devlet müdahalelerinin ne kadar etkili olduğunu görülmektedir.

Tablo 9. Yıllara Göre Dış Ticaret 1940-1945 Dönemi**(Değer 000\$)**

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
Yıllar	(000)	(%)	(000)	(%)	(000)	(000)	(%)
1940	80 904	-18,8	50 035	-45,9	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	12,5	55 349	10,6	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	38,5	112 879	103,9	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	-9,5	126 230	-18,7	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	-5,4	96 969	-23,2	71 295	265 233	173,5

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: <http://www.tuik.gov.tr> (03.12.2009).

Tablo 9.'daki verilerden de anlaşılacağı üzere ithalat miktarının özellikle savaşın ilk yıllarında, bir önceki dönemin sonuna göre neredeyse yarı yarıya azaldığı görülmektedir. Bu azalışta genç nüfusun silah altına alınmış olmasının ve araç-gereç yetersizliğinin önemli bir etkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca ithalat miktarındaki azalmanın, üretim hacminde de azalışlara neden olduğu ve ihracat miktarında da bir önceki döneme göre azalışlar yaşandığı görülmektedir. Ancak ihracat düzeyinde meydana gelen azalışlar sınırlı kalmıştır. Savaşın ilk yıllarında ithalat miktarı bir önceki dönemin son yılına (1939) oranla yaklaşık % 46 oranında azalırken, ihracat miktarında yaklaşık %19 oranında bir azalış gerçekleştirmiştir. İthalat miktarında meydana gelen önemli orandaki azalışa karşın ihracat miktarındaki azalışın sınırlı kalmasında, savaş döneminde az da olsa tarımsal ürün ihraç edilmiş olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Ancak Türkiye'deki üretimin gerilemesinde, ithalattaki azalışın yanı sıra tarımsal üretimdeki azalışında önemli rol oynadığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Tablo 8.'daki verilerden, 1942 yılında yeniden yükselişe geçen ihracat ve ithalat miktarlarının 1943 yılında savaş dönemindeki dış ticaret rakamlarının en yüksek seviyesine ulaştıkları ancak 1944 ve 1945 yılında gerek ithalat gerekse ihracat düzeyinin paralel bir şekilde yeniden azalışa geçtikleri görülmektedir.

1946 yılı ve sonraki yıllar Türkiye açısından gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu değişimler dış ticaret politikasını da yakından etkilemiştir. 1946 yılı, daha önce dış ticaret faaliyetlerinde

uygulanan korumacı politikaların yavaş yavaş terk edildiği, dış ticaret alanında liberal hareketlerin ağırlık kazandığı ve 1946 yılında gerçekleştirilen büyük oranlı devalüasyonla birlikte ithalatta miktar kontrollerinin azaltıldığı bir yıl olmuştur. 1950 yılının ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin gümrük tarifeleri dışındaki koruma önlemlerinin büyük ölçüde kaldırıldığı bir dış ticaret politikasının uygulandığı görülmektedir (Boratav, 2003b:100-102). Özellikle 1947 yılında dış ticaret bakımından çok önemli gelişmelerin yaşandığı İthalat miktarının %100'den daha büyük bir oranda artış gösterdiği buna karşın ihracat miktarının ithalat miktarına oranla çok az arttığı ve dış açığa dayalı bir ekonomik yapının temellerinin bu yıldaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 1946 yılından sonra korumacı politikalardan uzaklaşılması sonucu ithalat miktarında meydana gelen büyük oranlı artışlar nedeniyle dış ticaret dengesinin bozulduğu görülmektedir.

Tablo 10. Yıllara Göre Dış Ticaret 1946-1961 Dönemi

(Değer 000\$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
1946	214 580	27,5	118 889	22,6	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	4,1	244 644	105,8	- 21 343	467 945	91,3
1948	196 799	-11,9	275 053	12,4	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	25,9	290 220	5,5	- 42 395	538 045	85,4
1950	263 424	6,3	285 664	-1,6	- 22 240	549 088	92,2
1951	314 082	19,2	402 086	40,8	- 88 004	716 168	78,1
1952	362 914	15,5	555 920	38,3	- 193 006	918 834	65,3
1953	396 061	9,1	532 533	-4,2	- 136 472	928 594	74,4
1954	334 924	-15,4	478 359	-10,2	- 143 435	813 283	70,0
1955	313 346	-6,4	497 637	4,0	- 184 291	810 983	63,0
1956	304 990	-2,7	407 340	-18,1	- 102 350	712 330	74,9
1957	345 217	13,2	397 125	-2,5	- 51 908	742 342	86,9
1958	247 271	-28,4	315 098	-20,7	- 67 827	562 369	78,5
1959	353 799	43,1	469 982	49,2	- 116 183	823 781	75,3
1960	320 731	-9,3	468 186	-0,4	- 147 455	788 917	68,5
1961	346 740	8,1	507 205	8,3	- 160 465	853 945	68,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (15.05.2010).

1946 sonrasında dikkat çeken en önemli gelişmelerden bir diğeri de tarım alanında yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleşen Marshall yardımları nedeniyle makineleşme süreci hızlanmış ve 1950-1953 yılları arasında tarım sektöründe hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. 1950 yılından sonra tarımsal üretimde kullanılan traktör sayısı hızla artış göstermiş, tarımda kullanılan traktör sayısındaki artışa bağlı olarak üretim gerçekleştirilen ekim alanı 14.5 milyon hektardan 18.8 milyon hektara çıkmış, tarımsal kredilerin artırılması ve olumlu iklim koşulları, üretim miktarının artış göstermesine ve tarım sektörünün hızla gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca Kore Savaşı nedeni ile tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesi ve ürün destekleme fiyatlarının yüksek tutulması, tarıma yeni bir ivme kazandırmıştır (Dernek, 2006:5). Tarım alanında ortaya çıkan bu gelişmelere ve özellikle Kore savaşına bağlı olarak ihracatın 1950 yılından 1953 yılı sonlarına kadar hızlı bir artış gösterdiği ve 1950 yılında yaklaşık 263 milyon dolar olan ihracat düzeyimiz 1953 yılı sonunda yaklaşık 396 milyon dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir.

1946 yılından 1950 yılına kadar geçen süreçte ekonomi ve özellikle dış ticaret alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak 1950 yılında ithalatın önemli ölçüde serbestleştirilmiş, bazı ihracat kısıtlamalarının kaldırılmış ve bu nedenlerle 1950 yılından sonra ithalatın hızlı bir artış eğilimine girmiş olduğu gözlenmektedir. Makineleşme ve Kore Savaşı gibi nedenlerle tarım ürünlerinin ihracındaki rağmen, 1950’de yüzde 92,2 olan ihracatın ithalatı karşılama oranının 1952’de yüzde 65,3’e gerilemesi, dış ticaret açığının artış göstermesine ve dış ticarete yönelik kısıtlamaların yeniden gündeme getirilmesine neden olmuştur. Bu kısıtlamalar sonucu 1958 yılında gerçekleştirilen ithalat düzeyi 1952 yılı ithalat düzeyinin yaklaşık % 56,7’sine gerilemiş, 1952 yılında yakalanan yaklaşık 556 milyon dolarlık ithalat düzeyine ancak 1962 yılında yeniden ulaşılabilmiştir (Temel vd, 2002:52) Bu dönemde dikkat çeken bir diğer gelişme de 1950 yılında 22.2 milyon dolar olan dış ticaret açığının 1952 yılında bir anda 193 milyon dolara ulaşmış olmasıdır. Dış ticaret açığının bu denli büyümesinde 1954 yılına kadar geçen süreçte korumacı iktisat politikalarının hızla terk edilerek serbest dış ticaret rejimi benimsenmesinin ve dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Ancak serbest dış ticaret politikaları nedeniyle ithalatın hızlı bir artış göstermesi ve 1947’den itibaren her yıl dış açık verilmeye başlanması, beraberinde döviz bağımlılığının artmasına ve ekonominin çeşitli alanlarında

tıkanıklıklar yaşanmasına neden olmuştur. 1954'den önce yaşanan ekonomik gelişmelere bağlı olarak bu tarihten sonra dış ticarete ve tarım sektöründe meydana gelen tıkanıklıklar, tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikasının terk edilmesini ve bu politika yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikaların tercih edilmesini gerekli kılmıştır. Türkiye bu tarihten itibaren iç piyasaya yönelik olmak üzere tüketim malları üreten, ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlemeye başlamıştır (Eroğlu, 2003:5). Uygulanan ithal ikameci politikalar ve alınan tedbirler sonucu 1954 yılından 1958 yılına kadar geçen süreçte ithalat miktarı azalmasına karşın ihracat miktarı artırılamadığı için dış ticaret açığı varlığını devam ettirmiş, yurt dışından yapılan yardımlar ve sağlanan krediler açığın kapatılması noktasında yeterli olamamıştır. Dış ödemelerdeki bozulmanın devam etmesi neticesinde Türkiye dışa kapanmış ve hükümet ekonomik istikrara kavuşmak için çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştır. Dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesini sağlayabilmek amacıyla, 1958 yılında IMF ile müzakerelere başlanmış ve bu müzakereler sonucunda 4 Ağustos 1958 istikrar tedbirleri uygulamaya konulmuştur. 1958 istikrar tedbirlerinin uygulamaya konuşması ile, devalüasyon yapılarak ABD dolarının değeri 2,8 TL.'den 9 TL.'ye çıkarılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, ihracat teşvik edilmiş, para arzı kontrol altına alınmaya çalışılmış, kamunun ürettiği mal fiyatları artırılmıştır (Temel vd, 2002:52). Uygulamalardaki amaç iç fiyatların istikrarı ve ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasıdır (Özyiğit, 2007:51). Ancak uygulamaya konulan istikrar tedbirleri nedeniyle gerçekleştirilen devalüasyon ve KİT fiyatlarının yükseltilmesi fiyatlar genel seviyesinin hızla yükselmesine neden olmuş ve söz konusu fiyat artışları 1959 yılında da devam etmiştir (Eroğlu, 2003:6). Sonuçta 1958 yılında uygulamaya konulan istikrar tedbirlerinin enflasyonu önleme ve ödemeler dengesi açıklarını giderme konusunda başarısız olduğunu söylemek mümkündür.

1960 yılından sonra ise ekonomide önemli gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Bu gelişmelerin temelinde, 1960 yılından sonra Türkiye'de, sosyal ve siyasal alanlarda ortaya çıkan gelişmelerin önemli rolü bulunmaktadır. 1960 öncesinde ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla sıkı para ve maliye politikalarına ek olarak ihracatı teşvik etmek için çeşitli tedbirler uygulanmış olmasına karşın enflasyondaki yükseliş önlenememiş ve uzun vadeli ekonomik planlamaların yapılma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulması ve

1962 yılında ise bir yıllık plan hazırlanması ile sonuçlanmıştır. 1962 yılında hazırlanan ve uygulanan plan başarılı sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. 1963-1967 yıllarını kapsayan ve temel amacı büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile büyüme için sürükleyici sektörün sanayi sektörü olduğuna vurgu yapan 1968-1972 arasında kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bir taraftan ithalat yerine yerli üretime yani ithal ikamesine diğer taraftan da ara malı üretimine ağırlık verilmiştir. 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise, önceki planlarla sanayide hedeflenen artış hızına ulaşamamış olması nedeniyle bazı yapısal değişiklikler yapılmak zorunda kalınmıştır. Özellikle ilk iki kalkınma planı çerçevesinde 1960-1973 arası kesintisiz büyümeyi sağlayan ithal ikameci stratejilerin ekonomi alanında sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Ayrıca 1973 yılında yaşanan tüm dünyayı etkileyen petrol krizi de sorunların derinleşmesine neden olmuştur (Karagöz, 2009:9-10). Türkiye’de planlı kalkınma döneminin başladığı 1960’lı yıllarda, dönem başında bir takım ekonomik hedefler belirlenmiş ve belirlenen bu ekonomik hedeflere ulaşılabilmesi için devletin ekonomideki bazı araçları kullanma gerekliliği ortaya çıkmıştır. İncelenen bu süreçte devletin, sanayi alanındaki gelişmelere öncülük etmesini sağlamak amacıyla, yatırımlar yaparak üretim faaliyetinde bulunması ve istihdamı artırması, bu sayede hem sosyal faydanın gerçekleştirilmesi hem de ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla özellikle ilk dört, beş yıllık kalkınma planında ayrı bir önem verilen Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ekonomideki öneminin arttığı ve ekonomide belirlenen hedeflere ulaşılabilmek için kullanılacak en etkin araçlardan birisi olarak kabul edildiği görülmektedir (Demircan, 2008:48-49). Planlı dönemde ilk iki planın ardından 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan ve dünya ekonomisini derinden etkileyen petrol krizleri, üretim sürecine ilişkin olarak maliyet artışlarına ve dış ticaret faaliyetleri üzerinde önemli olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dış piyasalardaki olumsuz gelişmelere siyasi belirsizlikler, ithal ikameci uygulamaların olumsuz sonuçları ve kamu işletmelerinin açıkları da eklenince Türkiye’de, özellikle 1977 sonrasında önemli miktarlara ulaşan bütçe açıkları ve dış borç sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır (Bakan, 2009:122)

1960-1980 dönemi, uygulanan dış ticaret politikaları ve dış ticaret alanındaki gelişmeler açısından değerlendirildiğinde de önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. 1960'lı yıllar boyunca izlenen dış ticaret politikalarının sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalar aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir. Beş yıllık planlar çerçevesinde ve söz konusu planların öncelikleri doğrultusunda, politika önlemleri sektörler arasında seçici bir şekilde uygulanmıştır. Katlı kur sistemi, ithal vergileri ve ithalattan alınan damga resimleri gibi araçlar kullanılarak, bazı malların ithalatı sınırlandırılmaya çalışılırken, yatırım malları ve sanayi hammaddeleri ithalatı ise vergiden muaf tutularak özendirilmeye çalışılmaktadır (Karagöz, 2009:26). Ayrıca incelenen dönem, üretim sürecinde ithal ikamesine ağırlık veren, dış ticarete korumacı politikaların uygulandığı ve iç piyasaya yönelik sanayileşme sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde üzerinde ısrarla durulan ithal ikameci uygulamalar, önceleri yurt dışından ithal edilen malların, uygulanan koruyucu ve özendirici düzenlemeler ile yurt içinde üretilmesini öngören temel bir sanayileşme stratejisi olarak karşımıza çıkmakta ve genellikle dış ticarete korumacı politikalar ile birlikte uygulanmaktadır (Ortiz De Zevallos, 1975:510). 1960 sonrası dönemde uygulamaya konulan ithal ikameci politikaların üretim sürecinde dışa bağımlılığı azaltması beklenmesine karşın, hedeflenen sonuçlara ulaşamadığı, aksine dışa bağımlılıkta artışlar yaşandığı görülmektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ithal ikamesi yapan yeni endüstrilerin hammadde ve ara mallarının çoğunu ithal etmek zorunda kalmış olmaları önemli rol oynamaktadır (Kılıçbay, 1993:97-98). Aynı dönemde iç piyasaya yönelik olarak üretim gerçekleştirilmesi, ithal girdilere bağımlı sanayinin desteklenmesi ve ihracatın sadece tarım ürünleri ile sınırlı olması nedeniyle ihracatta da kayda değer bir gelişme sağlanamadığı görülmektedir.

Bu süreçte ithalat miktarı artarken, ihraç miktarının artış göstermemesi nedeniyle, dış ticaret açığı artış göstermiş, ödemeler bilançosu sürekli açık vermiş ve dış ticaret hadleri sürekli olarak Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir. Bu olumsuz gelişmelerin önlenmesi için bazı ekonomik düzenlemelerin yapılması kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte ihraç gelirlerinin artırılarak dış açıkların kapatılabilmesi için kaynak temin edilebilmesi, sanayinin geliştirilmesi ve sanayi yatırımlarının ileri teknoloji ile üretim yapan, düşük maliyetli üretim ölçeklerine ulaşmasıyla mümkündür. 1960'lı yıllarda gerçekleştirilen toplam ihracatın yaklaşık yüzde 13-18'i sanayi ürünlerinden oluşmakta iken, 1970'li

yıllarda bu oranın yüzde 29-30'lara yükseldiği görülmektedir. Dönem içerisinde yaşanan bu gelişmelere ek olarak, bazı ürünlerin ülkeye girişi yasaklanarak, dış ticaret açıklarının azaltılması ve yerli sanayileşmenin özendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla da yatırım indirimleri, gümrük muafiyetleri, sanayiye ucuz ve uygun vadeli kredi temini, sanayi ürünleri ihracatında vergi iadesi ve ihracata yönelik üretim gerçekleştiren sanayilere döviz tahsisi gibi pek çok destekler sağlanmıştır (Karagöz, 2009:25). Dönem içerisinde sanayiye geliştirmeye ve sanayi anlamında ithalata bağımlılıktan kurtulmaya yönelik çalışma ve gayretlere rağmen 1962-1976 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti ve ihracat malı üretimi açısından ithalata bağımlı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. İhracatın ithalata bağımlı yapısı, 1962-1979 yıllarını kapsayan döneme ait ihracat ve ithalat rakamlarının yer aldığı Tablo 11. de görülebilmektedir.

Tablo 11. Yıllara Göre Dış Ticaret 1962-1979 Dönemi

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
	(000 \$)	%	(000 \$)	%	(000 \$)	(000 \$)	%
1962	381 197	9,9	619 447	22,1	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	8,1	801 236	4,9	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	- 3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	-10,6	5 796 278	13,0	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627	44,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (12.05.2010).

1962 yılından 1972 yılına kadar geçen süreçte uygulanan ilk iki kalkınma planı ve bu planlarda uygulanan politikalar nedeniyle gerek ihracat gerekse ithalat rakamlarında düzenli ve sınırlı bir genişleme yaşandığı ve ilk iki kalkınma planı süresince ihracatın ithalatı karşılama oranının 1963 ve 1972 yılı hariç %60'ın üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak daha öncede belirtildiği üzere 1973 yılında yaşanan ve dış ticaret faaliyetleri üzerinde olumsuz etkilere neden olan, petrol krizi nedeniyle 1974 yılının dış ticaret dengesinde önemli bir kırılmanın yaşandığı görülmektedir. 1974 yılına ait dış ticaret verileri incelendiğinde, ithalatın bir önceki yıla oranla %81,1 artış göstermesine karşın, ihracatın sadece %16,3 artış göstermesi dış ticaret dengesinde yaşanan

kırılmanın boyutunun ne kadar derin olduğunu ortaya koymaktadır. 1973 yılında dış ticaret dengesi üzerinde bu denli olumsuz etkiler yaratmasının temelinde, petrolün ülke ithalatında önemli bir paya sahip olması ve petrol fiyatlarının artmasına karşın petrol ve petrole bağlı hammadde talebinin düşürülememesi yatmaktadır. 1973 yılında yaşanan petrol krizinin, gerçekleştirilen ithalatın önemli kalemlerinden birisini teşkil eden petrolün fiyatının artmasına, dolayısıyla ithalat harcamalarının önemli oranda artış göstermesine, dış ticaret dengesinin bozulmasına ve döviz ihtiyacının önemli ölçüde artmasına neden olduğu görülmektedir. Bu süreçte, dış borç bulma konusunda yaşanan sıkıntılar, petrol dışında üretimde kullanılan diğer girdilerin ithal edilememesine ve dolayısıyla ihracatın da azalmasına bağlı olarak ihracat gelirlerinin düşmesine neden olduğu görülmektedir (Görmezöz, 2007:62). 1974 yılı itibariyle ihracat gelirlerinin çok az bir yükseliş göstermesine karşılık, petrol krizinin de önemli etkisiyle ithalat harcamaları bir anda yaklaşık 1.7 milyar dolar artış göstermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %40,6 ya düşmüştür. Yaşanan krizin etkilerinin 1975 yılında da devam ettiği, ihracat gelirleri ile ithalat harcamaları arasındaki farkın daha da büyüdüğü ve ihracatın ithalatı karşılama oranının %29,6 kadar düştüğü görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki bu azalışlar, Hükümetin, petrol fiyatlarındaki artışlar karşısında gerekli tedbirleri alamaması nedeniyle, cari işlem açıklarının hızla büyüdüğüne, dış ticaret hadlerinin kötüleştiğine, harcamaların gelirleri aşması nedeniyle döviz rezervlerinin eridiğine ve ihracat ile elde edilemeyen gelirlerin dış borçlanma yoluyla karşılandığına, dolayısıyla da dış borçlarda artışların ortaya çıktığına işaret etmektedir (TCMB, 2002:27). 1974 yılından incelenen dönem sonuna kadar ihracatın ithalatı karşılama oranının daima %50'nin altında gerçekleştiği görülmektedir. 1975 yılından sonraki yıllarda ihracat gelirlerinde az da olsa artışlar gerçekleşmiş olmasına karşılık dış ticaret açığının 1977 yılında 4 milyar dolar ile zirveye ulaştığı görülmektedir. 1979 yılında yaşanan ikinci petrol krizi, ülke ekonomisi ve dış ticaret alanında daha önceki krizin etkilerini daha da derinleştirdiği ve ödemeler dengesinde yaşanan krizi aşmak amacıyla 1977-1979 döneminde ticarete liberalleşme çabalarının ortaya çıktığı görülmektedir.

2.1.2. 1980 Sonrası Dönem

Türkiye'de 1980-1998 yıllarını kapsayan dönemde, neo-liberal ve "dışa dönük" politikalar ağırlıklı olarak uygulanmış olmakla birlikte, bu dönemi, 1980-1988 dönemi ve 1988-1998 dönemi şeklinde çeşitli açılardan farklılaşan 2 alt döneme ayırarak incelemek mümkündür (Yurdakul, 2001:157). 1980-1988 yıllarını kapsayan birinci dönemin başlarında, dünyayla ticari anlamda bütünleşmenin ağırlık kazandığı ve önceliğin altyapı, hizmet ve dış ticarete verildiği, buna karşın büyüme oranının, geçmişe göre daha düşük düzeyde gerçekleştiği, enflasyon oranının sınırlanmış ve istikrar programı önemli dış destek olarak sürdürülebilmiş olduğu görülmektedir. 1980'lerin ikinci döneminde, yüksek düzeylerde büyüme oranının yüksek enflasyon oranları ile birleştiği ve dış borç oranının yükseldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1987'nin ortalarından dönem sonuna kadar ise, ekonomik şartların kötüleştiği, büyüme oranı düştüğü ve enflasyon oranı yükseldiği görülmektedir (Altınışık, 2007:274-275).

2.1.2.1. Dışa Açık Büyüme, 24 Ocak 1980 Kararları ve Etkileri: 1980 – 1988 Dönemi

Bir ülkenin dış ticaret yapısında meydana gelen değişimler, o ülke ekonomisinin reel yapısında meydana gelen değişim ve gelişmelerin en önemli göstergelerinden birisini teşkil etmektedir. Bunun yanında dış ticaret, ülkelerin gelişim hızı ve kaynaklarının etkin kullanımı açısından da önem taşıyan bir göstergedir. Genel anlamda ülke ekonomisi üzerinde önemli etkileri olduğu kabul edilen 24 Ocak 1980 Kararları'nın, ülkemiz dış ticareti üzerinde de önemli etkiler ve değişimler oluşturduğu bilinmektedir (Demirbaş, 2003:234). 1980 öncesi dönemde meydana gelen dünya petrol krizleri ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı, dış ticaret açıklarının ortaya çıkmasına neden olmuş, 1980'li yıllara kadar gerek dünya ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler, gerekse ülkede yaşanan siyasi kargaşa, terör ve popülist politikalar, etkin bir maliye sisteminin oluşturulmasını engellemiş ve hemen hemen her dönemde harcamalar, elde edilen gelirlerin üzerinde gerçekleşmiştir (Kantarıcı ve Karacan, 2008:155). Bu gelişmelere bağlı olarak 1970'lerin sonlarında en temel sorunları, enflasyon, dış ödeme güçlüklerine yol açan döviz yetersizliği, aşırı değerli kur politikaları ve işsizlik olan ithal ikameci model, büyük ölçüde tıkanma noktasına gelmiş, 1980 sonrasında yeni bir ekonomik modele geçişin ön koşullarını hazırlanmış ve serbest piyasa ekonomisiyle ekonominin

dışa açılmasına yönelik olarak 24 Ocak 1980 kararları alınarak yürürlüğe konulmuştur (Toprak, 2008:315). 24 Ocak 1980 kararlarının, enflasyonun kontrol altına alınması, dış kaynak açığının kapatılması ve üretimde-toplam arzdaki tıkanıklığın giderilmesi gibi kısa vadeli hedefleri bulunmaktadır. Bu hedefler yanında, ekonominin istikrarlı, dış desteğe gereksinim duymadan gelişiminin sağlanması, rekabet gününü artırmak için ithal ikameci politikadan ihracata yönelik sanayileşme politikalarına geçilmesi ve büyümenin bu politikalarla gerçekleştirilmesi, ayrıca dış ticaret-kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi gibi orta ve uzun vadeli hedefleri de bulunmaktadır (Altınışık, 2007:275). Bu süreçte 1980-1988 dönemi esas olarak bir ticari serbestleşmenin ön koşullarının hazırlandığı dönemdir ve 1980 yılı ekonomide bir dönüm noktası olmuş, bu yılın Ocak ayında bazı istikrar kararları uygulamaya konmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme modelinin terk edildiği ve ihracata dayalı büyüme politikalarının benimsendiği görülmektedir. Dışa açık büyüme sürecinde, ithalat rejiminin liberal bir yapıya kavuşturulmaya çalışıldığı, yapılan reel devalüasyonlarla, geliştirilen çeşitli kredi mekanizmalarıyla, vergi iadesi ve sübvansiyonlarla ihracat rejiminin desteklendiği, bu çerçevede ihracat aleyhine ortaya çıkan sorunların giderilerek ihracatın teşvikine dayanan bir politika izlemeye başlandığı ve iç talebin daraltılmasına yönelik olarak makroekonomik politikaların uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir (Taymaz vd, 2008:7)

Türkiye 1980 yılından bu yana, dışa açık ve liberal bir ekonomik model uygulamaktadır. Bu model çerçevesinde ihracat faaliyetlerinin, sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynadığı ve böylece kalkınma politikalarının vazgeçilmez bir unsuru haline geldiği görülmektedir. Bu dönemde bir taraftan ithalat serbestleştirilmiş diğer taraftan da ihracat teşvik edilmiştir. Ayrıca bu süreçte, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacıyla 1980 sonrasında uygulanan liberal politikalar, yabancı sermaye girişlerini büyük oranda özendirici nitelikte olmuştur. Yabancı Sermaye Yasasında yapılan iyileştirmelerle, yabancı sermayenin ülkeye girişi konusundaki yasal engeller kaldırılmış, bürokrasinin azaltılması, gümrüklerin indirilmesi, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, çeşitli ülkelerle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına yönelik anlaşmalarının yapılması yabancı sermayenin ülkeye girişini teşvik edici nitelikte olmuştur (Güven, 2008:77). Yabancı sermayeye yönelik olarak yapılan bu düzenlemeler sonucu dış ticaret hacminde önemli artışların

gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca yine bu dönemde KİT'lerin bütçe üzerindeki yükünün hafifletilebilmesi amacıyla özelleştirme de dahil olmak üzere bazı reform niteliğindeki bir takım çalışmaların yapılması gerekliliği benimsenmiştir. 1980 sonrası dönemde benimsenen bu kararlar ile kamunun ekonomi üzerindeki etkinliğinin giderek azaltılması ve Türk ekonomisini dışa açılarak dünya ekonomisi ile entegrasyonun sağlanması amaçlanmıştır (Karabıçak, 2000:55). Dünya ekonomisine entegrasyon ile uluslar arası ticari faaliyetler artış göstermekte ve uluslar arası düzeyde ortaya çıkan rekabet koşulları ülkeleri, ihracatı teşvik etmeye zorlamaktadır. Bu süreçte ihracatçısını ve ihracat faaliyetlerini çeşitli yollarla destekleyen ülkeler, uluslar arası düzeyde önemli ekonomik fırsatlar yakalamakta ve diğer ülkelere oranla dünya ticaretinden daha fazla pay almaktadır (Öztürk ve diğ., 2007:182). Dışa açık, ihracata dayalı politikalar uygulayan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de 1980 sonrası dönemde ihracatta, önemli düzeyde artışların sağlandığı görülmektedir (Eşiyok, 2008:136). Ülkeler açısından belirli ekonomik hedeflere ulaşma istek ve amacı, dış ticaretin ve özellikle ihracatın belirli düzeylere ulaşmasının istenmesi konusunda önemli rol oynamaktadır. Ülkemizde 24 Ocak Kararları ile birlikte 1980 sonrası dönemde ihracata yönelik bir sanayileşme modeli benimsendiği, özellikle sanayi üretiminin ihracata yönelik olma zorunluluğu üzerinde ısrarla durulduğu ve bu konuda önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir (Demirbaş, 2003:234). Bunun en önemli nedeni olarak, ülke kalkınmasına yönelik yatırımların önemli bir kısmının ve oluşturulan pek çok sanayide kullanılan hammadde ihtiyacının, ithalat şeklinde yurt dışından temin edilmesi ve ithalat giderlerinin karşılanması açısından ihracat gelirlerinin en önemli kaynak olması gösterilebilir.

Önceden uygulanan dış ticaret politikalarına göre çok farklı olan 24 Ocak kararlarının en önemli amacının, genel anlamda makroekonomik dengelerin sağlanması, özeldense 1960'lı yıllardan sonra uygulanmakta olan ithal ikameci dış ticaret rejiminden ihracata yönelik ve büyümeye öncelik veren bir dış ticaret rejimine geçişin ilk adımlarının atılması olduğu söylenebilir. 24 Ocak kararları ve daha sonraki süreçte uygulamaya konulan 29 Aralık 1983 kararları ile dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik uygulamalara ağırlık verildiği görülmektedir. Bu kararlar çerçevesinde kota uygulanan mal sayısı ile ithalattan alınan damga, resim gibi vergiler ile dış ticaret faaliyetlerinden alınan teminatlar azaltıldığı ve ihracatta devlet denetiminin önemli ölçüde azaltılarak ihracatta vergi iadesi uygulamalarına gidilmiştir. 1980 yılından sonraki dönemde ihracat

rejimi, ihracatı özendirme ve artırma amacına göre düzenlenmiştir. 1980'li yıllarda ihracatta sürekli yeni mali teşvikler uygulanmıştır. Bu teşvikleri ihracata yönelik üretim gerçekleştiren üreticilere vergi iadesi ve kredi desteği sağlanması, ayrıca ihracatın vergi, resim ve harçlardan istisnası tutulması şeklinde sıralamak mümkündür. Bu teşviklerden vergi iadesi uygulamalarının 1983-1989 döneminde ihracatın artırılmasında oldukça etkili olduğu söylenebilir (Öztürk vd., 2007:182). Ayrıca 1980 sonrası dönemde ihracatı teşvik programları çerçevesinde, ihracatçılara tercihli ve sübvansiyonlu ihracat kredileri verildiği, ithal girdilere yönelik olarak vergi muafiyetlerinin getirildiği ve dış ticaret faaliyetinde bulunan kurumlara yönelik olarak kurumlar vergisi indirimlerinin yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamalara ek olarak yine ihracatı arttırmak ve yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak amacıyla 1985 yılında Serbest Bölgeler Kanunu çıkarıldığı, ihracatçılara vergi iadesi ve bütçe dışı fonlardan nakit ödemeler şeklinde doğrudan mali ödemelerde bulunduğu görülmektedir (Toprak, 2008:318). Ana ekseninde ihracat sektörünün yer aldığı dışa açılma politikasının, başta kambiyo rejimi olmak üzere bazı önemli değişiklikleri beraberinde getirdiği görülmektedir. 1980 yılından sonraki süreçte ihracat faaliyetlerinde rekabet gücünü artırmak amacıyla, kambiyo rejiminin serbestleştirilme ve TL'nin devalüe edilerek denge döviz kuruna ulaşılma çabaları, ekonomimizdeki değişim sürecinin göze çarpan ilk unsurlarıdır. Kalkınma sürecinin finansmanında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan döviz temin etmenin en sağlıklı yolu ihracat yapmaktır. İhracatın miktarı ve ihraç edilen ürünlerin kompozisyonu, bir başka deyişle ihracatın yapısal değişimi ülke ekonomisinin yapısı ve değişim sürecinin doğru algılanabilmesi açısından önem taşıyan bir göstergiyi teşkil etmektedir. 1980 öncesinde uygulanan sabit kur politikası, ülkemizdeki fiyat artışları ile dış dünyadaki fiyat artışları arasındaki farklılıkları giderememesi nedeniyle TL'nin aşırı değerlenmesine neden olduğu ve bu durumun ihracatı olumsuz etkilediği görülmektedir. İhracatta ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler üreticileri, ihracata yönelik üretim faaliyetinde bulunmak yerine iç piyasaya yönelik üretim faaliyetinde bulunmaya yönlendirdiği görülmektedir. Bu nedenle 1980 sonrası dönemde devalüasyona ve kambiyo düzenlemelerine yönelmek kaçınılmaz olmuştur. 24 Ocak kararları sonrası yüksek bir devalüasyonla işe başlanmış ve 1 dolar 47 TL.'den 70 TL.'ye yükseltilmiş, ayrıca daha sonraki süreçte çeşitli tarihlerde yapılan devalüasyonlar ile Türk Lirasının döviz kuru karşısında değeri düşürülmeye devam edilmiş, bunu yüksek oranlı KİT zamları ve faiz oranlarının hızla

yükselmesi takip etmiştir. Ayrıca 24 Ocak kararlarının uygulanabilirliğinin, dış kaynaklara bağlı olduğu düşünüldüğü için bu dönemde yabancı sermayenin özendirilerek yurt içine çekilmeye çalışıldığı görülmektedir (Karabıçak, 2000:56).

1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren Merkez Bankasınca açıklanan günlük kur sistemine geçilmiştir. 1984 yılında kambiyo rejiminin değiştirilerek, vatandaşların yanlarında döviz tutmalarına izin verildiği, 1988 yılından itibaren döviz kurunun, bankaların, özel finans kurumları ve döviz büfelerinin katıldığı seanslarda belirlenmeye başlamıştır. Ayrıca kambiyo rejiminin 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 32 sayılı Kararla önemli ölçüde serbestleştirildiği görülmektedir. Ayrıca 1990 yılında 32 Sayılı Kararda yapılan değişikliklerle, Türk parasıyla ihracat ve ithalat serbest bırakıldığı, dışarıda yerleşik kişilerin borsada kota edilmiş her türlü menkul kıymetleri ve kamu kurum ve kuruluşlarınca ihraç edilen menkul kıymetleri aracı kurumlar vasıtasıyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlerden doğan gelirler ile bunların satış bedellerini transfer etmeleri serbest bırakılarak kambiyo rejimi daha da serbestleştirildiği ve yine bu dönemde Türk parasına, konvertibl para niteliğinin kazandırıldığı görülmektedir (Demirbaş, 2003:236-237). Ancak ihracatın teşvikine ve artırılmasına yönelik olarak uygulanan devalüasyonların süreklilik kazanması bir takım sakıncaları da beraberinde getirebilmektedir. Belirli aralıklarla da olsa devalüasyona maruz kalan kurların, ihracat açısından yarattığı belirsizliklerin ihracatı olumsuz yönde etkilemesi bu sakıncaların başında gelmektedir. Ayrıca yapılan devalüasyonlar neticesinde TL'nin hızla değer kaybetmesi, bir taraftan ülkenin dış ticaret dengesine olumlu katkıda bulunurken diğer taraftan da ithal girdi fiyatlarının artış göstermesine neden olmaktadır ki bu da devalüasyonun neden olduğu sakıncalardan bir diğerini teşkil etmektedir. 1980 yılından 1984 yılına kadar geçen sürede sıkı para ve maliye politikaları izlenmesine rağmen enflasyonun oranının %25'in altına düşürülememesinin temelinde yatan nedenlerden birisi de dış ticaret dengesine ulaşmak amacıyla yapılan devalüasyonlar sonucu TL'nin bu dönemdeki hızlı değer kaybıdır (Taymaz ve diğ., 2008:8-9)

Uygulanan bu politikalarla 1980'lı yılların başlarında, ihracatı teşvik edici önlemlere öncelik verildiği ve 1984 yılından sonra ithalat rejiminde ciddi boyutlarda serbestleşmeye geçildiği anlaşılmaktadır. 1980 öncesinde Gayri Safi Milli Hasılanın

yaklaşık %5'inden daha az olan ihracat miktarını artırmak amacıyla iş başındaki hükümetin, 1980 yılından itibaren ihracatı teşvik etmeye yönelik önlemleri uygulamaya başlamıştır. 1980 yılında ihracat teşvik sistemi sayesinde sağlanan teşviklerin toplamı, ihracatın %17.2'sine eşit iken, daha sonraki yıllarda bu oran daha da yükselmiş ve 1989 yılında en üst seviyesi olan %33.8'e ulaştığı görülmektedir. Ayrıca 1987 yılında Eximbank'ın kurulmasıyla birlikte ihracat teşviklerinin yeni bir boyut kazandığı, krediler ve garanti programları sayesinde ihracat potansiyeli yüksek olan sektörlerde ihracatın artırılmasına yönelik çalışmaların sürdürüldü görülmektedir. Doğrudan ödeme, ihracatın gerçekleştirilmesi için sağlanan krediler, genel anlamda vergi ve gümrük vergisi indirimleri şeklinde gerçekleşen toplam ihracat teşviklerinin ihracata oranı 1990'lı yılların başına kadar %20'nin altına hiç düşmemiştir. 1980'li yılların ilk yarısında iş başına gelen hükümetler, açık ihracatın geliştirilmesine yönelik açık teşviklere ek olarak, TL'nin reel değerini düşük tutmak suretiyle de ihracatı cazip hale getirmeye bunun yanında ithalatı, kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Uygulanan bu politikalar nedeniyle Türk Lirasının 1980-1984 yılları arasında reel olarak %44 oranında değer kaybettiği, buna ek olarak sağlanan doğrudan ve dolaylı teşvikler sayesinde 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan toplam ihracat gelirlerinin 1984 yılında 7.1 milyar dolara ulaştığı, bu artışta en önemli katkının imalat sanayi ürünlerinden geldiği ve 1980 yılında %36 olan imalat sanayinin toplam ihracat içindeki payının 1984 yılında %72'ye ulaştığı görülmektedir (Taymaz ve diğ., 2008:8). 1980-1988 döneminde ihracat ve ithalat düzeyindeki gelişmeleri yıllar itibariyle Tablo 12. yardımı ile ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkündür.

Tablo 12. Yıllara Göre Dış Ticaret 1980-1988 Dönemi**(Değer 000\$)**

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değer	Oran
	(000)\$	(%)	(000)\$	(%)	(000)\$	(000)\$	(%)
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56,0	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1,0	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422	81,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>. Erişim: (25.05.2010).

1980-1988 dönemine ait ihracat-ithalat rakamlarının bulunduğu Tablo 12. de Türk ekonomisinin dışa açılmasının ve ithalatı kısıtlayıcı engellerin azaltılmasının bir yansıması olarak 1980 sonrası dönemde ithalatın ivme kazandığı ve 1981 yılında 8.9 milyar dolar olan toplam ithalat harcamalarının dönem sonunda yani 1988 yılında 14,3 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Ancak 24 Ocak kararlarının uygulanması ile birlikte dış ödemelerde ve dış ticarete bir rahatlama sürecinin yaşandığı gözlenmektedir (Karabıçak, 2000:56). 1980 öncesi dönemde ithalata uygulanan yüksek korumacı politikaların 1980-83 arası dönemde yumuşatılmasına karşılık, ithalat faaliyetlerinde gerçek serbestleşmenin özellikle 1984 sonrasında hız kazandığı görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında 29 Aralık 1983 yılında dış ticareti daha da serbestleştirmeye yönelik alınan kararların büyük etkisi bulunmaktadır. Ayrıca bu süreçte miktar kısıtlamalarının korumacı etkisi de 1986 yılına kadar büyük oranda düşürülmüştür (Taymaz ve diğ., 2008:9). Ayrıca 1980 yılında alınan kararlar doğrultusunda ekonominin dışa açılmasıyla birlikte ihracatın yapısında da önemli değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. 1980 yılında sadece %36 olan imalat sanayinin toplam ihracat içindeki payı, 1989 yılında %80'e ulaşmıştır. Dönemin ihracat ve ithalat verilerine ilişkin olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa dönem sonu

itibariyle hem ihracat hem de ithalatta rakamlarında gözlemlenen artış, Türkiye'nin zaman içinde uluslararası rekabete tam olarak açıldığını göstermektedir. Bu süreç içinde dış ticaret açığının bir ölçüsü olarak, ihracatın ithalatı karşılama oranını incelediğimizde bütün dönemi kapsayan bir eğilim görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranını 1980-1989 döneminde 1980'lerde ihracatı teşvik politikaları ve özellikle ilk yarısında TL'nin reel olarak değer kaybetmesinin nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı 1981 yılında yaklaşık %53 iken %1988 yılında %81'e kadar yükseldiği görülmektedir. 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikaları sayesinde Türk ekonomisinin dış ticarete rekabete daha açık bir ekonomi haline geldiği fakat, 1980-1988 yılları arasında, ithal ikamesi politikaların uygulandığı 1960-1979 dönemine oranla hem daha düşük bir ortalama büyüme hızının söz konusu olduğu, hem de makroekonomik istikrarın yakalanmadığı görülmektedir (Taymaz ve diğ., 2008:15-16).

1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarından sonra, dönem başında gerçekleştirilen ihracatın, çok büyük oranda daha önce kurulmuş olan üretim kapasiteleri sayesinde gerçekleştirildiği ve ihracat gelirlerinin hızla yükseldiği görülmektedir. Önceki dönemlerde atıl bir şekilde bekletilen üretim kapasitesi, 24 Ocak Kararlarıyla harekete geçirilmiş ve harekete geçirilen üretim kapasitesi ihracat artışını belirleyen en önemli unsur olmuştur. Bu süreçte ekonomideki üretken yatırımların azalması ve geçici önlemlerin süreklilik kazanması, sanayileşme fikrinden uzaklaşmasına neden olmuş, bu nedenle kamu kesimi sanayileşme girişimlerini geri plana bırakmış, yatırım ve işletme kredilerinin gittikçe pahalı hale gelmesi nedeniyle özel girişimcilerin sanayi sektöründe yeni girişimlerde bulunmaları çok zorlaşmaya başlamıştır. Ayrıca 1980-1988 döneminde dış ticaret açığının önemli bir kısmının ara mallarından ve yatırım mallarından kaynaklandığı, buna karşılık tüketim mallarında dış ticaret fazlasının söz konusu olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, bu dönemde Türkiye'nin tüketim malları sanayinde uzmanlaştığını ve aramalı sanayi ile yatırım malı sanayinden uzaklaşmakta olduğunu bu nedenle de özellikle yatırım malları sanayinde gittikçe diğer ülkelere daha bağımlı bir hale geldiğini söylemek mümkündür (TMMOB, 1989:350). Türk ekonomisinde 1980 yılında gündeme gelen mal hareketlerinin serbestleştirilmesi ve 1989 yılında gündeme gelen ödemeler dengesi sermaye hesabının serbestleşmesi, Türk ekonomisinin ithalata bağımlılık düzeyinin artmasına, dolayısıyla

da dış ticaret açığının ve cari işlemler açığının giderek yükselmeye başlamasına neden olduğu görülmektedir. Ayrıca mal ithalatının liberalleştirilmesi, ithalata bağımlı sektörler arasında ayırım yapılmadan, genel olarak uygulanmış olması, ekonominin yapısal olarak ithalata bağımlılığını artırıcı yönde etkide bulunan bir diğer faktörü teşkil etmektedir (Eşiyok, 2008:118). Bu dönemde Türkiye'nin, gelişmiş ülkeler bir tarafa, yeni sanayileşen ülkelerdeki sanayileşmenin bile gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Türkiye'nin, imalat sanayinin lokomotifini oluşturan yatırım malları sanayinde düşük oranda katma değer üretmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bu dönemde öncelikle yatırım malları sektörü olmak üzere tüm imalat sanayindeki yatırımlarını ve üretim düzeyini yükseltme zorunluluğu bulunmaktadır (TMMOB, 1989:351-352).

2.1.2.2. Ekonomide Dönüşüm

Ekonomik dönüşüm sürecinin yaşandığı bu dönemi ilk alt dönem halinde değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Bu dönemlerden ilkinin 1989-1993 alt dönemi oluştururken 2. alt dönem, 1994-1999 yıllarını kapsamaktadır.

2.1.2.2.1. 1989 – 1993 Alt Dönemi

1989 öncesi dönemde öncelikle genel olarak dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik düzenlemelere ağırlık verildiği ve bu dönemde gerçekleştirilen reformlar sayesinde dış ülkelerle ve uluslar arası finans kurumlarıyla olan ilişkilerin hız kazandığı görülmektedir. Ekonomik alanda gerçekleştirilen reformlar sayesinde hem siyasi hem de ekonomik anlamda istikrarı sağlamıştır. Ayrıca 1989 öncesi dönemde dış kredilerinde yardımıyla ekonomide ithal girdi sağlama sorunu çözümlenmiş ve bu gelişmeye bağlı olarak kapasite kullanımını yükselmiştir. Ayrıca 1980-1988 döneminde ihracat, her türlü teşvik yöntemleri ile desteklenmiştir ve bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranının düzenli olarak artış göstererek 1988 yılında % 81 seviyesine ve ihracatın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranının da yine sürekli yükselerek %12,8 gibi yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. İhracat gelirlerinin 1988 yılına kadar artmasında yeni kapasite oluşturmaktan ziyade 1980 öncesi kurulan kapasitelerin etkin kullanılması ve iç talebin daraltılması yoluyla sağlanması etkili olmuştur. Dışa açılma sürecinin 1989 yılında uluslar arası sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasıyla tamamlandığı görülmektedir. Bu yapısal değişim istikrarlı bir siyasi ortamda gerçekleştirilmiş, ancak 1989 yılından sonra siyasi istikrarsızlıklar makro ekonomik

sorunların baş göstermesine neden olmuştur. Bu sorunların belki de en önemlileri kamunun finansman dengesindeki bozulmalara bağlı olarak mali piyasaların baskı altına girmesi ve reel faizlerin yükselmesi olarak ifade edilebilir. 1988 yılı sonrası dönemde kamusal harcamaların finansmanında sıkça borçlanmaya başvurulması, bütçenin genel dengesinde bozulmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca, kamunun faiz harcamalarının önemli ölçüde artış gösterdiği, borç faiz ödemelerindeki artışların bütçenin gelir ve gider dengesini önemli ölçüde bozduğu ve mali disiplinsizlik olgusunu gündeme getirdiği, söz konusu olumsuz gelişmeler ve mali disiplinsizlik nedeniyle ortaya çıkan bütçe açıklarının ise borçlanmayla finanse edildiği görülmektedir (Gökalp, 2002:14).

1989 yılında, yapısal uyum politikaları ile yeni düzenlemelere gidilerek, her türlü sermaye hareketlerinde serbestleşmenin yaşandığı ve bu sayede ülke içinde iktisadi faaliyette bulunan kurum ve bireyler arasında gerçekleştirilen iktisadi işlemlerin yabancı paralar cinsinden yapılabilmesine imkân tanındığı görülmektedir. Ayrıca 1989 yılında başlayan ve 1993 yılına kadar devam ettikten sonra 1994 yılında şiddetli bir krizle son bulan 1989-1993 alt dönemi, özellikle “ithalata dayalı büyüme” modelinin belirleyici olduğu bir dönem olması yönüyle dikkat çekmektedir. Bu dönemin bir diğer önemli özelliği de 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkında çıkarılan 32 sayılı kararla Türk Lirası'nın konvertibilitesinin kabul edilmiş ve uluslararası sermaye hareketlerinde tam anlamıyla serbestleşmenin gerçekleştirilmiş olmasıdır (Eşiyok, 2004:38). Ayrıca bir önceki döneme göre gerçekleşen önemli ekonomik ve politik bir diğer dönüşümün kur politikasında yaşandığı görülmektedir. 1989 sonrası dönemde Türk Lirasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmiş olmasına karşın, Türk Lirasında yaşanan bu değer kaybının enflasyon oranının altında kalması nedeniyle reel olarak Türk Lirasının değer kazandığı bir dönem yaşanmıştır. Nitekim, 1983-1993 yılları arasında enflasyon oranının ortalaması %66.4 düzeyinde gerçekleşirken aynı dönemde Türk Lirası'nın dövize karşı değer kaybı yıllık ortalama %50.4 düzeyinde gerçekleştiği ve bu durumun Türkiye'ye kısa vadeli ve spekülasyon nitelikli sıcak para girişinin ön koşullarını teşkil ettiği görülmektedir. Sıcak para hareketlerinin yoğunlaştığı dönemlerde, ülkeye giren sıcak paranın, ulusal piyasada görece yüksek düzeyde seyreden reel faizlere yöneldiği, kısa dönemli önemli sayılabilecek miktarda bir döviz birikiminin sağlanmasına ve bu gelişmelerin de ulusal paranın yabancı

dövizler karşısında aşırı değer kazanmasına, dolayısıyla ihracat ürünlerinin dış fiyatlarının artmasına ve ithalatın ucuzlamasına neden olduğu görülmektedir (Öztürk ve Özyakışır, 2005:16) Ayrıca ulusal paranın aşırı değer kazanması nedeniyle rekabet gücü düşerken ithal malları ucuzladığı için ithalat artış göstermekte, ihracatçı sektörler gerilemekte ve cari işlemler açığı da büyümektedir. 1989 sonrası dönemde yaşanan bu gelişmeler, bir yandan ticarete açık üretken reel sektörlerin olumsuz etkilenerek üretim ve istihdam kaybına, diğer taraftan da aşırı rezerv birikimine ve ulusal tasarruf hacminin daralmasına, ayrıca ulusal kaynakların etkin ve verimli bir şekilde dağıtılmasını engelleyerek, istikrarsız bir büyüme trendinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz gelişmelere kamu kesimi açıklarının büyümesi ve bu açıkların finansmanında gerek iç gerekse dış borçlanmaya ve para basma yöntemine başvurulması da eklenince ulusal piyasaya duyulan güven zedelenmiştir. Ortaya çıkan bu durum ise, sıcak para girişinde devamlılığın ve istikrarın sağlanamamasına dolayısıyla 1994 krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca sıcak para girişinde yaşanan yavaşlama ve dengesizliklerin, TL'nin değer kaybetmesine ve ithalat hacminin düşmesine, dolayısıyla cari işlemler dengesinin fazla vermesine neden olduğu görülmektedir (Yurdakul, 2001:157). 1989-1993 alt döneminde yaşanan ekonomik gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan dış ticaret verilerini Tablo 13. yardımı ile inceleyebiliriz.

Tablo 13. Yıllara Göre Dış Ticaret 1989-1993 Dönemi

(Değer 000\$)

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran			
Yıllar	(000)\$	%	(000) \$	%	(000)\$	(000)\$	%
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (10.06.2010).

1989 yılından itibaren çıkarılan 32 sayılı kararla Türk Lirasının konvertibl kabul edilmesi, uygulanan kur politikasında değişiklikler yapılması, ithalata dayalı bir büyüme modelinin tercih edilmesi ve her türlü sermaye hareketlerinde serbestleşmenin

yaşanması sonucu ülkeye çok miktarda sıcak para girişine bağlı olarak Türk Lirası değerli hale gelmiş ve 1989 yılında 15.7 milyar dolar olan ithalat harcamasının bir sonraki yıl yaklaşık %41'lik bir artışla 22.3 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 1991 yılında bir önceki yıla oranla azalış gösteren ithalat harcamalarının sonraki yıllarda yeniden artışta geçtiği ve 1992 yılında 22.8 ve 1993 yılında da 29.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türk Lirasının değerli olması nedeniyle ihracat gelirlerinin alt dönem boyunca çok değişmediği ve 1989 yılında 11.6 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin 1993 yılında 15.3 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. İthalat harcamalarındaki önemli artışlara karşın ihracat gelirlerindeki çok küçük artışlar neticesinde dış ticaret dengesinin dönem boyunca açık verdiği görülmektedir. Ayrıca dönem başında % 73.6 civarında olan ihracatın ithalatı karşılama oranının dönem sonunda %52.1 kadar düştüğü de görülmektedir

1989 yılı sonrası dönemde ihracatın gelişim süreci incelendiğinde, 1980 yılında % 4,2 seviyesinde bulunan ihracat/GSMH oranının, 1989 yılına kadar önemli ölçüde artarak %13-14 seviyesine kadar yükselmiştir. Mali liberalleşme dönemi olarak ifade edilen 1989-1993 yılları arasında bu oran % 9'lara kadar düştüğü ve bu süreçte "ithalata dayalı büyüme modeli"nin önem kazandığı görülmektedir. İthalatın gelişimi incelendiğinde ise 1980-88 döneminde ortalama olarak %14,2 olan ithalat/GSMH oranının, 1989-93 döneminde ortalama olarak %14,8 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu alt dönemde Türk ekonomisinde, pek çok sektörün ithal girdilere ve yatırım mallarına bağımlı bir yapıya sahip olduğu, ayrıca özellikle mali alanda gerçekleşen serbestleşme süreciyle birlikte ithalat artış hızının, ihracat artış hızından daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir. 1989-2002 yıllarını kapsayan dönemde, ithalatın artış hızı ortalama %11,9 iken, ihracatın ortalama artış hızı %8,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Oysa 1981-88 döneminde ihracatın ortalama artış hızı %20,5 gibi yüksek bir düzeye ulaşmış buna karşın ithalatın ortalama artış hızı %8,1 ile sınırlı kalmıştır (Eşiyok, 2004:43). Bu sonucun ortaya çıkmasında mali serbestleşme sürecine aşırı değerli döviz kuru rejiminin eşlik etmesinin etkili olduğu söylenebilir. Değerlenmiş TL, ihracatı olumsuz etkilerken, ithalatı arttırmış ve cari işlemler dengesini olumsuz etkilemiştir. Ancak ekonomide ve ticari faaliyetlerde dışa açık yapının gelişim göstermesinin bir sonucu olarak turizm ve müteahhitlik hizmetleri de genellikle fazla

verdiği için mal ticaretindeki büyük boyutlu kronik açıklar kısmen de olsa kapatılmaktadır.

1989 yılından itibaren uygulanan finansal serbestleşme politikalarının, tüketim eğilimindeki artışlara bağlı olarak tasarruflarda azalışların yaşanmasına, para ikamesinin kazançlı hale gelmesine, özellikle 1990 yılından itibaren kamu harcamalarındaki aşırılık ve dengesizliklerden kaynaklanan bütçe ve KİT açıklarının hızla artış göstermesi ve artan kamu kesimi açıklarının finansmanında ağırlıklı olarak yurt içi mali piyasalara borçlanma yolunun tercih edilmesi sonucu borç yükünde artışlar ortaya çıkmıştır. 1989-1991 döneminde TL aşırı değer kazanmasına, sıcak para girişinin sürdürülmesine ve yüksek reel faiz politikası uygulamalarına neden olduğu görülmektedir (Altınışık, 2007:276-277). 1989 yılında gerçekleşen mali serbestleşmenin yanında 1990 yılında uluslararası piyasalardan kaynaklanan ve Türk ekonomisini yakından ilgilendiren iki önemli gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Bunlar, İran-İrak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizidir. Bu iki dış gelişme Türkiye için ticari anlamda çok önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuştur. 1990 yılından sonra Türk ekonomisini çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma sürecinin yaşanması, bu dönemin dikkat çeken bir diğer önemli ekonomik gelişmesini teşkil etmektedir. Gerek yurt içi gerekse yurt dışı koşullardan kaynaklanan bu ekonomik gelişmelerin tamamının, Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilediği görülmektedir. 1989-1993 yıllarını kapsayan bu alt dönemin sonuna gelindiğinde ülke içindeki kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile ekonominin kötü gidişatı ülkeyi 1994 krizine götüren ortamı hazırlamış ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmuştur (Eroğlu, 2003:8).

2.1.2.2.2. 1994 – 1999 Alt Dönem

5 Nisan 1994 kararlarının alınmasına yol açan krizin temel nedenleri değerlendirildiğinde finansal serbestleşme sonucu artış gösteren sermaye girişlerinin ve kamu maliyesinde giderek artan bozulmanın genel bir iç dengesizliğe yol açtığını söylemek mümkündür. 1994 krizi, 1989 yılından itibaren her türlü sermaye hareketinin serbestleşmesi sonucu yüksek miktarlara ulaşan sermaye girişlerinin makroekonomik dengeleri olumsuz etkilemesine karşın hükümetin gerekli önlemleri alamaması ve faiz oranlarında indirimle gitmesiyle başlamıştır. 1989 yılından itibaren her türlü sermaye

hareketinin serbestleşmesi sonucunda 1992 yılında 3,65 milyar dolar ve 1993 yıllarında 8,96 milyar dolar olmak üzere net sermaye girişinin gerçekleştiği ve dönem başında 1 milyar dolar olan cari işlemler bilançosu açığının da 6,4 milyar dolara çıktığı görülmektedir. Krizin patlak vermesiyle birlikte toplam net sermaye çıkışı 4,2 milyar dolara ulaşmış, faiz oranları yıllık bileşik olarak hazine bonolarında %400'ü aşmış, enflasyon hızlanırken TEFE %121'e ve TÜFE de %106'ya yükselmiş bulunmaktadır. Milli gelirin %6,1 düzeyinde daraldığı, işsizlik oranının %20 gibi yüksek bir orana ulaştığı, Aralık 1993'te 14 bin TL/dolar olan kur, sermaye çıkışlarının etkisiyle Nisan 1994'de 40 bin TL/Dolara yükseldiği ve ekonominin tipik bir stagflasyon süreci ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir (Eşiyok, 2004:46).

5 Nisan 1994 yılında alınan kararların mal ve emek piyasalarının yanı sıra özellikle 1989 sonrası dönemde uygulanan finansal serbestleşme politikaları ve uygulamaları neticesinde gelişen sermaye piyasalarını, para piyasalarını ve döviz piyasalarını da kapsamaktadır. 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konan kararları "İstikrar Programı" ve "Yapısal Düzenlemeler" çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. 5 Nisan 1994 kararlarının istikrar programı çerçevesinde, kısa vadede öncelikle ekonomiyi önemli ölçüde zorlayan kamu harcamalarının azaltılması, enflasyon oranının düşürülmesi, ihracatın ve ihracat gelirlerinin arttırması, para, döviz, sermaye, mal ve emek piyasalarında istikrarın hızlı bir şekilde sağlanarak TL'ye istikrar kazandırılması ve bu sayede sürdürülebilir bir ekonomik ve toplumsal gelişme sürecinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Altınışık, 2007:276-277). Yapısal Düzenlemeler bölümünde ise yeni vergiler, özelleştirme, sosyal güvenlik kuruluşları reformu, KİT, tarımsal destekleme politikaları, kamu kesiminde istihdamın düzenlenmesi, yerel yönetimlerin idari ve mali düzenlemelerinin yapılması yer almıştır (Özyiğit, 2007:53). Ekonomide ortaya çıkan sıkıntıların özellikle para, döviz ve bono-tahvil piyasalarında yaşanması ve finansal kriz niteliğinde olması nedeniyle 5 Nisan kararları çerçevesinde uygulamaya konulan önlemlerin, ağırlıklı olarak finansal piyasalara yönelik olmasına karşın ilk etkilerini mal ve emek piyasalarında ortaya çıkaracağı ön görülmüştür (Altınışık, 2007:276-277). Bu çerçevede alınan önlemlerden bazılarını TL %39 oranında devalüe edilmesi, hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5'lik vergi payının kaldırılması, döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların 10 bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanması şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca 5 Nisan kararları ile KİT ve TEKEL

ürünlerine büyük oranlarda zam yapıldığı, bir defalık ek vergiler getirildiği ve akaryakıtla ilişkin kesintilerin %10'dan %25'e yükseltilmesi şeklinde düzenlemelerin yapıldığını görmekte mümkündür (Öztürk ve Özyakışır, 2005:10).

Görüldüğü üzere, kısa dönemde, yatırım harcamalarının ve cari harcamaların kısılması ve geçici vergiler konularak kamu dengesinin sağlanması hedeflemiş ve bu hedefe 1994 yılı içinde ve 1995 yılının ortalarına kadar kısmen de olsa ulaşılmıştır (Eroğlu, 2003:9). 5 Nisan 1994'de uygulamaya konulan İstikrar Programının kısa dönem için de olsa başarılı olmasının en önemli nedenlerinden birisi, programda IMF'nin gerçekleşmesini istediği önlemlerin bulunması ve bu nedenle de IMF tarafından desteklenen bir program olmasından kaynaklanmaktadır. 5 Nisan istikrar programı ile ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeten, sürdürülebilir bir temele dayandırmak, istikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek ve kamunun ekonomideki rolünü, açıkları azaltacak şekilde yeniden düzenlemek amaçlanmış ve amaçların bir bölümüne kısa zamanda ulaşılmıştır. Bu kararların alınmasını izleyen yıllarda, ihracat artışına ithalat daralmasının eşlik etmesi sonucu dış ticaret açığı küçülmüş ve dolayısıyla cari işlemler dengesi pozitif bir değer almıştır (Özyiğit, 2007:58). Ancak bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)'nin ve Hazine'nin mali disiplininin bozulduğu, erken seçime gidilmesi nedeniyle kamu harcamaların tekrar artış gösterdiği, kamusal gelirlerde artışların sağlanamadığı ve 5 Nisan istikrar programının uygulanışı esnasında siyasi otorite tarafından kurumsal yapılanmaya ilişkin gerekli önlemlerin alınmadığı gözlenmektedir (Eroğlu, 2003:9). Özellikle kurumsal yapıda ortaya çıkan olumsuz gelişme, 1994 yılının ikinci yarısı boyunca devam ettiği ve ekonomik beklentilerin daha da olumsuz yönde etkilenmesine neden olduğu görülmektedir. Genel hatlarıyla değerlendirildiğinde 5 Nisan kararlarının, çerçevesi tam belirlenmeden, yapısal ve siyasal olumsuzluklar giderilmeden uygulamaya konulduğu ve bu nedenlerden ötürü başarısız sonuçların alındığı bir ekonomik istikrar programı olarak değerlendirmek mümkündür. 1994 kararları sonrasında ihracat ve ithalattaki gelişmeleri Tablo 14. yardımı ile değerlendirmek mümkündür.

Tablo 14. Yıllara Göre Dış Ticaret 1994-1999 Dönemi (Değer 000\$)

	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
Yıllar	(000)\$	%	(000)\$	%	(000)\$	(000)\$	%
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (12.06.2008).

5 Nisan İstikrar Kararları da daha önce uygulanan 24 Ocak kararları gibi ödemeler dengesinde ortaya çıkan cari işlemler açığını devalüasyon yaparak yani ihracatın rekabet gücünü artırarak kapatmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda yapılan devalüasyon sonucunda ihracatın 1994 yılında bir önceki yıla göre %18 gibi önemli bir düzeyde artış göstermiş ve ithalatın yaklaşık olarak % 21 azalmış olmasına karşın, bu durumun kalıcı olmadığı ve bir sonraki yıl ihracatın yine aşağı yukarı aynı miktarda bir artış göstermiş olmasına karşın ithalatta yaklaşık % 54'lük rekor bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere, ücretlere ve döviz kurunun değiştirilmesi sonucu elde edilen rekabet gücü kalıcı olmamıştır. Ekonomide orta ve uzun vadede özellikle ticarete konu olan sektörlerde sermaye birikimi ile desteklenmeyen bir ihracat artışı kalıcı olmaktan uzaktır. Nitekim, 1994 ve 1995 yıllarında sağlanan ihracat artışının sonraki yıllarda devam etmediği ve 1999 yılında azalışa geçtiği görülmektedir. 5 Nisanda uygulamaya konulan uygulamalar sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı, uygulamaya konulan kararlar çerçevesinde artan ihracat gelirleri ve azalan ithalat harcamalarına bağlı olarak 1994 yılında yaklaşık %78'e ulaştığı gözlenmektedir. Ancak bir sonraki yıl bu oranın yeniden azalışa geçerek yaklaşık %61 seviyesinde gerçekleştiği ve sonraki yıllarda da 1999 yılına kadar %60 seviyesinin altında kaldığı görülmektedir.

Ayrıca 1 Ocak 1996 yılında Türkiye'nin dış ticaretini doğrudan etkileyen Gümrük Birliği antlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinde AB'ne üye ülkelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık yarısına yakını AB'ne üye ülkeler ile gerçekleştirilmektedir. 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği

antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, sanayi ürünleri ticaretinde uygulanan gümrük tarifelerinin, kotaların ve iç piyasaya yönelik koruma duvarlarının kaldırılmış ve bu uygulamalara bağlı olarak istikrarlı ve büyük bir ihracat pazarına sahip olunmuş, ayrıca daha ucuz ve daha kaliteli girdilerden yararlanılma imkânına da kavuşulmuş bulunmaktadır. Bu nedenle, yüksek maliyetli yurt içi üretimin yerine AB'ne üye diğer ülkelerden ithalat gerçekleştirilmekte ve buna bağlı olarak, AB ülkelerinden gerçekleştirilen tüketim miktarı artarak ticaret hacmi yükselmektedir (Yıldırım, 2005:158). Ancak Gümrük Birliği sonrasında, Türkiye'nin ihracat hacminde önemli bir artış gerçekleşmemiş olmasına karşın ithalat hacminde dengesiz de olsa bir yükselme yaşanmıştır. 1994-1999 dönemine ait verilen yer aldığı Tablo 14. incelendiğinde 1996 yılında ithalat harcamalarının 43,6 milyar dolara ihracat gelirlerinin ise 23.2 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. İthalat ve ihracat rakamlarını oransal olarak değerlendirdiğimizde ithalat harcamalarındaki artışın bir önceki yıla oranla % 22.2 ve ihracat gelirlerinin de %7.3 olarak gerçekleştiği ve Gümrük Birliğinden sonra ithalat harcamalarının ithalat gelirlerini yaklaşık 3 kat aştığı görülmektedir. İhracat ve ithalat rakamlarında ortaya çıkan bu artışların en önemli nedeni kuşkusuz AB ülkeleri ile yapılan ticaretten kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler doğal olarak dış ticaret açığının artış göstermesine neden olmuştur. Ayrıca 1996 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının %53.2 ile dönemin en düşük seviyesine ulaştığı görülmektedir.

1997 yılında yaşanan Asya krizi ve 1998 yılında yaşanan Rusya krizlerinin etkisiyle, AB üyesi ülkelerde durgunluk yaşanmaya başlanmış ve bu durumun Türkiye'nin ihracatının durgun bir seyir izlemesine neden olmuştur (Yıldırım, 2005:160). 1997 yılından sonra İhracat ve ithalat verileri de bu ifadeleri destekler niteliktedir. 1997 yılından sonra ihracat gelirleri bahsedilen nedenlerden dolayı azalan bir seyir gösterse de 26 milyar dolar seviyesinde kalmış ithalat harcamaları ise, hızlı bir azalış trendine girmiştir. Bu nedenle 1997 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranının düzenli bir şekilde yükseliş gösterdiği ve 1997 yılında 54.1 olan söz konusu oranın, 1998 yılında 58.7'ye ve 1999 yılında da 65.4 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Görüldüğü üzere Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesinin belki de en önemli etkisi dış ticaret açıkları üzerinde ortaya çıkarmaktadır. Gümrük Birliğine girilmesiyle birlikte sanayisi ve ekonomisi çok gelişmiş AB üyesi ülkeler karşısında, Türkiye'nin rekabet gücünün zayıf kalması nedeniyle dış ticaret açıklarının yaşanması kaçınılmazdır. Ancak bu

girişim ile Türkiye, Gümrük Birliğinin dinamik etkilerinden faydalanarak rekabet gücünü artırmayı ve bu sayede dış ticaret açıklarını azaltmayı hedeflemiştir. Ancak, bahsedilen dış ticaret açığının ne kadarının Gümrük Birliği'nden kaynaklandığını belirlemek, gerek Türkiye'de gerekse dünyada yaşanan makro ekonomik gelişmeler ve bu kapsamda yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye'nin dış ticaret yapısı üzerinde etkili olması nedeniyle tespit etmek güçtür.

5 Nisan kararlarının uygulanması sonucu başarısız sonuçların elde edilmesi ve Gümrük Birliğinden de dünya konjonktüründe meydana gelen olumsuz gelişmeler nedeniyle beklenen faydanın sağlanamaması nedeniyle Türkiye 22 Aralık 1999 tarihinde enflasyonu düşürme programı çerçevesinde IMF ile bir stand-by düzenlemesine gitmiş ve yapılan anlaşma çerçevesinde süresi üç yılı kapsayan ve 4 milyar SDR tutarı oranında kredi öngören bir anlaşma imzalamıştır ve bu anlaşmanın üç yıl süreyle sürdürülmesi öngörülmüştür (Özyiğit, 2007:58). Bu dönem boyunca somut olarak para programının, döviz kuru ve kamu maliyesi politikalarının, performans kriterleri ve stratejik hedefler olarak belli bir takvime bağlandığı ayrıca da planlanan yapısal reformlar ile desteklendiği görülmektedir (Öztürk ve Özyakışır, 2005:11).

2.1.2.3. 2000'li Yıllar ve Krizler: 2000 – 2010 Dönemi

2000 yılından önceki süreçte ve özellikle 1996 yılında Gümrük Birliğine girilmesiyle birlikte ithalattaki artışların hız kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesine karşılık AB'nin çeşitli nedenlerle yükümlülüklerini yerine getirmemesi, Avrupa'da yaşanan ekonomik durgunluk, yaşanan savaşın kara taşımacılığını olumsuz yönde etkilemesi, tarımsal ürün ihracında artan rekabet gibi unsurların etkisiyle ihracat artışı umulanın altında kalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda dış ticaret açığı büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %50'ler seviyesine gerilemiştir (Şahinöz, 2001:310). Bu olumsuz gelişmeler karşısında 1999 yılında hazırlanan ve uygulamaya konulan programın, Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizlere kadar kararlı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. 2000 öncesinde hazırlanan ve uygulanan programın esas amacı borçlanmanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve iki yıllık sürenin sonunda enflasyonu tek hanelere düşürmektir. Bu amaçlara ulaşmak için döviz kurlarındaki artışlar kontrol altına alınarak makro istikrarın sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu süreçte döviz kurunun bir

“çıpa” olarak kullanılarak, faiz ve enflasyon oranlarının düşürülmeye çalışıldığı ve faiz oranlarının düşürülmesi sayesinde yabancı ve yerli sermaye yatırımlarındaki artışa bağlı olarak ekonomik canlanmanın gerçekleştirilmesi, ülkenin uluslararası alanda güvenilirlik ve kredibilitesinin artırılması ve borçlanma koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (Hepaktan, 2008:8) Ancak, programın ilk yılının başarısızlıkla sonuçlandığı, ilk yılın sonunda enflasyon oranının istenilen seviyeye düşürülemediği ve bu durumun Türk Lirasının diğer paralar karşısında reel olarak aşırı değerlenmesine neden olduğu görülmektedir. Türk Lirasının aşırı değerlenmesinin birincil ve en önemli etkileri ise, dış ticaret üzerinde ortaya çıkmış ve bu gelişmelerden ihracat olumsuz yönde etkilenirken ithalat artış göstermiş ve dış ticaret açığı ile cari işlemler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Tablo 15.’de görüleceği üzere Türk Lirasının alım gücünün yükselmesine bağlı olarak ithalat, 2000 yılında %34’lük bir artışla yaklaşık olarak 54,5 milyar dolar olarak gerçekleşirken, ihracat sadece %4,5’lik bir artışla yaklaşık olarak 27,7 milyar dolara olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranının ise %51’e gerilediği görülmektedir.

Tablo 15. Yıllara Göre Dış Ticaret 2000-2010 Dönemi

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Değer	Oran
	(000)\$	%	(000)\$	%	(000)\$	(000)\$	%
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 612	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	216 123 223	72,4
2010	113 980 611	11,5	185 541 758	31,6	-71 561 147	326 470 179	61,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (15.06.2010)

2001 yılında dünya ekonomisinde önemli bir durgunluk yaşandığı gözlenmektedir. Bu durgunluğun ortaya çıkmasındaki en önemli etken olarak, ABD ekonomisindeki durgunluğun 11 Eylül'de meydana gelen terörist saldırılarla derinleşmesi ve bu olumsuz gelişmelerin diğer dünya ülke ekonomilerine sıçraması gösterilebilir. Bu gelişmeler sonucunda, sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızlarındaki düşüş, küresel düzeyde üretimin yavaşlama eğilimine girmesine, durgunluğun ortaya çıkmasına ve 2001 yılı itibariyle dünya üretim artışının yüzde 2,4'e gerilemesine neden olmuştur. Büyüme oranlarında 2001 yılında gerçekleşen yavaşlamaya paralel olarak dünya ticaret hacminde de daralma gözlenmiştir (TCMB, 2001a:1). Dünya ticaretinde yaşanan bu gelişmeler, her ülkenin dış ticaretini etkilediği gibi Türk dış ticaretini de önemli ölçüde etkilemiştir. Ticaret hacmindeki daralmanın, temel olarak küresel büyümede 2001 yılında görülen yavaşlama ve gelişmekte olan piyasalarda yaşanan finansman zorluklarından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de Kasım-2000 ve Şubat-2001 tarihinde yaşanan krizler sonrasında ülke ekonomisinde yaşanan istikrarsızlık, tüketici ve yatırımcı güvenini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca uygulanan program gereğince döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması ile faiz oranlarında ve döviz kurlarında ortaya çıkan yüksek oranlı artışlara bağlı olarak tüketim harcamaları ile yatırım ve üretim hacminin önemli ölçüde daraldığı görülmektedir. Tablo 15.'deki veriler incelendiğinde dış ticaret hacmindeki ve özellikle ithalattaki daralma çok net bir şekilde görülebilmektedir. 2000 yılında yaşanan %34'lük artışın ardından dünya ekonomisi kaynaklı ve ülke ekonomisinin eşlik ettiği etkiler nedeniyle rekor bir azalışla %24 oranında gerilediği ve yaklaşık olarak 41.4 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca uygulanan dalgalı kur rejimi sürecinde Türk Lirasının reel olarak değer kaybetmeye başladığı ve iç talepte yaşanan daralmaya bağlı olarak 2001 yılında ihracatın, bir önceki yıla göre %12,8'lik artışla yaklaşık 31.3 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca dış ticaret hacminde de önemli bir daralma yaşanmıştır. Ancak bu gelişmelerin en önemli ve olumlu etkisi, ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerinde ortaya çıkmış ve bu oran % 75'lere kadar yükselmiştir (Hepaktan, 2008:8). Dolayısıyla kurlarda ve iç talepte yaşanan gelişmelerin, ihracatı az da olsa artırırken ithalatı önemli oranda azalttığı ve dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının dönemin en yüksek oranına ulaştırdığı söylenebilir.

2002 yılı gerek dünya ekonomisinde gerekse Türkiye ekonomisi ve ihracatında olumlu gelişmelerin ve artışların yaşandığı, dolayısıyla ihracat gelirimizin bir önceki yıla oranla %15.1 oranında artış göstererek 36 milyar dolara ulaştığı bir yıl olmuştur. İhracattan elde edilen gelirdeki artışın, 2003 yılında da hızlanarak devam ettiği ve yüzde 31 oranında artışla 47,2 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. İthalat ise 2003 yılında yüzde 34,5 oranında artarak 69,3 milyar dolara ulaşmıştır. İhracat gelirlerinde ortaya çıkan bu artışın temelinde, 2001 yılında yaşanan ülke tarihinin en büyük krizinden sonra terk edilen “sürünen kur” politikasının ardından gelen yüksek oranlı devalüasyon ve bu devalüasyona bağlı olarak ortaya çıkan makro ekonomik koşulların özellikle reel ücretler üzerinde baskı yaratması yatmaktadır. Ayrıca uluslar arası piyasalardaki zor rekabet koşullarının yurt içi üreticileri daha verimli çalışmaya zorlaması, önceki yıllara oranla iç piyasadaki tüketim talebinde meydana gelen azalışlar, enflasyon oranındaki azalışa paralel olarak faiz oranlarında meydana gelen azalışlar ve uluslararası piyasalarda ABD dolarının Euro karşısında değer kaybetmesi, 2002 ve 2003 yıllarında ihracat gelirlerinin artış göstermesinde rol oynayan diğer önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2007:15-16). Açıklamalardan ve istatistiki verilerden de anlaşılacağı üzere 2002 ve 2003 yıllarında uygulamaya devam edilen istikrar programı ve dolar/euro çapraz paritesinin Türk dış ticaret hadlerine olumlu yansımaları sonucu ihracat gelirlerinde hızlı bir artışın gerçekleştiği, ancak özellikle 2003 yılında ithalatın, ihracattan daha hızlı artması nedeniyle cari işlemler açığının bir önceki yıla kıyasla yaklaşık 7 milyar dolar yükseldiği görülmektedir. Bu rakam GSYİH’ya oranlandığı zaman %2.5’leri aşan bir değere ulaşılmaktadır (Yeldan, 2004:3). 2002 ve 2003 yıllarından itibaren ülkede siyasi istikrarsızlıkların azalması ile birlikte ekonomik alanda alınan yapısal tedbirlerin etkileri, nispeten daha olumlu bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Uygulanan istikrar programlarında yer alan sıkı mali ve parasal düzenlemelerin, kamunun mali dengesindeki ve finans piyasalarındaki kırılganlığı azalttığı görülmektedir (Şimşek, 2007:63).

2001 Krizinin ardından uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ardından, 2002 ve 2003 yılında gerçekleşen büyümenin 2004 yılında da devam ettiği ve Türkiye’nin 2004 yılında %9.9 oranında ekonomik büyüme hızını yakalayarak dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi konumuna geldiği görülmektedir (Günel, 2005:12). Ayrıca uluslararası finansal sermaye piyasaları 2004 ve 2005’te olağan dışı bir

genişlemeden geçmekte ve Türkiye gibi “yeni yükselen piyasa ekonomileri” bu akımlardan yoğun bir şekilde etkilenmektedir (Yeldan, 2005:59). 2004 yılında gerçekleşen %9.9 oranındaki ekonomik büyümeye bağlı olarak ülkede yüksek oranlı bir ithalat artışı yaşanmıştır. DTÖ’nden edinilen verilere göre Türkiye, 2004 yılında ithalat oranındaki %40’lık artış ile dünyada ithalatı en fazla artış gösteren ülke olmuştur. Ayrıca aynı yıl için Türkiye’nin dünya ihracatından aldığı pay ise %0,9’a yükselmiştir. İthalat ve ihracat hacmindeki bu artışın, o yıl için yaşanan ekonomik gelişmelerden ve özellikle %9.9 oranındaki ekonomik büyümeden kaynaklandığı görülmektedir (Yıldırım, 2005:162). Ekonomik büyüme paralelinde ortaya çıkan istatistikî verileri incelediğimizde 2004 yılı itibariyle biraz önce de değinildiği üzere ithalatta bir patlama yaşandığı ve ithalattaki artışın bir önceki yıla oranla %40.7 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Aynı şekilde dünya konjonktüründe meydana gelen olumlu gelişmeler nedeniyle ihracatta da önemli gelişmeler kaydedilerek ihracat, bir önceki yıla oranla %33.7 artışla 63,1 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca 2004 yılında dış ticaret hacminin 160 milyar dolar gibi yüksek bir seviyeye ulaştığı ancak ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha yüksek oranda gerçekleşmesi nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranının %64.8’e düştüğü görülmektedir.

2005 yılına gelindiğinde ise, dış ticaret üzerinde, 2004 yılı sonlarında yapılan AB zirve toplantısının ve bu toplantıda alınan 2005 yılı Ekim ayında Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatılması kararının önemli etkileri olduğu gözlenmektedir. Uluslar arası alanda ortaya çıkan bu olumlu gelişmelerin, ulusal ekonomide olumlu bir havanın esmesine neden olduğu görülmektedir. Ancak ülke ekonomisine yönelik olarak bahsedilen bu olumlu gelişmelere karşın, AB’den müzâkere tarihi alınmasının ve paradan altı sıfır atılmasının bir sonucu olarak yerli aktörlerin yeniden Türk Lirası’na yönelmesi ve yabancı sermaye hareketlerinin hızlanması nedeniyle döviz kurlarının, 2005 yılı başından itibaren 2001 yılı seviyelerine gerilediği, bu gelişmelerin zaten değerli olan reel döviz kurunu daha da değerli hâle getirdiği ve dolayısıyla ithalatta önemli artışların yaşanmasına neden olduğu görülmektedir (Altınok, 2007:37). 2005 yılına ait dış ticaret verileri incelendiğinde Türk Lirasının değerlendirilmesine bağlı olarak gerçekleştirilen ithalatın artış gösterdiği ve bir önceki yıla oranla % 19.7 oranında artışla 116.7 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. İhracat gelirleri ise bir önceki yıla oranla %16,3 oranında bir artışla 73,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ancak 2005 yılı

itibariyle oransal olarak ihracat gelirleri ithalat harcamalarının gerisinde kalmıştır. 2005 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı ise, 2001 yılından beri süre gelen azalış trendini devam ettirerek % 62,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dış ticaret açığı ise yaklaşık olarak %25 artarak 43.2 milyar dolar olmuştur (Kaya, 2006:2)

2006 ve 2007 yıllarında dış ticarete, 2005 yılında yaşanan gelişmelere benzer gelişmelerin yaşandığı, gerek ihracatta gerekse ithalatta artışların devam ettiği, ancak 2007 yılında 2006 yılına oranla ihracatın ithalattan daha yüksek oranda artış gösterdiği ve bu nedenle ihracatın ithalatı karşılama oranının yükseldiği görülmektedir. 2006 yılında 85,5 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirleri 2007 yılında % 25.4 oranında bir artışla 107.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde 2006 yılında 139.5 milyar dolar olan ithalat harcamalarının 2007 yılında %21.8 oranında artışla yaklaşık 170 milyar dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Görüldü üzere 2007 yılında 2006 yılına oranla ihracat gelirleri ithalat harcamalarından daha yüksek oranda gerçekleşmiş ve bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak ihracatın ithalatı karşılama oranının bir önceki yıla oranla çok az da olsa yükselişle % 63.1'e ulaştığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda 2006 yılında cari işlemler açığının 54 milyar dolar ve 2007 yılında yaklaşık olarak 63 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve dış ticaret açığının ciddi boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. 63 milyar dolar dış ticaret açığını, 1993 yılındaki 14 milyar dolar ve 2000 yılındaki 29 milyar dolar ile yani kriz öncesi yılların dış ticaret açıkları ile kıyaslandığında durumun ciddiyeti daha da iyi anlaşılmaktadır (Ertuna, 2008:25-26). 2006 yılında hem ihracatın hem de ithalatın genişlemesine karşın yükselen cari işlemler açığı giderek yapısal bir sorun haline gelmiştir. Özellikle 1990 sonrası dönemde genellikle ithalat, ihracattan daha hızlı artmaya devam ettiği için ihracatın ithalatı karşılama oranı 1991-2006 döneminde %60 civarında olmuş ve dış ticaret açığı büyümüştür (Sezgin, 2009:181).

2002 yılı sonrası ise kurlardaki azalışa ve Türk Lirasının değerlenmesine bağlı olarak ihracat sürekli artmıştır. Özellikle 2007 yılında ihracatta önceki yıllara göre yaklaşık %25 oranında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Bu artışın ithalattaki artıştan daha yüksek olduğu görülmektedir. Düşük kur seviyesine rağmen ihracatta gerçekleşen bu artışın en önemli sebebinin, ihracatçıların dış piyasadaki pazarlarını korumak ve üretimlerini devam ettirebilmek için üretim sürecinde verimliliği artırmaları, yeni üretim teknikleri

geliştirerek ve ucuz girdi sağlayarak üretim maliyetleri düşürmeleri olmuştur. Kuşkusuz ihracatta gerçekleşen bu artışta bölgesel ve sektörel ölçekte yapılan girişimlerinde önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir (Şeno1, 2007:8).

2008 yılına ait dış ticaret ile ilgili verileri incelendiğinde, yine önceki yıllara oranla önemli artışların gerçekleştiği ve gerek ihracat gerekse ithalatta önemli artışlar sağlanmıştır. 2007'de 170 milyar dolar olan ithalat tutarı 2008'de %18,7 oranında artışla yaklaşık olarak 202 milyar dolara ve 107 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin ise 23.1 artışla 2008 yılında 132 milyar ulaştığı ve dış ticaret açığının 2008 yılında daha da büyüyerek yaklaşık 70 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2008 yılında da bir önceki yılda ortaya çıkan ihracatın ithalattan fazla artış göstermesi yönündeki eğilim devam etmiş bulunmaktadır. Ayrıca iç piyasada ortaya çıkan tüketim talebinin azlığı, ithalatı doğrudan olumsuz etkilediği için, dış ticaret açığının artış göstermesine karşın, bu açığın kısmen de olsa frenlenmiş olduğu görülmektedir. Özellikle mal ve hizmet ithalatının artış hızı, yurtiçi talepteki azalmayla bağlantılı olarak yavaşlamış ve ithalat 2008 yılında bir önceki yıla nazaran yüzde 3,1 oranında azalmıştır. İthalat artış hızının yavaşlamasında, yurtiçi talepteki gerilemeye ek olarak, ihracatın bir önceki yıla nazaran çok az da olsa yavaşlamış, bunda ara malı ithalatındaki gerileme de etkili olmuştur (DPT, 2009:7) 2008 yılının ihracat verileri incelendiğinde ihracat, özellikle Ocak-Eylül döneminde yüksek performansını sürdürmüş ancak uluslararası piyasalarda yaşanan olumsuz gelişmelerin etkisiyle Ekim ayından itibaren azalma eğilimine girmiş ve yılsonu itibariyle ihracat, 132 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (DPT, 2009:16) 2008 yılı itibariyle dış ticaret açığı yaklaşık 70 milyar dolara yükselmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da ihracatın ithalattan daha çok artış göstermesi nedeniyle bir önceki yıla göre az da olsa yükselerek % 65,4 olarak gerçekleşmiştir.

2009 ve 2010 yıllarında ise ihracat ve ithalat değerleri açısından iki farklı tablo ile karşı karşıya kalınmıştır. Tablo 15. de yer alan veriler, 2009 yılında Avrupa da başlayan ve hızla yayılan küresel krizden Türkiye'nin de dolaylı da olsa önemli oranda etkilendiğini ortaya koymaktadır. Dünyada ve Avrupa da yaşanan ekonomik durgunluğa bağlı olarak Türkiye'nin gerek ihracat gerekse ithalat değerlerinde çok önemli azalışlar yaşandığı görülmektedir. Türkiye'nin 2009 yılındaki ihracat gelirleri, yaklaşık 30 milyar dolar azalarak 102,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat gelirlerindeki bu gerileme,

bir önceki yıla oranla % 22,6 oranında bir azalışı ifade etmektedir. Benzer bir eğilim ve hatta daha fazlası ithalat harcamaları içinde söz konusudur. 2008 yılında yaklaşık 202 milyar dolar seviyesindeki ihracat harcamalarının, 2009 yılında 140,9 milyar dolara kadar gerilediği görülmektedir. İthalat harcamalarındaki bu azalışı oransal olarak değerlendirdiğimizde ithalat harcamalarının bir önceki yıla oranla % 30,2 azaldığını söylemek mümkündür. Ayrıca 2009 yılında dış ticaret hacminin de 216,1 milyar dolar gerçekleşerek önemli ölçüde daraldığı ve 2006 yılındaki 225,1 milyar dolar seviyesinin de altında gerçekleştiği görülmektedir. Dış ticaret açısından 2009 yılı için yaşanan en önemli ve olumlu gelişme ise, Avrupa da ve dünyada yaşanan ekonomik durgunluğa bağlı olarak ithalat harcamalarının ihracat gelirlerinden neredeyse 2 kat daha fazla azalış göstermesi ve bu azalışa bağlı olarak dış ticaret dengesindeki açığın yaklaşık 31 milyar dolar azalmasıdır. Dış ticaret açığındaki bu azalış, ihracatın ithalatı karşılama oranında olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve 2009 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla oranla yaklaşık % 7 artış göstererek, % 72,4 seviyesine ulaşmıştır. 2010 yılında ise, 2009 yılının aksine, Avrupa ve dünya ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelere ve ekonomideki canlanmaya bağlı olarak, 2009 yılına nazaran Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamlarında, özellikle de ithalat harcamalarında özellikle önemli yükselişlerin yaşandığı görülmektedir. Tablo 15. de, 2010 yılındaki ihracat gelirlerinin yaklaşık 114 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve bir önceki yıla nazaran ihracat gelirlerinin % 11,5 oranında artış gösterdiği görülmektedir. 2010 yılında Türkiye'nin ihracat gelirleri artış göstermiş olsa da 2008 yılındaki 132 milyar dolar seviyesini yakalayamamıştır. 2010 yılındaki ithalat harcamaları ise, bir önceki yıla göre 45 milyar dolar artış göstererek 185,5 milyar dolara yükselmiştir. Bu değer, 2010 yılında ithalat harcamalarının bir önceki yıla göre % 31,6 oranında arttığı anlamına gelmektedir. İthalat harcamalarındaki artışın, ihracat gelirlerindeki artıştan 4 kat daha fazla gerçekleşmesi, dış ticaret dengesinin olumsuz yönde etkilenmesine ve dış ticaret açığının 71,5 milyar dolara kadar yükselmesine neden olmuştur. 2010 yılında gerçekleşen ithalat ve ihracat rakamları kullanılarak hesaplanan ihracatın ithalatı karşılama oranı ise bir önceki yıla oranla yaklaşık %9 artış göstermiş ve % 61, 4 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 15. de yer alan veriler sayesinde 2010 yılında dünya ekonomisinde söz konusu olan canlanmaya bağlı olarak dış ticaret hacminin önemli

oranda artış gösterdiğini ve bir önceki yıla göre yaklaşık 110 milyar dolarlık artışla 326 milyar dolar olarak gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Türkiye ekonomisinin artan oranda küresel ekonomiyle bütünleşmesi neticesinde üretim ve ihracat hacminde önemli artış gözlenmiştir. Nitekim 1990'lı yıllarda ortalama %3,5 olan yıllık büyüme oranı 2002-2010 yılları arasında ortalama %6 düzeyine yükselmiştir. Aynı dönemlerde yıllık ihracat gelirleri, dolar bazında ortalama %9,1'den %22,8'e çıkmıştır. Üretim ve ihracat hacmindeki artışlar, beraberinde ithalat hacminin de yükselmesine ve hatta ithalatın ihracattan daha yüksek oranda gerçekleşmesine neden olmuştur. Nitekim 1994-2010 döneminde gerçekleşen ara malı ithalatı, sanayi üretimine oranla 2,5 kat daha hızlı artış sergilemiştir. Ayrıca aynı dönemde dış ticaret hadleri gerilemiş, özellikle ana ihracat kalemi olan nihai malların fiyatı, temel ithalat kalemi olan ara mallarının fiyatlarına göre önemli oranda azalış göstermiştir. Sonuç olarak, üretimde kullanılan ithal girdi miktarının artış göstermesine karşın dış ticaret hadlerinde görülen düşüşler dış ticaret açığının artarak devam etmesine neden olmuştur (Saygılı ve diğ., 2010:3).

Üzerinde inceleme yapılan dönemin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, 2002-2007 yılları arasında sanayi üretiminde kullanılan işlenmiş ve işlenmemiş hammadde ile yarı mamul madde şeklindeki ara malları ve yatırımda kullanılan sermaye malları ithalatına bağımlı bir sanayi yapısına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bu bağımlılığın daha önceki dönemlere göre dış ticaret dengesinin yüksek oranlarda açık vermesinde ve dış ticaret açığının giderek büyümesinde önemli rol oynadığı, 2007-2008 yıllarında ise sermaye mallarında gerçekleşen olumlu gelişmelerin, dış ticaret açığının yavaşlamasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişme, yurt içinde sermaye malı üretiminde sağlanan olumlu gelişmeler ve yavaşlayan yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır. Ayrıca üzerinde durulan dönem itibariyle ihracat, görece yüksek bir performans sergilemiş olmakla birlikte, bir taraftan iç pazara yönelik üretim gerçekleştirilen sektörlerin büyümesi, diğer taraftan yatırım ve tüketim malı talebinin uyardığı ithalat artışı nedeniyle oluşan dış ticaret açığı, makroekonomik istikrar önünde risk teşkil etmektedir (Saygılı ve diğ., 2010:11). Ancak dış ticaret açığına neden olan ithalattaki artış, beraberinde ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Söz konusu dönemde gerçekleştirilen ithalatın önemli bir kısmını petrol ve sermaye malları

oluşturmaktadır. Sermaye malları içinde enerji, hammadde, bilgi ve teknoloji ön plana çıkan unsurlar olarak karşımıza çıkmakta, bu durum ise, dış açığın artmasına neden olmaktadır. İhracatın, artış göstermesine karşın gerçekleştirilen ithalat karşısında yetersiz kalması, dış açığın kapatılmasını engellemektedir. 2005 yılı itibariyle ihracat 73.4, ithalat 116.7 milyar dolar iken 2006 yılı için rakamlar sırasıyla 85.5 ve 139.5 milyar dolar olmuştur. Buna göre Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık % 63 seviyesindedir. Ayrıca 2006 yılındaki yüksek oranlı petrol fiyatlarındaki artışların dış ticaret açığının büyümesinde etkili olduğu görülmektedir (Gündüz, 2008:89).

Türkiye’nin ithalatının yaklaşık %70’ini ara malı ithalatı oluşturmaktadır. 2006 yılında da, gerçekleşen toplam 139,5 milyar dolar ithalatın yaklaşık %71,4’ü yani 99,6 milyar doları ara malı ithalatıdır. Türkiye’nin ithal ettiği ara malları ağırlıklı olarak, sanayi için işlem görmüş ve görmemiş hammaddeler, işlem görmüş ve görmemiş yakıt ve yağlar, esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş ve işlenmemiş hammaddeler ile yatırım mallarının aksam ve parçalarından oluşmaktadır (Hepaktan, 2008:8). İthalatta benzer süreç 2008 yılında da yaşanmış ve ithalat ağırlıklı olarak ara mallardan oluşmuştur. İthali gerçekleştirilen ara malının toplam ithalat içerisindeki payı 2008 yılında, 2006 yılındaki orana çok yakın olmuş ve %72,8 olarak gerçekleşmiştir. Ara, yatırım ve tüketim malları ayrı ayrı değerlendirildiğinde, ara mallarının ithalat içerisindeki payının görece istikrarlı bir seyir izlediği, 1996 yılından sonraki süreçte tüketim mallarının payında yine aramalarında olduğu gibi istikrarlı bir artış gerçekleştiği, buna karşın yatırım mallarının payında azalış yaşandığı dikkat çekmektedir (Saygılı ve diğ., 2010:8). 2009 ve 2010 yılında ise dış ticaretin ülke dışındaki ekonomik gelişmelerden önemli oranda etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 2009 yılında yaşanan küresel kriz doğal olarak Türk ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiş ve buna bağlı olarak ihracat harcamalarında ve ithalat gelirlerinde azalışlar söz konusu olmuş, 2010 yılında ise, yaşanan olumlu gelişmeler ülkenin ihracat ve ithalat değerlerinin artış göstermesinde etkili olmuştur.

Global ekonomide son yıllarda yaşanan gelişmelerin Türkiye açısından olumlu olduğu görülmektedir. Dünya üretiminin ve ticaretinin, 2001 yılında yaşanan yavaşlamanın ardından tekrar canlanması ve önümüzdeki yıllara ait büyüme tahminlerinin olumlu yönde revize edilmesi Türkiye’nin ihracatı için pozitif gelişmelerdir. Ancak Türkiye’nin

üretimde ve ihracatta giderek ithal girdilere bağımlılığının artması, Türkiye'nin ihracat ürünleri maliyetini arttırmakta ve rekabet gücünü olumsuz etkileyerek dış ticaret dengesi üzerindeki olumsuz etkilere neden olmaktadır. Üretimin, dolayısıyla ihracatın ithal girdilere olan bağımlılığındaki artış, son yıllarda hızlı bir gelişme gösteren hizmet ihracatı için de geçerli olmaktadır. Üretim sürecinde karşılaşılan ve giderek artış gösteren ithal girdi bağımlılığı, üretim maliyetlerinin artış göstermesine neden olmaktadır. Bu nedenle ithal girdi fiyatlarından kaynaklanan maliyetleri azaltılmak için Türk Lirası'nın aşırı değerli tutulmasını gerekmektedir (Aktan, 2006:85). Fakat uygulanan aşırı değerli kur politikası ve dolayısıyla aşırı değerlenen Türk Lirası, fiyatları ihracat yapan sektörlerin aleyhine değiştirerek hem ihracatın gelişmesini engellemekte hem de ülke içi sanayi sektörlerinin üretim gerçekleştirebilmek için ithalata olan bağımlılığının artmasına neden olmaktadır (Albeni ve diğ., 2005:274). Bu uygulamanın aksine Türk Lirasının değerinin düşürülmesine yönelik bir kur uygulaması ise, ihracat artışı için bir ön koşul olurken böyle bir kur, üretim maliyetlerini arttırarak ihracatta rekabet gücünün kaybına yol açmaktadır. Sonuç olarak, ticari dengesizliğin uygulanacak bir döviz kuru politikasıyla çözülemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle ihracatın arttırılabilmesi ve dengesizliğin giderilmesi için parasal faktörlerden ziyade reel faktörlere ağırlık verilmesi ve üretim yapısının ciddi olarak ele alınması, sanayi stratejisinin üretimde dışa bağımlılığı azaltacak bir şekilde değiştirilmesi ve Türk sanayinin üretim yapısının dışa bağımlı olmaktan kurtarılması gerekmektedir (Aktan, 2006:85)

2.1.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Dünya Ticareti İçerisindeki Payı

Teknoloji ve ulaşımda yaşanan olumlu gelişmeler ve küreselleşme süreci sonucunda, dünya ticaretinde yaşanan hızlı gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de bu gelişmelerden payına düşeni almış ve dış ticaretinde önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak dünya ticaretinde yaşanan artış önemli boyutlara ulaştığı için Türkiye'nin dünya ticaretinden aldığı payın oransal olarak sınırlı kaldığı görülmektedir. 1980 yılından günümüze uzanan süreçte Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeler daha önceki konularda incelenmiş bulunmaktadır. Türkiye'nin dış ticarete meydana gelen gelişmeler sonucunda Türk dış ticaretinin dünya ticareti içinde bulunduğu yeri görmek açısından istatistikî verilerden yararlanmak yerinde olacaktır.

Tablo 16. Dünya Dış Ticaret Verileri (1980-2010)**(Milyon Dolar)**

Yıllar	Dünya İhracatı (1)	Dünya İthalatı (1)	Türkiye İhracatı (2)	Türkiye İthalatı (2)	İhracatın Dünya İhracatı İçindeki Payı	İthalatın Dünya İthalatı İçindeki Payı
1980	2.034.000	2.075.000	2.910	7.909	0.1	0.4
1985	1.954.000	2.015.000	7.958	11.913	0.4	0.6
1990	3.449.000	3.550.000	12.959	22.302	0.4	0.6
1994	4.326.000	4.426.000	18.105	23.270	0.4	0.5
1995	5.161.000	5.278.000	21.637	35.709	0.4	0.7
1996	5.391.000	5.536.000	23.224	43.626	0.4	0.8
1997	5.581.000	5.736.000	26.261	48.558	0.5	0.8
1998	5.500.000	5.682.000	26.974	45.921	0.5	0.8
1999	5.711.000	5.920.000	26.578	40.671	0.5	0.7
2000	6.456.000	6.727.000	27.775	54.503	0.4	0.8
2001	6.191.000	6.485.000	31.334	41.399	0.5	0.6
2002	6.493.000	6.745.000	36.059	51.553	0.6	0.8
2003	7.586.000	7.865.000	47.253	69.340	0.6	0.9
2004	9.222.000	9.571.000	63.167	97.540	0.7	1.0
2005	10.493.000	10.857.000	73.476	116.774	0.7	1.0
2006	12.124.000	12.429.000	85.535	139.576	0.7	1.1
2007	13.998.000	14.270.000	107.272	170.063	0.7	1.1
2008	16.127.000	16.415.000	132.027	201.964	0.8	1.2
2009*	12.373.500	12.509.900	102.142	140.928	0.8	1.1
2010*	15.077.300	15.140.900	113.980	185.541	0.7	1.2

Kaynak : (1) IMF-IFS Yearbook 2000 and 2009 and October 2009, World Economic Outlook Database, October 2009.

(*) 2009 ve 2010 verileri İMF, International Financial Statistics (IFS) 2011.

<http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449318&d=33061&e=169393> (25.06.2011)

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ); International Trade Statistics 2009.

(2) TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: <http://www.tuik.gov.tr> (25.06.2011).

İhracatın 1980-1995 dönemindeki gelişimi incelendiğinde, 1980’de 2,9 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin, ekonominin dışa açılması ve dünya ekonomilerine entegre olabilmesi amacıyla uygulanan dış ticareti geliştirmeye yönelik teşvik politikaları sonucu, ihracat gelirleri 1990 yılında yaklaşık 4,5 kat artış göstererek 13 milyar dolar düzeyine ulaşmış ancak, daha önce ayrıntılı bir şekilde belirtilen çeşitli iç ve dış faktörlerin olumsuz etkileri nedeniyle 1990-1995 döneminde artış hızı yavaşlamış ve sırasıyla 1994 yılında 18.1 milyar dolar, 1995 yılında ise, 21.6 milyar dolar düzeyine gerçekleşebilmiştir. İhracat gelirlerinin artış hızındaki yavaşlamanın en önemli gerekçesi olarak, 1990-1994 yılları arasında gelişmiş ülkelerde ve özellikle Avrupa ekonomisinde durgunluk yaşanması ve bu durgunluğun makro ekonomik göstergelerde bozulmaya neden olması gösterilebilir. Bu süreçte döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar ve sonrasında uygulanan kur politikaları da ihracatın seyrinde önemli bir

rol oynamıştır. Daha öncede belirtildiği üzere 1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi, Türkiye'nin uluslar arası piyasalardaki rekabet gücünü olumlu yönde etkileyerek 1994 ve 1995 yıllarında ihracatın iyi bir performans göstererek ihracat gelirlerinin sırasıyla 18.1 ve 21.6 milyar dolara ulaşmasına imkan sağlamış ancak ihracattaki bu olumlu gelişmeler Türkiye'nin dünya ihracatı içindeki payını değiştirmemiştir. 1995 yılında ihracatın yüksek oranda artış göstermesinde, TL'nin reel olarak önemli oranda değerlenmesi yanında, Tablo 16.'daki verilerden anlaşılacağı üzere dünya ticaretindeki 800 milyar dolarlık artışında önemli etkisi olmuştur. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girişinden sonra hem ihracatında hemde ithalatında artış olmuştur. 1995 yılında 21,6 milyar dolar olan ihracat toplamı, 2001 yılında 31,3 milyar dolar 2004 yılında ise 63,1 milyar dolar seviyesine ulaşana kadar hızla artmıştır. 1996 yılından itibaren 2000 yılı haricinde ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek iyileşmiş 2001 yılında %77 seviyesine ulaşmış sonraki yıllarda ise gerilemiştir. 2001 yılında gerçekleşen ihracat artışında finansal krizle birlikte TL'nin değer kaybetmesinin de etkili olduğu söylenebilir (Aydoğuş, 2006:18). 2001 yılında gerek iç piyasada gerekse dünyada yaşanan durgunluğun ardından dış ticarete bir yükselme trendi ortaya çıkmış ve bu yükseliş 2004 yılına kadar devam etmiştir.

Kriz yılları hariç Türkiye'nin ihracatı 1994-2004 yılları arasında sürekli olarak, dünya ihracat artış hızının üzerinde bir artışla, yıllık ortalama % 12,5 olarak gerçekleşmiş ve bu gelişme sonucu dünya ihracatındaki payı 1994'de % 0,42'den 2004'de % 0,70'e yükselmiştir. Bu olumlu bir performanstır. Fakat ithalatın gelişmesine baktığımızda, ithalat artış hızının ihracat artış hızından daha yüksek olduğu ve yıllık ortalama %14,3 olarak gerçekleştiği görülür. Bu artış dünya ortalamasının yaklaşık iki katıdır (Aktan, 2006:79-80). Dolayısıyla Türkiye'nin ihracatının iyi bir performans göstermesine karşın ticaret dengesindeki açığın giderek artmasının, ithalattaki artıştan kaynaklandığı açıkça görülmektedir. 2004 yılı itibariyle dünya ticaretine baktığımızda ise, dünya üretimi ve ticareti 2004 yılında, 1997 yılından sonraki süreçte en hızlı büyüme oranına sahip olmuştur. 2004 yılı itibariyle dünya ihracatı yaklaşık olarak 9.2 trilyon dolar olarak gerçekleşirken ithalatı yaklaşık olarak 9.5 trilyon dolar olmuştur. Bu rakamlar gerek ihracatta gerekse ithalatta bir önceki yıla göre yaklaşık 2 trilyon dolarlık bir artışa işaret etmektedir. 2004 yılından sonraki iki yılda ise dünya ekonomisinde bir yavaşlama gözlenmektedir. Dünya üretimindeki bu yavaşlamanın nedeni büyük sanayileşmiş

ülkelerde, Latin Amerika ülkelerinde ve Doğu Asya ülkelerinin bir kısmında yaşanan ekonomik büyüme hızındaki yavaşlamadır. Euro bölgesi ekonomileri ve Japonya'nın güçlü performansları, A.B.D. ekonomisindeki yavaşlamayı telafi edememiştir. Her iki bölge de iç dengesizlikleri ve dünya ticaretinde yaşanan dengesizlikleri giderecek dinamizme sahip olamamıştır. Nitekim 2004 yılının ikinci yarısından itibaren Euro bölgesi ve Japonya'da büyümenin belirgin bir şekilde yavaşladığı görülmektedir (Aktan, 2006:70-71).

2006 yılı verilerine göre dünya toplam ihracatı 12.124 milyar dolar, dünya ithalatı ise 12.429 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılı verilerine göre Türkiye'nin payı dünya ihracatında % 0.7 dünya ithalatında ise % 1.1'dir. Türkiye en çok ihracat yapan ülkeler sıralamasında 34. sırada, en çok ithalat yapan ülkeler sıralamasında ise 21. sırada bulunmaktadır (TÜİK, 2008:25). Söz konusu oranlar, Türkiye'nin dış ticaretinin toplam dünya ticaretindeki payının düşük olduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin, dünya ticaretinde %0,7 gibi bir oranla, önemsiz bir paya sahip olması, gelişmiş ülkelere belirlenen fiyatlara uyma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. İthal ürünlerinin, petrol ve petrol ürünleri ile mamul mallara bağımlı olması, ithalatı oluşturan mamul malların fiyatlarının, genellikle monopol ve oligopol piyasalarda belirlenmesi, ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesine yol açmaktadır (Hepaktan, 2008:18).

2007 ve 2008 yıllarında ise ihracat ve ithalatımızda artışlar yine devam etmiştir. 2007 yılında ihracatı bir önceki yıla oranla %25,3 artışla 107,2 milyar dolara ulaşmış ve böylece ihracat, ilk defa 100 milyar dolar seviyesini geçmiştir. Ayrıca ihracat gelirlerinde söz konusu olan bu olumlu gelişme, Türkiye'nin dünya ihracatı içerisindeki payının yükselmesine neden olmuştur. 2008 yılında da yine yükseliş eğilimi devam etmiş ve ihracatımız 132 milyar dolara kadar yükselmiş, dünya ihracatı içerisindeki payımız ise %0.80'e kadar yükselmiştir. Benzer gelişmeler ithalat içinde söz konusu olmuş ve 2007 yılında gerçekleştirilen ithalatımız 170 milyar dolarla dünya ithalatının %1.1'ini oluştururken 2008 yılında gerçekleştirilen ithalat rakamı 200 milyar doları aşmış ve dünya ithalatının %1.2'sine tekabül etmiştir. Bununla birlikte benzer oranların 2009 ve 2010 yıllarında da tekrar ettiği görülmektedir. 2009 yılında Türkiye'nin ihracat değeri azalmış olmasına karşın dünya ticaretinde de yaşanan durgunluğa bağlı olarak

dünyanın ihracat hacmi de azalış göstermiş, dolayısıyla Türkiye'nin ihracat değerinin dünyanın ihracat değeri içindeki payı herhangi bir değişim göstermemiş ve % 0.8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin ithalat harcamaları azalmasına karşın dünya ithalat hacminin de daralması, Türkiye ithalatının dünya ithalatı içindeki payını oransal olarak çok etkilememiş ve Türkiye'nin ithalat harcamalarının dünya ithalatı içindeki payı % 1.1 olarak gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde söz konusu oranlarda 2010 yılında da çok büyük değişiklikler söz konusu olmamış ve 2010 yılında ihracatın dünya ihracatı içindeki payı, % 0.7 ve ithalatın dünya ithalatı içindeki payı % 1.2 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Türkiye'nin toplam dış ticaretinin dünya toplam ticareti içinde aldığı payı görebilmek ve genel bir değerlendirme yapabilmek için Tablo 17.'yi incelemekte yarar vardır.

Tablo 17. Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaretin Toplam Dünya Ticareti İçindeki Payı

Yıllar	Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (2) (Milyar Dolar)	Dünya'nın Dış Ticaret Hacmi (1) (Milyar Dolar)	Dış ticaretin Toplam Dünya Ticareti İçindeki Payı (%)
1980	10.819	4.109.000	0,26
1990	35.261	6.999.000	0,50
2000	82.278	13.183.000	0,62
2001	72.733	12.676.000	0,57
2002	87.612	13.238.000	0,66
2003	116.593	15.451.000	0,75
2004	160.707	18.793.000	0,86
2005	190.250	21.350.000	0,89
2006	225.111	24.553.000	0,92
2007	277.335	28.268.000	0,98
2008	333.991	32.542.000	1,03
2009*	243.070	24.883.400	0,98
2010*	299.521	30.218.200	0,99

Kaynak : (1) IMF-IFS Yearbook 2000 and 2009 and October 2009, World Economic Outlook Database, October 2009.

(*) 2009 ve 2010 verileri IMF, International Financial Statistics (IFS) 2011.

<http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449318&d=33061&e=169393> (25.06.2011)

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ); International Trade Statistics 2009.

(2) TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: <http://www.tuik.gov.tr> (25.06.2011).

Verileri kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır

Tablo 17. incelendiğinde, Gümrük Birliğinden sonraki yıllarda ve özellikle 2000 yılından sonra dış ticaret hacminin hızla arttığı ve 1990 yılında yaklaşık 34 milyar dolar olan dış ticaret hacminin 2000 yılında Gümrük Birliğinin de etkisiyle yaklaşık 3 kat artışla 98 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2001 yılında yaşanan ülke tarihinin en büyük krizi nedeniyle dış ticaret faaliyetleri gerileme gösterse ve dünya ticareti içindeki payı azalsa da 2002 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaret hacminin ve dünya ticareti içindeki payının sürekli artış gösterdiği ve 2008 yılı itibariyle %1'e ulaştığı görülmektedir. 2008 yılından sonra da Türkiye'nin dış ticaret hacmi ile Dünya'nın dış ticaret hacminin birbirine paralel bir seyir izlediği ve Türkiye'nin dış ticaret hacminin, dünya ticaret hacmi içindeki payının sırasıyla 2009 yılında % 0,98 ve 2010 yılında da % 0,99 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin dış ticaretindeki artışı sadece Gümrük Birliğine bağlamak doğru olmamakla birlikte, artışın gerçekleşmesinde önemli unsurlardan biri olarak kabul etmek yerinde olacaktır. Özellikle dünya ticaret hacmindeki gelişmelerde Türkiye'nin dış ticaretini etkilemiştir. İstatistiki veriler yeniden gözden geçirilirse, 2001 yılında dünya ticaret hacminde de bir azalmanın olduğu görülmektedir ve bu azalışın doğal olarak Türkiye'de etkilenmiştir. Ancak 2002 yılından itibaren dünya ticareti de sürekli olarak artış göstermiştir. Dünya üretim ve ticaretinin 2001 yılındaki yavaşlamasının ardından, tekrar canlanmasında rolü olan etmenler arasında Güney Asya ülkelerinde, özellikle Hindistan ve Çin'de hızlı büyümenin sürmesi, bu gelişmelere bağlı olarak birincil mal fiyatlarının artışı, Güney-Güney ticaretinin gelişmesi ve sanayileşmiş ülkeler ile GOÜ arasında yeni bir gelir dağılımının ortaya çıkması gibi dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler, Türk dış ticaretini özellikle de ihracatını olumlu yönde etkileyecek gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olumlu gelişmelere karşın Türkiye'nin dış ticaret dengesinde giderek artan açığın nedenlerini dış faktörlerde aramak yerine Türkiye'nin üretim yapısına bakmak gerekmektedir (Aktan, 2006:69). Özellikle birincil malların fiyatlarındaki artışa ek olarak üretimin dolayısıyla ihracatın ithal girdilere bağımlılığın giderek artması, Türkiye'nin ihraç ürünleri maliyetinin artarak rekabet gücünü olumsuz etkilemesine ve dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ticari alanda yaşanan dengesizlik sorununun çözümü, üretim yapısının ciddi olarak ele alınması ve sanayi stratejisinin üretimde dışa bağımlılığı azaltacak şekilde değiştirilmesinde yatmaktadır (Aktan, 2006:85).

Gerçekleştirilen dış ticaretin ağırlıklı olarak hangi sektörlere, hangi mal grubuna ve hangi ülkelere yönelik olduğuna yönelik açıklamalarımız diğer bölümlerimizin konusunu teşkil etmektedir.

2.1.4. Gümrük Birliği'nin Dış Ticaret Üzerine Etkileri

1996 yılı Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesi nedeniyle dış ticaret faaliyetleri açısından önemli gelişmelerin yaşanması beklenen bir yıl olmuştur. Ancak 1996 yılı itibariyle dünya ticaret hacminin sınırlı bir artış göstermesi ülkemizin dış ticaret hacminin de sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu dönemden itibaren Türkiye'nin dış ticaretinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı artış göstermeye başlamıştır.

Uzun yıllardır dünyada hızla gelişen küreselleşme eğilimiyle birlikte, ülkeler hem yoğun rekabetten korunmak hem de dünya ile bütünleşme sürecini tamamlamak amacıyla çeşitli ekonomik bütünleşme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu süreç içerisinde küresel rekabet ortamında ayakta kalmaya çalışan ülkeler, dünya ticaretinde yaşanan değişimlere ayak uydurabilmek için dış ticaret politikalarını çağın gereklerine uygun olarak yeniden düzenlemek durumunda kalmışlardır. Bu çerçevede özellikle serbest ticaret anlayışının uluslar arası ticarete hâkim olduğu ve dış ticareti kısıtlayan tarifeler ile kotaların gittikçe azaldığı görülmektedir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle sanayileşmiş ülkeler, dış ticareti canlandırmak amacıyla ekonomik bütünleşme sürecine girmiş ve çeşitli organizasyonlar kurmuşlardır. Belirtilen amaçlarla oluşturulan organizasyonların en önemlisi şüphesiz AB ve üyeler arasında uygulanan Gümrük Birliği'dir. Gümrük Birliği'nin en önemli özelliği, birlik üyesi ülkeler arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılması ve birlik üyesi olmayan ülkelere karşı ortak bir tarife oranının uygulanmaya başlanarak, ortak ticaret politikalarının benimsenmesidir. Türkiye'de küreselleşen dünyada diğer dünya devletlerinden geri kalmamak adına özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında küreselleşme faaliyetlerini hızlandırmış ve IMF, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Kuzey Atlantik Paktı (NATO) gibi uluslararası kuruluşlara katılarak dışa açılma yolunda önemli adımlar atmıştır. Dışa açılma yolundaki en önemli adımlardan birisi ise 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'ne katılmak olmuştur (Nart, 2010:2874). Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesi ile birlikte birlik üyesi olan ülkelerle

gerçekleştirilen dış ticaret zaman içinde Türkiye'nin dış ticaret hacmini arttırmış ve Türkiye'nin dünya ticareti içinde payının artmasına neden olmuştur.

Tablo 18. Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı

(Milyon \$)												
Yıl	GENEL					AVRUPA BİRLİĞİ					AB'nin Payı (%)	
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth	İhr.	Değ (%)	İth.	Değ (%)	İhr/İth	İhr.	İth.
1993	15,348	---	29,429	---	52.2	7,599	---	13,875	---	54.8	49.5	47.1
1994	18,105	18.0	23,270	-20.9	77.8	8,635	13.6	10,915	-21.3	79.1	47.7	46.9
1995	21,636	19.5	35,707	53.4	60.6	12,212	28.3	18,026	54.5	65.7	51.2	47.2
1996	23,224	7.3	43,627	22.2	53.2	12,569	13.4	24,321	44.2	51.7	54.1	55.7
1997	26,261	13.1	48,559	11.3	54.1	13,435	6.8	26,119	7.4	51.4	51.1	53.8
1998	26,974	2.7	45,921	-5.4	58.7	14,813	10.2	25,282	-3.2	58.6	54.9	55.1
1999	26,587	-1.4	40,671	-11.4	65.4	15,424	4.1	22,530	-10.9	68.5	58.0	55.4
2000	27,775	4.5	54,503	34.0	51.0	15,664	1.5	28,527	26.6	54.9	56.4	52.3
2001	31,342	12.8	41,399	-24.0	75.7	17,546	12.0	19,823	-30.5	88.5	56.0	47.9
2002	36,059	15.1	51,553	24.5	69.9	20,415	16.4	25,689	29.6	79.5	56.6	49.8
2003	47,252	31.0	69,339	34.5	68.1	27,394	34.2	35,140	36.8	77.9	58.0	50.7
2004	63,167	33.7	97,540	40.7	64.8	36,581	33.5	48,103	36.9	76.0	57.9	49.3
2005	73,476	16.3	116,774	19.7	62.9	41,365	13.1	52,696	9.5	78.5	56.3	45.1
2006	85,535	16.4	139,576	19.5	61.3	47,935	15.9	59,401	12.7	80.7	56.0	42.5
2007	107,272	25.4	170,063	21.8	63.1	60,399	26.0	68,612	15.5	88.0	56.3	40.3
2008	132,003	23.1	201,823	18.7	65.4	63,390	4.9	74,801	9.1	84.7	48.0	37.1
2009	102,142	-22.6	140,928	-30.2	72.4	47,013	-25.8	56,587	-24.3	83.0	46.0	40.1
2010	113,980	11.5	185,541	31.6	61.4	52,731	12.1	72,242	27.6	72.9	46.2	38.9

Kaynak: DTM ve TÜİK (Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı) kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

1996 yılından itibaren AB-27 ile olan dış ticaret rakamları kullanılmıştır.

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&savac=5809>, (Erişim: 28.06.2011)

AB ülkeleriyle gerçekleştirilen dış ticaret rakamları incelendiğinde AB'nin toplam ticaretinde Türkiye'nin payının GB'den sonra yükseldiği ve Gümrük Birliği öncesi son yıl olan 1995 yılında %51.2 olan oranın, Gümrük Birliği sonrası 1996 yılında %54.1 e ulaştığı görülmektedir. Gümrük Birliği'ne üye olan ülkelere gerçekleştirilen ithalatın, genellikle yatırım malları ile ara girdilerden oluştuğu görülmektedir. Ancak zaman içerisinde bu durumun değişmiş ve yatırım malları ile ara mallarının payı hafif bir azalma eğilimine girmiş, ihracatta ise aynı malların payı gittikçe artmış bulunmaktadır. Tablo 18.'den de görüleceği üzere Gümrük Birliği'nin başlangıcını oluşturan 1996 yılından itibaren Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatın konjonktürdeki gelişmeler paralelinde dalgalı bir seyir izlediği gözlenmektedir. Yine 1996-2010 döneminin tamamı itibariyle dikkat çeken bir diğer özellik de, ihracatta meydana gelen artışın, ithalattaki artışın gerisinde kalmış olmasıdır. Ancak dönem itibariyle ihracat ile ithalat arasındaki fark çok büyük boyutlara ulaşmamıştır. Sadece 1997 yılında % 51.4'e kadar gerileyen AB'ne karşı ihracatın ithalatı karşılama oranınının 2001–2008 ortalaması

%81.7'dir. GB anlaşması sonrası Türkiye'nin AB'ye ihracatı, yıllar itibariyle ithalatından daha hızlı artış göstermiş bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin AB ülkelerine karşı rekabet gücünün de arttığını göstermektedir (Nart, 2010:2877-2878). Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri, AB ülkeleri ile dengeli bir dış ticaret ilişkimizin olduğunu göstermektedir. Ülkemizde 2007 yılı itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı toplamda % 63.1 iken aynı yıl AB ülkeleri ile gerçekleştirilen ihracatın ithalatı karşılama oranı % 88'dir. Bu durum, Türkiye'nin giderek artan dış ticaret açıklarında, AB ülkeleri ile dış ticaretinin önemli bir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Rusya, Çin ve petrol ihraç eden ülkelerle gerçekleştirilen dengesiz dış ticaret faaliyetleri, Türkiye'nin oldukça düşük oranlarda seyreden ihracat/ithalat oranının temel sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. AB kaynaklı dış ticaret açığımızın toplam dış ticaret açığımız içindeki payı, son yıllarda giderek azalmaktadır. Bu oran 2006 yılında yaklaşık % 20'lere kadar gerilemiştir.

İstatistiki verilerden anlaşılacağı üzere, AB'ne üye ülkeler ile Gümrük Birliği'ne girilmesinden itibaren ihracatımızda yıllar itibariyle çok yüksek oranlarda değişimler gerçekleşmediği ve istikrarlı bir şekilde AB ülkelerine yaptığımız ihracatın toplam ihracatımızın yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. AB ülkeleri ile dış ticaretimiz ithalat açısından değerlendirildiği zamanda benzer bir eğilimle karşılaşılmaktadır. Ancak 1996 yılından sonraki süreçte gerek ihracat gerekse ithalatta miktar olarak çok yüksek değişimler söz konusu olmuştur. Miktar olarak ithalattaki artış ihracattaki artıştan daha yüksektir. Pay olarak ise, 1996 yılında % 54,1 olan AB ülkelerine ihracatımızın toplam ihracatımız içindeki payı, 2003 yılında % 58'e yükselirken, 1996 yılında % 55,7 olan AB ülkelerinden yapılan ithalatımızın toplam ithalatımız içindeki payı ise % 50,7'ye kadar gerilemiştir. AB ülkelerine yönelik ihracat payındaki bu yükselişte Gümrük Birliği'nin etkisi olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Toplam ihracat rakamlarımıza bakıldığında Gümrük Birliği'nden hemen önceki yıl olan 1995'de AB'nin toplam ihracatımızdaki payı % 51,2 iken bu değer, 2000 yılında % 56,4'e yükselmiştir. Dolayısıyla, 1995 yılı değerlerine göre, toplam ihracatımız içindeki % 5,2 oranındaki bir pay üçüncü ülkelerden AB'ye yönelmiş ve AB'nin toplam ihracatımız içindeki nispi payında bir büyüme görülmüştür. Bununla birlikte toplam ithalatımız içinde AB'den gerçekleştirilen ithalatın payının, 1995 yılında % 47,2 iken 2000 yılında % 52,3'e çıktığı görülmektedir (Erdal, 2002:18). AB ülkeleri

ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalat faaliyetlerinin 2003 yılına kadar yükselen bir seyir izlediği görülmektedir.

2003 yılında %58 iken 2006 yılında %56 düzeyine kadar gerilemiş olduğu görülmektedir. Benzer şekilde AB ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatımızda 2003 yılından 2008 yılına kadar sürekli azalan bir seyir izlemektedir. AB ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın, 2003 yılından sonra azalmasında, diğer ülkelerin, ülkemiz ithalatında giderek daha fazla pay almasının önemli rolü bulunmaktadır. Ayrıca istatistiki verilerde dikkat çeken bir diğer nokta da, AB ülkelerinin sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini Gümrük Birliği'ne girmeden önce kaldırmış olması nedeniyle, Gümrük Birliği öncesi ve sonraki yıllarda AB ülkelerine yönelik olarak gerçekleştirilen ihracatımızın, toplam ihracat içinde aldığı payda çok büyük oranlarda değişikliklerin söz konusu olmadığıdır (Saçık, 2009:7) Ancak Gümrük Birliği öncesinde olduğu gibi sonrasında da AB, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmaya devam etmiştir. Uzun süreli ortaklık ilişkisi, Türkiye açısından AB'nin önemli bir ihracat pazarı olmasını sağlaması yanında, ithalatı için de önemli bir kaynak pazar haline getirmiştir. 2007 yılında ise AB ülkeleriyle gerçekleştirilen ithalat ve ihracat neredeyse 2006 yılındaki düzeyinde seyretmiş ancak 2008 yılında AB ülkeleri ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalatta önemli oranlarda azalışlar söz konusu olmuştur. 2008 yılı itibariyle bakıldığında Tablo 18.'de bir önceki yıl % 56,3 olan Türkiye'nin AB ülkelerine gerçekleştirdiği ihracatının toplam ihracatı içindeki payının % 48'e ve yine bir önceki yıl % 40,3 olan AB ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payının ise % 37,1'e gerilemiş olduğu görülmektedir. Aynı tabloda 2009 ve 2010 yıllarına ait veriler incelendiğinde ise, gerçekleştirilen toplam ihracat içindeki AB ülkelerinin payının, bir önceki yıla kıyasla yine gerilediği ve % 46,0 seviyesinde gerçekleştiği, 2010 yılında ise bu seviyesini koruduğu ve % 46,2 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. İhracatta ortaya çıkan bu verilere karşın gerçekleştirilen toplam ithalat içindeki AB ülkelerinin payının, 2009 yılında bir önceki yıla kıyasla yeniden yükselişe geçtiği ve % 40,1 seviyesinde gerçekleştiği, 2010 yılında ise bir önceki yıla kıyasla yeniden gerilediği ve % 38,9 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

2.2. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Dış Ticaretinin Mal ve Faktöre Göre Değişimi

2.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu

Bir ülkenin makroekonomik yapısındaki bozukluklar, ekonomik bir krizin göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bu yapısal bozukluklar, yüksek oranda ve sürekli olarak artan bütçe açıkları, yüksek parasal artış oranları, yüksek enflasyon, uluslar arası rezervlerde düşüşler, yükselen ülke içi faiz oranları, geniş cari açıklar ve aşırı değerli döviz kuru şeklinde sıralanabilir. İktisat alanında yapılan çeşitli çalışmalarda ekonomik yapıdaki sürekli bozulmanın döviz kurunu sabitleştirme teşebbüsüyle tutarsızlığı durumunda, krizlerin ortaya çıktığını savunulmuştur (Esguivel ve Larrain, 1998:2). Ayrıca cari açıkların da kriz belirtisi olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu noktada IMF özellikle kısa vadeli borçların döviz rezervlerine oranı, reel döviz kurunda meydana gelen değer artışının boyutu ve cari işlemler açığı gibi bazı temel değişkenler üzerinde yoğunlaşmaktadır (Mulder, 2002:8). Türk ekonomisinin özellikle son yıllarda döviz kurunda yaşanan sorunlar yanında sıkça karşı karşıya geldiği bir diğer sorun da cari işlemler açığıdır. Cari dengenin ekonominin en önemli ve en hassas bileşenlerinden biri olması, cari işlemler açığının ülke ekonomisi üzerindeki önemini artırmaktadır. Ülkenin gerçekleştirdiği mal ve hizmet ithalatının, bu mal ve hizmet ihracatından daha fazla gerçekleştirilmesi durumunda cari işlemler hesabı açığından söz edilebilmektedir. Cari işlemler açığında özellikle 1980 yılından sonra artışlar yaşanmıştır. Bu artışların en önemli sebebi olarak 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ve özellikle dış ticaretin serbestleşmesini öngören kararlar sonrasında ihracata dayalı bir büyüme modeline geçilmesi gösterilebilir. 1980'den sonraki süreçte ihracat hacmini ve ihracat gelirlerini artırmak isteyen Türk ekonomisi, üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan başta ara malı olmak üzere çok miktarda yatırım malı ithal etmiştir. Cari açık sorununun ortaya çıkarılmasına neden olan bu durum, ayrıca üretimin ithalata bağımlı bir yapıya sahip olmasına da neden olmakta, bir diğer ifade ile ithalata bağımlı üretim yapısı cari açığın artış göstermesinin temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. İthalattaki artışa bağlı olarak yaşanan ve özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde son yıllarda yaşanan döviz ve/veya finans kaynaklı krizlerin en önemli tetikleyicileri arasında yer alması nedeniyle cari işlemler açığı, ayrı bir öneme de sahiptir. Ülkemizde cari işlem

açıklarının ortaya çıkmasına neden olan pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden bazılarını ihracat miktarındaki gelişmeler, ithalatın gelişimi ve yapısı, dış ticareti doğrudan ilgilendiren reel döviz kurlarındaki gelişmeler, cari açığı finanse eden kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerindeki gelişmeler ve beklentiler, ülke rezervleri, faiz oranları, borçların büyüklüğü ve yapısı ile yatırım ortamının istikrarı gibi değişkenler şeklinde sıralamak mümkündür (Akdiş, 2007:27). Cari işlemler açığında, 1980'lerin başında normal olarak kabul edilen ve döviz piyasasındaki değişikliklere bağlı olarak yaşanan artış ve azalışların özellikle 2002 yılından sonra çok daha ciddi bir boyuta ulaştığı görülmektedir.

Geniş anlamda düşünüldüğünde cari açık, bir ülkenin harcamalarının tasarruflarından fazla olmasından kaynaklanmakta ve genelde dış finansmanla kapatılmaya çalışılmaktadır. Yani, cari denge hesabındaki negatif büyüklük, gerçekleştirilen ithalat nedeniyle dış piyasaya yönelik harcamaların, ihracat sayesinde dış piyasadan elde edilen gelirlerinden fazla olmasının bir sonucudur (Akdiş, 2007:17). Söz konusu ifadelerden cari açığın beraberinde dışarıdan kaynak kullanımını gerektirdiği anlaşılmaktadır. Dışarıdan kaynak temininin ise pek çok yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemlerden en çok kullanılanın ve belki de en önemlisi ise devalüasyondur. Devalüasyon sayesinde daha çok ihracat ve daha az ithalat gerçekleştirerek cari fazla oluşturmaya ve bu yolla cari açık finanse edilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu yöntemin, iç fiyatları yükselten ve gelir dağılımını bozan bir etkiye sahip olduğu da dikkatlerden kaçırılmamalıdır (Yentürk, 2008:5). Bu nedenle cari açığın boyutu kadar söz konusu açığın nasıl finanse edildiği de önem taşıyan bir diğer konudur. Cari işlemler dengesinin açık vermesi halinde bu açığın doğal olarak borçlanma sayesinde kapatılması beklenir. Ödemeler dengesi istatistiklerinin cari işlemler kaleminde açık var ise, bu açığı karşılayacak düzeyde sermaye hareketleri dengesinde bir fazla olmalıdır. Sermaye hareketleri ise finansal sermaye akımlarına dayalı döviz giriş ve çıkışlarını takip eder ve DYSY, portföy akımları, kısa ve uzun vadeli dış krediler kalemlerinden oluşur. Söz konusu akımlar içerisinde DYSY dışındaki finansal sermaye girişleri doğası gereği borç arttırıcı özelliktedir. Bu yüzden, cari işlemlerdeki açığın, mutlak anlamda büyük ya da küçük olmasından ziyade, nasıl finanse edildiği önemlidir. Cari açığın, doğrudan yatırımlar türünden ya da uzun vadeye yayılmış döviz girişleri ile finanse edilmesinin, kısa vadeli ve dış borçları arttırıcı biçimde sıcak para akımları ile finanse edilmesine göre daha az

sıkıntı yaratacağı söylenebilir. Yakın dönemdeki gelişim süreci incelendiğinde, Türkiye'nin cari işlemler açığının, kısa vadeli spekülasyon sıcak para ile finanse edildiğini görülmektedir (Yeldan, 2005:48). Özellikle son 10 yıllık dönemde Türkiye'nin spekülasyon mahiyette, genelde kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı ve dış borç arttırıcı nitelikte bir döviz bolluğu yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de reel sektörün finansmanının esas olarak *spekülasyon nitelikli ve borç arttırıcı* öğeler içermesi, ülke ekonomisinin ve büyümesinin dışsal şoklara açık ve yabancı spekülasyonörlerin insiyatifine bağlı olmasına neden olmaktadır (Yeldan, 2005:52). Eğer cari açık nedeniyle ülkeye giren sermaye, yabancı yatırım şeklinde gerçekleştiriliyor ise borç yaratılmadığı için bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak cari açığı kapatmak için kullanılan kaynak, kısa dönemli borç senetleri karşılığı alınan paralar şeklinde ise bu durum ekonomik anlamda sorunlara neden olabilmektedir (Yentürk, 2008:5-6). Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, cari açık oluşturan kalemlerin yapısı ve özellikleri ile ilgilidir. Cari açık, ithalat harcamalarındaki artıştan kaynaklanıyorsa, bu durumda ithalat kalemlerinin özellikleri önem kazanmaktadır. İthalatın, ara ve yatırım mallarının temini için gerçekleştirilmesi halinde ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Ara ve yatırım malları ithalatının, yani büyümenin dış alem gelirleri ile finanse edilmesi özellikle gelişmekte olan ekonomiler açısından bir gereklilik teşkil etmektedir ve çok da büyük bir problem oluşturmamaktadır. Böyle bir durumda gerçekleştirilen ithalat, üretimin gerçekleştirilmesine yönelik olduğu için milli ekonominin büyümesine katkı sağlamakta ve başka bir soruna neden olmamaktadır (Akdiş, 2007:19).

Türkiye ekonomisinin dışa açıldığı 1980 yılından itibaren gelişen dış ticaret ile ilgili olarak, cari açık ve cari açık/GSMH dengelerine bakmak, konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Türkiye, 1980'den sonra uyguladığı dışa açık kalkınma politikası ile gerek ihracatında gerekse ithalatında önemli artışlar gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte kalkınma yolundaki bir ülke olarak sürekli artan ara ve yatırım malları ithal zorunluluğu dolayısıyla, dış ödeme sorunları ülke gündeminde daima ilk sıralarda yer almıştır. 1980'den günümüze uzanan süreçte, ekonominin dışa açılmasına paralel olarak ve özellikle ithalata dayalı ihracat faaliyetlerindeki artış nedeniyle, hem ihracat hem de ithalat hacminde önemli artışların yaşandığı ancak ithalatın ihracattan daha hızlı bir artış göstermesi nedeniyle cari işlemler açığının hızla büyüdüğü görülmektedir. Dış ticaret verilerinin yer aldığı Tablo19 incelendiğinde 1980 yılında ihracatın yaklaşık 2,9 milyar

dolar, ithalatın ise yaklaşık 7,9 milyar dolar düzeyinde, toplam dış ticaret hacminin ise yaklaşık 10.8 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve 1980 yılından sonra dış ticaret hacminin hızla artış gösterdiği gözlenmektedir. Tablo 19. incelendiğinde Türk ekonomisinin 1980'den sonraki dönemde 1988, 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 yıllarında cari işlemler bilançosunun az veya çok olmak üzere cari fazla ile kapandığı görülmektedir. Söz konusu yıllar dışındaki yılların tamamında ise cari işlemler dengesi daima açıkla kapanmıştır. Aynı tablodan cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranına baktığımızda ise oransal olarak en büyük açığın, 1980, 1993, 2000 yıllarında yaşandıktan sonra 2003 yılına kadar gerilediği ancak 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte 2009 yılı hariç sürekli olarak yükseliş eğiliminde olduğu ve özellikle 2005 yılından sonraki dönemde 2009 yılı hariç söz konusu açıkların %5 ve daha üzerinde gerçekleştiği 2009 yılında ise, % 2 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. 2003 yılından önceki dönemde, cari işlem açıklarının en yüksek oranlara ulaştığı 1980 ve 2000 yıllarında, ekonomik krizlerin patlak verdiği ve ekonomik istikrar programlarının da uygulamaya konulduğu yıllar olarak dikkat çekmektedir (Akdiş, 2007:21). Ancak 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla %4 ve %5 gibi oranlara ulaşılmasına karşın kriz sonrası oluşturulmuş olan sağlam ekonomik alt yapı ve güven ortamı nedeniyle herhangi bir kriz sorunu ile karşılaşılmamıştır. Oluşturulan sağlam ekonomik alt yapının etkileri 2005 yılından sonrada etkinliğini sürdürmüş ve günümüze kadar büyük oranlı cari açıklar verilse de ekonomik anlamda çok büyük sorunlar yaşanmamıştır.

Tablo 19. Türkiye’de GSYİH-Dış Ticaret Dengesi ve Cari Denge (1980-2010)

	GSYİH	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİC.DENG.	DIŞ TİCARET HACMİ	CARİ DENGE	C.DENGE/ GSYİH
YILLAR	(Milyon \$)	(Milyon \$)	(Milyon \$)	(Milyon \$)	(Milyon \$)	(Milyon \$)	%
1980	90.678,0	2.910,1	7.909,4	-4.999,3	10.819,5	-3.408,0	-0,04
1981	94.641,0	4.702,9	8.933,4	-4.230,5	13.636,3	-1.936,0	-0,02
1982	85.353,0	5.746,0	8.842,7	-3.096,7	14.588,7	-952,0	-0,01
1983	81.133,0	5.727,8	9.235,0	-3.507,2	14.962,8	-1.923,0	-0,02
1984	78.824,0	7.133,6	10.756,9	-3.623,3	17.890,5	-1.439,0	-0,02
1985	89.263,0	7.958,0	11.343,3	-3.385,3	19.301,3	-1.013,0	-0,01
1986	100.873,0	7.456,7	11.104,8	-3.648,1	18.561,5	-1.465,0	-0,01
1987	115.096,0	10.190,1	14.157,8	-3.967,7	24.347,9	-806,0	-0,01
1988	121.667,0	11.662,0	14.335,4	-2.673,4	25.997,4	1.596,0	0,01
1989	142.635,0	11.624,7	15.792,1	-4.167,4	27.416,5	938,0	0,01
1990	200.554,0	12.959,3	22.302,3	-9.343,0	35.261,3	-2.625,0	-0,01
1991	200.501,0	13.593,0	21.047,0	-7.444,0	34.640,0	250,0	0,00
1992	210.583,0	14.714,0	22.871,0	-8.157,0	37.585,0	-974,0	0,00
1993	238.377,0	15.345,0	29.428,0	-14.083,0	44.773,0	-6.433,0	-0,03
1994	176.955,0	18.105,0	23.270,0	-5.165,0	41.375,0	2.631,0	0,01
1995	225.940,0	21.637,0	35.709,0	-14.072,0	57.346,0	-2.339,0	-0,01
1996	243.411,0	23.224,0	43.627,0	-20.403,0	66.851,0	-2.437,0	-0,01
1997	253.705,0	26.261,0	48.559,0	-22.298,0	74.820,0	-2.638,0	-0,01
1998	270.946,0	26.973,0	45.921,0	-18.948,0	72.894,0	1.984,0	0,01
1999	247.543,0	26.587,0	40.671,0	-14.084,0	67.258,0	-1.344,0	-0,01
2000	265.384,0	27.775,0	54.503,0	-26.728,0	82.278,0	-9.819,0	-0,04
2001	196.736,0	31.334,0	41.399,0	-10.065,0	72.733,0	3.390,0	0,02
2002	230.494,0	36.059,0	51.554,0	-15.495,0	87.613,0	-1.522,0	-0,01
2003	304.901,0	47.253,0	69.340,0	-22.087,0	116.593,0	-8.037,0	-0,03
2004	390.386,0	63.167,0	97.540,0	-34.373,0	160.707,0	-15.573,0	-0,04
2005	481.497,0	73.476,0	116.774,0	-43.298,0	190.250,0	-22.309,0	-0,05
2006	526.429,0	85.535,0	139.576,0	-54.041,0	225.111,0	-32.249,0	-0,06
2007	648.753,0	107.272,0	170.063,0	-62.791,0	277.335,0	-38.434,0	-0,06
2008	742.094,0	132.027,0	201.964,0	-69.936,0	333.991,0	-41.959,0	-0,06
2009	616.703,0	102.142,0	140.928,0	-38.786,0	243.070,0	-13.991,0	-0,02
2010	735.828,0	113.980,0	185.541,0	-71.561,0	299.521,0	-48.424,0	-0,07

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (15.06.2010)

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (GSYİH değerleri için, Tablo-I-8)
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676> Erişim: (18.06.2010)

1980 sonrası cari açık inceleyecek olursa, Tablo 19.'da yer alan veriler doğrultusunda 1980-1990 döneminde hem ihracatın hem de ithalatın dalgalı bir şekilde de olsa arttığı, ancak ithalattaki artışın ihracata göre biraz fazla olması nedeniyle dış ticaret açığının sürekli olarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Ancak 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı kararname ile birlikte sermaye hareketleri bütünüyle serbestleştirilerek dış sermaye hareketleri üzerindeki bütün kontroller ve denetim kaldırılmış, Türk finans piyasaları kısa vadeli sıcak paranın spekülasyon etkilerine açılmış bulunmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda Merkez Bankası ulusal piyasada döviz ve faiz kurunu birbirinden bağımsız biçimde bir politika aracı olarak kullanabilme yeteneğini yitirmiş ve ulusal finans piyasaları, kısa vadeli spekülasyon yabancı sermaye hareketlerinin denetimi altına girmiştir. Bu finansal yapı sayesinde ekonomi, doğrudan doğruya yüksek faiz ve TL'yi pahalı kılan bir döviz kuru çerçevesinde şekillenmektedir. Bu süreçte yüksek reel faiz nedeniyle uyarılan sıcak para akımlarının ulusal para piyasasında bir döviz bolluğu yaşatması kaçınılmazdır. Böylece Türk Lirası yabancı paralar karşısında aşırı değerli konuma sürüklenmektedir. Yüksek reel faizlere bağlı olarak finansal arbitraj getirisine dayalı spekülasyon sermaye girişleri sonucunda yaşanan döviz bolluğu, bir yandan ithalat hacmini uyarıp dış ticaret ve cari işlemler açıklarına yol açarken, bir yandan da hükümetin TL cinsinden dış borç yükümlülüklerini geriletmektedir. Ancak döviz kurunun yapısal olarak ucuzlamasına neden olan olgunun kökenlerini 1990'ların başındaki finansal serbestleştirme sürecine dayandırmak mümkündür (Yeldan, 2005:57). Ülke ekonomisinde 1989 sonrası dönemde yaşanan gelişmeler nedeniyle özellikle 1990 yılında, ithalatta yaşanan büyük oranlı artışa bağlı olarak hem dış ticaret açığında hem de cari açıkta önemli artışların gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 1990 yılından 1993 yılına kadar geçen dönemde gerek ihracat gerekse ithalat rakamlarının istikrarlı bir seyir izlemesi nedeniyle dış ticaret açığının çok fazla değişiklik göstermediği söylenebilir. Ancak 1993 yılının ortalarında siyasi otorite, kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve sonraki süreçte uygulanacak olan politikaların kısa dönemde ekonomiye likidite enjekte edilerek faiz oranlarının düşürülmesi amacı taşıyacağını açıkladı. Ancak bu uygulama, likidite miktarının ve döviz talebinin hızla artmasına neden olmuştur. Ayrıca yüksek cari açık da, devalüasyon olacağına yönelik beklentileri artırarak döviz talebinin artmasına neden olan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda 1993 yılında, bu tarih itibariyle

Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve kamu açığı ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak da önemli boyutlara ulaşan makroekonomik dengesizliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Orta ve uzun vadede sürdürülemeyecek olan bu ekonomik yapı ve ekonomik krize yönelik işaretlerin ortaya çıkmaya başladığı 1993 yılının sonundan 1994 yılının Nisan ayına kadar geçen sürede kriz yönetimine yönelik yanlış uygulamalar, 1994 yılı Nisan ayında meydana gelen ağır iktisadi krizin oluşumunda rol oynayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1996-2000 yılları arasında ise ihracatta istikrarlı bir dönemin yaşandığı ve ithalatta gerçekleşen çok küçük miktardaki azalışlar nedeniyle dış ticaret açığının ve cari açığın azaldığı görülmektedir.

1980 sonrası döneme ait istatistiki verilerin yer aldığı Tablo 19. incelendiğinde Türkiye ekonomisinin, yıllar itibariyle sürekli olarak dış açık problemi ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Özellikle 2000 yılından sonraki dönem incelendiğinde, dış ticaret açıklarının öncelikle hizmet gelirleri ile finanse edilmeye çalışıldığı, ancak hizmet gelirlerinin ticaret açıklarını finanse etmeye yetmemesi nedeniyle cari açıkların ortaya çıktığı, bu cari açıkların ise, önemli ölçüde sermaye hesabındaki artışlarla kapatıldığı görülmektedir (Akdiş, 2007:21). Türkiye'deki yüksek reel faiz-ucuz döviz kuruna dayalı finansal arbitraj olanaklarını değerlendirmek isteyen yabancı yatırımcıların 2002'de 2.2 katrilyon TL olan devlet iç borçlanma senetleri portföyündeki payı, 2004 yılı Aralık ayı itibariyle 12.7 katrilyon TL'ye ulaşmış bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin, 2001 krizi öncesinde cari işlemler açığını finanse etmek için uluslararası finansal sermaye kuruluşlarıyla olan ilişkilerini, 2001 yılı sonrasına da taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde ekonominin dış kaynak ihtiyacının, yüksek reel faiz getirisine bağlı olarak ülkeye yönelen sıcak para akımları tarafından karşılandığı görülmektedir. 1990'lı yıllar boyunca ülkenin sermaye açığını ve borçların çevrilmesindeki tikanıkları aşmak üzere sıcak paranın ülkeye çekilmesine yönelik olarak devletin uygulamakta olduğu politikaların, 2001 krizi sonrasında da devam ettiği görülmektedir (Yeldan, 2005:52).

Türkiye, 2003 yılından 2005 yılı Eylül ayı sonuna kadar birikimli olarak 45,6 milyar dolar cari işlemler açığı vermiş, ancak aynı dönemde işçi dövizleri ile diğer gelir faktörlerinden elde edilen döviz gelirleri sayesinde bu açığın bir bölümünü finanse edebilmiştir (Yeldan, 2005:49). Uzun yıllardan beri Türkiye ekonomisi dış ticaret açığı

ve cari açık problemleri ile karşı karşıyadır. Bu problemler, ülkemizde zaman zaman krizlerin ortaya çıkmasına ve çeşitli istikrar programlarının uygulanması ile sonuçlanan gelişmelere yol açmıştır. 2005 yılsonu itibariyle ise cari açık 22 milyar dolara düzeyine yaklaştığı ve söz konusu cari açığın, GSYİH'ya oranının %5 civarında gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle cari açıkların yüksek olduğu dönemlerde ülkemiz krizlerle karşılaşmış olması ve diğer gelişmekte olan ekonomilerde görülen krizlerin de bir ödemeler dengesi krizi ile birlikte ortaya çıkmış olması ekonomimizin geleceği açısından tedirginliği arttırmıştır. Ayrıca cari açık miktarının daha önce karşılaşılmamış büyüklükte olması ve cari açıkların GSYİH'ya oranında da kritik seviye olarak kabul edilen %5 oranının aşılmış olması, cari açığın Türkiye'de bir krize yol açıp açmayacağını ve sürdürülebilirliğini ciddi olarak tartışmaya açmıştır (Akdiş, 2007:17).

Cari açığın sürdürülebilirliği açısından dikkate alınan çeşitli göstergeler vardır. Bu göstergeler ihracat, ithalat, döviz kuru, faiz oranları, kısa ve uzun dönemli sermaye hareketleri, borçların yapısı, döviz rezervleri, yatırım ikliminin devamlılığı gibi unsurlardır. Türkiye'de ihracatı önemli bir gelişim göstermektedir. Özellikle döviz kurlarındaki düşme ve rakip ülkelerdeki maliyet avantajlarına rağmen, 2005 yılında Türkiye'nin ihracatı bir önceki yıla oranla %15 civarında artarak 73 milyar dolara ulaşmış bulunmaktadır. İhracatla birlikte ithalat da artmakta ve bu artış Türkiye'nin büyümesi açısından gerekli ara ve yatırım malları ithalatından meydana gelmektedir. Uzun vadeli sermaye hareketleri açısından Türkiye, özellikle son yıllarda çekim merkezi haline gelmiş ve 2005 yılında ülkeye giren uzun vadeli sermaye bir önceki yıla göre neredeyse %100 oranında artarak 5 milyar dolara yaklaşmıştır. Türkiye'deki cari açıkların sürdürülebilirliği noktasında, döviz kurunun düşüklüğü ve faiz oranlarının yüksekliği en önemli kırılma noktaları olarak görülmektedir. Türk Lirasının reel efektif döviz kuru indeksine göre %70 oranında değerli olması, hem ihracatı hem de ithalatı olumsuz yönde etkilemektedir. Uzun vadede de Türk Lirasının aşırı değerli olması, ihracat, ithalat ve döviz kazandırıcı diğer faaliyetleri olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Zaman içinde azalış göstermekle birlikte, dünya ortalamasına göre yüksek düzeylerde bulunan reel faiz oranları da kısa vadeli sermaye hareketleri açısından yüksek karlı bir ortam sunarak, Türk Lirasının aşırı değerlenmesine katkıda bulunmaktadır (Akdiş, 2007:37-38).

2005 yılından sonraki süreçte de benzer gelişmelerin yaşanmaya devam ettiği görülmektedir. Türkiye yıllardır ürettiğinden fazlasını tüketen, dış dengesi açık veren ve bu açığı borçlanarak kapatan bir yapıya sahiptir. Tablo 19.'da 2003 yılında cari işlemler dengesi açığı 8 milyar dolar iken, 5 yıl sonra 2008 yılında bu açığın yaklaşık 42 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2003 – 2008 yılları da dahil bu dönemde söz konusu cari işlemler dengesi açıklarının toplamı 158,3 milyar dolara ulaşmıştır. Cari işlemler açığındaki sürecin bu şekilde devam etmesi halinde söz konusu cari açıkların sürdürülebilirliği oldukça zor görülmektedir. Ülkemizde kurların yıllardır düşük seviyelerde bulunması, cari açıkların son yıllarda artış göstermesinde rol oynayan önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmakta ve Türkiye ekonomisinde olumsuz yapısal bir değişmeyi de beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Ayrıca Türk Lirasının değerli olması sonucu artış gösteren ithalat harcamaları, cari işlemler açığının büyümesine neden olmaktadır. Ürettiğinden daha fazla harcayarak ve bu nedenle sürekli kısa vadeli borçlanarak gelişme, hem sürdürülebilir olmaktan uzak hem de dışa bağımlılık nedeniyle riskli görülmektedir. Ayrıca kriz ortamında cari açıkların devam etmesi de olanaksızdır. Nitekim kriz yıllarında ithalattaki azalışa bağlı olarak cari açığın büyük oranda azaldığı görülmektedir. 2008 yılında 41,9 milyar dolar olan cari işlemler dengesi açığının, 2009 yılında, 13,9 milyar dolara düşmüş olması dikkat çekicidir. Aynı tabloda cari işlemler açığının 2010 yılı itibariyle de yeniden büyük bir artışla 48,4 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir. Bu süreçte Türkiye'de büyüme, ithalata son derece bağımlı hale gelmiştir ve cari işlemler dengesi açıklarına bağlı kalmıştır (Tunca, 2009:10). Ayrıca ihracat hacmindeki artış miktarı, yeni yatırım kapasitelerinin oluşturulmasından ziyade, ara malı ithalatı artırılarak mevcut kapasitenin kullanım oranları artışlarına dayalı olarak geliştiği, bunun da dış ticaret dengesi ve cari açık üzerinde olumsuz etkide bulunduğu ileri sürülmektedir. Görüldüğü gibi ihracatın milli gelir içindeki payı yükseldikçe, ithalatın payı da artmaktadır. Yani, ihracata dönük kesimler giderek ithalata bağımlı hale gelmektedir.

2.2.2. Döviz Kuru Endeksindeki Gelişmelerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Ticaret dengesinin döviz kurlarındaki değişime tepkisi, dışa açık makro ekonomilerin önemli ve temel konularından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle ihracat ve rekabet gücünü belirleyen en önemli faktörlerden birisinin döviz kuru olduğunu ve döviz

kurlarındaki dalgalanmaların dış ticaret dengesi üzerinde önemli etkileri bulunduğunu söylemek mümkündür (Albeni ve diğ., 2005:270). Bu bağlamda döviz kurlarında yapılacak olan devalüasyonlar, daha önce nispi pahalılık gösteren ihraç malların dış piyasalar açısından bu dezavantajını ortadan kaldırılmaktadır. Bu sürecin sonunda döviz kurlarındaki değişime bağlı olarak kısa dönemde dış ticaret dengesindeki dalgalanmalar ülkenin ulusal gelirini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye açısından döviz kurlarının izlediği dalgalı seyir değerlendirildiği zaman da benzer sonuçların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Türkiye’de uygulanan serbest kur sistemine bağlı olarak, döviz kurlarının dalgalanması, dış ticaret açısından belirsizliğin artmasına ve dış ticaret fiyatlamasında kurun tahmin edilmesinin zorlaşmasına neden olmaktadır. Döviz kurlarında meydana gelecek bir düşüşe bağlı olarak ithal mallarının daha ucuza alınıp, ihraç mallarının daha pahalıya satılması sonucunda dış ticaret açığı artış göstermekte, bu durum ise politika yapıcıların ve ekonomistlerin devalüasyon yaparak bozulan ticaret hadlerini ülke lehine çevirmesini gerektirmiştir. Politikacıların ellerinde nominal kurları doğrudan kontrol edebilme ve etkileyebilme imkanı bulunmasına karşın, yurtiçi ve yurt dışı enflasyon oranları, faktör verimliliğindeki değişiklikler, vergiler ve fiyat dışı kısıtlamalar nedeniyle reel döviz kurları üzerindeki etkileri dolaylı ve etkisizdir (McPherson, 2000:7). Bu nedenle politikacılar sadece nominal kurlar üzerinde düzenlemeler yaparak, dış ticaret açığını kapatma imkanına sahiptirler ve dış ticaret açığının artış gösterdiği dönemlerde döviz kuru üzerinde bu tür düzenlemelere sıklıkla başvurumaktadırlar. Ülkemizde özellikle 1980 yılından bu yana dış ticaretin döviz kuruna endeksli olarak şekillendiği, ayrıca üretimin ve ihracatın genellikle parasal teşviklerle desteklenmiş bulunmaktadır. Bu durum ihracatın yüksek oranda ara malı ithalatına bağımlı olduğunun bir göstergesidir ve ihracat ile ithalat arasındaki kısır bir döngüyü işaret etmektedir (Karagöz ve Şen, 2010:2).

Döviz kurlarının 1980 sonrasında sergilemiş olduğu gelişim ve bu gelişimin dış ticaret üzerindeki etkilerini genel olarak değerlendirildiğinde, 24 Ocak kararları sonrasında ekonomi yönetiminde gerçekleştirilen köklü anlayış değişiklikleriyle birlikte, piyasa ekonomisi ve ihracata dayalı büyüme politikasının benimsenmiş olduğu, ayrıca döviz kurunun çok önemli bir politika aracı olarak kabul edildiği görülür. 24 Ocak kararları

çerçevesinde, ithalat üzerindeki kısıtlamaların gevşetildiği, esnek kur rejimine geçildiği, ihracatı teşvik paketinin yürürlüğe koyulduğu, ayrıca ticari ve finansal alandaki liberalleşme ile birlikte dış ticaretin rekabete açıldığı anlaşılmaktadır (Karagöz ve Şen, 2010:3). Ayrıca bu dönemde, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki fiyatının günlük olarak belirlenmesi ve sürekli olarak düşürülmesiyle, bir yandan dışarıdan borç alabilmenin kolaylaştırılması amaçlanırken diğer yandan da, ihraç edilen ürünlerin fiyatının düşürülmesi ve ihracatın artırılması amaçlanmıştır. Ekonominin 1980 yılında dışarı açılması ile birlikte ve yukarıda bahsedilen uygulamaların etkisiyle ihracat hacminde ve dış ticaret gelirlerinde artışların yaşanmaya başlamıştır. Bu başarının elde edilmesinde özellikle yapılan devalüasyonların ve döviz kurundaki ayarlamaların büyük etkisi bulunmaktadır. Ayrıca devalüasyon yani ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi, ithalatı pahalılaştırdığından ithalatın azalmasına da yol açmaktadır. Ancak, ülkenin ithalatının büyük ölçüde ara ve yatırım mallarından oluşması durumunda, ithalatın pahalılaşması, maliyet artışlarını da kaçınılmaz kılmaktadır. Maliyet artışları fiyatlara yansıtıldığı ölçüde, ihracatın bundan olumsuz etkileneceği açıktır. Bu nedenle, devalüasyonların ihracatı artırıcı etkide bulunması, daha çok ithal girdi kullanmayan yerli sanayi için söz konusu iken, ithal girdi kullanan yerli sanayi devalüasyonlardan olumsuz yönde etkilenmektedir (Bilgin, 2004:83-84). Bu nedenle 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı büyüme hedefi doğrultusunda çeşitli teşvik ve yardımlarla ihracat desteklediği halde, uzun yıllar ihracatta arzu edilen gelişmenin yaşanmadığı, aksine daha hızlı artan ithalat nedeniyle dış ticaret açığının zamanla daha da büyüdüğü gözlenmektedir (Karagöz ve Şen, 2010:8).

1980 sonrası Türkiye'nin döviz kuru rejimi değerlendirildiğinde önemli yapısal değişimlerin yaşandığı ve 1981–1988 yılları arasında izlenen rekabetçi reel döviz kuru politikası ile özel sektörün ihracat performansının önemli ölçüde arttığı, ancak 1989 yılında reel kur politikasının terk edilmesine bağlı olarak kurun değerlenmeye başladığı gözlenmektedir (Karagöz ve Şen, 2010:3-4). Başka bir ifade ile 1980'li yıllarda ihracatta sağlanan başarının, büyük ölçüde 1988 yılına kadar sürdüğü ve 1988'den sonraki dönemde, Türkiye'nin rekabet gücünün azaldığı anlaşılmaktadır. Buradaki temel sorun, ihracatta yeni ürün ve yeni sektörlerin oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, bu dönemde Türkiye'nin ihracatında meydana gelen durgunluğun bir diğer neden olarak, sermaye hareketleri serbestisi sonucu, doların reel

değerinde iki yılda meydana gelen % 21 oranındaki artış, yani TL'nin yapay olarak değerli tutulması ve reel ücretlerde meydana gelen yüzde 51'lik artış gösterilebilir (Bilgin, 2004:84-85). Ancak yaşanan bu durgunluğa rağmen özellikle 1980'lerin sonunda gerçekleştirilen finansal liberalleşme sonrasında rezervlerde hızlı bir artış eğilimi söz konusu olmuştur (Dufour ve Orhangazi, 2007:14).

Türkiye'de, 1988 yılından sonra, döviz kuru politikası liberalleştirilerek dalgalı döviz kuru rejimine geçiş yapılmıştır. Bu gelişmelere ek olarak 1989 yılında sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi nedeniyle çeşitli yollarla ülkeye hızlı bir şekilde sermaye girişlerinin de gerçekleştiği gözlenmektedir. 1990'lı yılların başında uygulanan çeşitli politikalar sonucu, Türkiye'ye sıcak para girişi ve spekülasyon ataklar söz konusu olmuş, büyüyen kamu açıkları nedeniyle 1994 yılında önemli bir finansal kriz yaşanmıştır. Yaşanan bu mali kriz sonrası sıkça ve küçük oranlarda yapılan devalüasyonlar sonrasında 5 Nisan 1994 tarihinde hükümet, TL'yi dolar karşısında yüzde 20 oranında devalüe etmiştir. Bu düzenlemeye bağlı olarak 1994 yılında ihracatta önemli bir artış gözlenirse de, 1995 yılında ve sonraki yıllarda takip edilen büyüme ve harcamaya yönelik politikalar nedeniyle iç talep önemli oranda artmıştır. Ayrıca TL'nin reel anlamda değer kazanmasıyla birlikte ithalatta artışlar yaşanmıştır. Bu gelişmelere ek olarak siyasal ve makroekonomik istikrarın 1995 sonrası dönemde giderek ortadan kalkması, enflasyon oranlarının yüksekliği, sık aralıklarla yaşanan seçimler ve bunun neden olduğu populist iç talebi uyarıcı uygulamalar, ihracatı olumsuz yönde etkilerken, yaşanan belirsizlik ortamına bağlı olarak yatırımların da olumsuz etkilenmesi söz konusu olmuştur (Gül ve Ekinci, 2006a:166). Bu süreçte ekonomik ve özellikle de finansal piyasalarda istikrarın yeniden tesis edilebilmesi için nominal döviz kurunun bir politika aracı olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulama Merkez bankası rezervlerinin bir miktar daha azalmasına neden olmaktadır.

1999 yılına gelindiğinde ekonomide ortaya çıkan kronik enflasyon, yüksek bütçe açıkları, daralan konjonktür ve bankacılık sektörü krizi nedeniyle IMF destekli "Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı" adı altında 2000-2002 yıllarını kapsayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu sayede kamu mali dengesinde, finansal piyasalarda ve döviz kurunda istikrarın sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, ayrıca gerçekleştirilecek yapısal reformlar sayesinde büyümenin artırılması

amaçlanmıştır (Şimşek, 2007:54). 2000 yılı başında uygulamaya konulan ekonomik programın, finansal istikrarın sağlanmasına ilişkin para ve kur politikalarında dönemsel olarak başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Hedeflenen enflasyon programına paralel olarak paranın değer kaybı için önceden ilan edilen bir takvim uygulanması (1 ABD Doları + 0.77 EURO'dan oluşan bir kur sepeti açıklanması) ve 2000 yılı sonu itibariyle %20 oranına kadar artacak kur oranının ilan edilmesi (Yeldan, 2001:573) sonucu, döviz kurları programda öngörülen çapa değerlerine uygun şekilde hareket etmeye başlamıştır. Bu uygulama sürecinde, ithalatın ucuzlaması nedeniyle yurt içi fiyatlar düşmüş ve enflasyonist baskı azalmıştır. Uygulanan programın kur politikası başlangıçta istikrar sağlayıcı bir etki oluşturmuştur. Ancak zamanla döviz çapası uygulamasının doğal bir sonucu olarak enflasyon, döviz kurundaki artışlarının üzerine çıkmış ve yine döviz kuru çıpasına dayalı olarak TL'nin aşırı değerlenmesi ihracatı azaltırken tüketim malı ithalatını arttırmış ve dış ticaret açığını artırıcı etkide bulunmuştur. Ayrıca uygulanan ekonomik program sonucu ortaya çıkan bu gelişmeler, dış açıkların artış göstermesi nedeniyle ödemeler bilançosu dengesinin ve dış ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Gerçekten de, 2000 yılında ihracatın % 4.5 oranında artmasına karşılık ithalatın % 34 oranında artış göstermesi, dış ticaret açığının % 89.8 oranında artarak 14.1 milyar dolardan 26.7 milyar dolar gibi oldukça yüksek bir düzeye çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca ihracat gelirlerinde ve ithalat harcamalarında ortaya çıkan bu gelişmeler sonucu, 1999 yılındaki yüzde 65.4 olan ihracatın ithalatı karşılama oranının, 2000 yılında %51'e kadar gerilemiştir (Bilgin, 2004:86).

Sonraki süreçte ekonomik programın uygulanması esnasında özellikle döviz piyasasında yaşanan hareketlilik, Şubat krizini tetikleyen etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde kamu iç borçlanma senetlerinin sürdürülebilirliğine ve bankacılık sektörünün borçlanma politikasına yönelik, gerek yerli gerekse yabancı yatırımcıların tedirginlikleri, döviz talebinin artış göstermesine ve dolayısıyla kurlarda yukarı yönlü hareketliliğin yaşanmasına neden olmuştur. Merkez Bankası, aşırı şekilde artan döviz talebini karşılamak için likiditeyi kontrol etmeye yönelik bir politika izlemeye çalışmışsa da, yaşanan likidite sıkışıklığı, istenen sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir. Bu ekonomik gelişmeler sonucunda döviz çapasına dayalı uygulama terk edilerek dalgalı kura geçilmesi ve faiz oranlarının yükseltilmesi krizin büyümesini engellemiştir (Şimşek, 2007:58). Ayrıca döviz kurunun

dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte, döviz kurundaki yükselişin, genel olarak döviz gelirleri üzerinde olumlu etki yaratacağı öngörülmüştür. Gerçekten de, kurun dalgalanmaya bırakılmasının ardından ithalat talebinde bir azalma meydana gelmiş ve 2001 yılında ithalat, önceki yıla göre % 24 oranında azalmıştır. Buna karşılık ihracat, 2001 yılında % 12.8 oranında artış göstermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2000 yılındaki % 51 düzeyinden 2001 yılında % 75.7'ye çıkmıştır. 2002 ve 2003 yıllarında ise, döviz kuru endeksinde bir yükselme (TL'nin aşırı değerlenmesi) eğilimi gözlenmiş, kurlarda yaşanan bu yükseliş sonucunda, ihracatın önemli oranda artış göstermesine karşın, özellikle 2003 yılında dış ticaret açığı da artmıştır. Dış ticaret açığındaki artışın temel nedeni olarak, söz konusu dönemde reel olarak değerlendirilen TL'nin, ithalatta büyük çaplı bir artışa neden olması gösterilebilir (Bilgin, 2004:87-88). Bir diğer ifade ile 2001 yılındaki devalüasyonla sağlanan rekabet avantajının, 2002 ve 2003 yıllarında TL'nin yeniden değer kazanmasıyla kaybolduğu gözlenmektedir. 22 Şubat 2001 tarihinde uygulamasına başlanan yeni dalgalı kur rejimiyle birlikte eskiden TCMB tarafından belirlenen döviz kurları artık yatırımcılar, spekülörler, teknik analizciler ve ekonomik kavramlara göre hareket edenlerin oluşturduğu piyasalar tarafından belirlenmeye başlanmıştır. TCMB, yaptığı açıklamalarda, kurun politika uygulamalarının bir nedeni değil, sonucu olduğunu ifade ederek, ekonomik gelişmeler, faiz oranları, fon akışları, ödemeler bilançosu gelişmeleri, siyasi ve uluslar arası ilişkilerdeki gelişmeler ve birçok faktörün kurun belirlenmesinde farklı boyutlarda rol oynayacaklarını belirtmiştir (Albeni ve diğ., 2005:268).

Tablo 19.'daki veriler incelendiğinde, 2003 yılından sonraki süreçte Türkiye'nin ihracat gelirlerinde önemli artışlar elde edildiği görülmektedir. 1980'de ihracat gelirlerinin GSYİH içindeki payı % 3,2 iken, 2005'de bu oran % 15,2'ye yükselmiştir. Yine, 1980'de % 0,14 olan Türkiye'nin dünya ihracatı içindeki payı 2005 yılında % 0,69 düzeyine çıkmıştır. Bununla birlikte, bir ölçüde uluslararası piyasalarla da bağlantılı olarak son yıllarda TL'nin (aşırı) değerlenmesi, ekonomi ile ilgili birçok kesim tarafından Türkiye'nin ihracatının daha fazla artması önündeki en büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir. Buradaki temel görüş, aşırı değerli TL'nin dış ticarete rekabet gücünü azalttığı ve devlet tarafından bu duruma bir şekilde müdahale edilmesi gerektiği yönündedir (Karagöz ve Şen, 2010:3). Ancak 2005 yılından günümüze uzanan süreçte, TL'nin aşırı değerli niteliğini hala koruduğu ve döviz kurunun ihracat

ile dış ticaret üzerindeki etkilerin devam ettiği gözlenmektedir. Bununla birlikte son yıllarda TL'nin aşırı değerli olmasına rağmen ihracat gelirlerinde önemli artışların yaşandığı gözlenmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, Türk sanayinin uluslar arası piyasalarda etkin bir rekabet gücüne kavuşmasının büyük etkisi bulunmaktadır.

2.2.3. Dış Ticaret Haddi Kavramı ve Türleri

Ülkelerin uluslararası rekabet gücünü temsilen kullanılan en önemli temel göstergelerden birisi de *dış ticaret hadleridir*. En genel anlamda bir ülkenin ihraç malları fiyatının, ithal malları fiyatına oranı olarak tanımlanan dış ticaret hadleri kavramı, bir birim ihraç malına karşılık gelen ithal malı değerini ve dolayısıyla bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler nedeniyle dış ticaretten kazançlı ya da zararlı çıktığını gösteren bir kavramdır (Salvatore,1998:93-94). Diğer bir deyişle, pek çok mal grubunun ticarete konu olduğu dünya piyasasında dış ticaret hadleri, ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranı olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret hadlerinin bozulması, ithal malların daha pahalıya elde edilmesi ve ihraç mallarının daha ucuza satılması anlamına gelmektedir. Dış ticaret hadlerinin bozulması durumunda, hükmet tarafından, döviz kuruna yapılacak müdahalelerle ticaret hadleri ihracatçılar veya ithalatçılar lehine değiştirilebilir (Çekerol ve Gürbüz, 2003:1). Ticaret hadleri kavramını, sadece fiyat oranı olarak değerlendirmenin eksik bir analiz olacağı düşünüldüğünden, iktisat alanında ticaret hadleri kavramına yönelik olarak yapılan sınıflandırmada, ticaret hadlerinin, fiyat, miktar ve gelir açısından da incelendiği görülmektedir.

Ayrıca ihraç ve ithal mallarının değişim oranlarına dayanan ticaret hadleri kavramı, net değişim ticaret hadlerini, brüt değişim ticaret hadlerini ve gelir ticaret hadlerini kapsar iken, kaynak verimliliğine yada kaynak değişimine dayanan ticaret hadleri kapsamında, tek faktörlü ticaret hadleri ile çift faktörlü ticaret hadleri yer almaktadır. Üçüncü ana başlık olan ithalatın sağladığı toplam fayda ile ihracatın gerekli kıldığı toplam fedakarlık arasındaki oransal ilişkiye dayanan ticaret hadleri ise, gerçek maliyet ticaret hadleri ile fayda ticaret hadlerinden oluşmaktadır. Dış ticaret hadlerine yönelik olarak yukarıda yapılan sınıflandırmalarda görüldüğü üzere farklı ticaret haddi kavramlarıyla karşılaşılmaktadır. Ancak, günümüzde dış ticaret haddi kavramından söz edildiğinde akla ilk gelen, net değişim ticaret haddi kavramı olmaktadır. Dış ticaret haddi, belirli bir

dönemde (1 yılda) bir ülkenin dış ticaretinin zaman içerisindeki seyrini saptamak ve gelişimini izlemek açısından önemli bir göstergedir. Son yıllarda, dış ticaret hadleri, dış ticaret analizleri yapılırken üzerinde önemle durulan bir analiz aracı haline geldiği görülmektedir. Dış ticaret hadleri, ayrıca ülkelerin gelişme süreci açısından ekonomik kalkınmalarının, refah artışının, ekonomik yapıda meydana gelen değişikliklerinin ve uluslararası ticaretten sağlanan faydanın önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle 1980 sonrasında dönemde Türkiye'nin dış ticaret haddinde meydana gelen değişimlerin incelenmesinde yarar vardır.

2.2.3.1. Mal Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri

Mal değişimine dayalı ticaret haddi, üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası piyasalarda el değiştirmesini ilgili bir kavramdır. Mal değişimine dayanan ticaret hadleri kapsamında değerlendirilmesi gereken dış ticaret hadlerini, net değişim ticaret hadleri, brüt değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri şeklinde sıralamak mümkündür.

2.2.3.1.1. Net Değişim Ticaret Hadleri

Net değişim ticaret hadleri kavramı, genel olarak dış ticaret hadleri kavramına eşdeğer olarak kullanılmaktadır ve ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranı şeklinde tanımlanmaktadır.

N = Net Değişim Ticaret Hadleri

P_x = İhraç Malları Fiyat Endeksi

P_m = İthal Malları Fiyat Endeksi

ile ifade edildiği zaman; Net Değişim Ticaret Hadlerini (N)

$$N = \frac{P_x}{P_m}$$

şeklinde göstermek mümkündür.

Formülden de anlaşılacağı üzere ihracat fiyatları sabitken ithalat fiyatlarının düşmesi, ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının artması ya da ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artıştan daha büyük olması durumlarında, net değişim ticaret hadlerinin ülke lehine değiştiği söylenebilir (Aslan ve Yörük, 2008:36-37). Böyle bir

durum, ülkenin ihracat miktarı sabit kalmak üzere daha fazla miktarda ithalat yapabilme imkanının bulunduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, net değişim ticaret hadleri, lehine değişen bir ülke, bir birim ihraç malı karşılığında bir birimden daha fazla ithal malı elde eder. Bahsedilen işleyişin tersi söz konusu olduğu bir durumda, yani ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının düşmesi veya ihracat fiyatları sabitken ithalat fiyatlarının artması ya da ithalat fiyatlarındaki artışın ihracat fiyatlarındaki artıştan daha büyük olması durumlarında, net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine değiştiği söylenebilir. Net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesi, o ülkenin dış ticaret fiyatlarındaki gelişmeden zarar görmesi anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle söz konusu ülkenin belirli bir başlangıç yılına göre bir birim ithal malı elde edebilmek için eskisine nazaran bir birimden daha fazla miktarda ihraç malı vermesi gerekmektedir. Yani bir birim ihraç malı verdiğinde, eskisine oranla daha az ithal malı elde etmektedir. Özetle net değişim ticaret hadleri aleyhine değişen ülke, bir birim ihraç malı karşılığında bir birimden daha az miktarda malı ithal edebilecektir.

2.2.3.1.2. Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri

Mal değişimine dayanan bir diğer ticaret haddi türü ise gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadleridir. Bir önceki konuda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere net değişim ticaret hadleri, ihraç ve ithal mallarından, sadece ödemesi yapılanları parasal açıdan ele alırken, mal hareketlerinden kaynaklanan ve diğer ödemelerin yapılmasını sağlayan hizmet işlemlerini kapsamamaktadır. Ancak F.W.Taussig (1927:113-114)'e göre gayri safi (brüt) değişim ticaret hadleri, ithal ve ihraç mallarının tüm kapsamını reel açıdan dikkate almaktadır ve gayri safi (brüt) değişim ticaret hadleri, ithalatın fiziksel miktarının (ithalat miktar endeksi), ihracatın fiziksel miktarına (ihracat miktar endeksi) oranı olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer ifade ile gayri safi değişim ticaret haddi, ithal malları miktar endeksinin ihraç malları miktar endeksinde bölünmesi ile elde edilmektedir. Yani gayri safi değişim ticaret haddi, bir ülkenin ithalatının fiziki miktarı ile ihracatının fiziki miktarı arasındaki değişim oranıdır (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:186) ve aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir.

G = Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri

Q_x = İhracat Miktar Endeksi

Qm = İthalat Miktar Endeksi

ile ifade edildiği zaman; Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri (G)'ni

$$G = \frac{Qm}{Qx}$$

şeklinde göstermek mümkündür.

Yukarıdaki şekilde formüle edilen gayri safi değişim ticaret haddi, bir birim ihracat karşılığında ne kadar ithalat yapıldığını göstermektedir. Gayri safi değişim ticaret haddine ilişkin oransal bir artış, lehte bir değişmeyi temsil etmektedir. Brüt değişim ticaret haddindeki oransal bir azalış ise, aleyhte bir değişmeyi göstermektedir. Örneğin, belirli bir miktar ihracat karşılığında daha fazla miktarda ithalat yapılabilmesi yada ihracat hacmindeki azalışa karşı aynı hacimde ithal malı alınabilmesi, brüt değişim ticaret haddinde artışı, yani lehte bir değişimi ifade etmektedir. Gayri safi değişim ticaret haddi oranının yükselmesi, ülkenin belirli bir hacimdeki ihracatı karşılığında daha fazla ithalat yapabileceğini anlamına gelmektedir.

2.2.3.1.3. Gelir Ticaret Hadleri

Gelir ticaret haddi, ihracat fiyat endeksi ile ithalat fiyat endeksi arasındaki ilişkiye ihracat miktar endeksinin dahil edilmesi ile hesaplanmaktadır. Yani, gelir ticaret haddi, net değişim ticaret haddinin, (ihracat fiyat endeksinin, ithalat fiyat endeksine oranının) ihracat miktar endeksi ile çarpılması sonucu elde edilmektedir (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:187). “Net Değişim Ticaret Hadleri” tanımında, dış ticaret hacmine yer verilmez. Oysa fiyat değişimlerinden ülkenin elde ettiği toplam kazanç veya uğradığı toplam kayıp, dış ticaret hacmine de bağlıdır. Bir diğer ifade ile bir ülkenin ihracatının değerindeki değişiklikler, ithalat fiyat endeksindeki değişiklikler ile birlikte ele alındığında, söz konusu ülkenin toplam ihracat geliriyle gerçekleştirebileceği ithalat hacmi hesaplanabilir. İhracatın satın alma gücünü ya da ithal kapasitesini gösteren bu endekse, gelir ticaret hadleri adı verilmektedir (Kip, 2005:22). Gelir ticaret haddi, ihracat fiyat endeksinin, ithalat fiyat endeksine bölümü, ya da net değişim ticaret hadleri ile ihracat miktar endeksinin çarpımı yoluyla elde edilebilmekte ve aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir.

Px = İhraç Malları Fiyat Endeksi

Pm = İthal Malları Fiyat Endeksi

N = Net Değişim Ticaret Haddi

Q_x = İhracat Miktar Endeksi

I = Gelir Ticaret Haddi

ile ifade edildiği zaman; Net Değişim Ticaret Hadlerini (N)

$$N = \frac{P_x}{P_m}$$

şeklinde; Gelir Ticaret Haddi (I)'ni ise,

$$I = \frac{P_x}{P_m} \cdot Q_x$$

şeklinde göstermek mümkündür.

Gelir ticaret hadleri, ülkenin ithalat kapasitesini, ihracat yoluyla açıkladığı için, bir bakıma ihracatın satın alma gücünü de göstermektedir. Gelir ticaret hadlerindeki bir değişme, net değişim ticaret hadlerindeki değişmeden ve/veya ihracat hacmindeki değişmeden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ülkenin ihracatını özendirmeyle ulaşılmak istenilen amaç, sadece ihracat hacmini arttırmak değil, aynı zamanda ihracatın satın alma gücünü yükseltmektir.

2.2.3.2. Faktör Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri

Ticaret hadlerinin mal değişimine dayanan türleri ve özellikle net değişim ticaret hadleri kavramı, ihracat ve ithalat kesimindeki verimlilik değişmelerini yansıtmamaktadır ve bu bir eksiklik olarak görülebilir. Dış ticaret kazançları bakımından, fiyatlardaki değişmelerin, verimlilikteki değişmelerden kaynaklanıp kaynaklanmadığının büyük önemi bulunmaktadır. Bu eksiklik, faktör değişimine dayanan ticaret hadleri çeşitleri ile giderilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 637). Faktör Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri, uygulamada mal değişimine dayanan ticaret hadlerine oranla daha az kullanılmakta olup, tek faktörlü ticaret hadleri ve çift faktörlü ticaret hadleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Tek faktörlü ticaret hadleri, ihracat mallarının üretimindeki verimliliği dikkate alırken, çift faktörlü ticaret hadleri ise, hem ithalat hem de ihracat mallarının üretimindeki verimlilikleri dikkate almaktadır.

2.2.3.2.1. Tek Faktörlü Ticaret Hadleri

Net değişim ticaret hadlerinin, sadece ihracat kesimindeki verimlilik endeksi ile çarpılmasından elde edilen tanıma, tek faktörlü ticaret haddi denilmektedir ve aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir.

S = Tek Faktörlü Ticaret Haddi

V_x = İhracat Kesimindeki verimlilik Endeksi

N = P_x/P_m = Net Değişim Ticaret Haddi

ile ifade edildiği zaman; Tek Faktörlü Ticaret Haddi (S)'ni

$$S = \frac{P_x}{P_m} \cdot V_x$$

şeklinde göstermek mümkündür.

Tek faktörlü ticaret hadleri, ekonomik refahın bir yansıması olarak, dış ticaretten doğan kazançların açıklanmasında önemli bir gösterge olmasına karşın, uygulamada kaynakların verimliliğindeki değişmelerinin hesaplanması güç olduğu için kullanımı yaygınlaşmamıştır (Aslan ve Yörük, 2008:39) Tek faktörlü ticaret hadlerindeki bir yükselme, ihracat sektöründe kullanılan bir birim girdi karşılığında daha fazla miktarda ithalat yapılabileceğini gösterir.

2.2.3.2.2. Çift Faktörlü Ticaret Hadleri

Net değişim ticaret hadlerinin, verimlilik değişimlerini yansıtacak biçimde hem ihracat hem de ithalat kesimleri için düzeltilmesi şeklinde elde edilen ticaret haddine çift faktörlü ticaret haddi denilmektedir ve aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir.

D = Çift Faktörlü Ticaret Haddi

N = $\frac{P_x}{P_m}$ = Net Değişim Ticaret Haddi

V_m = İthalat Kesimindeki Verimlilik Endeksi

V_x = İhracat Kesimindeki verimlilik Endeksi

ile ifade edildiği zaman; Çift Faktörlü Ticaret Haddi (D)'ni

$$D = \frac{P_x}{P_m} \cdot \frac{V_x}{V_m}$$

şeklinde göstermek mümkündür.

Çift faktörlü ticaret hadlerinde gerçekleşecek olan bir yükselme, ihracat sektöründe kullanılan bir birim girdinin daha fazla miktarda yabancı girdi ile değiştirilebilirliğini gösterir. Ancak bir ülke açısından önemli olan, ihraç ettiği bir birim mal karşılığında ne kadar yabancı girdi kullandığı değil, ne miktarda ithal malı elde edebileceğidir (Kip, 2005:22). Bu nedenle çift faktörlü ticaret hadleri, pek de faydalı ve de anlamlı değildir.

2.2.3.3. Gönence Dayanan Dış Ticaret Hadleri

Gönence dayanan dış ticaret haddi, gerçekleştirilen ihracata bağlı olarak mal ve hizmetlerden yararlanılamaması sonucu katlanılan toplam fedakârlık ile gerçekleştirilen ithalat sonucu elde edilen toplam fayda arasındaki oransal ilişkiye dayanan ticaret hadleridir. Bu ticaret hadleri, maliyet ve fayda sınırlandırmalarını esas almaktadırlar. Uygulamada mal değişimine dayanan ticaret hadleri kadar fazla kullanılmayan gönence dayanan ticaret hadleri, gerçek maliyet ticaret hadleri ve fayda ticaret hadleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Gerçek maliyet ticaret hadleri, ithal edilebilir malların ve kaynakların ihraç malları üretimine tahsisi ile tüketimi önlenen malların, birim başına görece faydalılığının dikkate alınması sonucu elde edilmektedir. Çeşitli malların görece ortalama faydalarının hesaplanmasında karşılaşılan güçlükler sebebiyle, fayda ticaret hadlerinin uygulamada kullanım alanı sınırlıdır (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:189). Yani gerçek maliyet ticaret hadleri gibi, fayda ticaret hadlerinin de saptanma ve uygulanma olanağı zayıftır

2.2.4. 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri

1980 yılından günümüze uzanan süreçte, Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeleri anlayabilmek amacıyla dış ticaret hadlerinin kısa bir analizini yapmak yerinde olacaktır. Dış ticaret hadleri analiz edilirken en yaygın olarak net değişim ticaret hadleri kullanılmaktadır. Ayrıca uluslar arası kurumlar tarafından yapılan çalışmalar da genellikle net değişim ticaret hadlerine dayandırılmakta ve bu durum ülkenin dış ticaret haddinin başka ülkelerle karşılaştırılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanında gelir ticaret hadlerinin yorumlanması da kolaydır ve ülkenin ithalat kapasitesi ya da

satın alma gücündeki değişmeleri en iyi şekilde gösteren kavramlardan birisini oluşturmaktadır. Buna karşın net değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri dışında kalan yöntemler ile ticaret hadlerinin hesabı, istatistiksel veri yetersizliği nedeniyle çok zordur (Kip, 2005:23). Bu nedenle Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki gelişmeler incelenirken ağırlıklı olarak net değişim ticaret hadleri, gayri safi değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadlerine dayanan hesaplamalara ve bu hesaplamalar sonucu elde edilen verilerin yorumlanmasına yer verilecektir.

Türkiye'nin, dünya ticaretinde % 0,6 gibi bir oranla, önemsiz bir paya sahip olması, gelişimi ölkelerce belirlenen fiyatlara uyma zorunluluğunu getirmektedir. İthal ürünlerinin, petrol ve petrol ürünleri ile mamul mallara bağımlı olması, ithalatı oluşturan mamul malların fiyatlarının, genellikle monopol ve oligopol piyasalarda belirlenmesi, ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesine yol açmaktadır (Hepaktan, 2008:18). Tablo 20.'de verilen değerleri değerlendirecek olursak, 1980 yılı sonrasında uygulanan dışa açık sanayileşme stratejisi ile dışa açık bir dış ticaret politikası izleyen Türkiye'de ihracat ve ithalat miktarlarının artışını ifade eden ihracat miktar endeksi ile ithalat miktar endeksinin özellikle, 1980'li yılların sonlarından itibaren belirgin bir artış gösterdiği görölmektedir. İhracat miktar endeksi ile ithalat miktar endeksinin 1980'li yılların sonlarında gösterdiği artış, Türkiye'nin bu dönemde dış ticaret bilançosunda yer alan değerlerde önceki yıllara oranla belirgin artışların gerçekteştiğini ifade etmektedir.

Tablo 20. 1982-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (2003=100)

Yıllar	*İhracat Birim Değer Endeksi (Px)	*İthalat Birim Değer Endeksi (Pm)	**İhracat Miktar Endeksi (Qx)	**İthalat Miktar Endeksi (Qm)	Net (Safi) Değişim Ticaret Hadleri (N=Px/Pm)*100	Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri (G=Qm/Qx)*100	Gelir Ticaret Hadleri I=(Px/Pm)*Qx
1982	110,5	111,8	10,0	14,0	98,9	140,1	9,9
1983	105,7	104,4	10,4	16,6	101,3	159,0	10,6
1984	98,5	100,0	13,2	20,2	98,6	153,3	13,0
1985	93,9	101,5	17,1	22,8	92,5	133,0	15,8
1986	91,2	85,1	18,7	25,6	107,2	136,8	20,0
1987	104,4	91,8	23,2	29,0	113,8	125,2	26,4
1988	100,9	91,2	26,6	29,4	110,6	110,8	29,4
1989	101,2	94,4	25,0	29,3	107,2	117,3	26,8
1990	111,6	99,5	26,4	33,7	112,2	127,6	29,6
1991	110,6	96,3	28,2	32,4	114,8	114,9	32,3
1992	112,0	94,5	29,0	32,9	118,5	113,4	34,4
1993	108,9	88,6	30,9	45,1	122,9	146,0	37,9
1994	105,7	94,9	35,5	33,4	111,4	94,1	39,5
1995	119,1	110,8	37,8	43,2	107,4	114,4	40,6
1996	113,8	104,1	41,4	55,9	109,3	135,0	45,2
1997	108,4	95,0	47,0	69,1	114,0	147,0	53,6
1998	104,0	91,2	51,5	67,3	114,1	130,8	58,8
1999	97,0	86,2	53,1	66,6	112,6	125,3	59,8
2000	92,8	90,1	59,1	88,3	103,0	149,4	60,9
2001	90,4	89,8	72,3	66,4	100,7	91,9	72,7
2002	88,7	88,7	83,7	80,2	100,1	95,8	83,7
2003	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2004	116,6	116,0	113,7	120,6	100,6	106,0	114,4
2005	123,6	124,1	125,5	135,3	99,7	107,8	125,1
2006	128,0	134,8	140,9	146,7	94,9	104,2	133,7
2007	144,2	147,8	156,8	165,4	97,6	105,4	153,0
2008	166,6	177,4	167,1	163,1	93,9	97,6	156,9
2009	139,7	142,8	154,6	142,0	97,8	91,9	151,2
2010	146,6	155,0	164,3	172,2	94,6	104,8	155,4

Kaynak: TÜİK, verilerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır. 1980 ve 1981 yılına ait endeks verileri TÜİK'in internet sitesinde bulunamadığı için tabloda yer verilememiştir.

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=13&ust_id=4 (Erişim:08.08.2011)

*Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret Birim Değer Endeksleri-Genel(2003=100)

**Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret Miktar Endeksleri-Genel(2003=100)

Tablo 20.'de yer alan endeks değerlerinden öncelikle Türkiye'nin 1980-2010 dönemine ilişkin ihracat ve ithalat fiyat endeksleri incelendiğinde, söz konusu endekslerin 1995 yılı ile 2005-2008 döneminde yüksek düzeylere ulaştığı 2009 yılında önemli oranda

geriledikten sonra 2010 yılında yeniden bir miktar yükseldiği görülmektedir. Türkiye'nin 1980-2010 dönemine ait benzer bir inceleme, ihracat ve ithalat miktar endeksleri için yapıldığında ise ihracat ürünleri miktarında 2009 yılı hariç son yıllarda belirgin bir artış gerçekleştiği, ithalat miktar endekslerinin ise yıllar itibariyle ihracat miktar endeksine benzer bir artış trendi sergilediği dolayısıyla genel olarak meydana gelen değişimin artış yönlü olduğu görülmektedir.

1980-2010 dönemine ait ihracat miktar ve birim değer endekslerine yönelik olarak yapılan genel değerlendirme de, ilginç sonuçlarla karşılaşmaktadır. 2003 yılı bazlı dış ticaret endeksleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde 1995 yılından itibaren 2002 yılının sonuna kadar sürekli olarak ihracat birim değer endeksinde gerileme, buna karşılık aynı dönemde ihracat miktar endeksinde sürekli ve önemli ölçüde bir yükselme olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin fiziki anlamda daha fazla mal ihraç etmesine karşın, bu mal miktarından sağladığı gelirin giderek azaldığı, bir diğer ifadeyle, ihracat birim fiyatlarını düşürmesi sonucu ihracat artışının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Tablo 20.'de yer alan endeksler incelendiğinde ise 2003 yılından günümüze kadar geçen süreçte, ihracat miktar endeksindeki artışların yine devam ettiği, ihracat birim değer endeksindeki düşüş trendinin ise tersine döndüğü ve 2003 yılından itibaren yükselişe geçtiği, 2009 yılında önemli oranda geriledikten sonra 2010 yılında yeniden yükseldiği görülmektedir.

Türkiye'nin 1980-2010 dönemine ait ithalat birim değer endeksi incelendiğinde ise, söz konusu endeksin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1995 yılında 110,8 ile en yüksek seviyesine ulaşan ithalat birim değer endeksinin 2002 yılına kadar 2000 yılı hariç sürekli düşme eğiliminde olduğu, ancak söz konusu endeksin, 2003 yılından itibaren yeniden yükselişe geçtiği ve 2009 yılı hariç, sürekli yükselerek 2010 yılında 155,0 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. Aynı dönemde, dünyadaki fiyat düşüşleri, ithalat fiyatlarında 1996-2002 döneminde yaşanan düşüşü de açıklamaktadır. 2003 yılından itibaren ise, ithalat birim değer endeksi Türkiye'nin dünya ticareti içerisindeki artan talebine paralel olarak yükselmeye başlamıştır. İthalat miktar endeksi ise, genel olarak Türkiye ekonomisindeki dalgalanmalara paralel bir seyir izlemiştir. Ekonominin küçüldüğü 1999-2001 yıllarında ithalat miktar endeksinin önce bir miktar yükseldiği ancak bir sonraki yıl hemen tekrar yükselmeden önceki seviyesine gerilediği

ve 2001 yılı itibariyle 66,4 seviyesinde gerçekleştiği, buna karşın ekonomik büyümenin yaşandığı yıllarda ithalat miktar endeksinde de artışlar görülmüştür. 2002 yılında ithalat birim değer endeksinde %1,1 oranında küçük çaplı bir azalış yaşanmasına karşın, ithalat miktar endeksinin % 14,2 gibi önemli bir oranda arttığı görülmektedir. Bu durum, 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler sebebiyle daralma sürecine giren ekonominin, 2002 yılında yeniden canlanma sürecine girdiğinin belirtisi olarak yorumlanabilir. Karar birimlerinin geleceğe yönelik beklentilerinin olumluya dönmesi, ithalat miktarındaki artışta önemli bir etken olmuştur. Ayrıca, Türk Lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanmış olması da, bu dönemde ithalat miktarını etkileyen diğer önemli bir gelişmedir. Tablo 20.'de, 2003 ve 2004 yılının genelinde, ithalat miktar endeksinde hızlı artışların yaşandığı ve söz konusu endeksteki artışların 2008 yılına kadar devam ettiği gözlenmektedir. Ancak 2008 yılında Türk Lirasının yabancı paralar karşısında yaşadığı reel değer kaybına bağlı olarak, ithalat miktar endeksi bir önceki yıla göre çok azda olsa gerilediği görülmektedir. 2008 krizi ile Türkiye'nin yoğunlukla ihraç ettiği malların talebi, gelir düşüşü nedeniyle azalırken, ithal ettiği malların talebi neredeyse değişmemektedir. Yine Tablo 20.'de ithalat miktar endeksinde 2008 yılında başlayan yaşanan gerilemenin 2009 yılında da devam ettiği, ancak 2010 yılında endeksteki gerilemenin yerini yükseliş eğilimine bıraktığı görülmektedir.

Türkiye'nin net değişim, gayri safi ve gelir ticaret hadlerine ilişkin hesaplanan değerleri da, ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür. Tablo 20.'den Türkiye'nin 1980-2010 döneminde net değişim ticaret hadleri incelendiğinde, Türk ekonomisinin dünya ekonomisine entegre olduğu 1986 yılından 2002 yılına kadar geçen dönemde, 100 baz değerinin üzerinde gerçekleşen net değişim ticaret hadlerinin, 2004 yılından sonra yıllarda düşüş eğilimine girerek 2005 yılından itibaren 100 baz değerinin altında gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuç, 1998 yılından 2007 yılına kadar geçen süreçte, 2004 yılı hariç, fiyatlar bazında net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine değiştiği, bir diğer ifadeyle Türkiye'nin dış ticaretten dezavantajlı çıktığı anlamına gelmektedir. Ayrıca 1994, 2000, 2001 ve 2008 yıllarının kriz yılları olması nedeniyle net değişim ticaret hadlerinde bir önceki yıla kıyasla azalışlar yaşandığı görülmektedir. 2008 yılından sonraki yıllarda ise yine Tablo 20.'de, net değişim ticaret hadlerinin yine dalgalı bir seyir izlediği ve söz konusu endeksin 2009 yılında bir miktar yükseldikten

sonra 2010 yılında yeniden azalış eğilimine girerek, 94,6 oranında gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin 1980-2010 dönemine ait gayri safi (brüt) değişim ticaret hadlerinin ise, Tablo 20.'de genel olarak, 100 baz değerinin üzerinde olmakla birlikte, genel anlamda dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye için söz konusu döneme ait olmak üzere hesaplanan gayri safi değişim ticaret hadlerinin, 1994, 2001 ve 2008 yıllarında, kriz yılları olması nedeniyle bir önceki yıla göre gerileme göstererek düşük değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca Tablo 20.'de gayri safi (brüt) değişim ticaret hadlerinde 2008 yılında kriz nedeniyle ortaya çıkan azalış eğiliminin, 2009 yılında da devam ettiği, ancak söz konusu endeksin 2010 yılında yeniden yükselerek 104,8 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Gayri safi (brüt) değişim ticaret hadlerine ait 2008 yılında kriz döneminde ortaya çıkan değerler incelenecek olursa, Türkiye'nin, bir birim ihracat malı karşılığında bir birimden daha az ithal malı elde etmek durumunda kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte, genel olarak gayri safi dış ticaret hadlerinin 2001 yılından 2006 yılına kadar küçük oranlarda da olsa yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu gelişme, ithalat miktarının giderek arttığını ve gayri safi değişim ticaret hadlerinin ülke lehine bir değişim gösterdiğini ifade etmektedir. Gayri safi değişim ticaret hadlerinde, 1994 ve 2001 yılında yaşanan büyük çaplı azalışların nedeni olarak, söz konusu yıllarda yaşanan krizler nedeniyle döviz kurundaki dalgalanmalardan dolayı ithalatın ihracata göre azalması gösterilebilir.

Türkiye'nin 1980-2010 dönemine ait net değişim ticaret hadleri ve gayri safi değişim ticaret hadlerinin genelde 100 baz değerine yakın değerler almasına karşın, gelir ticaret hadlerinin sürekli ve hissedilir derecede arttığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde ve dünya ekonomisinde kriz yılları olarak bilinen 1994, 2000, 2001 ve 2008 yıllarında net değişim ticaret haddi ile gayri safi değişim ticaret haddinde görülen bozulmalar, gelir ticaret hadleri ile giderilebilmiştir. Bu yıllarda, Türkiye'nin, genel anlamda gerçekleştirilen ihracat miktarındaki artış ile dış ticaretten kazanç sağladığı görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin 1980-2010 dönemi incelendiğinde 1989 yılından itibaren yükselişe geçen ve kriz yıllarında bile pek fazla dalgalanma göstermeyen gelir ticaret hadlerinin, sadece 2009 yılında bir miktar gerilediği, 2010 yılında ise, 155,4 seviyesine yükseldiği, dolayısıyla, gelir ticaret hadlerinin, olumlu

yönde gelişme gösterdiği ve ihracat gelirlerindeki artışın bir göstergesi olduğu görülmektedir.

Genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan dış ticaret hadlerindeki yıllar itibariyle azalış ve artışların nedenlerine de değinmek yerinde olacaktır. 1980 yılından sonra ekonomik yapıya yönelik olarak gerçekleştirilen politika değişikliği sonrasında, Türkiye ekonomisi finansal açıdan dünya ekonomisine daha fazla entegre olmaya başlamış, 1989'dan 1999'a kadar net (saf) değişim ticaret hadleri ve gayri safi değişim ticaret hadleri, 100 baz değerinin üzerinde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünlük sağlamaya başladığı dönem olarak kabul edilen bu dönemde, dış ticaret hadleri de artış göstermiştir. Fakat Körfez krizi ve 1990'lı yıllarda dünya ekonomisindeki daralma eğilimi, ülkemizin dış ticaret hadlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuş ve 1991 yılında, incelenen dönemin en düşük değerlerinden birine ulaşmıştır. Ayrıca 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya koyulan istikrar tedbirleri, yurt içi talebin daralmasına neden olmuş, yurtiçi talebin daralması ise ithalatı azaltmıştır. Bununla birlikte, ithalat fiyat endeksinin artması ve ihracat fiyat endeksinin düşmesi de dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyen bir diğer unsur olarak ortaya çıkmıştır (Aydoğuş ve Diler, 2006:97-98). Ayrıca istikrar tedbirleri çerçevesinde, 1994 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun da net değişim ticaret hadlerini olumsuz etkilediği ve bir önceki yıla oranla azalışların yaşandığı görülmektedir. Gerçekten de 1994 ve 2000 yıllarında, Türkiye'de yapılan büyük oranlı devalüasyonların hemen ardından, gerçekleşen devalüasyona bağlı olarak, ihraç mallarının ucuzlaması ve ithal mallarının pahallaşması sonucu net değişim ticaret hadleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Tablo 20.'deki veriler incelendiğinde 1995 yılında net değişim ticaret hadlerinin, bir önceki yıl değerine göre azalmış olduğu görülmektedir. Ayrıca yine benzer şekilde 2001 yılında da net değişim ticaret hadleri, bir önceki yıla göre gerilemiş, gerileme 2002 yılında da devam etmiştir.

Ayrıca, Türkiye'nin ithalatının bazı yıllarda, bir önceki yıla göre büyük oranda artış gösterdiği dönemler de olmuştur. Tablo 19.'da görüldüğü üzere 1995 yılında Türkiye'nin ithalatı 1994 yılına göre %53 oranında artış göstermiştir. Bu dönemde ihracattaki artış, sadece % 19,5 oranında gerçekleşmiştir. Yine benzer şekilde, 2000 yılı ithalatı 1999 yılı ithalatına göre %34 artmıştır. Bu dönemde ihracattaki artış, sadece

%4,5 oranında kalmıştır. Tablo 20.'deki veriler ışığında, söz konusu dönemlerde gerçekleşen Türkiye'nin gayri safi değişim ticaret hadlerinin, 1995 yılında 114,4 ve 2000 yılında 149.4 gibi bir önceki yıla oranla yüksek değerler alması, Türkiye'nin bu dönemde bir birim ihracatıyla daha yüksek miktarda ithalat gerçekleştirebildiğini ortaya koymaktadır (Hepaktan, 2008:18).

Ülkenin sahip olduğu üretim yapısı da dış ticaret hadlerini etkileyen bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 sonrasında uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisinin, ihracatı hacim olarak yüksek oranda artırmasının yanı sıra, dış ticaretin yapısında da büyük bir değişim gerçekleştirdiği ve günümüzde ihracatın, sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapıya, ithalatın ise, ara malı ağırlıklı bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu bu dış ticaret yapısı nedeniyle, ülke ihracatının ara malı ithalatına bağımlı olduğu söylenebilir. Bu nedenle 2001 yılında Türk Lirasında yaşanan kur ayarlaması neticesinde, Türkiye'nin dış ticaretinin bağımlı yapısına bağlı olarak ithalatın pahalandığı, ara malı ithalatının gerçekleştirilemediği ve 2001 yılında ithalatın, 2000 yılına kıyasla %24 oranında gerilediği görülmüştür. Söz konusu yıllarda ithalatın yaklaşık %70'ini oluşturan ara malı ithalinin gerçekleştirilememesine bağlı olarak üretim hacminde daralma yaşanmıştır (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:206-207). Üretimdeki bu daralma neticesinde, ihracatın artış hızı yavaşlamış, ihracat 2001 yılında bir önceki yıla kıyasla %12.8 artış gösterirken, 2002 yılında ihracattaki artış %15.1 seviyesinde kalmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret hadleri açısından karşılaştığı bir diğer sorun da, Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan tekstil ve demir-çelik gibi ürünlerin dünya fiyatlarında, 1997 yılından itibaren Uzak Doğu Asya krizi ve Rusya krizi gibi nedenlerle, önemli düşüşler yaşanmış olmasıdır. Ayrıca ihraç edilen tarımsal ürün fiyatlarının, 1980 yılından bu yana olumsuz bir gelişim sergilemiş olmasına da değinmekte yarar vardır. İhraç edilen tarımsal ürünlerin miktarı artarken sağlanan hasılat azalmakta, dolayısıyla daha fazla ihracat karşılığı daha düşük döviz geliri elde edilmektedir. Bu durum ise dış ticaret hadlerini olumsuz etkileyen unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Aslan ve Yörük, 2008:64).

2008 yılında küresel boyutta yaşanan kriz sürecinde, dünya ticaretinin %12 oranında azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan talep daralması, Türkiye'nin dış ticaretini önemli

ölçüde olumsuz etkilemiştir. Özellikle AB ülkelerinin, krizden kısa sürede ve önemli ölçüde olumsuz etkilenmesi, dış ticaret işlemlerinin yarıya yakın bölümünün AB ülkeleri ile gerçekleştirilmesi nedeniyle Türkiye'nin ihracat hacmini olumsuz yönde etkilemiş ve dış ticaret hadlerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu durum ise, Türkiye'nin dış ticaret bilançosunu olumsuz etkileyerek, Türkiye'nin 2008 yılına ilişkin net değişim ticaret haddi ile gayri safi değişim ticaret haddinin, önceki yıllara göre gerilemesin rol oynayan en önemli nedenlerinden birini teşkil etmiştir. Özellikle Türkiye'de 1994, 2000, 2001 yıllarında yaşanan krizler ile 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle, Tablo 20.'deki verilerden de yaralanarak Türkiye'nin ticaret hadlerinin büyük oranlarda azaldığını söylemek mümkündür (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:207). Ancak aynı tabloda yer alan verilerden 2008 krizi nedeniyle 2009 yılında azalan ticaret hadlerinin, 2010 yılında net değişim ticaret haddi hariç yeniden yükseliş eğilimine girdiği de görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin 1980-2010 yıllarını kapsayan döneme ait dış ticaret hadleri analiz edildiğinde, net değişim ticaret hadleri ile gayri safi değişim ticaret hadlerinin genellikle 100 baz seviyesinde değerler aldığı; gelir ticaret hadlerinin ise, sürekli ve dönem sonuna doğru yüksek oranda bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir (Hepaktan, 2007:79). Bununla birlikte net değişim ticaret hadlerinin özellikle 2000 yılından günümüze kadar geçen süreçte sürekli olarak ve önemli ölçüde Türkiye'nin aleyhine gelişme gösterdiği görülmektedir. Gelir ticaret hadlerinin ise, Türkiye'nin lehine bir eğilim gösterdiği, ancak gelir ticaret hadlerindeki bu olumlu gelişmenin, Türkiye'nin zaman içinde gittikçe artan miktarlarda ihracat hacmine ulaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1980 yılından sonraki dönemde dışa açık ekonomi ve ihracata dönük sanayileşme politikası ile kapasite kullanım oranlarında ve üretimde önemli artışlar kaydedilmiştir. Ancak sorun, miktar olarak ihracatta önemli artışlar elde edilmesine karşın, döviz gelirlerinin, ihracattaki artışa göre daha az elde edilmesi ve gerçekleştirilen üretim artışlarının, ülkede yeterli düzeyde reel ulusal gelir artışına dönüştürülememesidir (Kip, 2005:28).

2.3. 1980 Sonrası Dönemde Türkiyede İthalatının Yapısı ve Gelişimi

Çalışmanın önceki kısımlarında ithalat ve ithalatın temel belirleyicileri teorik çerçevede incelenmiştir. Bu kısımda ise, 1980 sonrası dönemde ithalatın gelişimine yön veren

çeşitli politikalar ve bu politikalara bağlı olarak uygulamaya konulan yasal ve kurumsal düzenlemeler üzerinde durulacaktır. Devamında ithalatın şekillenmesinde etkisi bulunan makro ekonomik büyüklükler yardımı ile ithalatın yapısal analizi oluşturulacaktır.

2.3.1. İthalatı Düzenleyici Politikalar

Ekonominin büyümesi ve yapısal değişiminde dış ticaret politikalarının önemli bir yeri vardır. İthalatın yön, hacim ve kompozisyonunu belirlemek amacıyla alınan kararlar, bu malların fiyat ve gelir esnekliklerine de etkide bulunmaktadır. Bu nedenle ülkenin ithalat rejimi incelenirken fiyat ve gelir esneklikleri de dikkate alınmalıdır. Bilindiği üzere Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları ile içe dönük sanayileşme modelinden, dışa dönük sanayileşme modeline geçilmiştir; ithalat rejimi 1984, 1990 ve 1992 yıllarında önemli ölçüde libere edilmiştir (Özağ ve diğ., 2003:29). Genel anlamda ülke ithalatını şekillendirmeye ve düzenlemeye yönelik politikaları, ithalat ve kambiyo rejimlerindeki düzenlemeler şeklinde iki ana başlık altında incelemek mümkündür.

2.3.1.1. İthalat Rejimi ve Gelişimi

“İthalat rejimi” kavramı, bir ülkede hangi malların, kimler tarafından, hangi sınırlar içinde, hangi koşullar ve yükümlülükler yerine getirilerek, hangi ödeme araçları kullanılarak, hangi ülkelerden satın alınacağını düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. İthalat rejimi, her ülkede yetkili kurumlarca uluslararası anlaşmalar ve yükümlülükler de göz önüne alınarak belirlenir. Ayrıca ithalat rejimi, hem küresel düzeyde, hem de ulusal düzeyde ekonomik refah seviyesinin ve rekabet ortamının gelişmesinde ve korunmasında birinci derecede etkili olan bir olgudur (Türkkan, 2009:1). Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla, ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine, vergi ve benzeri yükümlülükler dışında, ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır (Göğüş, 2003:5). Bir diğer ifadeyle Türkiye’de ithalat rejiminin ilkeleri, Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenir. Bu kararlarla hükümetlerin izleyeceği dış ticaret politikasının esasları açık şekilde belirlenir. Bir yıla ait ithalat rejimi kararı genellikle önceki yılın aralık ayı içerisinde yayınlanmaktadır (Karluk, 2002:556). İthalat rejiminin uygulanması noktasında, ithalat ile ilgili izinleri ve talimatları vermeye, ithalatın her aşamasında gerekli görülecek değişiklikleri gerçekleştirmeye ve önlemleri almaya, ithal malları fiyatlarının gerektiğinde kontrolünü

yapmaya veya yaptırmaya, özel ve zorunlu durumları inceleyip sonuçlandırmaya Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) yetkilidir (DTM, 2010:1). Ülke ekonomisi açısından büyük bir öneme sahip olan ithalat rejimi, 1980 yılından günümüze kadar geçen süreçte dönemler itibariyle ve ithalatta ortaya çıkan önemli gelişmeler çerçevesinde dört alt başlık altında incelenecektir.

2.3.1.1.1. 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan İthalat Rejimi ve Gelişimi

1980 sonrası dönemde uygulanan ithalat rejimini, 1980-1989 yıllarını kapsayan dış ticarete dönüşüm dönemi, 1990-1999 yıllarını kapsayan GB dönemi ile DTÖ dönemi ve 2000-2009 yıllarını kapsayan 2000’li yıllar ve krizler dönemi olmak üzere 3 başlık altında incelemek mümkündür.

2.3.1.1.1.1. Dış Ticarete Dönüşüm Süreci: 1980-1989 Dönemi

24 Ocak 1980 kararları ile başlayan 1980 sonrası süreçte, önceki dönemin ithal ikameci büyüme modeli terk edilerek ihracata dayalı büyüme politikalarının benimsendiği ve adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejiminin uygulanmaya başlandığı görülmektedir (Taymaz ve diğ., 2008:7). 1980 öncesi dönemde ithalat; liberasyon, tahsisli ithal mallar ve anlaşmalı ülkelerin kontenjan listeleri olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleştiriliyordu. Ayrıca kapsam dışındaki malların ithalatı da yasaktı. İlk iki listede bulunan malların ithalatına izin veriliyordu. Üçüncü listede ise, bu iki listede yer alan malların ülke ayrımları vardı. Liberasyon listesinde, ithalatı gerekli sanayi malları ve ara malları bulunuyordu. Tahsisli ithal malları yani kota listesinde ise genellikle tüketim malları yer alıyordu. 1980-1984 alt döneminde ekonomide yaşanan yapısal dönüşüm, ithalat rejimine de yansdı, teminat oranlarında indirimler yapıldı ve liberasyon listelerinin bileşimi değişti (Özağ vd, 2003:29-30).

1980 yılında ilk adım olarak ithalat üzerindeki damga resmi, % 25’ten % 1’e düşürülmüş ve ithalat yönetmeliği basitleştirilmiştir. 1981 yılında Kota Listesi Uygulaması yürürlükten kaldırılmış ve iki numaralı Liberasyon listesindeki birçok kalem daha az kısıtlayıcı olan bir numaralı Liberasyon listesine kaydırılmıştır (TCMB, 2002:9). Dış ticaret politikasının diğer önemli ayağı olan ithalata yönelik düzenlemelerde de 1980’li yıllarda önemli değişiklikler gözlenmiştir. İthalata uygulanan yüksek korumacı politikalar 1980-83 arasında bir miktar gevşetilmişse de, ithalatın

serbestleşmesinde en büyük adımın 29 Aralık 1983 tarihinde atıldığı; ithalatta serbestleşme politikasının özellikle 1984 sonrasında ivme kazanmıştır (Taymaz ve diğ., 2008:9). 1984 yılından itibaren de ithalat rejiminde ciddi boyutta serbestleşmeye adım atıldığı görülmüştür.

29 Aralık 1983'de hükümetin açıkladığı yeni ekonomik kararlarla ve ithalat rejimi reformuyla geçmişteki uygulamalardan çok farklı bir anlayış ortaya çıkmıştır. İthalat rejiminde yapılan yeni düzenlemeyle, ithalat rejimi büyük ölçüde değiştirilerek, kotalar tamamen kaldırılmıştır. Buna göre ithalat;

(a) İthali Yasak Mallar

(b) İthali Serbest Mallar

(c) İthali İzne Tabi Mallar (Fon Ödemek Suretiyle)'dan

oluşturulmuştur. Kotaların büyük ölçüde kaldırıldığı 1981 yılından sonra yapılan bu değişiklikle ithali yasak malların sayısı da azaltılmıştır (Demirtaş, 2003:243). Yeni rejime göre, ithalatı açıkça yasaklanmamış her türlü malın ithali serbest bırakılmıştır. Ayrıca miktar kısıtlamalarının azaltılmasının yanı sıra gümrük tarifelerinde de indirimler gerçekleştirilmiştir (TCMB, 2002:9). Fon ödemek suretiyle ithal edilecek mallar için ayrı listeler oluşturmuş; ithalat, yıl içinde katma değer vergisi ve kaynak kullanımını destekleme fonuna tabi tutulmuştur. Dış ticaret rejimi piyasa ekonomisi koşullarına daha da yaklaştırılmıştır (Özağ vd, 2003:30)

1985 yılında Yasak Mallar Listesi ortadan kaldırılmış; ithal edilmesi yasak malların sayısı beş yüzden üçe (silah, muhimmat ve uyuşturucu) düşürülmüştür. Ayrıca 1988'de, otuz üç farklı malın ithali izne bağlanmıştır. 1989 ithalat rejimiyle birlikte hükümet, Türk sanayisinin dumping ve sübvansiyon yoluyla haksız rekabet ile karşı karşıya kalması durumunda uygulanmak ve sanayiye haksız rekabete karşı korumak amacıyla, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve AT mevzuatlarına uygun olarak, "anti-dumping yasası" nı yürürlüğe koymuştur. 1989'da ithalatta liberalleşme süreci daha da hız kazanmıştır. 1989 yılından sonra ithali yasak mallar listesindeki mal sayısı azaltılırken, izne tâbi malların sayısı otuz üçten on altıya düşürülmüş ve ithalata uygulanan tarifeler ile vergiler de önemli ölçüde azaltılmıştır (TCMB, 2002:9). Sonuç olarak, 1980-1989 döneminde yapılan düzenlemelere bağlı olarak, ithalat rejimini

kademeli olarak liberalleştirilmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak da, ithalattan elde edilen gelir, artış göstermiş ve 1980’de 7,9 milyar dolar olan ithalat harcamaları, 1989 yılında 15,8 milyar dolara ulaşmıştır.

2.3.1.1.1.2 AB ile Gümrük Birliği ve DTÖ Süreci: 1990-1999 Dönemi

1990 yılı, ithalat rejiminde önemli değişikliklerin gerçekleştirildiği bir yıl olmuş ve ithalat rejimi tekrar değişmiştir. 1984 yılından beri yayınlanan, izne tabi mallar listesi kaldırılarak, ithalat rejimi çerçevesinde yasaklı listesindeki üç mal grubu dışında, ithalat tamamen serbest bırakılmıştır. Sadece eski, kullanılmış ve yenileştirilmiş mallar ile düşük kaliteli atık ve artık malların ithali ve kiralanması yoluyla yapılacak olan ithalat, Hazine ve DTM’nın ön iznine bağlanmıştır (Berksoy, 1994:21). Ayrıca ithalatta teminat yatırma zorunluluğu ve izin belgesi alma uygulamaları tamamen yürürlükten kaldırılmış, “Yatırım Malları Listesi” adlı yeni bir liste oluşturulmuştur (TCMB, 2002:9). İthalatın serbestleşmesiyle Gümrük Vergileri ve Toplu Konut Fonu (TKF) vergileri birleştirilerek tek bir listeye dönüştürülmüş; ithalatta teminat uygulamasına da son verilmiştir (Çolakoğlu, 1996:114-115). Genel olarak 1990 yılında, ithalatı yasak olmayan malların dışında tüm malların ithalatının serbest bırakıldığı, izne tabi mal listesinin kaldırıldığı ve teminat uygulamasına son verildiği görülmektedir (Özağ ve diğ., 2003:30). 1984 yılından sonra ikinci büyük yapısal dönüşüm 1990 yılında gerçekleştirildiği söylenebilir.

1991 ve 1992 yıllarında gümrük tarifelerinde yapılan küçük düzenlemelerden sonra 1992 yılından itibaren armonize sistem ve tek vergi sistemi çerçevesinde gümrük vergisi ve TKF dışında, tüm vergi resim ve harçlar kaldırılmıştır (Özağ ve diğ., 2003:30). Ayrıca Ocak 1993’te yeni bir takım önlemler getirilmiş, AB’ye verilen sözler doğrultusunda Gümrük Vergisi ve TKF ücretleri dışındaki tüm gümrük tarifeleri ve buna eşdeğer tüm ücretler kaldırılmıştır (TCMB, 2002:9). 1994 yılında DTÖ kuruluş anlaşmasını imzalayan Türkiye, Gümrük Birliği Anlaşması’nı da 1 Ocak 1996’da uygulamaya geçirmiştir. Türkiye’nin DTÖ’ye üyeliği sonucu üstlendiği yükümlülükler, Gümrük Birliği’nin gerektirdiği yükümlülükler karşısında oldukça hafif kalmıştır (Boratav, 2003a:198-199). Gümrük Birliği Anlaşmasına bağlı olarak uygulamaya koyulan yeni ithalat rejimi ile ithalatta söz konusu olan Gümrük Vergileri ve TKF uygulamalarının kaldırıldığı görülmektedir. Bu uygulamalar sonucu ithalat artmıştır.

Ancak, Gümrük Birliği, ticaretin gelişmesinde beklenen etkiyi o dönemde yaratmamış, ihracatın, ithalat kadar gelişmemesi nedeniyle dış ticaret açığı büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmüştür (Tablo 18). İthalat rejiminde meydana gelen değişmeleri gözden geçirirken, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış ticaret politikalarını şekillendiren, DTÖ üyeliği ve AB'ne üye ülkeler ile girilen Gümrük Birliği'nin, ithalat rejimine yönelik getirmiş olduğu düzenlemelere de değinmek gerekir.

Günümüzde, dünya ticaretindeki serbestleştirme faaliyetlerinin genel hatlarıyla iki doğrultuda geliştiği görülmektedir. Bunlardan ilki "evrensel yaklaşım" adı verilen gelişmedir ki, bu yaklaşım GATT çerçevesinde iki veya daha fazla gümrük bölgesinin yerini tek bir gümrük bölgesine bırakarak, olabildiğince fazla sayıdaki ülke arasındaki gümrük tarifeleri ve öteki ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasını veya azaltılmasını öngörmektedir. İkinci yaklaşım ise, daha sınırlı nitelikte olup, genellikle belirli bir coğrafi bölgede yerleşik ve yakın ekonomik ilişkiler içinde olan ülkeler arasındaki ticaret ve diğer akımların serbestleştirilmesi esasına dayanmaktadır (Göğüş, 2003:3). Uluslararası ticaretteki bu gelişmeler karşısında ülkemizin de dünyadaki bu gelişmelere kayıtsız kalmadığı ve gerek küresel gerekse bölgesel bazda uluslararası ticarete ilişkin hükümler ihtiva eden milletlerarası anlaşmalara dahil olduğu görülmektedir. Bu çerçevede AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği ve DTÖ üyeliği, Türkiye'nin ithalat rejiminin şekillenmesi noktasında önemli rol oynamaktadır.

Türkiye ile AB arasındaki ortaklık ilişkisinin temelini, Gümrük Birliği oluşturmaktadır. 1963 yılında AB ile imzalanan ve 1964 yılı başından itibaren yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile Gümrük Birliğinin gerçekleşmesi sürecinin "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem" olmak üzere üç aşamalı bir süreç olarak ele alındığı ve Gümrük Birliği sürecinin genel çerçevesinin çizildiği görülmektedir. Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılından itibaren başlayan "Hazırlık Dönemi"nde, Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmış ve Türkiye gümrük vergileri anlamında herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. Ankara Antlaşması'nın ek'ini oluşturan Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1973 yılı başından itibaren, "hazırlık dönemi" tamamlanarak 22 yıl sürecek olan "Geçiş Dönemi" başlamıştır. Bu döneme geçişle birlikte taraflar, malların serbest dolaşımını sağlayacak düzenlemeler kapsamında, gümrük vergilerini ve benzer nitelikteki diğer vergileri

arttırmaktan kaçınmış ve yeni vergiler getirmeyecekleri konusunda görüş birliğine vararak, dönem sonunda topluluk içinde malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi ile Gümrük Birliğinin tamamlanmasını öngörmüşlerdir (Yıldız, 2005:56-57). Bu doğrultuda 1993 yılının Kasım ayında Brüksel’de gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye ile Topluluk arasında, “son dönem”e yani Gümrük Birliği sürecine geçilmesi konusunda iki taraflı bir siyasi irade oluşmuş ve 6.3.1995 tarihli ve 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararında, Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların sağlandığına karar verilerek, 22 yıl süren “Geçiş Dönemi” 31.12.1995 tarihinde tamamlanmış, 1.1.1996 tarihi itibarıyla, tam üyelik sürecinde “Son Dönem”e geçilmiştir (Göğüş, 2003:10). Gümrük Birliğine girilmesiyle birlikte Türkiye, AB ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkeleri menşeli mallardan alınan tüm vergiler ve TKF ücretleriyle, miktar kısıtlamalarını iptal etmeyi ve üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir. 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren, AB ve EFTA ülkeleri menşeli malların ağırlıklı koruma oranı % 5,9’dan % 0’a düşürülmüştür. Buna ek olarak, üçüncü ülkelere gelen mallara uygulanan ithalat koruma oranı da % 10,8’den % 6’ya düşürülmüştür. Bazı özel mallara (otomobil, kamyon, deri, ayakkabı, seramik, vb) uygulanan ithal vergi oranı ise 1997’de % 10; 1998’de % 10, 1999 ve 2000 yıllarında % 15’er ve 2001’de de % 50 oranlarında olmak üzere kademeli olarak azaltmıştır (TCMB, 2002:10).

Gümrük Birliği anlaşmasının yanı sıra ithalat rejimini ve ithalatın gelişimini etkileyen bir diğer önemli gelişimde, Türkiye’nin DTÖ’ne üyeliğidir. Sınai ürünlerin yanında hizmetler, sınai mülkiyet ve tarımsal ürünlerin, üretim ve ticaretini de kapsayan DTÖ Kuruluş Anlaşması ve ekleri, tarife ve tarife dışı engellerin azaltılmasını öngörmekte ve kapsadığı ticareti düzenleyici kurullarla tüm ülkeler için yeni imkanlar yaratmaktadır. Anlaşma ile dünya ticaretini kurumsal bir yapıya kavuşturmak amacıyla DTÖ kurulmuştur. Böylece, ticareti engelleyici tarifelerin ve diğer sınırlamaların azalacağı, dünya ticaret hacminin artacağı beklenmektedir. Bu bağlamda, ülkemiz, “DTÖ Kuruluş Anlaşması”na 31.12.1994 tarihinden geçerli olmak üzere taraf olmuş bulunmaktadır (Göğüş, 2003:3).

Daha önce de belirtildiği üzere gerek AB'ne gerekse DTÖ'ne üyeliğin, ithalat politikaları ve ithalat rejiminin gelişimi üzerinde önemli etkileri bulunduğu görülmektedir. Gümrük Birliği kapsamında, vergi uyumlaştırması amacıyla vergi indirimine gidilmiş ve ilk indirimin Katma Protokolün yürürlüğe girdiği tarihte uygulanması öngörülmüştür. Bu çerçevede vergi indirimleri, Türk mallarının yapısına göre iki gruba ayrılmaktadır. Buna göre Türkiye, Avrupa Topluluğu'ndan ithal edilen sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri, 12 yılda, rekabet gücü az olan sanayi dalları ile bebek sanayilerin güçlenmesine olanak sağlamak amacıyla, Katma Protokol'ün ekinde belirtilen makine mühendisliği malları, tarım ve elektrik makineleri ile taşıt araçları gibi maddelerin gümrük vergilerini ise 22 yılda kaldırmayı kararlaştırmıştır (Yıldız, 2005:57). Bir diğer ifadeyle Avrupa Topluluğu çıkışlı, sanayi ürünlerinin ithalatında tahsil edilen gümrük vergilerinde her yıl yapılan kademeli indirimler, süre sonunda %100'e ulaşarak tamamen kaldırılmıştır. Ayrıca, aynı tarihte başlanarak üçüncü ülkeler çıkışlı sanayi ürünlerinin ithalatında uygulanan, gümrük vergisi oranlarının, Topluluk Ortak Gümrük Tarifesine uyumunda %100'e ulaşarak, Topluluğun gümrük vergisi oranları aynen uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, sanayi ürünleri ithalatında tahsil edilen TKF tamamen kaldırılmıştır (Göğüş, 2003:10-11). Ayrıca, AB'nin Ortak Ticaret ve Rekabet Politikaları ile teknik mevzuatına büyük ölçüde uyum sağlanmıştır. Özellikle, AB'nin, tekstil ticaretine ilişkin ticaret politika önlemleri yürürlüğe konulmuş, gümrük mevzuatı uyumlaştırılmış, EFTA ve İsrail ile Serbest Ticaret Anlaşmaları tamamlanmıştır (Gökalp ve Yıldırım, 2004:265-266).

Gümrük Birliğine ve DTÖ'ne üyeliğin, ekonomi üzerindeki genel etkileri yanında dış ticaret özelinde ve özellikle ithalat rejimi üzerinde de önemli etkileri bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede 1990-1999 döneminde Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında ithalat rejiminde gelişmeleri kısaca değerlendirmekte yarar vardır. 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye'nin, gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin Gümrük Birliğine uyumu konusunda çeşitli düzenlemeler yaptığı görülmektedir. 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren gümrüklerde ithalattan alınan tüm vergi ve fonlar tek kaleme indirilerek "tek vergi" esasına geçilmiştir. AB'nden ithal edilen mallar üzerine, ortalama % 16 oranındaki ortak tarifeyi benimseme kararı alınmıştır. Yine bu tarihten itibaren Topluluğa yönelik gümrük vergisi indirimlerine devam edilmiş ve bazı mallarda tercihli

bir tarife oluşturmaya başlanmıştır. şöyle ki, hem 12 yıllık hem de 22 yıllık listede % 10'luk bir indirimle gidilmiş, 1994 yılında ise 12 yıllık listede % 90'a varan ve 22 yıllık listede % 80'e varan tercihe dayalı indirimler yapılmıştır. Bunun yanında vergi etkisi gösteren fonlar da, 1993 yılı başından itibaren 5 yıllık dönemde kaldırılmıştır (Yıldız, 2005:58). Ayrıca Gümrük Birliği'nin hemen öncesinde, iç piyasada fiyat istikrarının sağlanması, yeni kurulan ve ithal ürünler ile rekabet edecek düzeye gelmemiş olan sektörlerin, dış rekabete açılacak düzeye gelene kadar korunması amacıyla, uygulanan ve sanayi ürünleri ithalatında tahsil edilen TKF, AB ile Gümrük Birliğini düzenleyen Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ile Ortaklık Konseyi Kararları kapsamındaki yükümlölüklerimiz uyarınca 1995 yılında gümrük vergisi % 20 oranında düşürölmüş ve yıl sonunda da yürürlükten kaldırılmıştır (Yıldız, 2005:63).

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 26'ncı maddesinde ifadesini bulan, ölkemizin, Topluluk mevzuatında yer alan "ürünlerin Gümrük Birliğine girişi", "gümrük beyanları", "serbest dolaşıma girişi", "malların dolaşımı" gibi konulara ait hükümler, DTÖ Kuruluş Anlaşmasında yer verilen, ithalattan en fazla üç lisans alınmasına imkan tanıyan hükümler ile Başbakanlığın 1995/10 sayılı genelgesinde belirtilen, ithalatta kullanılan belgelerin basitleştirilmesi gibi hususlar göz önünde bulundurularak; Gümrük Birliğine geçişle birlikte, bundan önceki Karar hükümleri çerçevesinde, ithalat yapmak isteyen kişilerin almaları gereken "ithalat belgesi" uygulamasına son verilmiştir. Öte yandan, aynı gerekçelerle İthalat Yönetmeliğinde yer alan ve bankalarca düzenlenen "ithal müsaadeleri" de yürürlükten kaldırılmıştır (Göğüş, 2003:11). Göröldüğü üzere AB ilişkilerin Türkiye'de dış ticaretin vergilendirilmesi üzerindeki etkisi, özellikle Gümrük Birliği'nin son dönemine geçişin gerçekteşiği, 1 Ocak 1996 sonrası dönemde olmaktadır. Türkiye, bu tarihlerde, AB'nden yaptığı sanayi malları ithalatına uygulanan gümrük vergilerini ve eş etkili yükümlölükleri kaldırmış ve AB'nin üçüncü ölkelere yönelik ortak gümrük tarifelerini kabul etmiştir. Bu düzenlemelerin yol açacağı gelir kayıplarını önlemek için de, temel amacı, AB'ne uyum sağlamak olan 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu ile sadece iç tüketimi değil, ithalatı etkileyecek önemli vergi değişikliklerine gitmiştir. Böylece dış ticaret vergilemesinde ciddi bir sadeleştirme gerçekteşiştir (Yıldız, 2005:68).

Görüldüğü üzere dış ticaretin serbestleştirilmesi, Gümrük Birliği'nin ana unsurlarından birisini teşkil etmektedir. Boyutları genişletilerek izlenen serbest ithalat politikası çerçevesinde, ithalat rejimi, önemli yapısal değişikliklere konu olmuş, miktar kısıtlamaları ve ithal yasaklamaları kaldırılmıştır. İthalata getirilen miktar kısıtlamalarının kaldırılması veya kademeli olarak indirilmesi şeklinde gerçekleşen serbestleşme adımlarının, miktar kısıtlamalarının büyük çapta azaltılmasından sonra, gümrük vergilerinin de kademeli olarak düşürülmesi biçiminde gerçekleştiği ve en büyük serbestleşme adımının, 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi şeklinde olduğu görülmektedir (Taymaz ve diğ., 2008:9). Ayrıca kambiyo rejimi, 1980'lerden sonra daha da liberalleşen ve globalleşen uluslararası ticari kurallar doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. 1980 sonrası dönemde, ithalat rejimindeki 1984-1990 dönemini kapsayan ilk liberalleşme yıllarından sonra, 1990-1992 dönemini ithalatın tamamen serbest bırakıldığı yıllar, 1993 rejimini tek vergi sistemine geçiş, 1995 rejimini DTÖ ve eki anlaşmalara uyum, 1996 rejimini Gümrük Birliği dönemi olduğu görülmektedir (Göğüş, 2003:4).

Gümrük Birliği ve DTÖ üyeliği nedeniyle gerek genel ekonomik yapıda gerekse dış ticaret yapısında meydana gelen gelişmeler sonucunda, özellikle de Gümrük Birliği sonrasında ithalat rejiminin serbestleştirilmesine bağlı olarak ithalatımızda, önemli gelişmelerin yaşandığı gözlenmektedir. 1980 yılında 7.909 milyon dolar olan ithalatımız, 2000 yılında 54.500 milyon dolara yükselmiştir. Ekonomik büyümenin sağlandığı dönemlerde ithalatın artması doğaldır ve beklenen bir durumdur. Çünkü üretim artışı, yatırım malları ve hammadde ithalatını artırırken, ekonomik canlılık nedeniyle tüketim malları ithalatı da artmaktadır. 1996 yılında, AB ile kurulan "Gümrük Birliği", ithalatımızda önemli düzeylerde artışa sebep olmuş buna karşın ihracatımız istenilen düzeyde gelişme gösteremediğinden, ihracatın ithalatı karşılama oranı bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir (Demirtaş, 2003:247-248).

2.3.1.1.1.3. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye İthalatı

Dünya, küreselleşme eğilimlerinin arttığı, global politikaların yoğunluk kazandığı bir dönemi yaşamaktadır. Günümüzde, ülkelerin kendi sınırları içerisinde tek başlarına ekonomik, siyasal ve sosyal faaliyetlerini sürdürmeleri pek mümkün görünmemekte ve dünya ülkeleri hızla ekonomik bütünleşmeye doğru gitmektedirler (Tercan:1998,1).

Ekonomik bütünleşme ifadesi, coğrafi anlamda birbirine yakın olan ülkelerin kendi aralarındaki ticareti serbestleştirici düzenlemeler yapmaları anlamına gelir. Coğrafi anlamda birbirine yakın ülkeler, ekonomik bütünleşme sayesinde üretim hacimlerini artırmayı, kaynaklardan en verimli şekilde faydalanmayı ve toplumun gelişmişlik düzeyini yükseltmeyi hedeflerler. Bu bağlamda bütünleşmeler, siyasi anlamda bağımsız olan ülkeleri iktisadi yönden birbirine daha bağımlı hale getirmektedir. Gelişmiş ülkelerde, üretimin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesine karşın, iç piyasalarının yetersiz olması nedeniyle, ekonomik bütünleşme önem kazanmıştır. Bu çerçevede ekonomik bütünleşmeler, iktisadi birlikler kurarak piyasanın büyütülmesine yardımcı olurken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de iç piyasalarını birleştirerek sanayileşme hızlarını artırmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte Türkiye'nin AB ve dolayısıyla küresel ekonomi ile bütünleşmesinde önemli bir rol oynayan Gümrük Birliği, ülkelerin ithalat ve ihracatlarını önemli ölçüde etkilemektedir. AB'yle gerçekleştirilen Gümrük Birliği, Türkiye'nin dış ticareti açısından önemli dönüm noktalarından birisini teşkil etmektedir. Bu nedenle bu bölümde öncelikle, Türk dış ticaretini, 1990'larda genel olarak dünya ve en büyük dış ticaret ortağı olan AB ile arasındaki ticari ilişkiler açısından değerlendirmek yerinde olacaktır (Vergil, 2005:65).

Gümrük Birliği, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve bu tarihten itibaren sanayi ürünlerinde gümrükler sıfırlanmıştır. Gümrük Birliği ile birlikte koruma duvarları kaldırılmış, buna bağlı olarak istikrarlı ve büyük bir ihracat pazarına erişim yanında daha ucuz ve daha kaliteli girdilerden yararlanılmaya başlanmıştır (Yıldırım, 2005:158). Türkiye açısından bu denli önem taşıyan Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB ile bütünleşme hedefine yönelik ortaklık ilişkisinin önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. Bölgesel nitelikteki ticari ve ekonomik bütünleşmenin örneğini teşkil eden Gümrük Birliği'nin en önemli özelliği, üyeler arasında her türlü tarife ve kotaların kaldırılması ve dışarıya karşı ortak bir tarife oranı uygulanmaya başlanarak, ortak ticaret politikalarının benimsenmesidir (Temiz, 2009:116). Bir diğer ifadeyle, Gümrük Birliği ile birlikte, AB'den ithal edilen sanayi ürünlerinde tüm gümrük vergileri, eş etkili tedbirler ile miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve iki taraf arasında Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya başlamıştır. Bu sayede, Gümrük Birliği ile mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmış ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ile dış ticaret kontrolleri kaldırılmış; üçüncü ülkelere karşı uygulanan

gümrük vergileri eşitlenmiştir (Nart, 2010:2874). Bu gelişmeler sonrasında, birliğe üye olan ülkeler, kendi aralarındaki ticaret sayesinde bir takım girdileri daha ucuza almaya başlamıştır. Böylelikle, yüksek maliyetli yurt içi üretimin yerini birliğe üye diğer ülkelere gerçekleştirilen ithalat almaya ve buna bağlı olarak birlik içerisinde gerçekleştirilen tüketim miktarı artmakta ve ticaret hacmi yükselmektedir (Yıldırım, 2005:158). Ayrıca Gümrük Birliği sürecinde, üçüncü ülkelere, yatırım ve ihracat teşvikleri kapsamında, gümrük vergisi ve fonlardan istisna tutularak ithal edilen yatırım ve ara mallarına, Ortak Gümrük Tarifesi uygulanması, bu malların ithalatında AB'ne doğru bir kaymaya neden olabilecektir (Karluk: 1997,314). Bununla birlikte Türkiye ile AB arasında, 1996 yılında başlayan Gümrük Birliği ile sanayi ürünlerinde ithalatın serbest bırakılması, ülke içinde üretilen ürünlerin benzerlerinin Türkiye'ye ithalini kolaylaştırmış, önceden yüksek koruma oranları ile yurt içinde üretilen bazı maddelerin ithali ucuzlamış, daha farklı biçim ve kalitedeki ürünleri kullanan tüketicinin refahı artmış ve yerli üreticiler AB firmalarının rekabeti ile karşı karşıya kalmışlardır (Türker, 2009:282).

Gümrük Birliğinin dış ticaret üzerindeki etkilerini daha açık bir şekilde görebilmek amacıyla dış ticaret hadlerindeki gelişmeleri ve sonrasında Gümrük Birliği öncesindeki ve sonrasındaki dış ticaret verilerini incelemek gerekmektedir. Gümrük Birliğine üyelik sürecinde, özellikle imalat sanayi üretimi için gerekli olan ara ve yatırım malları ihtiyacının önemli bir kısmını ithalatla karşılayan, dolayısıyla üretimi ithalata bağımlı (ithal malları talebinin şiddeti yüksek) bir ülke olan Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin de bu süreçte Türkiye'nin aleyhine geliştiği görülmektedir (Yıldırım, 2005:161). Tablo 21.'de Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin gelişimi verilmiştir.

Tablo 21. Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri (1996-2004)

YILLAR	İHRACAT FİYAT ENDEKSİ	İTHALAT FİYAT ENDEKSİ	NET DIS TİCARET HADLERİ
1996	107,6	109,7	98,1
1997	102,5	100,2	102,3
1998	98,4	96,1	102,4
1999	91,7	90,8	101,0
2000	87,8	94,9	92,5
2001	85,5	94,6	90,4
2002	84,0	93,5	89,8
2003	95,8	102,3	93,6
2004	107,1	113,5	94,4

Kaynak: D.İ.E. İstatistiklerinden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır (1994=100)

Tablo 21.’deki veriler incelendiğinde, dış ticaret hadlerinin Gümrük Birliği sonrasında özellikle 2000 yılına kadar yüksek seviyelerde gerçekleştiği, 2000 yılından itibaren belirgin bir azalma eğilimine girdiği ve 2002 yılında 89,8’e kadar gerilediği görülmektedir. 2003 yılında tekrar yükselme eğilimine giren dış ticaret hadlerinin 2004 yılında 94.3 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İhracat birim değer endeksinin, Gümrük Birliği sonrasında yani 1996 yılından itibaren 2002 yılına kadar sürekli olarak düştüğü, 2003 ve 2004 yıllarında ise yükselme eğilimine girdiği görülmektedir. 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği’ne gidilmesi sonucunda, ara ve yatırım malı ithal fiyatları azalmış ve bu azalmanın etkisiyle, ihracat birim değer endeksinde de büyük oranlı düşüşler yaşanmıştır (Yıldırım, 2005:161). Buna karşın Tablo 21.’de de görüldüğü üzere 2003 ve 2004 yıllarında ihracat birim değer endeksi toparlanmış ve 2004 yılı itibariyle 107,1 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ayrıca yine Tablo 21.’de ihracat birim değer endeksinin benzer bir eğilimin ithalat birim değer endeksinde de yaşandığı, ithalat birim değer endeksinin 1996 yılında Gümrük Birliğine girildikten sonra 2002 yılına kadar sürekli olarak azaldığı, 2003 yılından itibaren de yükselerek 2004 yılında 113,5 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

Tablo 22. Gümrük Birliği Surecinde Türkiye'nin Dış Ticareti ve Avrupa Birliği'nin Payı

(Milyon \$)

Yıllar	Genel							Avrupa Birliği							Avrupa Birliğinin Payı	
	İhracat	Değ %	İthalat	Değ %	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İth/İhr Oranı	İhracat	Değ %	İthalat	Değ %	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İth/İhr Oranı	İhr.	İth.
1993	15.348	---	29.429	---	-14.083	44.777	52,2	7.289	---	10.950	---	-3.661	18.239	54,8	47,5	37,2
1994	18.105	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.375	77,8	8.269	13,4	10.279	-6,2	-2.010	18.548	79,1	45,7	44,2
1995	21.636	19,5	35.707	53,4	-14.072	57.343	60,6	11.078	33,9	16.760	63,0	-5.682	27.838	65,7	51,2	46,9
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851	53,2	11.548	4,2	23.138	38,0	-11.590	34.686	51,7	49,7	53,0
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.820	54,1	12.248	6,0	24.870	7,4	-12.622	37.118	51,4	46,6	51,2
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7	13.498	10,2	24.075	-3,2	-10.577	37.573	58,6	50,0	52,4
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4	14.348	6,2	21.419	-11,1	-7.086	35.752	68,5	53,9	52,7
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0	14.352	0,2	26.388	23,1	-12.036	40.740	54,9	51,7	48,4
2001	31.342	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.741	75,7	16.118	12,3	18.280	-30,8	-2.162	34.398	88,5	51,4	44,2
2002	36.059	15,1	51.553	24,5	-15.495	87.612	69,9	18.059	12,0	23.124	26,4	-5.065	41.183	79,5	50,1	44,9
2003	47.252	31,0	69.339	34,5	-22.087	116.591	68,1	24.484	35,5	31.695	37,0	-7.211	56.179	77,9	51,8	45,7
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8	34.310	40,1	48.103	51,7	-13.793	82.413	76,0	54,3	49,3
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.250	62,9	41.365	20,5	52.696	9,5	-11.331	94.061	78,5	56,3	45,1
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3	47.935	15,8	59.401	12,7	-11.466	107.336	80,7	56,0	42,6
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.335	63,1	60.399	26,0	68.612	15,5	-8.213	129.011	88,0	56,3	40,3
2008	132.003	23,1	201.823	18,7	-69.820	333.826	65,4	63.390	4,9	74.801	9,1	-11.411	138.191	84,7	48,0	37,1
2009	102.142	-22,6	140.928	-30,2	-38.785	216.123	72,4	47.013	-25,8	56.587	-24,3	-9.574	103.600	83,0	46,0	40,1
2010	113.980	11,5	185.541	31,6	-71.561	326.470	61,4	52.731	12,1	72.242	27,6	-19.511	124.973	72,9	46,2	38,9

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 2008 Aralık., DTM, (www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/diticaret.htm); (Erişim: 16.04.2010)

TÜİK (Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı) kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809> (28.06.2011)

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde yaptığı etkileri, Türkiye'nin Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında gerçekleşen dış ticaret verileri ışığında değerlendirmek mümkündür. Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamları incelendiğinde Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. GB sonrasında, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen, ithalat lehine bir dağılımın gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak, 1971 yılı itibariyle bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olmasına karşın, AB'nin bu hakkı 1996 yılında elde etmiş olmasıdır (Nart, 2010:2882).

Tablo 22.'deki veriler doğrultusunda Türkiye'nin AB ülkelerinden yaptığı ithalatın toplam ithalat içindeki payının 1993 yılında %37,2 iken, iki yıl sonra 1995'de %46.9 düzeyine ulaştığı, 1996'da ise %50'nin üzerine çıkarak %53,0 düzeyine arttığı, 1998'de %52.4 ve 2000 yılında ise % 48.4 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir (Vergil, 2005:66). 2000 yılından sonra ise AB'den gerçekleştirilen ithalatın 2001 yılı hariç, sürekli olarak artış göstermesine karşın toplam ithalat miktarında da önemli oranda yükselmiş olması nedeniyle, AB'den gerçekleştirilen ithalat miktarının genellikle toplam ithalatın yarısından daha az bir oranında gerçekleştiği görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda GB'den önce gerçekleştirilen ithalatın yaklaşık yarıya yakını AB ile yapan Türkiye'nin, bu eğiliminde GB sonrasında da bir değişiklik olmadığını ve ithalatın yaklaşık yarısının yine AB ile gerçekleştirildiğini ayrıca Türkiye'nin dış ticaretinde, AB'nin payının küçük dalgalanmalar göstermekle yetindiğini, ciddi bir kırılmaların yaşanmadığı söylemek mümkündür.

Tablo 22.'den AB'den gerçekleştirilen ithalat verileri incelendiğinde Türkiye'nin AB ile olan ithalatının, GB öncesinde artmaya başladığı, 1994 yılında 10,3 milyar dolar olan ithalat harcamalarının hızlı bir artış gösterdiği, 1994 yılında ithalatta başlayan bu hızlı artış eğiliminin 1998 yılına kadar sürdüğü görülmektedir. Ayrıca AB'den gerçekleştirilen ithalat, 1996 ve 1997 yıllarında sırasıyla %38,0 ve % 7,4 oranında artarken AB'den gerçekleştirilen ithalat sonucu yapılan harcama miktarının 1997 yılı sonu itibariyle yaklaşık 25 milyar dolara kadar yükseldiği, ancak GB'ne üyelikten sonrasındaki iki yılda önemli ölçüde artan ithalatın, 1998 yılında bir önceki yıla oranla

% 3,2 oranında, 1999 yılında ise yine bir önceki yıla oranla % 11,1 oranında azaldığı görülmektedir. 2000 yılında AB'den, son dönemin en büyük ithalat artışı gerçekleşirken (%23.1), 2001 yılında Türkiye'de yaşanan krizin etkileri ile AB'den gerçekleştirilen ithalat, bir önceki yıla göre % 32,1 oranında gerilemiştir. 1998, 1999 ve 2001 yıllarında ithalatta yaşanan düşüşler, bu yıllarda sıkça yaşanan krizler (1994 krizi, 1997–1998 Güney Doğu Asya ve Rusya krizleri ve 2000–2001 krizi) ve Türkiye ekonomisindeki daralmalarla doğrudan bağlantılı olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır (Nart, 2010:2877). Türkiye'nin AB ülkelerinden ithalatı 2001 yılında yaşanan krizlerin etkisiyle düşerken, takip eden yılda ekonomik büyümede %6.5 oranındaki olumlu gelişme, girdi, ara ve yatırım malındaki talebi arttırarak ithalatı çoğaltmıştır. 2002 yılından itibaren Türkiye'nin, AB ile olan dış ticaretini önemli ölçüde geliştirdiği ve AB ile gerçekleştirilen dış ticaret rakamlarında sürekli olarak artış eğiliminin söz konusu olduğu görülmektedir. 2004 yılı itibariyle AB ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat, 48,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. İthalat hacmindeki bu artış, o yıl içinde gerçekleşen % 9,9 oranındaki ekonomik büyümeden ve yaşanan ekonomik gelişmelerden kaynaklanmıştır (Yıldırım, 2005:159-160). 2004 yılından sonrası süreçte dış ticarete devam eden olumlu gelişmeler sonucunda AB'den gerçekleştirilen ithalatın yaklaşık 75 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2002-2007 dönemine ait dış ticaret verilerinin baz alınarak yapılan değerlendirmede Türkiye, AB'nin üç yeni üyesinden (Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan) sonra en çok ihracat ve ithalat rakamlarının gerçekleştirildiği ülke konumundadır. Türkiye'nin ihracat ve ithalatının yaklaşık yarısı AB ülkelerine gerçekleştirilmektedir (Çakmak, 2010:54). Ancak Tablo 22.'de 2008 yılından itibaren gerçekleştirilen toplam ihracat ve ithalat içinde AB gerçekleştirilen ihracat ve ithalat payının azalış eğilimine girdiği ve ihracatın payının 2010 yılına kadar ithalatın payının ise 2009 yılına kadar sürekli olarak azaldığı görülmektedir. Yine aynı tablodan bu azalış sürecinde 2007 yılında % 56,3 olan toplam ihracat içindeki AB ülkelerinin payının, sırasıyla 2008 yılında % 48 ve 2009 yılında da % 46 olarak gerçekleştiği, ancak 2010 yılında çok küçük bir artışla % 46,2'ye yükseldiği görülmektedir. 2007 yılında %40,3 olan toplam ithalat içerisinde AB ithalatını payı 2008 yılında gerilediği ve % 37,1 olarak gerçekleştiği, ancak bu gerilemenin 2009 yılında son bulduğu ve yeniden 2007 yılındaki değere yaklaşarak % 40,1'e ulaştığı,

2010 yılında ise söz konusu oranın yeniden gerileyerek % 38,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin 1990'larda genel olarak dış ticaretine bakıldığında ithalatın, ihracattan daha hızlı arttığı görülmektedir. Tablo 22. incelendiğinde, 1993'de %52.2 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 5 Nisan krizi sonrası 1994 yılında ve 1995 yılında sırasıyla %77.8 ve %60.6 düzeylerine yükselmiş, 1996 yılından itibaren Gümrük Birliği'nin de etkisiyle ithalatta gerçekleşen artışa bağlı olarak azalmaya başlamıştır (Vergil, 2005:66). Özellikle Gümrük Birliğinin ilk yıllarında ihracatta meydana gelen artış miktarının, ithalattaki artışın çok gerisinde kaldığı ve söz konusu yıllarda, AB'ne karşı ihracatın ithalatı karşılama oranı 1996'de % 53.2'ye 1997 yılında ise % 51,4'e kadar düştüğü görülmektedir (Nart, 2010:2877). Bu tarihten sonra ihracatın ithalatı karşılama oranını, AB'den gerçekleştirilen ithalatın, AB'ye yapılan ihracatın gerisinde kalmasına bağlı olarak artış eğilimine girdiği ve bu artışın 2000 yılına kadar devam ettiği, ancak 2000 yılında %51'lik oranla incelenen dönemin en düşük seviyesine ulaştığı görülmektedir. Tablo 22.'de 2000 yılından sonraki yıllarda ise ihracatın ithalatı karşılama oranının, daima % 60'ın üzerinde gerçekleştiği ve 2008 yılı itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranının % 65,4, 2009 yılında ise % 72,4 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2010 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı % 61,4 olarak gerçekleşmiş ve 2006 yılındaki seviyelerine geri dönmüş görünmektedir.

Gümrük Birliğinin, Türk ekonomisi üzerine etkilerine yönelik olarak genel bir değerlendirme yapacak olursak Gümrük Birliği sonrasında, Türkiye'nin ithalatında istikrarsız da olsa bir sıçrama yaşandığı ve dış ticaret hacminin yükseldiğini söylemek mümkündür. GB'ne girilmesinin hemen sonrasında yaşanan hızlı ithalat artışı dolayısıyla, Türkiye'nin AB ile ticaretinde büyük çaplı bir dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Ayrıca 1998–1999 yıllarında küresel ekonomik kriz ve iç piyasadaki durgunluk nedeniyle dış açıklarda azalma eğilimi gözlenmiştir. Son yıllarda ise, AB'den yapılan ithalatın tekrar yükseldiği ve AB lehine olan ticaret açığının da tekrar tırmanışa geçtiği görülmektedir (Nart, 2010:2882). Ayrıca GB'nin ilk yıllarında ithalat artışı, ihracat artışının üstünde seyrettiği görülmektedir. İthalat artışının bu seyri değerlendirilirken, GB sonrası AB'nin endüstri ürünlerine uygulanan koruma oranlarını % 10'dan % 0'a düşürülmesi ve ekonomiler arasındaki rekabet gücü farklılıklarının

dikkate alınması gerekmektedir (Çakmak, 2010:53). Ayrıca Türkiye'nin AB ile ticareti genel olarak incelendiğinde, toplam ihracat ve ithalat tutarının yaklaşık yarısının AB ülkelerine yaptığı görülmektedir. Türkiye, AB'ne tekstil, giyim ve gıda ürünleri gibi tüketim malları ihraç ederken, AB'nden başlıca kimya, makine demir-çelik ürünleri ile taşıt araçları gibi ara ve yatırım malları ithal etmektedir. Bu durum, gerçekleştirilen ithalatın yaklaşık yarısının AB'ne üye ülkelerin ekonomilerine bağımlı durumda olduğu anlamına gelmektedir (Dura ve Atik: 2000,221).

Gümrük Birliğine üyelik sonrasında 1998 yılındaki Asya krizi kaynaklı ve 2001 yılındaki ulusal kaynaklı krizler nedeniyle görece düşük ithalat değerlerini bir tarafa bırakırsak, AB'den yapılan ithalatta ciddi bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Tablo 22.' de 2007 yılında, AB'den yapılan ithalat 68,6 milyar dolara, 2008 yılında ise yaklaşık 75 milyar dolara kadar yükseldiği, 2009 yılında önemli miktarda gerileyerek 56,5 milyar dolar olarak gerçekleştiğinden sonra 2010 yılında yeniden 2008 değerlerine yaklaşıldığı ve AB'den yapılan ithalatın 72,2 milyar dolar olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. GB'nin hemen öncesinde, 1995 yılında AB ile gerçekleştirilen yaklaşık 16,7 milyar dolarlık seviye ile karşılaştırıldığında AB ile gerçekleştirilen ithalattaki artışın ne kadar büyük boyutlara ulaştığı daha iyi anlaşılabilir. Yine Tablo 22.'de Türkiye'nin AB ile olan ticaret hacmi incelendiğinde ise, GB öncesi 1995 yılında 27,9 milyar dolar olan AB ile dış ticaret hacmi, 2000 yılında 40,7 milyar dolara yükseldikten sonra, 2001 yılında 34,4 milyar dolara düştüğü görülmektedir. 2001'den sonra ise AB ile olan dış ticaret hacminin sürekli olarak artarak 2008'de 138,1 milyar dolara kadar yükseldiği, 2009'da ise önemli miktarda azalarak 103,1 milyar dolara kadar gerilediği ve 2010 yılında ise toparlanma eğilimine girerek yaklaşık olarak 125 milyar dolara kadar yükseldiği ancak 2007 yılındaki seviyesini henüz yakalayamadığı görülmektedir.

2.3.1.1.1.4. 2000'li Yıllar ve Krizler: 2000 – 2010 Dönemi

2000 yılından sonraki süreçte ise, ülke ekonomisinde ard arda yaşanan krizler damgasını vurmuştur. Gümrük Birliğine girmiş olmasına rağmen hala zayıf bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye'de, yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklara bağlı olarak, kısa vadeli ve ağırlıklı olarak spekülasyon nitelikli yabancı sermaye ülkeyi terk etmiş, bu gelişmeler sonucunda ise, Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde arka

arkaya krizler yaşanmıştır. Bu krizler, dış ticaret işlemlerini de önemli ölçüde olumsuz etkilemiş, dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur.

2000 yılından önceki dönemde, çeşitli nedenlerle, ekonomik yapıda bir takım sorunların ortaya çıktığı ve bu sorunların ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu çerçevede yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin ortadan kaldırılması amacıyla, birtakım düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmış, dönemin hükümetleri tarafından, yaşanan ekonomik sorunların çözümüne yönelik olarak pek çok ekonomik ve yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, ancak çoğu zaman istenen sonuçlara ulaşılamadığı görülmüştür. Hükümetler tarafından gerçekleştirilen en ciddi ve önemli adımın, 2000 krizinin hemen öncesinde atıldığı görülmektedir.

Ekonomik yapıdaki olumsuz görünümü ortadan kaldırmak amacıyla, 2000’li yıllarda yaşanan krizlerin hemen öncesinde, enflasyonun düşürülmesi, sıkı maliye politikası uygulayarak sürdürülemez kamu iç borçlanma sürecine son verilmesi ve ekonomik büyümenin yeniden sağlanması gibi amaçlarla “Kura Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı” hazırlanmıştır. 9 Aralık 1999 tarihli istikrar programı, temel olarak faiz ve ücret oranları ile fiyatları serbest bırakırken, döviz kurunun sabit oranlı artırmasını ve likitide genişlemesinin yabancı kaynak girişine bağlanmasını öngörmüştür (Eren, 2006:266). Programın, döviz kuru konusunda taahhütte bulunması, yapısal reformlarla birlikte kapsamlı para ve maliye politikası önlemlerini içermesi ve IMF tarafından desteklenmesi, ekonomide beklentileri olumlu yönde etkilemiş ve faiz oranları hızla azalmıştır. Ancak enflasyonda öngörülen düşüşün sağlanamaması, nominal kur değişiminin enflasyonun altında kalmasına, bir diğer ifadeyle kurun değerlenmesine neden olmuştur. Türk lirasının aşırı değerlenmesi ise ithalatın yerli ürünlere göre ucuzlamasına ve ithal malları alımının cazip olması nedeniyle ihracatta rekabet gücünün azalmasına yol açmış, dolayısıyla dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur. 2000 yılında ham petrol fiyatlarının % 63 oranının da artış göstermesi, euro’nun uluslararası piyasalardaki değerinin azalması ve iç talepteki hızlı canlanma, 2000’li yıllarda dış ticaret açığının önemli ölçüde artış göstermesine neden olmuştur (Yükseler, 2009:34). Ayrıca düşük faizli tüketici kredileri kullanımının artması ve TL’nin aşırı değer kazanması, 2000 yılında ithal otomobil satışlarını % 112, tüketim malı ithalatını % 31.7, yatırım malı ithalatını ise % 29.2 oranlarında artırmıştır (DPT, 2000:61). Bu verilerden

de anlaşılacağı üzere özellikle otomotiv sanayinin etkisiyle, ithalattaki artış, ihracattaki artışı geri planda bırakmıştır. 2000 yılında ithalat %34 oranında artarken, ihracattaki artış sadece %4.5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı %51 civarında kalmıştır. 2000 yılında hükümet tarafından uygulamaya koyulan istikrar programında yer alan sabit kur uygulaması, ihracatı caydırıcı etki yaratmıştır. Bir başka ifadeyle, döviz kurlarındaki azalış, yerli tüketiciler açısından yabancı malların ucuzlamasına ve ithalatın artmasına, buna karşın yerli malların ise, yabancılar açısından pahalılaşmasına ve bu nedenle de ihracatın azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde ithalatın artış göstermesinin bir diğer nedeni de, döviz kurlarındaki azalışın etkisiyle Türk Lirasının alım gücündeki artışa bağlı olarak ihracatçıların yerli girdi yerine ithal girdiye yönelmesidir (Uysal, 2007:100).

Bu olumsuz gelişmelere, bankacılık sisteminin kırılma yapısı da eklenmiş ve açık pozisyonları nedeniyle ulusal bankalar, yurtdışı bankalara olan kredi borçlarını ödemek üzere yurtiçi piyasada kullandıkları kredileri toplama çabası içine girmişlerdir. Dışarıya yoğun bir sermaye çıkışının bu olayı izlemesi ise krizi kaçınılmaz kılmıştır (Işık ve diğ., 2004:48). Bu gelişmeler, aktiflerinin önemli bir bölümü, Hazine kağıtlarından oluşan bankaların likidite talebini arttırdı, Kasım 2000 sonunda likidite sıkışıklığının had safhaya ulaştığı görülmektedir (TCMB, 2001b: 72). Bu gelişmeler karşısında ekonomide yaşanan panik havasını dağıtmak isteyen Merkez Bankası, piyasaya para sürmek zorunda kalmıştır. Kasım krizinin derinleşmesini IMF'nin 7.5 milyar dolar tutarında ek kredi vermesi ve halkın her şeye rağmen TL'den dövize geçmemesi önlemiştir. Türk ekonomisi, 2000 yılının Aralık ayı sonlarına ve 2001 yılı Ocak ayı başlarına doğru kriz ortamından çıkmaya başlamıştır (Güloğlu, 2001:528). Ancak bu krizden yaklaşık 3 ay sonra yaşanan siyasi gerginlik, Şubat 2001 ekonomik krizini tetiklemiştir (Keskin, 2006:52). 2000 yılı Kasım ayında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle zaten hassas olan piyasalar, 2001 yılının Şubat ayında yaşanan döviz krizi ile yeniden alt üst olmuştur. Ayrıca Kasım krizinde, TL.'si pozisyonlarını koruyan kişilerin de, 2001 yılı Şubat ayında, dövize hücum etmeleri, döviz kuru üzerindeki baskıyı artırmış, bu durum karşısında Merkez Bankası, krizi izleyen iki gün boyunca rezervlerini eritmek pahasına piyasaya müdahale etmiş, ancak 22 Şubat 2001 tarihinde, döviz kuru çıpasının yürürlükten kaldırılıp dalgalı kura geçildiğini ilan etmek zorunda kalmıştır (Güloğlu, 2001:529). Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan

bankacılık sektöründen ve siyasi gerginliklerden kaynaklanan krizlerin, ekonomik dengeleri tamamen alt üst ettiği ve ülke tarihinin en büyük krizinin yaşanmasına neden olduğu, bunun sonucunda da devalüasyon yapılarak döviz kurunun dalgalanmaya bırakıldığı görülmektedir.

2000 yılından sonra yaşanan krizlerin etkisiyle ithalatta ortaya çıkan gelişmeleri kısaca değerlendirecek olursak, 2000 yılında ekonominin canlanması, kura dayalı dezenflasyon programının etkisiyle Türk Lirasının değerlenmesi ve ham petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu, ithalat, %34 oranında artış göstermiştir. 2001 yılı Ocak ayında, ithalattaki büyüme devam etmiş, ancak Şubat ayından itibaren 13 ay boyunca ithalat yıllık bazda gerileme göstermeye başlamış ve 2001 yılı sonunda, ithalatta bir önceki yıla oranla % 25,9 oranında daralma yaşanmıştır (Yükseler, 2009:16). Bu daralmanda, 2001 krizi sonrasında gerçekleştirilen devalüasyon nedeniyle, döviz kurlarında ortaya çıkan artış önemli rol oynamıştır. İthalat hacminde, 2001 yılında yaşanan %24 oranındaki azalışın ardından, 2005 yılına kadar ithalatın, yıllar itibariyle sürekli artmaya devam etmiş ve 2004 yılında %40,7'ye ulaşmıştır. 2005 yılında %19,7'ye düşen ithalat miktarı, 2006-2008 yılları arasında % 18 ile %21 arasında değişen oranlarda artış göstermiştir. 2005 yılından sonra ithalat miktarında çok büyük dalgalanmaların yaşanmamasında, döviz kurlarında istikrarın oluşmuş olmasının etkisi bulunmaktadır.

2008 yılında yaşanan küresel krizde, yine ithalat üzerinde önemli etkileri olmuştur. 2008 yılının ilk üç çeyreğinde ithalatın önemli oranda artış gösterdiği görülmektedir. Üretim ve ihracatta, ithal girdi kullanımının artması ve başta ham petrol fiyatları olmak üzere, uluslar arası piyasalarda temel mal fiyatlarındaki yükselişler, ihracatı artırmaya yönelik mal ithalatının ivme kazanmasına neden olmuştur. Ancak ihracat ve üretimdeki daralmanın derinleşmesi, 2008 yılı Ekim ayından itibaren ithalatı da olumsuz etkilemiş ve 2008 yılının son çeyreğinde ithalat, bir miktar gerilemiştir. 2008 yılının son çeyreğinde başlayan bu gerilemenin 2009 yılı ilk 5 ayında da devam ettiği görülmektedir. Bu kriz döneminde, ithalattaki daralmanın, önceki kriz dönemlerinden daha derin olduğu anlaşılmaktadır. İthalatta yaşanan bu daralmanda, kriz sonrasında ham petrol ve temel mal fiyatlarındaki yaşanan gerilemelerinde etkisi olmuştur (Yükseler, 2009:17). Genel olarak bakıldığında 2007 ve 2008 yılları hariç ihracattaki artışın hep ithalattaki artışın gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde ihracatın ithalatı

karşılama oranı ortalama olarak %60 seviyesinde kalmıştır. Benzer bir süreç 2010 yılında da yaşanmış, 2010 yılında, hem ulusal hem de küresel ekonomideki olumlu gelişmelere bağlı olarak ithalat harcamalarındaki artış devam etmiştir.

Sonuç olarak, pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’de, dış ticaret politikasını dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ışığında, 1980 yılından itibaren hızla dışa açık bir hale getirerek serbestleştirmeye çalışmıştır. Ancak, ülke ekonomisinin gelişimini yeterince tamamlayamaması ve serbestleşmeye hazır olmaması nedeniyle giderek daha fazla dış ticaret açığı verilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye’nin kendi kendine yeterli düzeye ulaşabilmesi için gerekli sanayileşme hamlelerini geçmiş yıllarda yapamamış olması ve dolayısıyla gün geçtikçe daha fazla dış girdi bağımlısı haline gelmesidir. Ne yazık ki, ülkemizde yaşanan üretim ve ihracat artışı için büyük ölçüde dışarıdan girdi ithal edilmesi gerekmektedir. Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında bu yapısal sorunun çözülmesinin oldukça zor olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3.1.2. Türkiye İthalatının Yapısal ve Sektörel Analizi

Türkiye’nin ithalatının yapısal ve sektörel analizini, ithalatın mal gruplarına göre dağılımı, ithalatın sektörel dağılımı ve ithalatın ülke gruplarına göre dağılımı başlıkları altında incelemek mümkündür.

2.3.1.2.1. İthalatın Sektörel Dağılımı

1980 yılından sonraki dönemde ithalatının sektörel dağılımına yönelik olarak Tablo 23.’deki verilerden faydalanılarak yapılan incelemelerde, dönem başı ile sonu arasında özellikle sanayi sektörü ile madencilik sektöründe önemli değişimlerin gerçekleştiği ancak bu iki sektör arasındaki değişim ters yönlü olduğu görülmektedir. Buna karşın 1980 yılı ve öncesi dönemde ülkemizin bir tarım ülkesi olması nedeniyle, tarımsal ürün ithalatı çok düşük düzeyde gerçekleşmiş, 1990-2000 yılları arasında bir miktar yükselmiş olsa da ortalama olarak %3 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 23. Türkiye'nin İthalatının Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı
(Milyon Dolar)

Yıllar	Tarım ve Ormancılık	Toplam İçindeki Payı (%)	Madencilik ve Taşocak	Toplam İçindeki Payı (%)	Sanayi	Toplam İçindeki Payı (%)	İthalat Toplamı
1980	79	0,9	3.154	39,8	4.674	59,0	7.909
1981	143	1,6	3.517	39,3	5.272	59,0	8.933
1982	189	2,1	3.713	41,9	4.939	55,8	8.842
1983	159	1,7	3.435	37,1	5.639	61,0	9.235
1984	406	3,7	3.621	33,6	6.728	62,5	10.757
1985	282	2,4	3.605	31,7	7.454	65,7	11.343
1986	288	2,5	2.138	19,2	8.675	78,1	11.104
1987	475	3,3	3.042	21,4	10.638	75,1	14.157
1988	300	2,0	2.931	20,4	11.101	77,4	14.335
1989	886	5,6	3.063	19,3	11.116	70,3	15.792
1990	1.137	5,0	4.211	18,8	16.403	73,5	22.302
1991	675	3,2	3.314	15,7	16.446	78,1	21.047
1992	923	4,0	3.332	14,5	18.005	78,7	22.871
1993	1.356	4,6	3.348	11,3	23.861	81,0	29.428
1994	881	3,7	3.345	14,3	18.156	78,0	23.270
1995	1.907	5,3	4.081	11,4	28.554	79,9	35.709
1996	2.165	4,9	5.081	11,6	35.207	80,7	43.626
1997	2.416	4,9	5.127	10,5	39.802	81,9	48.558
1998	2.125	4,6	3.747	8,1	39.024	84,9	45.921
1999	1.648	4,0	4.245	10,4	33.935	83,4	40.671
2000	2.123	3,8	7.096	13,0	44.200	81,0	54.502
2001	1.409	3,4	6.576	18,8	32.686	78,9	41.399
2002	1.702	3,3	7.192	13,9	41.383	80,2	51.553
2003	2.535	3,6	9.020	13,0	55.689	80,3	69.339
2004	2.757	2,8	10.980	11,2	80.447	82,4	97.539
2005	2.801	2,3	16.321	13,9	94.208	80,6	116.774
2006	2.902	2,0	22.033	15,7	110.378	79,0	139.576
2007	4.640	2,7	25.314	14,8	133.938	78,7	170.062
2008	6.391	3,1	35.649	17,6	150.252	74,3	201.963
2009	4.593	3,2	20.624	14,6	111.030	78,7	140.928
2010	6.456	3,4	25.931	13,9	145.366	78,3	185.541

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/SonSecim.do> (Erişim: 26.06.2011)

Diğer Sektörler: Balıkçılık, Elektrik-Gaz-Su, Toptan ve Perakende Ticaret, Gayrimenkul-Kiralama-İş Faaliyetleri, Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler

1980-2010 döneminde gerçekleştirilen ithalatın dağılımına yönelik olarak Tablo 23. yardımıyla bir değerlendirme yapmak gerekirse, ithal ettiğimiz ürünler içerisinde en büyük payı, incelenen dönemin başından sonuna kadar sanayi ürünlerinin aldığı ve bu payın zaman zaman küçük çaplı düşüşler gösterse de dönem başından sonuna kadar artan bir eğilim sergilediği görülmektedir. 1980 yılında %59 olan sanayi sektörünün toplam ithalat içindeki payının, 2009 yılı itibariyle %78,7 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Sanayi ürünleri ithalatımızda ana kalemleri demir-çelik, kimyasal maddeler, makineler-ulaşım araçları ve diğer yarı mamullerden oluşmaktadır. Sanayi

ürünleri ithalatının, yıllara göre dağılımı Tablo 23.'de ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Tablo 23.'deki veriler incelendiğinde, sanayi ürünlerine yönelik ithalatın toplam ithalat içindeki payının, 1980 yılında % 59 olarak gerçekleştiği, sonraki yıllarda bazı yıllar da yaşanan çok küçük azalışlar hariç sürekli olarak artış eğiliminde olduğu ve 1993 yılı hariç 1996 yılı öncesinde genellikle % 80'in altında gerçekleştiği görülmektedir. 1996-2005 alt döneminde toplam ithalat içindeki sanayi malları ithalatı, döviz kurlarında yaşan gelişmeler ve ihracatı artırmaya yönelik gayretler nedeniyle, 2001 yılı hariç sürekli olarak %80 oranının üzerinde gerçekleşmiştir. 2001 yılında yaşanan krizin, ekonominin her alanını olduğu gibi ithalatı da olumsuz etkilediği görülmektedir. 2005 yılından sonra ise sanayi malları ithalatında küçük çaplı azalışların yaşanmış ve 2009 yılı itibariyle % 78,7 olarak, 2010 yılı itibariyle de % 78,3 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

2009 yılı itibariyle gerçekleştirilen toplam ithalat içerisindeki ikinci büyük payı, % 14,6 'lık oranla madencilik ürünleri almış bulunmaktadır. Türkiye'nin madencilik ürünleri ithalatı ise maden cevherleri ve döküntüleri, mineral yağlar ve mineral yakıtlar ile demir dışı metallerden oluşmaktadır. Tablo 23.'de görüldüğü üzere madencilik ürünleri ithalatı, 1980 yılında toplam ithalatın %39,8'ini oluşturmasına karşın, dönem sonu itibariyle % 14,6 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Gerçekleştirilen madencilik ürünleri ithalatının 1980-1985 alt döneminde sürekli olarak toplam ithalatın % 30'undan fazlasını teşkil ettiği, 1986 yılında bir önceki yıla oranla çok önemli bir azalışın yaşandığı, söz konusu azalış trendinin 1998 yılına kadar devam ederek %8,1 oranında gerçekleştiği ve 1998 sonrası dönemde söz konusu oranın yeniden yükselme eğilimine girerek, 2009 yılında % 14,6 olarak gerçekleştiği, söz konusu yükselişim 2010 yılına kadar devam ettiği ve madencilik ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki payının yılında bir miktar gerileyerek % 13,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tarımsal ürünlerin ithalatı ise, gerçekleştirilen toplam ithalat içerisinde çok küçük bir paya sahiptir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, 1980 yılı ve öncesi dönemde ülkemizin tarım ülkesi olmasının etkisi büyüktür. Tarımsal ürünler ithalatımızın önemli kalemlerini ise gıda maddeleri ve tarımsal hammaddeler oluşturmaktadır. Tablo 23.'de 1980 yılı itibariyle gerçekleştirilen tarımsal ürün ithalat oranının, toplam ithalatın sadece % 0,9'u iken, söz konusu oran, 2009 yılında %3,2 olarak gerçekleştiği 2010

yılında ise bir miktar artış göstererek % 3,4 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca 1989 yılında, tarımsal ürün ithalatının %5,6 oranında gerçekleşerek incelenen dönem içerisindeki en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Tablo 23.'deki verilerden anlaşılacağı üzere 1980-2010 döneminde gerçekleştirilen toplam ithalat içinde sanayi ürünleri ithalatı genel olarak artmış, madencilik ürünleri ithalatı ise azalış eğiliminde olmuştur. Tarımsal ürün ithali ise toplam ithalat içinde çok küçük bir paya sahiptir.

2.3.1.2.2. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye, 1980'den günümüze kadar geçen süreçte hammadde ve ara malları ile sermaye (yatırım) malları ithalatına bağımlı bir sanayi yapısına sahip olmuştur. Özellikle başta enerji olmak üzere, temel hammadde ithalatçısı ülke konumunda olan Türkiye'nin, ithal enerjiye olan bağımlılığı yanında çok miktarda işlenmiş ve işlenmemiş hammadde ithal etmesi, ödemeler dengesinin kırılgan bir yapıya sahip olmasına neden olan önemli faktörlerden biridir (Saygılı ve diğ., 2010:12). Son yıllarda petrol fiyatları başta olmak üzere, ara malı fiyatlarında görülen artışa ek olarak, üretim miktarı ile üretimde kullanılan ithal girdi arasındaki ilişkinin güçlenmesi, bir diğer ifadeyle, üretim sürecinde ithal girdilerin giderek daha yoğun bir şekilde kullanılması, toplam ithalat içinde, ara malı ithal payının yüksek düzeyini korumasına neden olmaktadır. Bu durum, temel olarak dikey uzmanlaşmanın güçlenmesi ve endüstri-içi ticaretteki artış konularında, sanayinin üretim ve uzmanlaşma yapısındaki değişimi yansıtan başlıca göstergelerden birisi olmuştur. Özellikle endüstri-içi ticaretin artması ve sanayi üretiminde ithal girdi kullanımının yaygınlaşması, dış talebe olan duyarlılığı artırmıştır (Aydın ve diğ., 2007:3). 1996-2000 döneminde ortalama olarak yüzde 46,8 olan imalat sanayi endüstri-içi ticaret oranı, 2002-2007 döneminde yüzde 61,4'e çıkmıştır. Bu hızlı artış, ağırlıklı olarak makine-teçhizat, motorlu kara taşıtları, elektrikli makine, radyo, TV, haberleşme teçhizatı ve cihazları gibi sektörlerden kaynaklanmıştır. Söz konusu sektörlerde dikey uzmanlaşmanın gelişmesi, mal farklılaştırılması, çokuluslu şirketlerin bu sektörlerle yönelik girişimlerde bulunması ile ucuz ithal girdi temini bu gelişmeyi destekleyen başlıca faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008:146-147). İthalatın mal gruplarına göre dağılımının yer aldığı Tablo 24.'de 1980-2009 döneminde, gerçekleştirilen ithalat miktarındaki artışın yanı sıra, ithalatın

yapısında da önemli değişmelerin yaşandığı görölmektedir. Tablo 24.'de göröldüğü gibi 1980 yılından sonraki dönemde gerçekleştirilen ithalatı, ekonomik mal grupları şeklinde sınıflandırarak incelersek, 1980 yılında toplam ithalatımızın, %85,3'lük kısmını hammadde ithalatı, %10'luk kısmını ise yatırım malı ithalatı, % 4,5'lik kısmını da tüketim malı ithalatı oluşturmaktadır. 1980-2009 yılları arasında dalgalanmalar görölmüş, yatırım malı ile tüketim malı ithalatında önemli artışlar gerçekleşirken, hammadde ithalatında gerilemeler yaşanmıştır.

1980 yılı itibariyle % 85,3 seviyesinde olan hammadde ve ara malı ithalinin, 2009 yılı itibariyle % 70,6 seviyesine gerilediğı, yaklaşık % 15 oranında bir azalmanın yaşandığı, buna karşın toplam ithalat içerisinde yatırım malları ve tüketim malları ithalatı paylarının, 1980 sonrasında yıllar itibariyle önemli oranda artış gösterdiğı görölmektedir. 1980 yılında %10 olan yatırım malı ithali 2009 yılında % 16'ya, 1980 yılında %4,5 olan tüketim malı ithalinin ise 2009 yılında % 13,6'ya yükseldiğı görölmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında ithal malı tüketim talebini artıran faktörler yanında, ithalatın liberalizasyonu ile ithalattaki yasaklama ve kısıtlamaların ortadan kalkmasının etkili olduğı söylenebilir (Demirbaş, 2003:245-246)

Tablo 24. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı**(Milyon\$)**

YILLAR	Yatırım (Sermaye) Malları	Toplam İçindeki % Payı	Hammadde Ve Ara Malı	Toplam İçindeki % Payı	Tüketim Malı	Toplam İçindeki % Payı	Toplam
1980	797	10,0	6.747	85,3	363	4,5	7.909
1981	1.134	12,6	7.417	83,0	379	4,2	8.933
1982	1.237	13,9	7.182	81,2	423	4,7	8.842
1983	1.270	13,7	7.555	81,8	408	4,4	9.235
1984	1.405	13,0	8.827	82,0	523	4,8	10.757
1985	1.825	16,0	8.853	78,0	664	5,8	11.343
1986	2.332	21,0	7.954	71,6	813	7,3	11.104
1987	2.375	16,7	10.767	76,0	1.013	7,1	14.157
1988	2.547	17,7	10.827	75,5	957	6,6	14.335
1989	2.529	16,0	12.515	79,2	741	4,6	15.792
1990	4.020	18,0	16.152	72,4	2.099	9,4	22.302
1991	4.279	20,3	14.995	71,2	1.649	7,8	21.047
1992	4.814	21,0	16.196	70,8	1.773	7,7	22.871
1993	7.331	24,9	19.455	66,1	2.502	8,5	29.428
1994	5.195	22,3	16.633	71,4	1.341	5,7	23.270
1995	8.093	22,6	25.197	70,5	2.329	6,5	35.709
1996	10.253	23,5	29.114	66,7	4.020	9,2	43.626
1997	11.107	22,8	32.119	66,1	5.051	10,4	48.558
1998	10.660	23,2	29.906	65,1	5.005	10,8	45.921
1999	8.727	21,4	26.854	66,0	4.820	11,8	40.671
2000	11.365	20,8	36.009	66,0	6.928	12,7	54.502
2001	6.940	16,7	30.300	73,1	3.813	9,2	41.399
2002	8.399	16,2	37.655	73,0	4.898	9,5	51.553
2003	11.325	16,3	49.734	71,7	7.813	11,2	69.339
2004	17.397	17,8	67.549	69,2	12.100	12,4	97.539
2005	20.363	17,4	81.868	71,3	13.975	11,9	116.774
2006	23.347	16,7	99.604	71,3	16.116	11,5	139.576
2007	27.054	15,9	123.639	72,7	18.694	10,9	170.062
2008	28.020	13,8	151.747	75,1	21.489	10,6	201.963
2009	21.462	15,2	99.509	70,6	19.289	13,6	140.928
2010	28.818	15,5	131.442	70,8	24.734	13,3	185.541

Kaynak: TÜİK,

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1&param2=0&siterev=0&isicrev=0&sayac=580>
3 (Erişim: 28.06.2011)

Tablo 24.'deki verilerde, 2009 yılı itibariyle, hammadde ve ara malı ithali için yapılan harcama miktarının 1980 yılına kıyasla önemli miktarda artış göstermesine karşın, oransal olarak hammadde ve aramalı ithali için yapılan harcamaların, toplam ithal harcaması içindeki payının azalış eğilimde olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen hammadde ve ara malı ithalatının, toplam ithalat içindeki payında, 1980 yılından 1986 yılına kadar bazı yıllarda çok küçük oranlı artışlar yaşanmasına karşın, genel olarak

azalma eğilimde olduğu ve söz konusu oran 1986 yılı itibariyle % 71,6 seviyesine gerilemiştir. 1986-1996 yılları arasında ise hammadde ve ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payının, 1993 yılı hariç genel olarak %70 seviyelerinde gerçekleştiği, bu alt dönemden sonra 1998 yılında % 65,1'lik oranla en düşük seviyesine ulaştığı ve 2009 yılı itibariyle % 70,6'ya, 2010 yılında ise % 70,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yıllar itibariyle hammadde ve aramalı ithalindeki azalışın, üretimi önemli ölçüde olumsuz etkilediği söylenebilir.

Toplam ithalat içerisinde yer alan ikinci önemli mal grubu ise yatırım mallarıdır. Ülkemizde yatırım mallarının ithalinin, hammadde ve ara malı ithalinden daha düşük bir seviyede gerçekleştirilmesinde döviz dar boğazının önemli etkisi bulunmaktadır. Döviz darboğazı yanında yatırımlar için gerekli olan girdilerin istenilen düzeyde temin edilememesi, üretimin gerilemesiyle birlikte arz yetersizliğine neden olmakta ve arz yetersizliğinin doğal sonucu olarak fiyatlar olumsuz yönde etkilenmektedir. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yatırım malları açısından dışa bağımlılığının boyutları düşünüldüğünde ithalatın önemi daha da belirginleşmektedir. Ülkemizde 1980 ve sonrasında ekonominin çeşitli alanlarında olduğu gibi ithalatta da çeşitli düzenlemelere gidilmiştir (Demirbaş, 2003:243). Tablo 24.'de yer alan veriler doğrultusunda, 1980 yılında toplam ithalatın %10'unu teşkil eden yatırım malı ithalatı, 1991 yılına kadar genel olarak artış eğiliminde olmasına karşın 1986 yılı hariç daima % 20 seviyesinin altında gerçekleştiği görülmektedir. 1991 yılından 2000 yılına kadar geçen alt dönemde ise yatırım malları ithalatı, gerçekleştirilen ithalatın sürekli olarak % 20'sinden fazlasını oluşturmaktadır. Ayrıca Tablo 24.'de 2000 yılından sonraki süreçte, yatırım malları ithalatı için yapılan harcama miktarının, 2009 yılı hariç sürekli olarak artış gösterdiği gözlenmektedir. Söz konusu harcama miktarının, 2007 yılında 27 milyar dolar, 2008 yılında 28 milyar dolar ve 2009 yılında 21,4 milyar dolar olarak gerçekleşmesine karşın oransal olarak azalma eğilimine girdiği ve 2007 yılı itibariyle toplam ithalatın % 15,9, 2008 yılı itibariyle toplam ithalat harcamalarının % 13,8'ini, 2009 yılı itibariyle de % 15,2'sini teşkil ettiği görülmektedir. 2007 ve 2008 yıllarında yatırım mallarının ithalinde ortaya çıkan oransal azalış, yurt içinde sermaye malının üretiminde sağlanan iyileşme ve yavaşlayan yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır (Saygılı ve diğ., 2010:11). Ancak yine Tablo 24.'den, yatırım malları ithalatında 2009 yılında başlayan

yükseliş sürecinin 2010 yılında da devam ederek, 2010 yılı yatırım malı ithalatının 28,8 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve toplam ithalatın % 15,5'ine ulaştığı görülmektedir.

Toplam ithalat içerisinde yer alan bir diğer önemli mal grubu da tüketim mallarıdır. 1980 yılı itibariyle tüketim mallarının ithali için yapılan harcama, toplam ithalat harcamasının %4,5'i iken dönem içinde dalgalı bir seyir izledikten sonra 2009 yılı itibariyle toplam ithalat harcamasının %13,6'sını oluşturduğu görülmektedir. Tablo 24.'deki veriler incelendiğinde, tüketim malları ithalinde dalgalı bir seyrin izlemesine karşın, genel olarak artış eğilimi görülmektedir. 1980 yılında 363 milyon dolar olan tüketim malı ithalatı için yapılan harcama miktarında yıllar itibariyle artış ve azalışlar söz konusu olduğu ancak dönem sonunda tüketim malı ithali için yapılan harcamanın 19,2 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir.

2.3.1.2.3. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Ülke grupları itibariyle ithalat rakamlarının AB'den yapılan serbest bölgelerden yapılan ve AB üyesi olmayan ülkeler ile Afrika, Amerika, Asya ve Avustralya'dan oluşan diğer ülkelerden yapılan ithalat şeklinde olmak üzere 3 gruba ayrılarak incelendiği görülmektedir. Tablo 25.'de yer alan veriler incelendiğinde 1980-2010 yılları arasında gerçekleştirilen toplam ithalatın önemli bir kısmının AB üyesi ülkelere gerçekleştirildiği görülmektedir. Toplam ithalatımız içerisinde AB üyesi ülkelerin payının bu denli yüksek olmasında ülkemizin konumu ile siyasi ve ticari ilişkilerdeki yakınlığın etkili olduğu söylenebilir. Tablo 25.'de toplam ithalatın 7,9 milyar dolar olarak gerçekleştiği 1980 yılında, AB ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın, yaklaşık 3,1 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve toplam ithalatın % 39,7'sini teşkil ettiği görülmektedir. 1980 yılından 1990 yılına kadar geçen alt dönemde, AB'den gerçekleştirilen ithalatın dalgalı bir seyir izlediği ancak genellikle yükselme yönünde bir eğilimi olduğu, 1980 yılında AB üyesi ülkelere 3,1 milyar dolar olarak gerçekleştirilen ithalatın 1990 yılı itibariyle 10,5 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. 1990 yılından 2000 yılına kadar geçen alt dönemde ise AB'den gerçekleştirilen ithalat, sürekli olarak toplam ithalat harcamalarının % 50'sinden fazlasını oluşturmuş olmasına karşın, yıllar itibariyle gerçekleştirilen ithalat harcamalarında artış ve azalışların yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde etkisi ile AB üyesi ülkelere gerçekleştirilen ithalat

miktarında yaklaşık 3,3 milyar dolarlık bir azalışın ortaya çıkmasına karşın, AB üyesi ülkelerden gerçekleştirilen ithalat, toplam ithalatın % 50'sinden fazlasını oluşturmaya devam etmiştir. İncelenen alt dönem itibariyle 1996 yılı % 55,7'lik oranı ile AB'den gerçekleştirilen ithalatın toplam ithalat içinde en üst seviyeye ulaştığı yıl olarak dikkat çekmektedir. 1990 yılından sonra, AB üyesi ülkelerden gerçekleştirilen ithalattaki artışta, hem AB üyesi ülkeler ile geliştirilen olumlu siyasi ve ekonomik ilişkilerin hem de gerek iç piyasaya yönelik gerekse ihracatı artırmak amacıyla üretimi artırmaya yönelik kaliteli ara malı ve hammadde talebindeki artışın etkisinin bulunduğu düşünülebilir. 2000 yılı sonrasında AB'den gerçekleştirilen ithalatın 2001 yılı hariç sürekli olarak arttığı, 2000 yılında 28,5 milyar dolar olan AB ülkelerine yönelik ithalat harcamasının, 2008 yılında 74,8 milyar dolar düzeyine ulaştığı ancak 2009 yılında 56,5 milyar dolara geriledikten sonra 2010 yılında yeniden önemli oranda yükseldiği ve 72,2 milyar dolar olarak gerçekleştiği Ayrıca 2000 yılından 2010 yılına kadar geçen dönemde AB üyesi ülkelerden gerçekleştirilen ithalat, 2003 yılı hariç sürekli olarak toplam ithalatın % 50'sinden az kısmını oluşturmuş bulunmaktadır. 2000 yılından sonra ortaya çıkan bu tabloya bağlı olarak ülkemizin 2000 yılından önce gerçekleştirdiği ithalat ile üretim sürecinde ihtiyaç duyacağı ara malı üretimini gerçekleştirmeye başladığı ve buna bağlı olarak hammadde ve ara malına ithaline yönelik talebin azalış eğilimine girdiği düşünülebilir. Ayrıca aynı tabloda incelenen 2000-2010 alt dönem itibariyle 2008 yılında AB üyesi ülkelerden gerçekleştirilen ithalatın 74,8 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmasına karşın, toplam ithalat harcamalarının sadece %37'sini teşkil ederek 1980-2010 dönemin en düşük seviyesine gerilediği de görülmektedir.

Tablo 25.'de 1996-2010 yılları arasında Serbest Bölgeden gerçekleştirilen ithalat miktarının çok düşük seviyelerde kaldığı ve 1999 ile 2002 yılları hariç olmak üzere sürekli olarak toplam ithalatın %1'inin altında gerçekleştiği görülmektedir. Serbest Bölgeden gerçekleştirilen ithalatın, en yüksek seviyede gerçekleştiği 1999 ve 2002 yıllarında sırasıyla ithalat harcamasının 507 milyon dolar ve 574 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2002 yılından sonraki yıllarda Serbest Bölgeden gerçekleştirilen ithalat harcamalarında genel olarak artış eğiliminin geçerli olduğu ve 2008 yılında gerçekleştirilen 1,3 milyar dolarlık ithalat harcaması ile en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Gerçekleştirilen ithalat harcamasının 2008 yılı

itibariyle en yüksek seviyesine ulaşmasına karşın toplam ithalat içindeki payının sadece % 0,6 ile sınırlı kalması, toplam ithalat hacmindeki önceki yıllara oranla gerçekleşen çok büyük artış ile açıklamak mümkündür. Yine aynı tabloda Serbest Bölgeden gerçekleştirilen ithalat için yapılan harcamaların 2009 yılında 965 milyon dolar iken 2010 yılında 878 milyon dolara gerilediği görülmektedir. Serbest Bölgeden gerçekleştirilen ithalat için yapılan harcamaların toplam ithalat içindeki payının ise 2009 yılında 2008 yılında olduğu gibi yine % 0,6 oranında, 2010 yılında ise 2009 yılına kıyasla bir miktar gerileyerek % 0,5 oranında gerçekleştiği görülmüştür.

Tablo 25. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

(Milyon Dolar)

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
A-AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELE (27 ÜLKE)	3.145	3.424	3.088	3.534	4.161	4.535	5.292	6.482	6.730	6.965	10.597	10.675	11.514	14.913	11.643	18.024
Toplam İçindeki Payı (%)	39,7	38,3	34,9	38,2	38,6	39,9	47,6	45,7	42,6	44,1	47,5	50,7	50,3	50,6	50,0	50,4
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLG.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam İçindeki Payı (%)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
C-DİĞER ÜLKELER	4.763	5.509	5.754	5.700	6.595	6.802	5.812	7.675	7.604	8.826	11.704	10.371	11.356	14.514	11.626	17.683
1-Diğer Avrupa (A.B Hariç)	644	801	513	589	661	561	807	972	1.084	1.527	2.140	1.791	2.056	2.823	2.207	3.936
2-Afrika	872	937	1.020	1.067	1.062	1.040	679	891	673	1.047	1.337	749	806	715	860	1.385
Kuzey Afrika	838	895	977	1.007	946	869	441	575	310	502	938	481	574	381	628	1.144
Diğer Afrika	34	42	43	60	116	171	238	316	363	545	399	268	232	334	232	241
3-Amerika	607	782	949	884	1.337	1.538	1.565	1.840	2.092	2.714	3.016	2.848	3.119	4.035	2.920	4.721
Kuzey Amerika	502	675	887	775	1.196	1.316	1.303	1.533	1.757	2.273	2.464	2.410	2.705	3.491	2.566	4.016
Orta Amerika ve Karayipler	30	24	15	8	20	18	21	24	27	30	48	39	30	46	47	132
Güney Amerika	75	83	47	101	121	204	241	283	308	411	504	399	384	498	307	573
4-Asya	2.623	2.965	3.253	3.121	3.439	3.557	2.659	3.805	3.529	3.381	5.060	4.844	5.183	6.595	5.005	6.979
Yakın ve Orta Doğu	2.429	2.661	2.803	2.660	2.875	2.799	1.623	2.457	2.504	2.302	2.705	2.490	2.689	2.854	2.564	2.760
Diğer Asya	194	304	450	461	564	758	1.036	1.348	1.025	1.079	2.355	2.354	2.494	3.741	2.441	4.219
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	13	20	15	36	91	102	98	164	222	154	146	131	157	261	300	341
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	31	82	330	316
Toplam İçindeki Payı (%)	60,2	61,6	65,0	61,7	61,3	59,9	52,3	53,7	53,0	55,8	52,4	49,2	49,6	49,3	49,9	49,5
GENEL İTHALAT TOPLAMI	7.909	8.933	8.842	9.235	10.757	11.343	11.104	14.157	14.335	15.792	22.302	21.047	22.871	29.428	23.270	35.709
Seçilmiş ülke grupları																
OECD Ülkeleri	4.158	4.909	4.726	5.007	6.130	6.700	7.759	9.535	9.765	10.571	15.247	15.233	16.659	21.587	16.290	25.214
Avrupa Serbest Ticaret İşbirliği (EFTA)	368	562	359	297	254	205	307	410	384	493	597	540	791	727	562	892
Karadeniz Ekonomik İşb. Teşkilatı (KEİ)	466	457	180	305	289	210	225	366	297	343	364	416	1.743	2.766	2.166	3.998
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	818	536	759	1.228	1.581	1.266	225	955	662	237	577	160	505	979	922	1.136
Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.239	2.264	1.820	3.314
Türk Cumhuriyetleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	89	189	189	287
İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)	3.281	3.604	3.807	3.708	3.894	3.742	2.137	3.162	2.938	2.921	3.852	3.191	3.515	3.718	3.558	4.623

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809> (Erişim: 24.06.2011)

Diğer Ülke ve Bölgeler: Diğer Okyanusya ve Kutup Böl. Ülkeleri ile Kesinleşmemiş Ülke ve Askeri Bölgelerden oluşmaktadır.

Tablo 25.'in devamı Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

(Milyon Dolar)

YILLAR	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
A-AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ (AB 27 ÜLKE)	24.320	26.118	25.282	22.529	28.526	19.823	25.688	35.140	48.102	52.695	59.400	68.611	74.802	56.587	72.242
Toplam İçindeki Payı (%)	55,7	53,7	55,0	55,3	52,3	47,8	49,8	50,6	49,3	45,1	42,5	40,3	37,0	40,1	38,9
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLG.	296	360	417	507	495	303	574	588	811	760	944	1.223	1.334	965	878
Toplam İçindeki Payı (%)	0,7	0,7	0,9	1,2	0,9	0,7	1,1	0,8	0,8	0,5	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5
C-DİĞER ÜLKELER	19.009	22.079	20.221	17.633	25 480	21.272	25.290	33.610	48.625	63.318	79.231	100.22	125.826	83.375	112 420
1-Diğer Avrupa (A.B Hariç)	3.973	4.512	4.414	4.172	6 149	5.737	7.487	10.341	15.756	20.385	25.695	34.253	44.196	25.886	30.311
2-Afrika	1.993	2.196	1.758	1.686	2714	2.818	2.696	3.337	4.820	6.047	7.404	6.783	7.770	5.699	6.411
Kuzey Afrika	1.618	1.812	1.493	1.403	2 257	2 114	2.138	2.518	3.231	4.212	4.878	3.616	5.267	3.541	4.304
Diğer Afrika	375	384	265	283	457	704	558	819	1.589	1.835	2.526	3.167	2.503	2.158	2.107
3-Amerika	4.633	5.451	5.015	3.797	4797	3.840	4.064	4.921	6.594	7.856	9.399	12.151	17.223	12.274	16.798
Kuzey Amerika	3.859	4.640	4.230	3.256	4 167	3.390	3.420	3.740	5.114	5.822	6.935	9.032	13.404	9.513	13.234
Orta Amerika ve Karayipler	240	108	117	90	79	41	103	169	209	287	334	448	560	475	622
Güney Amerika	534	703	668	451	551	409	541	1.012	1.271	1.747	2.130	2.671	3.259	2.286	2.942
4-Asya	7.949	8.790	8.286	7.195	10305	7.900	9.714	14.098	21.084	28.547	36.225	46.299	55.714	38.733	57.512
Yakın ve Orta Doğu	3.314	2.774	2.084	2.123	3 373	3.016	3.185	4.455	5.584	7.966	10.568	12.641	17.627	9.595	16.091
Diğer Asya	4.635	6.016	6.202	5.072	6 932	4.884	6.529	9.643	15.500	20.581	25.657	33.658	38.087	29.138	41.421
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	427	546	438	157	304	232	313	246	301	321	398	671	876	647	493
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	28	579	307	621	1 207	741	1.013	662	66	158	105	66	44	132	890
Toplam İçindeki Payı (%)	43,5	45,4	44,0	43,3	46,7	51,3	49,0	48,4	49,8	54,2	56,7	58,9	62,3	59,1	60,5
GENEL İTHALAT TOPLAMI	43.626	48.558	45.921	40.671	54.502	41.399	51.553	69.339	97.539	116.774	139.576	170.062	201.963	140.928	185.541
Seçilmiş ülke grupları															
OECD Ülkeleri	31.919	35.640	33.495	29.053	36.821	26.885	34.154	45.544	62.308	69.582	77.812	91.856	102.901	75.143	97.707
Avrupa Serbest Ticaret İşbirliği (EFTA)	1.112	1.287	1.169	926	1.155	1.480	2.511	3.395	3.911	4.439	4.522	5.774	6.217	2.780	4.002
Karadeniz Ekonomik İşb. Teşkilatı (KEİ)	3.896	4.495	4.357	4.307	6.746	5.553	6.587	9.297	15.368	20.480	27.021	34.808	45.632	28.299	33.591
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	1.196	1.106	947	1.123	1.542	1.237	1.548	2.735	3.217	5.108	8.101	9.972	13.220	7.010	13.298
Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)	3.074	3.615	3.724	3.733	5.693	4.630	5.554	7.777	12.926	17.252	23.372	31.262	42.613	26.044	30.889
Türk Cumhuriyetleri	304	399	448	457	628	282	467	623	945	1.267	1.967	2.669	4.278	2.873	4.614
İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)	5.587	5.233	4.238	4.078	6.320	5.539	6.071	8.195	10.630	14.459	19.110	21.524	29.178	17.969	27.947

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=4&siterev=0&isicrev=0&sayac=5809> (Erişim: 24.06.2011)

Diğer Ülke ve Bölgeler: Diğer Okyanusya ve Kutup Böl. Ülkeleri ile Kesinleşmemiş Ülke ve Askeri Bölgelerden oluşmaktadır

Son olarak 1980-2010 döneminde gerçekleştirilen toplam ithalatın seçilmiş ülke gruplarına göre dağılımını yine Tablo 25.'de yer alan veriler yardımıyla inceleyecek olursak, incelenen dönem itibariyle en yüksek payın, OECD ülkelerine ait olduğu görülmektedir. 1980-2009 yıllarını kapsayan dönemde OECD ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat harcamalarının genel olarak artış eğiliminde olmasına karşın, kriz nedeniyle 1994 yılında azaldığı, ayrıca 1997 yılından itibaren 1998 ve 1999 yıllarında OECD ülkelerine yönelik ithalat harcamalarında azalışların yaşandığı, ancak 1999 yılından 2008 yılına kadar geçen süreçte yeniden artış eğiliminin hakim olduğu, ancak 2009 yılında bir önceki yıla oranla önemli azalışların yaşandığı, fakat 2010 yılında OECD ülkelerine yönelik ithalat harcamalarının yeniden yükseldiği görülmektedir. 1980 yılında, OECD ülkelerinden 4,1 milyar dolar olarak gerçekleştirilen ithalat harcamasının 1994, 1999 ve 2001 yıllarında (kriz yılları hariç) sürekli olarak artış eğiliminde olduğu 2008 yılında 102,9 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra 2009 yılında 75,1 milyar dolara kadar gerilediği ancak 2010 yılında yeniden 97,7 milyar dolara yükseldiği görülmektedir.

OECD dışında başka seçilmiş ülke grupları da bulunmaktadır ve bu ülke gruplarını gerçekleştirilen ithalat harcama miktarına göre İslam Konferansı Teşkilatı (İKT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Ekonomi İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve EFTA şeklinde sıralamak mümkündür. Bu seçilmiş ülke grupları içerisinde en önemli pay İKT ve KEİ'ne aittir. Tablo 25. incelendiğinde her iki ülke grubundan gerçekleştirilen ithalatta yıllar itibariyle artış ve azalışlar yaşanmıştır. İKT üye ülkelere yönelik olarak 1980 yılında 3,2 milyar dolar olarak gerçekleşen ithalat harcamalarının, 2008 yılında 29,1 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra 2009 yılında 17,9 milyar dolar seviyesine gerilediği ancak 2010 yılında 27,9 milyar dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir. Benzer eğilim KEİ üye ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen ithalat içinde söz konusudur. Tablo 25.'de, 1980 yılında 466 milyon dolar olan KEİ'ye üye ülkelere yönelik ithalat harcamalarında 1995 yılına kadar yıllar itibariyle artış ve azalış yaşanmasına karşılık 1996 yılından itibaren 2001 kriz yılı hariç sürekli artış eğiliminin geçerli olduğu ve bu artış trendinin 2008 yılına kadar devam ederek, 2008 yılında 45,6 milyar dolara yükseldikten sonra 2009 yılında 28,2 milyar dolara gerilediği, ancak 2010 yılında 33,5 milyar dolara

yükseldiği görülmektedir. Burada dikkat çekici en önemli gelişme BDT'na üye ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen ithalat harcamalarında söz konusu olmuştur. BDT'na üye ülkelerden, 2004 yılına kadar İKT'na üye ülkeler ile gerçekleştirilen ithalatın altında bir harcama yapılmasına karşın, 2004 yılından itibaren BDT'na üye ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen ithalat harcamalarında önemli artışların yaşandığı ve bu yıldan itibaren 2008 yılına kadar artışların sürekli olarak ve önemli miktarlarda gerçekleşerek 42,6 milyar dolara ulaştığı ancak 2009 yılında diğer ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen ithalat harcamalarındaki azalışlara benzer şekilde azalışların yaşanarak 26 milyar dolara gerilediği, buna karşın 2010 yılında 30,8 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir.

2.3.1.3. Türkiye İthalatının Genel Görünümü ve Makro Ekonomik Değişkenler ile İlişkisi

Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile ekonomik liberalizasyon süreci yaşanmaya başlanmış, bu süreci 1981 yılında faiz oranlarındaki sınırlamaların kaldırılması, 1984 yılında döviz alım ve satımının serbestleştirilmesi, 1989 yılında kambiyo kontrollerinin tamamen kaldırılması izlemiştir ve bu sayede Türk finans piyasaları, uluslararası sermaye hareketlerinin etki alanı içine girmiştir (Kar ve Tatlısöz, 2008:4). Türkiye'de ithalatın genel görünümü ve gelişimi değerlendirilirken, ithalatın milli gelir ve döviz kuruyla olan ilişkileri incelenerek, ithalat yapısal açıdan analiz edilecek, ayrıca Gümrük Birliği sonrasında ithalattaki gelişmelere ve Türkiye'nin ithalatında karşılaşılan temel sorunlara değinilecektir.

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemine yönelik olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 1980 yılından sonra uygulanan politikaların temelde, ticari serbestleşmeye ve devletin ekonomik hayata olan müdahalesinin azaltılmasına yönelik olduğu görülmektedir. Uygulanan bu politikalar ile yapılacak özelleştirmeler sayesinde devletin küçültülmesi, ticari engeller ile ürün engellerinin ve bölgesel sınırlamaların kaldırılarak dış ticaretin serbestleştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca serbest piyasa koşullarının gelişmesine bağlı olarak, rekabeti artırıcı düzenlemeler sayesinde, ihracata dayalı bir büyüme ile değişik mal, yeni bilgi, teknoloji ve fikirlerin, uluslar arasında yaygınlaşarak, rekabet ve ölçek ekonomisi açısından ülkeler arası karşılaştırmalı avantajlardan yararlanılması hedeflenmiştir (Seyrek, 2002:171) ve bu sayede uluslararası piyasalara entegrasyon amaçlanmıştır. Hedeflenen bu amaçlar doğrultusunda yapılan

düzenlemeler ile Türkiye’de, devletin ekonomiye müdahalelerinin azaldığı ve düzenleyici rolünün ağırlık kazandığı, ayrıca rekabetçi bir ekonomik yapının oluşmaya başladığı görülmektedir. Genel ekonomik anlayışta ortaya çıkan serbestleşme eğiliminin, dış ticaret faaliyetlerini de önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Türk dış ticaretinin ve de özellikle dış ticaret açısından önemli bir konuma sahip olan ithalatın gelişimini daha iyi anlayabilmek için ithalatın milli gelir ve döviz kuru ile olan ilişkisini incelemek gereklidir.

2.3.1.3.1. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve İthalat İlişkisi

Ülke içinde üretilemeyen veya nispi olarak daha yüksek maliyetle üretilen malların, ithalat sayesinde, hem daha düşük maliyetlerle ve hem de daha etkin bir şekilde üretim gerçekleştiren üreticilerden elde edilebildiği bilinmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme sürecini gerçekleştirmek için gerekli olan makine ve teçhizat gibi yatırım malları ile hammaddeleri, yapacakları ithalatla karşılamak durumundadırlar. Günümüzde ithalat, tüm dünyada dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak ülke ekonomilerinin hızla dış rekabete açıldığı bir ortamda, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hızlarını artırmak, gelişmiş ülkelerin de istikrarlı bir şekilde büyümelerini sürdürebilmek amacıyla başvurdukları önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede gayrisafi yurtiçi hasıla ile ithalat arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle üretimi gerçekleştirebilmek amacıyla yatırım malları, hammadde ve ara mallarının yurt dışından ithal edilmesi ve bu nedenle de üretimin arttığı dönemlerde ithalatın da artması, gayrisafi yurtiçi hasıla dolayısıyla da milli gelir ile ithalat arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Bayraktutan ve Bıdırdı, 2010: 352). 1980’den sonra Türkiye’de dışa bağımlılık oranının yükselmesi nedeniyle, hammadde, ara malı ve yatırım malı ithalatının, gelirdeki artışla beraber yükseldiği görülmektedir. Ayrıca kişi ve kurumların yaptığı tüketimin bir bölümünün de yabancı mallara yönelik olduğu düşünülürse, hem üretim, hem de tüketim kaynaklı faktörlerin ithalatı nedeniyle, gerçekleştirilen ithalat miktarı artmakta ve buna bağlı olarak dış ticaret dengesi de bozulmaktadır. Dolayısıyla gayrisafi yurtiçi hasıla ile ithalat arasında aynı yönlü bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Eğer bir ülkenin dışa bağımlılık oranı yüksek ise, gayrisafi yurtiçi hasılasındaki artış, ithalat miktarının artış göstermesine, ithalat miktarındaki artış ise gayrisafi yurtiçi hasılanın artış yönünde bir eğilim

sergilemesine neden olmaktadır. Bir diğerk ifade ile ekonomik büyüme hızının yüksek oranlara ulaştığı yıllarda, ithalatın da benzer şekilde hızlı bir artış eğilimine girdiği gözlenmektedir. Böyle bir eğilimin ortaya çıkmasında, üretim miktarındaki artışın, yatırım ve hammadde ithalatını artırması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik canlılığın tüketim malları ithalatını artmasının önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır (Yentürk, 2003:47).

Bu açıklamalar sonrasında, Türkiye’de ithalat ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkileri daha iyi analiz edebilmek amacıyla, 1980-2010 dönemine ait ithalat ve GSYİH verileri Tablo 26.’da yer almaktadır. Tablo 26. incelendiğinde ithalat harcamalarının bir önceki yıla oranla yüksek düzeyde gerçekleştiği 1984, 1987 ve 1990 yıllarında, 1998 baz yılı sabit fiyatları ölçeğinde, GSYİH büyüme hızı da sırasıyla bir önceki yıla oranla % 6,7, % 9,4 ve %9,2 gibi yüksek düzeylerde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu veriler yukarıda yapmış olduğumuz açıklamaları destekler nitelikteki verilerdir. Ancak özellikle 1986 ve 1989 yıllarında iki önemli tezat durum söz konusudur. 1986 yılında ithalatın bir önceki yıla oranla az da olsa azalarak negatif bir değer almasına karşın, büyüme hızında bir önceki yıla oranla artış gerçekleştiği, 1989 yılında ise tersi bir durumun yaşandığı, ithalatın yaklaşık %10,2 oranında artış göstermesine karşılık büyüme hızında bir önceki yıla oranla % 0,2 gibi çok düşük bir düzeyde artış görülmüştür. Bu durum, GSYİH’nın büyüme hızının ve dolayısıyla gayrisafi yurtiçi hasılanın, ithalat dışında döviz kuru gibi başka faktörler tarafından etkilenmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 26. Toplam İthalat ve GSYİH'nın Yıllara Göre Değişimi(1980-2010)

Yıllar	Toplam İth. (Milyon \$)	Deg. (%)	Toplam Gsyih (Milyon TL)	Toplam Gsyih (Milyon\$)	*Toplam Gsyih 1998 Yılı (Milyon TL)	Gsyih Büyüme (Gelişme) Hızı (Alıcı Fiyatlarıyla 1998 Bazlı)	İTH / GSYİH (%)
1980	7.909	56,0	7,0	90.678,0	30.409,0	-2,8	8,7
1981	8.933	12,9	10,0	94.641,0	31.886,0	4,8	9,4
1982	8.843	-1,1	14,0	85.353,0	33.022,0	3,5	10,4
1983	9.235	4,4	18,0	81.133,0	34.664,0	4,9	11,4
1984	10.757	16,5	29,0	78.824,0	36.991,0	6,7	13,6
1985	11.344	5,5	47,0	89.263,0	38.560,0	4,2	12,7
1986	11.105	-2,1	68,0	100.873,0	41.263,0	7,0	11,0
1987	14.158	27,5	100,0	115.096,0	45.177,0	9,4	12,3
1988	14.335	1,3	173,0	121.667,0	46.135,0	2,1	11,8
1989	15.792	10,2	305,0	142.635,0	46.251,0	0,2	11,1
1990	22.302	41,2	528,0	200.554,0	50.532,0	9,2	11,1
1991	21.047	-5,6	847,0	200.501,0	51.000,0	0,9	10,5
1992	22.871	8,7	1.469,0	210.583,0	54.052,0	5,9	10,9
1993	29.428	28,7	2.664,0	238.377,0	58.399,0	8,0	12,3
1994	23.270	-20,9	5.200,0	176.955,0	55.213,0	-5,0	13,2
1995	35.709	53,5	10.434,0	225.940,0	59.184,0	6,7	15,8
1996	43.627	22,2	19.857,0	243.411,0	63.330,0	7,4	17,9
1997	48.559	11,3	38.762,0	253.705,0	68.098,0	7,6	19,1
1998	45.922	-5,4	70.203,0	270.946,0	70.203,0	3,2	16,9
1999	40.671	-11,4	104.595,0	247.543,0	67.841,0	-3,4	16,4
2000	54.503	34,0	166.658,0	265.384,0	72.436,0	6,8	20,5
2001	41.399	-24,0	240.224,0	196.736,0	68.309,0	-5,7	21,0
2002	51.554	24,5	350.476,0	230.494,0	72.520,0	6,2	22,4
2003	69.340	34,5	454.780,0	304.901,0	76.338,0	5,3	22,7
2004	97.540	40,7	559.033,0	390.386,0	83.486,0	9,4	25,0
2005	116.774	19,7	648.931,0	481.497,0	90.500,0	8,4	24,3
2006	139.576	19,5	758.390,0	526.429,0	96.738,0	6,9	26,5
2007	170.063	21,8	843.178,0	648.753,0	101.255,0	4,7	26,2
2008	201.964	18,8	950.534,0	742.094,0	101.922,0	0,7	27,2
2009	140.928	-30,2	952.558,0	616.703,0	97.003,0	-4,8	22,9
2010	185.541	31,6	1.105.101,0	735.828,0	105.680,0	8,9	25,2

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>.

TÜİK,

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?ulusalhesaplardb2=&report=uy_tablo1.RDF&p_tur=1&p_baz=1998&desformat=html&p_kod=2&ENVID=ulusalhesaplardb2Env

DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/tg/>

DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-04/esg.htm> (Erişim: 20.08.2010)

DPT, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676> (Erişim: 07.08.2011) (Tablo I-44)

*Toplam GSYİH 1998 Yılı Fiyatlarıyla Uyumlaştırılmış Harcamalar Yoluyla (Milyon TL)

1990 sonrasında dikkat çeken bir diğer önemli noktada ise özellikle 1994 yılında gerçekleştirilen ithalat harcamalarında yaklaşık % 21 oranındaki azalıştır. Bu azalışın gerçekleşmesinde 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkili olduğu söylenebilir. Ancak krizden çıkmak amacıyla uygulamaya koyulan 5 Nisan kararları çerçevesinde

alınan tedbirlerin de etkisiyle 1994 yılından sonraki 3 yılda, gerek ithalat harcamalarının, gerek toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın, gerekse GSYİH'nin büyüme hızının paralel bir şekilde yüksek oranlarda artış gösterdiği 1995-1997 yılları arasında GSYİH'nin büyüme hızı ortalama olarak % 7,2 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

1997 yılının ortalarında Tayland'da başlayan ve kötü yönetilen mali kurumların da etkisiyle kısa sürede büyüyerek tüm Asya'ya yayılan, Güneydoğu Asya ekonomik krizi, dünya ekonomisini ve özellikle finansal piyasaları önemli ölçüde etkilemiştir (Karluk ve diğ., 1999:1). Asya Krizi nedeniyle Güneydoğu Asya ekonomilerinin paralarında ard arda yapılan devalüasyonlar, ekonomileri hammadde ihracatına dayalı olan Asya ekonomilerinin gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına, Asya ülkelerinin gelirlerindeki azalışlar ise Türk ekonomisinde ortaya çıkan talep daralmasına bağlı olarak, ihraç ve ithal malı fiyatlarının düşmesine neden olmuştur (TCMB, 2002:28). Bu gelişmeler doğrultusunda Türk ekonomisi tarafından gerçekleştirilen ithalat miktarının ve ithalat harcamalarının, 1997 yılında, değer olarak artış göstermesine karşın, oransal anlamda bir önceki yıla oranla önemli ölçüde azalarak % 11,3'e düştüğü, ayrıca ithalatta yaşanan azalışın, 1998 yılında ve 1999 yılında da devam ederek negatif değerler aldığı görülmektedir. İthalatta 1998 yılında yaşanan azalışta, Asya Krizinden hemen sonra ortaya çıkan Rusya krizinin etkili olduğu söylenebilir. 1998 yılında ortaya çıkan Rusya krizi, Türk ekonomisi üzerinde ciddi etkilere yol açmış ve krizden sonra, Türkiye'den yaklaşık 11 milyar dolar sermaye çıkışı yaşanmış, bu gelişmelere paralel olarak, Merkez Bankası rezervleri 26.7 milyar dolardan 21.5 milyar dolara düşmüştür. Ayrıca 1998 yılının Ağustos ayında yaşanan sermaye çıkışı, likidite sıkışıklığına ve faizlerin yükselmesine neden olmuştur (TCMB, 2002:29). Asya ülkeleri ile Rusya da yaşanan krizlerin neden olduğu durgunluğa eşlik eden yurtiçi talepteki azalışların ve yurtiçi sanayinin üretim konusunda gösterdiği karamsar yaklaşımın, dış ticaret hacminde ve de özellikle gerçekleştirilen ithalat miktarında önemli azalışların yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Tablo 26.'da gayrisafi yurtiçi hasılanın artış hızının da 1998 baz yılı ölçeğinde 1997 yılından 2000 yılına kadar azalış gösterdiği, 2000 yılında yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir. Toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın ise, 1998 yılında bir önceki yıla göre bir miktar artışla yaklaşık 271 milyar dolara ulaştığı ancak bir sonraki yılda yani 1999 yılında önemli oranda azalarak 247.5 milyar dolara kadar düştüğü ve 1997 yılındaki ithalat harcamalarının da altına indiği görülmektedir.

2000 yılına gelindiğinde ekonomiyi içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmak amacıyla hazırlanan ekonomik programın etkisiyle döviz kuruna yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmış ve kura istikrar kazandırılmaya çalışılarak yatırımcıların ve üreticilerin önünü daha rahat görebilmeleri amaçlanmıştır. Ancak kura istikrar kazandırmak amacıyla hazırlanan ekonomik program, Türk Lirasının değerlenmesine, dolayısıyla alım gücünün ve gerçekleştirilen ithalatın artış göstermesine neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Tablo 26.'daki veriler ışığında ithalat harcamalarının, 2000 yılında % 34 oranında artış göstererek yaklaşık 54.5 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Ayrıca benzer şekilde toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın da 2000 yılında önemli oranda artışla, 265.3 milyar dolara ulaştığı, gayrisafi yurtiçi büyüme hızının ise bir önceki yılın aksine önemli oranda artış göstererek % 6,8 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 2000 yılında uygulamaya koyulan ekonomik program çerçevesinde gerçekleştirilen ekonomik düzenlemeler ile istenilen sonuçlara ulaşılamaması nedeniyle başarısız olunması sonucu, 2001 yılı, ülke tarihinin yaşadığı en büyük kriz yılı olmuş ve bu gelişmeler ülke ekonomisini derinden etkilemiş, gerek ithalatta gerekse gayrisafi yurtiçi hasıla da çok büyük oranlarda azalışlar yaşanmıştır. Tablo 26'da 2001 yılında ithalatın bir önceki yıla oranla % 24 oranında azalarak 41.4 milyar dolara, toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın ise, 196.7 milyar dolara gerilediği ve GSYİH büyüme hızının ise % -5,7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu olumsuz sonucun ortaya çıkmasında, uygulanan ekonomik programın başarısızlığına bağlı olarak gerçekleştirilen yüksek oranlı devalüasyonun önemli bir payı bulunmaktadır.

Krizden sonraki yıllarda ise krizden çıkarılan dersler, alınan tedbirler ve yapılan düzenlemeler sayesinde gerek ithalat harcamaları gerekse toplam gayrisafi yurtiçi hasıla rakamlarında sürekli olarak artışların yaşandığı ayrıca Tablo 26.'daki veriler doğrultusunda GSYİH'nın büyüme hızının krizden sonraki yıllarda sürekli olarak pozitif değerler aldığı ve 2004 yılında %9.4 ile dönemin en yüksek değerine ulaştığı görülmektedir. Yine benzer şekilde 2004 yılında, ithalat harcamaları da bir önceki yıla oranla % 40.7 gibi yüksek bir orana ulaşmış bulunmaktadır. 2004 yılından dönem sonuna kadar geçen süreç ise ithalat harcamalarının ve toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın sürekli olarak artmaya devam ettiği ancak gerek ithalat harcamalarının gerekse GSYİH büyüme hızının giderek yavaşladığı, hatta 2009 yılında 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle önemli oranda gerileyerek hem ithalat harcamalarını hem de toplam

gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif değerler aldığı görülmektedir. Ancak 2010 yılında, 2009 yılındaki olumsuz havanın dağıldığı ve gerek ithalat harcamalarında gerekse gayrisafi yurtiçi hasıla da yeniden önemli büyüklükte artışların yaşandığı, dolayısıyla ekonomide oluşan bu olumlu ekonomik ortamda ithalat harcamaları bir önceki yıla oranla %31,6 artışla 185,5 milyar dolara ulaştığı, ayrıca gayrisafi yurtiçi hasılanın ise, bir önceki yıla oranla % 8,9 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

1980-2010 döneminin geneline yönelik olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse Tablo 26.'da Türkiye'nin gerçekleştirdiği ithalatın, kriz yılları olarak değerlendirilen 1994 ve 2001 yılları ile dış kaynaklı bir kriz olan Asya krizi sonrasındaki birkaç yıl haricinde genel olarak artış eğilimi gösterdiği ve dönem başında yaklaşık 7.9 milyar dolar olan ithalat harcamalarının 2008 yılı itibariyle yaklaşık 202 milyar dolar seviyesine ulaştıktan sonra 2008 yılında yaşanan krizin etkisiyle 2009 yılında önemli bir miktarda gerilemesine karşın 2010 yılında yeniden toparlanma sürecine girerek 185,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanında 1980 yılında % 8,7 olan ithalatın GSYİH'ya oranının, yıllar itibariyle azalış ve artışlar göstermesine karşın genel olarak artış eğiliminde olduğu ve bir önceki yıla oranla 2006 yılında % 26,5 ve 2008 yılında da 27,2 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. Ayrıca yine Tablo 26.'dan, 2008 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış bulunan ithalatın GSYİH'ya oranının 2009 yılında önemli oranda geriledikten sonra 2010 yılında bir miktar yükselmesine karşın 2008 yılındaki seviyeyi yakalayamadığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda gerçekleştirilen ithalatın, büyüme hızı ile paralel bir şekilde artış gösterdiğini ve ekonominin yüksek büyüme hızına ulaştığı yıllarda, ithalatın da hızla artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak bazı yıllarda, büyüme hızının ithalattaki gelişmeleri açıklamakta yetersiz kaldığı, bir diğer ifade ile farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu durumun, ithalatın, büyüme hızı dışında başka faktörler tarafından da etkilendiğini akla getirmektedir. İthalat üzerinde önemli etkisi bulunan bu faktörlerden biri de döviz kurudur.

2.3.1.3.2. Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi

Döviz kurlarındaki değişkenliğin artmasının, dış ticaret üzerindeki etkisi, Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra iktisatçıların ilgisini çekmiştir. Ancak bu etkinin yönü konusunda bir görüş birliğine ulaşılmış değildir (Gül ve Ekinci, 2006a:166).

Ekonomi alanında çeşitli kaynaklardan yararlanılarak yapılan incelemelerde, döviz kuru ile fiyatlar arasındaki ilişkinin araştırılmasına yönelik ilk çalışmaların, 1960'lı yılların sonlarında yapıldığı ve 1970'li yılların ortalarından itibaren sabit döviz kuru sisteminden vazgeçilip, serbest döviz kuru rejimine geçildiği görülmektedir. Bu süreçte, döviz kurlarındaki değişkenliğin artış göstermesinin, dış ticareti olumsuz etkileyeceğini ileri süren teorik çalışmalar olduğu gibi, olumlu etkileyebileceğini iddia eden çalışmalarda bulunmaktadır. Özellikle döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki, kısa ve uzun dönemli ilişki konusunda 1990'lı yıllarda yoğunlaşan ampirik çalışmalar, teorideki bu anlaşmazlığı çözüme kavuşturamamış ve çoğu zaman birbirleri ile çelişmiştir. Ayrıca kullanılan yöntem ve verilerin, gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerden elde edilmesine göre de sonuçları farklılık göstermektedir (Vergil ve Erdoğan, 2009:36-37). Söz konusu ampirik çalışmaların bazılarında, döviz kuru değişkenliğindeki artışın, dış ticareti olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılrken, bazılarında ise pozitif etki bulgusuna ulaşılmıştır. Döviz kuru değişkenliği ile dış ticaret arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı bulgusuna ulaşan çalışmalarda mevcuttur (Gül ve Ekinci, 2006a:166). Ancak burada döviz kurlarındaki değişimin, ithalatı etkilediği varsayımından hareketle, geçiş etkisi kavramının önemine de kısaca değinmekte yarar vardır. Temeli satın alma gücü paritesine dayanan döviz kurunun geçiş etkisi kavramı, ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin döviz kurunda oluşan % 1'lik bir değişimin, yerli para birimi cinsinden ithalat fiyatları üzerinde yaratacağı yüzde değişim şeklinde tanımlanmaktadır (Goldberg ve Knetter 1996: 9). Bu tanımlama genişletilerek döviz kurunun geçiş etkisi ifadesi döviz kurundaki değişimin ithalat ve ihracat fiyatlarına, yatırımlara ve ticaret hacmine etkisini ifade edecek şekilde sıklıkla kullanılmakla birlikte; genellikle ithalat ve ihracat fiyatları üzerine yoğunlaşmaktadır (Darvas 2001:4).

Döviz kuru ile ithalat düzeyi arasındaki ilişki konusunda, Türkiye üzerine yapılan az sayıdaki çalışmaların sonuçları ile diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışma sonuçları arasında bir tutarlılık görülmemektedir (Vergil ve Erdoğan, 2009:54). 1990'ların ortalarında, döviz kuru ile ihracat ve ithalat ilişkilerini konu alan pek çok araştırmada, döviz kurunun artışı yönünde bir değişimin teorik sonuçlar itibariyle, ihracatın artması ve ithalatın azalması yönünde etki beklentisi yaratırken, yapılan uygulamalı araştırmaların bir kısmı beklenti yönünde bulgulara ulaşmış, bir

kısmı ise ters yönde sonuçlara varmışlardır (Arize, vd, 1998: 1269). Döviz kuru ve dış ticaret hadlerine yönelik olarak, Türkiye üzerine yapılan az sayıda çalışmalardan bir tanesini gerçekleştiren Zengin (2000), 1990 sonrası reel döviz kuru, ihracat fiyat endeksi ve ithalat fiyat endeksi serileri arasındaki etkileşimleri, VAR tekniği kullanarak test etmiş ve reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre reel döviz kuru, dış ticaret kalemlerinden ithalat fiyat endeksini, doğrudan, ihracat fiyat endeksini ise ithalat fiyat endeksi kanalıyla dolaylı olarak etkileyebilmektedir (Gürbüz ve Çekerol, 2002:33-34). Bir diğer ifadeye göre, standart teoride öngörüldüğü üzere döviz kurlarının, ihracat ve ithalat fiyat endeksleri ile reel döviz kurları arasında direkt bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Fakat aynı etki ihracat fiyat endeksi için geçerli değildir. Döviz kurunun ihracat fiyat endeksi üzerindeki etkisi, ithalat fiyat endeksi ile arasındaki nedensel ilişki kanalıyla sağlanmaktadır (Zengin, 2000:27). Ancak daha sonra, 1994-2000 dönemine ait reel döviz kuru ile ithalata ait veriler VAR modeli kullanılarak incelendiğinde reel döviz kurundan ithalat ve ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı gözlenmiştir (Albeni ve diğ., 2005:274). Buna karşın, bu konuda yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde, Türkiye’de 1999 Ocak-2007 Ocak tarihleri arasında döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisi önemli bulunmuş, diğer bir deyişle döviz kuru oynaklığının ithalatı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Türkyılmaz vd, 2007:145).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından döviz kuru, gerçekleştirilen aramalı ithalatının yüksek olması ve ithalat girdi kullanımının üretim için zorunlu olması nedeniyle önem taşımaktadır. Doğrudan, üretim maliyetlerini etkileyen girdi maliyetlerinin, döviz kuru değişimleri sonucu artacağı açıktır. Konu bu yönü dikkate alındığında, döviz kuru belirsizliği, ticari faaliyetlerin riskini artırarak ve kaynakların en uygun şekilde dağılımını olumsuz yönde etkileyerek dış ticaret miktarını kaçınılmaz olarak zayıflatacaktır (Baum, ve diğ., 2004:3). Bu bağlamda döviz kuru belirsizliği ithalat için daha önemli bir duruma gelmektedir. Cari işlemler açığını kapatmak için döviz kurlarında yapılacak devalüasyon ya da ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi, ihraç mallarının fiyatını döviz cinsinden düşürürken, ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatını artırır. Bu uygulama ile hedeflenen, bir taraftan ihracatı teşvik ederek döviz gelirlerini artırmak, diğer taraftan da ithalat pahalılaştığı için, ithal mallarının yurt içi talebini azaltarak döviz tasarrufu

sağlamaktır (Karagöz ve Doğan, 2005:220). Ancak, ülke ithalatının büyük ölçüde ara ve yatırım mallarından oluşması durumunda, ithalatın pahalılaşması, maliyet artışlarını da kaçınılmaz kılmaktadır. Maliyet artışları fiyatlara yansıtıldığı ölçüde, ihracatın bundan olumsuz etkileneceği açıktır. Bu nedenle, devalüasyonların, ihracatı artırıcı etkide bulunması, daha çok ithal girdi kullanmayan yerli sanayi için söz konusu olabilir. İthal girdi kullanan yerli sanayi ise devalüasyonlardan olumsuz yönde etkilenecektir (Bilgin, 2004:84). Gül ve Ekinci, (2006:170) Türk ekonomisine ait ihracat arzı ve ithalat talebi fonksiyonlarını VAR yöntemini kullanılarak incelendiklerinde, reel döviz kurunun, ithalatın önemli bir belirleyicisi olduğu, ancak ihracatı etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Türkiye için döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda, döviz kurunun ithalat ve ihracat fiyatları üzerindeki etkisinden çok ithalat ve ihracat hacmi üzerindeki etkisine ağırlık verildiği görülmektedir.

Bu açıklamalardan sonra Türkiye’de 1980’den günümüze kadar geçen süreçte döviz kurlarının ithalat üzerindeki etkilerini, Tablo 27.’de yer alan veriler yardımıyla değerlendirebiliriz. Ayrıca Tablo 27.’deki veriler değerlendirilirken döviz kurlarının, bir ülkenin rekabet gücünün en önemli göstergelerinden biri olduğu gerçeğini göz ardı etmemek yerinde olacaktır

Tablo 27. Türkiye'nin 1980-2010 Dönemi Reel Döviz Kuru ve İthalat Verileri

Yıllar	Ortalama Dolar Kuru (\$/TL)	Dolar Kurundaki Yıllık % Değişim	TÜFE'de Yıllık % Değişim 1994=100	Reel Döviz Kuru Endeksleri (1995=100) Ortalama	İthalat (Milyon Dolar)	İthalat Artış Hızı (%)
1980	76	102,2	108,2	146,0	7.909	-
1981	110	45,0	36,8	144,5	8.933	12,9
1982	161	46,0	25,0	132,6	8.843	-1,0
1983	224	39,2	30,6	127,9	9.235	4,4
1984	365	62,9	53,5	121,1	10.757	16,5
1985	518	42,1	45,0	122,1	11.343	5,4
1986	669	29,1	34,6	100,8	11.105	-2,1
1987	856	27,8	38,9	92,2	14.158	27,5
1988	1.421	66,0	75,2	91,0	14.335	1,3
1989	2.121	49,3	63,3	98,8	15.792	10,2
1990	2.608	23,0	60,3	111,8	22.302	41,2
1991	4.170	59,9	66,1	114,4	21.047	-5,6
1992	6.888	65,2	70,0	109,8	22.871	8,7
1993	10.986	59,5	66,1	122,9	29.428	28,7
1994	29.704	170,4	125,6	92,3	23.270	-20,9
1995	45.705	53,8	78,9	100,0	35.709	53,5
1996	81.137	77,5	85,0	102,6	43.627	22,2
1997	151.429	86,8	99,2	109,3	48.559	11,3
1998	260.040	71,7	69,8	118,5	45.921	-5,4
1999	420.126	61,6	68,8	123,1	40.671	-11,4
2000	623.704	48,5	39,0	136,5	54.503	34,0
2001	1.225.412	96,5	68,5	112,4	41.399	-24,0
2002	1.505.840	22,9	29,7	125,2	51.554	24,5
2003	1.493.068	-0,8	18,4	136,5	69.340	34,5
2004	1.422.341	-4,7	9,3	143,4	97.540	40,7
2005	1.341.723	-5,7	10,6	159,9	116.774	19,7
2006	1.431.526	6,7	9,7	160,6	139.576	17,3
2007	1.302.428	-9,1	8,4	175,9	170.063	24,1
2008	1.293.579	-0,7	10,1	180,2	201.964	18,7
2009	1.547.214	19,6	6,5	167,0	140.928	-30,2
2010**	1.506.583	-3,0	6,4	184,3	185.541	31,6

Kaynak: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/kurlar/kurlar.html> (23.08.11)

DTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/791DD050-19DB-2C7D-3D50C82A87B0852D/baslica.xls> (Erişim:28.10.2011)

TÜİK, Tüketici Fiyatları Endeksleri ve Değişim Oranları,

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=17&ust_id=6, (Erişim:28.06.2011)

Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü,

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF0A74D182B829920B> (Erişim:28.06.2011)

Reel Döviz Kuru Endeks verileri için bkz.

[http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi?cgi=\\$ozetweb&DIL=TR&ARAVRIGRUP=bie_refkure.db](http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi?cgi=$ozetweb&DIL=TR&ARAVRIGRUP=bie_refkure.db),

<http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi> (Erişim:07.08.2011)

** 2010 yılına ait **Reel Döviz Kuru Endeks** verileri ilk 5 aylık verilerin ortalamasıdır.

1980 sonrasında Türkiye'de döviz kurlarındaki değişimlerin ithalat üzerindeki etkilerinin yıllara göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Tablo 27.'de Türkiye

ekonomisinin 1980-2010 dönemi nominal ve reel döviz kurları ile ithalat verileri yer almaktadır. Tablo 27.'de yer alan reel döviz kuru, 1995 baz yıllı, TÜFE bazlı reel efektif kur endeksidir ve bu endeksteeki artışlar TL'nin yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazandığını, azalışlar ise değer yitirdiğini göstermektedir.

Tablo 27.'deki veriler incelendiğinde, TL'nin değerinin düşük olduğu 1980-1988 arası dönemde, ithalat artışlarının düşük düzeylerde gerçekleştiği, ancak 1988 sonrasında reel kurda meydana gelen değişimler karşısında ithalatında bu değişimlere kayıtsız kalmadığı, 1989 yılında 98,8 olan reel kurun, 1990'da 111,8 düzeyine yükselmesi sonucunda ithalat, 15.792 milyon dolardan, 22.302 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Buna karşın 1993'te 122,9 olan reel kurun 1994 yılında yapılan devalüasyonun ardından 92,3'e düştüğü, buna paralel olarak da 1993'te 29.428 milyon dolar olan ithalatın miktarının 1994'te 23.270 milyon dolara düştüğü görülmektedir. 1990'lı yıllarda, TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasında, artan kamu açıklarına bağlı olarak yükselen faiz oranları ve bu faiz oranlarındaki artışlara bağlı olarak ortaya çıkan kısa vadeli sermaye girişleri etkili olmuş, ithalat hızla artış göstermiştir. Ayrıca 1990'lı yıllarda düşük tutulan döviz kurları, bu dönemde görülen büyük çaplı dış ticaret açıklarının da önemli bir nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle finansal hareketlerin serbestleşmesine bağlı olarak gerçekleşen spekülasyon sermaye girişi, TL'yi yabancı paralar karşısında değerli hale getirerek, ihracatın pahalılaşmasına ve ithalatın ucuzlamasına neden olmuş, buna bağlı olarak da Türkiye'de imalat sanayi üretimi ve ihracatı azalmıştır (Bilgin, 2004:85)

Tablo 27.'de yer alan veriler yeniden incelendiğinde, 1990 yılından 2003 yılına kadar geçen süreçte, doların sürekli olarak yükselme eğiliminde olduğu, gerçekleştirilen ithalat harcamalarının ise, anılan dönem itibarıyla dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genel olarak artış eğiliminin söz konusu olduğu görülmektedir. Buna karşın, 1991 ve 1994 yıllarında gerçekleştirilen ithalat harcamalarında bir önceki yıla kıyasla azalışların yaşandığı görülmektedir. 1991 yılında döviz kurunun artış göstermesine, bir diğer ifade ile Türk Lirasının 1991 yılında yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanmamasına karşın, ithalat harcamalarının azalmış, ancak bu azalış sınırlı bir düzeyde gerçekleşmiştir. İthalat harcamalarındaki esas azalış, 1994 yılında gerçekleşmiştir. Bu azalışta 1994 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun büyük etkisi olmuş, reel döviz kuru

önemli oranda artmış, TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmiş, alım gücü zayıflamış ve buna bağlı olarak da gerçekleştirilen ithalat harcamaları ve dolayısıyla ihracat miktarı önemli oranda azalış göstermiş bulunmaktadır. Yine Tablo 27.'de yer alan veriler yardımıyla, 2002 yılından sonraki süreç incelendiğinde ise 2001 yılından itibaren 1995 baz yıllı reel döviz kurunda gerçekleşen azalışa, yani TL'nin değerlenmesine paralel olarak, gerçekleştirilen ithalat hacminde ve ithalat harcamalarında 2009 yılı hariç sürekli olarak artışın yaşandığı görülmektedir. Reel döviz kurundaki gelişmeler ile ortaya çıkan ithalat harcamalarındaki artışın, 2009 yılında reel döviz kuru endeksinin 2008 yılındaki 180,2 değerinden bir anda 167,0 değerine gerilemesine paralel olarak, ithalat harcamaları 2008 yılındaki yaklaşık 202 milyar dolar seviyesinden 2009 yılında 140 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak 2010 yılında reel döviz kuru endeksinin 2008'deki seviyesinin de üzerine çıkarak 184,3 olarak gerçekleştiği ve bu gelişmeye bağlı olarak da 2010 yılı itibariyle ithalat harcamalarının 185,5 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir.

2000 yılında ekonomideki sorunların çözümüne yönelik olarak hazırlanan ekonomik program, döviz kuruna dayalı bir yapıya sahipti ve ara malı ile hammadde ithaline bağımlı bir üretim yapısına sahip olan sanayi yapısı nedeniyle döviz kurunun sabitlenerek, maliyetleri ve enflasyonu önlemeyi planlıyordu. Ancak bu uygulama, TL'nin aşırı değerli hale gelmesine neden olmuş ve döviz kuru çıpasına dayalı olarak aşırı değerlenen TL, özellikle tüketim malı ithalatında patlamaya yol açmıştır. Ayrıca TL'nin değerlenmesi, dış ekonomik dengeleri zorlayarak cari işlemler açığı ve dış ticaret açığının artış göstermesine neden olmuştur (Bilgin, 2004:86). Gerçekten de Tablo 27.'deki veriler incelendiğinde, 2000 yılında TL'nin aşırı değerli olması nedeniyle gerçekleştirilen ithalatta, bir önceki yıla oranla %34 oranında önemli bir artışın gerçekleştiği görülmektedir.

Döviz kurunda yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak ithalatta yaşanan artışın ardından, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasına karar verilmiştir. Kurun dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte, TL'nin değer kaybettiği ve TL'deki bu değer kaybı sonucunda 2001 yılında ithalatın, önceki yıla oranla % 24 oranında azaldığı görülmektedir. İthalattaki bu azalış karşısında 2001 yılında ihracat % 12.8 oranında artış göstermiş ve ihracat-ithalat rakamlarındaki bu gelişmeler sonucunda ihracatın ithalatı karşılama

oranının, 2000 yılında gerçekleşen %51'lik seviyesinden 2001 yılında % 75,7 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Tablo 27.'de görüleceği üzere 2001 yılında % 96,5 oranında artış gösteren döviz kurunun, 2002 yılında da % 22,9 oranında artış göstermiştir. Ancak 2002 yılından 2006 yılına kadar sürekli olarak azaldığı ve TL'deki bu değer artışı karşısında, ithalat harcamaları devamlı olarak artarak, 2002 yılındaki 51,5 milyar dolar seviyesinden, 2005 yılında 116,7 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. 2006 yılında ise, dolar kurunun % 6,7 oranında artış göstermesine, yani TL'nin değer kaybetmesine karşın ithalat harcamalarının hız kesmediği ve yükselişine devam ederek 137 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılından itibaren TL yeniden değerlendirilmeye başlamış ve TL'nin değerlendirilmesine bağlı olarak gerçekleştirilen ithalat harcaması 2009 yılına kadar yükselişini devam ettirdiği görülmektedir. 2009 yılında, 2008 yılında küresel ekonomide yaşanan sıkıntıların yansımalarına, döviz kurunun da %19,6 oranında yükselmesi, bir diğer ifadeyle TL'nin değer kaybetmesi eklenince ithalat harcamalarının % 30,2 oranında gerilediği ve yaklaşık 140 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ancak döviz kuru, 2010 yılında % 3 civarında gerilemiş ve bu gerilemeye diğer ekonomik etkenlerin de eklenmesiyle birlikte ithalat harcamaları yeniden yükselişe geçmiş ve 185,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Dış ticaretteki bu gelişmeler, bu dönemde ihracatta rekor seviyelerde artış gerçekleşmesine karşın dış ticaret açığının önemli oranda artmasına neden olmuştur.

Tablo 27.'de yer alan veriler yardımıyla yıllar itibariyle döviz kurunda meydana gelen yüzde değişimi incelediğimizde ise, döviz kurunun dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dalgalı seyir içerisinde, döviz kurları, ekonomik krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 yıllarında yapılan yüksek devalüasyonlar nedeniyle önemli sıçramalar göstermiş, yani TL değer kaybetmiş, dolayısıyla bu gelişmelere paralel olarak ithalatta da önemli azalışlar gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ancak, 2001 yılından sonra uygulanan "dalgalı kur politikası" ile birlikte, 2002 yılından sonra döviz kurunda azalışların meydana geldiği, bir diğer ifade ile TL, önemli oranda reel olarak değerlendirilmeye başladığı ve bu değerlendirilmenin 2006 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. 2006 yılında % 6,7 oranında yükseliş gösteren nominal döviz kurunun 2007 ve 2008 yıllarında yeniden azalış eğilimine girdiği, bir diğer ifadeyle bu yıllarda TL'nin yeniden değerlendirilmeye başladığı ancak bu azalışın 2009 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.

2009 yılında nominal döviz kurunun yeniden % 19,6 oranında yükseliş kaydettiği, ancak 2010 yılına gelindiğinde kurunun % 3 gibi düşük bir oranda da olsa azalmış olduğu görülmektedir. Genel kural olarak döviz kuru ile ithalat arasındaki ilişki değerlendirdiğinde, TL'nin aşırı değerlendirildiği yıllarda ithalatın artması, TL'nin değer kaybettiği yıllarda ise ithalatın azalması beklenir. Reel döviz kuru ile ithalat arasında olması beklenen bu ilişkinin, 1980 sonrasında bazı yıllarda gerçekleşirken bazı yıllarda bu açıklamanın söz konusu döviz kuru-ithalat ilişkisini açıklamakta yetersiz kaldığı söylenebilir.

2.3.1.3.3. İstihdam ve İthalat İlişkisi

İthalat ile istihdam düzeyi arasındaki ilişkiler incelendiğinde, ithalattaki gelişmelerin istihdamı önemli oranda etkilediğini söylemek mümkündür. Belirli bir dönem içerisinde gerçekleştirilen ithalat miktarı, o dönemdeki istihdamı önemli ölçüde etkilemekte ve ithalat ile istihdam arasındaki bu etkileşimde döviz kurları önemli rol oynamaktadır. Bir diğer ifade ile istihdam düzeyini, uygulanan döviz kuru politikalarından bağımsız düşünmek olası değildir. Bu süreçte döviz kurları, özellikle ihracat ve ithalat yoluyla işsizliği etkilemektedir.

Türkiye'de özellikle 2000 yılından sonra giderek artan işsizlikle, 2001 yılı dışında sürekli yükselen reel döviz kuru arasında, yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Reel döviz kurunun düşmesinin (TL'nin aşırı değerlendirilmesi), özellikle ithalatı artırmak suretiyle işsizliğe yol açtığını söylemek mümkündür. Yapılan pek çok çalışmada, fiyatların aşağı doğru esnek olmadığı varsayımı altında, nominal döviz kuru ile üretim ve istihdam düzeyi arasında negatif bir ilişkinin söz konusu olduğu ve döviz kurundaki değişimlerin, işsizlik düzeyindeki değişimleri önemli ölçüde etkilediği görüşü hakimdir. Öte yandan, kuramsal olarak, döviz kurundaki dalgalanmaların, kısa vadede maliyetleri artırarak ve belirsizliğe yol açarak ekonomik kalkınmayı ve dolayısıyla emek piyasasını olumsuz etkilediği, ayrıca mikro düzeyde işletmelerin önlerini görmelerini zorlaştırdığı varsayılmaktadır. Bu durum, doğal olarak işletmeler başta olmak üzere, ekonomik ajanların doğru karar alabilmelerini güçleştirmektedir. Bu nedenle, döviz kurundaki dalgalanmalar ve belirsizlikler ekonomik ajanların kararlarını ve dolayısıyla ihracat hacmi ile üretim miktarını ve istihdam düzeyini doğrudan etkilemektedir. İhracat artışının yeni yatırımlarla desteklenmesi durumunda, istihdamı artırıcı etkinin daha fazla

olacağı da açıktır. Dolayısıyla, döviz kuru istikrarıyla dış ticaret dengesi ve döviz kurundaki dalgalanmayla işsizlik arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Bilgin, 2004:82-83). Böyle bir süreçte, döviz kurunun düşmesi yani ulusal paranın değerlenmesi ve buna bağlı olarak ulusal paranın alım gücünün yükselmesi, ithalat miktarında artışların yaşanmasına ve dolayısıyla iç piyasadaki talebin, nispi olarak ucuzlayan ithal mallara kaymasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler ise, iç piyasadaki üretimin azalmasına bağlı olarak istihdam sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Söz konusu bu durum ise, uzun vadede işsizlik sorununun giderek artmasına ve gelir dağılımındaki bozukluğun daha da kötüleşmesine neden olmakta, bu ise ekonomik faaliyetlerde genel bir daralma olacağı anlamına gelmektedir. Çünkü böyle dönemlerde ihraç malları sanayinden, diğer sanayi kollarına işçi kaydırmak çok mümkün olamaz. Bu sonuca bağlı olarak da ithalattaki artış, dış ticaret dengelerinde negatif etkiler yaratır (Yücel, 2006:52). Tersine durumda yani ulusal paranın değer kaybetmesi halinde ise süreç tersine işleyecek ve ithal mallarının daha pahalı hale gelmesine bağlı olarak tüketiciler, ithal mallar yerine, yerli malları ikame edeceklerdir. Yerli mallara olan talebin artması, kuşkusuz istihdamı artıracak, istihdamdaki artış ise büyümenin gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

Gerçekte, ekonomik büyümenin, büyük ölçüde iç talepteki yüksek artıştan kaynaklandığını söylemek de mümkündür. İç talebe bağlı olarak, ithalatta yaşanan yüksek artışın ve rekor düzeydeki ihracatın da, kuşkusuz büyümede önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu çerçevede, başka faktörlerin yanında, işsizliği artıran önemli bir faktör de bu dönemde ithalattaki yüksek artıştır. Rekor kıran ihracata rağmen, ithalatın adeta patlaması, hem dış ticaret açığını, hem de cari açığı artırmaktadır. Özellikle, tüketim malı ithalatındaki artış, endişe verici boyuttadır. 2001 krizi nedeniyle ertelenmiş olan iç talep dışında, artan ithalatın en önemli nedeni TL'deki aşırı değerlenmedir. 2002 ve 2003 yıllarında önemli ölçüde reel olarak değerlendirilen TL'deki aşırı değerlenme oranı, 2004 yılı Temmuz ayı itibarıyla yüzde 40'ın üzerindedir. Bu durum, işsizlikle döviz kuru arasında yakın bir ilişki olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Bilgin, 2004:92). Türkiye'nin 2001 krizi sonrasında girdiği hızlı büyüme süreci sonucunda GSYH, 2002 sonundan 2008 krizine kadar geçen sürede sabit fiyatlarla %41 artış göstermiş bulunmaktadır. Ancak söz konusu dönemde, istihdam oranında bir artış söz konusu olmamasından ve 2001 krizi öncesinde %6-7 civarında olan işsizlik oranının, kriz

sonrasında yükseldiği %10 düzeyinin altına inmemesinden hareketle, Türkiye'nin 2001 sonrasında yaşadığı süreç "istihdamsız büyüme" olarak adlandırılmıştır (Öz, 2010:1). Küresel kriz sırasında, %16,1'e kadar çıkan, Nisan 2010 için %12 olarak açıklanan işsizlik oranının, içinde bulunduğumuz toparlanma sürecinde, kriz öncesi değerlerine (Nisan 2008:%9,9) düşmemesi nedeniyle Türkiye istihdamsız büyümeden sonra, şimdi de istihdamsız toparlanma konjonktürüne sürüklenmektedir (Yeldan, 2009:2).

2.3.1.3.4. Fiyatlar Genel Düzeyi ve İthalat İlişkisi

Fiyatlar genel seviyesi; para-maliye politikaları, üretim hacmi, tercihler, döviz kuru ve gerçekleştirilen ithalat-ihracat miktarı gibi pek çok unsur tarafından etkilenmektedir. Konumuz itibariyle, fiyatlar genel seviyesini etkileyen en önemli faktörün döviz kurları olması nedeniyle, döviz kuru ve gerçekleştirilen ithalat hacminin, fiyatlar genel seviyesi üzerine etkisine değinilecektir. İthalattaki gelişmelerin, fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkilerini incelerken, ithalatın istihdam üzerindeki etkilerine benzer şekilde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Burada da yine ithalatın, fiyatlar genel seviyesini, döviz kuru aracılığıyla etkilediği gözlenmektedir. Bu nedenle, döviz kurlarındaki artışın, fiyatlar genel seviyesini bir diğer ifade ile enflasyonu arttırması beklenir.

Döviz kurları, açık ekonomilerde enflasyonist eğilimleri açıklamada önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Dışa açık bir ekonomide, yurtiçi fiyat düzeyi, dış ticarete konu olan mal ve hizmetler aracılığı ile uluslararası fiyatlardan ve döviz kuru değişimlerinden etkilenmektedir. Kurlardaki yükselmenin bir maliyet unsuru olarak ithal mal fiyatlarına yansıdığı ve öncelikle ithalat fiyatlarını, daha sonra da ithal girdi kullanılarak üretilen tüm malların yurtiçi fiyatlarını etkilediği ve bu sayede kur artışlarının ulusal piyasadaki fiyatlar genel düzeyini etkilediği bilinmektedir (Işık ve diğ., 2004:326). Gelişmekte olan ülkelerde, üretim, büyük ölçüde ithalata bağımlı olduğu için döviz kurlarında meydana gelen bir değişme, ithal edilen tüketim mallarının fiyatlarını ve üretim maliyetlerini etkilemektedir. Özellikle, Türkiye gibi ülkelerde yapılan devalüasyonların etkisi incelendiğinde, Türkiye'nin ihracatının geniş ölçüde, ithal girdilere bağımlı olması nedeniyle, yapılan devalüasyonlar, ithal girdi fiyatlarının artmasına ve ithalata bağımlı ihracat sektörlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Ayrıca üretimi, dolayısıyla ihracatı arttırmak amacıyla yapılan bir devalüasyonun, dış girdi bağımlılığı

nedeniyle girdi maliyetlerinin ve dolayısıyla üretim maliyetlerinin artmasına neden olduğu görülmektedir (Karagöz ve Doğan, 2005:226-227).

Kurdaki değişimler, ulusal fiyatlar üzerinde iki şekilde etkisini göstermektedir. İlk olarak ithal edilen nihai mallar ve girdiler yoluyla ulusal fiyatları doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte kurlardaki yükselme, ithal edilen ara mallarının fiyatını arttırarak, yurt içinde üretilen malların üretim maliyetlerini, dolayısıyla ülkede üretilen nihai malların fiyatını arttırmaktadır (Kiptiu ve diğ., 2005:3). Ayrıca yabancı para cinsinden satılan ulusal ürünlerin fiyatları da kurdaki değişimlerden doğrudan etkilenmekte ve bu durum, yerel fiyatları etkilemektedir. Öte yandan, artan maliyet ve enflasyon, enflasyon beklentilerini ve ücret talebini arttırarak, enflasyonu tekrar arttırıcı bir etki yapmaktadır. Sonuç olarak, nominal kurlardaki değişimler, yurtiçi fiyatları, ithal edilen nihai malların fiyatlarının, TÜFE ve UFE sepetlerindeki payı oranında yurtiçi fiyatlarını değiştirirken; yurtdışında üretilen malların fiyatları, hem beklentiler hem de maliyetlere bağlı olarak da değişmektedir (Dwyer ve Lam, 1994:1)

Ayrıca döviz kurlarındaki yükselişler, ithal edilen tüketim mallarının fiyatlarını ve yüksek enflasyon beklentisine yol açarak üretim maliyetlerini arttırmakta, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine ve ekonomide olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gül ve Ekinci, 2006b:92). Bu bağlamda kurlardaki değişim, ithalata konu nihai malların ve girdilerin fiyatlarını değiştirmesi, belirsizliğin yerli fiyatların belirlenmesinde hesaba katılan bir faktör olması ve ücret endekslemesi gibi çeşitli yollarla iç piyasada fiyatlar genel düzeyini etkilemektedir (Işık ve diğ., 2004:326). Ayrıca yüksek enflasyonun kronikleştiği ülkelerde, tasarrufların büyük kısmının döviz olarak tutulması ve döviz cinsinden finansal varlıklar yaygın hale gelmesi, döviz kurunun fiyatlara olan etkisini arttırmakta ve ekonomiyi döviz kurunda meydana gelebilecek değişikliklere oldukça kırılgan hale getirmektedir (Gül ve Ekinci, 2006b:93). Döviz kurundaki değişimlerin yurtiçi fiyatları hangi yönde ve hangi hızla etkilediği konusu, özellikle 1990'lı yıllardan sonra önemli bir araştırma alanı olmuştur. Bu araştırmalar esnasında, döviz kuru geçiş etkisi kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Döviz kuru geçiş etkisi, nominal döviz kurunda ortaya çıkacak bir birimlik değişimin yurtiçi (ulusal para birimi cinsinden) ithalat ve yurtdışı (döviz cinsinden) ihracat fiyatları üzerinde yol açtığı değişimdir. Bir diğer ifade ile döviz kuru

geçiş etkisi denildiğinde, döviz kurundaki değişimlerin ithalat ve ihracat fiyatlarına ne ölçüde yansıdığı anlaşılmaktadır (Menon, 1996:434). Ayrıca döviz kurunun geçiş etkisi, firmaların izleyeceği fiyat politikası ile yakından ilgilidir. Firmalar, döviz kurundaki artışları maliyetlerine tam olarak yansıtabilecekleri gibi tersi bir uygulamada söz konusu olabilir. Firmalar kurdaki değişmeler sonrasında satış fiyatlarını değiştirmezler ise döviz kuru geçiş etkisinden söz edilemez ve ithal malların ulusal para cinsinden fiyatı, ithalat maliyetlerindeki değişmelerden (kur değişmelerinden) etkilenmez (Flamini, 2003:12). Uygulamada genellikle firmaların döviz kurlarındaki artışları, üretim maliyetlerine yansıtarak ithalat ve ihracat fiyatlarını önemli ölçüde artırdığı görülmektedir.

Öte yandan kamunun gerçekleştirdiği harcama bileşimi de, cari açıkların büyüklüğü üzerinde etkili olmaktadır. Kamu harcamalarının cari açıklar üzerindeki etkisi, kamu harcamaları yoğun ithalat içerikli olduğunda daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ithal edilen malların nitelikleri de son derece önemlidir. Eğer kamu, yatırım malı ithal etmişse, gelecekte daha yüksek getiri elde edilebilecektir. Bu durumda faiz ve borçların geri ödemelerinde sorun olmayacaktır. Fakat kamunun gerçekleştirdiği ithalat, gıda ürünleri gibi gelecekte getirisi olmayacak tüketim mallarından oluşmakta ise borç ve faizden doğan açıkları ödemede kamu kesiminde sorunlar yaşanabilir ve sonuç olarak borçların milli gelir içerisindeki payı artarak sürdürülemez boyuta gelebilir (Ghebreselassie and Burger, 2005:3). 1980 yılından sonraki dönemde, ihracata dayalı bir şekilde gelişen dış ticaret faaliyetlerine ve zaman içinde serbestleştirilen döviz işlemlerine bağlı olarak özellikle gelişmekte olan ekonomilerin işleyişinde döviz kuru-enflasyon ilişkisinin hayati bir öneme sahip olduğu ve bu ekonomilerde döviz kurunda meydana gelen değişmelerin fiyatları önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde, döviz darboğazına düşmeden ulusal üretimde istikrarı ve fiyat istikrarını sağlamak için yurtiçi enflasyonu dikkate alan reel döviz kuru politikalarının uygulanması gereklidir.

2.3.1.4. Türkiye İthalatının Genel Sorunları

İthalat gerçekleştirilirken karşılaşılan sorunları, gümrük işlemlerinde yaşanan sorunlar, vergilendirmeye ilişkin sorunlar, nakliye sorunları, maliyetlere ilişkin sorunlar ve gerçekleştirilecek olan ithalatın finansmanına ilişkin sorunlar şeklinde sıralamak

mümkündür. Yaşanan bu sorunlar içerisinde gümrük işlemlerinde yaşanan sorunlar ile vergilendirmeye ilişkin sorunlar ve maliyetlere ilişkin sorunlar öne çıkmaktadır.

Ülkemizde gerçekleştirilen ithalat işlemlerinde yaşanması muhtemel sorunları, ithalat işlemlerinde alıcı ile satıcı arasındaki ilişkinin beyan edilmemesi, gümrük işlemleri sırasında kullanılan faturada yer alan bilgilerin beyannameye aktarılması esnasında ortaya çıkması muhtemel problemler, kullanılmış eşyanın izin alınmadan Türkiye'ye ithal edilmeye çalışılması, gümrük işlemlerinde Garanti Belgesi ve Sağlık Bakanlığı Kontrol Belgesi gerekli lisanslarda yaşanan problemler şeklinde sıralamak mümkündür (Denizli Ticaret Odası, 2009:36)

Gümrük işlemlerinde yaşanan sorunları, bürokratik sorunlar ve bürokrasi dışı sorunlar olmak üzere 2 grupta incelemek mümkündür. Ülkemizde, ithalat işlemleri esnasında bürokratik zorluklarla ve ticareti engelleyici uygulamalar ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Gümrük işlemlerinde yaşanan zorluklara verilebilecek en güzel örnek, gümrüklerin mükelleflerden istediği belgelerin sayısıdır. Değişik sektörler ve ürün gurupları için toplamda 30'a yakın belge istenmektedir ki, bu da bürokrasinin yoğunluğunu gösterir. Her belge farklı bir idareden alınmakta ve alım aşamasında da bir dizi bürokratik süreç izlenmektedir (Denizli Ticaret Odası, 2009:35-36). Bu işlemler, dolaylı yollardan da olsa ithalatın olumsuz etkilenmesine neden olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunlar dışında gümrüklerde işlem yavaşlığı, gümrük kapılarındaki yığılma, gümrükler arasındaki farklı uygulamaların bulunması, gümrük idarelerinde eleman yetersizliği, gümrük personelinin yabancı dil yetersizliği şeklinde sıralanabilecek bürokrasi dışı bir takım sorunlarda yaşanmaktadır. Yaşanan bu sorunlar yanında firmaların kendilerinden kaynaklanan sorunlarda bulunmaktadır. Özellikle deneyimli eleman yetersizliği nedeniyle ithalatçı firmalar gümrük işlemleri üzerinde yeterli kontrol sağlayamamaktadırlar.

Dış ticaret üzerinden alınan vergilerin en önemli kaynağı, ithalat üzerinden alınan vergilerdir (DPT, 1996:41). Ülkemizde ithalat işlemleri sırasında Gümrük İdareleri aracılığı ile tahsil edilen vergileri; gümrük değeri üzerinden veya ölçü birimi üzerinden alınan Gümrük Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, gümrük değeri üzerinden alınan Katma Değer Vergisi, Anti Damping Vergisi ve gümrük işlemleri için alınan çeşitli ücretler şeklinde sıralamak mümkündür (Bozkurt, 2011:163). İthalat esnasında vergilendirme ile

ilgili olarak karşılaşılan temel sorun, vergiler ile ilgili denetimlerin gerektiği gibi yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle ithalatta, gümrük değeri üzerinden alınan Katma Değer Vergisi matrahı ile ilgili incelemelerin eksik yapılması ise, ithalat işlemlerinde vergilendirmeden kaynaklanan önemli sorunlardan bir diğerini teşkil etmektedir (Denizli Ticaret Odası, 2009:36). Ayrıca ithalat kararı alan firmaların, ithal edecekleri eşyanın yurda getirilmesi için katlanacakları maliyeti iyi hesaplamaları çok önemlidir. Aksi takdirde malı ülke içerisinden tedarik edecekleri fiyattan daha fazla bir fiyata ithal etmek gibi bir olumsuzlukla karşı karşıya kalabilirler. İthalatçılarımız, yukarıda belirttiğimiz olumsuzlukla karşı karşıya kalmamak için malın fiyatı gümrükte ödenecek vergiler, nakliye ve sigorta gibi maliyeti oluşturan unsurları, objektif bir şekilde belirleyerek deneyimli elemanları sayesinde doğru bir şekilde tespit etmeleri hem firmaların mali yapısı hem de ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Hesaplamaların doğru bir şekilde yapılamaması halinde ulusal piyasada ucuza temin edilebilecek mallar için daha fazla ödeme yapılması ve gereksiz yere yurt dışına sermaye transferinin yaşanması durumu ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında maliyetin hesaplanması, bir malın ithal edilme kararı alınmasında tek başına etken değildir. İthal edilecek malın yurda girişinde herhangi bir kota, yasak vb. kısıtlamaların olup olmadığına da ayrıca dikkat edilmesi gereklidir.

2.4. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin İhracatının Yapısı ve Gelişimi

İhracatın ithalata olan bağımlılığının incelendiği çalışmanın bu kısmında ise, 1980 sonrası dönemde ihracatın gelişimine etki eden ve yön veren çeşitli politikalar ve söz konusu politikalar paralelinde uygulamaya koyulan yasal ve kurumsal düzenlemeler üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Bu değerlendirmelerden sonra ihracatın sektörel, mal gruplarına göre ve ülke gruplarına göre dağılımına yönelik incelenecek ve ihracatın şekillenmesinde etkisi bulunan makro ekonomik büyüklükler yardımı ile ihracatın yapısal analizi oluşturulacaktır.

2.4.1. İhracat Kavramı ve İhracatı Belirleyen Unsurları

Ülke ekonomisinin gelişiminde ve büyümesinde dış ticaretin önemli bir rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede dış ticaretin gelişimi ve ihracatın, ithalata ile olan bağımlılık ilişkisini daha iyi analiz edebilmek amacıyla, ihracat faaliyetlerini ve bu faaliyetler üzerinde etkisi bulunan ihracatı düzenleyici politikaları genel hatlarıyla

incelemekte yarar vardır. Bu çerçevede dış ticaret faaliyetlerinin ithalat ile birlikte bir diğer önemli ayağını, ihracatın oluşturduğunu söylemek mümkündür. İhracatı, yurt içinde üretilen mal ve hizmetlerin, elde edilecek bir gelir karşılığında diğer ülkelere satılması şeklinde tanımlamak mümkündür. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yitici gücü haline gelen ihracatın, ekonomik yapı üzerinde dış dengenin sağlanması ve milli gelirin artırılarak büyümenin gerçekleştirilmesi gibi iki önemli etkisi bulunmaktadır. Bu paralelde ülke ihracatının düşük düzeylerde gerçekleşmesinin ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve cari açığın artış göstermesine neden olacağını söylemek mümkündür. İhracatın düşük düzeylerde gerçekleşmesinin nedenlerini ise ülke ekonomisinin ve üretim yapısının reel durumundan kaynaklanan problemler, teknolojik ve yetişmiş iş gücü eksikliklerine bağlı olarak uluslar arası piyasalarda rekabet edecek kalitede üretimin gerçekleştirilememesi, üretim ve dolayısıyla ihracatın ithal girdilere olan bağımlı yapısı, yerli paranın aşırı değerlenmesi, yabancı ülkelerin ithalat talebindeki azalmalar şeklinde sıralamak mümkündür (Seyidoğlu, 1998:462). Söz konusu bu sorunların çözümüne yönelik olarak bir takım politikaların oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede ihracatın hacmini, ülkeler arasındaki dağılımını ve bileşimini belirlemek amacıyla alınan politik kararların, pek çok unsur tarafından etkilendiği anlaşılmaktadır. Samuelson ve Nordhaus (1995:469-471), ihracatı belirleyen ve etkileyen bu unsurları, döviz kıtlığı ile döviz kurlarındaki aşağı ve yukarı yönlü hareketler nedeniyle ortaya çıkan belirsizlikler, ülkenin, ihracat yapacağı ülkenin milli gelir düzeyi ile yabancıların alım gücündeki artış ve azalışlar, ihracata yönelik devlet teşvikleri, ihraç edilecek olan ürünlerin girdi maliyetleri, ihraç edilecek mal ve hizmetlerin kalitesi ile uluslar arası siyasi gelişmeler şeklinde sıralamışlardır. Ayrıca ülkenin sahip olduğu üretim potansiyeli ve üretim hacmi, üretim sürecinde ithal girdi kullanımı ve bağımlı üretim yapısı nedeniyle hammadde ve ara malı temininde yaşanabilecek sorunlara bağlı olarak ihracatta meydana gelecek azalışları da ihracatı etkileyen diğer unsurlar olarak ifade etmek mümkündür.

Bu çerçevede bir taraftan bahsedilen sorunların çözümüne yönelik olarak ihracatı düzenleyici politikaların oluşturulmasına, diğer taraftan da ihracatı ve dolayısıyla döviz gelirlerini artırmak amacıyla, ihracatı teşvik politikalarına ağırlık verilmesine ihtiyaç vardır. İhracatı teşvik edici politikaları ise kamusal desteklemeler ve ihracatı teşvik edici çeşitli düzenlemeler, döviz kurunun serbestleştirilmesine yönelik kambiyo

düzenlemeleri ve alt yapı-ulaşım eksikliklerinin giderilmesine yönelik yapısal önlemler olmak üzere alt başlıklar halinde sıralamak mümkündür.

2.4.1.1. İhracatı Düzenleyici Politikalar

Ülke ihracatının artırılarak döviz geliri elde edilmesini ve elde edilen döviz gelirlerinin çeşitli şekillerde değerlendirilerek büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi, ülke ihracatının karşı karşıya olduğu bir takım sorunların çözümüne yönelik politikaların oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle ekonomik yapının ve üretim yapısının reel durumundan kaynaklanan problemler, ihracatın istenilen seviyede artırılmasının önünde duran önemli engelleri teşkil etmektedir. Bu durumun, 1980 öncesi dönemde ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulanması nedeniyle, sanayi ve üretim alt yapısının ihmal edilmesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Ancak 1980 sonrasında ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmaya başlanması ile birlikte, Türk ekonomisinde dışa açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Ülkede esnek kur politikası uygulamasına geçilerek Türk Lirası, ABD doları karşısında yüksek oranda devalüe edilmiş, ayrıca yine bu dönemde ihraç ürünlerimize dış piyasalarda rekabet gücü kazandırılması ve ihraç ürünleri içinde sanayi ürünlerinin payının artırılması amacıyla yeni teşvikler uygulamaya konulmaya başlanmıştır (Ay ve diğ., 2004:109). Bu uygulamalara bağlı olarak zaman içinde atıl kapasitelerin harekete geçirildiği, ayrıca ihracata yönelik yatırımların ve doğal olarak ihracatın artış gösterdiği ayrıca ülkenin dış ticaret açığının ihracata önem verilerek kapatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca ülke kalkınması açısından büyük bir öneme sahip olan ihracat hacmini ve ihracat gelirlerini artırmak amacıyla yukarıda değinilen düzenleme ve politikalar yanında, doğrudan devlet yardımları, vergi indirimleri, yatırım teşvikleri, ucuz kredi olanakları, vergi muafiyet ve istisnaları ile yabancı yatırımcıları ülkede yatırım yapmaya teşvik etmek amacıyla çeşitli özendirici yasal ve ekonomik düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin hepsi önemli olmakla birlikte belki de en önemlisi ve faydalısı yabancı yatırımcıları ülkede yatırım yapmaya teşvik edecek düzenlemelerdir. 1980'den sonraki dönemde, dışa açık bir ticaret politikasının takip edilmesi ve yoğunlaşan küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve teknolojik sınırların hızla ortadan kalkması ve sermaye transferi konusunu gündeme getirmiştir. Kısa vadeli portföy yatırımları ve

DYSY şeklinde gerçekleşen sermaye transferleri, ulusal tasarruf düzeyleri yetersiz olan az gelişmiş ülkeler açısından oldukça önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise orta ve uzun vadedeki getirilerini dikkate alarak, özellikle DYSY'nı kendilerine çekmeye çalışmaktadırlar (Mucuk ve Demirsel, 2009:366). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacimlerini artırarak, ihtiyaç duyacakları döviz gelirlerini elde etmelerine yardımcı olacak olan yabancı yatırımların, yapıldığı ülke ekonomisi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu etkileri (Yılmaz, 2010:244)

- ▶ Ekonomik büyüme için gerekli olan ve yetersiz kalan tasarruf ve yatırımların finansmanına yardımcı olmak,
- ▶ Yatırım yapan uluslararası şirketlerin, ülkelerinde kullandıkları modern teknolojiyi yatırım yaptıkları ülkeye transfer etmeleri ve buna bağlı olarak üretimde, verimlilik ve rekabet artışı, teknolojik yenilikler, bilgi ve beceri düzeyinde ilerlemelerin ortaya çıkması
- ▶ Yatırım yapılan ülke piyasasının uluslararası rekabete açılabilmesi ve buna bağlı olarak teknolojik ilerleme, ölçek ekonomisi, piyasa bilgisinin yükselmesi, rekabetin güçlenmesi ve ülkenin ihracat gelirlerini yükseltmesi,
- ▶ Gerçekleştirilen yabancı yatırımlarla istihdam yaratılması ve çalışanların yüksek düzeyde bilgi ve beceri birikimine ulaşmalarının sağlanması, ayrıca uzun dönemde, teknolojik yenilik geliştirebilecek işgücü kapasitesinin yükselmesine ve istihdamın sürekliliğine yol açabilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda ihracat açısından bu derece önemli olan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi ve bu amaçla gerçekleştirilecek olan siyasi ve iktisadi düzenlemeler, yabancı yatırımların önü açarak hem ülkeye sermaye akışının gerçekleşmesi hem yeni yatırımların yapılması hem de yeni üretim tekniklerinin ve teknolojilerin yurt içinde kullanılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Yabancı yatırımcılara yönelik çeşitli teşvik politikaları yanında yerli yatırımcılar tarafından yapılacak olan yatırımların da devlet tarafından desteklenmesi oldukça önemlidir ve ihracat hacminin artış göstermesinde önemli rol oynamaktadır. Devlet gerek yerli gerekse yabancı yatırımcıları üretim ve ihracat hacmini artırmak amacıyla doğrudan yapacağı yardımlarla destekleyebileceği gibi vergi indirimleri, yatırım teşvikleri, ucuz kredi olanakları, vergi muafiyet ve istisnaları gibi pek çok yöntem kullanarak da üretim

ve ihracat hacmini artırmaya çalışmaktadır. Devlet tarafından ihracatın artırılmasına yönelik çeşitli uygulamalar teşvik politikalarının konusunu teşkil ettiği için bir sonraki konuda ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

Bir ülkenin ihracat hacmi, o ülkenin, ihraç edilecek olan malların hammaddesine ve ara mallarına sahipliği ile doğrudan bağlantılıdır. Üretimde kullanılmak üzere hammadde ve ara malı ithalatının gümrüksüz yapılabilmesi, serbest bölgelerde, ihracata dönük olarak üretimde bulunan kuruluşların maliyetlerini düşürerek yurt dışı pazarlarda rekabet güçlerini artırmaktadır (Özdoğan, 2006:7). Ayrıca hammadde ve ara malların ülke içinde mevcut olması da ilgili ülkeye önemli ölçüde avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajları, ihraç edilmek üzere üretilecek olan ürünlerin üretiminde kullanılacak hammaddenin, ülkede çokça bulunması nedeniyle maliyetlerin azalması, üretim miktarının artmasına bağlı olarak söz konusu malların fiyatlarının düşmesi ve girdi temini nedeniyle yurt dışına yapılan kaynak transferlerinin ortadan kalkması şeklinde sıralamak mümkündür. Daha sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacak olan üretimin ve ihracatın ithalata bağımlı yapısı, yurt dışına sermaye transferini kaçınılmaz kılmakta ve maliyetleri artırmaktadır. Özellikle Türk ekonomisinin başta ara malları olmak üzere, sermaye malları ithalatına olan bağımlılığı, doğal olarak büyüme ve ihracat için gerekli olan ithalatın finansmanı sorununu gündeme getirmektedir (Gerni ve diğ., 2008:18). Bu çerçevede, hammadde sahipliği nedeniyle söz konusu olan avantajlar, ülkelere, üretim konusunda önemli rekabet üstünlükleri sağlamaktadır. Bir diğer ifadeyle hammadde ve ara mallarına sahip olan ülkelerin, üretimi diğer ülkelere nazaran daha az maliyetle gerçekleştirebilmeleri, ayrıca seri üretime geçilebilmesi durumunda çok miktarda üretimin mümkün olabilmesi nedeniyle ürünlerini diğer ülkelere nazaran daha ucuza satabilme imkânına sahip olabilmeleri, söz konusu ülkelere, ihracat noktasında diğer ülkeler karşısında rekabet gücünü elde etme olanağı sağlamaktadır. Üretim sürecinde kullanılacak olan hammaddenin ülkenin doğal kaynakları içinde bulunmaması durumunda özellikle gelişmekte olan ülkelerin yapmaları gereken en önemli düzenleme, kuşkusuz üretim maliyetlerini azaltacak yatırımları gerçekleştirme noktasında olmak durumundadır. Üretim maliyetlerini azaltarak ihracatta rekabet gücü elde edebilmek içinde az önce değinildiği üzere ihracata yönelik üretimi gerçekleştirebilecek sanayi alt yapısının oluşturulması, üretim sürecinde teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması ve teknolojiyi kullanabilecek iş gücünün yetiştirilmesi ya da yetişmiş iş gücünün temini

amacıyla yabancı yatırımların çeşitli yasal ve ekonomik düzenlemelerle ülkeye çekilmesi büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda sanayinin geliştirilmesi ve yetişmiş elemanlar tarafından teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması, üretimin kalitesinin artmasına ve uluslar arası piyasalara ihraç edilen ürüne yönelik taleplerin artış göstermesine de neden olacaktır ki bu durum ihracatçı ülkeye rekabet açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Teknolojik gelişme bir yandan üretim ve rekabet yapısını, bir yandan toplumsal yapıyı, hatta küresel siyaseti dahi etkileyebilen güçlü bir aktördür. Teknolojik gelişme, diğer bazı faktörlerle koordinasyon içinde, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından da kilit unsurlardan biridir (Karagöz, 2007:215-216). Gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında artmakta olan teknolojik açıyla beraber yatırım ve ara malı ticareti artmaktadır (Akal, 2008:3). Türkiye'nin uzun dönemde ekonomik toplumsal gelişmesini sürdürebilmesi için teknolojik yeteneğini geliştirmesi, sanayinin teknoloji temelini yenileyecek fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarıyla üretim ve ihracatını katma değeri yüksek bilgi-teknoloji yoğun sanayi ürünlerine yönelmesi gereklidir. Teknolojik gelişme ve verimlilik artışlarına dayalı, rekabet gücü yüksek sanayi temelli bir büyüme için öncelikle kalkınma stratejisine, sanayi, teknoloji, politikalarına ve ulusal yenilik sistemlerine ihtiyaç vardır. Köklü bir dönüşüm gerektiren bu süreçlerin yönetilmesi/düzenlenmesi ve uygun bir ortamın yaratılması ise iyi işleyen kurumların ve gelişmiş bir kurumsal kapasitenin oluşturulmasına bağlıdır (Eser, 2006:244-245). Bunun yanında üretim maliyetlerini azaltmak ve ihracatı artırmak amacıyla, yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi de önem taşıyan bir diğer konudur. Yeni üretim tekniklerinin kullanılması sayesinde hem ürün çeşitliliğinin sağlanması mümkün olabilecek, hem gelişen teknolojiye uyum sağlanabilecek hem de insan ihtiyaçlarına uyumlu yeni ürünlerin üretilebilmesi mümkün olacaktır. Ayrıca yeni üretim tekniklerinin kullanılması, üretim maliyetlerinin azalmasına da katkıda bulunmak suretiyle de ihracatın artırılmasına katkı sağlayabilmektedir. Türkiye 1980'den günümüze ihracata yönelik üretimi çeşitlendirerek ihracatını artırırken üretim malı talebini de artırmaktadır. Dışa açık ekonomi firmaların yeni teknolojilere ve teknoloji içeren üretim mallarına daha kolay ulaşmalarını sağlayarak üretimde verimlilik artışına yol açmaktadır. Bunun sonucunda uzun dönemde yerli firmaların yabancı teknolojiye ve ithal üretim mallarına bağımlılığı artmaktadır (Akal, 2008:1).

İhracat hacmini önemli ölçüde etkileyen bir diğer unsur da daha önce de belirtildiği üzere üretimin ve dolayısıyla ihracatın ithal girdilere olan bağımlı yapısıdır. Bilindiği üzere ülkemizde ihracat, büyük ölçüde hammadde ve aramalı ithaline bağımlı bir yapıya sahiptir. Ersungur ve Kızıltan (2005:6), Türk imalat sanayinin kilit sektörlerinde 1980 öncesi ve sonrası uygulanan sanayileşme stratejileriyle birlikte dışa bağımlılığın arttığını tespit etmişlerdir. İhracatın ithalata bağımlı bu yapısı, beraberinde önemli risklerin ve sorunların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Gerek doğal kaynaklar bağlamında ülkenin çeşitli üretim faktörlerine ve üretimin hammaddesine sahip olamaması, gerekse 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci politikalar nedeniyle ara mallarını üretecek sanayi alt yapısının ihmal edilmesine bağlı olarak ülkenin üretim düzeyi ve ihracat hacmi yurt dışından temin edilecek üretim faktörlerine bağlı olarak şekillenmiştir. 1980-2009 döneminde ihracatın ithalata bağımlı bu yapısında dönem dönem artış ve azalışlar gerçekleşmiş bulunmaktadır. Dönemsel olarak değişiklik gösteren ihracatın ithal girdilere bağımlı yapısı, doğal olarak ihracat hacminin ve ihraç gelirlerinin de dönemler itibariyle değişiklik göstermesinde rol oynayan en önemli etmenlerden birisini teşkil etmektedir. Türkiye, tarihsel olarak ara (hammadde ve malzeme) ve sermaye (yatırım) malları ithalatına bağımlı bir sanayi yapısına sahip olmuştur. İhracat görece yüksek bir performans sergilemekle birlikte, bir yandan iç pazara dönük sektörlerin büyümesi, diğer taraftan yatırım ve tüketim malı talebinin uyardığı ithalat artışı nedeniyle oluşan dış ticaret açığı makroekonomik istikrar önünde risk oluşturmuştur. Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığının başlıca kaynağı enerji, kimya, ana metal, makine teçhizat, haberleşme, radyo-televizyon, tıbbi ve optik aletler gibi ara ve sermaye malı sektörleridir. Bu sektörlerin bir bölümünde ihracat önem taşımakla birlikte, söz konusu sektörlerde ağırlıklı olarak iç pazara yönelik üretim yapılmaktadır. Özellikle ağırlıklı olarak iç pazarda, dolaylı olarak da ihraç edilen malların üretiminde kullanılan ithal enerjiye olan bağımlılık, ödemeler dengesinin kırılgan bir yapıya sahip olmasında ve dış ticaret açığının artış göstermesinde önem taşıyan nedenlerin başında gelmektedir. Yukarıda vurgulandığı üzere, son yıllarda dış ticaret dengesinin yüksek oranlarda açık vermesinde gerek iç piyasaya gerekse ihracata yönelik olarak üretim gerçekleştiren sanayinin giderek daha fazla oranda islenmiş ve islenmemiş hammadde ithal etmesi etkili olmuştur (Saygılı ve diğ., 2010:11). Bununla birlikte ithal girdilere bağımlı olarak gerçekleştirilen üretim sürecinde, ithal üretim faktörlerinin

temini açısından döviz kıtlığı, nakliye ile ilgili problemler, gümrüklerden giriş ve çıkışlarda yaşanan bürokratik engeller ve ülkeler arasında yaşanan siyasi sorunlara bağlı olarak yaşanan bir takım sıkıntılar da üretim hacmini ve ihracatı doğrudan etkileyen diğer sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca üretim sürecinde ithal girdi kullanılması, ithal edilen üretim faktörlerini ve ara mallarını üretecek sanayi alt yapısının oluşturulmasının ve geliştirilmesinin ertelenmesi gibi sorunlara neden olabileceği gibi yurt dışına sermaye transferinin yaşanmasına da neden olarak dış ticaret açıklarının ortaya çıkmasına ve ekonomik işleyişin olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığının, ekonomik büyüme dönemlerinde ve ara malı ile yatırım malları ithalatının artışına bağlı olarak artış gösterdiği tespit edilmiştir (Tonus, 2007:199). Bu noktada üretimin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan ara mallarının üretimine yönelik olarak sanayi alt yapısının oluşturulmasına ve geliştirilmesine öncelik verilmesi ve daha sonra ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacak olan çeşitli teşvik mekanizmalarının yardımıyla, yerli ve yabancı yatırımcıların, ithal edilen girdilerin üretimine yönelik olarak yatırım yapmaya yönlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ithal edilen hammadde ve aramalarının ülke içinde üretilmesine yönelik olarak uygulanacak politikalar çerçevesinde, üreticiler arasında rekabet ortamının oluşturulması, üretim kalitesinin artırılmasına, dolayısıyla kaliteli ara malı kullanımı nedeniyle ihraç edilecek nihai malın kaliteli olmasına ve uluslar arası piyasalarda yabancı mallarla rekabet edebilecek kalitede üretilmesi sağlanarak söz konusu mala olan talebin dolayısıyla ihracatın artırılması da söz konusu olabilecektir.

İhracat hacmini ve ihracat gelirlerini etkileyen bir diğer önemli faktör de ulusal paranın değerindeki değişimlerdir. 1980'li yılların ortalarından itibaren başlayan ve 1990'lı yıllarda hızlanan küreselleşme eğilimiyle birlikte yeni ekonomik yapıda, karşılıklı birbirine bağlı ve dış gelişmelere karşı oldukça duyarlı ulusal ekonomik yapılar ortaya çıkmıştır. Bu alanda yapılan pek çok araştırmada, döviz kurlarındaki dalgalanmaların kurlardaki belirsizliği arttırdığı ifade edilmiş ve döviz kuru değişkenliğinin (volatilité) uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkileri ortaya koyulmuştur (Öztürk ve Acaravcı, 2006:197). Döviz kurundaki dalgalanmaların, kısa vadede ekonomik kalkınmayı ve dolayısıyla emek piyasasını olumsuz etkilediği varsayılmaktadır. Döviz kurlarındaki dalgalanma, kısa vadede maliyetleri artırır ve belirsizliğe yol açar. Özellikle mikro düzeyde işletmelerin önlerini görmelerini zorlaştırır. Bu durum, doğal olarak işletmeler

başta olmak üzere ekonomik ajanların doğru karar alabilmelerini güçleştirmektedir (Bilgin, 2004:82). Ayrıca döviz kurlarının dış ticaret etkileri yanından ihracatta da bir takım önemli etkileri bulunmaktadır. Döviz kurundaki değişmelere bağlı olarak ulusal paranın değerinde meydana gelecek olan değişiklikler, ulusal paranın alım gücünde meydana getireceği değişiklikler nedeniyle hem ihracat kazançlarının değişimine neden olmakta, hem de uluslararası piyasalarda rekabet gücünü etkilemektedir. Bu noktada döviz kurundaki değişikliklerin ihracat gelirleri üzerinde önemli etkileri bulunduğu anlaşılmaktadır. Döviz kurunun değişmesi konusunda ise farklı yöntemler söz konusu olmakla birlikte acil durumlarda uygulanmak üzere en çok tercih edileni devalüasyon yapmaktır. Devalüasyon kavramı ile sabit kur sistemi uygulayan ülkelerdeki siyasal iktidarların aldıkları kararlar, döviz kurunun yükseltilerek ulusal paranın değerinin düşürmesi ifade edilmektedir. Gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ulusal parasının değerinin düşürülmesi, ihraç mallarının fiyatını, döviz cinsinden düşürürken, ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatını artırır, dolayısıyla ithal malları yurt içinde daha pahalı hale gelirken, ihraç mallarının dış değeri ucuzlamaktadır. Devalüasyon, ithalatın azalması sonucu döviz tasarrufunun sağlanması ve ihracatın artırılması sonucu döviz gelirlerinin artmasına bağlı olarak ödemeler bilançosu açığının kapatılmasına da yardımcı olmaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2010:160). Özellikle ihracata dayalı bir sanayileşme politikasının uygulandığı 1980 sonrası dönemde, ihracat artışları ağırlıklı olarak döviz kurundaki mini devalüasyonlarla gerçekleştirilmiştir (Türkyılmaz ve diğ., 2007:134). Bu süreçte 24 Ocak 1980'de TL. %32.7 oranında devalüe edildikten sonra, zaman zaman %5'i geçmeyen mini devalüasyonlar gerçekleştirilmiş, 1 Mayıs 1981'den sonra ise döviz kurları günlük olarak ilan edilmiştir. Bu politikanın temel amacı ihracat gelirlerini arttırmaktır. İhracatı arttırmak için kur politikası dışında vergi iadesi, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli ithalat kolaylığı, döviz transferinde öncelik ve ihracat kredileri gibi bir dizi tedbirler uygulandı. İhracatın büyük ölçekli sermaye şirketleri aracılığı ile yapılması teşvik edildi. Böylece Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet şansının artırılabilceği varsayılmıştır. Bu teşvikler sonucu ihracatta hem değer olarak artışlar yaşanmış hem de ürün bileşimi esaslı şekilde değişti (Şahin, 2002:332-334). Ancak, ihracata dönük imalat sanayi yatırımları ile desteklenmeyen bu politikalar bir süre sonra etkisini kaybetmektedir. Bu nedenle döviz kurlarındaki değişimler sonucu

elde edilecek ihracat gelirlerinin, özellikle ihracı mümkün olabilecek üretken sektörlerle yönelik reel yatırımlara yönlendirilmesi önem taşımaktadır.

İhracatın gerçekleşebilmesi, üretim süreci ile ilgili içsel nedenler yanında, küresel düzeyde yaşanacak ekonomik ve siyasal gelişmeler ile ihracat yapılmak istenen ülkelerdeki ekonomik durum ve yabancı ülke vatandaşlarının alım gücündeki değişimler gibi bir takım dışsal nedenlere de bağlıdır. Yabancı ülke vatandaşlarının ve yatırımcılarının alım gücündeki azalışlar, ithalat taleplerinde azalışlara ve doğal olarak söz konusu ülkeye ihracat yapan ülkelerin ihraç miktarlarının ve ihraç gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu duruma en güzel örnek 2008 yılında yaşanan ABD ve AB ülkeleri kaynaklı küresel krizin genel anlamda ekonomi ve dış ticaret özelde ise ihracat gelirleri üzerinde çıkardığı etki ile verilebilir. 2008 yılında yaşanan küresel krizle birlikte başta Türkiye'nin önemli dış ticaret ortakları olmak üzere hemen hemen tüm ekonomilerde ekonomik küçülmeler, işsizlik oranında artışlar ve üreticilerin beklentilerindeki bozulmalar nedeniyle yabancı ülkelerin alım gücünde, tüketim ve yatırım taleplerinde ciddi bir daralma ortaya çıkmıştır. Yabancıların alım gücünün zayıflaması ve buna bağlı olarak talebin azalmasına paralel olarak uluslararası ticaret hacmi azalmıştır (Ergün ve Gökdemir, 2010:2115). Yaşanan olumsuz gelişmelere bağlı olarak uluslararası ticaret hacmi azalması ülkemizin ihracatının azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ülkemizin ihracat hacmindeki artış ve azalışlar, yabancı ülkelerin alım gücündeki değişikliklerle doğrudan ilgilidir

Yabancı ülkelerde ortaya çıkan ekonomik gelişmelere müdahale etme olanağı sadece uluslar arası kuruluşların faaliyetleri ve düzenlemeleriyle sınırlıdır. Ekonomik alanda iş birliği ve ortak düzenlemeler yapan uluslar arası kuruluşlar, farklı ülkelerin iktisadi faaliyetlerine yönelik tavsiye niteliğinde kararlar alarak, ülkelerin iktisadi yapılarını ve gelişmişlik düzeylerini dengelemeye, birbirlerine yaklaştırmaya çalışmakta ve bu sayede ülke vatandaşlarının alım güçlerini de belli bir dengede tutmaya çalışmaktadır. Yabancı ülke vatandaşlarının ve yatırımcılarının alım gücünde sağlanacak olan denge ise söz konusu ülkelere yapılacak olan ihracatın istikrara kavuşmasına neden olmakta ve ihracatı gerçekleştiren ülkeler açısından ihraç gelirlerinin dengeye oturmasını sağlayarak ihracatçı ülkeleri dolaylı yünden de olsa olumlu etkilemektedir.

2.4.1.2. İhracatı Teşvik Politikaları

Ekonomik ve sosyal sorunların çözümü amacıyla kullanılan ve kamusal müdahale araçlarından biri olarak kabul edilen teşvik uygulamaları, diğer adıyla devlet yardımları, özellikle sosyal devlet anlayışının gelişmesi ile birlikte çok önemli bir konuma gelmiştir (Acinöroğlu, 2009:150). Sektörel ve bölgesel politika aracı olarak kullanılan devlet yardımları, aynı zamanda ihracatı geliştirmek için de kullanılmaktadır. Bu, belli bir malın üreticilerinin ihracata yönelmelerini teşvik ya da ihraç edilmekte olan bir malın üretimini teşvik yoluyla yapılabilir. Birinci durumda, sağlanacak devlet yardımları ihracat aşamasında, ikinci durumda ise yatırım veya üretim aşamasında verilmektedir (Leblebici, 2002:5). Ancak yapılan incelemeler, ihracat teşviklerinin, ekonomide ihracat yapan kesimler lehine diğer kesimler aleyhine gelir dağılımını bozabildiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

1980 sonrası dönemde Türkiye’de dışa açık büyüme modeline geçilmesiyle birlikte ekonomik yapının geliştirilmesi yönelik olarak alınan tedbirler kapsamında ihracatın teşvik edilmesi amacıyla, Hazine ve DTM, DPT Müsteşarlığı, Maliye Bakanlığı, TCMB ve Türk Eximbank gibi kuruluşlar tarafından;

- ▶ İhracatta vergi iadesi ödemesi,
- ▶ Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu primi ödemesi,
- ▶ Kaynak Kullanım Destek Fonu ödemesi,
- ▶ İhracatta Kurumlar Vergisi İstisnası,
- ▶ Enerji desteği,
- ▶ Navlun ödemesi,
- ▶ Kamu kaynaklı giderlerin mahsup yoluyla karşılanması,

gibi sıralayabileceğimiz ve ana temasını doğrudan parasal ödemeler, istisnalar veya düşük faizli krediler, sübvansiyonlar ve pazarlama yardımları şeklindeki teşvik enstrümanları uygulanmıştır (Demir, 2003:19). Ancak bu uygulamalar, 1994 yılı sonunda imzalanan DTÖ Anlaşmasına taraf olmamız ve ayrıca AB ile Gümrük Birliği sürecine gidilmesi nedeniyle, ihracatın gerçekleştirilmesini müteakip yapılan direkt

parasal ödeme şeklindeki “nakit teşvikler” ya da diğer bir ifadeyle günümüzde “ihracat performansına bağlı ve yasaklanmış sübvansiyonlar olarak kabul edilen teşvikler” 1994 yılı sonunda bir kez daha gündeme gelmemek üzere yürürlükten kaldırılmıştır (Demir, 2003:20). Görüldüğü üzere 1994 yılından önce uygulanan ihracat teşvikleri, ihracatçı kesimler açısından büyük oranda maliyet düşürücü ve kârı maksimize edici nitelikteki uygulamalardır. İhracatı teşvik etmek amacıyla yukarıda bahsedilen uygulamalar yanında sıkça yapılan devüasyonlar ve düşük değerlenmiş kur politikası da, elinde yerli paradan çok döviz tutma eğilimi olan bu kesimler açısından daha çok reel gelir düzeyini yükseltici etki yapacak, ayrıca ihracatın artmasına imkan sağlayacaktır. Ancak bu kesimlerin dışında kalan ve ağırlıklı olarak iç piyasaya yönelik üretim gerçekleştiren ve ticaretle uğraşan kesimlerin reel alım gücü güçleri düşecek, bu ise, ekonomide kesimler arasında gelir dağılımını bozucu etki yapacaktır (Balyemez, 2008:3).

1994 yılından sonra yukarıdaki gelişmeler çerçevesinde, ülkemizde halen ihracatın teşvik edilmesi amacıyla kullanılan araçları,(Demir, 2003:12)

- ▶ Dahilde İşleme ve Hariçte İşleme Rejimlerinin kullanıldığı ihraç ürünlerine ucuz girdi sağlanmasına ilişkin araçlar,
- ▶ Türk Eximbank vasıtasıyla ihracata sağlanan kısa vadeli ve düşük faizli krediler şeklindeki ihracatın finansmanına ilişkin araçlar,
- ▶ Ülkemizde 1.6.1995 yılından beri “İhracata Yönelik Devlet Yardımları” uygulamaları şeklinde desteklenen pazarlama, tanıtım ve promosyon faaliyetlerinin desteklemesine ilişkin araçlar,

şeklinde olmak üzere üç grupta sıralamak mümkündür. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ülkemizde uygun koşullarda kredi vermekten çeşitli şekillerde yapılan devlet yardımlarına kadar oldukça geniş bir çerçevede değerlendirilebilecek ihracatı teşvik araçları yürürlükte bulunmaktadır. Uygulamada sıklıkla kullanılan araçları ise, gümrük vergilerinden muafiyet sağlayan “*Dahilde İşleme Rejimi*” ve son yıllarda Eximbank tarafından sunulan ihracat kredi programlarının şeklinde sıralamak mümkündür.

Günümüzde artık gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan pek çok ülke, ihracatı teşvik politikalarına önem vermekte ve bu amaçla ihracatın artırılmasına yönelik çeşitli düzenlemeleri hayata geçirmektedirler. Bu düzenleme ve uygulamalar ile zaman içinde ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu etkiler yaratacağı düşünülmektedir. Bu uygulamalar sayesinde, özellikle gelişmekte olan ülkeler, gelişim sürecinde karşılaşılabilecekleri döviz darboğazı sorununu aşmak için ekonomi politikalarına yön vermek ve bu nedenle de bir takım tedbirler almak zorundadırlar. Söz konusu tedbirlerin ihracat artırıcı nitelikte olması nedeniyle bu tedbirlere ihracatı teşvik tedbirleri adı verilmektedir. Teşvik tedbirleri, kalkınma ekonomisinin bir parçası olarak kıt kaynakların en verimli kullanımını, tasarruf tedbirlerini, ihracat gelirlerinin ve döviz gelirlerinin arttırılmasını amaçlar (Acinöroğlu, 2009:149). Ayrıca ihracatı teşvik tedbirleri, maliyetleri düşüren veya ihracatçı firmanın yurt dışı pazarlarda karşılaştıkları engelleri aşmasına yardımcı olacak tüm tedbirleri de kapsamaktadır (Durman ve diğ., 2007:122). Bir diğer ifadeyle gelişmekte olan ülkeler ihracatı teşvik tedbirleri sayesinde üretim maliyetlerinin azaltılarak, ihracatın artırılması ve bu sayede ihracattan elde edilen gelirlerin artırılmasını hedeflemektedirler. Ayrıca ihracat teşvikleri sayesinde ihracatın artırılmasına bağlı olarak ihraç ürünlerinin üretimine yönelik yeni iş yerleri açılması nedeniyle yeni istihdam imkânları oluşacak, gerçekleştirilen ihracat sonucu kazanılan dövizlerle ödemeler bilançosu açıkları kapanacak, ithalatın ve dolayısıyla sanayinin finansmanında gerekli olan dövizler kazanılmış olacaktır. Bu gelişmelere ek olarak ihracatın artırılmasına yönelik ihracat teşvikleri ile uluslar arası rekabet gücünün artırılması, yeni kurulan sanayilerin koruması, ekonomik istikrarın sağlanması ve enflasyonist etkilerin gidermesi şeklinde sıralanabilecek birtakım ekonomik yararlar hedeflenmiş ve olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Acinöroğlu, 2009:150). Ancak bu olumlu gelişmeler yanında ihracatın arttırılması için verilen teşviklerin enflasyonist süreci daha da hızlandırması, ihracat sonucu malların yurt dışına transferi nedeniyle iç piyasada arz daralmasına bağlı olarak enflasyonun daha da yükselmesi, döviz kazanmayan kesimlerin aleyhine (tarım esnaf) gelir dağılımının bozulması ve reel alım gücünün düşmesi gibi olumsuz gelişmelerin ortaya çıkması da söz konusu olabilmektedir.

Türk ekonomisinde 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci politikalar nedeniyle, ihracat önemli ölçüde ihmal edilmiş ve ihracat hacminde çok düşük oranlarda büyüme

sağlanabilmiştir. Ancak 24 Ocak kararları ile 1980 sonrası dönemde, dış ticaretin libere edilmesiyle birlikte, dış ticaret politikasında köklü bir değişim yaşanmış, bu sayede ihracatın özendirilmesine ve yerli ürünlerin dış pazarlarda rakip ürünlerle rekabete girmesine imkan sağlamış, ayrıca ithal ikameci sanayileşme politikaları, yerini, ihracata dayalı dış ticaret politikalarına bırakmış ve uygulamaya koyulan bu politikalar sayesinde, ihracat oranında yüksek düzeylerde artışlara ulaşılabilmiştir (Yenipazarlı ve Erdal, 2010:17-18). Ayrıca 1980 yılından sonra ihracata dayalı politikaların benimsenmesi, ihracatın teşvik edilmesine yönelik olarak daha çok kaynağın ayrılmasına neden olmuş ve bu dönemde ihracatta vergi iadesi, teşvik primi gibi direkt olarak ihracat performansına bağlı nakit destekler kullanılmıştır. Yine bu dönemde yatırımlar için önemli bir nakit desteği olan kaynak kullanımı destekleme primi verilmeye başlanılmıştır. Ancak yapılmayan yatırımlar ve yatırım tutarlarının aşırı miktarda gösterildiği yatırımlar için usulsüz prim ödemeleri ile karşılaşıldığından, prim sisteminden vazgeçilmiştir. Daha sonra kaynak kullanımı destekleme kredisi uygulamaya konulmuştur. 1990'lı yıllarda AB ile Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde teşvik sisteminin AB ile uyumlaştırılması zorunluluğu ve teşvik edilecek yatırımların uzun dönemde uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek yapıda olmaları dikkate alınarak nakit krediler önemli ölçüde kaldırılmış ve bölgesel teşvikler ve vergisel teşvikler verilmeye başlanılmıştır (Leblebici, 2002:6). Bu tür uygulamalar 1980 yılından sonraki dönem de ihracat oranında yüksek düzeylerde artışların yaşanmasında etkili olmuştur.

İhracat açısından bu denli önemli nitelikteki ihracat teşviklerinin gerçekleşmesinde temel rol devlete düşmektedir. İhracata yönelik devlet yardımlarının temel amacı, KOBİ niteliğindeki firmaların başta olmak üzere, ihracatçı firmalarımızın ihracata yönelik faaliyetlerini gerek üretim, gerekse pazarlama aşamalarında destekleyerek, uluslararası pazarlarda karşılaştıkları sorunların giderilmesine yardımcı olmak ve rekabet gücü kazanmalarına olanak sağlamaktır (TOBB, 2001:2-29). Bu amaçla Türkiye'de ihracatı geliştirmeye yönelik pek çok adım atılmıştır. Bu adımlardan birisi de Türk Eximbank'ın kurulmasıdır. Türkiye İhracat Kredi Bankası /Türk Eximbank, 1987 yılında, Türkiye'nin artan ihracat potansiyelinin desteklenmesi amacıyla resmi ihracat destek kurumu olarak kurulmuştur (Gediz ve Yalçınkaya, 2004:45). Türk Eximbank'ın temel amacı; ihracatın geliştirilmesi, ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi, ihraç ürünlerine yeni

pazarlar kazandırılması, ihracatçıların uluslararası ticarete paylarının artırılması ve girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması olarak sayılabilir (Ateş ve Işık, 2010:101-102). 1987’de Türk Eximbank’ın kurulmasıyla birlikte ihracat teşvikleri yeni bir boyut kazanmış, krediler ve garanti programları vasıtasıyla ihracat potansiyeli yüksek olan sektörlerde ihracatın artırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmüştür. Doğrudan ödemeler, ihracat kredileri, vergi ve gümrük vergisi indirimleri şeklinde gerçekleşen toplam ihracat teşviklerinin ihracata oranı, 1994 yılına kadar %20’nin altına düşmemiş, ancak Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması’nın 1996 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte ihracat teşvikleri zaman içinde tamamen kaldırılmıştır (Taymaz, 2008:8).

Gerek ihracatı düzenleyici çeşitli politikalar gerekse İhracatı teşvik politikaları sayesinde 1980’den sonraki dönemde ihracat gelirlerinde önemli artışların yaşandığı, daha önce incelenen tablolardaki istatistiki veriler doğrultusunda 10’ar yıllık dönemler şeklinde incelendiğinde 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat döviz gelirlerinin, 1990 yılında yaklaşık 12,9 milyar dolara, 27,7 milyar dolara ve 2008 yılında ise 132 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. 1980 sonrası dönemde elde edilen ihracat gelirlerinin sürekli olarak artış eğiliminde olduğu ancak ihracat gelirlerindeki esas sıçramanın 2000 yılından sonra gerçekleştiği görülmektedir. Bu genel açıklama çerçevesinde ihracatın 1980 sonrası dönemdeki gelişimi sonraki konularda ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.4.2. İhracat Rejimi ve Gelişimi

Çalışmamızın bu kısmında, 1980 sonrası dönemde ekonomik yapıdaki değişime ve dönüşüme paralel olarak ortaya çıkan ihracat rejimindeki değişiklikler ve ihracatın gelişimi incelenecektir.

2.4.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan İhracat Rejimi ve Gelişim

1980 sonrası dönemde uygulanan ihracat rejiminin 1980 öncesi ihracat rejiminden çok farklı bir yapıya sahip olduğunu ve 1980 sonrası dönemde ihracata yönelik dış ticaret politikasının uygulandığı bilinmektedir. İhracata yönelik dış ticaret uygulamaları çerçevesinde ihracatın gelişimi 1980-1989 yıllarını kapsayan dış ticarete dönüşüm süreci ve ihracata yönelik sanayileşme dönemi, 1990-1999 yıllarını kapsayan Gümrük

Birliği ve DTÖ süreci dönemi ve 2000 – 2009 yıllarını kapsayan 2000’li Yıllar ve Krizler dönemi şeklindeki üç dönemde incelemek mümkündür.

2.4.2.1.1. Dış Ticarete Dönüşüm Süreci ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejilerine Geçiş: 1980-1989 Dönemi

Türk ekonomisinde 1980 yılından sonra, küresel ekonomideki gelişmelere bağlı olarak önemli bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Özellikle iletişim ve ulaştırma teknolojileri alanındaki gelişmeler ülkeler arasındaki sınırları neredeyse ortadan kaldırmıştır. Bu sayede sermaye, ülkeler arasında hızla hareket edebilme imkânına kavuşmuş, firmalar çok sayıda ülkede üretim gerçekleştirebilir ve aynı zamanda ürünler çok sayıda ülkeye pazarlayabilir hale gelmişlerdir. Küresel ekonomide ortaya çıkan bu dönüşüm süreci Türkiye’yi de etkilemiş ve yerli firmaların, uluslar arası alanda rekabet güçlerini koruyabilme, geliştirebilmeleri için üretim ve dış ticaret açısından yeni yaklaşımların, yeni politikaların geliştirmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde en önemli değişmeler özellikle dış ekonomik ilişkiler alanında ortaya çıkmıştır. Dış ticaret işlemlerinde serbestleşme ve ekonominin dışa açılması, bu değişmenin en önemli öğeleri olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile ulusal politikaların değişen dünya koşullarına uydurulması amacıyla “İhracata Yönelik Büyüme” politikasını benimseyen Türkiye’de, bu politikanın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte hem ihracat hem de ithalat yapısında önemli değişimler yaşamaya başlamıştır (Gediz ve Yalçınkaya, 2004:35). Uygulamada yaşanan bu dönüşüm çerçevesinde yurtiçi ekonominin ihracat ve yaşanacak rekabet sayesinde uluslararası standartlara yaklaşarak küreselleşen dünya ile bütünleşmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.

1979 seçimlerinden sonra kurulan azınlık hükümeti, IMF ile anlaşarak 24 Ocak Kararları’nı uygulamaya koymuştur. 24 Ocak kararları çerçevesinde, 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin yerine üretimi ucuz ve döviz kazandırıcı malların teşvik edilmesine yönelik yeni bir model tercih edilmiştir. Kurulan model ile dünya fiyatlarını esas alan, dış rekabete açık ve kamunun ekonomideki ağırlığını daraltmayı hedefleyen bir oluşumu kabul etmektedir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla 1 Temmuz 1980 ve Bakanlar Kurulu’nun 8/909 Sayılı Kararı ile faiz oranları serbest bırakılmış ve mevduat münzam karşılıkları yeniden düzenlenerek ihracat

kredilerinde farklı faiz oranı uygulaması getirilmiş, ihracatın teşviki ve farklılaştırılması amacı ile üretim gerçekleştiren ihracatçıya girdi temininde gümrük muafiyetinden yararlanma imkânı sağlanmıştır (Soyak ve Eroğlu, 2008:5). Ayrıca 1980'lerin ilk yarısında itibaren doğrudan ihracat teşviklerinin yanı sıra, TL'nin reel değerini düşük tutmak suretiyle hem ihracatı artırmaya hem de ithalatı kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bu politika ve uygulamaların bir sonucu olarak Türk Lirası 1980-1984 yılları arasında % 44 oranında reel olarak değer kaybetmiştir. Sağlanan doğrudan ve dolaylı teşvikler sayesinde ihracat gelirlerinde önemli artışlar elde edilmiş, elde edilen bu artışta en önemli payı, imalat sanayi ürünleri almıştır. 1980 yılında sadece %36 olan imalat sanayinin toplam ihracat içindeki payı, 1984 yılında %72'ye kadar yükselmiştir (Taymaz, 2008:8).

1980'li yıllar boyunca Türkiye ekonomisinin ihracat öncülüğünde büyüdüğü söylenebilir. Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş, miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış, koruma oranları düşürülerek, dış ticarete liberal bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır (Karagöz, 2007:218). İhracat rejiminde ise; zaman içinde yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılarak, ihracat serbestisi prensibi getirilmiştir (DPT, 2007:11). Ayrıca ülke ihracatının artırılabilmesinin uygun ve etkin bir kredi mekanizmasının oluşturulması gerektiği gerçeğinden hareketle, ihracata dayalı sanayileşme politikasının bir gereği olarak ihracatın teşviki ve finansmanı için gerekli bir kurumsal yapının oluşturulmasına özen gösterilmiş, bu çerçevede 1987 yılında, öncelikli amacı ihracatçılara uygun koşullarda kredi sağlamak olan Eximbank kurulmuştur. Eximbank tarafından 1989 yılından beri uygulamakta olan ihracat kredi sigortası ile ihracatçılarımız her türlü ticari ve politik riskleri güvence altına alındığı için bilmedikleri ve daha riskli pazarlara açılabilme imkanına sahip olmuşlardır (Sakarya ve Uçak, 2007:104). Ayrıca 1989 yılında, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 30 Sayılı Karar"la yabancı sermayeye yeni teşvikler sağlanmış, bürokrasi azaltılmış, sermaye hareketleri ve dış ticaret serbestleştirilmiştir (Özcan, 1998:5). Bu dönem zarfında ihracatın artırılmasına yönelik olarak yürürlüğe konulan hukuki düzenlemelerin yanı sıra ihracatçılara, vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bazı parasal ve mali teşvikler de sağlanmıştır. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) ve Destekleme ve Fiyat

İstikrar Fonu (DFİF) de ihracatın finansmanında kullanılan diğer destekleri oluşturmuştur (DPT, 2007:11)

Tablo 28. Yıllara Göre Dış Ticaret 1980-1989 Dönemi (Değer 000\$)

Yıllar	Miktar (Milyar Dolar)						
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth (%)	Hacim	İhr/GSMH (%)
1980	2.910	28,7	7.909	56,0	36,8	10.819	4,2
1981	4.702	61,6	8.933	12,9	52,6	13.636	6,6
1982	5.745	22,2	8.842	-1,0	65,0	14.588	8,8
1983	5.727	-0,3	9.235	4,4	62,0	14.962	9,3
1984	7.133	24,5	10.757	16,5	66,3	17.890	11,8
1985	7.958	11,6	11.343	5,5	70,2	19.301	11,7
1986	7.456	-6,3	11.104	-2,1	67,1	18.561	9,8
1987	10.190	36,7	14.157	27,5	72,0	24.347	11,8
1988	11.662	14,4	14.335	1,3	81,4	25.997	13,0
1989	11.624	-0,3	15.792	10,2	73,6	27.416	10,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (12.01.2010).

1980'den sonra ihracatı artırmak amacıyla 1980-1989 yılları arasında hayata geçirilen pek çok uygulamanın, ihracatın artırılması konusunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. 1980-1995 yıllarına ait ihracat verilerinin yer aldığı Tablo 28. incelendiği zaman ihracatı artırmaya yönelik olarak uygulanan politikaların da etkisiyle incelenen dönemde ihracat gelirlerinin 1983, 1986 ve 1989 yıllarındaki küçük çaplı azalışlar hariç sürekli olarak artış eğilimine sahip olduğu, bu artış eğilimi doğrultusunda 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin 1985 yılında 7,9 milyar dolara ve 1989 yılında da 11,6 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir. İhracatta meydana gelen artışlar ilk yıllarda kapasite kullanım oranlarının artırılmasıyla mümkün olurken, sonraki yıllarda ilave kapasite yaratılmasını ve yeni teknolojiyle üretim yapan tesislerin devreye girmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (DPT, 2000:63). Ayrıca yine Tablo 28.'deki veriler incelendiğinde, ihracat gelirlerinin GSMH içindeki payının, 1980 yılından 1984 yılına kadar sürekli olarak arttığı, 1985 ve 1986 yıllarındaki küçük çaplı azalışlardan sonra 1988 yılında gerçekleşen % 13'lük oranla incelenen dönemin en yüksek seviyesine ulaştığı ancak 1989 yılından tekrar % 10,8 seviyesine gerilediği ve 1994 yılına kadar da sürekli olarak bu seviyenin altında gerçekleştiği görülmektedir. 1980'li yıllarda ekonomide yeniden yapılanma sürecine girilirken imalat sanayinin GSMH içindeki payı artmaya devam etmiş, ticaret performansında önemli gelişmeler gerçekleştirilmiş ve ihracatta önemli artışlar yaşanmıştır (Özcan, 1998:5). Tablo 28.'de

yer alan ihracatın ithalatı karşılama oranında ilişkin veriler incelendiğinde ise, 1980 yılında % 36,8 düzeyinde olan ihracatın ithalatı karşılama oranının, 1988 yılına kadar dalgalı bir seyir izlese ve bazı yıllarda çok küçük oranlarda azalışlar gösterse bile genel olarak artış eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Bu oran 1988 yılında % 81,4 ile zirveye ulaştığı, 1988 yılından sonra ise söz konusu oranın hızla düşmeye başladığı ve 1989 yılında % 73,6'lara karar gerilediği görülmektedir.

2.4.2.1.2. Gümrük Birliği ve DTÖ Süreci: 1990-1999 Dönemi

1980'lerin sonundan itibaren ise özellikle finansal piyasalardaki spekülasyon hareketleri ve enflasyonist politikalar sonucu TL aşırı değerli hale gelmiştir. İç talepteki artışın da etkisiyle ihracatta yavaşlama meydana gelmiştir. Cari açığın artmasını Türkiye'nin uluslararası kredi notunun indirilmesi izleyince ekonomiyi bir panik havası sarmış ve Merkez Bankası döviz piyasasına müdahale etmek zorunda kalmıştır (Karagöz, 2007:218). Ayrıca 1990'lı yılların başında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez krizi gibi dış faktörlere yurt içinde yaşanan yüksek enflasyon, artan kamu açıkları ve iç-dış borç stoğundaki artış sorunları da eklenince 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanmıştır (Ay ve diğ., 2004:112). Bahsedilen olumsuz gelişmeler karşısında Tablo 29.'da ülkemizin ihracat gelirlerinde artışın devam etmesine karşın bir yavaşlama yaşandığı, 1990 yılında bir önceki yıla oranla %11,5 olarak gerçekleşen ihracat gelirlerindeki artışın, 1991 yılında % 4,9 oranında, 1992 yılında % 8,2 oranında ve 1993 yılında % 4,3 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Yaşanan krizden kurtulmak amacıyla 1994 yılında uygulamaya konulan istikrar programı ile 24 Ocak Kararları'nda olduğu gibi, TL'nin değerinin düşürülerek alım gücünün zayıflatılması, bu sayede iç talebin baskı altına alması ve ihracatın teşvik etmesi amaçlanmıştır (Karagöz, 2007:218). 1994 yılı başlarında TL'nin serbest piyasalarda yaklaşık %60 oranında devalüe edilmesi, ihracatı özendirilmiş ve aynı zamanda iç piyasada paranın alım gücünün zayıflaması nedeniyle yurt içinde talep azalınca üreticiler dış piyasalara yönelmeye başlamışlardır. Yine bu dönemde ihracatı artırmak amacıyla Eximbank kredilerinin artırılması yoluna gidilmiştir (Ay ve diğ., 2004:112). Ayrıca TL'nin değer kaybetmesinin etkisiyle artan ihracat sayesinde, büyüme süreci 1995 yılının ilk aylarından itibaren yeniden hız kazanmış, başta finans sektörü olmak üzere bütün kuruluşların, ekonomiye olan güveni yeniden tesis edilmiştir. Bu olumlu gelişmeler sonucunda, 1994 yılında gerçekleşen

yurtdışına yüklü miktarlardaki sermaye kaçıışı, tersine çevrilebilmiştir (Taymaz, 2008:12). Tablo 29.'da görüleceği üzere 1989 yılında 11,6 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirlerinin 1991-1993 yılları arasında sınırlı düzeyde de olsa sürekli olarak artış gösterdiği, 1994 yılında, krizden kurtulmak amacıyla alınan ekonomik tedbirler ile ihracatı özendirici düzenlemeler sayesinde bir önceki yıla oranla % 18 artışla, 18,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında da ihracattan elde edilen gelir artışının devam ederek 21,6 milyar dolara ulaştığı, ayrıca ihracat gelirlerindeki artışın Gümrük Birliği'ne girilmesinden sonra da (1999 yılına kadar) devam ettiği görülmektedir. 1990 yılından Gümrük Birliği'ne kadar geçen sürede ihracatın GSMH içinde aldığı pay 1990-1993 yılları arasında, 1989 yılında gerçekleşen 10,8'lik orana ulaşamadığı, ancak 1994 yılında krizden çıkmak amacıyla uygulamaya koyulan düzenlemeler sonucunda, ihracatın GSMH içindeki payının % 14,1'e kadar yükseldikten sonra 1995 yılında tekrar % 12,7 seviyesine gerilediği görülmektedir. İncelenen dönem içerisinde yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranının da dalgalı bir seyir izlediği söylenebilir. Ayrıca yine Tablo 29.'da ihracatın ithalatı karşılama oranına ilişkin veriler incelendiğinde söz konusu oranın, 1990 yılında % 58,1 ile 1989 yılındaki % 73,6 oranına göre önemli oranda azalış gösterdiği, 1990 yılından sonra ise arttığı, 1994 krizinin hemen öncesinde 1990 yılındaki seviyesinin de altına inerek %52,1 olarak gerçekleştiği, 1994 yılında krizden kurtulmak amacıyla alınan tedbirler ve ihracatı özendirici uygulamalar sonucunda bir önceki yılın aksine önem oranda yükselerek % 77,8 seviyesinde gerçekleştiği, 1995 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranının yeniden % 60,6 seviyesine gerilediği görülmektedir.

Tablo 29. Yıllara Göre Dış Ticaret: 1990-1999 Dönemi (Değer 000\$)

Yıllar	Miktar (Milyar Dolar)						
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth (%)	Hacim	İhr/GSMH (%)
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	58,1	35.261	8,6
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	64,6	34.640	9,0
1992	14.714	8,2	22.871	8,7	64,3	37.585	9,2
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	52,1	44.773	8,5
1994	18.105	18,0	23.270	-20,9	77,8	41.375	14,1
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	60,6	57.346	12,7
1996	23.224	7,3	43.626	22,2	53,2	66.851	12,7
1997	26.261	13,1	48.558	11,3	54,1	74.819	13,7
1998	26.973	2,7	45.921	-5,4	58,7	72.895	13,1
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	65,4	67.258	14,3

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (12.01.2010).

1996 yılından sonrada ülke ekonomisini ve de özellikle ihracatı etkileyecek her yurt içi hem yurt dışı kaynaklı birkaç önemli gelişme yaşanmıştır. İhracat üzerinde önemli etkileri bulunan bu gelişmeleri, 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği'ne girilmesi, 1997 yılında Uzakdoğu'da ve 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik krizler, 1999 yılında yaşanan Marmara depremi ve yine 1999 yılında uygulamaya konulan İstikrar Programı şeklinde sıralamak mümkündür.

Türkiye-AB Gümrük Birliği, 30 Aralık 1995 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum için yapılan son gümrük indirimlerinin ardından 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanmıştır (Tonus, 2007:195). Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi, uluslararası alandaki sorumluluklarımızın artmasını ve birlik tarafından oluşturulmuş bulunan kurallar çerçevesinde dış ticarete yönelik uyum çalışmalarının yapılmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede 1995 yılına kadar uygulanan İhracat Teşvik Mevzuatı'nda radikal değişiklikler yapılmış, Dâhilde ve Hariçte İşleme Rejimi ile 01.06.1995 tarihinden itibaren yeni Devlet Yardımları uygulamasına geçilmiştir. Bu çerçevede Dâhilde İşleme Rejimini, ihraç ürünlerimize dünya piyasalarında rekabet gücü kazandırmak, bu piyasalardaki ihraç pazarlarını geliştirmek, ihracatımızı artırmak ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek amacıyla ihracatçılarımızın, dünya piyasa fiyatlarından gümrük muafiyetli olarak hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, değişmemiş eşya ile ambalaj ve işletme malzemeleri ithalatı yapmalarına imkân sağlayan bir rejim olarak ifade etmek mümkündür (Odabaş, 2008:78-79). Bahsedilen nitelikleri nedeniyle Dâhilde İşleme Rejimini, günümüzde uygulanan en önemli teşvik mekanizmalarından birisi olarak ifade etmek mümkündür.

Türkiye, Gümrük Birliği çerçevesinde AB'nin ortak dış ticaret politikasını uygulamaktadır. Bu çerçevede Türkiye üçüncü ülkelere uyguladığı koruma oranını %18'den AB'nin ortalama koruma oranı olan %5'e çekmiştir. Ayrıca AB'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle, Türkiye de serbest ticaret anlaşması yapmıştır. Bu bağlamda, AB'ne üye olan tüm Merkez Ülkeler, Doğu Avrupa Ülkeleri ve İsrail ile serbest ticaret anlaşmaları yürürlüğe konulmuştur (Güney ve Akbay, 2008:159). Böylece, AB üyesi ülkeler ile Türkiye arasında, imalat sanayi ürünleri ticaretindeki gümrük vergileri ve ticareti engelleyici diğer uygulamalar ortadan kalkmıştır. Gümrük Birliği'ne taraf olan ülkelerin, bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından

vazgeçmeleri gereği, Türkiye de, AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sağlamış ve üçüncü ülkelere yönelik politikalarını AB ile uyumlu hale getirmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye, bu tarihten itibaren AB'nin Ortak Ticaret ile Rekabet Politikaları'na yönelik olarak kendi mevzuatında da önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir ve bu yöndeki çalışmalar halen devam etmektedir (Tonus, 2007:195).

Türkiye ile AB arasında gerçekleşen Gümrük Birliği'nin, hem ticareti serbestleştirmesi hem de Türkiye imalat sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamı yaratması nedeniyle verimlilik ve üretim, dolayısıyla da ihracat üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. Türkiye'nin 1980 yılından itibaren başladığı dış ticaretin liberalizasyonu sürecinde Gümrük Birliği tamamlayıcı bir adım olmuştur. Nitekim Gümrük Birliği ile Türkiye'nin AB üyelerinden ve EFTA ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine yönelik koruma oranı sıfırlanmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ülkeleriyle yaptığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, bu ticarî liberalizasyonun taşıdığı anlam daha da önem kazanmaktadır (Tonus, 2007:194-195). Türkiye Gümrük Birliği'nin ardından, ihracat teşvikleri de dâhil olmak üzere bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybedince, dış ticaretini özellikle izlediği döviz kuru politikaları aracılığıyla yönlendirmeye çalışmıştır. Genellikle kriz dönemleri ile birlikte düzeltici devalüasyonların ardından izlenen aşırı değerlenmiş TL politikası (Şekil 3) sanayi sektörünün kullandığı ara malları ithalatının ucuzlamasına, böylece hem sektörün ithalata olan bağımlılığının artmasına hem de asimetrik şekilde büyümesine, bir başka ifadeyle yapısal bir bozulma yasamasına neden olmuştur (Şenses ve Taymaz, 2003: 9). Ancak ihracatımızın yarısından fazlasını gerçekleştirdiğimiz AB ülkeleri ile aramızdaki gümrük engelinin kalkmasıyla birlikte ihracatımızda önemli oranda artış göstermiştir.

Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının ardından, Türkiye'nin dış ticareti ve de özellikle ihracatı üzerinde etkili olan diğer faktörler ise 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya Krizleri'dir. Eylül ayı ile birlikte önce Güney Asya ve daha sonra Rusya'da meydana gelen ekonomik kriz Türkiye'yi de etkilemiş ve bilhassa Tekstil ve Otomotiv sanayinde büyük krizlere ve durgunluğa sebep olmuştur (DPT, 2000:23). 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizleri Avrupa ekonomilerinde durgunluk yaratmış ve yurt dışı talebi daraltmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin AB'ye ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan tüketim mallarının AB'deki fiyat ve gelir hareketlerinden olumsuz

etkilenmesi, ihracat gelirlerinin düşük olmasına ve beraberinde dış ticaret açığının yükselmesine sebep olmuştur (Temiz, 2009:120). 1997 yılında toplam ihracatın %20'sinin Almanya ile, %7.9'unun ile Rusya ile, %7.6'sının ABD ile, %5.7'sinin İngiltere ile ve %5.3'ünün İtalya ile gerçekleştirilmektedir. yapıldığı düşünülürse Rusya'nın ihracatımız açısından taşıdığı önem daha iyi anlaşılır (Özcan, 1998:11). Yukarıda yer alan istatistiki veriler doğrultusunda Rusya'nın ihracatımız açısından sahip olduğu önem ve bu ülkede yaşanacak olumlu yada olumsuz ekonomik gelişmelerin ülkemiz açısından ifade ettiği anlam daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda 1998 yılında Rusya'da yaşanan kriz, Rusya'nın ihracatımızda 2. önemli ülke olması nedeniyle, söz konusu yılda Avrupa ekonomilerinde olduğu gibi ülkemizin ihracat gelirlerinin durağan bir seyir izlemesinde rol oynayan en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca yine 1998 yılı başlarında uygulamaya koyulan daraltıcı maliye politikalarının etkisiyle 1998 yılının ikinci yarısından itibaren, yatırımlar ile özel tüketim harcamaları önemli ölçüde gerilemiştir. Uygulanan politikalar nedeniyle yatırım ve tüketim harcamalarının gerilemesi ise, hem üretim hacminin hem de ihracat hacminin ve gelirlerinin durağan bir seyir izlemesine neden olmuştur. Buna ilaveten 1999 yılında yaşanan Ağustos ve Kasım depremleri kötü gidişi körüklemiş ve ihracat gelirlerinde bir gerileme dönemi yaşanmaya başlamıştır (Ay ve diğ., 2004:111). Söz konusu gerilemenin yaşanmasının en önemli gerekçesi olarak, 1999 yılında gerçekleşen depremlerin ülkemizin sanayi bölgesi olan Marmara bölgesinde gerçekleşmiş olması gösterilebilir. 1999 yılında yaşanan depremin etkisiyle bazı sanayi tesisleri zarar görmüş, ihracat, bir önceki yıla oranla çok küçük bir oranda da olsa azalmıştır.

Tablo 30. Gümrük Birliği Sonrası 1996-1999 Alt Dönemi Türkiye – AB Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (Milyon \$)		Türkiye'nin AB ile olan Ticareti (Milyon \$)		AB'nin Türkiye'nin toplam ticaretindeki Payı (%)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1996	23.224	43.626	12.563	24.320	54,0	55,7
1997	26.261	48.558	13.434	26.118	51,1	53,7
1998	26.973	45.921	14.809	25.282	54,9	55,0
1999	26.587	40.671	15.424	22.529	58,0	55,3

Kaynak: TÜİK (Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı) kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, (28.06.2011)

Gümrük Birliği sonrasında gerçekleştirilen toplam ihracatımızın ve toplam ihracat içerisinde AB üyesi ülkelerin payının yer aldığı Tablo 30.'da, ihracatımızın, 1996 yılında 23,2 milyar dolara yükseldiği, ancak ihracat gelirlerinin 1997 yılında 26,2 milyar dolara kadar yükseldikten sonra 1998 yılında Asya ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizler nedeniyle durgun bir seyir izlediği ve 1998 yılında 26,9 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Burada Rusya'nın toplam ihracatımız içinde % 7,9 ile ikinci önemli ülke olmasının etkisi büyüktür. Burada esas incelenmesi gereken kısım, AB üyesi ülkeler ile gerçekleştirilen ihracatın toplam ihracat içindeki oranıdır. 1996 yılında Gümrük Birliği'ne girilmesiyle birlikte AB üyesi ülkelere gerçekleştirilen ihracat karşılığı elde edilen ihracat gelirlerimizin sürekli ve düzenli olarak arttığı, 1996 yılında 12,5 milyar dolar olan AB üyesi ülkelere elde edilen ihracat gelirlerinin 2000 yılında 15,6 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda toplam ihracat içerisinde AB'nin payının, 1996-1999 yılları arasında sürekli olarak %50'nin üzerinde gerçekleştiği, 1999 yılında % 58 ile zirve yaptığı görülmektedir. 1999 yılından sonrada toplam ihracat gelirlerindeki artışa bağlı olarak AB üyesi ülkelere yapılan ihracatta artış göstermiştir ve AB üyesi ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilen ihracat ortalama olarak % 50 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2.4.2.1.3. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye İhracatı

Gümrük Birliği'nden sonraki dönemde ihracattaki 1996-1999 alt dönemine ait gelişmelere bir önceki konuda yer verilmiştir. Burada ise 2000 yılından 2009 yılına

kadar geçen süreçte, Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği anlaşmasını imzalaması sonrasında ihracında yaşanan değişiklikler üzerinde durulacaktır.

Gümrük Birliği sonrasında özellikle de 2000'li yıllardan sonra Türk üreticilerinin gelir düzeyi yüksek, geniş bir piyasaya yönelik üretim yapabilme imkanını elde etmiş olmaları, bu üreticilerin dış rekabet güçlerinin artmasında, ölçek ekonomilerinin sağlayacağı avantajlardan yararlanabilmelerinde ve ülkenin döviz rezervlerinin artış göstermesinde önemli rol oynamakta ayrıca yatırımların teşvik edilmesinde ve sanayileşme hızının artmasında önemli etkileri bulunmaktadır (Kızıltan ve diğ., 2008:84). Bununla birlikte Türk sanayini, yoğun uluslararası rekabet ile karşı karşıya bırakan Gümrük Birliği'nin, aynı zamanda ülkenin yeni dünya düzenine entegre olmasına katkı sağladığını belirtmekte de fayda vardır. Türkiye'de 1980 yılından sonra uygulanan ihracata dayalı dış ticaret politikası, ihracatın ve ithalatın artış göstermesinde önemli rol oynamış, bununla birlikte, bu politikanın bir gereği olarak 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının, ihracat ve ithalatımızın artış göstermesinde büyük etkisi olmuştur. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, Tablo 31.'deki verilerden yararlanarak ülke ihracatının ortalama olarak yarıdan fazlasının, ülke ithalatının ise ortalama olarak yarıya yakın bir kısmının AB'ne üye olan ülkeler ile gerçekleştirilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca AB üyesi ülkeler ile gerçekleştirilen ihracat sonucu elde edilen gelirlerin 2000-2009 yılları arasında sürekli olarak artış gösterdiği ve 2000 yılında 28,5 milyar dolar olan AB üyesi ülkelere yapılan ihracat sonucu elde edilen gelirlerin 2008 yılında yaklaşık 63,3 milyar dolara kadar yükseldikten sonra, 2008 yılının sonlarında patlak veren ve Avrupa ülkelerinin ekonomileri üzerinde etkili olan kriz nedeniyle 2009 yılında 46,9 milyar dolara kadar gerilediği görülmektedir.

Tablo 31. Gümrük Birliği Sonrası 2000-2010 Alt Dönem Türkiye – AB Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (Milyon \$)		Türkiye'nin AB ile olan Ticareti (Milyon \$)		AB'nin Türkiye'nin Toplam Ticaretindeki Payı (%)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2000	27.774	54.502	15.664	28.526	56,3	52,3
2001	31.334	41.399	17.545	19.823	55,9	47,8
2002	36.059	51.553	20.415	25.688	56,6	49,8
2003	47.252	69.339	27.393	35.140	57,9	50,6
2004	63.167	97.539	36.580	48.102	57,9	49,3
2005	73.476	116.774	41.364	52.695	56,2	45,1
2006	85.534	139.576	47.934	59.400	56,0	42,5
2007	107.271	170.062	60.398	68.611	56,3	40,3
2008	132.027	201.963	63.390	74.802	48,0	37,0
2009	102.143	140.928	46.977	56.587	45,9	40,1
2010	113.980	185.541	52.731	72.242	46,2	38,9

Kaynak: TÜİK (Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı) kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, (28.06.2011)

Tablo 31.'de AB üyesi ülkelere yönelik ihracattan elde edilen gelirlerin, toplam ihracat gelirleri içindeki payının 2007 yılına kadar sürekli olarak % 55'in üzerinde gerçekleştiği, buna karşın 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle söz konusu oranın 2008 yılında % 50 seviyesinin altına düşerek % 48 oranında gerçekleştiği ve 2009 yılında da % 45,9 oranında olmuştur. Ancak 2010 yılında bir toparlanma sürecine girdiği ve % 46,2 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda ihracatımızın ortalama olarak %50'ye yakın bir kısmının AB üyesi ülkelere yapılması ve bu ülkelerin küresel boyuttaki ekonomik krizden yoğun bir şekilde etkilenmelerine bağlı olarak dış taleplerinin azalması, ihracat gelirlerimizin 2008 yılından sonra önemli miktarda azalmasında etkili olmuştur (Yıldırım, 2010:54). Kriz nedeniyle, AB üyesi ülkelerin gelirlerindeki, dolayısıyla da ithalat talebindeki azalış, doğal olarak ihracatının yarısından fazlasını AB ülkeleri ile gerçekleştiren Türkiye'nin ihracat hacmini doğrudan etkilemiş ve buna bağlı olarak AB üyesi ülkelere elde edilen ihracat gelirlerinin toplam ihracat gelirleri içindeki payında azalışlar söz konusu olmuştur.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, başlangıçta birtakım zorluklarla karşılaşsa bile, AB ile gerçekleşen Gümrük Birliği sonucu Türk sanayi gerçek anlamda uluslararası rekabet ortamına girmiş, yeniden yapılanmış, 1995'e göre daha güçlü, tecrübeli ve rekabetçi hale gelmiştir (Kızıltan ve diğ., 2008:86). Bu olumlu gelişmelere

bağlı olarak 1995 yılında AB ülkelerinden elde edilen ihracat gelirlerimiz, 12,2 milyar dolar seviyesinden, 2008 yılında 63,3 milyar dolar seviyesine kadar yükseldikten sonra 2009 yılında 46,9 milyar dolara kadar gerilemiş buna karşın, 1995 yılına oranla % 384 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Ayrıca AB ülkelerinden elde edilen ihracat gelirlerimizde 2009 yılında yaşanan azalışın ardından 2010 yılında yeniden bir yükseliş söz konusu olmuş ve AB ülkelerinden elde edilen ihracat gelirlerimiz 2010 yılında 52,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır.

2.4.2.1.4. 2000’li Yıllar ve Krizler: 2000 – 2010 Dönemi

Türkiye’nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin 2000’li yıllardaki analizini yaparken, Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanan Gümrük Birliği’nin ve IMF gözetiminde izlenen Yapısal Uyum Programları’nın etkilerini göz ardı etmemek gerekmektedir (Tonus, 2007:194). 2001 yılındaki büyük ekonomik krizin ardından yapılan güçlü ekonomiye geçiş programı çerçevesinde alınan tedbirler sonucunda, makro ekonomik göstergeler 2002 yılından başlayarak olumluya dönmeye başlamıştır. Sanayi ürünlerinin yüksek oranda artması ve bununla birlikte tüketim ve yatırım harcamalarının oldukça sınırlı kalması sonucu üretim fazlasının ihracata yönelmesine neden olmuş, 2002 yılından başlayarak ülkemiz, ihracat kaynaklı büyüme eğilimine geçmiştir (Ay ve diğ., 2004:112). Bu gelişmeler sonucu, Tablo 32.’de 2000 yılında 27,7 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin, sırasıyla 2001 yılında bir önceki yıla oranla % 12,8 artışla 31,3 milyar dolara ve 2002 yılında da bir önceki yıla oranla % 15,1 artışla 36 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 2002 yılından sonra ihracat kaynaklı büyüme eğiliminin de etkisiyle ihracatta yaşan olumlu gelişmeler 2003 yılında ve 2004 yılında da devam etmiş ve bu olumlu gelişmelere bağlı olarak ihracat gelirleri, 2003 yılında bir önceki yıla oranla % 31 artarak 47,2 milyar dolara, 2004 yılında ise yine bir önceki yıla oranla % 33,7’lik rekor yükselişle 63,1 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2003 yılında TL’nin yüksek oranda değer kazanmasına rağmen ihracatta yüksek oranlı artışlar gerçekleşmesinde rol oynayan başlıca faktörler olarak, 2001 yılında yaşanan krizin ardından terk edilen “sürünen kur” politikasından sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve düşen enflasyona paralel olarak azalan faiz oranları gösterilebilir. Bu faktörlerin yanı sıra uluslararası piyasalarda rekabet etme güçlüğü yurt içi üreticileri daha verimli çalışmaya yöneltirken, sektörlerin kapasite kullanım

oranlarında önemli artışlar gerçekleşmiş, bunun yanında reel ücretlerde meydana gelen azalış, ülke ihracatçıların rekabet gücünü artırmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde uluslararası piyasalarda EURO'nun diğer paralar karşısında değer kazanması ve Türkiye'nin ihracatının önemli bir bölümünün EURO bölgesi ile gerçekleştirilmesi, ülkemizin ihracattan elde ettiği kazançların artmasına yardımcı olan faktörlerden bir diğerini teşkil etmiştir (Günay, 2004:1).

Tablo 32. Yıllara Göre Dış Ticaret 2000-2010 Dönemi (Değer 000\$)

Yıllar	Miktar (Milyar Dolar)							
	İhracat	Değ (%)	İthalat	Değ (%)	İhr/İth (%)	Dış Ticaret Hacim	GSYİH	İhr/GSYİH (%)
2000	27.774	4,5	54.502	34,0	51,0	82.277	265.384	10,5
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	75,7	72.733	196.736	15,9
2002	36.059	15,1	51.553	24,5	69,9	87.612	230.494	15,6
2003	47.252	31,0	69.339	34,5	68,1	116.592	304.901	15,5
2004	63.167	33,7	97.539	40,7	64,8	160.706	390.386	16,2
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	62,9	190.250	481.497	15,3
2006	85.534	16,4	139.576	19,5	61,3	225.110	526.429	16,2
2007	107.271	25,4	170.062	21,8	63,1	277.334	648.753	16,5
2008	132.027	23,1	201.963	18,8	65,4	333.990	742.094	17,8
2009	102.143	-22,6	140.928	-30,2	72,5	243.071	616.703	16,6
2010	113.980	11,5	185.541	31,6	61,4	299.521	735.828	15,5

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, erişim: <http://www.tuik.gov.tr>. (12.01.2010).

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (GSYİH değerleri için, Tablo-I-8)

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676> Erişim: (18.06.2010)

Tablo 32.'de görüleceği üzere ihracat gelirlerindeki artış eğiliminin 2004 yılından sonra da hız kesmeyerek devam ettiği ve sırasıyla 2005 yılında bir önceki yıla oranla % 16,3 artarak 73,4 milyar dolara, 2006 yılında ise 2005 yılına oranla % 16,4 artarak 85,5 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Burada dikkat çekici nokta ihracat gelirlerinin 2005 ve 2006 yıllarında yine artış göstermesine karşın artış oranlarının nerede ise eşit olmasıdır. Bu veriler 2005 ve 2006 yıllarında ihracat gelirlerinin artış göstermesine rağmen, artış oranı bağlamında durağan bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Buna karşın Tablo 32.'de ihracatımızdaki artış eğiliminin 2007 ve 2008 yılında da devam ettiği ve 2007 yılında gerçekleşen ihracatımızın bir önceki yıla oranla % 25,4 artışla 107,2 milyar dolara, 2008 yılında ise, 2007 yılına oranla % 23,1 artarak 132 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Tablo 28., Tablo 29. ve Tablo 32. birlikte değerlendirildiğinde ihracat gelirlerinde, 1980 sonrası dönemde 1983, 1989 ve 1999 yıllarındaki küçük ve 1986 yılındaki % 6,3 oranındaki azalışın haricinde sürekli olarak

artış eğilimin hakim olduğu ancak 2009 yılında ihracat gelirlerinin, bir önceki yıla oranla % 22,6 oranında azaldığı ve 102,1 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2009 yılında ihracat gelirlerinde yaşanan bu büyük oranlı azalışın ortaya çıkmasında Avrupa'da yaşanan krizin önemli etkisi bulunmaktadır. 2007 yılının Ağustos ayında ABD'deki konut piyasasındaki çalkalanma ile başlayan finans krizi, 2008 yılı Eylül ayından itibaren Avrupa ülkelerine yayılıp, küresel ekonomik krize dönüşerek, gelişmiş ve Türkiye geliştirmekte olan ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle geliştirmekte olan ülke ekonomilerinin Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve Avrupa ülkelerine yayılan küresel krizden etkilenme derecesi, geliştirmekte olan ülkelerin küresel ekonomiyle bütünleşme derecesine önemli ölçüde bağlı olmuştur. Bu noktada Türk ekonomisi, sermaye hareketlerinin tamamen serbest olması nedeniyle dünyanın en serbest kambiyo rejimine sahip ülkelerinden birisidir ve dolayısıyla Türk sermaye ve para piyasaları küresel sermaye ve para piyasalarıyla bütünleşmiş durumdadır (Morgil, 2008:3). Bu durum, Türkiye'yi krizden en fazla etkilenen ülkeler arasına sokmuştur. Ayrıca Türkiye ihracatının yarısına yakın kısmını, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya gibi AB'ne üye ülkelere yapmaktadır. Krizin ülkemizin yoğun bir şekilde ihracat yaptığı AB ülkelerini etkilemesi ve bu ülkelerin ülkemize yönelik olan ihracat talebini değiştirmesi Türkiye'yi küresel krize karşı duyarlı hale getirmiştir. Söz konusu ülkelerin gelirlerindeki artışı ve azalışlar Türkiye'nin ihracatının artış veya azalışında doğrudan etkili olmaktadır. Nitekim, Tablo 32.'deki verilerden 2009 yılında ihracattan elde edilen gelirin 2008 yılına oranla %22,6 oranında önemli bir azalış göstererek 2008 yılındaki 132 milyar dolar seviyesinden 102,1 milyar dolar seviyesine gerilediği görülmektedir. İhracat gelirlerindeki bu azalışta özellikle ihracatımızın yarısını gerçekleştirdiğimiz AB üyesi ülkelere yapılan ihracatın azalması etkili olmuştur. 2010 yılında ise küresel ekonomide ve Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik toparlanmalara paralel olarak ihracat gelirlerinin % 11,5 oranında artışla yeniden yükseliş eğilimine girdiği yaklaşık 114 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Daha önce düzenlediğimiz tablolardaki ihracat verilerinden yararlanarak ihracatın gelişimi genel olarak değerlendirildiğinde, 1980 yılında 2,9 milyar dolar seviyesinde olan ihracat düzeyinin 1990 yılında 12,9 milyar dolara, 2000 yılında 27,7 milyar dolara yükseldiği, ihracatta yaşanan bu yükseliş trendinin kriz yılı olan 2001 yılı da dahil

olmak üzere sürekli olarak devam ettiği ve 2008 yılı itibariyle 132 milyar dolar seviyesine yükseldiğini, ancak 2008 yılında Avrupa’da ortaya çıkan kriz nedeniyle ülke ihracatının bundan olumsuz etkilendiğini ve ihracat gelirlerinin 102,1 milyar dolara kadar gerilediğini, 2010 yılında ise yeniden bir toparlanma sürecinin yaşandığını ve ihracat gelirlerinin yaklaşık 114 milyar dolara yükseldiğini söylemek mümkündür. Bu veriler yardımıyla ihracat hacmini yükseltmeye yönelik olarak yapılan düzenlemelerin zaman içinde amacına ulaştığı ve ihracat hacminin yükselmeye başladığı ancak ihracat düzeyinde gerçekleşen artış miktarının yine de istenen düzeye ulaşmadığı ve ithalat verileri incelendiğinde, ithalat ile ihracat arasındaki farkın artarak devam ettiği görülmektedir. 1947’den beri süregelen dış ticaret açığı ve onu takip eden cari işlemler açığının/GSYİH’ya oranı, 2001 krizinden sonra katlanarak büyümekte ve eşik değer kabul edilen oranların çok üstünde gerçekleşmekte, yalnız kriz dönemlerinde dış ticaret hacmindeki daralmadan dolayı küçülmektedir. İthalattaki artış hızının ihracattaki artış hızından yüksek olması, dış ticaret açıklarının katlanarak büyümesine neden olmaktadır. İthalatın bu denli yüksek oranlarda artma nedeni ise üretimin ithal girdilere bağımlılığı ile ilgilidir. İthalatın mal gruplarına göre dağılımında ilk sırayı hammadde, ikinci sırayı yatırım ve son sırayı ise tüketim malları almaktadır. İhracatımızda ise ilk sırayı sanayi ürünlerinin alması, dışarıdan hammadde ithal ederek sanayi ürünleri üreten ve ihracatçısı konumunda olduğumuzu göstermektedir (Saçık ve Alagöz, 2010:115-116).

2.4.3. Türkiye İhracatının Yapısal ve Sektörel Analizi

Dış ticaretin bir diğer önemli parçasını oluşturan ihracatın yapısal ve sektörel analizini, ihracatın mal gruplarına göre dağılımı, ihracatın sektörel dağılımı ve ihracatın ülke gruplarına göre dağılımı olmak üzere alt başlıkları halinde ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkündür.

2.4.3.1. İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Ülkemizde 1980 sonrası dönemde ihracatın gelişim sürecini değerlendirebileceğimiz bir diğer dağılım grubunu da ihracatın mal gruplarına göre dağılımı teşkil etmektedir. Bu gruplandırma çerçevesinde 1980’den sonra gerçekleştirdiğimiz ihraç mallarını, yatırım malları, tüketim malları ve hammadde ile ara malları şeklinde düzenlemek mümkündür. Türkiye Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması (GEGS)’na göre ağırlıklı olarak hammadde/aramal ve tüketim malları ihracatçısı bir ülkedir. Sanayide kullanılmak üzere

işlem görmüş hammaddeler, yarı dayanıklı tüketim malları, sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri, dayanıklı tüketim malları ve binek otomobiller ana ihracat gruplarını oluşturmaktadır (Kalkan ve Başdaş, 2009:5). 1980 sonrası dönemde ihracatın mal gruplarına göre dağılımını Tablo 33.'de yer alan veriler yardımıyla genel olarak değerlendirecek olursak, 1980 yılından 1989 yılına kadar hammadde ve ara malı ihracatının ülkenin gerçekleştirdiği toplam ihracatın yarısından fazlasını teşkil ettiği, bu mal grubunu yine aynı alt dönem itibariyle toplam ihracatın yarıya yakın bir kısmını teşkil eden tüketim mallarının takip ettiği ve daha sonra da toplam ihracat içinde önemsiz bir paya sahip olan yatırım malları ihracatının geldiği görülmektedir. Ancak 1980'lerin başında ortaya çıkan bu tablonun 1980'lerin sonlarına doğru değişim gösterdiği, hammadde ve ara malı ile tüketim malları ihracatından elde edilen gelirlerin toplam ihracat gelirleri içindeki payında sürekli olarak artış ve azalışların gerçekleştiği görülmektedir. Ancak yatırım malları ihracatından elde edilen gelirlerin toplam ihracat içindeki payının çok küçük de olsa, sürekli olarak artış eğiliminde olduğu ve 1980 yılında toplam ihracat gelirlerinin sadece % 1,6'sını teşkil eden yatırım mallarının 2009 yılı itibariyle % 10,8'e kadar yükseldiği ancak 2010 yılında % 10,3 seviyesine gerilediği görülmektedir. Bununla birlikte 1980-1990 yılları arasında ortalama olarak toplam ihracat gelirlerinin % 50'sinden fazlasını teşkil eden hammadde ve ara malı ihracatının, 1990 yılından sonra azalış eğilimine girdiği, buna karşın tüketim malları ihracatından elde edilen gelirlerin yıllar itibariyle artarak 1996 yılında % 53 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. Ancak hammadde ve ara malı ile tüketim malları ihracatında son 15 yıl içinde bazı değişikliklerin olduğu, tüketim mallarının 1996'da toplam ihracatta % 53 olan payının 2009 yılında yaklaşık olarak % 39,8'e, 2010 yılında ise % 39,7'e kadar düştüğü gözlenmektedir. Buna karşın toplam ihracat içindeki payı, 1996'da % 42 olan hammadde ve ara mallarının paylarının ise 2009 yılı itibariyle % 48,6'ya, 2010 yılında ise % 49,5'e kadar yükseldiği görülmektedir (Adalet, 2010:2-3).

Tablo 33. İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı**(Milyon\$)**

YILLAR	Yatırım Mah	Toplam İçindeki % Payı	Hammadde ve Ara Mah	Toplam İçindeki % Payı	Tüketim Mah	Toplam İçindeki % Payı	Toplam
1980	49	1,6	1.527	52,4	1.333	45,8	2.910
1981	141	2,9	2.481	52,7	2.080	44,2	4.702
1982	159	2,7	3.310	57,6	2.275	39,5	5.745
1983	150	2,6	3.168	55,3	2.408	42,0	5.727
1984	149	2,0	3.638	51,0	3.345	46,8	7.133
1985	201	2,5	4.481	56,3	3.274	41,1	7.958
1986	148	1,9	3.848	51,6	3.459	46,3	7.456
1987	204	2,0	5.191	50,9	4.793	47,0	10.190
1988	190	1,6	6.391	54,8	5.078	43,5	11.662
1989	228	1,9	5.956	51,2	5.435	46,7	11.624
1990	305	2,3	5.992	46,2	6.661	51,4	12.959
1991	348	2,5	6.259	46,0	6.984	51,3	13.593
1992	491	3,3	6.259	42,5	7.959	56,1	14.714
1993	551	3,5	6.525	42,5	8.263	53,8	15.345
1994	736	4,0	8.183	45,1	9.181	50,7	18.105
1995	848	3,9	8.399	38,8	11.848	54,7	21.637
1996	1.119	4,8	9.767	42,0	12.317	53,0	23.224
1997	1.275	4,8	11.100	42,2	13.860	52,7	26.261
1998	1.342	4,9	11.251	41,7	14.365	53,2	26.973
1999	1.820	6,8	10.862	40,8	13.849	52,0	26.587
2000	2.175	7,8	11.565	41,9	13.986	50,3	27.774
2001	2.658	8,4	13.368	42,6	15.261	48,7	31.334
2002	2.790	7,7	14.657	40,6	18.464	51,2	36.059
2003	4.344	9,1	18.494	39,1	24.125	51,0	47.252
2004	6.530	10,3	25.945	41,0	30.501	48,2	63.167
2005	7.997	10,8	30.289	41,2	34.835	47,4	73.476
2006	9.423	11,0	37.788	44,1	37.790	44,1	85.534
2007	13.754	12,8	49.402	46,0	43.695	40,7	107.271
2008	16.725	12,6	67.733	51,3	47.076	35,6	132.027
2009*	11.116	10,8	49.734	48,6	40.733	39,8	102.142
2010*	11.774	10,3	56.440	49,5	45.354	39,7	113.980

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/SonSecim.do> (Erişim:15.06.2011)(*), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 (28.06.2011)

İhracatın mal gruplarına göre dağılımına yönelik olarak Tablo 33.'deki veriler sayesinde yapılan bu genel değerlendirme çerçevesinde, ülkenin toplam ihracat gelirleri içinde aldıkları paylar itibariyle en önemli mal gruplarından birini hammadde ve ara malları ihracatının oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hammadde ve ara malı ihracatı genel olarak azalan bir eğilime sahip olmuş ve 1990 yılından itibaren toplam ihracat gelirlerimizin yarısından daha az bir kısmını teşkil etmiştir. Buna karşın ülke ihracatı açısından önem taşıyan bir diğer mal grubunu tüketim malları oluşturmuş ve tüketim malları ihracatından elde edilen gelirler, 1980 yılında toplam ihracat gelirlerinin

yarısından daha az bir kısmını teşkil etmesine karşın, yıllar itibariyle artış göstermiş ve 1990 yılından sonra toplam ihraç gelirlerinin % 50'den fazlasını oluşturmuştur. 1990'lı yıllar boyunca bu seviyesini koruyan tüketim malları ihraç gelirlerinin 2000 yılından sonra gerileme eğilimine girdiği ve söz konusu gerileme eğiliminin 2003 yılından sonra da güçlenerek devam ettiği görülmektedir. Söz konusu gerileme eğiliminin ortaya çıkmasında, enerji ve emtia fiyatlarındaki artışa bağlı olarak ara malı fiyatlarının yükselmesinin ve ihracat içerisinde önemli bir paya sahip olan tekstil-giyim-deri gibi geleneksel emek yoğun sektörlerde, gelişmekte olan ülkeler arasında yaşanan yoğun fiyat rekabetinin etkisi olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler arasında yaşanan bu rekabete bağlı olarak, Türkiye ekonomisinin üretim ve ihracatında önemli yer tutan tüketim mallarının dünya fiyatlarının hızla gerilemesi ise tüketim mallarının ihracından elde edilen gelirlerin azalmasında önemli rol oynamıştır (Saygılı vd, 2010:9-10). Bu gelişmelerin sonucunda tüketim mallarının ihracından 2009 yılı itibariyle 40,7 milyar dolar gelir elde edildiği, elde edilen bu gelirin, 49,7 milyar dolar olarak gerçekleşen hammadde ve ara malı ihracı sonucu elde edilen ihraç gelirlerinin gerisinde kaldığı Tablo 33.'deki verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca 1980 yılında 49 milyon dolar olarak gerçekleşen ve toplam ihracat gelirlerinin çok küçük bir kısmını oluşturan yatırım mallarının ihracından elde edilen gelirlerin de 1988 yılına kadar dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak 1988 yılından sonraki 20 yıllık dönemde sürekli arttığı 2008 yılında 16,7 milyar dolara kadar yükseldiği ancak 2008 yılında yaşanan ve Avrupa ülkelerini önemli ölçüde etkileyen krize nedeniyle yatırım malı ihracı gerçekleştirilen ülkelerin taleplerindeki azalmalara bağlı olarak 2009 yılında 11,1 milyar dolara kadar geriledikten sonra 2010 yılında biraz toparlandığı ve 11,7 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

2.4.3.2. İhracatın Sektörel Dağılımı

1980 sonrası dönemde önem kazanan küreselleşme, ekonomik hayatın bütün boyutlarını etkilemekle birlikte en yoğun olarak sanayi sektöründe görülmüş; bunun sonucunda da devletler genel ekonomi ve sanayileşme stratejilerinde değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır (Türkkan, 1998:115). Dünyadaki bu değişime kayıtsız kalamayan ve 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı sanayileşme stratejini benimseyen Türkiye'de, ihracatın geliştirilmesine ve ihracat gelirlerinin artırılmasına yönelik uygulanan teşvik

politikaları ile dünya pazarlarında rekabet gücümüzün en yüksek olduğu sektörlerin desteklenmesi ve atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucu, hem toplam ihracat hacmi hem de ihracatın yapısal değişimi bağlamında önemli ve olumlu değişiklikler gerçekleşmiştir. 1980 öncesi dönemde eksik kapasite kullanımıyla karşı karşıya olan sanayi kesimi, dışa açılma ile birlikte iç talebin de artmasıyla tam kapasite sınırı sayılabilecek olan % 80-85'lere ulaşmıştır (Toprak ve diğ., 2001:369). İhraç ürünlerinin sektörel dağılımındaki gelişme ve değişimler, ekonomimizdeki yapısal değişimin anlaşılması açısından anlamlı olması ve ihracatın yapısındaki değişimin, ihracat sektörünü güçlendirip-güçlendirmediğini incelememize yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, aşağıda verilen Tablo 34.'de tarım, madencilik ve sanayi sektörünün toplam ihracat içinde aldığı pay, hem oransal olarak hem de mutlak değer cinsinden gösterilmiştir (Demirbaş, 2003:241-242).

Tablo 34. Türkiye'nin İhracatının Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı**(Milyon Dolar)**

Yıllar	Tarım ve Ormancılık	Toplam İçindeki Payı (%)	Madencilik ve Taş ocak	Toplam İçindeki Payı (%)	Sanayi	Toplam İçindeki Payı (%)	İhracat Toplamı
1980	1.629	55,9	191	6,5	1.064	36,5	2.910
1981	2.172	46,1	193	4,1	2.297	48,8	4.702
1982	2.082	36,2	174	3,0	3.448	60,0	5.745
1983	1.837	32,0	188	3,2	3.666	64,0	5.727
1984	1.694	23,7	239	3,3	5.150	72,1	7.133
1985	1.652	20,7	241	3,0	6.049	76,0	7.958
1986	1.784	23,9	242	3,2	5.392	72,3	7.456
1987	1.788	17,5	271	2,6	8.085	79,3	10.190
1988	2.288	19,6	359	3,0	8.970	76,9	11.662
1989	1.833	15,7	411	3,5	9.287	79,8	11.624
1990	2.024	15,6	326	2,5	10.503	81,0	12.959
1991	2.369	17,4	284	2,0	10.829	79,6	13.593
1992	1.922	13,0	267	1,8	12.428	84,4	14.714
1993	2.071	13,4	233	1,5	12.945	84,3	15.345
1994	2.032	11,2	262	1,4	15.674	86,5	18.105
1995	1.839	8,4	391	1,8	19.260	89,0	21.637
1996	2.152	9,2	368	1,5	20.525	88,3	23.224
1997	2.353	8,9	404	1,5	23.312	88,7	26.261
1998	2.357	8,7	363	1,3	24.064	89,2	26.973
1999	2.057	7,7	384	1,4	23.957	90,1	26.587
2000	1.659	5,9	400	1,4	25.517	91,8	27.774
2001	1.976	6,3	348	1,1	28.826	91,9	31.334
2002	1.754	4,8	387	1,0	33.701	93,4	36.059
2003	2.120	4,4	469	0,9	44.378	93,9	47.252
2004	2.541	4,0	649	1,0	59.579	94,3	63.167
2005	3.328	4,5	810	1,1	68.813	93,6	73.476
2006	3.480	4,0	1.146	1,3	80.246	93,8	85.534
2007	3.725	3,4	1.660	1,5	101.081	94,2	107.271
2008	3.936	2,9	2.155	1,6	125.187	94,8	132.027
2009	4.347	4,2	1.682	1,6	95.449	93,4	102.142
2010	4.934	4,3	2.687	2,3	105.466	92,6	113.883

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/> (Erişim: 22.11.2010)**Diğer Sektörler:** Balıkçılık, Elektrik-Gaz-Su, Toptan ve Perakende Ticaret, Gayrimenkul-Kiralama-İş Faaliyetleri, Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler.

Türkiye ekonomisinde, 1980 yılına gelinceye kadar gerek ihracat gerekse ithalatın yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme olmamıştır. 1980 yılına kadar Türkiye'nin ihracatında tarım ürünleri büyük ağırlıkta yer aldığı, 1980 yılında toplam ihracat içinde tarımın payı, %55,9 sanayinin payı, %36,5 ve madenciliğin ise %6,5 olarak gerçekleştiği Tablo 34.'de görülmektedir. Tarımsal ürünlerin toplam ihracat gelirleri içindeki payının, 1980 yılındaki % 55,9 seviyesinden hızla gerileyerek 1989 yılında, % 15,7 oranında gerçekleştiği, buna karşılık 1980 yılında % 36,5 oranında gerçekleşen toplam ihracat içindeki sanayi ürünleri ihracatının payının ise hızlı bir yükselişle 1989

yılı itibariyle % 79,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tarımsal ürünlerin ihracat içindeki payının 1980 yılından sonra hızla gerilemesinde ve sanayi mallarının özellikle de imalat sanayinin aynı şekilde hızla artış göstermesinde, 1980 yılından sonra izlenen sanayi ürünleri ihracatını teşvike yönelik politikalar, döviz kurlarındaki ayarlamalar ve iç talebi kısıarak sanayi üretimini dış piyasalara yönlendirmeye yönelik önlemler etkili olmuştur (Sezgin, 2009:183). Bunun yanında çalışma hayatında sağlanan barış ve istikrar ile sanayi sektörünün eksik kapasite düzeyindeki azalış ve dış ticarete liberalizasyon uygulamaları ile dış dünya ile rekabet edemeyen hantal yapıdaki sanayinin yerini, ihracatı, ayakta kalmanın en önemli unsuru kabul eden sanayi düşüncesinin alması, 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracat miktarının artması ve ihracatın yapısal değişimi üzerinde etkili olan diğer önemli faktörleri teşkil etmiştir. Bu faktörler, ülkemizin ihracat yapısını, sanayi malları lehine değiştirmiştir. Ancak ihracat artışı, ihracata yönelik üretim yapan yeni sanayi tesislerinin kurulması açısından beklenen başarıyı sağlamamıştır (Demirbaş, 2003:247-243). İhracattaki üretim artışı, 1989 yılına kadar atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi sonucu gerçekleştiği söylenebilir.

1990'lara gelindiğinde Türk sanayinin 1980'lere göre daha yüksek bir rekabet gücüne ulaştığı, piyasa sinyallerine daha duyarlı, devletin destekleyici ve yönlendirici müdahalelerine daha az bağımlı, yeni açılımlara ve değişimlere uyum sağlamada daha esnek hale geldiği gözlenmektedir (Türkkan, 1998:114-115). Bu çerçevede dışa açık büyüme ve ihracatın bileşimi içinde sanayi mallarının payının arttırılmasına yönelik çalışmaların 1990 yılından sonraki dönemde de devam ettiği ve sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payının, 1990 yılındaki % 81,0 seviyesinden 1994 yılında % 86,5 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. Buna karşın tarımsal malların ihracatında ise 1991 yılında ufak çaplı bir artış gerçekleştikten sonra, 1992 yılından itibaren söz konusu oranın yeniden azalış eğilimine girdiği ve 1994 yılında tarımsal mal ihracatının toplam ihracatı içindeki payının % 11,2'ye kadar gerilediği görülmektedir. 1980'den 1994 yılına kadar geçen dönem için yapılan değerlendirmeden çıkan sonuç, Gümrük Birliği öncesinde de tarım sektörünün ihracatımız içindeki payının azalan bir trend izlediği şeklindedir (Bilgili, 2007:245). Tarım sektöründeki bu gerilemeye karşın sanayi sektörünün toplam ihracat içinde payı yükselmeye devam etmektedir. Ayrıca maden ürünlerinin toplam ihracat içindeki payının 1980 yılında

başlayan azalış eğiliminin 1990 yılının ortalarına kadar devam ettiği ve 1980 yılında % 6,5 olan oranın 1994 yılı itibariyle % 1,4'e kadar düştüğü görülmektedir.

1996 yılını baz alınarak Türkiye'nin sektörel dağılımı analiz edildiğinde ise tarım sektöründe Gümrük Birliği öncesine kadar devam eden azalış eğiliminin Gümrük Birliği sonrasında da 2001 yılına kadar devam ettiği, ancak önceki yıllardaki gibi keskin düşüşlerin yaşanmadığı ve 1996 yılında % 9,2 oranında gerçekleşen tarımsal ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payının 2001 yılı itibariyle % 6,3'e gerilediği, sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payının ise artış eğilimine devam ettiği ve 1996 yılındaki % 88,3 seviyesinden 2001 yılında % 91,9 seviyesine kadar yükseldiği Tablo 34.'de görülmektedir. 2001 yılından sonraki dönemde tarım, sanayi ve madencilik sektörlerinden elde edilen ihracat gelirlerinin toplam ihracat gelirleri içindeki payını değerlendirmek mümkündür. 2001 yılı itibariyle toplam ihracat gelirlerinin % 91,9'unu oluşturan sanayi ihracat gelirlerinin bu payını artırarak devam ettirdiği, 2001 yılından sonra 2010 yılı hariç sürekli olarak % 93 seviyesinin üzerinde gerçekleştiği ve hatta 2008 yıl itibariyle % 94,8 oranına ulaşarak zirve yaptığı görülmektedir. Buna karşın, 2001 yılında % 6,3 oranında gerçekleşen tarım ürünlerinden elde edilen gelirin toplam içindeki payının sonraki yıllarda gerileme gösterdiği, 2008 yılında sanayi mallarından elde edilen gelirin % 94,8'e kadar yükselmesine bağlı olarak % 2,9'a kadar gerilediği gözlenmektedir. Ancak bu oran ortalama olarak % 4 seviyesinde gerçekleştiği, madencilik ürünlerinin ihracatından elde edilen gelirin toplam ihracat gelirleri içindeki payının ise 2001-2010 yılları arasında % 1-1,5 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 34.'de, sanayi ürünlerinin ihracatından elde edilen gelirlerin 2010 yılında 2009 yılına oranla bir miktar azalarak toplam ihracat gelirlerinin % 92,6'sını teşkil ettiği görülmektedir. Tarım ürünlerinden elde edilen ihracat gelirlerinin 2009 yılındaki değerlerle hemen hemen aynı düzeyde gerçekleştiği ve toplam ihracat gelirin % 4,3'ünü teşkil ettiği, son olarak 2010 yılında madencilik faaliyetlerinden elde edilen ihracat gelirlerinin ise 2009 yılındaki değerlerle karşılaştırıldığında yükselerek toplam ihracat gelirlerinin % 2,3'ünü teşkil ettiği görülmektedir. Türkiye'nin ihracatında sanayi ürünlerinin payı sürekli artmakla birlikte, Türkiye'nin sanayi mamulleri ihracat eden ülke konumuna geldiğinin söylenemez. Çünkü Türkiye'nin ihracat ettiği sanayi ürünleri ileri teknolojiye dayanan sanayi ürünlerinden ziyade, basit bir teknolojiye ve tarıma dayanan sanayi ürünleridir. Ocak-Ekim 2007 döneminde ihracatta en büyük kalem 12.6 milyar

dolarla kara taşıtları ve aksesuarları olmuştur (Sezgin, 2009:183). 2008 toplam ihracatın sektörel bileşimi dikkate alındığında, tekstil-giyim-deri ve tarım gibi geleneksel emek yoğun sektörlerde rekabet gücü kayıpları yaşandığı, bu sektörlerin ihracattaki öncü rolünü ise ölçek ekonomilerinin ve sermaye yoğunluğunun görece daha baskın olduğu ulaşım araçları, makine-teçhizat, ana metal gibi sektörlerin almıştır. Çin, Hindistan gibi Asya ülkelerinin emek yoğun sektörlerde dünyanın önemli üretim merkezleri konumuna gelmeleri emek yoğun sektörlerin Türkiye ihracatındaki ağırlığının azalmasına önemli katkı sağlarken, gelişmiş ülke firmalarıyla dikey uzmanlaşmanın güçlenmesi yeni öncü sektörlerin ortaya çıkmasındaki temel itici güç olmuştur (Saygılı vd, 2010:7). Genel olarak 2001 yılından sonra gerek sanayi sektöründe, gerek tarım sektöründe ve gerekse madencilik sektöründe çok önemli dalgalanmaların yaşanmadığı, sanayi sektörünün payını % 93'ler seviyesinde, tarım sektörünün payının % 4 seviyesinde ve madencilik sektörünün ise % 1 seviyesinde gerçekleştiği ve bu dengenin 2009 yılı sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Ancak 2010 yılında sanayi ürünlerine ait ihracat gelirlerinde çok küçük oranlı bir azalış ve maden sektörüne ait ihracat gelirlerinde ise yine çok küçük oranlı bir artış gerçekleşmiş bulunmaktadır. Sektör gelirlerinin toplam ihracat gelirleri içindeki payı, 2001-2010 döneminde oransal olarak çok da değişmemiş, buna karşın, ihracat gelirleri ve dolayısıyla her 3 sektörden elde edilen gelirler, daha önce üzerinde durulan içsel ve dışsal nedenlere bağlı olarak ihracat edilen ürünlerin fiyatlarındaki azalışlar etkili olmuş, buna bağlı olarak ihracat gelirleri 2008 yılının son aylarından başlamak üzere azalış trendine girmiş ve 2009 yılsonu itibariyle önemli ölçüde azalış göstermiştir. Bununla birlikte 2009 yılında Türkiye'nin ihracat gelirlerindeki azalmada, fiyatlardaki düşüş kadar ihracat miktarının da gerilemesinin bir sonucudur. Ekim-Kasım 2008 arasında ihracatta gözlenen en önemli düşüşler binek otomobil, diğer taşıtlar, kimyasallar ve makinelerde meydana gelmiştir (Ergün ve Gökdemir, 2010:2118). Ancak ihracat gelirlerinde 2008 yılında başlayıp 2009 yılında devam eden azalış trendinin, 2010 yılında tersine dönmüş ve 2010 yılında ihracat gelirlerinde artışlar gerçekleşmiştir.

Ülke ihracatında en % 93'ün üzerinde paya sahip olan sanayi malları ihracatımızda ağırlığı en fazla olan alt sektörler, tekstil ve konfeksiyon sektörü iken zaman içerisinde tekstil sektörünün ihracat içindeki payı azalış göstermiş ve son yıllarda taşıt araçları ile taşıt araçları yan sanayi sektörü, hızlı bir gelişmeyle ihracatımız içindeki payını

arttırarak lokomotif sektörlerimizden biri haline gelmiştir. Gümrük Birliği'nden önceki yıl olan 1995 ile 2003 yılları arasını kapsayan bir döneme yönelik olarak yapılan incelemede, sanayi ürünleri ihracatında, ortalama %45,7 ile düşük teknolojili ve emek yoğun üretime dayanan tekstil ve konfeksiyon sektörünün en önemli paya sahip olduğu belirlenmektedir (Seki, 2005:10-11). 1980'li yılların başında Türkiye'nin sahip olduğu ucuz hammadde, işgücü ve önemli pazarlara yakınlığı, tekstil ve konfeksiyon sektörünü ekonominin lokomotif sektörü haline getirmiştir. Türkiye'de 1980'li yıllara kadar önemli ölçüde iç talebi karşılamaya yönelik üretimin yapıldığı tekstil sektöründe ihracata yönelik büyümenin benimsendiği 1980'li yıllardan itibaren sektör Türkiye'nin stratejik öneme sahip sektörlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2008 yılında yapılan incelemede Türkiye ekonomisinde GSMH'nın % 10.2'si ve imalat sanayi üretim değerinin ise % 16.3'ü hazır giyim ve tekstil sektörü tarafından yaratılmaktadır. 2008 yılında tekstil sektörü yaklaşık 6.8 milyar dolarlık dışsatım ile Türkiye ihracatının % 5.33'ünü, hazır giyim sektörü ise 15.7 milyar dolarlık dışsatım ile Türkiye ihracatının % 12.31'ini oluşturmuştur (Hatırlı ve Önder, 2010:42-43). Bu denli büyük ihracat rakamlarının söz konusu olduğu tekstil sektöründeki gelişmeler, ihracat gelirlerinin doğrudan etkilemekte ve ihracat bakımından ülke ekonomilerine önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde izlenen dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejileri, ihracatın hızla artmasına, ihraç edilen ürünlerin niteliğinin değişmesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır. Son yıllara kadar tekstil ve giyim eşyası gibi emek yoğun ürünlere dayalı ihracat yapısı, giderek otomotiv gibi teknoloji yoğun dolayısıyla nitelikli emek yoğun ürün ihracatına dönüşmüştür (Genç ve diğ., 2010:30). İmalat sanayi içinde istihdam, üretim ve ihracatta birinci sırada yer alan tekstil sektörünün üretim ve ihracat içindeki payı azalsa da göreceli olarak önemini sürdürmektedir. Türkiye ekonomisi içinde tek sektörün bu ölçüde büyük paya sahip olması, bu sektördeki gelişmelerin tüm ekonomiyi güçlü şekilde etkilemesine neden olmaktadır. İç ve dış gelişmelere oldukça duyarlı olan tekstil sektörü, kendisi ile birlikte Türk ihracatını ve diğer sektörleri önemli derecede etkilemektedir. Kriz ortamlarında Türkiye'nin yumuşak karnını oluşturan tekstil sektörü, kalkınma ve büyüme yıllarında ise en büyük umut olmaktadır. Bu nedenle, bu sektörde rekabet gücünün sürdürülebilirliği büyük önem taşımaktadır (Çetin ve Ecevit, 2008:118).

Lall (2000:1)'deki çalışmasında, AB ile yapılan serbest ticaret anlaşması sonrasında Türkiye'nin özellikle imalat sanayi ihracatının yapısındaki genişlemeye ve çeşitlenmeye dikkat çekmektedir. Ancak nispeten yüksek ücretleri ve düşük teknolojiye dayalı ürünleri yanında AB'nin de yakında diğer üçüncü ülkelere karşı ticaret engellerini kısmen ya da tamamen kaldırması sonucu, Türkiye, AB içindeki rekabetçi gücünü kaybedecektir. Düşük teknolojiye dayalı ürünlerde (tekstil, giyim, ayakkabı, diğer deri ürünleri, oyuncak, basit metal ve plastik ürünler, mobilya ve cam eşya) rekabet daha çok fiyattan kaynaklanmaktadır. 1996 yılı itibariyle Türkiye'nin imalat sanayi ihracatının %64'ü düşük teknoloji, %18'i kaynağa dayalı, % 12.8'i orta teknoloji ve %5.7'si yüksek teknolojiye dayalı ürünlerden oluşmaktadır (Bilgili, 2007:242). Teknolojik gelişme ve Ar-Ge çalışmalarına gerekli ölçüde kaynak ayıramayan Türkiye için bu dağılım, ilk aşamada Türk sanayi ürünlerinin AB ürünleri karşısında düşük rekabet düzeyini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türk firmaları için, ileri teknoloji kullanan AB firmaları ile rekabet etmek, teknoloji geliştirmeleri ve Ar-Ge faaliyetlerini artırmaları yönünde harekete geçirici bir etki yaratmaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak rekabet hukuku ve standardizasyon alanlarında yürütülen uyum çalışmalarında kaydedilen ilerlemeler de sanayiciler üzerinde, ürün kalitesini yükseltmeleri açısından baskı unsuru oluşturmaktadır (Seki, 2005:10-11). Bu nedenle Türkiye'nin rekabet gücünü artıracak çok ciddi stratejik planlara ve politikalara acil ihtiyacı bulunmaktadır. Bu stratejik hedefler doğrultusunda araştırma ve geliştirmeye ayrılacak payların artırılması, kalifiye işgücünün yetişmesi, bürokrasinin azaltılması, sanayi-üniversite işbirliğinin ve katma değeri yüksek ürünlerin ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir (Bilgili, 2007:249).

İhracatın sektörel dağılımına yönelik olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Cumhuriyetin ilk yıllarında tamamen tarım ürünleri ihraç eden bir ülke konumunda olan Türkiye, bugün ihracatının ortalama olarak % 93'ü sanayi ürünlerinden oluşan bir ülke durumuna gelmiştir. İhracattaki bu yapısal değişiklik yanında, çeşitlenen ihraç ürünlerinin yıllık toplam değerinde ve ihracat yapılan ülke sayısında da büyük gelişmeler sağlanmıştır. Böyle bir sonucun oraya çıkmasında 1980'lerin başında benimsenen dışa açık kalkınma modeli ile bağlantılı olarak Türkiye'nin dünya ile olan ticaret hacmi artış göstermesi önemli rol oynamıştır. Ayrıca ticaretin liberalleştirilmesi ile Türk ekonomisi, dünya talebindeki değişmelere ve artışlara duyarlı hale gelmiştir.

Bazı sektörlerin ihracat payındaki düşme, bir yandan Türk ekonomisinin dünya talebine uygun değişme gösterdiği (yapısal etki), diğer yandan da dış rekabete karşı rekabet gücünün (performans etkisi) azalmasıyla bağlantılıdır (Bilgili, 2007:248). Bu bağlamda uluslar arası piyasalarda ihracat açısından rekabet gücünün, dolayısıyla da ihracatın artırılması ve ihracat artışının sürdürülebilmesi büyük önem taşımaktadır. Chenery’de (1980:281)’deki çalışmasında ekonomik büyümenin ve ihracat artışının devamlılığı için üretimin dönüşüm yapısının, hem yurtiçi talep gelişimi ile hem de uluslar arası ticaretteki fırsatlar ile uyumlu olması ve bu dönüşümün sürecinde, hammadde ihracına dayalı dış ticaret yapısından, imal edilmiş ürünlerin ihracına yönelik dış ticaret yapısına doğru kayan bir sürecin izlenmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Sektörel bağımlılığı azaltmak içinde, çeşitli ürünlerin üretilmesine ağırlık verilmeli, bunun yanında imalat sanayinin önemli bir kısmını teşkil eden, düşük teknolojinin kullanıldığı tekstil sektörü yanında, orta ve yüksek teknolojinin yoğun bir şekilde kullanıldığı ve dünya ticaretindeki payı artmakta olan sanayi sektörlerine yönelik yatırımların yapılmasına özen gösterilmelidir. Uygulamada özellikle son yıllarda bu yönde bir eğilimin ağırlık kazandığı ve sanayi ürünleri ihracatında emek yoğun tekstil ve konfeksiyon alt sektörünün yerini yavaş yavaş orta ve yüksek teknolojiye sahip sanayi ürünlerini aldığı gözlenmektedir.

2.4.3.3. İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

1980 sonrası dönemde başlayan ekonomide dışa açılma çabaları ve ihracata yönelik sanayileşme faaliyetleri, ihracatın gelişmesinde önemli rol oynamış ve dış ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede 1980 yılından sonra ihracattaki gelişmeleri ülke grupları şeklinde ayrıntılı bir şekilde incelemekte yarar vardır.

1980 sonrasında benimsenen dış ticaret politikasına paralel bir şekilde, Türkiye’nin ihracat gelirlerini artırmak amacıyla, dış ticaret serbestleştirilmeye çalışılmış ve yabancı sermayenin ulusal piyasada yatırım yapmasına yönelik çeşitli teşvik mekanizmaları oluşturulmuştur. Yapılan bu düzenlemeler sonucunda 1980-1989 döneminde ihracat artmıştır. Bu artışta dış konjonktürün büyük payı vardır. Petrol fiyatlarındaki yükseliş, Orta Doğu ülkelerinin satın alma gücünü yükseltmiş ve İran-İrak savaşı Türkiye’nin ihraç mallarına olan talebi arttırmıştır. Bunun yanında yukarıda değinildiği üzere ihracatın artmasında en önemli etkenlerden biride uygulanan mali teşvikler olmuştur.

1980'li yıllarda ihracattaki gelişmeler yeni kapasite yaratılmasından çok mevcut kapasitenin daha ileri derecede kullanılması ile başka bir deyişle sanayi sektöründe atıl kapasitelerin harekete geçirilmesiyle sağlanmıştır. 1988'den sonra ihracat artışının durakladığı görülmektedir (Sezgin, 2009:180). Şahin (2000:323)'e göre bunun temel nedeni olumlu ekonomik etkenlerin ortadan kalkması ve kapasite kullanımında sınıra ulaşılmasıdır. Söz konusu durumu Tablo 35.'deki veriler yardımıyla ayrıntılı bir şekilde açıklamak mümkündür. İncelenen dönem itibariyle 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin çok hızlı bir şekilde artış gösterdiği 1989 yılı itibariyle 11.6 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 1980-1989 alt döneminde ihracatımızda AB ülkelerinin ağırlı dikkat çekmektedir. AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracatın payının dönem boyunca 1981, 1982 ve 1983 yılları hariç, toplam ihracat hacmimizin yarısına yakın bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. AB ülkelerine yapılan ihracattan elde edilen gelirin toplam ihracat gelirleri içindeki payı, 1980 yılında % 57,3 iken, 1982 yılında % 36,3 ile en düşük seviyesine gerilemiş, 1988 yılı hariç sürekli artan bir seyir izlemiş ve 1989 yılında yeniden yükselişe geçerek % 50,6 oranında gerçekleştiği görülmektedir. AB ülkeleri arasında Türkiye ihracatında en önemli paya sahip olan ülke Almanya'dır. 1980 yılında toplam ihracatın yaklaşık %20'si Almanya'ya yapılıyordu, Bu gelişim, Türkiye'nin ihraç pazarında Almanya'nın önemli bir paya sahip olması anlamına gelmektedir (Karluk1997:514-516).

Tablo 35 İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

(Milyon Dolar)

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
A-AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELE (27 ÜLKE)	1.668	1.807	2.088	2.326	3.070	3.509	3.559	5.269	5.618	5.887	7.485	7.783	8.476	8.272	9.389	12.206
Toplam İçindeki Payı (%)	57,3	38,4	36,3	40,6	43,0	44,0	47,7	51,7	48,1	50,6	57,7	57,2	57,6	53,9	51,8	56,4
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam İçindeki Payı (%)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
C-DİĞER ÜLKELER	1.242	2.894	3.656	3.401	4.062	4.448	3.896	4.920	6.043	5.736	5.473	5.800	6.236	7.071	8.716	9.429
1-Diğer Avrupa (A.B Hariç)	354	499	497	401	590	425	423	659	774	1.132	1.183	1.133	1.033	1.035	1.447	2.106
2-Afrika	108	582	552	428	441	338	497	481	787	769	748	809	781	708	843	1071
Kuzey Afrika	103	561	531	415	427	327	476	439	692	664	646	692	635	600	726	906
Diğer Afrika	5	21	21	13	14	11	21	42	95	105	102	117	146	108	117	165
3-Amerika	140	198	278	253	399	544	605	797	860	1.078	1.076	1.038	986	1.126	1.732	1.752
Kuzey Amerika	134	275	260	241	386	526	587	771	819	1.035	1.031	967	919	1.035	1.599	1.609
Orta Amerika ve Karayipler	2	7	2	1	3	3	6	8	8	19	20	28	39	18	52	58
Güney Amerika	4	16	16	11	10	15	12	24	33	24	25	43	28	73	81	85
4-Asya	635	1.509	2.323	2.311	2.623	3.132	2.359	2.958	3.591	2.701	2.409	2.771	3.315	4.021	4.251	4.005
Yakın ve Orta Doğu	550	1.381	2.162	2.189	2.485	2.985	2.044	2.502	2.597	1.982	1.629	1.850	2.084	2.091	2.307	2.363
Diğer Asya	85	128	161	122	138	147	315	456	994	719	780	921	1.231	1.930	1.944	1.642
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	2	3	2	3	6	5	9	15	27	48	28	29	32	27	42	53
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	27	26	87	151	396	439
Toplam İçindeki Payı (%)	42,6	61,5	63,6	59,3	56,9	55,8	52,2	48,2	51,8	49,3	42,2	42,7	42,3	46,0	48,1	43,5
GENEL İHRACAT TOPLAMI	2.910	4.702	5.745	5.727	7.133	7.958	7.456	10.190	11.662	11.624	12.959	13.593	14.714	15.345	18.105	21.637
Seçilmiş ülke grupları																
OECD Ülkeleri	1.985	2.401	2.722	2.907	3.864	4.217	4.432	6.588	6.983	7.416	9.214	9.607	10.059	9.752	11.544	14.332
Avrupa Serbest Ticaret İşbirliği (EFTA)	128	265	326	292	362	132	171	369	278	201	333	285	298	247	276	293
Karadeniz Ekonomik İşb. Teşkilatı (KEİ)	101	121	206	136	175	131	130	123	206	208	238	346	1.003	1.041	1.636	2.425
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	90	252	829	1.110	772	1.094	586	477	611	604	544	538	686	788	752	910
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	680	1.035	1.412	2.066
Türk Cumhuriyetleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	185	450	429	545
İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)	664	1.982	2.766	2.635	2.941	3.340	2.536	2.998	3.410	2.766	2.349	2.621	2.846	3.145	3.428	3.696

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809> (Erişim:25.06.2011)

Diğer Ülke ve Bölgeler: Diğer Okyanusya ve Kutup Böl. Ülkeleri ile Kesinleşmemiş Ülke ve Askeri Bölgelerden oluşmaktadır

Tablo 35'in devamı İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

(Milyon Dolar)

YILLAR	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
A-AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ (AB 27 ÜLKE)	12.563	13.434	14.809	15.424	15.664	17.545	20.415	27.393	36.580	41.364	47.934	60.398	63.390	47.013	52.731
Toplam İçindeki Payı (%)	54,0	51,1	54,9	58,0	56,3	55,9	56,6	57,9	57,9	56,2	56,0		48,0	45,9	46,2
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	447	610	830	780	895	933	1.438	1.928	2.563	2.973	2.967	2.942	3.008	1.957	2.084
Toplam İçindeki Payı (%)	1,9	2,3	3,0	2,9	3,2	2,9	3,9	4,0	4,0	4,0	3,4	2,7	2,2	1,9	1,8
C-DİĞER ÜLKELER	10.213	12.215	11.333	10.381	11.214	12.854	14.204	17.930	24.022	29.137	34.632	43.929	65.621	53.172	59.164
1-Diğer Avrupa (A.B Hariç)	2.549	3.295	2.488	1.739	1.854	2.095	2.606	3.361	4.507	5.855	7.961	10.842	15.678	11.317	11.383
2-Afrika	1.164	1.233	1.822	1.654	1.372	1.520	1.696	2.130	2.967	3.630	4.565	5.975	9.062	10.153	9.297
Kuzey Afrika	991	980	1.506	1.343	1.087	1.149	1.266	1.576	2.203	2.544	3.096	4.029	5.850	7.415	7.040
Diğer Afrika	173	253	316	311	285	371	430	554	764	1.086	1.469	1.946	3.212	2.738	2.257
3-Amerika	1.896	2.375	2.655	2.867	3.595	3.683	3.911	4.268	5.731	5.958	6.327	5.601	6.530	4.876	6.084
Kuzey Amerika	1.739	2.148	2.388	2.585	3.308	3.297	3.595	3.972	5.206	5.275	5.439	4.540	4.801	3.578	4.250
Orta Amerika ve Karayipler	72	103	146	163	167	201	196	166	333	410	548	548	828	621	598
Güney Amerika	85	124	121	119	120	185	120	130	192	273	340	513	901	677	1.236
4-Asya	4.519	4.783	3.983	3.816	3.870	4.592	5.228	7.811	10.465	13.212	15.256	20.308	32.504	25.897	31.891
Yakın ve Orta Doğu	2.595	2.821	2.680	2.566	2.572	3.261	3.439	5.464	7.921	10.184	11.315	15.081	25.430	19.192	23.314
Diğer Asya	1.924	1.962	1.303	1.250	1.298	1.331	1.789	2.347	2.544	3.028	3.941	5.227	7.074	6.705	8.577
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	64	79	76	87	135	97	121	158	264	270	327	342	435	361	402
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	17	447	305	214	385	864	636	197	84	207	192	856	1.409	561	101
Toplam İçindeki Payı (%)	43,9	46,5	42,0	39,0	40,3	41,0	39,3	37,9	38,0	39,6	40,4	40,9	49,7	52,0	51,9
GENEL İHRACAT TOPLAMI	23.224	26.261	26.973	26.587	27.774	31.334	36.059	47.252	63.167	73.476	85.534	107.271	132.027	102.142	113.980
Seçilmiş ülke grupları															
OECD Ülkeleri	14.921	16.143	17.681	18.578	19.584	21.307	24.498	31.919	42.648	47.325	54.480	65.674	70.471	55.832	61.548
Avrupa Serbest Ticaret İşbirliği (EFTA)	335	414	356	361	324	316	409	538	666	820	1.189	1.327	3.261	4.335	2.416
Karadeniz Ekonomik İşb. Teşkilatı (KEİ)	2.926	3.824	3.290	2.232	2.466	2.932	3.598	5.044	6.778	8.619	11.583	16.784	20.867	12.272	14.462
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	1.129	1.286	1.124	865	873	971	1.041	1.569	2.206	2.669	3.340	4.700	6.247	5.948	7.618
Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)	2.663	3.512	2.666	1.532	1.648	1.978	2.278	2.962	3.961	5.056	6.992	10.088	13.938	7.957	10.294
Türk Cumhuriyetleri	747	907	834	573	572	557	619	899	1.194	1.409	1.981	2.874	3.749	3.399	3.922
İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)	4.142	4.217	4.391	3.961	3.573	4.196	4.725	7.204	10.214	13.061	15.007	20.310	32.596	28.626	32.503

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809> (Erişim:25.06.2011)

Diğer Ülke ve Bölgeler: Diğer Okyanusya ve Kutup Böl. Ülkeleri ile Kesinleşmemiş Ülke ve Askeri Bölgelerden oluşmaktadır.

1980'li yılların başında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin Türkiye dış ticaretindeki paylarında hızlı bir artış gözlenmiştir. Bunda, 1973-1974 dünya petrol fiyatlarındaki yükselişin bu ülkelerin alım gücünde olumlu etkisi olmuştur. 1980 Eylül ayında patlak veren İran-Irak savaşının başlamasıyla önem kazanmış ve bu iki ülkeyle yapılan dış ticaret hacmi hızla artmıştır. Fakat bu dönemi izleyen yıllarda söz konusu ülkelerde ortaya çıkan ekonomik ve politik istikrarsızlığın, bu ülkelere yapılan ihracat hacmini olumsuz yönde etkilediği ve Orta Doğu ülkelerine yönelik olarak gerçekleştirilen ihracatın, durağan bir seyir izlediği, ancak yine de incelenen alt dönem itibariyle 1980, 1981 ve 1989 yılları hariç olmak üzere Orta Doğu ülkelerine yönelik olarak gerçekleştirilen ihracattan elde edilen gelirin 2 milyar dolar üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca yine aynı tabloda 1990 yılından sonra AB ülkelerine yapılan ihracattan elde edilen gelirin, toplam ihracat gelirinin daima % 50'sinden fazlasını teşkil ettiği görülmektedir.

1993 yılı dış ticaret açığı, 14 milyar doları aşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı, %52,1 ile 1980 sonrası dönemdeki en düşük seviyesine gerilemiştir. Bu gelişmenin nedenleri arasında TL'nin aşırı değerlenmiş hale gelmesi ve iç talepteki genişleme sayılabilir. 1980 sonrası dönemde 1993 yılı itibariyle, dış ticarete ortaya çıkan rekor açık, uluslararası sermaye piyasalarında Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesi ve iç piyasada dövize olan talepteki artış, ekonomide mali krizin başlamasına neden olmuştur. Krizin tüm sektörler yayılması, doların serbest piyasada devalüasyonu, üretimde yaşanan azalışlar ve fiyatlardaki yükselmeler, halkın satın alma gücünün ve ithalat talebinin ciddi biçimde daralmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybının hızlanmasına ve daha sonraki yıllarda da değer kaybının devam etmesine yol açmıştır (Sezgin, 2009:182).

1996 yılına gelindiğinde Gümrük Birliği'ne girilmesiyle birlikte Türkiye'ye önemli ölçüde yabancı sermaye girmesi ve üretimin dolayısıyla da ihracatın artması beklenmiştir. Ancak Türkiye'deki politik ve ekonomik istikrarsızlık, bürokrasi, yolsuzluk ve eksik rekabet gibi nedenlerle bu gerçekleşmemiştir (Bilgili, 2007:249). Bunun yanında 1996 yılından itibaren Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden doğan yükümlülüklerini sorunlu bir şekilde de olsa yerine getirmesine karşılık AB'nin çeşitli

nedenlerle yükümlülüklerini yerine getirmemesi, Avrupa yaşanan ekonomik durgunluk, yaşanan savaşın kara taşımacılığını olumsuz yönde etkilemesi, tarımsal ürünlerin ihracatında artan rekabet gibi unsurların etkisiyle ihracat artışı umulanın altında kalmıştır (Sezgin, 2009:182). Buna bağlı olarak da 1996 ile 2001 yılları arasında gerek toplam ihracatın, gerek AB ülkelerine yönelik gerçekleştirilen ihracatın ve gerekse de OECD ülkelerine yönelik gerçekleştirilen ihracatın sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. 1996 Gümrük Birliğine girildikten sonra 23,2 milyar dolar olan toplam ihracat gelirlerimiz, 2000 yılı sonu itibariyle sadece % 19,3 oranında artışla 27,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1996-2000 yılları arasında AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracattan elde edilen gelir, toplam ihracat gelirlerinin % 50'sinden fazlasını teşkil etmeye devam etmiştir. Türkiye'nin yaklaşık olarak 170 ülkeye ihracat yapmasına karşın, toplam ihracatının %50'sine yakın bir bölümünü AB ülkelerine yapması ihracatta bölgesellik ve pazar bağımlılığının aşılamadığını göstermektedir (Yağcı, 1998:75). Ülkeler grubuna baktığımızda ise OECD ülkeleri ile olan ihracat rakamları 1996 yılından sonra da yıllar itibariyle düzenli bir artış göstermiştir. OECD ülkelerine yapılan ihracattan elde edilen gelirin, 1996 ile 1999 yılları arasında %24,5 oranında bir artış göstererek 14,9 milyar dolardan 18,5 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 1996 yılında AB ülkeleri ile olan ihracatımız 12,5 milyar dolar iken, 1999 yılında 15,4 milyar dolara, EFTA ülkelerine yönelik yapılan ihracattan elde edilen gelir ise bu dönemde, %7.76 oranında artışla 361 milyon dolara kadar yükselmiştir.

2000 yılına gelindiğinde ülke tarihinin en büyük ekonomik krizi yaşanmıştır. 2000 yılında yaşanan bu krizin etkisiyle üretim hacminde ve ihracatta sınırlı düzeyde bir artışın gerçekleştiği, 1999 yılında 26,5 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirlerinin 2000 yılında sadece 1,2 milyar dolar artışla 27,7 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 2001 yılında krizden çıkmak amacıyla yapılan devalüasyon sonucu ulusal paranın değerinin önemli oranda düşürülmesi sonucu, ihracat hacminde artışlar yaşanmış ve dolayısıyla 2001 yılında ihracat gelirlerimiz 31,3 milyar dolara yükselerek önemli oranda artış göstermiştir. 2002 ve 2003 yıllarında da ihracat gelirlerimizin artarak devam ettiği görülmektedir. 2000 ile 2003 yılları arasında ülkemizde önemli bir kriz yaşanmasına rağmen AB ülkelerine yönelik ihracatın, toplam ihracat içindeki payının yine % 55 oranının üzerinde gerçekleştiği ve 2003 yılı itibariyle

% 57,9 ile ihracatın gelişiminin incelendiği 1980-2010 döneminin en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesine bağlı olarak AB ülkelerinin Türkiye ihracatında ağırlığının artması ve 2003 yılında ABD doları karşısında EURO'nun % 22,7 oranında değer kazanması sonucu EURO/Dolar paritesinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ihracatçıların EURO'nun hakim olduğu bölgelere yönlendirilmiş olması önemli rol oynamaktadır (Günay, 2004:9-10). Benzer şekilde OECD ülkelerine yönelik ihracattan elde edilen gelirden sürekli artış göstererek 2000 yılındaki 19,5 milyar dolar seviyesinden 2003 yılında 31,9 milyar dolar seviyesine kadar yükseldiği Tablo 35.'de görülmektedir. 2000 yılında başlayan ihracat gelirlerindeki artış eğiliminin 2003 yılından sonrada artarak devam ettiği ve 2004 yılında 63,1 milyar dolara, 2005 yılında 73,4 milyar dolara, 2006 yılında ise 85,5 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Aynı şekilde OECD ülkelerine yapılan ihracatta 2004-2006 yılları arasında sürekli artış göstermiş ve 2004 yılında 42,6 milyar dolar olan ihracat gelirleri 2006 yılında 54,4 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca söz konusu yıllarda AB ülkelerine yapılan ihracattan elde edilen gelirin toplam ihracat içindeki payı ortalama % 56 seviyesine kadar yükselmiştir.

Son yıllarda ise ülkede önemli büyük bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu dış ticaret açığının sebebi olan ülkeler ise özellikle Rusya ve Çin ile gerçekleştirilen dış ticaret faaliyetleridir. 2007 yılının ilk 10 ayında 50 milyar\$ dış ticaret açığı veren Türkiye'nin ithalatının büyük bölümünü Rusya'dan aldığı doğal gaz oluşturmaktadır. Ocak-Ekim 2007 arasında 3.8 milyar dolarlık ihracat yaptığı Rusya'dan 18,6 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirerek 14,7 milyar dolarlık açık vermiştir. En fazla dış ticaret açığı verdiğimiz ikinci ülke ise Çin'dir. Bu dönemde Çin'le olan dış ticaret açığımız 10 milyar dolar civarındadır. Bu iki ülkenin on aylık toplam açık miktarı 24,5 milyar dolarla toplam dış ticaret açığımızın %48,3 oluşturmaktadır. 2007 yılının ilk on ayında yapılan 86,1 milyar dolarlık ihracatın %56,5 'i AB ülkelerinedir. 9,8 Milyar dolarla Almanya ilk sırayı almıştır (Sezgin, 2009:182).

2008 yılında önce gelişmiş ülkelerde başlayan kriz küresel piyasalarla olan ilişkilerinin boyutuna bağlı olarak ihracat kanalıyla hızla gelişmekte olan ekonomileri de etkisi altına almış ve gelişmekte olan ülkelerin mallarına olan talebin düşmesi, ihracatı olumsuz etkilemiş, dolayısıyla buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde üretim

azalmıştır (Ergün ve Gökdemir, 2010:2111). İhracatı kriz sırasında en büyük daralmayı yaşayan Türkiye, toparlanması da en yavaş olan ülke olmuştur (Adalet, 2010:2). Bunda Türkiye'nin, dışa açıklık oranı yüksek ve büyük oranda ihracata dayalı ekonomiye sahip bir ülke olmasının payı büyüktür. İhracatının yarısına yakın kısmını, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerine yapmaktadır. Krizden en fazla etkilenen ülkelerin başında Avrupa ülkelerinin gelmesi Türkiye'yi krize daha duyarlı yapmaktadır. Tablo 35.'den görüleceği üzere kriz öncesi dönemde ülke ihracatının önemli bir kısmı Avrupa ülkelerine (AB ülkeleri + diğer Avrupa) yapılmaktadır. Bu ülkelere yapılan ihracatın hemen hemen tamamı basta giyim, gıda ve içecek olmak üzere tüketim mallarından oluşmaktadır. Bu ülkelerin talebinde meydana gelecek değişme, ülkelerin gelirlerine karşı oldukça duyarlıdır. Dolayısıyla bu ülkelerin gelirlerinin artışı/azalışı Türkiye ihracatını arttırıcı/azaltıcı yönde önemli ölçüde etkilemektedir (Ergün ve Gökdemir, 2010:2115-2116). Başta AB ülkeleri olmak üzere Türkiye'nin önemli dış ticaret ortaklarının krizden ağır şekilde etkilenmesi nedeniyle 2008 yılının son çeyreğinden itibaren Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatı azalmaya başlamıştır. 2007 yılında % 25,4 oranında artan ihracat 2008 yılında % 23,1 oranında artmış, 2009 yılında ise %22,6 oranında azalmıştır. Ayrıca 2009 yılında toplam ihracatın % 45,9'unun, 2010 yılında da toplam ihracatın % 46,2'sinin AB ülkelerine gerçekleştirildiği, söz konusu oranların 2007 yılındaki % 56,3 ve 2008 yılındaki % 48 oranlarıyla karşılaştırıldığında henüz kriz öncesi değerlerine ulaşmadığı görülmektedir. Buna karşılık, Tablo 35'de İKT ve KEİ üyesi ülkelere olan ihracatımız arttığı görülmektedir. 2007 yılında İKT üyesi ülkelere elde edilen yaklaşık 20.3 milyar dolarlık ihracat gelirlerinin, 2008 yılında yaklaşık 32,6 milyar dolara yükseldikten sonra 2009 yılında bir miktar gerileyerek 28,6 milyar dolar olarak gerçekleştiği, 2010 yılında ise İKT üyesi ülkelere elde edilen ihracat gelirlerinin yeniden yükselerek 2008 yılındaki seviyesini yakaladığı ve 32,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca KEİ üyesi ülkelere gerçekleştirilen ihracatın da, İKT ülkelerine gerçekleştirilen ihracata benzer bir seyir izlediği anlaşılmakta ve 2007 yılında yaklaşık 16,7 milyar dolar olarak gerçekleşen KEİ ülkelerinden elde edilen ihracat gelirlerinin, 2008 yılında da yaklaşık 20,8 milyar dolara ulaştıktan sonra, 2009 yılında gerileyerek 12,3 milyar dolar olarak gerçekleştiği, 2010 yılında ise bir miktar yükselerek yaklaşık 14,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bir başka deyişle, 2008 yılı sonlarında baş gösteren

ekonomik kriz sırasında AB ülkelerindeki talep düşüşü ile bu ülkelere azalan ihracatın yerini alan yeni ülkeler arasında sadece İKT üyesi ülkelere olan ihracattaki artış kalıcı olmuştur. 2009 yılında toplam ihracat gelirlerimizin azalmasına rağmen 2007 yılında toplam ihracat içinde %18,9 olan İKT üyesi ülkelere yönelik ihracatın payı 2009 yılında %28'e yükselmiştir (Adalet, 2010:2). Ayrıca İKT üyesi ülkelere yönelik ihracatın payının 2010 yılında çok az da olsa yükselişini devam ettirdiği ve % 28,5'e yükseldiği görülmektedir. Son olarak Tablo 35.'deki veriler ışığında ihracat gelirlerindeki en fazla düşüşün serbest bölgelere yapılan ihracatta olduğu anlaşılmaktadır. Serbest bölgelere yönelik olarak gerçekleştirilen ihracatın 2007 yılı öncesinde, 2005 yılından itibaren azalış trendine girdiği ve 2005 yılında toplam ihracat gelirlerinin % 4'ünü teşkil eden serbest bölge ihracat geliri payının 2009 yılında 1.9 milyar dolar ile toplam ihracat gelirlerinin sadece % 1,9'unu oluşturduğu, 2010 yılında ise serbest bölge ihracat gelirlerinin, toplam ihracat gelirleri içindeki payının azalışını devam ettirdiği ve 2 milyar dolarlık ihracat geliri ile toplam ihracat gelirlerinin % 1,8'ini oluşturduğu görülmektedir.

İhracata yönelik politikaların uygulamaya koyulması sonrasında ihracat gelirlerimiz açısından olumlu gelişmelerin söz konusu olduğu ve 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat gelirlerinin zaman içerisinde artış göstererek 2009 yılı itibariyle 102,1 milyar dolara yükseldiği 2010 yılında ise yaklaşık 114 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca ihracatımızın 1980 sonrasında yaklaşık yarısından fazlasının AB ülkelerine yapılması, ihracat faaliyetlerinin belirli bir bölgedeki ülke grubuna bağımlı olmasına ve AB üyesi ülkelerde yaşanan ekonomik gelişmelerden doğrudan etkilenmesine neden olmuştur. Bu bağlam üretim hacmi ve ihracatın artırılması yanında, ihracat gerçekleştirilen ülkelerinde çeşitlendirilmesi ve yeni pazarlara ulaşılması, ihracatın yeni pazarlara yönlendirilmesi ülke ihracatının gelişimine önemli katkılar sağlayabilecektir

2.4.4. İhracatın Makro Ekonomik Değişkenler ile İlişkisi

Ülkemizin dış ticareti ve gelişimi açısından son derece önemli olan ihracat faaliyetlerinin milli gelir, döviz kuru, istihdam ve fiyatlar genel düzeyi gibi bazı makro değişkenlerle karşılıklı etkileşimleri bulunmaktadır.

2.4.4.1. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve İhracat İlişkisi

Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi hasılası dolayısıyla da milli gelir ve büyüme performansı üzerinde, ihracat faaliyetlerinin çok önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu etki, 1980 sonrasında ihracata dayalı büyüme modeliyle daha da önemli boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Bir ülkenin ihracatı ile gayrisafi yurtiçi hasılası dolayısıyla da milli gelir düzeyi arasındaki ilişki, gerek ticaret gerekse büyüme teorilerinin uzun süredir tartışılan bir konudur. İhracat ve milli gelir arasındaki bir nedensellik ilişkisi dışa açık politikaları içe dönük politikalara kıyasla daha üstün bir konuma getireceğinden, 'serbest ticaret' (ihracata dayalı büyüme) ya da 'korumacılık' (ithal ikamesi) tezlerini savunmada bu tartışma büyük önem taşır (Kösekahyaoğlu ve Şentürk, 2006:23). Gelişmekte olan ülkelerde ihracattaki artışın ekonomik büyümeyi artıracacağı yönündeki beklenti, korumacı politikaların radikal bir değişimle terk edilip, liberal politikaların tercih edilmesinde etkili olmaktadır. Bu politikaları uygulayan ülkelerin büyüme hızlarındaki artış, gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için politika değişikliğini motive edici bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Türkiye 1980 yılına kadar yüksek gümrük duvarları ve sıkı kambiyo politikası ile uyguladığı ve temelde korumacılığa dayalı ithal ikameci politikaları radikal bir değişimle terk ederek ihracata yönelik sanayileşme modelini benimsemiş ve uygulamaya başlamış ve o dönemde Türkiye için yeni olan bu ekonomik modelin altyapısını oluşturmak üzere mal piyasalarından başlayıp, mali piyasalara kadar devam eden bir dizi düzenleme yapılmıştır (Takım, 2010:1). Temel kalkınma politikasında böylesine kökten bir değişimin altında yatan temel etken, ihracatla milli gelir arasında öngörülen güçlü bağlantı nedeniyle, hızlı ihracat artışlarına paralel olarak milli gelirin de benzer şekilde artacağı beklentisidir (Kösekahyaoğlu ve Şentürk, 2006:24). İhracattan elde edilen dövizin, sermaye malları ithalatında kullanılmasına bağlı olarak milli gelirde artışa ve ekonomik büyümeye neden olduğu savunulmaktadır (Moosa ve Choe, 1998:237-238). Bu bağlamda ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli olan dövizin ihracat yoluyla elde edilmesi gerekliliğinin önemi anlaşılmış, en sağlıklı döviz girişinin ihracat yoluyla sağlanacağı düşüncesiyle döviz gelirlerini arttırmak için ihracata büyük önem verilmesi gerektiğine inanılmıştır. Uygulanan politikalar sonucunda kriz yılları hariç olmak üzere bu tarihten itibaren hem ihracatta hem de büyümede önemli bir performans göstermiştir (Takım, 2010:2). 1980'den sonra uygulanan "İhracata dayalı büyüme" hipotezinde, gelirin bir

parçası olmasının ve çarpan etkisinin yanı sıra ihracatın dolaylı yollardan ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği düşünülür. İhracat artışı sonucunda kaynaklar etkin olmayan ticaret-dışı sektörlerden ihracat sektörüne kaydırılacak, kaynakların etkin kullanımını verimlilik artışlarına ve iktisadi büyümeye yol açacaktır. İhracat artışı uluslar arası rekabet kanalıyla baskı yaratarak yeni teknolojilerin takip edilmesine, araştırma ve geliştirme, daha etkin yönetim tekniklerinin ve girişimcilik faaliyetlerinin yoğunlaşmasına, yaparak öğrenme ve becerinin geliştirilmesine yol açarak verimliliği arttıracak ve sonuçta ekonomik büyüme artacaktır (Taştan, 2010:88). Ayrıca bir ülkede ihracat düzeyinde belirli bir büyüme trendine ulaşılmasıyla ortaya çıkan kapasite kullanım oranlarındaki artış, ölçek ekonomilerinden sağlanan avantajlar, üretim sürecine uygulanan teknolojik yenilikler, istihdam ve işgücü verimliliğindeki artışlar, daha etkin kaynak tahsisi, ödemeler dengesinde ortaya çıkan baskıların ihracat kazançları ile belli ölçülerde sınırlanmasının yarattığı olumlu etkilerle ihracat artışının yüksek ekonomik büyümeye yol açabileceği vurgulanmaktadır (Karagöl ve Serel, 2005:1035-1036). Büyüme ihracatı, ihracat da büyümeyi etkilediğinden büyüme ile ihracat arasındaki ilişki genellikle karşılıklıdır. Büyümenin ihracat üzerindeki etkisi, ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasında ve milli gelirinde meydana gelen artışların o ülkenin ihracatında nasıl bir etki meydana getireceğidir. Bu çalışmada ise ihracatın büyüme üzerindeki etkisi incelendiğinden ihracatta meydana gelen artışın dış ticaret çarpanının etkisiyle milli geliri ve gayrisafi yurtiçi hasılayı artıracığı beklentisine ilave olarak, ihracatın pozitif dışsallık oluşturarak ekonomik gelişmelere katkı yapacağı yönündedir. Bu etki ekonomik büyümenin de ötesinde kalkınmadan başka bir şey değildir. İhracat ile kalkınma arasındaki ilişkileri açıklayan iktisatçıların bir kısmı (klasik iktisatçılar) ihracatı kalkınmanın motoru olarak görürler. Özellikle 1960'lı yıllarda ihracata dayalı kalkınma girişimlerinin hız kazanmasıyla birlikte ihracata dayalı kalkınma modelini benimseyen ve bu yönde girişimde bulunan ülkelerin, büyüme hızlarına paralel bir şekilde ihracat gelirlerinin de yükseldiği, ayrıca bu ülkelerin ithal ikamesi politikasını uygulayan ülkelere göre daha fazla büyüdüğü gözlenmiştir (Yıldırım ve Karaman, 2003:478).

1980 öncesi dönemde ihracatla büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen pek çok çalışmada ihracattaki artışın büyümeyi artırdığı şeklinde sonuçlar ortaya çıkmasına ve genel olarak, ihracattaki artışın milli geliri ve gayrisafi yurtiçi hasılayı artıracığı kabul

edilmiş olmasına karşın 1980 sonrası yapılan çalışmalarda farklı bulgular ortaya çıkmaktadır. Çalışmaların bir kısmı, ihracat artışının ekonomik büyümeyi artırdığı, bir kısmının ise ekonomik büyümenin ihracat artışına neden olduğu yönündedir. Diğer çalışmalarda ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Takım (2010:14) tarafından 1975-2008 yıllarına ait makro veriler kullanılarak yapılan çalışmada, ihracat artışının GSYİH artışına yol açmadığı, başka bir ifadeyle ihracata dayalı büyüme modelinin Türkiye’de geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde değişik ülkeler için yapılan çeşitli çalışmalarda Takım’ın bulgularına benzer şekilde ihracat ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisinin GSYİH’den ihracata doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde değişik ülkeler için yapılan çeşitli çalışmalarda Takım’ın bulgularına benzer şekilde ihracat ve GSMH arasındaki nedensellik ilişkisinin GSMH’den ihracata doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, ihracata yönelik büyüme yaklaşımında vurgulanan ihracat artışından büyümeye yönelik etkilerin aksine, Türkiye için, iç dinamiklere dayalı olarak ortaya çıkan GSMH artışının ihracat üzerinde etkili olduğuna ve GSMH artışını teşvik edecek politikaların ihracat üzerinde olumlu etki yaratacağına işaret etmektedir (Karagöl ve Serel, 2005:1037). Bu durum iktisat politikalarının yürütülmesinde ihracata göreceli olarak daha az önem verilmesi gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Temelde döviz sıkıntısı çeken bir ülke olarak en sağlıklı döviz girişinin ihracat yoluyla sağlanması, sıkça krizlerin yaşanmasıyla iç piyasaya olan bağımlılığın azalması, sürdürülebilir ekonomik yapının sağlanması, rekabeti artırarak ekonomiye dinamizm kazandırması, dış ticaret açığının kapatılması bakımından birinci derecede öneme sahiptir (Takım, 2010:14).

Tablo 36.’da yer alan veriler yardımıyla 1980 yılından günümüze kadar uzanan süreçte ihracattaki gelişmelerin gayrisafi yurtiçi hasılayı dolayısıyla da milli geliri nasıl etkilediği daha iyi anlaşılabilir. İhracat ile gayrisafi yurtiçi hasıla ve milli gelir arasındaki ilişkileri incelerken dönemi belirli alt gruplara ayırarak incelemek gelişmeleri anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Tablo 36. İhracat - GSYİH İlişkisi

Yıllar	İhracat (Milyar \$)	Değ (%)	GSYİH (Milyon \$)	İhracat/ GSYİH	Yıllar	İhracat (Milyar \$)	Değ (%)	GSYİH (Milyon \$)	İhracat / GSYİH
1980	2.910	28,7	90.678	3,2	1995	21.637	19,5	225.940	9,6
1981	4.702	61,6	94.641	5,0	1996	23.224	7,3	243.411	9,5
1982	5.745	22,2	85.353	6,7	1997	26.261	13,1	253.705	10,4
1983	5.727	-0,3	81.133	7,1	1998	26.973	2,7	270.946	10,0
1984	7.133	24,5	78.824	9,0	1999	26.587	-1,4	247.543	10,7
1985	7.958	11,6	89.263	8,9	2000	27.774	4,5	265.384	10,5
1986	7.456	-6,3	100.873	7,4	2001	31.334	12,8	196.736	15,9
1987	10.190	36,7	115.096	8,9	2002	36.059	15,1	230.494	15,6
1988	11.662	14,4	121.667	9,6	2003	47.252	31,0	304.901	15,5
1989	11.624	-0,3	142.635	8,1	2004	63.167	33,7	390.386	16,2
1990	12.959	11,5	200.554	6,5	2005	73.476	16,3	481.497	15,3
1991	13.593	4,9	200.501	6,8	2006	85.534	16,4	526.429	16,2
1992	14.714	8,2	210.583	7,0	2007	107.271	25,4	648.753	16,5
1993	15.345	4,3	238.377	6,4	2008	132.027	23,1	742.094	17,8
1994	18.105	18,0	176.955	10,2	2009	102.143	-22,6	616.703	16,6
					2010	113.980	11,5	735.828	15,5

Kaynakça: DPT verilerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (GSYİH değerleri için, Tablo-I-8)

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676> Erişim: (18.06.2010)

1980-1987 yıllarını kapsayan ilk dönem, Tablo 36. yardımıyla incelendiğinde ihracat gelirlerinin 1986 yılı hariç sürekli artış göstermesine karşın gayrisafi yurt içi hasılanın 1981 yılından 1985 yılına kadar azaldığı, ancak 1985 yılından sonra düzenli bir şekilde artışın gerçekleştiği ve 1987 yılı itibariyle gayrisafi yurtiçi hasılanın 115 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Aynı alt dönem itibariyle ihracat gelirleri ise, 1980 yılındaki 2,9 milyar dolar seviyesinden 1987 yılında yaklaşık 10,2 milyar dolara yükselmiş bulunmaktadır. Bu veriler doğrultusunda ihracattaki yüksek artışlara paralel olarak gayrisafi yurtiçi hasılanın da oldukça hızlı oranlarda arttığı görülmektedir. 1988-1993 yıllarını kapsayan alt dönemde ise, özellikle 1988 ve 1989 yıllarında ihracattaki artış hızının yavaşladığı, ihracat gelirlerinin artış hızındaki bu yavaşlamaya rağmen GSYİH'nin 1985 yılında başlayan artış trendini sürdürdüğü ve dönem boyunca düzenli bir şekilde artarak 1989 yılında 142,6 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca incelenen alt dönemin sonu itibariyle de gayrisafi yurt içi hasıladaki artışın hız kesmediği ve incelenen alt dönem sonu itibariyle yani 1993 yılında 238,3 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Aynı yıl ihracat gelirleri de 15,3 milyar dolar olarak

gerçekleşmiş bulunmaktadır. İncelenen 1989-1993 alt döneminde, gayrisafi yurtiçi hasıladaki artış ile ihracattaki artış karşılaştırıldığında, 1989 yılı ihracat gelirlerinde 1987 yılına oranla sınırlı düzeyde gerçekleşen artışa karşın 1989 yılı gayrisafi yurtiçi hasılanın 1987 yılına oranla önemli ölçüde artış göstererek 1987'deki 115 milyar dolar seviyesinden 1989 yılında 142,6 milyar dolar seviyesine 1993 yılında ise, 238,3 milyar dolar seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. 1994-1997 alt döneminde ise, 1994 yılında yaşanan kriz nedeniyle gayrisafi yurt içi hasılda önemli bir düşüş yaşanmış ve gayrisafi yurtiçi hasıla 1993 yılındaki 238,3 milyar dolar seviyesinden 1994 yılında 176,9 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Kriz sonrası yaşanan yüksek devalüasyon ve ihracat artışının etkisiyle kriz sonrası 1995-1997 alt döneminde gayrisafi yurtiçi hasılda dolayısıyla da milli hasılda önemli düzeyde bir artış yaşanmıştır (Kösekahyaoglu ve Şentürk, 2006:32). Yapılan devalüasyonun etkisiyle 1994 yılında ihracat gelirlerinde 1987 sonrasındaki dönemde gelir bazında en yüksek artış hızı gerçekleşmiş ve ihracat gelirleri bir önceki yıla oranla % 18 artarak 18,1 milyar dolara ulaşmıştır. Bu değer bir önceki yıla göre 2,8 milyar dolarlık bir artışı ifade etmektedir. 1995 yılından itibaren 1998 yılına kadar gerek ihracat gelirleri gerekse gayrisafi yurtiçi hasılanın birlikte arttığı ve 1997 yılı itibariyle ihracat gelirlerinin 26,2 milyar dolara, gayrisafi yurtiçi hasılanın ise 253,7 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda gerek ihracat gelirlerinde gerekse gayrisafi yurtiçi hasıladaki artışın dönem sonu itibariyle bir önceki alt döneme kıyasla sınırlı düzeyde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

1998-2002 alt dönemini incelediğimizde ise, Tablo 36.'da 1998 yılında bir önceki dönemde yapılan devalüasyonun etkilerinin sürdüğü ve gerek gayrisafi yurtiçi hasılda gerekse ihracattaki artışın devam ederek 1998 yılı itibariyle gayrisafi yurtiçi hasılanın yaklaşık 271 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir. Ancak 1998 yılından sonra ekonomide bir takım olumsuz gelişmeler yaşanmış ve doğal olarak hem gayrisafi yurtiçi hasıla hem de ihracat gelirleri bu olumsuz ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. 1999 yılında ülke üretiminin önemli bir kısmının gerçekleştirdiği Marmara bölgesinde yaşanan deprem, gayrisafi yurtiçi önemli oranda azalmasına neden olmuş ve gayrisafi yurtiçi hasıla 1998 yılındaki 270.9 milyar dolar seviyesinden 1999 yılında 247.5 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Ayrıca 1997 yılında ve 1998 yılında sırasıyla Asya ülkelerinde ve Rusya'da yaşanan krizlerin etkisiyle 1999 yılı

ihracat gelirlerinde çok az da olsa azalışların gerçekleştiği görülmektedir. 2000 yılında krizden çıkmak amacıyla uygulamaya koyulan istikrar programının etkisiyle gayrisafi yurtiçi hasılda bir miktar artış gerçekleşmiş ancak 2001 yılında bankacılık sektörü kaynaklı ve siyasi faktörlerinde rol oynadığı ülke tarihinin yaşadığı en büyük kriz nedeniyle gayrisafi yurtiçi hasılanın yeniden azaldığı ve 196,7 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2001 yılında GSYİH da yaşanan bu azalışa karşın ihracat gelirlerindeki artış devam etmiş ve 2001 yılı itibariyle ihracattan elde edilen gelir, bir önceki yıla oranla % 12,8 artış göstererek 31,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2002 yılından günümüze kadar geçen dönemde 2001 yılında yaşanan krizin ardından gerek yasal gerekse uygulama alanında tedbirler alınması ve döviz kurunun % 100 civarında devalüe edilerek dalgalanmaya bırakılması sonucu hem ihracat gelirlerinin hem de gayrisafi yurtiçi hasılanın 2009 yılına kadar sürekli olarak arttığı görülmektedir. Tablo 36.'da yer alan veriler yeniden incelendiğinde 2002 yılından sonra ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere bağlı olarak gayrisafi yurtiçi hasılanın 2006 yılı itibariyle 526,4 milyar dolara kadar yükseldiği, ihracat gelirlerinin ise, 2006 yılında 85,5 milyar dolara, 2008 yılında da 132,0 milyar dolara kadar yükseldikten sonra 2009 yılında, 2008 yılında Avrupa'da yaşanan krizin etkisiyle, 102,1 milyar dolara kadar gerilediği görülmektedir. Yine aynı tabloda yer alan verilerden 2009 yılında sadece ihracat gelirlerinin azalmakla kalmadığı aynı zamanda gayrisafi yurtiçi hasılanında bir önceki yıla göre yaklaşık 125 milyar dolar azalarak, 2008 yılındaki 742 milyar dolar seviyesinden 2009 yılında 616,7 milyar dolar seviyesine kadar gerilediği görülmektedir. 2010 yılı ise, hem ihracat gelirleri hem de gayrisafi yurtiçi hasıla için bir toparlanma yılı olmuş, ihracat gelirleri % 11,5 oranında artışla yaklaşık 114 milyar dolara, gayrisafi yurtiçi hasıla ise önemli oranda artış göstererek 735,8 milyar dolara kadar yükselmiş ancak 2008 yılındaki gayrisafi yurtiçi hasıla değerinin altında kalmıştır.

Tablo 36.'da dikkat çeken en önemli noktalardan bir tanesi de 1996 yılına kadar 1994 yılı hariç ihracat gelirlerinin gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payının % 10'un altında kalmasına karşın bu tarihten itibaren ihracattan elde edilen gelirin gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payının sürekli olarak % 10'un üzerinde gerçekleştiği ve ekonomik kriz yılı olan 2001 yılında % 15,9 ile en yüksek seviyelerinden birine ulaştığı görülmektedir. Söz konusu oranın bu derece yükselmesinde, 2001 yılında yapılan yüksek oranlı

devalüasyon sonrası ihraç gelirlerindeki artışa karşın, yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler nedeniyle gayrisafi yurtiçi hasıla azalması etkili olmuştur.

2.4.4.2. Döviz Kuru ve İhracat İlişkisi

Bir ülkenin üretim yapısı, döviz kurlarında meydana gelen değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Döviz kurundaki değişimler ihracat fiyatlarını doğrudan etkilemekte, ihraç edilen ürünlerin fiyatındaki değişimler ise, ihraç mallarına olan talebi etkilenmektedir. Böyle bir ilişki, ihracatçı firmaların üretim yapısının bazı hammadde ve ara mallarının ithalatına dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Ulusal para biriminde değer kaybına yol açan bir nominal kur artışı, ithalat açısından bakıldığında, ulusal para birimi cinsinden ithalat fiyatlarının oransal olarak yükselmesi ve ihracat açısından bakıldığında ise, yabancı para birimi cinsinden ihracat fiyatlarının oransal olarak azalması anlamına gelmektedir (Aldemir, 2007:54-55). Bir diğer ifadeyle ulusal para değer kaybederken döviz kuru değer kazanmaktadır. Ulusal paranın değer kaybetmesi (döviz kurunun yükselmesi) ise, yurtiçi malları ucuz ve yurtdışı malları da pahalı hale getirdiğinden net ihracat artmakta ve dolayısıyla da milli gelir yükselmektedir. Diğer bir deyişle net ihracat artar, net ihracatın artması da firmaların yeni yatırım kararı almaları ile toplam talebin ve reel çıktının artmasına yol açar (Mishkin, 2001:7). Döviz kurunun düşmesi ve böylece ulusal paranın değerlendirilmesi ihraç malların fiyatlarını artırırken, ithal mallarının fiyatında düşmeye yol açmaktadır. Bunun sonucunda ihracat azalırken ithalat artmakta ve böylece net ihracatta azalma ortaya çıkmaktadır. Ayrıca döviz kurlarındaki yükselişi yerli üreticiler açısından değerlendirecek olursak, ulusal paranın değer kaybetmesiyle birlikte, ihracat fiyatları artacağı için ihracat daha kârlı hale gelecek, gerçekleştirilecek ihracat karşılığı elde edilecek gelir daha fazla olacak ve bu da ihracat arzını ve ihracat üretimini artıracaktır. Bahsedilen açıklamaların tersini yapmakta mümkündür.

Bunun dışında ulusal paranın değer kaybetmesi (döviz kurunun yükselmesi) alım gücünün azalmasına ve ara mallarının (girdi) maliyetinin artış göstermesine neden olacağı için ihracata yönelik gerçekleştirilen üretiminde kullanılan hammadde ve aramalarının talebinde ve dolayısıyla üretim hacminde daralmalar söz konusu olacak, ihracat hacmi düşecektir. İhracattaki bu azalma, ihraç malı üreten sektörlerde üreticileri ya üretimlerini azaltıp düşük kapasite ile ya da üretimi düşürmeden stokla çalışmaya

itecektir. Üretimin düşmesi veya stok artışı konusunda üretici kararları özellikle sabit kur sisteminin söz konusu olduğu durumlarda, devalüasyon beklentisine göre alınacaktır. Devalüasyon, resmi bir kararla hükümet tarafından ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi veya aynı anlama gelmek üzere döviz kurunun yükseltilmesini ifade eden bir kavramdır (Savaş, 1998:250-251). Yapılan devalüasyon, ithal mallarını yerli para cinsinden daha pahalı hale getirerek, yurt içinde üretilen ihraç mallarını yabancı para cinsinden ucuzlattığından ihracatı daha cazip hale getirdiği için ithal talebini kısıcıcı, ihracat hacmini genişletici etkiler doğurmaktadır (Berument, 2002:1). Yapılan devalüasyon sonucu ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin düşmesi ithal mallarının fiyatını artmakta ve yerli üretici ve tüketicilerin alım gücü zayıflatmakta, böylece ithalat talebi frenlenmiş olmaktadır. Buna karşın yapılan devalüasyonla birlikte ihraç mallarının fiyatı düşmekte ve yurt dışı talep artış göstermekte, buna bağlı olarak da ihracat hacmi artış göstermektedir. Devalüasyona bağlı olarak ithalat ve ihracattaki gelişmeler sonucu dış ticaret açıkları kapatılmış olmaktadır. Sabit kur sisteminin uygulandığı bir ekonomik yapıda devalüasyon, fiyat etkileri dolayısıyla ihracat mallarına yönelik yurtdışı talep ile ithalata rakip sektör mallarına yönelik iç talebi uyararak dış ticaret dengesizliğini giderici yönde etkiler ortaya çıkarmaktadır. Böylece devalüasyon, hem milli gelirin doğrudan artmasını, hem de yurtiçi üretimin toplam harcamalardan daha fazla artmasını sağlayarak dış ticaret dengesini olumlu etkileyecektir. Ülkenin esnek kur sistemini uygulaması halinde ise dış ticaret dengesinin sağlanmasında kurları yükseltici bir kararın alınması gerekmemekte, dış açıklar otomatik olarak kurun yükselmesine neden olmaktadır (Altıntaş ve Çetin, 2008:34-35). Ayrıca TL'nin reel değer kaybına uğraması, sermaye malları dış ticaret açığını azaltmak suretiyle dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak, sermaye malları dış ticaretindeki açığın azalması ekonomik büyümenin de azalması anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, dış ticaret açığını küçültmenin yolu kısa dönemde ekonomik büyüme hedeflerinden vazgeçmekten geçmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005:27).

Döviz kurundaki artış ve azalışların, ihracata etkileri yanında döviz kurundaki belirsizliklerin de ülkenin ihracat hacmi ve dolayısıyla ülke ekonomisi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Döviz kurlarının geleceği konusundaki belirsizlikler, ulusal para türünden ihracatların ne kadar olacağı konusunda da gelecekte belirsizlik meydana

getirmektedir. Firmalar ihracatlarını bu belirsizliği dikkate alarak yapmak durumunda kalmaktadırlar (Sever, 2009:79). Türkiye’de uygulanan serbest kur sistemi nedeniyle, diğer serbest kur sistemi uygulayan ülkelerde olduğu gibi, döviz kurları dalgalanmakta, belirsizlik artmakta ve dış ticaret fiyatlamasında kurun tahmini zorlaşmaktadır. Döviz kuru belirsizliği konusunda yapılan çalışmalarda uzun ve kısa dönemler itibariyle farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Döviz kurlarındaki belirsizliklerin ihracat üzerindeki etkisini inceleyen Doğanlar (2002:861), Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 5 ülke için (yaptığı) analizde reel kur belirsizliğinin ihracat üzerinde negatif etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğanlar (2002) bu durumu, ihracatçıların reel kurun gelecekteki hareketini tahmin edemediklerinden ötürü yabancı piyasa yerine iç piyasaya dönük satış yapmaları ve böylece ihracat hacminde düşüş yaşandığı şeklinde açıklamaktadır. Öztürk ve Acaravcı, (2006:205) ise, döviz kuru değişkenliğinin Türkiye ihracatı üzerindeki etkisi 1989:01-2002:08 dönemi için analiz ettiği ampirik çalışmada döviz kurundaki belirsizliğin diğer ampirik çalışmalarda olduğu gibi, reel ihracatı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın Tarı ve Yıldırım (2009:103) tarafından Türkiye için Ocak 1989 ile Mart 2007 döneminde üç aylık veriler kullanılarak yapılan ampirik analiz sonucuna göre ise, Türkiye’de uzun dönemde döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülürken kısa dönemde bu etkinin mevcut olmadığı görülmüştür. Ampirik analiz sonucunda ortaya çıkan kur belirsizliğinin ihracatçıların, uzun dönemde mal ihraç miktarı üzerindeki negatif etkisi, ihracatçıların kendilerini belirsizlikten koruyamamalarından kaynaklanabilir. Diğer taraftan kısa dönemde kur belirsizliğinin ihracat hacmi üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Bunun birçok nedeni olabilir. Bunlar arasında ihracatçıların korunma yöntemlerinden yararlanmaları ya da kur belirsizliğini göz ardı etmeleri sayılabilir. Bunlar ise ihracatçıların kısa dönemde kur riskini içselleştirdiğinin bir göstergesidir (Tarı ve Yıldırım, 2009:103-104). Ülkemizde uygulanan serbest kur sistemi nedeniyle döviz kurları dalgalanmakta ve bu dalgalanmalara bağlı olarak döviz kurlarındaki belirsizliğin artışına bağlı olarak ve dış ticarete konu olan malların fiyatlamasında dikkate alınacak kurun tahmini zorlaşmaktadır. Bu nedenle ihracatçıların kurlarda ortaya çıkacak olan belirsizliklerden korunması, ihracat hacminin bundan etkilenmemesi ve ihracatta istikrarın sağlanabilmesi için döviz kurlarına istikrar kazandırılması ya da ihracatçıların kur

belirsizliklerine karşı korunmalarını sağlayacak çeşitli yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararları ile gerçekçi döviz kuru politikasının benimsenmesi, ihracatın teşvik edilmesi/ithalatın caydırılması ile dış dengenin sağlanması amaçlanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar çerçevesinde %48,6 oranında devalüasyon yapılmış, yapılan bu devalüasyondan yaklaşık 15 ay sonra da döviz kuru, TCMB tarafından günlük olarak belirlenip ilan edilmeye başlanmıştır (Ongun, 2002:41-42). 1980’den sonra izlenen döviz kuru politikasını, Tablo 37.’de yer alan veriler yardımı ile değerlendirecek olursak, bu tarihten itibaren döviz kurlarında artışların yaşandığını ve bu artışlara bağlı olarak izlenen kur politikasının genellikle eksik değerlendirilmiş kur politikası olduğu söylemek mümkündür. Döviz kurundaki yıllar itibariyle meydana gelen değişmelere baktığımızda 1980 yılından 1985 yılı sonuna kadar Türk Lirasının dolar karşısında önemli oranda değer kaybettiği görülmektedir. Döviz kurunda meydana gelen bu artış ve dolayısıyla Türk Lirasında yaşanan değer kaybı neticesinde ihracat hacmi de önemli oranda artış göstererek 2,9 milyar dolardan 7,9 milyar dolara çıkmıştır. 1985 yılından sonrada döviz kurundaki artış, bir diğer ifadeyle Türk Lirasındaki değer kaybı sürekli olarak devam ettiği ve Türk Lirasındaki bu değer kaybı karşılığında ihracat gelirlerinin de artarak devam ettiği görülmektedir

Tablo 37. Döviz Kuru-İhracat İlişkisi

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	Değ (%)	Döviz Kuru \$/TL	Değ. (%)	Yıllar	İhracat (Milyon \$)	Değ (%)	Döviz Kuru \$/TL	Değ. (%)
1980	2.910	28,7	76	102,2	1995	21.637	19,5	45.705	53,8
1981	4.702	61,6	110	45,0	1996	23.224	7,3	81.137	77,5
1982	5.745	22,2	161	46,0	1997	26.261	13,1	151.429	86,8
1983	5.727	-0,3	224	39,2	1998	26.973	2,7	260.040	71,7
1984	7.133	24,5	365	62,9	1999	26.587	-1,4	420.126	61,6
1985	7.958	11,6	518	42,1	2000	27.774	4,5	623.704	48,5
1986	7.456	-6,3	669	29,1	2001	31.334	12,8	1.225.412	96,5
1987	10.190	36,7	856	27,8	2002	36.059	15,1	1.505.840	22,9
1988	11.662	14,4	1.421	66,0	2003	47.252	31,0	1.493.068	-0,8
1989	11.624	-0,3	2.121	49,3	2004	63.167	33,7	1.422.341	-4,7
1990	12.959	11,5	2.608	23,0	2005	73.476	16,3	1.341.723	-5,7
1991	13.593	4,9	4.170	59,9	2006	85.534	16,4	1.431.526	6,7
1992	14.714	8,2	6.888	65,2	2007	107.271	25,4	1.302.428	-9,1
1993	15.345	4,3	10.986	59,5	2008	132.027	23,1	1.293.579	-0,7
1994	18.105	18,0	29.704	170,4	2009	102.143	-22,6	1.547.214	19,6
					2010	113.883	11,5	1.500.417	-3,0

Kaynakça: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi,

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/kurlar/kurlar.html> (23.08.2011)

<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0&param2=0&sitcrev>

=0&isicrev=0&sayac=5801, (23.08.2011) Adreslerinde yer alan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

Ancak 1990-1994 döneminde Türkiye’de reel yatırımlardan uzaklaşılması, ihracata yönelik büyüme yerine iç piyasaya yönelik büyümeye öncelik verilmesi ve ticarete konu olmayan sektörlere yönelik yatırımların teşvik edilmesi sonucunda 1990’dan itibaren durgunluk dönemini yaşamaya başlanmış ve bu süreç 1994 krizi ile sonuçlanmıştır (Ay ve Karaçor, 2006:71). Ayrıca 1990’lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve körfez krizi gibi dış faktörler, gerekse yurt içinde yaşanan yüksek enflasyon, artan kamu açıkları ve iç-dış borç stokundaki artış gibi iç faktörler nedeniyle 1994 yılında yaşanan krize bağlı olarak döviz kurlarında ve ihracat gelirlerinde önemli bir kırılmanın yaşandığı görülmektedir. Bu kırılmanın temel nedeni olarak, yaşanan krizden kurtulmak amacıyla yapılan devalüasyon gösterilebilir. 1994 yılı başlarında, yaşanan krizden çıkmak amacıyla TL’nin serbest piyasada %60 dolayında devalüe edilmesi, ihracatı özendirmiş, iç piyasada talep azalınca dış piyasalara yönelim başlamıştır. Yine bu dönemde ihracatı artırmak amacıyla Eximbank kredilerini artırma yoluna gidilmiştir (Erdoğan, 2006:32). Bütün bu uygulamalar sonucu ihracat 1994 yılında bir önceki yıla oranla %18 artışla 18,1 milyar dolara yükselmiştir. Tablo 37.’deki verilerden 1994 yılında yapılan devalüasyonun etkisinin sadece 1994 yılı ile sınırlı kalmadığı, 1994-1998 yılları arasında ihracat gelirlerinde önemli miktarda artışlar

gerçekleştiği ve 1998 yılı itibariyle ihracat gelirinin 26,9 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Ancak 1999 yılına gelindiğinde 1997 yılı sonlarında yaşanan Asya Krizi, Rusya'da 1998 yılında yaşanan kriz, Marmara bölgesindeki depremin etkisiyle, 1999 yılında, döviz kurlarındaki bir önceki yıla oranla % 61,6 oranındaki artışa (TL'nin değer kaybına) rağmen ihracat gelirlerimizin % 1,4 oranında azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla 1999 yılında ihracat gelirlerinin döviz kurundaki artıştan bağımsız hareket ettiği görülmektedir.

1999 yılının sonlarına doğru IMF ile yapılan stand-by anlaşması gereğince döviz kuru çapasını esas alan yeni bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu program çerçevesinde döviz kurlarının nominal çapa olarak kullanılması kararlaştırılmış ve oluşturulan kur sepetinin 2000 yılı sonuna kadar beklenen enflasyon oranı kadar artırılması planlanmıştır (Güloğlu 2001:524). Söz konusu düzenlemeler sonucu 2000 yılında gerek döviz kurundaki gerekse ihracat gelirlerindeki artışların sınırlı düzeylerde gerçekleştiği, dolar kurunun bir önceki yıla oranla % 48,5 artış gösterdiği, ihracat gelirinin ise % 4,5 artışla 27,7 milyar dolara ulaştığı Tablo 37.'de görülmektedir. Ancak bankacılık sektörünün kırılgan yapısı nedeniyle söz konusu uygulamalar kısa süreli olmuştur. Ayrıca bankacılık sisteminin artan açık pozisyonları ile kamu bankacılığının artan görev zararları, faiz oranlarının artmasına neden olmuş ve borçların sürdürülebilirliği üzerindeki kuşkuları arttırmıştır (Işık ve diğ., 2004:52). Bu gelişmelerin yanında 2001 yılında yaşanan siyasi krizinde etkisiyle TL, bir önceki yıla oranla % 100'e yakın bir oranda devalüe edilmiş ve bu devalüasyon sonucu ihracat gelirleri bir önceki yıla oranla % 12,8 artarak 31,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat gelirlerinde ortaya çıkan bu değer, 2000 yılına göre 3,6 milyar dolarlık bir artış ifade etmektedir. Bu veriler yardımıyla döviz kurlarındaki artışın ihracattaki artışları tetiklediği ve ihracat gelirlerinde artışların söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. 2001 yılından sonra 2002 yılında da dolar kurundaki artışın ve bu artışla ilişkili olarak ihracat gelirlerindeki artışın devam ettiği ve 2002 yılında, dolarda bir önceki yıla oranla % 22,9 artış gerçekleşirken ihracatın % 15,1 artışla 36 milyar dolara kadar yükseldiği görülmektedir. Ancak 2003 yılından sonra döviz kurunda 2006 yılına kadar sürecek bir azalış trendi hakim olduğu, döviz kuru 2006 yılında % 6,7 oranında yükselse de sonraki iki yılda azalış eğilimi devam ettiği ve döviz kuru 2009 yılı itibariyle % 19,6 oranında artışla 1,54 kuruş olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 37.'de döviz kurlarındaki bu

dalgalı yapıya karşın ihracat gelirlerinin 2009 yılı hariç sürekli olarak artış eğiliminde olduğu, 2003 yılında 47,2 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat gelirlerinin, 2006 yılında 85,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği, 2008 yılında ise 132 milyar dolara kadar yükseldikten sonra 2009 yılında % 22,6 oranında azalışla 102,1 milyar dolara kadar gerilediği, ancak 2010 yılında ekonomideki olumlu gelişmeler ve siyasi istikrar nedeniyle yeniden toparlandığı ve yaklaşık olarak 114 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında, 2001 yılında yaşanan kriz sonrası gerek mali gerekse reel sektörlerde bir takım tedbirlerin alınması önemli rol oynamıştır. Türk ekonomisinin sıklıkla ekonomik kriz yaşayan bir yapıdan çıkarılarak, sürekli ve istikrarlı bir yapıya dönüştürme çabaları çerçevesinde özellikle bankalara yönelik tedbirler getirilmiştir (Gençler, 2005:362). 2001 krizinden sonra mali alanda ve bankacılık alanında yasal düzenlemeler yanında, ekonomide güven ortamı oluşturularak ve çeşitli teşvik mekanizmaları kullanılarak reel yatırımların gerçekleştirilmesi teşvik edilmiştir. Dolayısıyla bu düzenlemeler sayesinde ülkenin üretim kapasitesinde artışlar söz konusu olmuş ve artan üretim hacmi ihracatın da artış göstermesine neden olmuştur.

Türkiye 2001 krizinden sonra 2002-2008 döneminde yıllık % 5,9 oranında büyüme kaydetmiştir. Krizden sonra görülen bu toparlanmada gerçekleştirilen yapısal makroekonomik reformların yanı sıra ihracatın gösterdiği yüksek performansın da katkısı büyüktür (Vurdu, 2009:25). Ayrıca üretim yapısında meydana gelen bu gelişmeler, ihracatın döviz kurundan bağımsız hareket etmesinde rol oynayan bir faktördür. 2009 yılında, ihracat gelirlerinde yine döviz kurundaki artıştan farklı bir eğilimin söz konusu olduğu ve döviz kuru artarken ihracat gelirlerinin azaldığı görülmektedir. Döviz kuru artarken ihracat gelirlerinin azalış göstermesinde en önemli faktör 2008 yılında Amerika da başlayan ve Avrupa'ya yayılan krizdir. 2008 krizi'nin Türkiye açısından önemini ihracatımızın neredeyse yarısını gerçekleştirdiğimiz Avrupa ülkelerinin söz konusu krizden etkilenmesi şeklinde açıklamak mümkündür. İhracat yaptığımız ülkelerdeki kriz, mallarımızı alan Avrupa ülkelerinin taleplerinin azalmasına dolayısıyla ülkemizin ihracatının ve ihraç gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere döviz kurlarının, ihracat hacmi ve ihracat gelirleri üzerinde önemli etkileri bulunmasına karşın tek etken olmadığı anlaşılmaktadır.

2.4.4.3. İstihdam ve İhracat İlişkisi

Bir ülkenin istihdam düzeyi ile ihracat hacmi arasında yakın ve karşılıklı bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle ihracat hacmindeki gelişmeler istihdam düzeyini etkilerken, istihdam düzeyindeki gelişmelerde üretim ve ihracat hacmini etkilemektedir. Son yıllarda ihracat odaklı büyüme stratejisine doğru küresel bir eğilim olduğu ve ihracatın potansiyel faydalarından yararlanabilmek için çok çeşitli ihracatı teşvik tedbirlerinin uygulandığı görülmektedir. Bu eğilim ve tedbirlerin temelinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bu stratejinin potansiyel ve gerçek faydalarından yararlanmak istemeleri yatmaktadır. Öncelikle ihracatta görülen büyüme, üretim, istihdam ve tüketim artışı yaratmaktadır (Çetin ve Ecevit, 2008:116). Ülkemizde döviz kuru, yurt dışı talep artışı, ulusal ve küresel boyuttaki ekonomik gelişmeler, üretim alt yapısı ve daha pek çok unsur tarafından etkilenen ihracat hacmindeki artış ve azalışlar, istihdam seviyesini doğrudan etkilemekte, herhangi bir nedenle artış gösteren ihracat miktarı, üretimin artırılmasını gerektirmektedir. Üretim artışı ise, teknolojilerin yoğun bir şekilde kullanılmadığı, ağırlıklı olarak iş gücüne dayalı üretimin gerçekleştirildiği az gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde istihdamın artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ihracat talebindeki artışlara bağlı olarak üretimin arttırılmasına, üretimin artırılabilmesi için de işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ihracat hacmindeki artış ülkenin milli gelirinin artış göstermesine, milli gelirdeki artış ise yatırımların ve dolayısıyla yine istihdamın artış göstermesine önemli ölçüde etki etmektedir.

Buna karşın iş gücündeki değişiklikler de ihracat hacmini etkilemektedir. Bu noktada fiyatların gelecekte alacağı değerler ve ortaya çıkacak olan belirsizlikler önem taşımaktadır. Fiyatların gelecekteki seyri ile ilgili belirsizlik, reel ücret düzeyinin de belirsiz hale gelmesine yol açmaktadır. İşçiler için nominal ücret düzeyinden ziyade reel ücret düzeyi önemli olduğu için, reel ücretlerdeki belirsizlik işgücü arzını azaltacaktır. Benzer şekilde, firmalar da daha az işgücü talep edeceklerdir. Ücretler, firmaların önemli maliyet kalemlerinden olduğu için, reel ücretlerdeki belirsizlik, firmaların gelecekteki maliyetlerinin de belirsiz olmasına yol açacak ve dolayısıyla yatırımlar da azalacaktır (Hasanov, 2008:195). Söz konusu belirsizlikler nedeniyle istihdam ve yatırımların azalması ise üretim miktarının ve ihracat hacminin azalmasına neden olan

bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ekonomik belirsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak yapılacak olan düzenlemeler, yatırımcıların üretim kararlarını olumlu yönde etkileyerek üretim miktarının, ihracat hacminin ve istihdamın artmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca gerçekleştirilen ihracat sonucu elde edilen gelirlerin yeni yatırımlara yönlendirilmesi halinde, ihracatın istihdamı artırıcı etkisinin ortaya çıkacağı da açıktır.

2.4.4.4. Fiyatlar Genel Düzeyi ve İhracat İlişkisi

Fiyatlar genel seviyesindeki değişiklik ile ihracat hacmi arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye geçmeden önce fiyatlar genel seviyesinin nelerden etkilendiğini ve fiyatlar genel düzeyi ile yakın bir ilişki içerisinde olan enflasyon kavramını incelemekte yarar vardır. Enflasyon kavramı ile fiyatlar genel seviyesindeki sürekli bir artış veya bir diğer ifadeyle paranın değerindeki sürekli azalış şeklindeki bir hareket ifade edilmektedir ve fiyat seviyesindeki söz konusu artış, bir gün, bir hafta veya bir aylık dönemden daha fazla süreklilik göstermelidir (Makinen, 2003:4-5). Enflasyonun üretim hacmi ve ihracat üzerindeki etkilerini, üretilen mal ve hizmetlerin gerek yurt içi gerekse yurt dışı alıcılar açısından pahalı hale gelmesi sonucu ihracatın azalması ve enflasyon belirsizliğinin neden olacağı üretim-ihracat azalışı şeklinde iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

Neoklasik iktisatçıların çoğu, enflasyonun, ulusal paranın değer kazanmasına neden olduğunu ve bu durumunda ihracatı ve dolayısıyla büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir (Chowdhury, 2002:22). Gylfason (1999:1033) da yüksek ve değişken enflasyonun, ihracatın azalmasına neden olduğunu, bunun da büyüme üzerinde bir engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca enflasyon ihracatı nispi olarak daha pahalı hale getirerek bir ülkenin uluslar arası rekabetini azaltabilmekte ve bu sayede ödemeler bilançosu dengesini etkileyebilmektedir (Gokal ve Hanif, 2004:2). Bu noktada ihracat hacmi üzerinde etkisi bulunan enflasyon oranındaki belirsizliklere ve enflasyon oranındaki sürekli artışlara değinmekte fayda vardır.

Ekonomik karar birimlerinin iktisadi davranışlarını şekillendiren enflasyon belirsizliği üretim ve ihracat hacmini önemli ölçüde etkileyebilen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır ve ihracatı dolaylı yollardan etkilemektedir. Fiyatlar genel seviyesindeki değişkenliğin yüksek olduğu dönemlerde, cari fiyatlara bakarak gelecek dönemdeki

fiyatları tahmin etmek zor olacağı için, ekonomik karar birimleri, yatırım ve dayanıklı mal satın alımı gibi geri dönülmesi güç olan kararları alma konusunda çekingen davranmakta, söz konusu belirsizlik, firmaların yatırım kararlarını ertelemelerine ya da daha kısa vadeli ve daha az etkin olan sözleşmeler yapmalarına neden olmaktadır. Bu ise, ekonominin etkinliğini azalttığı için üretimin de düşmesine neden olmaktadır (Hasanov, 2008:194) Özellikle, finansal piyasaların yeterince gelişemediği, dolayısıyla yatırımcı ve üreticilerin ekonomik dalgalanmalara karşı korunmasız olduğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde belirsizlik ortamının reel ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi daha büyük olmaktadır (Hasanov, 2008:195).

Enflasyon oranındaki belirsizlik yanında fiyatlar genel seviyesindeki sürekli yükselişlerde (enflasyon) üretim ve ihracat hacmini etkileyen bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ise döviz kurları önemli rol oynamaktadır. Döviz kurlarındaki bir yükselme fiyatlar genel seviyesini dolaylı bir aktarım mekanizması sayesinde etkilemektedir (Işık ve diğ., 2004:327). Döviz kurları açık ekonomilerde enflasyonist eğilimleri açıklamada önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Kurlardaki yükselmenin bir maliyet unsuru olarak ithal mal fiyatlarına yansıdığı, bununla iç piyasadaki fiyatlar genel düzeyini etkilediği yaygın bilinen bir gerçektir. Döviz kurlarında gerçekleşecek olan bir artış, (ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi) ihracatı daha ucuz hale getireceğinden ihracata yönelik talep arttıracaktır. Bu durumda ithalat pahalılaşacak ve yurtiçi talep ihraç edilen ve ithal ikame mallara kayacaktır. Böylece söz konusu yerel malların fiyatı da artacaktır. Öte yandan kurlardaki artış sonucu ithal edilen malların ve girdilerin fiyatlarının yerli para cinsinden artması, üretim maliyetlerinin artmasına, maliyet artışları ise nihai malların fiyatlarının ve dolayısıyla ihraç edilen ürünlerin maliyet ve fiyatlarının artmasına neden olacaktır. Sonuç olarak kurdaki değişimler toplam talepteki değişimler yoluyla yerel fiyatları etkileyecektir (Hyder ve Shah, 2004:3).

Uygulanacak olan para politikası da döviz kurunu ve fiyatlar genel seviyesini etkileyerek ihracat üzerinde etkilerde bulunabilmektedir. Para politikasının döviz kurları üzerindeki etkisi, net ihracatı değiştirerek çıktıyı etkileme şeklinde gerçekleşmektedir. Döviz kuru kanalında parasal bir daralma esnek döviz kurları sistemi ve tam sermaye hareketliliği varsayımı altında ülke parasının değerlendirilmesine sebep olacaktır. Burada

parasal daralmadan dolayı ülke parasının değerlenmesinin çıktı üzerindeki etkisini şu şekilde analiz edebiliriz; parasal daralma reel faiz oranında bir artışa yol acar, bu artış ülkeye sermaye girişlerinin hızlanmasına neden olacaktır. Ülke içinde yükselen faiz oranlarından yararlanmak isteyen yabancı girişimciler döviz satarak yerli varlıkları satın almak istemeleri sonucunda yerli paranın değeri artacaktır. Yerli paranın değerinin yabancı paralar karşısında artması ülke içerisinde üretilen malların fiyatını yurt dışında üretilen benzer mallara oranla artıracaktır. Diğer bir deyişle ihracat mallarının fiyatı artarken ithalat mallarının fiyatı azalacaktır. Net ihracat buna bağlı olarak azalır ve çıktıda bir azalış meydana gelir (Norrbin, 2000:12). Ters açıdan bakıldığında parasalcı iktisatçılar ise para arzındaki bir artışın kısa dönemde hem üretimin, hem de fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olacağını ifade etmektedirler (Hasanov, 2008:196). Bu bağlamda hazırlanacak olan fiyat istikrarı programları ile beklenen enflasyon oranını sifıra doğru azaltması ve fiyat seviyesindeki uzun dönemli değişikliklerle ilgili belirsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Ireland,1993:25). Fiyat istikrarı sağlandığı zaman bu durumlar ortaya çıkmayacağından para politikasının yürütülmesi kolaylaşacak, piyasalar etkin bir şekilde işleyecek ve geleceğe yönelik öngörülerde hata yapma ihtimali azalacak ve daha sağlıklı bir ekonomik yapının ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktır.

2.4.5. Türkiye İhracatının Genel Sorunları

İhracatın belli birkaç sektöre ve belirli bir pazara bağımlı yapısı, döviz kurundaki belirsizlikler ve yeniliklere yeterince önem verilmemesi nedeniyle ülkenin üretim teknolojisinin geri kalması sonucu uluslar arası piyasalardaki rekabet gücünün zayıflaması, ihracat gerçekleştirilirken karşılaşılan temel sorunların bir kısmını teşkil etmektedir ve bu sorunlara daha önceki konularda ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu sorunlar dışında ihracatımızı etkileyen gerek iç piyasadan gerekse dış piyasadan kaynaklanan sorunlar da bulunmaktadır. Bu sorunların başında, ihracatın her aşamasında ortaya çıkan finansman maliyetinin yüksekliği ve finansman olanaklarının sınırlılığı gelmektedir. İhracata yönelik üretim yapan firmaların büyük bir çoğunluğu ihracat kredilerinden yararlanamamaktadır. Firmaların Eximbank (ihracat) kredilerinden yararlanamamalarında kredi maliyetlerinin yüksek olması, bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve kredi vadelerinin kısa olması öncelikli nedenler olarak ortaya

çıkılmaktadır. Bunların yanında firmalar tarafından krediler hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması da diğer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin ve Ecevit, 2008:125). Bu sorunların çözülememesi işletmelerin ihracata yönelik üretimi gerçekleştirme noktasında yeterli desteği elde edememelerine yol açmaktadır.

Finansman sıkıntısı yanında, üretim aşamasında kullanılan girdi, özellikle de enerji, maliyetlerinin yüksekliği, ihracat için üretim yapan sanayiciyi zor durumda bırakmakta ve ihracat açısında büyük bir problem teşkil etmektedir. Bu durum üreticileri ya rekabet şartlarından uzak üretim yapmaya zorlamakta, ya da dış kaynaklı ucuz hammaddeye yönelterek ithalatı artırmaktadır. Bu nedenle normalde daha çok teknoloji ve sermaye yatırımlarını dışarıdan temin etmesi beklenen Türkiye’de, ihracat, hammadde ve ara maddeler açısından dışa bağımlı bir görüntü çizmektedir.

İhracatçının ihracatını gerçekleştirirken karşısına çıkan ve ihracat işlemlerini olumsuz yönde etkileyen diğer bir sorun grubunu da bürokrasi ve fiziki altyapı eksiklikleri oluşturmaktadır. İhracatçılar, istenen onlarca belgenin tanzimi ve onaylatılması ile ilgili önemli bir mesai harcamakta ve bu amaçla fazladan personel istihdam etmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve işleyişteki aksamlar nedeniyle ihracatçılar zaman maliyetine katlanmaktadırlar. Bu nedenle işletmelerin neredeyse tamamı ihracattaki yoğun bürokrasinin en temel sorunları olduğu, bu konuda çalışma yapılması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Çelik, 2002:14). Ayrıca gümrük idarelerinin sahip olduğu fiziki altyapı şartlarının iyileştirilmesi, ihracat artışının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Özellikle gümrük ve liman hizmetlerinin geliştirilmesi ve gümrüklerde elektronik-teknolojik gelişmelerden yararlanılarak süratle otomasyona geçilmesi, ihracatın geliştirilmesinde ve hızlandırılmasında önem taşıyan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün Türkiye'nin ihracat potansiyelinin önündeki en önemli engellerden biri de ihracatın bilgi temeline oturmamış olmasıdır, ihracata yol gösteren, araştıran, strateji belirleyen, yeni pazarlar arayan bilimsel esaslara dayalı araştırma merkezleri ve enstitülerden Türk ihracatçısının yoksun olması sebebiyle, ihracatçılar dış pazarlardaki gelişmeleri yakından takip edememekte, bu gelişmelere göre üretim ve pazarlama yapılarını değiştirememektedirler.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE İHRACATININ İTHAL GİRDİLERE BAĞIMLILIĞI: SEKTÖREL BAĞIMLILIK ANALİZİ

Ülkelerin ekonomik gelişmelerini ileri seviyelere çıkarabilmeleri için toplam milli gelirden artış sağlamak önemli olmakla birlikte, sanayi sektörünün milli gelir içerisindeki payının artması da büyük önem taşımaktadır. Ancak, üretim artışlarının ekonomide kendi kendini besleyen bir süreçte devam edebilmesi, ithalata bağımlılık derecesine de bağlıdır (Ersungur ve Kızıltan, 2005:1). Bu çerçevede ülke ekonomisinin üretim yapısını ortaya koymak ve geleceğe yönelik ekonomik plan ve programlar oluşturmak amacıyla sektörler arası ilişkileri ayrıntılı bir şekilde gösteren analizlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde, sektörler arasında mal ve hizmet alışverişinden kaynaklanan karşılıklı bağımlılıklar, üretim yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Sektörler arası karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde her bir sektör kendi üretimini gerçekleştirebilmek için hem kendi sektöründen hem de diğer sektörlerden ara girdi kullanmak zorundadır ki bu o sektörün ekonomi üzerindeki geriye doğru bağlantı etkilerini teşkil etmektedir. Buna karşın her sektörün çıktısı da diğer sektörler tarafından ara girdi olarak kullanılmaktadır. Bu da o sektörün ileriye doğru bağlantı etkilerini oluşturmaktadır. Hirschman (1958:9)'da, sektörlerin diğer sektörleri "besleme" ve "uyarma" özelliğini ifade eden ileri ve geri bağlantı etkilerini, yatırım kararlarının alınması sürecinde mutlak surette dikkatle incelemesi gereken bir unsur olarak öne sürmektedir. Sektörler arasındaki ileri ve geri bağlantı etkilerini değerlendirebilmek amacıyla sektörler arası karşılıklı ilişkiler, belirli modellerle formüle edilmekte ve ortaya çıkan modellerden hem yatırım kararlarının alınmasında yararlanılmakta hem üretim yapısının bağımlılık düzeyi hakkında fikir edinilebilmekte hem de üretim yapısının geleceğine yönelik planlama yapma konusunda yararlanılmaktadır. Bu amaçla sektörler arası mal ve hizmet akımlarını bir zaman kesiti içerisinde toplu olarak gösteren Girdi-Çıktı tabloları hazırlanmakta ve hazırlanan Girdi-Çıktı modelleri ile hem ekonominin girdi kullanım yapısı incelenmekte hem de sektörlerin üretim yapılarında ortaya çıkacak değişmelerin diğer sektörler üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmaktadır.

Endüstriler arası yaklaşım açısından bir ülkenin ithalat yapmasının nedeni, ülke ekonomisinde sektörlerin ileriye ve geriye bağlantı etkilerinin zayıf olmasıdır. Endüstrilerden herhangi birinin bir birimlik çıktı üretebilmek için ihtiyaç duyduğu ara girdileri, ülke içerisinde temin edebilecek endüstriler yeterli değil ise, milli ekonominin kendi içinde sağlayacağı geriye bağlantılar yurtdışındaki ilgili endüstrilere kayacaktır. Bu ileriye ve geriye bağlantıların yaygınlığı ve sayısal büyüklüğü, ülkenin dışa bağımlılığının da ölçüsünü vermektedir (Çivi ve Çakır, 2000:1). Günümüz koşullarında dünya ekonomisinin karşılıklı bağımlılık özelliği, elbette dışa bağımlılığın tamamen ortadan kaldırılmasını mümkün kılmamaktadır. Ancak gerek üretimden elde edilecek gelirin büyük bir kısmının yurtiçinde tutulması, gerekse ürünlerin yerli katkı paylarının artırılması suretiyle bu bağımlılığın mümkün olan en düşük seviyelere çekilmesini gerektirmektedir (Ersungur ve Kızıltan, 2007:267).

Daha önce de belirtildiği üzere ihracatın ithal girdilere bağımlılığını ölçülmede kullanılan en önemli ve en açıklayıcı iktisadi yöntem olarak Girdi-Çıktı modelleri ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde, Türkiye'nin ihracatının ithal girdilere bağımlılığı, TÜİK tarafından yayınlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait Girdi-Çıktı tabloları kullanılarak ölçülmüş ve ülke ihracatının hangi sektörlerde ithal girdilere karşı daha bağımlı olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. İhracatın İthal Girdilere Bağımlılığının Girdi-Çıktı Modeli İle Analizi

Ekonominin yapısının ortaya konması ve çeşitli endüstri veya üretim kolları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, milli ekonominin planlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan endüstriler arası ilişkiler çok yönlü ve oldukça karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu yapıyı ekonomide otomotiv sektörüne olan talep artışını karşılayabilmek için daha fazla çelik üretilmesine, çelik üretimi için kömüre, kömür üretimi için enerjiye duyulan ihtiyaçla açıklamak mümkündür. Böylece, belli bir faaliyet alanındaki talep artışları, beraberinde ekonominin diğer sektörlerine yansıyan talep artışlarının da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Sektörler arasındaki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde anlayabilmek için, bu ilişkileri gösteren modellere ihtiyaç vardır (Philips, 1955:138). Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla ekonominin bütünü ile onu oluşturan endüstriler arasındaki fonksiyonel bağıntıyı kuran ve en kullanışlı planlama araçlarından biri olarak tanımlanan Girdi-Çıktı tabloları ve analizi, 1930'larda W.W.

Leontief tarafından geliştirilmiştir (Dernburg ve Diğerleri, 1969:141). Girdi-Çıktı modelleri, ekonomik yapıyı oluşturan üretim ve tüketim birimleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı ekonomi çapında, çok sektörlü ve nicel olarak inceleyen, matematiksel yapısı basit bir genel denge modelidir (Aydogus, 2010:3). Leontief (1966: 134)'de yapmış olduğu çalışmalar sonucu elde ettiği Girdi-Çıktı tablosunu, belirli bir süre içinde (örneğin 1 yıl) incelenen ülke ekonomisindeki mal ve hizmet akışlarını gösteren bir tablo şeklinde tanımlamaktadır. Bir başka deyişle Girdi-Çıktı tablolarında, ekonomiyi oluşturan temel sektörlerin birbirlerinden aldıkları ve birbirlerine verdikleri mal akımları ile nihai talebin karşılanmasına yönelik oluşan mal akımları yer almaktadır. Bu tablolar makroekonomik düzeyde ekonominin bütününde ortaya çıkan yapısal değişimlerin görülebileceği önemli bir veri kaynağını oluşturmaktadır (Bulmer-Thomas, 1982:14). Leontief (1966:134)'de yaptığı Girdi-Çıktı analizleri sonucunda, sektörler arasında karşılıklı etkileşimin var olduğunu ve farklı ekonomik sektörlerin gerçekleştirdikleri üretimler (çıktı) ve üretimi gerçekleştirebilmek için yapmış oldukları satın alımlar (girdi) nedeniyle birbirlerine bağlı olduklarını söylemektedir. Ayrıca Leontief, yaptığı çeşitli çalışmalar ve Girdi-Çıktı analizleri ile belirli bir mal verimi (çıktı) sağlayabilmek için, hangi miktarda üretim faktörünün (girdi) kullanılması gerektiği sorusunun yanıtını da bulmaya çalışmıştır. Bu özelliği nedeniyle Girdi-Çıktı tablolarından gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde önemli bir planlama aracı olarak yararlanılmıştır (Dernburg ve Dernburg, 1969:141). Bunun yanında Leontief tarafından geliştirilen Girdi-Çıktı analizi, uzun dönemli bölgesel ekonomik yapının ve demografik tahminlerin yapılması için de uygun bir çatı oluşturmaktadır (Glickman, 1977:54). Girdi-Çıktı analizinin diğer yöntemlere kıyasla bir diğer olumlu özelliği de esnek olmasıdır. Yani Girdi-Çıktı yönteminde araştırmacılar, yapacakları araştırmada kullanacakları modeli kendi amaçları doğrultusunda oluşturabilmektedirler (Fletcher, 1989:516). Bu ise araştırmacılara ulaşmak istedikleri sonuçlar noktasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Üzerinde durulan özellikleri nedeniyle iktisat biliminde önemli bir yere sahip olan ve Leontief tarafından geliştirilen yöntemde, milli ekonominin yapısal özelliklerini yansıtan bilgiler, belirli bir tekniğe göre, Girdi-Çıktı tablosu olarak bilinen ve ham verileri kapsayan bir tabloda toplanır. Bu tablodan çıkarılan katsayı matrisleri ve ters matris yardımıyla da ekonomik yapı analiz edilir. Analizin hareket noktası, endüstriler

arası yapısal bağımlılığın ölçülmesidir (Ersungur, 2005:121). Bu sayede Leontief Girdi-Çıktı tabloları, sektörler arasında meydana gelen ara ürün akımı ile ilgili genel bir açıklama yapmaya olanak sağlamaktadır. Ayrıca, bu tablolar aracılığıyla bir ülke ekonomisinin performansını ölçmeye yarayan birçok göstergeye ulaşılabilmektedir (Schaffer, 2007:23). Girdi-Çıktı analizinin özünü, sektörler arasında meydana gelen karşılıklı bağılıkları özetleyen “**teknik katsayılar matrisi**” oluşturmaktadır. Her sektör, çıktı elde edebilmek için diğer sektörlerin girdilerine gereksinim duymaktadır. Burada önemli olan, ekonominin net çıktı miktarı, bir başka deyişle kullanılan girdi ve çıktı arasındaki farktır (Raa, 2005:58). Bu nedenle ihracatın ithalata bağımlılığı tespit edilirken sektörler arası karşılıklı bağılıklara ve özellikle de teknik katsayılar matrisine özel bir önem atfetmek yerinde olacaktır. Buna ilaveten sektörlerin üretim gerçekleştirmek amacıyla kullanacakları ara girdilerin ne kadarını ithalat yoluyla temin ettiklerini tespit edebilmek amacıyla da ithalat matrislerinden yararlanılmaktadır. Bu nedenle ithalata bağımlılığın ölçülmesi açısından teknik katsayılar matrisi yanında ithalat matrisleri de önemli rol oynamaktadır.

3.2. Literatür Özeti

Üretim sürecinde kullanılan hammadde ve ara malları açısından ithal girdilere bağımlılık, teknolojinin, iletişimin ve ulaşım ağının gelişmesiyle birlikte gün geçtikçe artış göstermiş ve gerek yerli gerekse yabancı pek çok araştırmacının bu konuya yönelik araştırma ve inceleme yapmasına neden olmuştur. İhracatın ithalata bağımlılığını tespit etmeye yönelik olarak yapılan literatür incelemesinde, sektörel bazda gerek ileri ve geri bağlantı katsayıları sayesinde üretim ve ihracat için gereksinim duyulan ithal girdi miktarının net bir şekilde görülebilmesi, gerekse de mevcut bağımlılık durumu itibariyle ithalata bağımlılığın en aza indirilmesine yönelik politikalar üretilebilmesine imkan sağlaması açısından Girdi-Çıktı modellerinin özellikle son yıllarda daha ön plana çıktığı görülmektedir.

Çivi ve Çakır (2000:6) tarafından 1985 ve 1990 yıllarına ait Girdi-Çıktı modeli kullanılarak yapılan bağımlılık analizlerinde incelenen her iki dönemde de ithal girdi bağımlılığı en yüksek olan sektörlerin, her iki yıl içinde kilit sektör konumunda olan sektörler olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca bağlı olarak da sektörler arası bağımlılığın, bir başka deyişle ileri ve geri bağlantı etkilerinin zayıf olduğu dolayısıyla da dış

ekonomilere olan bağımlılığın oldukça yüksek bir seviyede olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca yapılan çalışmada incelenen dönemler itibariyle imalat sanayi sürükleyici sektör olmakla birlikte, ithalata bağımlı olduğuna da vurgu yapılmıştır.

Ersungur ve Kızıltan (2005:6) tarafından 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yıllarına ait Girdi-Çıktı tabloları kullanılarak ve bu tablolardan oluşturulan girdi katsayıları (teknik katsayılar) matrisleri ile ters ithalat matrisinden yararlanılmıştır. Türkiye’de yıllara göre sektörlerarası ara girdi alışverişlerinde doğrudan ve dolaylı etkilerle ortaya çıkan ithalata bağımlılığın belirlenmesi ve bunun yıllara göre değişiminin gözlenmesi amacıyla yapılan analiz sonucu, Türk ekonomisinin temel sorunlardan birini teşkil eden ithal girdi bağımlılığının önemli bir sorun olmaya devam ettiği ve bu sorunun uygulanan sanayileşme stratejilerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca yine aynı çalışmada incelenen dönemler itibariyle söz konusu olan ithal girdi bağımlılığının özellikle imalat sanayinin kilit sektörleri arasındaki bağımlılığı azalttığı, böyle bir yapının ise, yatırım ve istihdam politikalarındaki başarıyı olumsuz etkileyerek, son yıllarda en önemli sorun haline gelen işsizliğin azaltılmasını da zorlaştırdığı ortaya konulmuştur.

Ersungur ve Kızıltan (2007:274) tarafından, 2002 yılına ait Girdi-Çıktı tablosu kullanılarak oluşturulan ters ithalat matrislerinin satır ve sütun toplamlarından hareketle endüstrilerin ithalata ileri ve geriye doğru bağlantı etkileri analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemde ciddi bir yapısal değişime uğradığı ve Türk ekonomisinin temel sorunlardan birini teşkil eden, ithal girdiler açısından dışa bağımlılığın sanayileşme alanında önemli bir ekonomik problem olduğu tespit edilmiştir.

Eşiyok (2008:152-153) ise, 1973, 1979, 1985, 1990 1996 ve 1998 yıllarına ait Leontief Girdi-Çıktı tablolarını kullanarak ve ithalat ters matrisi yöntemiyle yaptığı analiz sonucu, Türk ekonomisinde, ihracata yönelik sektörlerin giderek artan bir şekilde ithal girdilere bağımlı hale geldiğini ortaya koymuştur. Ortaya çıkan bu bağımlılıkta, 1980 sonrası dönemde uygulamaya koyulan yeniden yapılanma politikalarına bağlı olarak, 1930’lu ve 1960’lı yıllarda kurulan ve Türk sanayisine önemli miktarda girdi sağlayan (ara malı üreten) pek çok KİT’in ve üretime sürecine katkı sağlayan pek çok sektörünün

zamanla üretimden çekilmeye başlamasının etkili olduğunu, bu durumunun ise ekonominin ara malına olan bağımlılığı daha da artırdığını ifade etmiştir.

Yentürk (2003:19)'da ise 1980 yılından sonra izlenen iktisat politikalarının, ihracatın ithalat bağımlılığı üzerinde hangi oranda etkisi bulunduğunu tespit etmeye yönelik yaptığı çalışmada, ihracat artışının neden olduğu ithalat artışını incelenmiş ve Leontief Girdi-Çıktı modeli yardımıyla yapılan inceleme sonucu, 1979-1996 arasında ihracatın ithalata bağımlılığının % 88.7 artış gösterdiğini, önemli ihracatçı sektörlerde ise ihracat artışlarının neden olduğu ithalat gereğinin ortalamasının üzerinde gerçekleştiğini ve ara malı ithalatında ortaya çıkan daralmanın ancak ekonomik durgunluk döneminde ortaya çıktığını tespit etmiştir.

Benzer şekilde Güllük-Şenesen ve Şenesen (2003:2) 1973, 1985 ve 1996 yıllarına ait Girdi-Çıktı tablolarını kullanarak 1980'li yıllarda ekonomik yapıda yaşanan değişimin etkilerini incelemiştir. Ülke üretiminin ithalata bağımlılığını ölçtükleri çalışmada, 1980 sonrası dönemde özellikle enerji sektöründe ve teknoloji yaratılması alanında dışa bağımlılığın daha yüksek oranlara ulaştığını ortaya koymuşlar, ayrıca Türkiye'nin lokomotif sektörleri olarak kabul edilen tekstil ve gıda sektörlerinde bile ithalata bağımlılığın gittikçe arttığını vurgulamışlardır.

Girdi-Çıktı modelinin dışında başka yöntemler kullanılarak da Türkiye'nin ihracatının ithalata bağımlılığının analiz edildiği başka çalışmalarda yapılmıştır. Bu çalışmalardan birini Pamukçu ve de Boer, bir diğeri ise Tunç, gerçekleştirmiştir. Pamukçu ve De Boer (2000:28)'de 1968-1990 yılları arasında Türkiye'nin ithalat kaynaklarını inceledikleri çalışmada, Türkiye'nin 1968, 1973, 1979, 1985 ve 1990 yıllarına ait Girdi-Çıktı tablolarını dikkate alarak ve Yapısal Ayırıştırma Analiz yöntemini kullanarak, 1968-1979 yılları arasındaki ithal ikameci politikaların uygulandığı dönem ile 1979-1990 yılları arasındaki ihracata dayalı büyüme politikalarının uygulandığı dönemi karşılaştırmışlardır. Pamukçu ve De Boer, yaptıkları analiz sonucunda 1979-1990 dönemi boyunca ara ve yatırım malları ithalindeki artışın temel sebebinin yurt içi talepteki artıştan kaynaklandığını gözlemişlerdir. Ancak dönemler itibariyle yapılan değerlendirmede, birinci dönemden ikinci döneme, ara malı ve ithal girdilerde yaşanan artışta, teknoloji alanındaki gelişmelerin ve değişikliklerin önemli oranda katkısının bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Pamukçu ve De Boer'in çalışmasına benzer bir çalışma da aynı analiz yöntemi, yani Yapısal Ayrıştırma Analiz yöntemi kullanılarak Tunç tarafından 2004 yılında 1985–1996 dönemi için Türkiye ekonomisinin yapısal değişimini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Tunç (2004:23), çalışmada incelenen dönemi 1985–1990 ve 1990–1996 olmak üzere iki alt döneme ayırmış ve 1985–1996 döneminin, ilk alt-dönem ile hemen hemen aynı özellikleri gösterdiği, ayrıca dönemin tümünde nihai yurtiçi talepteki artışın, toplam üretim artışında en yüksek paya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İthalatın ihracata bağımlılığına yönelik olarak Türkiye dışında da bazı ülke örnekleri bulunmaktadır. Bu örneklerden birini son dönemin yükselen ekonomisi olan Çin ekonomisi oluşturmaktadır. Cuihong ve Jiansuo (2007:1) Çin ekonomisinin ithal girdilere bağımlılığını inceledikleri çalışmada, Çin'in ihracatındaki artışın özellikle hammadde ve ara girdi açısından ithalata bağımlı olduğunu ve söz konusu bu bağımlılığın özellikle 2001 yılından sonra oldukça yüksek seviyelere ulaştığını belirlemişlerdir. Cuihong ve Jiansuo aynı çalışmada ihracatın ithalata bağımlılığını ve bağımlılık seviyesini tespit etmek amacıyla yaptıkları analizde, ithalat matrislerini kullanarak ihraç edilen ürünlerin içindeki ithal ara girdilerin miktarını gösteren dikey uzmanlaşma değerlerini (vertical specialization amount) ve toplam ihracat miktarı içindeki ithal ara girdi oranını gösteren dikey uzmanlaşma paylarını (vertical specialization share) hesaplamışlardır. Elde ettikleri sonuçları da Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) dikey uzmanlaşma payları ile karşılaştırarak, Çin'in dış girdilere bağımlı bir ülke olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3.3. Yöntem ve Bulgular

Ülkemizde gerçekleştirilen toplam üretim için ihtiyaç duyulan hammadde ve ara malı şeklindeki dış girdi gereksinimlerini ve benzer şekilde ihracatın ithal ara girdi ve hammaddelere olan bağımlılığını, TÜİK tarafından hazırlanan Girdi-Çıktı tablolarından yararlanarak analiz etmek mümkündür. Ülkemizde ihracatın ithalata bağımlılığı analiz edilirken öncelikle ters ithalat matrisi yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntem sayesinde sektörlerin ileri ve geri bağlantı katsayıları (doğrudan ve toplam) elde edilerek bu katsayılar yardımıyla sektör üretimlerinin bağımlılık yapısı analiz edilmiştir. Bu analizden sonra da yine ithalat matrisleri yardımıyla toplam ihracat miktarı içindeki

ithal ara girdi oranını gösteren doğrudan dikey uzmanlaşma ve toplam dikey uzmanlaşma payları hesaplanmıştır.

Herhangi bir sektör, üretimde bulunurken, üretimde kullandığı girdilerin bir kısmını yurt içinden temin ederken, bir kısmını da ithal etmektedir. Başka bir deyişle, herhangi bir sektörünün nihai talebindeki artışı karşılamak için doğrudan ve dolaylı yerli girdi talebi ile birlikte, doğrudan ve dolaylı ithal girdi talebi de uyarılmaktadır. Bu durumda A teknoloji katsayıları matrisini, yerli girdi katsayı matrisi (A^d) ve ithal girdi katsayı matrisi (A^m) olarak bileşenlerine ayırabiliriz. Dolayısıyla A teknoloji (teknik katsayılar) matrisi (Ersungur ve Kızıltan, 2007:269);

$$A_t = A^d + A^m \quad (3.1)$$

şeklinde olacaktır. Burada;

A_t : Toplam Girdi Katsayıları Matrisini,

A_m : İthal Girdi Katsayıları Matrisini,

A_d : Yerli Girdi Katsayıları Matrisini gösterir.

Girdi katsayılarının, yurtiçi ve ithal girdi katsayıları ayrımı, dolayısıyla üretimde kullanılan girdilerin yerli-ithal ayrımı, ileriye ve geriye doğru bağlantı etkilerini, daha doğrusu sektörler arası bağımlılık konusunu daha ayrıntılı ve sağlıklı bir biçimde incelememize yardımcı olmaktadır. Buradan üretimin yerli girdiye olduğu kadar, ithal girdiye de bağımlılık derecesi ve bunun niteliği ortaya koyulabilmektedir. Bu şekilde yapılacak olan bir ayrımın, analizin daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi açısından bir takım önemli yararları bulunmaktadır.

Öncelikle böyle bir ayırmadan, özellikle sektörel açıdan yatırım planlamasının yapılması konusunda önemli ölçüde yararlanılmaktadır. İthal ikamesine dayalı bir sektör politikasının benimsenmesi halinde, sektörel düzeyde, yerli girdi kullanımı-ithal girdi kullanımı ayrımına dayalı olarak yapılacak olan bir analiz sonucu elde edilebilecek bulgularla, sanayileşme açısından hangi sektörlerle öncelik verilmesi gerektiği sorusu yanıtlanmış olmaktadır. Bu bağlamda üretimin ithalata bağımlılığı bilinmeden, bu tür bir sektör politikası belirlemek mümkün olmayacaktır.

Ayrıca girdi katsayıları matrisinin, yerli ve ithal girdi katsayıları matrisleri şeklindeki ayrımı, ithalat sınırlamalarının üretime etkisinin anlaşılabilmesine de yardımcı olmaktadır. Geriye doğru ithalata bağımlılık oranları, hangi sektörlerin üretiminde, ithal girdilerin önemli olduklarını ve bu önemin düzeyini (derecesini) göstermektedir.

Bunun yanında üretim girdilerinin ithal ve yerli ayrımı, yerli üretimde sadece ileriye ve geriye bağlantı etkilerinin değil, aynı zamanda doğrudan bağlantı etkilerinin ve toplam bağlantı etkilerinin de elde edilmesine ve incelemesine yardımcı olmaktadır.

Son olarak ekonomide ve üretim sürecinde kullanılan girdilerin yerli girdi ve ithal girdi şeklindeki ayrımını, dış dünyaya karşı rekabet gücü kazandıracak bir döviz kuru politikasının etkinliğinin sınırlandırması açısından önem taşımaktadır. İthal girdilerin üretim içerisindeki önemi göz önüne alınmadığında, rekabet gücünü artırmak için yapılacak bir devalüasyon, ülkenin ihraç mallarının dış pazarlardaki rekabet gücünü artırmaktadır. Ancak, ithal girdilerin üretimdeki ağırlığının yüksek olduğu durumlarda devalüasyon maliyet artışlarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle böyle bir ayrım ekonomi politikasını oluşturan ve düzenleyen birimlerin dikkat etmesini gerektiren bir noktayı teşkil etmektedir.

Bu açıklamalar sonrasında, herhangi bir yıla ait ters ithalat matrisi, o yıla ait ithal girdi katsayıları matrisi ile aynı yılın yerli girdi katsayıları matrisinin tersinin çarpımı ile bulunmaktadır. Buna göre herhangi bir yıla ait ters ithalat matrisi (Ersungur ve Kızıltan, 2007:269);

$$R = A_m \cdot [I - A_d]^{-1} \quad (3.2)$$

şeklinde gösterilmektedir

Ters ithalat matrisi kullanılarak sektörlerin ithalatta geriye doğru bağlantı etkileri ve ithalatın ileriye doğru bağlantı etkileri de bulunabilmektedir. Böylece, yıllar itibarıyla sektörlerin dış girdi bağımlılıkları incelenebilmektedir. Bu noktada Girdi-Çıktı analizi ile ilgili olarak bazı kavramları tanımlamak gerekirse (Aydoğuş 2010);

3.3.1. Doğrudan Geri Bağlantı

Doğrudan geri bağlantı değerleri, herhangi bir sektörün üretimi içinde diğer sektörlerden kullandığı ara girdilerin toplamından hareketle hesaplanmaktadır. “Teknoloji Matrisi (Girdi Katsayıları Matrisi)”nden hareketle hesaplanan doğrudan geri bağlantı katsayısı, sektörün toplam üretim değer “1” olarak kabul edildiğinde, kullanılan ara girdilerin toplam üretime oranlanması sonucu elde edilen değerlerin toplamından oluşmaktadır. Doğrudan geri bağlantı katsayısının yüksekliği, o sektörün üretim için diğer sektörlerin çıktılarını yüksek oranda kullanmak durumunda olduğunu (sektörün kendisini besleyen gerideki sektörlerle yüksek oranda bağımlı olduğunu) göstermektedir. Bir başka ifadeyle, yüksek geri bağlantı katsayısı, o sektörün üretimi ile sektörün girdi temin ettiği diğer sektörlerin üretimi arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla doğrudan geri bağlantı değerleri yüksek olan sektörler, ekonomideki diğer sektörlerin üretim düzeylerini önemli ölçüde etkileyen sektörlerdir. Aynı zamanda doğrudan geri bağlantı etkileri yüksek olan sektörler, diğer sektörlerden girdi talebinde bulunacağından ekonominin uyarılması ve canlanmasına sebep olurlar. Doğrudan geri bağlantı katsayısını hesaplayabilmek için ters ithalat matrisinin sütun toplamlarından yararlanır.

Ters ithalat matrisinin sütun toplamları ise (Ersungur ve Kızıltan, 2007:269);

$$R_j = \sum_{j=1}^n r_{ij} \quad (j=1,2,3, \dots, n) \quad (3.3)$$

şeklinde hesaplanabilmektedir.

Burada ters ithalat matrisinin her bir elemanı, r_{ij} , j sektörü çıktısına nihai talebi bir birim artması halinde, bu talep artısını karşılayacak üretimin yapılabilmesi için, doğrudan veya dolaylı olarak ne kadar i sektörü malı ithal edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu durumda ters ithalat matrisi, j sektörü malına son talep bir birim arttığı zaman doğrudan veya dolaylı olarak tüm sektörlerin çıktılarına karşı duyulan ithal gereksinimlerinin toplamını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle ters ithalat matrisi, j sektörünün bir birimlik daha fazla üretim gerçekleştirmesi için bütün sektörlerden satın alacağı ithal girdi miktarlarının toplamını verir. Bu toplamlar sektörlerin ithalatta **geriye**

doğru bağlantı etkilerini ifade eder ve R_j yükseldikçe ekonominin ithalata bağımlılığı artarken, tersi durumunda ithalata bağımlılık azalmaktadır.

3.3.2. Doğrudan İleri Bağlantı

Doğrudan ileri bağlantı ise, belli bir sektör üretiminin, diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılan kısmının (toplam ara tüketim) o sektörün ürünlerine olan toplam talebe=tüketime (ara tüketim + nihai tüketim) oranını göstermektedir. Bu durumda doğrudan ileri bağlantı, sektörün toplam üretiminin ne kadarının diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanıldığını (ya da sektör üretiminin ne kadarının nihai tüketime gittiğini) ifade etmektedir. Doğrudan ileri bağlantı katsayısını hesaplayabilmek için de ters ithalat matrisinin satır toplamlarından yararlanılmaktadır.

Ters ithalat matrisinin satır toplamları ise (Ersungur ve Kızıltan (2007:270);

$$R_i = \sum_{j=1}^n r_{ij} \quad (i=1,2,3, \dots, n) \quad (3.4)$$

olarak gösterilir ve tüm endüstrilerin mallarına olan son talep birer birim arttığında, bu talep artışını karşılamak için yapılacak üretimin, ne kadar i endüstrisi ithal malı ithalini gerektireceğini gösterir. Diğer bir ifadeyle satır toplamları, ithalatın **ileriye doğru bağlantı etkilerini** yansıtmaktadır. Böylece, son talep düzeyinde genel bir yükselme olduğunda, hangi endüstri malından ne kadar ithal edilme zorunluluğunun ortaya çıkacağını R_i gösterecektir.

3.3.3. Toplam Geri Bağlantı

Belli bir sektördeki bir birimlik nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışı, o sektörün toplam geri bağlantı etkisini göstermektedir. Doğrudan geri bağlantıda, yalnızca belli bir sektörün üretimindeki diğer sektör çıktılarının payları ifade edilirken, toplam geri bağlantıda, nihai talep artışı (o sektörün ürününü nihai mal olarak kullanan nihai tüketiciler tarafından yalnızca o sektör ürününe bir birimlik talep artışı) olması neticesinde, hem bu nihai talep artışını karşılamak, hem de diğer sektörler tarafından gerçekleşen ara malı (girdi) talep artışını karşılamak üzere gerçekleşen toplam üretim artışı ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle, o sektör ürününe olan nihai ve ara malı şeklindeki talep değişiminin tetiklediği toplam üretim artışını ifade edilmektedir.

3.3.4. Toplam İleri Bağlantı

Tüm sektörlerdeki birer birimlik nihai talep artışlarının belli bir sektörün üretiminde yol açtığı artış, o sektörün toplam ileri bağlantı etkisi olarak tanımlanmaktadır. Toplam ileri bağlantıda, ekonomideki tüm sektörlerin nihai ürünlerine birer birimlik bir talep artışı olduğunda hareketle üretici sektörlerin ara malı olarak gerçekleştirdikleri üretimlerine nihai tüketicilerin talepleri de eklenmektedir. Bu sayede üretici sektörlerin üretimlerinin ne kadar arttığı da görülebilmektedir.

İhracat yapabilmek amacıyla gerçekleştirilecek üretim sürecinde ihtiyaç duyulan ithal girdilere olan bağımlılığının ölçülmesinde ise dikey uzmanlaşma yöntemlerine başvurulmuştur. Bu yöntemleri;

- Doğrudan Dikey Uzmanlaşma Payı
- Toplam Dikey Uzmanlaşma Payı

şeklinde sıralamak mümkündür. Bu terimleri de kısaca açıklayacak olursak;

3.3.5. Doğrudan Dikey Uzmanlaşma Payı

Toplam ihracat içindeki doğrudan dikey uzmanlaşma payı, bir sektörün ihracat yapabilmek amacıyla bir birimlik çıktı üretmesi için doğrudan kullandığı ithal girdilere bağımlılık oranını vermektedir ve doğrudan dikey uzmanlaşma payı (Tunalı, 2008:61);

$$VSS_k = (u.Am) . (E/Ek) \quad (3.5)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Bu formülasyonda,

$u = 1$ 'lerden oluşan $1 \times n$ ' lik diagonal matris

$Am =$ İthal Girdi Katsayıları Matrisi

$E = n \times 1$ 'lik ihracat vektörü

$Ek = k$ Ülkesinin Toplam İhracatı

olarak belirtilmiştir.

Formül incelendiğinde doğrudan dikey uzmanlaşma payına, $n \times 1$ 'lik ihracat vektörünün ülkenin toplam ihracatına oranlanması sonucu elde edilen değer ile ithal girdi katsayıları matrisinin çarpılması sonucu ulaşılmaktadır.

3.3.6. Toplam Dikey Uzmanlaşma Payı

Toplam ihracat içindeki toplam dikey uzmanlaşma payı ise, bir sektörün ihracat yapabilmek amacıyla bir birimlik çıktı üretebilmesi için, doğrudan ve dolaylı bir şekilde kullandığı ithal girdilere olan bağımlılık oranını ifade etmektedir ve toplam dikey uzmanlaşma payı (Tunalı, 2008:62);

$$TVSS_k = u.R . E/E_k \quad (3.6)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

Burada

$u = 1$ 'lerden oluşan $1 \times n$ ' lik diagonal matris

$R =$ Ters ithalat matrisini

$E = n \times 1$ 'lik İhracat Vektörünü

$E_k = k$ Ülkesinin Toplam İhracatını

belirtmektedir. Formül incelendiğinde toplam dikey uzmanlaşma payına ulaşabilmek için $n \times 1$ 'lik ihracat vektörünün ülkenin toplam ihracatına oranlanması sonucu elde edilen değer ile ters ithalat matrisinin çarpılması sonucu ulaşılmaktadır.

Girdi-Çıktı Modelleri ile üretimin ve ihracatın ithal girdilere bağımlılığını ölçmeye çalışılırken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan birisini sektörlerin gruplanması oluşturmaktadır. İncelenen sektörle ilgisi olmayan bir alt sektörün o sektör içerisinde değerlendirilmeye tabi tutulması, ortaya çıkacak sonucun yanlış olmasına neden olabilecektir. Bu nedenle incelenecek olan sektörler gruplandırılırken birbiriyle alakalı alt sektörlerin birlikte gruplandırılmasına özel önem vermek ve dikkatli olmak gerekmektedir. Bu noktada, ortaya çıkan sektör gruplamasının temel gerekçesi olarak, ülkemizde 1959 yılından beri yayınlanan Girdi-Çıktı tablolarının sektör sayılarının aynı olmaması gösterilebilir. Bu çalışmada kullanılan 1985 yılına ve 1990 yılına ait Girdi-Çıktı tabloları 64 sektör içermekte iken, 1998 yılına ait Girdi-Çıktı tabloları 97 sektör,

2002 yılına ait Girdi-Çıktı tablolar ise 59 sektörden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan tabloların yıllar itibariyle uyum içerisinde olmasına dikkat edilerek incelenen sektör sayısı mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmış ve bu doğrultuda alt sektörleri gruplandırma çalışması sonucu tablolarda yer alan alt sektörler 24 temel sektöre indirgenmiştir.

3.4. Türkiye Uygulaması ve Sonuçları

Daha önceden de belirtildiği üzere 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak elde edilen ters ithalat matrislerinin sütun toplamaları, sektörlerin geriye doğru bağlantılarını göstermektedir. Sektörlerin geriye doğru bağlantı etkileri ise, herhangi bir j sektörün çıktısına yönelik son talebin bir birim artması halinde, doğrudan ve dolaylı bir şekilde tüm sektörlerin çıktılarına olan ithalat ihtiyacını yansıtmaktadır. Ters ithalat matrislerinin satır toplamaları ise, ithalatın ileriye doğru bağlantı etkilerini temsil etmektedir ve tüm sektörlerin mallarına olan nihai talep birer birim arttığında, bu toplam talep artışlarını karşılayabilmek amacıyla gerçekleştirilecek üretimin ne kadarının, i sektörü malı gerektireceğini ortaya koymaktadır. Bu açıklamalar çerçevesinde yapılan hesaplamalar sonucunda Türkiye'nin 1980, 1985, 1998 ve 2002 yıllarına ait ters ithalat matrislerinden elde edilen sütun elemanları toplamı yani sektörlerin ithalatta geriye doğru bağlantıları ve satır elemanları toplamaları yani sektörlerin ithalatta ileriye doğru bağlantıları aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

Öncelikle çalışmayı kapsayan yıllara ait veriler yukarıda belirtilen denklemlere uygulanmış ve elde edilen ters ithalat matrislerinin sütun toplamaları Tablo 38.'de gösterilmiştir

**Tablo.38: Ters İthalat Matrisleri Sütun Toplamları
(Doğrudan Geriye Bağlantı Katsayıları)**

Sektör No:	Sektör	Rj 1985	Ö.S	Rj 1990	Ö.S	Rj 1998	Ö.S	Rj 2002	Ö.S	% değişim
1	Tarım	0,332		0,322		0,330		0,331		0,3
2	Madencilik	0,257		0,218		0,272		0,383		40,8
3	Gıda İçki Tütün	0,688	2	0,716	2	0,642	5	0,739	5	15,1
4	Dokuma ve Deri	0,661	4	0,674	5	0,634	6	0,726	9	14,5
5	Ağaç ve Ağaç Ürünleri	0,653	6	0,648	7	0,690	2	0,748	4	8,4
6	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0,632	8	0,660	6	0,556		0,681		22,4
7	Kimya	0,616	9	0,634	9	0,648	4	0,696	10	7,4
8	Petrol ve Kömür Ürünleri	0,654	5	0,518		0,327		0,806	1	146,4
9	Kauçuk ve Plastik	0,689	1	0,698	4	0,668	3	0,727	8	8,8
10	Metalik Olmayan Diğer Mineraller	0,610	10	0,475		0,485		0,628		29,4
11	Ana Metal Sanayi	0,685	3	0,765	1	0,732	1	0,757	3	3,4
12	Metal Eşya	0,633	7	0,605		0,614	7	0,694		13,0
13	B.Y.S Makine ve Teçhizat	0,552		0,592		0,575	10	0,622		8,1
14	Elektrikli Makineler	0,583		0,627	10	0,587	9	0,735	6	25,2
15	Ulaşım Araçları İmalatı	0,584		0,644	8	0,590	8	0,731	7	23,8
16	Diğer İmalat Sanayi	0,416		0,699	3	0,521		0,780	2	49,7
17	Elektrik, Gaz, Su	0,436		0,306		0,356		0,630		76,9
18	İnşaat	0,532		0,569		0,506		0,543		7,3
19	Ticaret	0,206		0,280		0,269		0,411		52,7
20	Ulaştırma ve Haberleşme	0,407		0,366		0,349		0,437		25,2
21	Bankacılık; Sigorta ve Koop.	0,167		0,211		0,342		0,362		5,8
22	Kişisel ve Mesleki Hizmetler:	0,357		0,364		0,363		0,303		-16,6
23	Kamu Hizmeti	0,000		0,000		0,000		0,397		0
24	Konut Sahipliği	0,037		0,102		0,167		0,000		0

Kaynak: TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılı G-Ç Tablolarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Ö.S. Önem Sırası

Ters ithalat matrisinin sütun toplamlarının, doğrudan geri bağlantı katsayısı olarak ifade edildiğini ve Teknoloji Matrisi (Girdi Katsayıları Matrisi)’nden hareketle hesaplandığını daha önce belirtmiştik. Doğrudan geri bağlantı katsayısı, herhangi bir j sektörünün toplam üretim değeri “1” olarak kabul edildiğinde, kullanılan ara girdilerin toplam üretime oranlarının toplamından oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle doğrudan geri

bağlantı katsayısı, herhangi bir j sektörün üretimi içinde diğer sektörlerden kullandığı ara girdilerin toplamını ifade etmektedir ve R_j ile gösterilmektedir. Doğrudan geri bağlantı katsayısının (R_j) yüksekliği, j sektörünün üretim için diğer sektörlerin çıktılarını yüksek oranda kullanmak durumunda olduğunu, bir diğer ifadeyle sektörün kendisini besleyen gerideki sektörlerle yüksek oranda bağımlı olduğunu ifade etmektedir. Bu aynı zamanda j sektörün üretimi ile o sektörü besleyen diğer sektörlerin üretimi arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

Tablo 38.'de yer alan 1985 yılına ait sütun toplamları incelendiğinde en yüksek geri bağlantı katsayısının 0,689 ile Kauçuk ve Plastik Sanayi Sektörüne ait olduğu görülmektedir. Bu katsayı, kauçuk ve plastik sanayi sektörünün çıktısına olan son talebin bir birim artması halinde tüm sektörlerin çıktılarına olan ithalat ihtiyacının 0,689 olarak gerçekleşeceği anlamına gelmektedir ve değerlendirilen sektörün dış girdi bağımlılığının derecesini ortaya koymaktadır. 1985 yılında geriye bağlantı etkisinin en yüksek olduğu diğer sektörler ise, sırasıyla 0,688 katsayı değeriyle Gıda, İçki ve Tütün Sektörü, 0,685 katsayı değeriyle Ana Metal Sanayi Sektörü, 0,661 katsayı değeriyle Deri ve Dokuma Sektörü ve 0,654 katsayı değeriyle Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü olarak sıralanmıştır.

Tablo 38.'de yer alan 1990 yılına ait sütun toplamları incelendiğinde ise, sütun toplamları en yüksek olan sektör 0,765 katsayı değeri ile Ana Metal Sanayi Sektörü olmuştur. 1985 yılında 3.sırada yer alan Ana Metal Sanayi Sektörünün geriye bağlantı katsayısında 1990 yılında önemli bir artışın gerçekleştiği ve bu artış nedeniyle söz konusu sektörün geriye bağlantı etkisi en yüksek sektör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ana Meal Sanayi Sektörünü sırasıyla, 0,716 katsayı değeriyle Gıda, İçki, Tütün Sektörü, 0,699 katsayı değeriyle Diğer İmalat Sanayi Sektörü, 0,698 katsayı değeriyle Kauçuk ve Plastik Sanayi Sektörü ve 0,674 katsayı değeriyle Dokuma ve Deri Sektörü takip etmektedir. 1990 yılında imalat sanayinin dışa bağımlılığı 1985 yılına nazaran genel olarak artış gösterirken Elektrik, Gaz, Su ile Ulaştırma ve Haberleşme sektörlerinin dışa bağımlılığının azaldığı gözlenmektedir.

1998 yılına gelindiğinde 1985 yılında ve 1990 yılında geri bağlantı katsayı değerleri yüksek olan pek çok sektörde dışa bağımlılıkta azalmalar yaşandığı ancak bu azalışların sınırlı düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 38.'de yer alan 1998 yılına ait

sütun toplamları incelendiğinde, 1990 yılında olduğu gibi en yüksek geri bağlantı katsayı değerinin 0,732 ile yine Ana Metal Sanayi Sektörüne ait olduğu görülmektedir. Bu değer, Ana Metal Sanayi Sektörünün çıktısına olan son talebin bir birim artması halinde tüm sektörlerin çıktılarına olan ithalat ihtiyacının, bir diğer ifade ile üretim için ihtiyaç duyulacak dış girdi bağımlılığının 0,732 olarak gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. 1998 yılında dar ölçekte bakıldığında Asya’da yaşanan kriz, global ölçekte bakıldığı zamanda dünyada yaşanan ekonomik krizler nedeniyle Türkiye’nin ithalatında gerilemeler yaşanmış olsa da, üretim sürecinde 1980 yılında yaşanan politika değişikliğine bağlı olarak sanayileşme hızı arttığı için özellikle Ana Metal Sanayi Sektörünün dış girdi bağımlılık katsayısının yüksek çıktığını söylemek mümkündür. 1998 yılında Ana Metal Sanayi Sektörünü sırasıyla 0,690 katsayı değeriyle Ağaç ve Ağaç Ürünleri Sektörü, 0,668 katsayı değeriyle Kauçuk ve Plastik Sektörü, 0,648 katsayı değeriyle Kimya Sektörü ve 0,642 katsayı değeriyle Gıda İçki Tütün Sektörü takip etmektedir.

2002 yılında ise, Tablo 38.’de 2002 yılına ait sütun toplamları incelendiğinde en yüksek geri bağlantı katsayısına sahip olan sektörün, 0,806’lık katsayı değeriyle Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü olduğu görülmektedir. Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörünün bu derece yüksek bir geri bağlantı katsayı değerine sahip olmasında, sanayileşme hızındaki artışa paralel bir şekilde artış gösteren enerji ihtiyacının ortaya çıkmasının ve bu ihtiyaç duyulan enerji maddelerinin çıkarılarak işlenmesine yönelik kullanılan girdilerin ithal edilmesinin önemli rol oynadığı söylenebilir. 2002 yılında geri bağlantı katsayı değeri açısından Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörünü sırasıyla, 0,780 katsayı değeriyle Diğer İmalat Sanayi Sektörü, 0,757 katsayı değeriyle Ana Metal Sanayi Sektörü, 0,748 katsayı değeriyle Ağaç ve Ağaç Ürünleri Sektörü ve 0,739 katsayı değeriyle Gıda İçki Tütün Sektörü takip etmektedir.

Tablo 38.’de, 1998 - 2002 yılları arasında geri bağlantı etkilerinin yüzde değişimleri incelendiğinde en yüksek artışın %146,4 ile Petrol ve Kömür Ürünleri Sektöründe yaşandığı görülmektedir. Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörünü, % 76,9 ile Elektrik, Gaz, Su Sektörü, % 52,7 ile Ticaret Sektörü, % 49,7 ile Diğer İmalat Sanayi Sektörü ve % 40,8 ile Madencilik Sektörü takip etmektedir. Bu yüzdeler yardımıyla 1998’den 2002’ye kadar geçen dönemde dış girdi bağımlılığının en çok arttığı sektörleri, Petrol ve

Kömür Ürünleri Sektörü, Elektrik, Gaz, Su Sektörü, Ticaret Sektörü, Diğer İmalat Sanayi Sektörü ve Madencilik Sektörü şeklinde sıralamak mümkündür. Özellikle Petrol ve Kömür Ürünleri Sektöründe bu denli yüksek ve ani bir sıçramaların yaşanmasında, özellikle 2000 ve 2001 krizlerinden önce düşük kurlar nedeniyle ithal girdilerin yerli girdilere oranla daha ucuz hale gelmesi ve yine bu yıllar arasında ham petrol fiyatlarında yaşanan artışlar etkili olmuştur.

Tablo 38.'de 3-16 numaralar arasında yer alan ve imalat sanayini oluşturan sektörlerin önemli bir kısmının üretim yapısında 1985 yılından 1998 yılına kadar geçen dönemde sektörel bazda ithalata bağımlılık açısından zaman zaman artış ve azalışların yaşanmasına karşın istikrarlı ve dengeli bir seyrin ortaya çıktığı ancak 1998-2002 yılları arasında yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler çerçevesinde, imalat sanayini oluşturan sektörlerin istisnasız hepsinde üretim yapısının ithalata bağımlılığında artışların yaşandığı görülmektedir.

Ters ithalat matrislerinin satır toplamlarından oluşan doğrudan ileri bağlantı katsayıları ise, tüm endüstrilerin mallarına olan son talep birer birim arttığında, bu talep artışını karşılamak amacıyla gerçekleştirilecek üretimin ne kadarlık kısmının i , endüstrisi malından ithal edilme zorunluluğunun bulunduğunu ortaya koymaktadır ve R_i ile gösterilmektedir. Bu bağlamda üretim artışıyla birlikte ithal girdi kullanımının azalması, o sektörün dışa bağımlılığının azalması şeklinde yorumlanmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda endüstrilerin 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait doğrudan ileriye bağlantı katsayıları, Girdi-Çıktı tabloları kullanılarak ters ithalat matrisi yardımıyla oluşturulmuş olup, ters ithalat matrisleri satır toplamlarından elde edilen değerler Tablo 39.'da verilmiştir.

**Tablo 39: Ters İthalat Matrisleri Satır Toplamları
(Doğrudan İleriye Bağlantı Katsayıları)**

Sektör No:	Sektör	Ri 1985	Ö.S	Ri 1990	Ö.S	Ri 1998	Ö.S	Ri 2002	Ö.S	Değişim Oranı %
1	Tarım	0,421		0,403		0,389		0,551		41,6
2	Madencilik	0,908	1	0,821	3	0,923	1	0,868	2	-6,0
3	Gıda İçki Tütün	0,215		0,272		0,274		0,251		-8,4
4	Dokuma ve Deri	0,302		0,332		0,358		0,421		17,5
5	Ağaç ve Ağaç Ürünleri	0,494	10	0,648	7	0,432	10	0,280		-35,2
6	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0,595	6	0,585	9	0,728	6	0,883	1	21,2
7	Kimya	0,592	7	0,566		0,542	9	0,713	8	31,5
8	Petrol ve Kömür Ürünleri	0,797	4	0,870	2	0,825	3	0,799	5	-3,2
9	Kauçuk ve Plastik	0,720		0,604	8	0,414		0,767	7	85,2
10	Metalik Olmayan Diğer Mineraller	0,591	8	0,810	5	0,814	4	0,836	4	2,7
11	Ana Metal Sanayi	0,840	3	0,811	4	0,859	2	0,852	3	-0,9
12	Metal Eşya	0,244		0,351		0,589	7	0,698	9	18,5
13	B.Y.S Makine ve Teçhizat	0,094		0,159		0,191		0,272		42,4
14	Elektrikli Makineler	0,253		0,376		0,203		0,397		95,5
15	Ulaşım Araçları İmalatı	0,364		0,367		0,179		0,363		102,7
16	Diğer İmalat Sanayi	0,107		0,126		0,059		0,120		103,3
17	Elektrik, Gaz, Su	0,739	5	0,755	6	0,728	5	0,783	6	7,5
18	İnşaat	0,000		0,000		0,023		0,081		252,1
19	Ticaret	0,292		0,290		0,279		0,419		50,1
20	Ulaştırma ve Haberleşme	0,299		0,338		0,306		0,480		56,8
21	Bankacılık; Sigorta ve Koop.	0,848	2	0,915	1	0,559	8	0,640	10	14,4
22	Kişisel ve Mesleki Hizmetler:	0,515	9	0,583	10	0,348		0,306		-12,1
23	Kamu Hizmeti	0,000		0,000		0,000		0,003		0
24	Konut Sahipliği	0,000		0,000		0,000		0,000		0

Kaynak: TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılı G-Ç Tablolarından yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Ö.S. Önem Sırası

1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait doğrudan ileri bağlantı katsayılarının yer aldığı Tablo 39. incelendiğinde, 1985 yılında doğrudan ileri bağlantı etkisi en yüksek olan sektörün 0,908 katsayı değeriyle Madencilik Sektörü olduğu görülmektedir. Bu

bağlamda tüm sektörlerin çıktıklarına olan son talep bir birim arttığı zaman, bu artışı karşılayabilmek amacıyla gerçekleştirilecek üretim için 0.908 birim Madencilik Sektörü çıktısı ithalatına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Madencilik Sektörünü sırasıyla, 0,848 doğrudan ileri bağlantı katsayı değeriyle Bankacılık ve Sigortacılık Sektörü, 0,840 katsayı değeriyle Ana Metal Sanayi Sektörü, 0,797 katsayı değeriyle Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü ve 0,739 katsayı değeriyle Elektrik, Gaz, Su Sektörü takip ettiği görülmektedir.

Tablo 39.'dan 1990 yılına ait sütunda yer alan katsayı değerleri incelendiğinde, sektörlerin doğrudan ileri bağlantı etkisi açısından 1985 yılındaki eğilimin devam ettiği gözlenmektedir. 1990 yılında, en yüksek doğrudan ileri bağlantı katsayı değerine, 1985 yılında 2. sırada yer alan Bankacılık ve Sigortacılık Sektörünün 0,915'lik katsayı değeriyle ulaştığı görülmektedir. Bankacılık ve Sigortacılık Sektörünü sırasıyla 0,870 katsayı değeriyle Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü, 0,821 katsayı değeriyle Madencilik Sektörü, 0,811 katsayı değeriyle Ana Metal Sanayi ve 0,810 katsayı değeriyle cam, çimento, taş ve toprağa dayalı sanayiden oluşan Metalik Olmayan Minerallerin takip edildiği görülmektedir. 1985 yılı itibariyle en yüksek doğrudan ileri bağlantı katsayılarına sahip olan ilk 5 sektörden 4'ünün 1990 yılında da yine ilk beş sektör içinde yer almış ve sadece kendi ararlarındaki önem sıralarında küçük çaplı değişikliklerin yaşanmıştır.

1998 yılına gelindiğinde Tablo 39.'da 1998 yılına ait Madencilik Sektörünün tıpkı 1985 yılında olduğu gibi 0,923 katsayı değeri ile yeniden doğrudan ileri bağlantı katsayı değeri en yüksek sektör haline geldiği görülmektedir. Madencilik Sektörünü sırasıyla 0,859 katsayı değeriyle Ana Metal Sanayi Sektörünün, 0,825 katsayı değeriyle Petrol ve Kömür Ürünler Sektörünün, 0,814 katsayı değeriyle Metalik Olmayan Diğer Mineral Sektörünün ve 0,728 katsayı değeriyle Elektrik, Gaz, Su Sektörünün takip ettiği görülmektedir. Özellikle 1980'den sonra değişiklik gösteren üretim politikasıyla birlikte önemli sanayileşme hamleleri yapan Türkiye'nin 1985, 1990 ve 1998 yıllarına ait ileri bağlantı katsayı değerinde sürekli olarak artmıştır. Özellikle Madencilik Sektörü ile Ana Metal Sanayi Sektörünün ve sanayileşme sürecinin önemli bir unsurunu teşkil eden enerji ihtiyacındaki artışa bağlı olarak Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörünün doğrudan ileri bağlantı katsayılarında artışların yaşanması ve bu sektörlerin ithalata olan

bağımlılığının artış göstermesi gayet doğaldır. Bununla birlikte yükselen katsayı değerlerine sahip sektörler yanında Ağaç ve Ağaç Ürünleri Sektörü, Kauçuk ve Plastik Sektörü, Elektrikli Makine Sektörü ve Bankacılık-Sigortacılık Sektörü gibi sektörlerin doğrudan ileri bağlantı katsayı değerlerinde azalışların yaşandığı da görülmektedir. Doğrudan ileri bağlantı katsayılarında yaşanan bu düşüş ya da yükseliş kavramlarının oransal anlamda gerçekleştiğine de dikkat etmek ve düşüşlerin yaşandığı sektörlerde ithalat rakamlarının mutlak anlamda artmış olabileceğini de unutmamak gerekir.

Tablo 39.'da 2002 yılına ait doğrudan ileri bağlantı katsayı değerleri incelendiğinde ise, en yüksek katsayı değerinin 0,883'lük değerle Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörüne ait olduğu görülmektedir. Bu sektörü 0,868 katsayı değeriyle Madencilik sektörünün, 0,852 katsayı değeriyle Ana Metal Sanayi Sektörünün, 0,836 katsayı değeriyle Metalik Olmayan Diğer Minerallerin Sektörünün ve 0,799 katsayı değeriyle Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörünün takip ettiği görülmektedir. 2002 yılında da özellikle Madencilik Sektörünün, Ana Metal Sanayi Sektörünün ve Petrol-Kömür Ürünleri Sektörünün diğer yıllarda olduğu gibi doğrudan ileri bağlantı etkileri açısından yine en yüksek 5 sektör içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında daha öncede belirtildiği üzere ülkenin sanayi yatırımlarına öncelik vermesinin büyük payı bulunmaktadır.

Tablo 39.'da 3-16 numaralar arasında yer alan ve imalat sanayini oluşturan sektörlerin önemli bir kısmının 1980 sonrasında gerçekleştirilen politika değişiklikleri sonucu, 1985 yılından 2002 yılına kadar geçen dönemde Dokuma ve Deri, Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Metalik Olmayan Diğer Mineraller, Metal Eşya ve Makine-Teçhizat Sektörlerinde sürekli olarak ithalata bağımlılığın artış gösterdiği görülmektedir. Buna karşın, Ağaç ve Ağaç Ürünleri, Kauçuk ve Plastik ve Elektrikli Makinelerin ithalata bağımlılığı dalgalı bir seyir izlerken, Gıda İçki Tütün, Petrol ve Kömür Ürünleri, Kimya, Ana Metal Sanayi ve Ulaşım Araçları İmalat Sektörlerinin ithal bağımlılığı dengeli bir seyir izlemiştir. Benzer bir değerlendirmeyi Türkiye'nin üretim yapısı için yapmak da mümkündür. Zira, imalat sanayinin genel karakteri, ekonominin tamamı için yapılacak değerlendirmelerde referans teşkil etmektedir. 2002 yılı 1998 yılı ile karşılaştırıldığında ithalata bağımlılıkta en çok artış yaşanan ilk beş sektörün % 252,1 ile İnşaat Sektörü, % 103,3 ile imalat sektörleri dışında kalan Diğer İmalat Sanayi

Sektörü, % 102,7 ile Ulaşım Araçları İmalatı Sektörü, % 95,5 ile Elektrikli Makineler Sektörü ve % 85,2 ile ise Kauçuk ve Plastik Sektörü olduğu görülmektedir. 1998-2002 yılları arasında teknolojiye ve tüketim anlayışındaki gelişmelere bağlı olarak tüketici tercihlerinin daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında önemli ölçüde değişim ve çeşitlilik göstermesi, özellikle İnşaat, Ulaşım Araçları İmalatı ve Elektrikli Makine Sektörlerinde ithalata bağımlılığın artış göstermesinde etkili olmuştur.

Leontief Ters Matrisi'nden hesaplanan ve belli bir sektördeki bir birimlik nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışını ifade eden toplam geri bağlantı etkisi, doğrudan geri bağlantıdan farklı olarak, j sektörün ürününü nihai mal olarak kullanan nihai tüketiciler tarafından yalnızca j sektör ürününe bir birimlik talep artışı olması sonucunda, hem bu talep artışını karşılamak, hem de diğer sektörlerle girdi olarak verilen sektör ürünlerine olan ara talep artışını sağlamak üzere gerçekleşen toplam üretim artışını ifade etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, j sektör ürününe olan talep değişiminin tetiklediği toplam üretim artışını ifade edilmektedir.

Tablo 40. Toplam Geri Bağlantı Etkisi

Sektör No:	Sektör	Inv.(I-A)							
		Inv (I-A) 1985	Ö.S	Inv (I-A) 1990	Ö.S	Inv (I-A) 1998	Ö.S	Inv (I-A) 2002	Ö.S
1	Tarım	1,608		1,545		1,560		1,655	
2	Madencilik	1,488		1,392		1,451		1,842	
3	Gıda İçki Tütün	2,206	9	2,270	10	2,124		2,449	
4	Dokuma ve Deri	2,307	4	2,336	8	2,298	5	2,818	6
5	Ağaç ve Ağaç Ürünleri	2,203	10	2,200		2,459	2	2,878	4
6	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2,236	6	2,367	7	2,043		2,578	9
7	Kimya	2,226	7	2,259		2,284	6	2,547	
8	Petrol ve Kömür Ürünleri	2,006		1,753		1,500		2,572	10
9	Kauçuk ve Plastik	2,356	3	2,396	5	2,380	3	2,726	8
10	Metalik Olmayan Diğer Mineraller	2,109		1,811		1,842		2,342	
11	Ana Metal Sanayi	2,470	1	2,643	2	2,600	1	2,939	1
12	Metal Eşya	2,455	2	2,370	6	2,337	4	2,788	7
13	B.Y.S Makine ve Teçhizat	2,200		2,304	9	2,229	10	2,556	
14	Elektrikli Makineler	2,241	5	2,446	3	2,249	8	2,861	5
15	Ulaşım Araçları İmalatı	2,206	8	2,403	4	2,258	7	2,884	3
16	Diğer İmalat Sanayi	1,844		2,722	1	2,238	9	2,921	2
17	Elektrik, Gaz, Su	1,803		1,504		1,562		2,422	
18	İnşaat	2,114		2,132		2,000		2,307	
19	Ticaret	1,360		1,472		1,460		1,838	
20	Ulaştırma ve Haberleşme	1,794		1,671		1,561		1,893	
21	Bankacılık; Sigorta ve Koop.	1,295		1,337		1,565		1,641	
22	Kişisel ve Mesleki Hizmetler:	1,699		1,723		1,627		1,642	
23	Kamu Hizmeti	1,000		1,000		1,000		1,847	
24	Konut Sahipliği	1,070		1,183		1,315		1,000	

Kaynak: TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılı G-Ç Tablolarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Ö.S. Önem Sıralaması

Tablo 40.'da görüleceği üzere toplam geri bağlantı katsayı en yüksek 10 sektörün 3-16 numaralı sektörler arasında kalan imalat sanayi sektörlerinin oluşturduğu görülmektedir. Benzer bir sonuca doğrudan geri bağlantı etkilerini incelerken de rastlanmıştır. Söz

konusu bu imalat sanayi sektörleri içerisinde Ana Metal Sanayi Sektörünün, 1985, 1998 ve 2002 yıllarında en yüksek, 1990 yılında ise 2. en yüksek toplam geri bağlantı katsayısına sahip olduğu görülmektedir. Ana Metal Sanayi Sektörü dışında kalan diğer imalat sektörleri, her dönem en yüksek toplam geri bağlantı katsayı değerine sahip ilk 10 sektör arasında yer almakla birlikte dönemler arasında sektörlerin önem sıralamalarında önemli değişmelerin yaşandığı gözlenmektedir.

Yine Leontief Ters Matrisi'nden elde edilen toplam ileri bağlantı etkisi, ekonomide faaliyette bulunan tüm sektörlerin nihai ürünlerine birer birimlik bir talep artışı olması halinde, üretici sektörlerin üretimlerini toplamda ne kadar arttırdıklarını göstermektedir.

Tablo 41. Toplam İleri Bağlantı Etkisi

Sektör No:	Sektör	Inv.(I-A)							
		Inv (I-A) 1985	Ö.S	Inv (I-A) 1990	Ö.S	Inv (I-A) 1998	Ö.S	Inv (I-A) 2002	Ö.S
1	Tarım	2,500	7	2,585	7	2,090	8	2,261	10
2	Madencilik	3,488	2	2,859	4	2,498	5	3,558	5
3	Gıda İçki Tütün	1,425		1,480		1,504		1,535	
4	Dokuma ve Deri	1,629		1,639		1,901		2,186	
5	Ağaç ve Ağaç Ürünleri	1,427		1,465		1,543		1,317	
6	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1,733	10	1,812		1,835		2,388	8
7	Kimya	2,650	6	2,808	5	2,994	2	3,609	4
8	Petrol ve Kömür Ürünleri	3,397	3	2,672	6	1,974	10	1,822	
9	Kauçuk ve Plastik	1,396		1,512		1,408		1,829	
10	Metalik Olmayan Diğer Mineraller	1,327		1,355		1,359		1,811	
11	Ana Metal Sanayi	4,177	1	4,826	1	4,519	1	5,207	1
12	Metal Eşya	1,298		1,376		1,657		1,630	
13	B.Y.S Makine ve Teçhizat	1,205		1,456		1,417		1,707	
14	Elektrikli Makineler	1,557		1,619		1,485		1,976	
15	Ulaşım Araçları İmalatı	1,655		1,608		1,293		1,562	
16	Diğer İmalat Sanayi	1,080		1,087		1,047		1,018	
17	Elektrik, Gaz, Su	2,349	8	2,140	8	2,111	7	3,249	6
18	İnşaat	1,000		1,000		1,071		1,123	
19	Ticaret	2,701	5	3,031	3	2,903	3	4,546	2
20	Ulaştırma ve Haberleşme	2,855	4	3,206	2	2,896	4	4,188	3
21	Bankacılık; Sigorta ve Koop.	1,844	9	1,825	10	2,418	6	2,324	9
22	Kişisel ve Mesleki Hizmetler:	1,607		1,878	9	2,020	9	3,098	7
23	Kamu Hizmeti	1,000		1,000		1,000		1,003	
24	Konut Sahipliği	1,000		1,000		1,000		1,000	

Kaynak: TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılı G-Ç Tablolarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Ö.S. Önem Sıralaması

Tablo 41.'de ise toplam geri bağlantı etkisinden çok farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Tablo 40.'da yer alan toplam geri bağlantı etkilerinde söz konusu bağımlılık etkilerinin tamamının imalat sanayini oluşturan sektörlerde ortaya çıkmasına

rağmen Tablo 41.'de ise toplam ileri bağımlılık etkileri açısından her dönem en yüksek toplam ileri bağımlılık katsayısının bir imalat sanayi sektörü olan Ana Metal Sanayi Sektörüne ait olmasıdır. Ayrıca toplam ileri bağlantı etkilerinin toplam geri bağlantı etkilerinden farklı olarak zaman içinde imalat sanayi sektörlerinden Tarım ve Madencilik gibi birincil sektörler ile Sosyal Altyapı ve Hizmetler sektörlerine kaydığı ve bu sektörlerde toplam ileri bağlantı etkileri açısından önemli artışların gerçekleştiği gözlenmektedir. Ancak yine de tablo 41.'de yer alan toplam ileri bağlantı katsayı değerlerine bakarak bir genelleme yapmak gerekirse, toplam ileri bağlantı açısından en yüksek katsayı değerlerine sahip olan sektörlerin Ana Metal Sanayi Sektörü, Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü, Ticaret Sektörü, Kimya Sektörü ve Madencilik Sektörü olduğunu söylemek mümkündür.

Gerek toplam geri bağlantı etkisine, gerekse toplam ileri bağlantı etkisine ait tabloların açıklanması noktasında çalışmanın merkezinden uzaklaşmamak ve sektörel bağımlılıkların tespiti açısından doğrudan geri bağlantı-doğrudan ileri bağlantı etkileri ile paralel etkileri bulunması nedeniyle fazla ayrıntıya girilmemiştir.

Ancak çalışmamızın temelini oluşturan ihracatın ithal hammadde ve ara mallarına olan bağımlılığını sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma paylarını gösteren Tablo 42. ve sektörlerin toplam dikey uzmanlaşma paylarını gösteren tablo 43. ayrıntılı bir şekilde analiz edilmektedir. Öncelikle 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında, sektörlerin ihraç etmek üzere 1 birim çıktı üretebilmeleri için doğrudan ihtiyaç duydukları ithal hammadde ve ara girdilere olan bağımlılık oranını ifade eden sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma payları tablo 42.'de yer alan veriler yardımıyla analiz edilecektir. TÜİK tarafından 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında hazırlanan Girdi-Çıktı tabloları ve yine TÜİK tarafından aynı yıllarda hazırlanan ithalat Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak oluşturulan ve sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının yer aldığı Tablo 42. incelendiğinde, sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma paylarındaki değişikliklerin yıllar itibariyle paralellik gösterdiği ve buna bağlı olarak da yine sektörlerin ihracatlarının, ithalata bağımlılıkları açısından önem sıralamalarında çok küçük değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu açıklamadan hareketle ve Tablo 42.'de yer alan veriler yardımıyla, ülkemizde ihracat gerçekleştirmek üzere üretim yapan sektörlerin ithal hammadde ve ara girdilere olan

bağımlılıkları açısından, bir diğer ifadeyle sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma payları açısından en yüksek paya sahip olan 5 sektörün hem 1998 hem de 2002 yılında aynı sektörler olduğunu, sadece önem sıralarının değiştiğini söylemek mümkündür. İhracatın ithal bağımlılığı en yüksek olan sektörler olarak Madencilik Sektörünün, Dokuma ve Deri Sektörünün, Kimya Sektörünün, Ana Metal Sanayi Sektörünün ve Elektrikli Makineler Sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 42. Sektörlerin Doğrudan Dikey Uzmanlaşma Payları

Sektör No:	Sektör	R 1985	Ö.S	R 1990	Ö.S	R 1998	Ö.S	R 2002	Ö.S
1	Tarım	0,0028	5	0,0037	6	0,0036	8	0,0060	8
2	Madencilik	0,0266	1	0,0153	4	0,0070	5	0,0151	5
3	Gıda İçki Tütün	0,0018	8	0,0019	8	0,0025	9	0,0042	9
4	Dokuma ve Deri	0,0053	4	0,0166	3	0,0343	1	0,0174	4
5	Ağaç ve Ağaç Ürünleri	0,0001		0,0001		0,0004		0,0010	
6	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0,0005		0,0007		0,0015		0,0019	
7	Kimya	0,0136	3	0,0179	2	0,0322	2	0,0348	1
8	Petrol ve Kömür Ürünleri	0,0021	7	0,0011	9	0,0008		0,0039	10
9	Kauçuk ve Plastik	0,0004		0,0008		0,0023		0,0035	
10	Metalik Olmayan Diğer Mineraller	0,0004		0,0008		0,0005		0,0015	
11	Ana Metal Sanayi	0,0205	2	0,0276	1	0,0257	3	0,0348	2
12	Metal Eşya	0,0004		0,0007		0,0024	10	0,0023	
13	B.Y.S Makine ve Teçhizat	0,0025	6	0,0024	7	0,0058	6	0,0069	7
14	Elektrikli Makineler	0,0007		0,0039	5	0,0086	4	0,0175	3
15	Ulaşım Araçları İmalatı	0,0010	10	0,0009	10	0,0055	7	0,0140	6
16	Diğer İmalat Sanayi	0,0003		0,0002		0,0006		0,0000	
17	Elektrik, Gaz, Su	0,0016	9	0,0000		0,0004		0,0003	
18	İnşaat	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	
19	Ticaret	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	
20	Ulaştırma ve Haberleşme	0,0000		0,0000		0,0019		0,0009	
21	Bankacılık; Sigorta ve Koop.	0,0000		0,0000		0,0007		0,0011	
22	Kişisel ve Mesleki Hizmetler:	0,0000		0,0000		0,0000		0,0006	
23	Kamu Hizmeti	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	
24	Konut Sahipliği	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	

Kaynak: TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılı G-Ç Tablolarından yararlanılara tarafımızca hesaplanmıştır.

Ö.S: Önem sırası

1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait Girdi-Çıktı tabloları yardımıyla hazırlanan tabloda yıllar itibariyle ihracatı ithal girdilere en bağımlı ilk 5 sektörün yıldan yıla önem sıraları değişmekle birlikte aynı sektörler olduğu ve bu sektörlerin, Kimya Sektörü, Ana

Metal Sanayi Sektörü, Elektrikli Makineler Sektörü, Dokuma ve Deri Sektörü ile Madencilik Sektörü olduğu görülmektedir. Ayrıca ihracatın ithalata bağımlılığı açısından ilk 5 sırayı alan sektörler yanından bağımlılık derecesi, bir diğer ifadeyle doğrudan dikey uzmanlaşma payı 2002 yılı itibariyle yüksek olan diğer sektörleri ise sırasıyla Ulaşım Araçları İmalatı Sektörü, BYS Makine ve Teçhizat Sektörü, Tarım Sektörü, Gıda İçki Tütün Sektörü ve Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü oluşturmaktadır.

Doğrudan dikey uzmanlaşma paylarını sektörel bazda analiz ettiğimizde ise, Tablo 42.'de 2002 yılı itibariyle en yüksek ithal bağımlılığının kimya sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Kimya sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının 1980 sonrası dönemde giderek artış gösterdiği görülmektedir. 1985 yılında kimya sektöründe 0,0136 olan doğrudan dikey uzmanlaşma payının, 1990 yılında 0,0179'a yükseldiği, söz konusu payın 1998 yılında 1990 yılına oranla önemli bir sıçrama göstererek 0,0322'ye yükseldiği, 2002 yılında ise kimya sektöründe ihracatının ithal girdilere olan bağımlılığında artış eğiliminin devam ettiği ve doğrudan dikey uzmanlaşma payının 0,0348'e yükseldiği görülmektedir. Bu pay bize 2002 yılı itibariyle kimya sektörü tarafından gerçekleştirilen 1 birimlik ihracatın 0,0348'lik kısmının ithal edildiğini göstermektedir. 2002 yılında ortaya çıkan bu veri, kimya sektörünün ithal ürünlere olan bağımlılığında yükseliş trendinin devam ettiğini ancak 1998 yılına oranla bağımlılıktaki yükselişin sınırlı düzeyde kaldığını göstermektedir. Yoğun ürün yelpazesine sahip olan Kimya sektöründe 1980 yılından 2002 yılına kadar geçen süreçte, ihracatın ithalata olan bağımlılığında ortaya çıkan bu artışta kimyasal ürünlerin ana hammaddesini oluşturan petrolün her ülkede bulunmaması ve buna bağlı olarak kimya sanayinde kullanılan hammaddenin % 70'inin ithal, % 30'unun ise yerli üretimle karşılanması önemli rol oynamıştır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2011:4). Bu nedenle Kimya sektörünün üretiminde hammadde ithalatı önemli bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kimyasal bazı hammadde ve malzemelerin üretiminde küresel düzeyde bir tekelleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Büyük ölçekli üretim gerçekleştiren firmaların güçlü mali yapıları ve yüksek teknolojik birikimleri sayesinde küresel hammadde ve malzeme üreticileri konumuna geldikleri, bu sürece paralel olarak aynı alanda faaliyet gösteren yerli firmaların piyasadan çıkmak zorunda kaldıkları ve söz konusu maddelerin temini amacıyla zorunlu olarak firmaların ithalata yöneldikleri ileri sürülmüştür (Saygılı ve diğ., 2009:7). Bununla birlikte ülkemizde Kimya Sektörü,

hammadde bağımlılığı yanında teknoloji açısından da ithalata bağımlı bir sektör yapısı sergilemektedir. Gümrük vergisi oranları sıfır dahi olsa hammadde ithalatı, üretim sürecinde %10 oranında maliyet yaratmaktadır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2011:12). Kimya Sektöründe teknolojinin yoğun bir şekilde kullanılması ve üretim sürecinde ihtiyaç duyulan teknolojinin çoğu zaman üretilmemesi ya da söz konusu teknolojiye sahip olunamaması, ülkemizin kimya sektörünün üretimi açısından teknolojik ithal girdilere bağımlı olmasında önemli rol oynayan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak ithalata bağımlılık seviyesi gittikçe yükselen bütün sektörler için söylenebilecek ortak ekonomik gelişmelerden biri olan 2000 yılından sonra döviz kurlarındaki azalış eğilimi, bir diğer ifadeyle Türk Lirasının değerlenme sürecine bağlı olarak ithalat hacminde ortaya çıkan artıştan, Kimya Sektörünün de etkilendiğini söylemek mümkündür.

İhracatın ithalata bağımlılığı açısından Kimya Sektöründen sonra ikinci sırada 2002 yılı itibariyle Ana Metal Sanayi Sektörü gelmektedir. Ana Metal Sanayi Sektörü ihracatının ithal bağımlılık oranı ifade eden doğrudan dikey uzmanlaşma payının 2002 yılında aynen Kimya Sektöründe olduğu üzere 0,0348 olarak gerçekleştiği görülmektedir (Kimya Sektörüne ait doğrudan dikey uzmanlaşma payının Ana Metal Sanayi Sektörüne ait doğrudan dikey uzmanlaşma payından daha yüksek olduğu, ondalık değerlerin büyütülmesi halinde ortaya çıkmaktadır). Bunun yanında Ana Metal Sanayi Sektörü ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus da incelenen sektör ihracatının ithalata olan bağımlılığının yıllar itibariyle dalgalanan bir seyir izlemesidir. Tablo 42., Ana Metal Sanayi Sektörü açısından incelendiğinde 1985 yılında 0,0205 olarak gerçekleşen ve Ana Metal Sanayi Sektörü ihracatının ithalat bağımlılığını gösteren doğrudan dikey uzmanlaşma payının 1990 yılında 0,0276'ya yükseldiği, ancak 1998 yılında yeniden çok azda olsa bir gerileme yaşanarak 0,0257'ye gerilediği görülmektedir. Bununla birlikte incelenen sektörde yaşanan bu küçük çaplı azalışa karşın 2002 yılında söz konusu sektöre ait doğrudan dikey uzmanlaşma payının çok önemli bir sıçrama göstererek 0,0348'e yükseldiği görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda Ana Metal Sanayi Sektöründe ortaya çıkan bağımlılığın, Kimya Sanayi Sektöründen yaşanan bağımlılıktan çok daha yüksek boyutlarda gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede Ana Metal Sanayi Sektörünün üretim sürecinde, ihtiyaç duyulan bazı temel ara malların yurt içi üretim kapasitesindeki yetersizliğin, ithalata bağımlılık oranını

yükselten temel faktör olduğu düşünülmektedir (Saygılı, 2009:6). Bunun yanında otomotiv sektörüne ait ihracat ve ithalat istatistikleri incelendiğinde, 1980 sonrası dönemde hem ihracat hem de ithalat rakamlarında hızlı artışların yaşandığı anlaşılmaktadır. Ana Metal Sanayi Sektörünün hammadde ve ara mallarına en çok ihtiyaç duyan sektörlerden birinin otomotiv sektörü olmasının ve 1980 yılından 2002 yılına kadar geçen süreçte, Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler içerisinde, özellikle otomotiv sanayinde olumlu gelişmelerin yaşanmasının, Ana Metal Sanayi Sektörünün ithal girdilere olan bağımlılığında artışların yaşanmasında etkili olduğu söylenebilir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında yassı çelik ve vasıflı çelik gibi ürünlere olan ihtiyaç önemli rol oynamaktadır. Ana Metal Sanayi Sektörleri, üretim ve ihracat açısından önceki dönemler ile karşılaştırıldığında önemli ilerlemeler kaydetmiştir ve genel olarak değerlendirildiğinde, sektörün üretim kapasitesi iç talebi rahatlıkla karşılayabilecek düzeydedir. Ancak yassı çelik ve vasıflı çelik gibi yüksek katma değerli ürünlerde üretim açığı bulunmaktadır. Yurt içi hammadde kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle, sektör yapısal olarak ithalata bağımlıdır (Saygılı, 2009:14). Otomotiv sektörünün ürünlerine yönelik talepte ortaya çıkan artışa ek olarak, 2000-2001 krizleri öncesinde kurların düşük seviyelerde kalması, otomotiv üreticilerinin ucuz hale gelen ithal girdilere olan taleplerinde artışların yaşanmasına neden olmuştur denilebilir.

Sektörel bazda ihracatın ithal girdilere olan bağımlılığını analiz etmek amacıyla 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak oluşturulan ve doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının yer aldığı Tablo 42.'de 2002 yılında, Kimya Sektörü ve Ana Metal Sanayi Sektöründen sonra, en yüksek doğrudan dikey uzmanlaşma payına sahip olan üçüncü sektörün Elektrikli Makineler Sektörü olduğu görülmektedir. 1980 sonrası dönemde, bünyesinde Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı, Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı, Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış (BYS) elektrikli makine ve cihazların imalatı ile ilgili faaliyette bulunan alt sektörleri barındıran Elektrikli Makineler Sektöründe, ihracatının ithal girdilere olan bağımlılığında çok hızlı bir artışın yaşandığını söylemek mümkündür. 1985 yılında Elektrikli Makineler Sektörünün doğrudan dikey uzmanlaşma payının, tarafımızca yapılan gruplandırma sonrası ekonomide faaliyette bulunan toplam 24 sektör içerisinde, en yüksek 10 sektör içinde yer almadığı görülmektedir. Buna karşın Elektrikli

Makineler Sektörün 1990 yılındaki doğrudan dikey uzmanlaşma payı değerlerine bakıldığında, söz konusu sektörün ihracatında ithal girdilerin payının önemli oranda artış gösterdiği, dolayısıyla sektörün ihracatı için ihtiyaç duyulan ithal girdi bağımlılığının önemli oranda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Tablo 42.'de yer alan veriler yardımıyla Elektrikli Makineler Sektörünün 1985 yılında 0,007 seviyesinde olan doğrudan dikey uzmanlaşma payının, 1990 yılında 0,039 seviyesine kadar yükseldiğini ve girdi bağımlılığı açısından ülkemizin en büyük 5. sektörü haline geldiğini söylemek mümkündür. 1990 yılından sonraki süreçte de sektörün, sektör üretiminin ve ihracatının ithal girdilere olan bağımlılığının, bir diğer ifadeyle doğrudan dikey uzmanlaşma payının sürekli olarak artış göstererek 1998 yılında 0,086 seviyesine yükseldiği ve 1998 yılı itibariyle ihracatı, ithal girdilere en bağımlı 4. sektör haline geldiği, 2002 yılında ise 0,175 seviyesine kadar yükselerek 2002 yılı itibariyle ihracatı ithal girdilere en çok bağımlı olan 3. sektör haline geldiği görülmektedir. İthal girdi bağımlılığı açısından bu artış oldukça önemlidir. 1980 sonrası dönemde Elektrikli Makineler Sektörünün doğrudan dikey uzmanlaşma payının, bir diğer ifade ile ihracatın ithal girdi bağımlılığının 1985 yılında belli bir seviyede iken daha sonraki yıllarda önemli bir sıçrama göstermesinde çağımızın, bilgi çağı olması önemli rol oynamaktadır. İnsan ihtiyaçlarındaki çeşitlenme ve artış, bilgiye ve teknolojiye dayalı sektörlerin ön plana çıkmasına neden olmakta, bu bağlamda yüksek katma değerli ürünlerin dünya ticaretinden aldıkları pay da hızla artmakta ve bu tip ürünlerde dünya çapında rekabet gücüne ulaşabilen ülkeler önemli kazançlar elde etmektedir. Bilgi çağında bilginin, bilgi ve teknolojiye dayalı katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi, kalkınmada belirleyici hale gelmiştir. Dünya pazarlarında yaşanan bu gelişmeler karşısında, Türkiye'nin de dünya ticaretindeki payını artırabilmesi ve daha fazla kazanç elde ederek ihracata dayalı büyüme stratejisinde başarıya ulaşabilmesi için gerek üretiminde gerekse ihracatında katma değeri yüksek mallara ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu kapsamda, elektrik-elektronik sektörünün önemi artmaktadır (Bayar, 2003:1). Üretim sürecinde ise, Türkiye'nin öncelikli amacı, dünya pazarındaki payını artırabilmek adına teknoloji transferinden ziyade, teknoloji üretimine yönelik olmalıdır. Çağımızın, bilgi çağı olması yanında Türkiye'nin eğitimli ve genç nüfusa sahip bir ülke olması da, elektronik ihtiyacının çeşitlilik ve artış göstermesinde, dolayısıyla iç piyasadaki talep artışında rol oynayan önemli faktörlerden bir diğerini teşkil etmektedir.

Elektrikli Makineler Sektörü, niteliği itibariyle sermaye yoğun bir sektör olup, işçilik maliyetlerinin toplam maliyetler içindeki payı % 9 civarındadır. Hammadde ve ara malı maliyetleri ise, toplam maliyetler içindeki % 37,17'lik payla en önemli maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Elektrikli Makineler Sektörü üretimde kullanılan malzemelerin %80'inden fazlası yurt dışından, ağırlıklı olarak da AB ülkeleri ve Uzakdoğu ülkelerinden ithal edilmektedir. Bu durum, pazarın gelişimini ve rekabet gücünü azaltmakta, sektörü kur değişikliklerine fazlasıyla duyarlı hale getirmekte ve sektörün en önemli sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayar, 2003:11-12). Bahsedilen bu nedenlerden dolayı sektör açısından hem üretim ve hem de ihracat sürecinde ithal girdilere olan bağımlılığı azaltmak amacıyla, Elektrikli Makine üretimine yönelik sanayi yatırımlarının yapılmasına öncelik verilmelidir.

Yukarıda değinilen sektörler yanında 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında TÜİK tarafından hazırlanan Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak hazırlanan ve sektörel bazda ihracatın ithalata olan bağımlılığını ortaya koyan doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının yer aldığı tablo 42.'de, 2002 yılı itibarıyla ihracatının ithalata bağımlılığı en yüksek olan 4. Sektörün Dokuma ve Deri Sektörü olduğu ve 2002 yılında Dokuma ve Deri Sektörünün doğrudan dikey uzmanlaşma payının 0,0174 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. İncelenen sektörün 1998 yılındaki doğrudan dikey uzmanlaşma payının ise daha çarpıcı boyutlarda olduğu ve 0,0343 seviyesindeki doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile ekonomide faaliyette bulunan sektörler içerisinde ihracatı, ithalata en bağımlı sektörün Dokuma ve Deri Sektörü olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen yıllar itibarıyla Dokuma ve Deri Sektörü en yüksek değerine de yine 1998 yılında ulaşmış olduğu, doğrudan dikey uzmanlaşma payı önem sıralamasına göre yapılan sıralamadan anlaşılmaktadır. 1998 yılından önceki yıllarda da Dokuma ve Deri Sektörüne ait doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının, tüm sektörler içinde yine yüksek seviyelerde gerçekleştiği ve 1985 yılında 0,0053 doğrudan dikey uzmanlaşma değeri ile ihracatı ithalata bağımlı olan 4. sektör olduğu görülmektedir. Dokuma ve Deri Sektörünün 1990 yılında da 0,0166 değeri ile yine tüm sektörler içinde ithalata bağımlılığı en yüksek 3. sektör olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Tablo 42.'de yer alan veriler yardımıyla Dokuma ve Deri Sektörünün 1980 yılından 2002 yılına kadar geçen süreçteki gelişimini değerlendirmek gerekirse, sektöre ait doğrudan dikey uzmanlaşma payının 1985, 1990 ve 1998 yılına kadar sürekli olarak ve büyük çaplı bir artış eğiliminde olduğunu ve 1998

yılında en yüksek seviyesine ulaştığını söylemek mümkündür. Bunun yanında özellikle 1990 yılından 1998 yılına kadar geçen dönemde, sektörün ihracatında ithal girdilerin önemli bir yer tuttuğunu söylemek de mümkündür. Ayrıca yine üzerinde durulan bu gelişmelere bağlı olarak 1998 yılında, sektörün doğrudan dikey uzmanlaşma payının önemli bir sıçrama gösterdiğini, dolayısıyla da sektörün ihracatında ithalata bağımlılığın önemli oranda artış gösterdiğini, buna karşın 2002 yılında sektörün ihracatında ithal girdilere olan bağımlılığının yarı yarıya azalış gösterdiğini söylemek mümkündür. Dokuma ve Deri Sektörünün ithalata olan bağımlılığında ortaya çıkan bu artış ve azalışlarda konjonktürel dalgalanmaların, küresel boyutta yaşanan gelişmelerin ve ekonomik yapıda ortaya çıkan değişikliklerin büyük etkisi olmuştur. Dokuma ve Deri Sektöründe yaşanan bu dalgalanma sürecinde, geçmiş yıllarda ülkemizin dış ticaretinde görece üstün durumda olduğu sektörlerin başında gelen Dokuma ve Tekstil Sektörü üretiminin, 1998 yılı itibariyle ithal girdilere önemli oranda bağımlı hale gelmesi ilgi çekicidir. Sektör açısından böyle bir bağımlılığın yaşanmasında etkisi bulunan faktörlerin başında, sektörün dünya pazarında rekabet etmek zorunda olması, hammadde ve iş gücü açısından avantajlı yeni rakip ülkelerin ortaya çıkması ve TL.'nin değer kazanması gelmektedir.

Ülkemizde Dokuma ve Deri Sektöründe, 1980'li yıllarda yapılan yatırımlar sayesinde iç talep ülke üretimi ile karşılanmış, aynı zamanda 1980 yılında uygulamaya koyulan ihracata dayalı sanayileşme politikasının teşvik edilmesi ve ihracatın özendirilmesiyle birlikte, işgücü açısından yeterli potansiyele sahip olan ülkemizde Dokuma ve Deri Sektörünün ihracatı 1995 yılına kadar devam edecek bir artış trendine girmiştir. Ancak bu tarihten sonra Dokuma ve Deri Sektörü tarafından gerçekleştirilen ihracatın yaklaşık % 65'inin gerçekleştirildiği AB pazarında, başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere hammadde, işgücü ve enerji fiyatları alanında Türkiye'ye göre daha avantajlı durumda olan uzakdoğu ülkeleri, özellikle de Çin Halk Cumhuriyeti, incelenen sektör üzerindeki etkinliğini giderek arttırmıştır (Uğur, 2004:47). Uzakdoğu ülkelerinin, bahsedilen avantajları ve dünya piyasalarına hızla entegrasyonuna bağlı olarak Dokuma ve Deri Sektörü, özellikle de tekstil ve giyim alt sektörü üzerindeki etkinliğinin giderek artış göstermesi ve yoğun bir üretim gerçekleştirmesi gibi dışsal faktörler yanında, iç piyasada teşvik politikasının belirli sektör ve bölgelerde atıl kapasite oluşumunu destekler nitelikte olması, işgücü (asgari ücret) ve enerji maliyetlerinin hızla artması,

Gümrük Birliği ve dahilde işleme rejimi gibi uygulamaların birçok firmanın kâr marjı üzerinde önemli baskı oluşturmaları da sektörü etkilenen içsel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Saygılı, 2009:11). Üzerinde durulan bu içsel ve dışsal faktörler ülkemizin, söz konusu sektör üzerindeki etkinliğinin azalmasına ve sektörün gerek üretim gerekse ihracat açısından ithal girdilere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca Dokuma ve Deri Sektörünün mallarına yönelik başlıca ithalatçı ülke konumundaki ülkelerin, önemli birer tekstil ve giyim malları ihracatçısı ülke haline gelmeleri, giderek artan arzın talepten fazla olması ve buna bağlı olarak tüketicilerin son yıllarda daha kaliteli ürünü daha ucuza elde etme eğilimi içinde olmaları, ayrıca dünya piyasasına yeni ve üretim sürecinde Türkiye'den daha avantajlı ülkelerin girmesi, ülkemizin, Dokuma ve Deri Sektöründe rekabet üstünlüğünü kaybetmesine, hatta biraz öncede değinildiği üzere üretimin ve ihracatın bağımlı hale gelmesine neden olduğunu söylemek mümkündür (Uğur, 2004:48).

Son olarak Dokuma ve Deri Sektörü açısından yukarıda değinilen içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklanan bu olumsuz gelişmeler yanında, sektör üretiminin ve ihracatının, ithal ürünlere bağımlı hale gelmesine neden olan bir diğer faktörde olarak da özellikle 2001 krizi öncesinde TL'nin değer kazanması gösterilmektedir. Tekstil ve giyim sektöründe faaliyette bulunan birçok firmaya göre, ürün fiyatının döviz kuruna göre belirlendiği bir durumda, TL'nin değer kazanması, fiyatı TL bazında belirlenen girdilerin toplam maliyet içindeki payının artmasına ve kâr oranının gerilemesine neden olmuştur. Kârlılık oranındaki gerileme ise, bazı firmaların sektörden çıkmasını, bazılarının ise yatırım yapamamasını (ölçeklerini büyütememesine) neden olarak yurt içi üretimi olumsuz yönde etkilemiş ve ithalata bağımlılık oranında artış yaşanmıştır (Saygılı, 2009:11).

1980 yılından 1998 yılına kadar geçen süreçte yaşanan gelişmelere bağlı olarak artış gösteren ve 1998 yılında zirveye ulaşan Dokuma ve Deri Sektörünün doğrudan dikey uzmanlaşma payının, bir diğer ifadeyle ithal girdi bağımlılığının, 1998 yılından itibaren azalış trendine girdiği görülmektedir. 1998 yılından 2002 yılına kadar geçen süreçte, doğrudan dikey uzmanlaşma payında yaşanan gerilemede, ihracatımız içinde başta makine ve ulaşım araçları olmak üzere diğer sanayi kollarındaki artışın başlıca etken olmasının yanında son yıllarda tekstil-giyim ürünleri alt sektörünün ihracatındaki artış

hızının yavaşlaması da etkili olmuştur. Söz konusu sektörlerin ihracatındaki yavaşlamanın beraberinde ithalatı da yavaşlatması ve dolayısıyla ithal girdilere olan bağımlılığın azalış göstermesi olağan bir durumdur. Ancak daha önce belirtildiği üzere Türkiye'nin görece üstün olduğu ve ihracatı içinde en önemli paya sahip olan Dokuma ve Deri Sektöründe olumsuz gelişmelerin yaşanmasının ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Bu nedenle yaşanan bu gelişmeler karşısında, ülkenin kalkınma ve sanayileşme sürecinde öncelikli sektörlerini yeniden gözden geçirmesi ve Türkiye'nin küresel koşullarda yeni üstünlükler sağlayan, dünya ticaretinde payı giderek artan ve katma değeri yüksek yeni sanayi alanlarına yönelik yatırımlara ağırlık vermesi bir gereklilik ortaya çıkmış bulunmaktadır.

1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarına ait Girdi-Çıktı tablosundan yararlanılarak hazırlanan Tablo 42.'deki verilerden yardımıyla yapılan değerlendirmede, ülkemizde Madencilik Sektörünün, 2002 yılında, 0,0151 doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile Kimya, Ana Metal Sanayi, Elektrikli Makineler ve Dokuma-Deri Sanayi sektörlerinden sonra ihracatının ithalata bağımlılık derecesi en yüksek beşinci sektör olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Yine aynı tablodan yararlanarak, Madencilik Sektörünün ihracatında ithal girdilere olan bağımlılık derecesinin, bir diğer ifadeyle sektörün doğrudan dikey uzmanlaşma payının 1985 yılında 0,0266'lık değerle bütün sektörler içinde bağımlılık derecesi en yüksek sektör olduğunu, 1985 yılından sonra ise sektörün öncelikle 1990 yılına kadar neredeyse yarı yarıya azalarak 0,0153 doğrudan dikey uzmanlaşma katsayı değerine ve daha sonrada 1998 yılında 1990 yılına kıyasla yine yarı yarıya azalarak 0,0070 doğrudan dikey uzmanlaşma katsayı değerine gerilediğini, toplamda ise, 1985 yılından 1998 yılına kadar geçen süreçte sektörün ithal girdi bağımlılığının, yaklaşık 4 kat azaldığını söylemek mümkündür. Bu süreçte sektörün doğrudan dikey uzmanlaşma payının, 1990 ve 1998 yıllarında bir önceki yıla oranla yarı yarıya azalmasına karşın, sektörlerin bağımlılık sıralaması açısından Madencilik Sektörünün sürekli olarak ihracatı, ithalata en bağımlı ilk 5 sektör içinde yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Nitekim, sektör 1990 yılında ihracatı ithalata bağımlı olan 4. sektör, 1998 yılında ise 5. sektör olarak ortaya çıkmıştır. Ancak 2002 yılında Madencilik Sektörüne ait doğrudan dikey uzmanlaşma katsayı değerinin, yani sektörün bir birim ihracatı için ihtiyaç duyacağı ithal girdi bağımlılığının, yeniden artış eğilimine

girdiği ve söz konusu değerin 2002 yılında 0,0151 olarak gerçekleşerek yeniden 1990 yılındaki seviyeleri yakaladığı görülmektedir.

Dünya ekonomisinde Sanayi Devrimi ile giderek önemi artan, sanayinin temelini oluşturan ve ülkelerin kalkınmasında itici rol oynayan Madencilik Sektörü de üzerinde önemle durulması gereken sektörlerden biridir. Madencilik sektörü bir ülkenin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ülke kaynaklarını geliştirmek ve kalkınmanın hızlanmasına katkıda bulunmak amacıyla bütün ülkeler sektörde arama çalışmalarına giderek hız vermektedirler (Başol, 1996:110). Tüm ülkeler özellikle de kalkınma sürecinde olan ülkeler, üretim artışı sağlamak için enerjiye daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Yeraltı kaynakları açısından zengin olan ülkeler bu ihtiyaçlarını gidermede sorun yaşamamaktadırlar. Yeterli yeraltı kaynağı olmayan ülkeler ise bu kaynakları ithal etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, ülkeler açısından döviz kaybına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, mevcut yeraltı kaynaklarının iyi bir şekilde planlanması ve verimli bir şekilde kullanılması önemlidir. Türkiye’de, sanayi ürünleri ihracatının gelişmesine paralel olarak, madencilik sektörünün önemi de artmıştır (Çondur ve Evlimoğlu, 2007:26). Temel sanayi sektörlerine hammadde sağlaması yönüyle ön sırada yer alan Madencilik Sektörü, bu anlamda Türkiye’nin temel taşı olan sektörlerinden birisidir ve diğer sektörler için her zaman lokomotif görevi üstlenmiştir. Ülkemiz, maden kaynakları yönünden oldukça zengin ve aynı zamanda maden çeşitliliğine sahip bir ülkedir. Ancak ülkemizin sahip olduğu maden kaynaklarının yeterince değerlendirildiğini ve geliştirildiğini söylemek maalesef mümkün değildir. Bu durum ise, Madencilik Sektörüne ait doğrudan dikey uzmanlaşma payının, bir diğer ifadeyle sektörün ihracat için ithal girdilere olan bağımlılığının 1980 yılından özellikle 1998 yılına kadar önemli oranda artış göstermesinde etkili olmuştur. Bu süreçte Türkiye’nin sahip olduğu kaynakları etkin bir şekilde işletmemesinde rol oynayan en önemli faktör olarak, Madencilik Sektörüne yönelik yatırımların yetersizliği karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca zaman içerisinde otomotiv sektöründe yaşanan olumlu gelişmelere bağlı olarak demir-çelik madenine olan ihtiyaç artışların ve ihtiyaç duyulan madenin gerek temini gerekse işlenmesi için enerji maliyetlerindeki artışların, sektör ihtiyacının iç piyasadan karşılanamamasında ve ithal girdilere olan bağımlılığın artış göstermesinde etkili olduğu söylenebilir.

Ayrıca Madencilik Sektörüne yönelik yatırımların yetersiz kalmasında 1980'li yıllardan itibaren, ekonomi yönetiminde ve üretim sürecinde kamusal mekanizmaların yerini piyasa mekanizmasının almasının ve bu eğilimin özellikle 1990'lardan sonra hız kazanmış olmasının da büyük etkisi bulunmaktadır (Çondur ve Evlimoğlu, 2007:28). Bu süreçte, madencilik sektöründe kamuya ait madencilik kuruluşlarının özelleştirilmesi ön plana çıkmış, bu nedenle de kamuya ait madencilik kuruluşlarında gerekli yatırımlar yapılmamıştır. Ayrıca Madencilik Sektöründe, mülkiyet ve yönetim değişikliklerini gerçekleştirmeye yönelik olarak çeşitli kamu kurumlarında sektörel bölünme, ticarileştirme, şirketleştirme ve özelleştirmeye yönelik uygulamalar birbirini izlemiştir. Sektörün liberalizasyonuna yönelik tüm bu uygulamaların sonucunda, gerek maden aramaları, gerekse üretimler büyük ölçüde sektöre uğratılmıştır. Kamu kurumlarının yerini dolduracağı öngörülen özel kesim ise, madencilik sektörüne özgü riskleri göze alamamış, sektöre yeterince yatırım yapmamıştır (Tamzok, 2003: 9). Sektöre yönelik özel sektör yatırımlarının yetersiz kalması ise, üretim ve ihracat için ihtiyaç duyulan madenlerin yurt dışından temin edilmesine ve Maden Sektöründe ithal girdi bağımlılığının artış göstermesine neden olmuştur. Buna ilaveten daha önce de belirtildiği üzere Madencilik Sektörü ürünlerinin en önemli kullanıcısı konumundaki otomotiv sektörünün gelişim göstermesi, maden cevherine duyulan ihtiyacın artış göstermesine, söz konusu talep artışının iç kaynaklarla karşılanamaması nedeniyle de dış piyasadan ithal edilmesine, bütün bu gelişmelere de bağlı olarak sektörün ithal girdi bağımlılığının artış göstermesine neden olduğu söylenebilir. Ayrıca ülkemizde sanayinin de gelişmesine paralel olarak artış gösteren enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Madencilik Sektörünün artan enerji ihtiyacını ülke kaynakları ile karşılama noktasında yetersiz kalması sonucunda dış kaynaklara yönelmesi de yine Madencilik Sektörü açısından ithal girdilere olan bağımlılığın artış göstermesinde etkili olan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Madencilik Sektörünü, alt sektörleri itibariyle değerlendirmek gerekirse, en yüksek ileri bağlantı değerine sahip alt sektörün, ham petrol ve doğal gaz çıkarımı, ardından gelen alt sektörün ise, maden kömürü ve linyit çıkarımı ile uğraşan alt sektörler olması ve bu alt sektörlerin ileri bağlantı etkilerinin yüksek olması nedeniyle söz konusu alt sektörler tarafından üretilen ürünlerin diğer sektörler için aramalı ve girdi unsuru teşkil etmesi, Madencilik Sektörünün sanayi üretimi açısından ne denli önemli olduğunu bir kez daha

ortaya koymaktadır. Madencilik Sektörünün diğer sektörlerle girdi sağlayan ve diğer sektörleri harekete geçiren lokomotif bir sektör olması nedeniyle, sektörün ithal girdilere bağımlı olması bir bakıma diğer sektörlerinde ve dolayısıyla sanayinin de ithal girdilere bağımlılığının artış göstermesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle Madencilik Sektöründe ithal girdilere olan bağımlılıktan kurtulmak sadece sektör açısından değil ülke sanayisi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Madencilik Sektörünü ithal girdilere bağımlılıktan kurtaracak yatırımların yapılmasına öncelik ve önem verilmesinde yarar vardır.

-İhracatın ithalata bağımlılığı açısından ilk 5 sırayı alan sektörler yanından bağımlılık derecesi, bir diğer ifadeyle doğrudan dikey uzmanlaşma payı 2002 yılı itibariyle yüksek olan diğer sektörleri ise sırasıyla 0,0140 doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile Ulaşım Araçları İmalatı Sektörü, 0,0069 doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile BYS Makine ve Teçhizat Sektörü, 0,0060 doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile Tarım Sektörü, 0,0042 doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile Gıda İçki Tütün Sektörü ve 0,0039 doğrudan dikey uzmanlaşma payı ile Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü oluşturmaktadır.

Ülke sanayisinin ithal girdilere olan bağımlılığını ortaya koymak adına sektörlerle ait doğrudan dikey uzmanlaşma payını ayrıntılı bir şekilde incelemiş olmamıza rağmen, bu inceleme tek başına yeterli değildir. İhracatın ithal girdilere olan bağımlılığını daha sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek ve bir bakıma doğrudan dikey uzmanlaşma payına ait değerlerinin doğruluğunu teyit edebilmek için doğrudan etkilerin yanında dolaylı etkilerinde hesaplandığı toplam dikey uzmanlaşma paylarının da incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Sektörlerin Toplam Dikey Uzmanlaşma Payları, ülke ekonomisinin ve sanayisinin ithal girdilere olan bağımlılığını, daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir sektörün ihracatını bir birim arttırabilmek için gerekli olan toplam ithal ara girdilere bağımlılık oranlarını ifade eden Sektörlerin Toplam Dikey Uzmanlaşma Payları Tablo 43.'de yer almaktadır.

Tablo 43. Sektörlerin Toplam Dikey Uzmanlaşma Payları

Sektör No:	Sektör	R 1985	Ö.S	R 1990	Ö.S	R 1998	Ö.S	R 2002	Ö.S
1	Tarım	0,0040	6	0,0060	6	0,0056	8	0,0096	8
2	Madencilik	0,0613	1	0,0388	2	0,0199	4	0,0286	3
3	Gıda İçki Tütün	0,0026	9	0,0028	8	0,0038		0,0067	10
4	Dokuma ve Deri	0,0071	4	0,0234	4	0,0470	2	0,0273	4
5	Ağaç ve Ağaç Ürünleri	0,0002		0,0001		0,0006		0,0019	
6	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0,0012		0,0015		0,0039	10	0,0049	
7	Kimya 1	0,0216	3	0,0290	3	0,0483	1	0,0610	1
8	Petrol ve Kömür Ürünleri	0,0043	5	0,0025	9	0,0025		0,0083	9
9	Kauçuk ve Plastik	0,0007		0,0015		0,0033		0,0054	
10	Metalik Olmayan Diğer Mineraller	0,0005		0,0010		0,0007		0,0028	
11	Ana Metal Sanayi	0,0312	2	0,0404	1	0,0390	3	0,0578	2
12	Metal Eşya	0,0006		0,0010		0,0035		0,0043	
13	B.Y.S Makine ve Teçhizat	0,0030	7	0,0036	7	0,0082	6	0,0108	7
14	Elektrikli Makineler	0,0010		0,0064	5	0,0111	5	0,0222	5
15	Ulaşım Araçları İmalatı	0,0018	10	0,0020	10	0,0072	7	0,0173	6
16	Diğer İmalat Sanayi	0,0005		0,0006		0,0009		0,0000	
17	Elektrik, Gaz, Su	0,0027	8	0,0001		0,0007		0,0006	
18	İnşaat	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	
19	Ticaret	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	
20	Ulaştırma ve Haberleşme	0,0000		0,0000		0,0051	9	0,0050	
21	Bankacılık; Sigorta ve Koop.	0,0000		0,0000		0,0020		0,0025	
22	Kişisel ve Mesleki Hizmetler:	0,0000		0,0000		0,0006		0,0016	
23	Kamu Hizmeti	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	
24	Konut Sahipliği	0,0000		0,0000		0,0000		0,0000	

Kaynak: TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılı G-Ç Tablolarından yararlanılarak Tarafımızca hesaplanmıştır.

Ö.S: Önem Sırası

Sektörlerin ihracat için ihtiyaç duyacağı ithal girdi bağımlılığını ortaya koymak amacıyla doğrudan dikey uzmanlaşma paylarından yararlanılarak yapılan analizde ayrıntılı bir değerlendirme yapıldığı için burada tekrardan kaçınmak amacıyla benzer bir

değerlendirme yapılmamıştır. Ancak sektörlerin toplam dikey uzmanlaşma paylarının yer aldığı Tablo 43. ile sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının yer aldığı Tablo 42.'nin karşılaştırılması sonucu yapılan değerlendirmede, dikkat çeken ilk ve en önemli husus, en yüksek doğrudan dikey uzmanlaşma payına sahip olan ilk 5 sektörün, beklendiği üzere, toplam dikey uzmanlaşma payları da en yüksek sektörler olduğudur. 2002 yılı itibariyle toplam dikey uzmanlaşma payı en yüksek sektör, 0,0610 katsayı değeriyle, doğrudan dikey uzmanlaşma payında olduğu üzere yine kimya sektörü olmuştur. Benzer bir eğilim Ana Metal Sanayi Sektörü içinde geçerlidir. 2002 yılı itibariyle toplam dikey uzmanlaşma payı en yüksek 2. sektör, 0,0578 katsayı değeriyle, yine doğrudan dikey uzmanlaşma payında olduğu üzere Ana Metal Sanayi Sektörü olmuştur. Dolayısıyla bu veriler yardımıyla, gerek Kimya Sektörüne, gerekse Ana Metal Sanayi Sektörüne ait toplam dikey uzmanlaşma payları ile doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının önem sıralamasının birbirine paralel hareket ettiğini söylemek mümkündür. Ancak sektörlerin doğrudan dikey ve toplam dikey uzmanlaşma paylarına yönelik karşılaştırmalı analizde doğrudan dikey uzmanlaşma payı açısından 3. sırada yer alan Elektrikli Makineler Sektörünün 0,0222 katsayı değeriyle Tablo 43.'de toplam dikey uzmanlaşma payına göre yapılan önem sıralaması açısından 5. sırada yer aldığı, buna karşın doğrudan dikey uzmanlaşma payı açısından 5. sırada yer alan Madencilik Sektörünün ise 0,0286 katsayı değeriyle toplam dikey uzmanlaşma payına göre yapılan önem sıralaması açısından 3. sırada yer aldığı görülmektedir. Son olarak Tablo 42.'de doğrudan dikey uzmanlaşma payına göre yapılan önem sıralaması açısından 4. sırada yer alan Dokuma ve Deri Sektörünün, Tablo 43.'deki 0,0273'lük toplam dikey uzmanlaşma payı ile önem sıralaması açısından yine 4. sırada yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla sadece Elektrikli Makineler Sektörü ile Madencilik Sektörünün doğrudan dikey uzmanlaşma ile toplam dikey uzmanlaşma açısından yerinin, dolayısıyla bağımlılık derecesinin değiştiğini söylemek mümkündür. Diğer sektörlerin ise ithal girdi bağımlılıkları yine aynı derecede devam etmektedir. Sektörlerin toplam dikey uzmanlaşma payları açısından yukarıda değinilen ilk 5 sektör dışındaki diğer sektörler ise sırasıyla Ulaşım Araçları İmalatı Sektörü, B.Y.S Makine ve Teçhizat Sektörü, Tarım Sektörü, Petrol ve Kömür Ürünleri Sektörü ve Gıda İçki Tütün Sektörüdür.

Ayrıca Tablo 43.'de önem taşıyan bir diğer husus da özellikle 0,0610 seviyesindeki toplam dikey uzmanlaşma katsayı değeriyle Kimya sanayinin ve 0,0578 seviyesindeki

toplam dikey uzmanlaşma katsayı değeriyle de Ana Metal Sanayi'nin ithal girdilere en bağımlı sektör olduğu anlaşılmaktadır. Tüm sektörler içerisinde toplam dikey uzmanlaşma açısından 3. sırada yer alan Madencilik Sektörüne ait toplam dikey uzmanlaşma payının 0,0286 olduğu düşünüldüğünde, bu iki sektörün ithal girdilere olan bağımlılığının ne derece ciddi boyutlara ulaştığı daha iyi anlaşılabilir.

3.5. 2003-2010 Döneminde Bağımlılığın Gelişimi

2002 yılından sonraki dönemde ise, TÜİK tarafından Girdi-Çıktı tablolarının hazırlanmamış olması nedeniyle, 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektörün ihracatının ithalata bağımlılık düzeyini tespit edebilmek amacıyla Yükseler ve Türkan (2008:19) tarafından geliştirilen ihracat/toplam üretim oranı ve ihracat/toplam arz oranları yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, incelenen sektörlerle ait ihracatın ithalata bağımlılık değerleri, 2002 yılı Girdi-Çıktı tablosunda yer alan üretim değerlerinin, 2010 yılına kadar uzanan süreçte yıllar itibariyle sanayi üretim endeksleri çarpılması ve ihracat ile ithalat değerlerinin ise sırasıyla ve yine yıllar itibariyle ihracat miktar endeksleri ve ithalat miktar endeksleri ile çarpılması sonucu elde edilen değerlerin, İhracat/Toplam Üretim ve İhracat/Toplam Arz, şeklinde birbirleriyle oranlanması ve bu oranların arasındaki farklılıkların hesaplanması sonucu elde edilmektedir.

Günümüzde ithalatta yaşanan yükselişin temel nedenlerinden biri olarak sektörlerin ihracatının ithalata olan bağımlılıklarındaki artış ön plana çıkmış bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, ihracatta yaşanan artışın, aynı zamanda ithalatın da artmasına neden olan en önemli faktör olduğu ve ihracattaki artışın, sektördeki bağımlılık nedeniyle beraberinde ithalatı da artırdığı düşünülmektedir. Bu nedenle İhracat/Üretim Oranındaki yüksek değerleri tek başına değerlendirmek, yapılacak değerlendirme açısından sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Bu nedenle sektörün ihracatının ithalata bağımlılığını daha doğru bir şekilde değerlendirebilmek için ihracat/toplam üretim oranı ile birlikte İhracat/Toplam Arz Oranlarının da incelenmesi de önem taşımaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008:31). Burada yer alan arz oranı, sektöre ait üretim ve ithalat değerlerinin toplamından oluşmaktadır. İhracat/arz oranı ise, sektör ihracatının sektör üretim ve ithalatı toplamına oranı olarak ifade edilebilmektedir. Bu nedenle sektörlerin bağımlılık analizi yapılırken bu iki oran arasındaki farkın birlikte değerlendirilmesi önem

taşımaktadır. Aydın ve diğerleri tarafından 2007 yılında çeşitli Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin verileri kullanılarak ihracatın ithalata bağımlılığını inceledikleri çalışmada, İhracat/Toplam Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz Oranı arasındaki farkın pozitif olması, incelenen sektörler tarafından gerçekleştirilen ihracatın, ithal girdilere olan bağımlılığının yükselmesi şeklinde yorumlanmıştır (Aydın ve diğ., 2010:81). Burada ISIC. Rev.3 kapsamında dikkate alınan sektör ithalatının, ara ve nihai kullanıma giden tüm ithalatı kapsadığını belirtmekte fayda vardır.

Bunun yanında imalat sanayinde faaliyette bulunan sektörlerin ihracatının ithalata bağımlılık düzeyi tespit edilirken, sektörün üretim miktarındaki gelişmeler inceleneceğinden, dış ticaret fiyatlarındaki ve uluslararası para birimleri arasındaki parite değişimlerinin etkisi söz konusu olmayacaktır. Ayrıca, son yıllarda hızla artış gösteren enerji ithalatı da kapsam dışında tutulmaktadır (Yükseler ve Türkan 2008:31). Buna karşın enerji ithalatı ile ilgili açıklamalara imalat sanayinin bir alt sektörü olan Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar sektörü açıklanırken ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. Ayrıca imalat sanayinde faaliyette bulunan sektörlerin ihracatının ithalata bağımlılık düzeyleri tespit edilirken ve bağımlılık düzeyindeki gelişmeleri yıllar itibariyle değerlendirirken sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen dönemde ülke ekonomisinde yaşanan gelişmeleri de doğru bir şekilde analiz etmek önem taşımaktadır. Bu dönemde yakalanan ekonomik istikrara bağlı olarak Türk Lirasının uzun süre değerli kalması gibi ulusal boyuttaki ekonomik gelişmelerin yanında 2008 yılında AB üyesi ülkelere kaynaklanan ve ekonomik etkileri ağırlıklı olarak 2009 yılında ortaya çıkan küresel kriz niteliğindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin ekonomiye yansımaları doğru bir şekilde algılamalıdır.

Giyim Eşyası İmalatı, Basım ve Yayım, Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri İmalatı, Tıbbi Aletler ile Saat İmalatı ve Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı Sektörlerine ait sanayi üretim endekslerinin bulunmasına karşın, ihracat ve ithalat miktar endekslerinin eksik ve düzensiz olması, bu sektörler için 2003-2010 döneminde ihracat ve ithalat değerlerinin hesaplanamamasına, dolayısıyla da bu sektörlerin analiz dışında bırakılmasına neden olmuştur. Burada bu sektörlerin en önemli özelliği olarak mutlak surette ya ihracat değerlerinin ithalat değerlerine ya da ithalat değerlerinin ihracat

değerlerine üstünlüğünün bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. TÜİK yetkilileri ile yapılan görüşmede, kurum tarafından bu sektörler için yıllar itibariyle ithalat miktar endeksinin ya da ihracat miktar endekslerinin oluşturulmamasında, sektörlerde ihracat ya da ithalatın mutlak üstünlüğünün bulunmasının önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Hesaplamalarımızda baz aldığımız 2002 yılında hazırlanmış olan Girdi-Çıktı tablosunda, yukarıdaki sektörlerle ait ihracat ve ithalat değerleri de bu açıklamayı destekler niteliktedir. TÜİK tarafından 2002 yılında hazırlanan Girdi-Çıktı tablosunda Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması sektörünü ihracat gelirleri, 2002 rakamlarıyla 8 243 Trilyon TL. ithalat harcamaları ise yaklaşık 545 Trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. İhracat değerinin ithalat değerine mutlak üstünlüğü burada açık bir şekilde görülmektedir. Buna karşın Basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması sektöründe ise gerçekleştirilen ithalatın ihracata mutlak bir üstünlüğünün bulunduğu, 2002 yılı itibariyle sektörün ihracat gelirlerinin yaklaşık 54 Trilyon TL. olarak gerçekleşmesine karşın sektör ithalat harcamalarının yaklaşık 218 Trilyon TL. olarak gerçekleştiği ve sektörün ithalatçı bir sektör olduğu görülmektedir. İthalat ve ihracat değerleri açısından Basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması sektöründekine benzer bir eğilim Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı sektöründe ve Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı sektöründe de söz konusudur. Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı sektöründe 2002 yılı itibariyle ihracat gelirlerinin yaklaşık 55 Trilyon TL. seviyesinde gerçekleşmesine karşın ithalat harcamaları 1425 Trilyon TL olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı sektöründe ise yine 2002 yılı itibariyle ihracat gelirleri 114 Trilyon TL. iken ithalat harcamaları 1775 Trilyon TL. olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı sektöründe ve Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı sektöründe ithalatın mutlak surette ihracata karşı bir üstünlüğü bulunmaktadır. Bu sektörlerde mutlak surette ihracat yada ithalatın üstün olması nedeniyle ithalat miktar endekslerinin ve ihracat miktar endekslerinin hesaplanmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Yukarıda adı geçen sektörlerin analiz dışı bırakılması nedeniyle inceleme imalat sanayine ait 22 sektörden 17 tanesi üzerinde yapılmış ve yapılan hesaplamalar sonrası ihracatın ithalata bağımlılığı ile ilgili sektörel açıklamalar, ekonomi üzerinde önemli etkileri bulunan, imalat sanayi içerisinde yüzde olarak önemli

bir ağırlığa sahip olan ve ihracatı ithalata en bağımlı olan ilk 10 sektör üzerinde gerçekleştirilmiştir.

3.5.1. 2003-2010 Döneminde Bağımlılığın Hesaplanması

Burada öncelikle 2003-2010 döneminde ülkemizde ihracatı ithalata en bağımlı sanayi sektörlerinin imalat sanayinde yer alması ve imalat sanayinde yer alan sektörlerin üretim faaliyetlerinde önemli bir hacme sahip olması nedeniyle ihracatın ithalata bağımlılığı ile ilgili olarak yapılacak hesaplamaların imalat sanayinde faaliyette bulunan sektörler üzerinde yoğunlaştığını belirtmekte fayda vardır.

İmalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektör bazında ihracatın ithalata bağımlılığını ölçebilmek amacıyla kullanılan ve TÜİK tarafından hazırlanan Girdi-Çıktı tablosunun en son 2002 yılında hazırlanmış olması nedeniyle, 2003-2010 dönemine ait sektör bazındaki ihracatın ithalata bağımlılık düzeyini ölçebilmek amacıyla, Yükseler ve Türkan (2008:27-31) tarafından geliştirilen ve Aydın ve diğ., (2007:26) tarafından Türk ihracatındaki yapısal değişikliklerin amprik (deneysel) analizini yapmak üzere hazırladıkları çalışmada uygulanan yeni bir yöntem kullanılmıştır. Söz konusu yöntemde, hareket noktasını yine 2002 yılındaki Girdi-Çıktı tablosu oluşturmaktadır. Sektörel bazda ihracatın ithalata bağımlılığını ölçmek amacıyla kullanılan yöntemde, Girdi-Çıktı tablosunda düşey ekseninde yer alan 70 kodlu ihracat (fob) değerleri, yatay ekseninde yer alan 72 kodlu ithalat (cif) değerleri ve yine yatay ekseninde yer alan 71 kodlu toplam üretim (temel fiyatlarla) değerleri imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektör için ayrı ayrı tespit edilmiş ve bu değerler baz değerler olarak kabul edilmiştir. Bu aşamada, 2002=100 baz olarak kabul edilen değerlerin, 2003-2010 dönemine ait yıllar yönelik olarak genişletilebilmesi için sanayi üretim endekslerine, ihracat miktar endekslerine ve yine ithalat miktar endekslerine ihtiyaç duyulmuştur. TÜİK tarafından yayınlanan endekslerin 1994=100 bazlı ve 2003=100 bazlı olması nedeniyle, imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektöre ait 2002=100 bazlı sanayi üretim endekslerine, ihracat miktar endekslerine ve ithalat miktar endekslerine ulaşabilmek için 1994=100 bazlı ve 2003=100 bazlı endekslerin 2002=100 bazlı endekslere çevrilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Farklı yılları 100 baz kabul eden endekslerin düzenlenerek 2002=100 bazlı sanayi üretim endekslerine, ihracat miktar endekslerine ve ithalat miktar endekslerine ulaşılmıştır. Bir sonraki aşamada ise, elde edilen 2002=100 bazlı endeks

değerleri ile Girdi-Çıktı tablosundan elde edilen temel fiyatlarla toplam üretim değerleri, ihracat değerleri ve ithalat değerleri çarpılarak 2003-2010 döneminde yıllar itibariyle imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektöre ait toplam üretim değerlerine, ihracat değerlerine ve ithalat değerlerine ulaşılmış ve imalat sanayi sektöründe faaliyette bulunan sektörlerle ait elde edilen bu değerlerden bazıları birbirine oranlanarak sektörel bazda ihracatın ithalata bağımlılığı hesaplanmıştır. Burada öncelikle yapılan hesaplamalar sonucu elde edilen ihracat değerleri, toplam üretim değerlerine bölünmüş ve böylece incelenen sektör tarafından gerçekleştirilen toplam üretimin (Yurtiçi Üretim) ne kadarının ihraç edildiği hesaplanmış, daha sonrada yine ihracat değeri sektör tarafından gerçekleştirilen toplam arz değerine bölünmüş ve toplam arz içindeki ihracat oranı elde edilmiştir. Burada, toplam arz değerinin, toplam yurtiçi üretim değeri ile ithalat değerlerinin toplamından oluştuğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. İhracatın ithalata bağımlılığını oransal olarak ifade etmek için kullanılan yöntemde;

TDPREX_{x,sektör} = İhracatın Toplam Yurtiçi Üretimindeki Payı

EXV_{x,sektör} = Sektöre Ait İhracat Değeri

TPV_{x,sektör} = Temel Fiyatlarla Toplam Üretim Değeri

$$TDPREX_{x,sektör} = \frac{EXV_{x,sektör}}{TPV_{x,sektör}} \quad (3.7)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

İhracatın Toplam Arz İçindeki Payı ise;

TSREX_{x,sektör} = İhracatın Toplam Arz İçindeki Payı

EXV_{x,sektör} = Sektöre Ait İhracat Değeri

TPV_{x,sektör} = Temel Fiyatlarla Toplam Üretim Değeri

İMV_{x,sektör} = Sektöre Ait İthalat Değeri

$$TSREX_{x,sektör} = \frac{EXV_{x,sektör}}{TPV_{x,sektör} + İMV_{x,sektör}} \quad (3.8)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca sektörel bazda ihracatın ithalata bağımlılığına ulaşmak içinde yukarıdaki işlemler sonucu elde edilecek oranların birbirinden çıkarılması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle yukarıdaki formüller ile hesaplanarak elde edilen iki oran arasındaki fark, incelenen sektördeki ihracatın ithalata bağımlılığını ortaya koymakta ve bunu da;

$$\mathbf{EXDİM}R_{x,sektör} = \mathbf{TDPRE}X_{x,sektör} - \mathbf{TSRE}X_{x,sektör} \quad (3.9)$$

şeklinde ifade etmek mümkündür. Burada

$\mathbf{EXDİM}R_{x,sektör}$ = İhracatın İthalata Bağımlılık Oranı

$\mathbf{TDPRE}X_{x,sektör}$ = İhracatın Toplam Yurtiçi Üretimindeki Payı

$\mathbf{TSRE}X_{x,sektör}$ = İhracatın Toplam Arz İçindeki Payını

ifade etmektedir

2002 yılından sonraki döneme yönelik olarak yapılan hesaplamalar sonucu imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektör için elde edilen ihracatın ithalata bağımlılık oranları tablo 44.'de yer almaktadır.

Tablo 44. İmalat Sanayi Sektörlerinin Bağımlılık Oranları (İhracat / Üretim) - (İhracat / Arz)

	(%)									
Bağımlılık Seviyesi	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ö.S
Gıda ürünleri ve içecek	100	0,32	0,35	0,44	0,48	0,42	0,43	0,44	0,45	
Tütün ürünleri		0,18	0,24	0,29	0,35	0,29	0,42	0,37	0,50	
Tekstil ürünleri		2,63	3,16	4,23	4,40	5,42	6,11	6,07	6,62	9
Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı		1,84	1,77	2,94	3,06	4,04	4,55	4,06	4,44	
Ağaç ve mantar ürünleri(mobilya hariç) Hasır vb. Örülerek Yapılan Mad.		1,35	1,91	2,11	1,79	2,00	1,67	1,59	1,66	
Kağıt ve kağıt ürünleri		1,79	2,25	2,59	2,64	3,17	3,40	3,49	3,93	
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar		6,45	7,11	11,90	14,09	19,15	22,37	29,86	24,12	2
Kimyasal madde ve ürünler		5,18	5,32	5,38	5,69	5,69	6,08	5,70	6,88	8
Plastik ve kauçuk ürünleri		3,40	4,04	3,47	4,04	4,45	5,11	4,75	5,08	10
Metalik olmayan diğer mineral ürünler		1,32	1,57	1,83	1,94	2,05	2,27	2,31	2,55	
Ana metal sanayi		11,84	12,46	12,59	12,59	13,13	16,57	19,80	14,77	6
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)		4,76	5,99	4,43	4,68	4,79	6,72	7,41	7,11	7
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat		11,76	9,64	12,33	13,06	14,94	17,12	16,00	15,03	5
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar		9,06	13,90	14,64	15,77	17,66	20,22	20,64	17,65	4
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları		23,21	26,05	33,74	55,65	73,68	79,61	86,15	77,59	1
Motorlu kara taşıtı ve römorklar		15,37	15,65	15,90	16,69	18,42	17,29	17,47	17,88	3
Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler		7,91	11,05	7,02	5,89	4,16	3,46	2,45	2,41	

Kaynak: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablosunda yer alan temel fiyatlarla toplam üretim değerleri, İthalat (Cif) ve İthalat (Fob) değerlerinin yıllar itibariyle sanayi üretim endeksi, İhracat Miktar Endeksi ve İthalat Miktar Endeksi ile çarpılması sonucu ortaya çıkan değerler birbirlerine oranlanarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Ö.S.: Önem Sırası

Tablo 44.'de yer alan ihracatın ithalata bağımlılık oranları kullanılarak, 2003-2010 döneminde imalat sanayinde faaliyet gösteren sektörlerde, ihracatın ithalata bağımlılığının yıllar itibariyle gelişimini de hesaplamak mümkündür. Bu noktada bağımlılığın yıllar itibariyle gelişimini hesaplamak için, herhangi bir yıla ait ihracatın ithalata bağımlılık oranının bir önceki yıla ait bağımlılık oranından çıkarılması yeterli olacaktır. Yıllar itibariyle ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişimini de

$$DDY = EXDİR_{x,sektör}(X) - EXDİR_{x,sektör}(X-1) \quad (3.10)$$

şeklinde ifade etmek mümkündür. Burada;

DDY = Yıllar İtibariyle Bağımlılığın Gelişimi

EXDİR_{x,sektör}(X) = X Yılındaki İhracatın İthalata Bağımlılık Oranı

EXDİR_{x,sektör}(X-1) = X-1 Yılındaki İhracatın İthalata Bağımlılık Oranı

Yıllar itibariyle ihracatın ithalata bağımlılık oranları kullanılarak yapılacak olan bu hesaplama sonucu incelenen sektördeki ihracatın ithalata olan bağımlılığının bir önceki yıla kıyasla hızlı bir şekilde mi artış gösterdiği, yavaş bir şekilde mi artış gösterdiği, ya da negatif bir değer alarak azalışa mı geçtiği görülebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda 2003-2010 döneminde herhangi bir yıla ait bağımlılık oranından bir önceki yıla ait bağımlılık oranının çıkarılması sonucu elde edilen oranlar Tablo 45. de yer almaktadır.

Tablo 45. İmalat Sanayinde Yıllar İtibariyle Bağımlılıktaki Gelişim

(%)

Yıllar İtibariyle Bağımlılıktaki Gelişim	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Gıda ürünleri ve içecek	100	0,08	0,03	0,09	0,04	-0,06	0,01	0,02	0,01
Tütün ürünleri		0,03	0,06	0,05	0,06	-0,06	0,13	-0,04	0,13
Tekstil ürünleri		0,67	0,53	1,08	0,16	1,03	0,69	-0,04	0,55
Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı		0,61	-0,08	1,17	0,12	0,98	0,51	-0,49	0,38
Ağaç ve mantar ürünleri(mobilya hariç) Hasır vb. Örülerek Yapılan Mad.		0,90	0,55	0,20	-0,31	0,21	-0,34	-0,08	0,07
Kağıt ve kağıt ürünleri		0,16	0,46	0,33	0,06	0,53	0,23	0,09	0,44
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar		3,67	0,66	4,79	2,20	5,05	3,22	7,49	-5,73
Kimyasal madde ve ürünler		0,75	0,13	0,06	0,31	0,00	0,39	-0,38	1,18
Plastik ve kauçuk ürünleri		0,74	0,64	-0,56	0,57	0,41	0,65	-0,35	0,32
Metalik olmayan diğer mineral ürünler		0,28	0,25	0,26	0,11	0,11	0,22	0,04	0,23
Ana metal sanayi		1,11	0,62	0,13	0,00	0,53	3,45	3,23	-5,04
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)		1,67	1,23	-1,56	0,24	0,12	1,93	0,69	-0,30
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat		1,86	-2,12	2,68	0,73	1,88	2,18	-1,12	-0,97
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli mekına ve cihazlar		2,19	4,83	0,74	1,13	1,89	2,56	0,42	-2,99
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları		3,20	2,84	7,69	21,91	18,03	5,93	6,54	-8,56
Motorlu kara taşıtı ve römorklar		1,78	0,28	0,25	0,79	1,73	-1,13	0,18	0,41
Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler		4,32	3,14	-4,03	-1,12	-1,73	-0,70	-1,01	-0,04

Kaynak: Kaynak: 2002 Yılı Girdi-Çıktı Tablosunda yer alan temel fiyatlarla toplam üretim değerleri, İthalat (Cif) ve İthalat (Fob) değerlerinin yıllar itibariyle sanayi üretim endeksi, İhracat Miktar Endeksi ve İthalat Miktar Endeksi ile çarpılması sonucu ortaya çıkan değerler birbirlerine oranlanarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 44 ve Tablo 45’de.’de yer alan veriler ve her bir sektör için hazırlanmış olan şekiller yardımıyla, 2003-2010 döneminde, imalat sanayinde faaliyette bulunan sektörlerle ait İhracat/Toplam Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz Oranları karşılaştırılarak, bu oranlar arasındaki farklılaşma ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu oranların, ihracatın ithalata bağımlılığı açısından ne anlam ifade ettiği tartışılarak her bir sektörün ihracatının ithalata olan bağımlılığındaki gelişmeler yıllar itibariyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Burada Tablo 44 ve Tablo 45’te, sektör bazında ihracatın ithalata bağımlılığındaki artış ya da azalışlara yönelik değerlendirmenin, özellikle İhracat/Toplam Üretim ve İhracat/Toplam Arz Oranları arasındaki farklılaşmaya bakarak yapılması gerekliliği en önemli teknik detayı teşkil etmektedir.

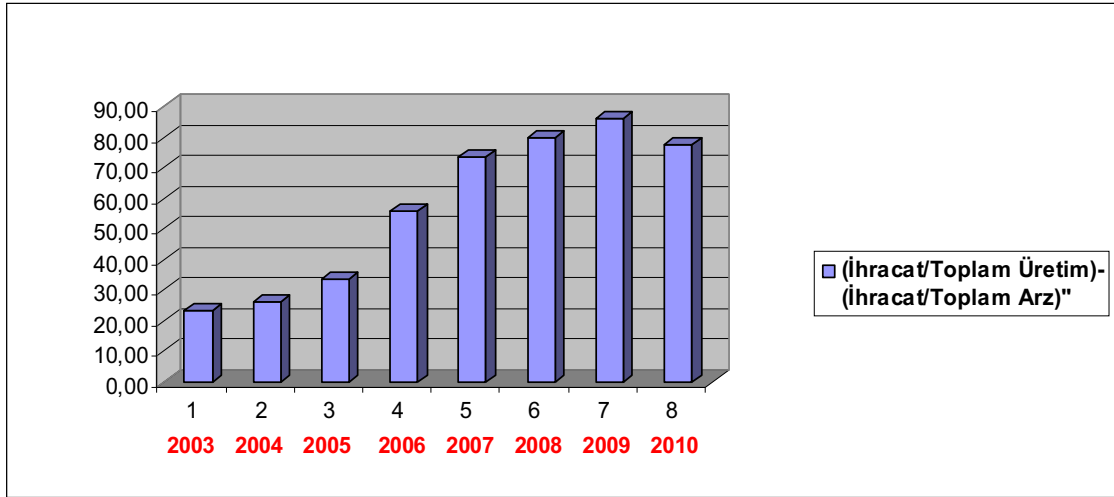
3.6. 2003-2010 Döneminde Türk Ekonomisinde İhracatın İthal Girdilere Bağımlılığının Sektörler Açısından Değerlendirilmesi

3.6.1. Radyo, Televizyon ve Haberleşme Araçları Sektörü

Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü, esasında, büro ve bilgi işlem makinelerinin imalatı ve elektrikli makine ve cihazların imalatı ile birlikte elektrik ve elektronik sektörünün alt sektörlerinden birini teşkil etmektedir. Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü değerlendirildiğinde, sektörün gelişiminde nelerden etkilendiğinin daha iyi anlaşılmasında yardımcı bir unsur olarak görülmektedir. Günümüzde bünyesinde radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörünü barındıran, elektronik sanayi, günümüzde artık, tek başına değerlendirilebilecek bir sanayi dalı olmaktan çıkarak, ekonomi üzerinde büyük etkilere sahip tüm sektörleri geliştiren ve etkileyen lokomotif bir sektör haline gelmiştir. Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörünün son zamanlarda artan bu önemi, özellikle iç piyasada yerli tüketiciler tarafından sektör ürünlerine yönelik tüketim talebinin artış göstermesinde önemli rol oynamıştır. Bu talep artışı karşısında, son zamanlarda sektöre yönelik bir takım yatırımlar yapılsa bile, elektronik sektörü ve radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları alt sektöründe gerçekleştirilen üretim miktarları, iç talebi karşılayamamakta ve genelde ithal edilen ara mallarının işlendikten sonra ihracatı yapılmaktadır. Bu durum ise yıllar itibariyle artan oranlarda ihracatın ithalata bağımlılığını beraberinde getirmektedir (Çakır, 2004:5). İhracatın ithalata bağımlı olması ise, sektör üretiminin ve sektör tarafından üretilen ürün fiyatlarının,

dünyadaki ekonomik gelişmelerden ve kurlarda meydana gelen değişimlerden önemli ölçüde etkilenmesine, ayrıca sektörün diğer sektörler için lokomotif niteliği taşımasından dolayı da, sektör ürünlerini girdi olarak kullanan diğer sektörlerle de yansıtmasına neden olmaktadır. Ulusal ekonomi açısından oldukça önemli olduğu gözlenen ve elektronik sektörünün bir alt sektörünü teşkil eden radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektöründe, 2002 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte gerçekleştirilen ihracatın ithalata bağımlılığını Şekil 1. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 1. Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizat ve Cihazları

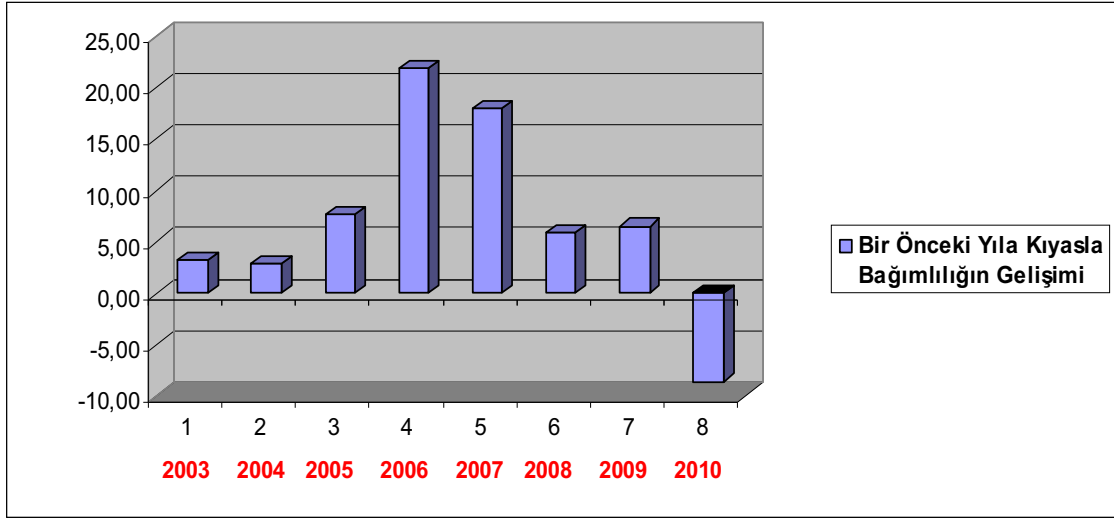
Şekil 1.'de radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektöründe, gerçekleştirilen ihracatın ithalata bağımlılığında 2003 yılından itibaren sürekli bir artışın söz konusu olduğu, bu artışın özellikle 2006 yılından itibaren hızlandığı, sektörde yaşanan yükselişin 2009 yılına kadar devam ettikten sonra 2010 yılında bir miktar gerilediği görülmektedir. Bu süreçte Tablo 44.'de de görüleceği üzere 2003 yılında % 23,21 düzeyindeki ihracatın ithalata bağımlılık oranı, 2006 yılında, 2005 yılına kıyasla keskin bir yükseliş göstererek 2005 yılındaki % 33,74 düzeyinden bir anda % 55,65 düzeyine yükselmiş bulunmaktadır. Sonraki yıllarda da yükseliş eğilimi devam etmiş ve sektör ihracatının ithalata bağımlılığı, 2009 yılında, % 86,15 seviyesine kadar yükselmiş, ancak 2010 yılında, bu yükseliş eğilimi son bulmuş, ihracatının ithalata bağımlılığı negatif değerler almış ve yaklaşık %10 civarında gerileyerek % 77,59 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ihracatının ithalata bağımlılık oranındaki bu

gerilemeye rağmen 2010 yılı itibariyle radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü, imalat sanayi içerisinde ihracatı ithal ara mallara ve hammaddeye en bağımlı sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörün ihracatının ithalata bağımlılığındaki artışın yıllar itibariyle sergilediği gelişimin ise Şekil 2.'de yer almaktadır ve doğal olarak Şekil 1.'i doğrular nitelikte sonuçlar ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Tablo 45.'de yer alan veriler ile Şekil 2. incelendiğinde, 2003 yılında bir önceki yıla kıyasla % 3,20 oranında artış gösteren bağımlılık seviyesinin, 2004 yılında pozitif bir değer almakla, yani sektörde ihracatın ithalata olan bağımlılığı artış göstermektedir. Bununla birlikte bağımlılık seviyesindeki artış hızının bir önceki yıla kıyasla bir miktar gerilediği ancak 2005 yılında yeniden yükselerek 2004 yılına kıyasla % 7,69 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Diğer yandan radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörünün bağımlılık seviyesindeki esas yükselişin 2006 yılında yaşandığı ve bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında 2006 yılında, ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin % 21,91 oranında arttığı görülmektedir. 2007 yılında da yine yüksek bir oranda gerçekleşen sektörün ihracat için ithal girdilere olan bağımlılık seviyesi, bir önceki yıla kıyasla % 18,03 oranında artış göstermiş bulunmaktadır. 2008 ve 2009 yıllarında yine pozitif değerler alan sektördeki ihracatın ithalata bağımlılık seviyesindeki artış hızının 2006 ve 2007 yılları ile karşılaştırıldığında yavaşladığı, 2010 yılından ise, ihracatın ithalata bağımlılığının negatif bir değer aldığı ve bir önceki yıla göre % 8,56 oranında azaldığı görülmektedir. Yapılan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere 2006 yılından sonraki yıllarda ortaya çıkan bağımlılık seviyesi yine yüksek seviyelerde gerçekleşmiş olmakla birlikte incelenen dönem itibariyle hiç bir yıl 2006 yılındaki yükseliş seviyesine ulaşamamıştır.

Şekil 2. Radyo, Televizyon Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları Bağımlılığın Gelişimi

Özellikle 2006 yılından itibaren radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektöründe, ihracatın ithalata bağımlılığındaki artışta, özellikle son yıllardaki bilgi ve iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmelerin önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu süreçte, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ülkeler arasındaki ekonomik sınırların ortadan kalkmasına neden olarak, bilgi, teknoloji, sermaye gibi üretim faktörlerinin akışkanlığını arttırmıştır. Ayrıca tüm ülkeler için elektrik ve elektronik sektörünün bir alt sektörü olan radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörünün ekonomideki önemini daha da arttırmış ve küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomileri için dışa açılma zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Benzer bir zorunluluk küresel ekonominin bir parçası olan ülkemiz için de söz konusudur (Özdil ve Yılmaz, 2009:104). Ancak ülkemiz açısından böyle bir zorunluluk, bir takım sorunlarında ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye’de, radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü ürünlerine yönelik talep artışı, gerekli yatırımların ve Ar-Ge harcamalarının yapılamaması nedeniyle ithal ürünlerle karşılanmıştır. Ayrıca sektör tarafından gerçekleştirilen üretimde, kullanılan ara mallarının da yine ağırlıklı olarak yurt dışından ithal edilmesi, sektörün dışa bağımlı bir yapıya sahip olmasında ve bu bağımlılığın yıllar itibariyle artış göstermesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim, Bulu ve diğ., (2006:64) tarafından yapılan çalışmada Türk elektronik sektöründe ve dolayısıyla bir alt sektörü olan radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektöründe, Ar-Ge harcamalarının küresel rakiplere

göre düşük seviyede olmasının, beraberinde sektörde daha fazla katma değere sahip segmentlere yatırım yapılamamasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine aynı çalışmada sektöre yönelik olarak yapılan analizler sonrasında sektörde nitelikli işgücünün hem ucuz hem de nicelik ve nitelik olarak yeterli olmasının, AB pazarına yakınlık nedeniyle iç ve dış talep koşullarının yüksek olmasının ve hammadde tedariki noktasında sorun yaşanmamasının sektörün olumlu taraflarını teşkil ettiği, buna karşın hammadde ve ara malı temininde dışa bağımlı olunmasının, sermaye sıkıntısının ve enerji fiyatlarının yüksekliğinin sektörün rekabetçiliğini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bahsedilen bu olumsuz unsurlara rağmen, 2010 Aralık itibariyle en yüksek kapasite kullanım oranı, yüzde 83.6 düzeyi ile radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatında gözlenmektedir (TKB, 2011:3). Ulaşılan bu sonuçlar ve elde edilen bulgular doğrultusunda, imalat sanayinde 2010 yılı itibariyle ihracatının ithalata bağımlılığı en yüksek sektörü olarak radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü ön plana çıkmaktadır. Bu bağımlılığı azaltacak çeşitli önlemlerin alınması bir zorunluluk olarak karşımıza durmaktadır.

Geçmiş dönemlerde radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü gerekli yatırımların yapılamaması ve ülkede faaliyette bulunan yan sanayinin yetersizliği nedeniyle tüketimin ve ihracatın artan oranlarda ithalatla karşılandığı görülmüştür (Özdil ve Yılmaz, 2009:105). Bu çerçevede sanayi sektöründe rekabetin ve dinamizmin azalması, büyümeyi olumsuz etkilerken dışa bağımlılığı da artırmaktadır. Bu nedenle sektör açısından Türkiye'nin rekabet gücünü artıracak çok ciddi stratejik planlara ve politikalara acil ihtiyacı bulunmaktadır. Bu stratejik hedefler doğrultusunda araştırma ve geliştirmeye ayrılacak payların artırılması, kalifiye işgücünün yetişmesi, bürokrasinin azaltılması, sanayi ile üniversitelerin ortaklaşa faaliyetleri sonucu ürün geliştirme ve tasarım gibi alanlarda işbirliğinin ilerletilmesi, katma değeri yüksek ürünlerin ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir (Bilgili, 2007:249). Ayrıca sektörün dünya arenasında daha rekabetçi bir seviyeye ulaşması için girişimcilerin üzerindeki ağır vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin hafifletilmesi, makroekonomik istikrarın sürekliliğinin sağlanarak yatırım ortamının iyileştirilmesi ve getirilen standartlar çerçevesinde, denetimin etkinleştirilmesi ise devletin yapması gerekenler arasındaki öncelikler olarak görülmektedir (Bulu ve diğ., 2006:64) Bu bağlamda radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektöründe gerçekleştirilecek olan ihracatın

beraberinde büyük oranlarda ithalata sebebiyet vereceği dikkatlerden kaçırılmamalı ve sektörde ihracatın ithalata olan bağımlılık seviyesini azaltacak tedbirler zaman kaybedilmeden alınmalıdır.

3.6.2. Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt Sektörü

Üzerinde inceleme yapılan ve ihracatın ithalata bağımlılık derecesi yüksek seviyelerde bulunan kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlardan oluşan sektör, enerji sektörünün en önemli alt sektörünü teşkil etmektedir ve bu nedenle konuyu enerji sektörü eksenli incelemek daha geniş kapsamlı bir bakış açısı elde etmek adına faydalı görülmektedir. Bunun en önemli gerekçesini ise, enerji üretiminde mineral yakıtlar olarak da bilinen fosil yakıtların, hidrokarbon içeren petrol, doğal gaz ve kömür gibi doğal enerji kaynaklarından oluşması olarak göstermek mümkündür (Keskin, 2009:14).

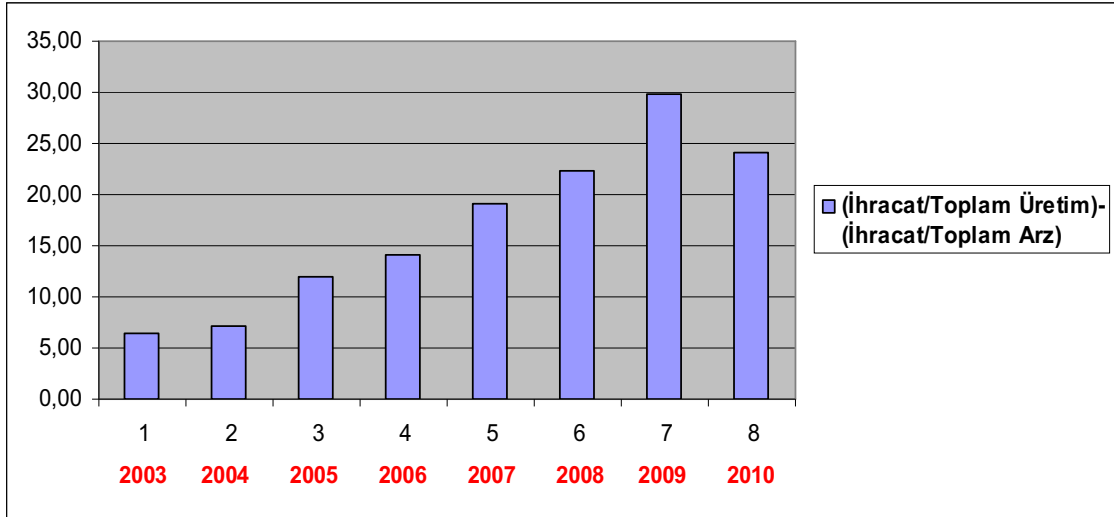
Enerji sektörü, teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan talep artışı ve bu talebi karşılamak amacıyla yoğunlaşan Ar-Ge çalışmaları ile yapılması zorunlu bir hal alan yatırımların getireceği büyük maliyetler nedeniyle karar verme sürecinde siyasi, sosyal ve ekonomik dengelerin gözetilmesini gerektiren, ülkelerin geleceğini etkileyen ve önümüzdeki onlu yıllarda daha radikal bir şekilde etkileyecek ve belirleyecek olan sektörlerin başında yer almaktadır (Can, 2008:72). Aynı zamanda gelişmişliğin ve medeniyetin en önemli göstergelerinden birisini teşkil eden enerjinin, yerinde ve en fazla faydayı sağlayacak şekilde kullanımı ülkelerin ve toplumların refah seviyesinin yükselmesinde rol oynayan önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin ekonomik kalkınmışlık düzeyi ve teknolojik gelişim süreci ile nüfus artışı, enerji talebini belirleyen üç temel faktör olarak ön plana çıkmış bulunmaktadır. Enerji 2023 Derneği (2011) tarafından hazırlanan çalışmada, son yıllarda hızla artış gösteren köylerden şehirlere göç eğiliminin, tüketim toplumuna dönüşüm sürecinin ve teknoloji talebi sürekli artış gösteren genç nüfuun hızlı artışı gibi unsurların, Türkiye'yi, dünyada en süratli büyüyen enerji pazarlarından biri haline getirdiği belirtilmektedir. Aynı çalışmada Türk enerji sektörünün, hızla artan bir taleple karşı karşıya olduğu, buna karşın artış gösteren enerji talebinin, ülkenin enerji kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere, enerji kaynaklarının ithaline bağımlılığı da beraberinde getirdiği ifade edilmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, enerji üreten sektörler ekonominin diğer sektörleriyle önemli yapısal bağlara sahiptir. Türkiye’de özellikle, elektrik enerjisi sektörünün geri bağlantı etkisi oldukça yüksektir. Günümüz modern toplumlarında, gittikçe daha yoğun olarak kullanılmakta olan elektrik enerjisi, ekonominin diğer sektörlerine önemli miktarda girdi sağlayarak bu sektörlerdeki gelişmeleri uyarmaktadır. Ekonomik büyümeye paralel bir şekilde artması gereken elektrik enerjisi arzının, talebi karşılamada yetersiz kalması, ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Terzi, 1998:63). Buna karşın söz konusu talebin karşılanması ise sektörde ithalata bağımlılığın artış göstermesinin temel sebepleri arasında yer almaktadır.

Ayrıca kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlardan oluşan sektör ürünlerinin diğer sektörlerle önemli miktarlarda girdi sağlaması nedeniyle, bu ürünlerin fiyatlarındaki bir artış, firmaların üretimde kullandıkları girdi maliyetlerinin ve ürün fiyatlarının artırması açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda enerji fiyatlarının sabit kalmaması enflasyonu etkilemekte ve toplam talebi etkileyerek ekonomik durgunluk baskısını artırmaktadır. Ayrıca enerji kaynaklarının fiyatlarındaki, özellikle de petrol fiyatlarındaki artışın yüksek seviyelere ulaşmasına bağlı olarak enflasyonist baskı da yüksek olacaktır (Leblanc and Chinn, 2004: 8). Bu çerçevede enerji kaynaklarının fiyatlarında ortaya çıkan artışlar, özellikle ulaşım sektöründe, kimya sektöründe, otomotiv sektöründe ve daha pek çok sektörde faaliyette bulunan çok sayıdaki şirketin maliyetlerini artırmakta ve dolayısıyla enflasyona yol açabilmektedir. Bu nedenle, genel ekonomik yapı üzerinde önemli etkileri bulunan enerji kaynaklarının fiyatlarındaki değişimin yakından takip edilmesi bu süreçte önem taşıyan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki ana enerji kaynakları, başta linyit olmak üzere kömür ve hidrolik enerjidir. Ancak enerjide dışa bağımlı olan Türkiye’de üretimde yerli kömürün enerji üretimindeki payı düşerken daha çok ithal edilen doğal gaz elektrik üretiminde daha fazla kullanılır hale gelmiştir (Keskin, 2009:14). Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlardan oluşan sektör ürünlerinin (enerji kaynaklarının) elektrik üretiminde kullanılması yanında, özellikle üretim sektöründe faaliyette bulunan çok sayıdaki sektör tarafından da girdi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle, bu sektörün ileri ve geri bağlantı etkilerinin bilinmesi gerek alt sektördeki ithalata bağımlılığın seyrinin görülebilmesi gerekse ekonominin genel

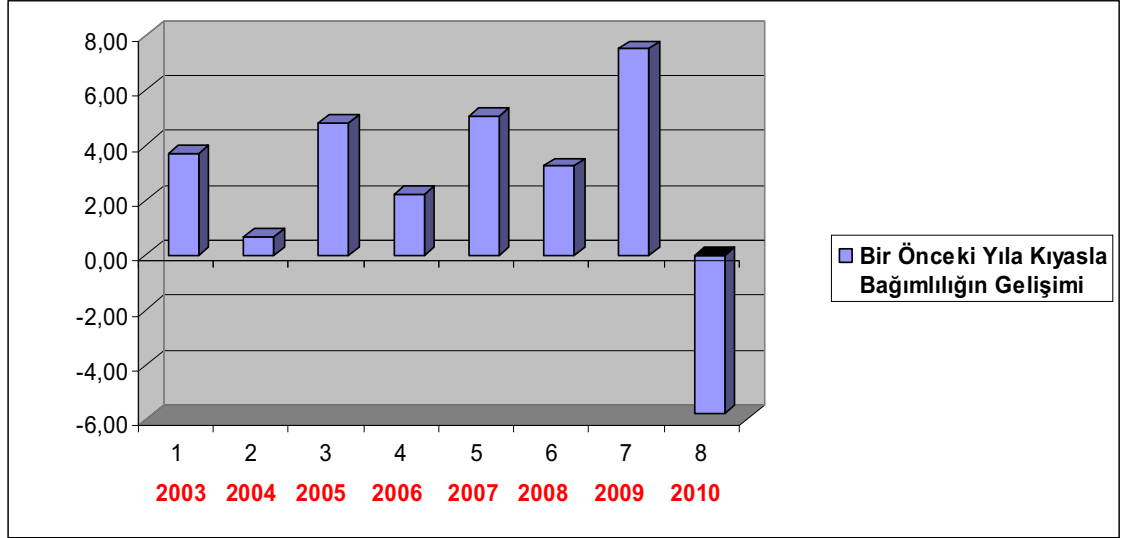
gelişim sürecinin izlenebilmesi için önemli bir yere sahiptir. Bu amaçla kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt sektöründe, ihracatın ithalata olan bağımlılığındaki gelişmeleri 3. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 3. Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar

Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt sektörüne ait bağımlılık değerleriyle şekillenen Şekil 3. incelendiğinde, sektördeki bağımlılık düzeyinin özellikle 2005 yılından itibaren sıçrama gösterdiği ve yükseliş trendinin düzenli bir şekilde 2010 yılına kadar devam ettiği, 2010 yılında ise söz konusu bağımlılığın bir miktar gerilediği ancak yine de 2008 yılındaki seviyenin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 44.'de görüleceği üzere, 2003 yılında % 6,45 ve 2004 yılında da % 7,11 olarak gerçekleşen bağımlılık seviyesinin (İhracat/Toplam Üretim ile İhracat/Toplam Arz arasındaki farkın) 2005 yılında önemli oranda artış gösterdiği görülmektedir. Bağımlılık oranındaki artışın 2005 yılından sonrada devam ettiği ve 2008 yılında % 22,37 seviyesine, 2009 yılında da % 29,86 seviyesine kadar yükseldiği, ancak 2010 yılında söz konusu oranın bir miktar gerileyerek % 24,12 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ihracatının ithalata bağımlılık oranında ortaya çıkan bu gerilemeye rağmen, 2010 yılı itibariyle kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt sektörü, imalat sanayi içerisinde, ihracatı ithal ara mallara ve hammaddeye en bağımlı ikinci sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörün ihracatının ithalata bağımlılığındaki artışın yıllar itibariyle sergilediği gelişimin ise Şekil 4.'de yer almaktadır ve Şekil 3.'ü doğrular nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır.

Şekil 4. Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar Bağımlılığın Gelişimi

İmalat sanayi içerisinde yer alan kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt sektörüne ait bağımlılık verileriyle şekillenmiş bulunan Şekil 4.'de ise, sektör ihracatının ithalata olan bağımlılığı, 2002 sonrası dönemde inişli çıkışlı bir gelişim sergilemiştir. İncelenen dönem itibariyle 2009 yılı, sektörde en yüksek bağımlılık seviyesine ulaşılan yıl olarak dikkat çekmektedir. 2009 yılında sektörde ihracatın ithalata bağımlılık seviyesi bir önceki yıla kıyasla % 7,49 oranında artış göstererek incelenen dönem itibariyle en yüksek seviyesine ulaşmış bulunmaktadır. 2010 yılında ise sektöre ait ihracatın ithalata bağımlılık oranının negatif bir değer aldığını ve Tablo 45.'de yer alan veriler doğrultusunda sektörde ihracatın ithalata bağımlılığının % 5,73 oranında azalış gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak ihracatının ithalata bağımlılık oranında böyle bir azalışın gerçekleşmiş olmasına karşın 2010 yılı itibariyle kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt sektörü en bağımlı ikinci sektör olarak ön plana çıkmış bulunmaktadır.

Enerji Derneği (2005) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin, 70 milyon üzerindeki genç ve dinamik nüfusa sahip, ekonomik büyümesi, sanayileşme hızı ve buna paralel olarak, özellikle genç nüfusun teknolojik gelişmelere talebi yanı sıra hızlı şehirleşme oranı ile enerji talebi sürekli artan bir ülke olduğu ifade edilmektedir. Şekil 3.'de yer alan verilerde bu ifadeleri doğrular nitelikte sonuçlar ortaya koymaktadır. Gerçektende Şekil 3.'de görüldüğü üzere, özellikle doğal gaz ile petrol kaynaklarımızın

yurtiçi tüketimi karşılayamadığı ve yurtdışı alımına bağımlı olduğu, buna bağlı olarak da sektördeki bağımlılık seviyesinin sürekli olarak artış eğilimi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, aynı çalışmada, yurt içi tüketiminde artan talebin en büyük bileşenin, elektrik enerjisi üretimi için doğalgaz tüketimi oluşturduğu ve ithal bir enerji kaynağı olan doğal gazın, elektrik enerjisi üretimi içindeki payının yıllar itibariyle sürekli olarak arttığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda enerjide dışa bağımlılığı azaltacak politikalara da önem vermelidir. Aksi takdirde enerji maliyetlerindeki artış trendi devam edecek ve enerjinin ana girdi kalemi olduğu birçok sektörü de doğrudan etkileyecektir (Can, 2008:78).

Günümüzde petrolün yoğun olarak bulunduğu Ortadoğu ülkelerinde yaşanan gerilimler ve çeşitli enerji kaynaklarına sahip ülkelerin politik amaçlı enerji (doğal gaz) kesintileri, enerji arzının dolayısıyla da enerji fiyatlarının oldukça değişken hale gelmesine neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık küresel arz talep dengesizliğinin yanı sıra, bölgesel çatışmalar ve ülkeler arası siyasal ve ekonomik gerginliklere de dayanmaktadır. Dünya petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık doğalgaz fiyatlarında da istikrarsızlığı tetiklemekte, bu da Türkiye gibi enerjide dışa bağımlı olan ülkelerde, enerji sektörünün ve bu sektöre yapılacak yatırımların önemini daha da artırmaktadır. Belirsizlik ortamında potansiyel yerli ve yeni kaynaklara yatırım yapılması ve orta ve uzun vadeli enerji politikalarının oluşturulması zorunlu olmaktadır (Keskin, 2009:10). Bu nedenle bir takım olumlu özellikleri nedeniyle hızlı bir talep artışı ile karşı karşıya olan doğal gazın Türkiye'deki rezervlerinin yetersiz olması nedeniyle doğalgaz arama çalışmalarına ağırlık verilmesi ve enerji politikalarında önceliğin az önce de belirtildiği üzere yerli, yenilenebilir kaynak kullanımına tanınması birinci dereceden önem taşımaktadır.

Bu bağlamda bahsedilen olumsuzluklardan asgari düzeyde etkilenmek amacıyla nükleer güç santrallerinin kurulması ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi önem arz etmektedir. Nükleer santrallerin enerjide dışa bağımlı ülkeler için en avantajlı tarafı yakıtın üretim maliyetleri içinde % 10-12 dolayında küçük bir payının olmasıdır. Dolayısıyla içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklanan yakıt fiyatlarındaki dalgalanmalar nükleer santralleri diğer fosil yakıtlı elektrik santrallerinde olduğu kadar etkilememektedir (Keskin, 2010:39). Bu nedenle giderek artan ve de artması beklenen

petrol ve doğal gaz fiyatlarına göre maliyet esnekliği sağlayabilecek olan nükleer yatırımların bürokrasiye ve iç politikaya takılmadan hızlı fakat koordineli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Can, 2008:75).

Yenilenebilir enerji kaynaklarından en önemlilerini ise, hidroelektrik enerji, rüzgâr enerjisi ve güneş enerjisi oluşturmaktadır. Türkiye’de yenilenebilir enerji üretiminde en önemli pay hidroelektrik enerjiye aittir. Rüzgâr ve güneş enerjisinin payı henüz az olmakla birlikte artması beklenmektedir (Keskin, 2009:15). Hidroelektrik enerji, çevreye uyumlu, temiz, yenilenebilir, yüksek verimli, yakıt gideri olmayan, enerji fiyatlarında sigorta rolü üstlenen, uzun ömürlü, işletme gideri düşük, dışa bağımlı olmayan yerli bir kaynaktır (Keskin ve Ertuğrul, 2009:26). Türkiye özellikle hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal ve biokütle olmak üzere önemli miktarlarda yenilenebilir enerji kaynaklarına sahiptir. Yenilenebilir enerji kaynakları potansiyel olarak kömürden sonra ikinci sırada gelmektedir (Keskin, 2009:15). Türkiye’nin ekonomik büyümesini, sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde gerçekleştirebilmesi için, güvenilir ve sürekli enerji arzının sağlanması açısından, genel olarak enerji sektörüne özellikle de yerli, temiz ve büyük potansiyeli olan yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak yatırımlar büyük önem arz etmektedir.

Bunun yanında ülkedeki ağırlıklı olarak kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar olmak üzere genel anlamda enerji sektöründeki ithal ürünlere ve ara mallarına yönelik bağımlılıktan kurtulabilmek amacıyla, taze kömür teknolojileri, ileri yakma teknolojileri ve özellikle gazlaştırma teknolojilerinin gelişimi ve yaygın olarak kullanımı ile ülkemizdeki mevcut kömür ve ağırlıklı olarak da linyit kömürü potansiyelinin daha verimli olarak değerlendirilmesine yönelik çalışmalar önem taşımaktadır (Can, 2008:76). Bu çalışmaların dışında, ülkemizde elektrik enerjisi üretiminin ağırlıklı olarak yurt dışından ithal edilen petrol ile doğal gaza dayalı olması ve bu enerji kaynaklarının ithalinde bağımlı olunması nedeniyle, söz konusu kaynakların yurt dışından ucuza temini için gerekli çalışmaların yapılması ve kurulacak santrallerde yakıt çeşitliliğine gidilmesi ayrıca yakıt verimliliği yüksek santrallerin kurulmasına ağırlık verilmesi, ülkenin içinde bulunduğu enerji bağımlılığından kurtulma noktasında yardımcı olabilecek tedbirlerden bir diğerini teşkil etmektedir (Dolun, 2002:66).

Özetle, Türkiye tükettiği enerjinin yaklaşık % 70'ini ithal eden bir ülkedir ve gerekli planlama çalışmaları ve yatırımlar yapılmadığı takdirde zaman içinde enerjide dışa bağımlılığın daha da artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, ülkemizin ana enerji politikası ve stratejisi belirlenirken AB'nin enerji politikalarının ve eylem planlarının yakından takip edilmesi, yorumlanması ve paralel planların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca enerjinin arz güvenliği açısından kaynak ve ülke çeşitlendirilmesine gidilmesi, yerli kaynakların kullanımının artırılmasına ve yerli kaynakların geliştirilmesine öncelik verilmesi, ayrıca farklı teknolojilerin kullanımı ve geliştirilmesi sayesinde yerli üretimin artırılması ve Türkiye'ye özgün ekonomik çözümlerin üretilmesi gerekmektedir. Bunun yanında stratejik petrol ve depolama kapasitesinin artırılmasına, talep yönetiminin etkinleştirilmesine ve verimliliğin artırılmasına, üretimde alternatif enerji kaynağı kullanımına imkân sağlanmasına, enerji sektörünün işleyen bir piyasa olarak şeffaflığına ve rekabeti esas alacak şekilde yapılandırılmasına özen gösterilmelidir. Bu noktada enerjinin üretim, depolama, iletim ve tüketim aşamalarındaki verimlilik artırıcı çalışmalar, yapılacak yeni yatırımlar kadar önem arz etmektedir. Son olarak enerji sektöründe yapılacak özelleştirmelerin rekabetçi ve dış şoklardan korunacak bir iç pazarı sağlayacak şekilde yürütülmesine özen gösterilmelidir (Can, 2008:77-78).

3.6.3. Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı Sanayi Sektörü

Türkiye ekonomisi sanayileşme ve teknoloji alanında Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kimi gelişmeler göstermiş olmasına karşın, teknoloji içeriği yüksek sektörlerde dışa bağımlı bir yapı sergilemektedir (Eşiyok, 2007:24). Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektörü de üretim sürecinde teknoloji içeriği yüksek unsurlara ihtiyaç duyması ve bu teknolojik unsurların ülkede mevcut olmaması nedeniyle dışa bağımlı bir yapı sergilemektedir.

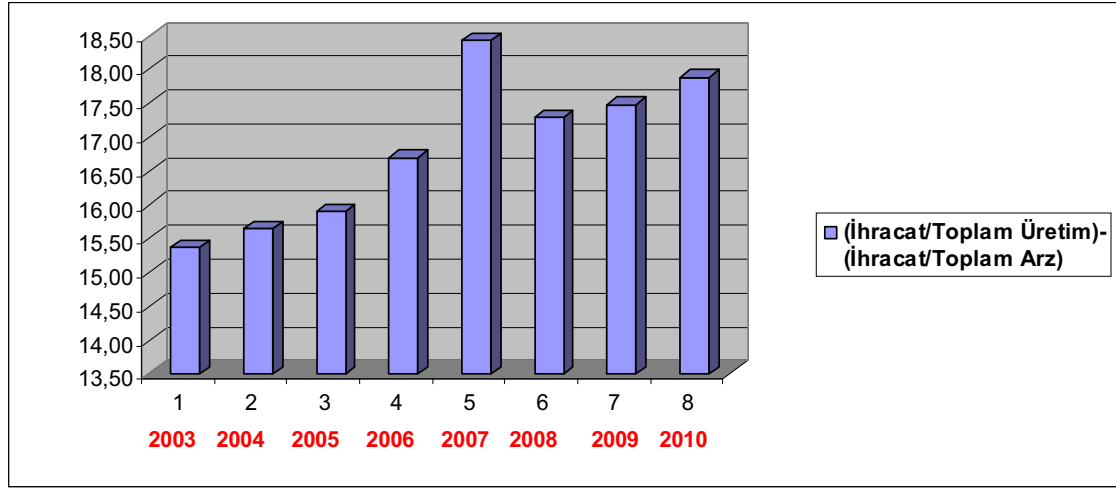
Motorlu kara taşıtları sanayi, orta gelişmişlik ve orta gelir düzeyindeki ülkelerde önemli bir büyüme sektörü olarak görülmektedir. Bu durum Türkiye açısından da geçerlidir. Sektör, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren hızlı bir büyüme göstermiş, üretim, istihdam ve ihracat açısından Türkiye ekonomisinde önemli bir konum edinmiştir (Taymaz, 2010:46). Bu çerçevede 1990–2005 döneminde motorlu kara taşıtların toplam ihracat içerisindeki payının %1,7 oranından %14,9 oranına yükseldiği

gözlenmektedir. Ancak özellikle motorlu kara taşıtları araçları ihracatının önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğu göz önüne alınırsa, söz konusu sektörün cari işlemler dengesine katkısı sınırlı olmaktadır (Eşiyok, 2007:23). Bu çerçevede özellikle 2001–2004 döneminde, motorlu kara taşıtları imalatı sektöründe yıllık ortalama ihracat artışı yüzde 34.0 oranına yükselmiş ve bu sektör ihracatta ilk sıralara yerleşmiştir (Çetin ve Kılınç, 2009:69). Kalkınma Bakanlığına bağlı Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü tarafından 2008 yılında hazırlanan raporda, ilk sekiz aylık dönemde, dış ticaret fazlasına göre yapılan sıralamada motorlu kara taşıtı ve römorkları sanayi sektörünün son iki yıllık performansı nedeniyle cari dönemde dış ticaret fazlası veren sektörler sıralamasında üçüncülüğe yükseldiği görülmektedir. Bu nedenle de cari dönem itibariyle yurt dışı talep daralmasından en fazla etkilenecek olan sektörler arasında (üçüncü sırada) yer aldığı ifade edilmektedir. 2009 yılında ise Türkiye, 825 bin araç üretim kapasitesi ile dünyanın önde gelen otomotiv üreticilerinden biri olmuştur (Haugh ve diğ., 2010:26). Kalkınma Bakanlığına bağlı Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda (2010:16), ülkemizin ihracat gerçekleştirdiği ilk beş ülke bağlamında ihracat yoğunlaşmasının en yüksek gerçekleştiği sektörler sıralamasında motorlu kara taşıtları sektörü, giyim eşyası ve bunların aksesuarları sektörünün ardından ikinci sırada yer aldığı, sektör ihracatının gerçekleştirdiği ilk 5 ülkenin Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere, İspanya olduğu ve sektörün toplam ihracatının yaklaşık % 57'sinin bu beş ülkeye gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.

Motorlu kara taşıtları sanayi ihracatının bu denli gelişim göstermesi, ihracattaki artışa paralel olarak sektöre yönelik ithalatın da artış göstermesinde rol oynayan önemli bir faktör olarak ön plana çıkmış bulunmaktadır. Demir ve Kula (2008:110) da motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektörünün, diğer sektörlerle olan bağlantıları ve bağlantılı oldukları sektörlerin ithal yoğun üretim yapma özellikleri nedeniyle dolaysız ve dolaylı yollarla ithalat gereksinimine yol açan öncü sektörlerden birisi olduğunu ifade etmektedirler. Bu durum, nihai talep ve ihracat yoluyla en çok ithalat gereksinimine yol açan sektörlerin başında motorlu kara taşıtı, römork vb. ve diğer ulaşım araçları imalatının geldiği anlamına gelmektedir. Bu özelliği, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektörünü, ihracatı ithalata bağımlı olan sektörlerden birisi haline getirmektedir.

Motorlu kara taşıtları sektöründe, 2001 yılından itibaren ihracat/üretim oranı belirgin bir artış göstermiştir. Bu gelişme, bu tarihten itibaren sektörün büyük ölçüde dışa açıldığı anlamına gelmektedir. İhracat/üretim oranının oldukça yüksek olduğu motorlu kara taşıtları sektöründe ithalatın gittikçe artması ise, ihracat/arz oranının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008:33). Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektöründe yıllar itibariyle ihracatın ithalata bağımlılık seviyesini ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkların yer aldığı Şekil 5. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 5. Motorlu Kara Taşıtı ve Römorkları

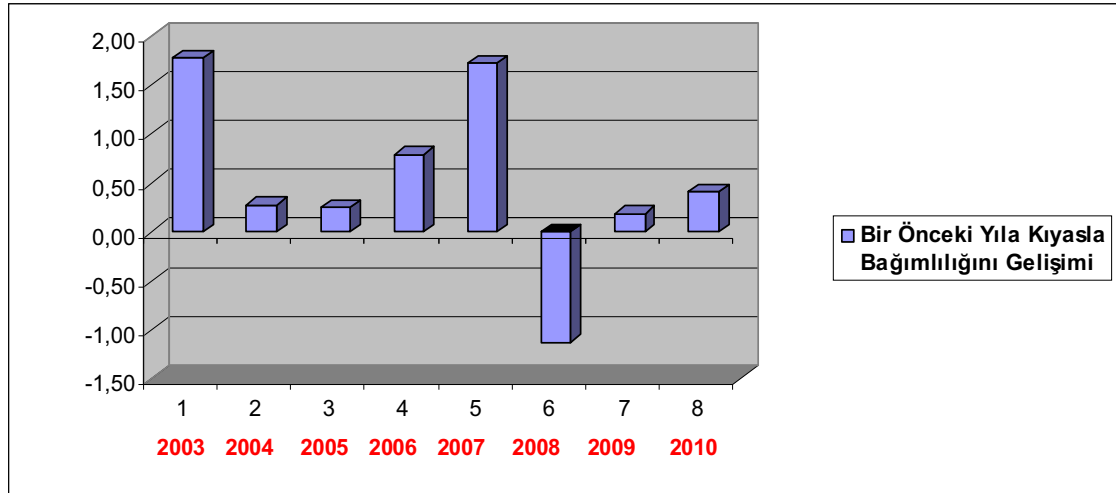
Şekil 5. de, Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektöründe, ihracatının ithalata bağımlılık seviyesinin, 2003 yılından 2007 yılına kadar (2007 yılı da dahil olmak üzere) sürekli olarak yükseliş eğiliminde olduğu, ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin 2008 yılında, bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında önemli bir gerilemenin yaşandığı, 2008 yılından itibaren de sektörün bağımlılık oranının yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve söz konusu yükselişin 2009 ve 2010 yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Tablo 44.'de yer alan veriler yardımıyla bağımlılık seviyesindeki gelişmeleri oransal ifade etmek gerekirse, 2003 yılında, sektöre ait ihracatın ithalata bağımlılık oranının % 15,37 seviyesinin gerçekleştiği ve bağımlılık oranının daha öncede belirtildiği üzere 2007 yılına kadar sürekli yükseldiği görülmektedir. Ayrıca ihracatın ithalata bağımlılığına ait bu yükseliş eğilimi sonucunda, 2007 yılında,

ihracatın ithalata bağımlılık oranının % 18,42 seviyesine kadar yükseldiği ve incelenen 2003-2010 dönemi itibariyle en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. 2007 yılından sonraki dönemde ise sektörün bağımlılık oranının 2008 yılından başlayarak yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve sırasıyla 2008 yılında %17,29 seviyesinde, 2009 yılında %17,47 seviyesinde ve 2010 yılında da %17,88 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 5. de yer alan 2003 yılı sonrası dönemde motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektöründe ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki fark, ihracat/toplam arz oranlarının daha dengeli bir gelişme göstermesine karşılık ihracat/toplam üretim oranındaki hızlı yükselişten kaynaklanmaktadır. İhracat/toplam arz oranındaki gelişmenin sınırlı düzeyde kalmasında, 2001 krizi sonrasında 2003 yılından itibaren ekonominin tekrar hızlı büyüme dönemine girmesi ve Türk lirasının yeniden reel olarak değer kazanması sonucu ithalattaki artışlar önemli rol oynamıştır. Nitekim Aydın ve diğ., (2007:29-30) tarafından ihracatın ithalata bağımlılık oranına ilişkin olarak imalat sanayinin alt sektörlerinde yapılan araştırmada da, motorlu taşıtlar sektörüne ait ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasında büyük farklılıklar bulunduğu ve buna bağlı olarak motorlu taşıtlar sektörünün ihracatının, yüksek oranda ithalata bağımlı olduğuna işaret edilmiştir. İhracat/toplam üretim oranının, bu derece hızlı bir yükseliş göstermesinde ise, 2001 krizi sonrasında, ülke vatandaşlarının alım gücündeki azalmaya bağlı olarak, iç talepteki hızlı daralma sonucu ulusal firmaların artan ölçüde dışa açılmaya zorlanmaları ve yaşanan kriz nedeniyle yapılan devalüasyon sonrası TL'nin değer kaybetmesi sonucu yurt dışından mallarımıza olan talepteki artış, önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda 2007 yılı itibariyle motorlu kara taşıtları sektörlerinde, üretimin 2/3'ten fazlasının ihracata yönlendirildiği görülmektedir (Yükseler ve Türkan 2008:31). Bu bilgiler motorlu kara taşıtları sektörünün 2007 yılı itibariyle önemli ölçüde dışa açıldığına ve üretim kalitesinin iyileştiğine işaret etmektedir. Ancak ihracattaki artış, beraberinde sektörün üretim sürecinde ihtiyaç duyacağı üretim unsurları ithalatının da artış göstermesine ve ithal mallara bağımlılığın artmasına neden olmuştur. 2008 yılındaki gerileme de ise, küresel boyutta yaşanan kriz nedeniyle ihracatın gerilemesinin ve buna bağlı olarak da ihracatı gerçekleştirmek üzere üretim sürecinde kullanılacak olan ithal malların (hammadde ve ara malı) talebinin gerilemesinin etkili olduğu söylenebilir. 2009 ve 2010 yıllarında ise sektör

bağımlılığının artış göstermesinde yeni otomobil talebinin artırılması amacıyla tüketime yönelik teşviklerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede Türkiye’de motorlu kara taşıtları sektörüne ilişkin olarak 2008-2010 yıllarında uygulanan hurda desteği, Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) indirimi tedbirleri, motorlu kara taşıtları sektöründe üretimin canlanmasında etkili olmuştur (Taymaz, 2010:47). Sektörde ortaya çıkan canlılık ise 2009 ve 2010 yıllarında ithalata bağımlılığın artış göstermesinde etkili olan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 6. Motorlu Kara Taşıtları Bağımlılığın Gelişimi

Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının yıllar itibariyle gelişiminin yer aldığı Şekil 6. da ise, Şekil 5.’un paraleli bir görünüm söz konusu olmaktadır. Tablo 45.’de yer alan veriler yardımıyla Şekil 6. açıklandığında, 2003 yılında motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının 2002 yılına kıyasla % 1,78 oranında artış gösterdiği, 2004 ve 2005 yıllarında ise bağımlılık seviyelerindeki artışların sınırlı düzeylerde ve düşük seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Ancak ihracatın ithalata bağımlılığı açısından esas yükselişlerin özellikle 2006 ve 2007 yıllarında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Tablo 45.’de 2006 yılında bir önceki yıla kıyasla % 0,79 oranında artış gösteren ihracatın ithalata bağımlılık oranının, 2007 yılında ise 2006 yılına kıyasla % 1,73 oranında artış gösterdiği görülmektedir. 2008 yılında negatif bir değer olarak bir önceki yıla kıyasla % 1,13 oranında azalan bağımlılık oranının, 2009 ve

2010 yılında yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve sırasıyla 2009 yılında bir önceki yıla kıyasla % 0.18 oranında, 2010 yılında da bir önceki yıla kıyasla % 0,41 oranında artış göstermiştir. Şekil 6.'daki veriler yardımıyla genel bir değerlendirme yapmak gerekirse sektörün ihracatının ithalata bağımlılık seviyesinin genel olarak yükseliş eğiliminde olduğunu ve bağımlılık seviyesindeki bu yükselişte daha öncede ifade edildiği üzere çeşitli nedenlerle ihracattaki meydana gelen artışların etkili olduğunu 2008 yılındaki gerilemede ise 2008 yılındaki küresel krizin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayi sektöründe yıllar itibariyle bağımlılığın artış göstermesinde yukarıda üzerinde durulan ve gerek ulusal gerekse uluslar arası krizlere bağlı olarak ortaya çıkan unsurlar dışında, üretim sürecindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ve sektörün ihracatının ithalata bağımlılığını etkileyen bir diğer faktör olmaktadır. Saygılı ve diğ., (2009:13) göre, Türkiye'nin önemli bir otomotiv (taşıt araçları) üssü haline geldiği son 10 yılda, üretimin ithalata bağımlılığını etkileyen gelişmelerin başında, 1990'lı yılların sonuna kadar otomobil aksam ve parçalarının büyük bir bölümünü yurt içinde faaliyette bulunan az sayıdaki firma tarafından üretilirken, günümüzde, önceki dönemden farklı olarak, araçların motor, elektronik aksam ve aktarım parçalarının ithal edildiği, diğer aksam ve parçaların ise yurt içi veya yurt dışından karşılandığı bir yapılanma söz konusu olması ve güçlü bir yan sanayiye sahip olmayan yeni firmaların otomotiv sektörüne girmeleri sonucu, sektör genelindeki ithalata bağımlılık oranını yükselmesi gelmektedir. Yan sanayi ile güçlü bağların kurulması orta-uzun dönemde mümkün olabileceğinden, yeni kurulan firmanın mevcut firmalara oranla daha hızlı büyümesi durumunda, kısa vadede ithalata bağımlılık oranındaki olumsuz seyrin sürmesi beklenebilir.

Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı Sanayinin, bu olumsuz seyirden kurtulabilmesi ve sektörün faaliyetlerini ithalata bağımlı olmaksızın gerçekleştirebilmesi için Ar-Ge faaliyetlerine yoğunluk verilmeli ve bu faaliyetler için ihtiyaç duyulan mali kaynaklar, sektörde faaliyette bulunan firmalar tarafından ayrılmalıdır. Firmalar tarafından gerçekleştirilecek olan Ar-Ge faaliyetleri, sektörün gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. Geliştirilecek olan yeni üretim teknikleri sayesinde, üretim sürecinde kullanılan çeşitli parça ve aksamın yurt dışından ithal edilmek yerine, yapılan Ar-Ge yatırımları sayesinde yurt içinde üretilebilmesi mümkün

olabilecektir. Ar-Ge harcamaları yapılırken, yurt dışında faaliyette bulunan firmalarla rekabet edileceği gerçeği göz önünde bulundurularak, teknolojik anlamda yeni ve gelişmiş üretim faktörlerinin kullanımına öncelik verilmelidir. Nitekim Ar-Ge ve teknolojik açıdan bu yönde yapılan yatırımlar son yıllarda meyvesini vermeye başlamış ve ülkemiz motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı sanayinde önemli bir ülke haline gelmiş bulunmaktadır. Ancak artan imalat ve ihracattan beklenen faydanın sağlanabilmesi ve sektördeki gelişim sürecinin devamlılığı açısından, Ar-Ge yatırımları ve gelişmiş teknolojik faktörlerin üretim sürecinde kullanılması büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca sektörün ihracatının ithalata bağımlılıktan kurtulabilmesi için üretim birimleri arasında iş bölümü ve uzmanlaşma da büyük önem taşımaktadır. Son 10 yıllık dönemde Türkiye’de, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalat sanayinin üretim hacmi açısından hızlı bir şekilde büyümesine karşın, bu süreçte yurt dışından araç-gereç ve teknoloji kullanımındaki yoğunlaşma, sektöre ait birim üretim değeri içerisindeki yurt içi katma değer payında hızlı gerilemelere neden olmuş bulunmaktadır. Dolayısıyla, önümüzdeki orta-uzun vadede önem taşıyan husus, teknoloji ve üretim yeteneğinin geliştirilerek, yurt içinde faaliyette bulunan firmaların ve ilgili yan sanayinin ana firmanın oluşturduğu iş bölümünde daha fazla yer alması gerekliliğidir. Bu stratejide sağlanacak başarı, sektörün üretimindeki yerli girdi payını artıracak temel faktördür (Saygılı ve diğ., 2009:13). Buna ilaveten sektör üretimini ve ihracatını bağımlılıktan kurtarabilmek amacıyla sektörde faaliyette bulunan firmalar tarafından yapılacak olan bu yatırımları harekete geçirecek ve geliştirilen teknolojileri kullanabilecek iş gücünün yetiştirilmesi de önem taşıyan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, orta-gelir düzeyinde sahip Türkiye’de otomotiv talebi gelir esnekliğinin yüksek olması, otomotiv üretim zincirlerinin uluslar arası ekonomide bölgesel bir nitelik göstermesi ve Avrupa ülkelerine yönelik üretimin giderek Avrupa’nın çevresindeki ülkelere yönelmesi sonucu Türkiye’de otomotiv üretiminin gelecekteki on yılda da hızlı bir şekilde artması beklenmektedir. Bir başka deyişle, motorlu kara taşıtları sanayi, Türkiye açısından önemli bir sektör olmaya gelecek orta dönemde de devam edecektir (Taymaz, 2010:46). Bu gelişme ise sektörün üretim sürecinde ithal ara malı ve hammaddeye olan bağımlılığının da artış göstereceği anlamına gelmektedir. Bu

bağımlılığın, ülke ekonomisi ve sektör açısından bir takım sorunlara neden olmaması içinde çeşitli gelişmişlik düzeyine sahip pek çok ülkede yapıldığı üzere firmaların Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunlaştırılması ve firmaların bu tür faaliyetlerinde karşılaşacakları maliyetleri düşürmeye yönelik düzenlemeler yanında mali imkânların sağlanması önemli girişimler olarak görülmektedir.

3.6.4. Başka Yerde Sınıflandırılmamış (B.Y.S) Elektrikli Makine ve Cihazların İmalatı

Elektrikli Makineler alt sektörü elektriksel gücün üretim, iletim, dağıtım ve kullanım sürecinde işlev gören, elektrik gücü, elektrik alanı ve manyetik alan etkilerinden biri ile çalışan makineler ile elektrik enerjisi taşıma üniteleri ve bunların yardımcı birimlerinden oluşmaktadır (DPT, 2007:63). BYS elektrikli makine ve cihazların imalat sektörü, ISIC Revize 3 sınıflandırmasına göre, elektrik motoru, jeneratör ve transformatörlerin imalatı; elektrik dağıtım ve kontrol cihazları imalatı; izole edilmiş tel ve kablo imalatı; akümülatör, pil ve batarya imalatı; elektrik ampulü ve lambaları ile aydınlatma teçhizatı imalatı ve BYS elektrikli teçhizat imalatı olmak üzere 6 alt sektörden oluşan imalat sanayinin önemli bir sektörüdür. Özel kesim üretiminde, üçte bir pay ile, izole edilmiş tel ve kablo önde gelmektedir. Bir diğer ifadeyle izole edilmiş tel ve kablo ile elektrikli teçhizat alt sektörleri üretimde ağırlıklı paya sahiptir. Bunu başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli teçhizat imalatı izlemektedir. Elektrik motoru, jeneratör ve transformatörlerin imalatı ise üçüncü sıradadır. Kamu kesiminin elektrik motoru, jeneratör ve transformatörler ile elektrik dağıtım ve kontrol cihazları imalatında çok küçük payı vardır (TÜSİAD, 2008a:319). Sektör üretimi içerisinde izole edilmiş tel ve kablo, elektrikli teçhizat ve elektrik motoru, jeneratör ve transformatörler alt gruplarından oluşan ağırlıklı yapının devam edeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca, sektör üretiminin büyük bir bölümü, haberleşme altyapısı şebeke ve enerji sektörü iletim, dağıtım ve üretim yatırımlarına yöneliktir. Sektörün iç talebinin önemli bir kısmını elektrikli teçhizat, elektrik motoru, jeneratör ve transformatörler ile elektrik dağıtım ve kontrol cihazları alt sektörleri oluşturmaktadır (Yüzal, 2010:2).

İmalat sektörü içinde üretim ve istihdamda büyüklük bakımından orta sıralarda yer almaktadır. İç pazarda talebin üçte biri ithalat ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla sektör iç pazarda uluslar arası rekabete açıktır (TÜSİAD, 2008a28). Bununla birlikte BYS

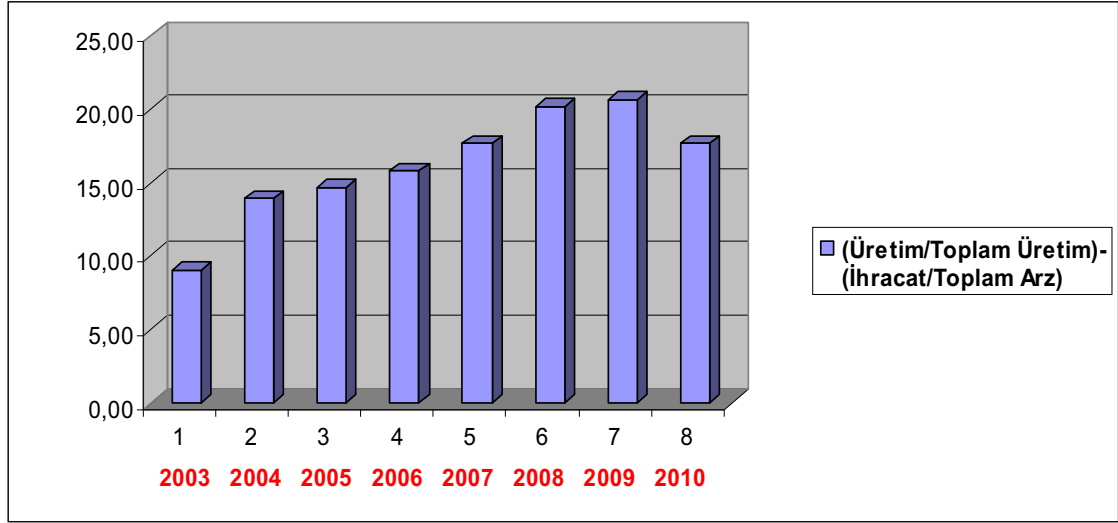
elektrikli makine-cihazlar sektörlerinde, üretimin 2/3'ten fazlasının ihracata yönlendirildiği görülmektedir. Özellikle, 2001 yılından itibaren elektrikli makine ve cihazlar sektöründe, ihracat/üretim oranı belirgin bir artış göstermiş ve bu sektörlerin büyük ölçüde dışa açılması söz konusu olmuştur (Yükseler ve Türkan, 2008:31). Sektör ihracatında izole edilmiş tel ve kablo ile elektrikli ev cihazları ve elektrik transformatörleri önem arz eden ürün gruplarını teşkil etmektedir ve sektör toplamı içerisinde ağırlıklı bir paya sahip olan bu ürün grubunun sektör içindeki öneminin devam edeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu ürün grubunda mevcut teknoloji, kalite ve kapasite ile dış piyasalarda rekabet gücü olduğu gözlenmektedir. Sektörün uluslararası piyasada rekabet gücü kazanmasında, hızlı gelişmesinde ve sektör ihracatının artmasında, lisans ve know-how anlaşmalarıyla ülkeye teknoloji transferi yapılması, uluslararası araştırma merkezlerinin desteği ile üniversite – sanayi işbirliğinin gerçekleştirilmesi ve Türk Mühendis, teknisyen ve işçisinin bilgi ve deneyiminin uluslararası standartlara yükselmesi etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin AB ülkeleriyle Gümrük Birliği'ne gitmesi sonucunda, yine elektrikli ev cihazları sanayimiz çok yoğun dış rekabet koşullarıyla yüz yüze gelmiş, artan rekabet, ürün kalitesinin gelişmesine ve ürün çeşitliliğinin artmasına yol açmıştır. Türk elektrikli ev cihazları üreticileri bugün kendi tasarım ve teknolojilerini yaratacak hatta dışarı teknoloji transfer edecek düzeye gelmişlerdir. Sektörde yaşanan bu olumlu gelişmeler sonucu 2009 yılı itibariyle sektör ihracatının % 45'i AB ülkelerine yapılmıştır (Yüzal, 2010:3-4).

İhracat/üretim oranının oldukça yüksek olduğu BYS elektrikli makine ve cihazlar sektöründe ithalatın da gittikçe artması, ihracat/arz oranının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. BYS elektrikli makine ve cihazlar sektöründe, 2001 yılı sonrasında ihracat/arz oranındaki sınırlı artış, son yıllarda ekonomide makine-teçhizat yatırımları ile dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamaların hızla artması sonucunda ithalattaki yükselmeden kaynaklanmıştır (Yükseler ve Türkan, 2008:33). İthalattaki yükselmenin temelinde ise, BYS elektrikli teçhizat sektörünün genellikle ileri teknoloji içeren ve/veya teknolojik gelişmeleri yakından izleyen sektör olmasından ve Türk sanayi sektörünün bu niteliklere ihtiyaç duyan sektörlerde rekabet gücüne sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, üretim kapasitesinin artırılması, ürün kalitesinin geliştirilmesi, yüksek teknolojiye sahip makine-ekipman kullanarak verimliliğin artırılması gibi özellikle imalat sanayi malları için rekabet gücü kazandırabilecek

konularında, ülke sanayini dışa bağımlı hale getirmektedir. Bu durumun bir neticesi olarak da, Türk sanayi sektörünün (özelde imalat sanayi) büyüme potansiyeli gösterebilmesi için, dış ticaret açığının ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir (Türkiye Kalkınma Bankası, 2006:23). Ayrıca BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektörüne girdi veren başlıca sektörler seramik, metal, kimya ve plastik sektörleridir. Sektöre girdi veren diğer sektörlerdeki yüksek fiyat, kalitesizlik, teslim sürelerinin uzunluğu, satış sonrası hizmetler konularında sorunlar bulunması sektörü olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, elektrikli makineler sektöründen girdi alan ulaşım, enerji, beyaz ve kahverengi eşya endüstrisi, sağlık sektörü ve imalat sektörü ürünlerini kullanan diğer sektörlerin durumu ve aralarındaki sorunlar da BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektörünü olumsuz yönde etkilemekte ve bağımlılığın artış göstermesinde etkili olmaktadır. Sektör ürünlerine yönelik ürün talebin büyük bir kısmı kamuya aittir. BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektöründen ürün temin eden diğer sektörlerin düzensiz talebi, planlama ve yatırım zorluğu yaratmakta, dahası kamunun pek çok üründe tek alıcı olması, üretici kârını sıfıra yaklaştırmakta, bu nedenle de yenileme ve büyüme yatırımları için gerekli fonlar oluşturulamamaktadır (DPT, 2007:75). Böyle bir yapı ise, sektörün ithal ürünlere olan bağımlılığının artış göstermesine neden olmaktadır.

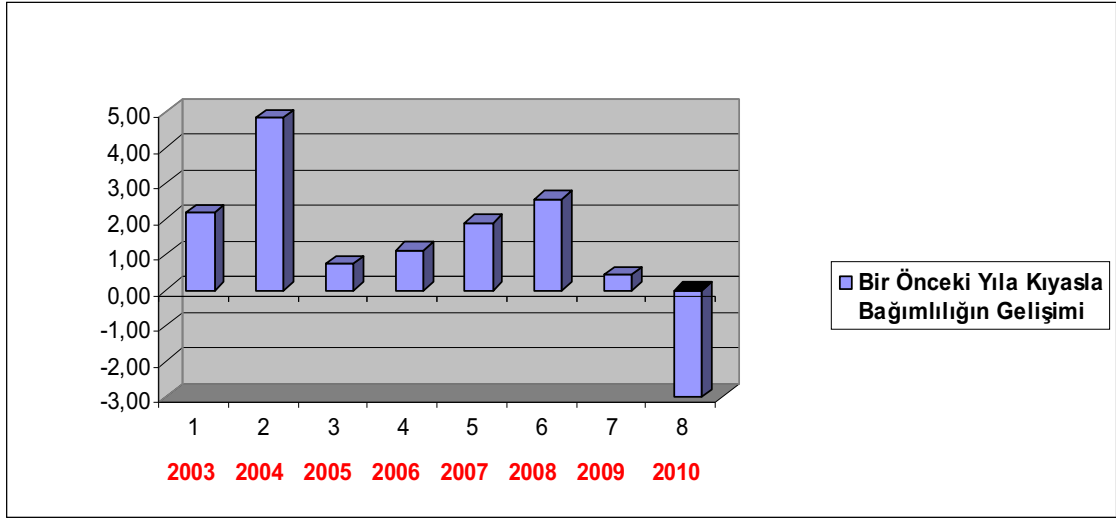
BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektöründe, daha öncede belirtildiği üzere çeşitli nedenlerle ortaya çıkan rekabet ve üretim artışının, ihracatı artırmakla birlikte söz konusu üretimin ve ihracatın gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan ithal girdi miktarının da artış göstermesinde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca yıllar itibariyle sektörde yaşanan olumlu gelişmeler sonucu artış gösteren ihracat miktarı, sektöre yönelik ithalatında artış göstermesine neden olmuş, bu durum ise sektör üretiminin ithalata bağımlı hale gelmesinde önemli rol oynamıştır denilebilir. Sektör ihracatının ithalata bağımlılığındaki yıllar itibariyle gelişmeleri Şekil 7. ve Şekil 8. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 7. B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazlar

Şekil 7.'de BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektöründe, ihracatın ithalata bağımlılığını ifade eden İhracat/Toplam Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz Oranı arasındaki farkları ifade eden şekiller yer almaktadır. 2003-2010 döneminde sektöre ait iki oran arasındaki farkın dolayısıyla bağımlılığın, 2003 yılından 2009 yılına kadar (2009 yılı da dahil olmak üzere) sürekli olarak arttığı, 2010 yılında ise bir miktar gerilediği görülmektedir. Tablo 44.deki verilerden yardımıyla Şekil7.'yi oransal olarak açıklayacak olursak, BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektöründe, 2003 yılında, ihracatın ithalata bağımlılık oranının % 9,06 oranında gerçekleştiğini ve bağımlılık seviyesindeki yükselişin yıllar itibariyle sürekli olarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Yine Tablo 44.'de BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektöründe ihracatın ithalata bağımlılık oranının (sektöre ait iki oran arasındaki farkın), 2004 yılında önemli bir sıçrama göstererek % 13,90 seviyesinde gerçekleştiği, 2004 yılından sonraki süreçte de yükseliş eğiliminin 2010 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Bu süreçte ihracatın ithalata bağımlılık oranının incelenen dönem itibariyle en yüksek seviyelere 2007, 2008 ve 2009 yıllarında ulaştığı ve sırasıyla 2007 yılında 17,66 seviyesine, 2008 yılında ise % 20,22 olmuş ve 2009 yılında da % 20,64 oranında gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise sektör ihracatının ithalata bağımlılık oranının bir miktar gerileyerek % 17,65 seviyesinde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Sektörün bağımlılık seviyesinde 2010 yılında yaşanan bu gerilemeye rağmen sektör, imalat sanayinin ihracatı ithalata en bağımlı sektörleri arasında yer almaktadır.

Şekil 8. B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazlar Bağımlılığının Gelişimi

BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı sektöründe, yıllar itibariyle ihracatın ithalata bağımlılığının gelişiminin yer aldığı Şekil 8.'de ise, doğal olarak Şekil 7.'ye paralel olarak bir gelişim ortaya çıkmıştır. Şekil 8.'i de, Tablo 45. yardımıyla oransal olarak açıklamaya çalışırsak, sektör ihracatının ithal ürünlere olan bağımlılığının 2003 yılında, 2002 yılına kıyasla % 2,19 oranında arttığını, ithalata bağımlılıktaki artış eğiliminin 2004 yılında da devam ettiğini ve ihracatın ithalata bağımlılığının 2003 yılına kıyasla % 4,13 oranında artış gösterdiğini söylemek mümkündür. 2005 yılında, sektörde ihracatın ithalata bağımlılığındaki artış hızının önemli oranda yavaşladığı ve 2005 yılında ihracatın ithalata olan bağımlılığının bir önceki yıla kıyasla % 0,74 oranında artış gösterdiği görülmektedir. 2006 yılından itibaren sonraki yıllarda ise sektördeki ithal bağımlılığının 2009 yılına kadar küçük oranlarda da olsa artarak devam ettiği ve 2008 yılında, bir önceki yıla kıyasla % 2,56 oranında artış gerçekleştiği görülmektedir. Son olarak 2009 yılında da bağımlılıktaki artışın devam ettiği ancak bağımlılık artış hızının yavaşladığı, bağımlılık oranında 2009 yılında ortaya çıkan yavaşlamanın, 2010 yılında yerini gerilemeye bıraktığı ve sektörde ihracatın ithalata bağımlılığının 2010 yılında negatif bir değer olarak 2009 yılına kıyasla % 2,99 oranında gerilediği görülmektedir. Ancak daha öncede belirtildiği üzere 2010 yılında bağımlılık seviyesindeki bu gerilemeye rağmen sektör, ihracatı ithalata en bağımlı sektörler arasında yer almaktadır.

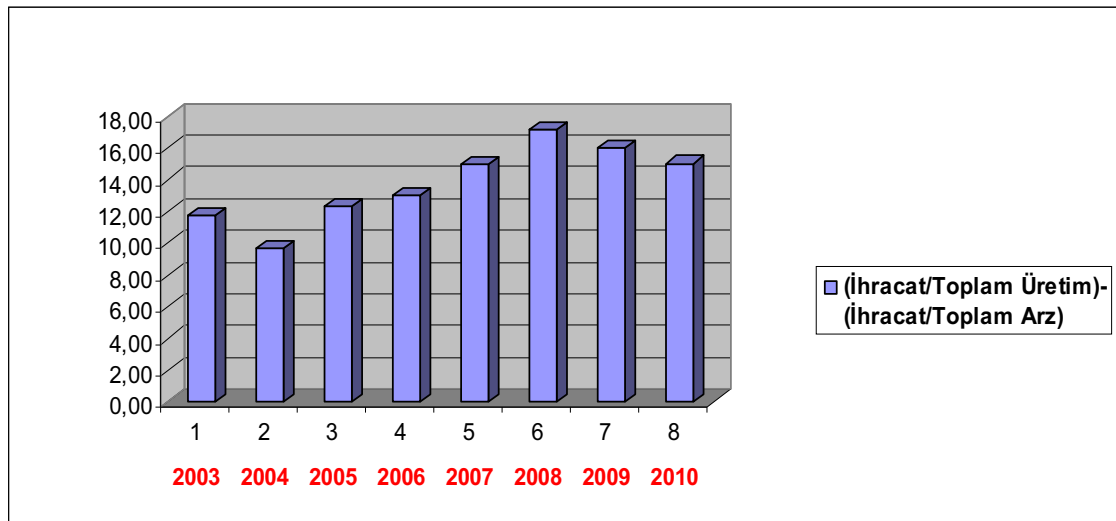
Sektör ihracatının ithalata bağımlılığında 2003 yılından 2009 yılına kadar yükselişin ve 2010 yılındaki gerileyişin bir takım nedenleri bulunmaktadır. Sektör ihracatının ithalata bağımlılığındaki artışta, daha önce de üzerinde durulduğu üzere yurt dışından AB sektör ürünlerine yönelik talep artışı nedeniyle ihracat artışı, bu talebin karşılanabilmesi için üretim sürecinde kullanılacak olan teknoloji ihtiyacının ortaya çıkması ve bu ihtiyacın üretim unsurlarına sahip olunamaması nedeniyle yurt dışından karşılanma zorunluluğu, diğer sektörler tarafından çıktığı talebindeki belirsizlik ve kamu alımları nedeniyle kâr marjlarındaki azalışlar ve buna bağlı olarak da yatırım imkânlarının zayıflaması önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda sektör ihracatının ithalata bağımlılığında meydana gelen azalışta ise, yabancı sermayeli büyük uluslararası şirketlerle, yerli sermayeli ve lisans ile çalışan birçok orta büyüklükteki şirketin, karşılıklı etkileşim şeklinde alanlarındaki teknik gelişmeleri yakından izlemeleri ve bu gelişmeler karşısında mali olanaklar çerçevesinde gerekli yatırımları ve Ar-Ge harcamalarını zamanında yapmaları etkili olmuştur (Yüzal, 2010:3).

3.6.5. Başka Yerde Sınıflandırılmamış (B.Y.S.) Makine ve Teçhizat İmalatı

BYS makine ve teçhizat imalatı, ISIC Revize 3 sınıflandırmasına göre, içten yanmalı motor ve türbin imalatı; sanayi fırını, ocak ve ocak ateşleyicilerin imalatı; kaldırma ve taşıma teçhizatı imalatı ve pompa, kompresör, musluk ve vana imalatı şeklindeki genel amaçlı makine imalatı, tarım ve orman makineleri imalatı ile bulaşık, çamaşır makinesi, buzdolabı vb. ev aletleri üretiminden oluşan BYS ev aletleri imalatı şeklinde olmak üzere 3 alt sektörden oluşmaktadır. Bu sektörde Türkiye imalat sanayisinin üretimini oluşturan birçok sektörün üretim makinelerini, tarım makinelerini ve önemli bir ihracatçı alt sektör olan beyaz eşya üretimini kapsamaktadır. Özel kesim üretiminin üçte ikisi BYS ev aletlerine (beyaz eşya) aittir. Savunma sanayi ile ilgili üretim de bu sektör altında gerçekleşmektedir (TÜSİAD, 2008a:27). Avrupa beyaz eşya sektörünün üretimde yüksek teknoloji ürünlere kayması ve üretim teknolojisini artırması nedeniyle, birlik ülkelerindeki orta gelirli kesimin ihtiyaçlarını karşılamak için Türkiye'den yaptığı ihracat son 10 yıl içerisinde artış göstermiştir. Bu 10 yıl içerisinde de Türkiye beyaz eşya sektörü belirli bir kalite düzeyine ulaşmayı başarmış ve Avrupa pazarında payını artırmıştır (Albeni, 2005:281). Bu sayede dış ticaret bakımından alt sektörlerden beyaz eşya üretimi ticaret fazlası verirken sektörün geriye kalan bölümü net ithalatçıdır.

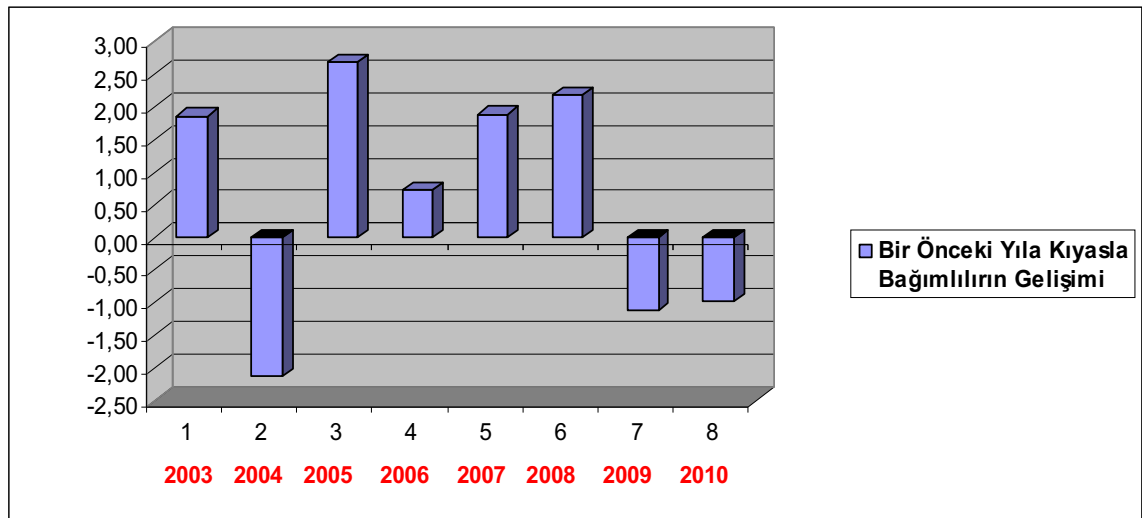
Kullanılan teknoloji bakımından ev aletleri sektörü güçlüdür. Sektörde ayrıca, beyaz eşya dışında firma büyüklüğüne göre kullanılan teknoloji farklılaşmaktadır. Küçük ve orta ölçekli firmaların teknolojisi büyüklere oranla daha düşüktür Makine imalatı alt sektöründe gelişmiş bir yan sanayinin olmaması, sektörde ortalama ücretlerin yüksekliği, nitelikli işgücü açığı ve sınavi mülkiyet haklarının korunmasındaki yetersizlikler sektördeki rekabeti zayıflatan nedenler olarak öne çıkmaktadır (TÜSİAD, 2008a:28). Bu nedenle sektör üretiminde ve ihracatında ithal ürünlere ve ithal ara mallarına bağımlılık bulunmaktadır. İmalat sanayinde net ithalatçı sektörler arasında makine ve teçhizat sektörü, kimyasal madde ve ürünler net ithalatından sonra ikinci sırada gelmektedir (Eşiyok, 2010:24). Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü (2010a:6) tarafından hazırlanan, 2010 Ağustos Ayı Sanayi Üretim Endeksi ve İmalat Sanayi Değerlendirme Raporu'nda, İstikrarlı bir üretim yapısı gösteren BYS makine ve teçhizat imalatı sektörünün, ihracatımızda yüksek paya sahip olan sektörlerden biri olduğu ve ihracatın son aylarda artış gösterdiği ifade edilmektedir. Buna karşın aynı raporda üretime yönelik ara malı ithalatı talebinin de yüksek seviyelerde gerçekleştiği belirtilmektedir. Eşiyok (2010:20) tarafından yapılan araştırmada ise makine ve teçhizat ithalatının toplam imalat sanayi ithalatı içerisindeki yıllık ortalama payı %12.1 oranında tespit edilmiştir. Zaman içinde yükseliş gösteren BYS makine ve teçhizat imalatı sektörüne ait ihracat ve ithalat seviyeleri ile buna bağlı olarak artış gösteren bağımlılık seviyesinde yıllar itibariyle ortaya çıkan gelişmeleri Şekil 9. ve Şekil 10. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 9. B.Y.S. Makine ve Teçhizat

BYS makine ve teçhizat imalatı sektörüne ait İhracat/Toplam Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz Oranları arasındaki farkın, dolayısıyla bağımlılık seviyesinin yer aldığı Şekil 9.'da, 2003-2010 döneminde sektör ihracatının ithalata bağımlılığının yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Sektör ihracatının ithalata bağımlılığının, 2004 yılında, 2003 yılı ile karşılaştırıldığında bir miktar gerilediği ancak 2004 yılından 2008 yılına (2008 yılı dahil) kadar geçen süreçte sürekli olarak yükseliş eğiliminde olduğu ve bağımlılığın 2008 yılında incelenen dönem itibariyle en yüksek seviyeye çıktığı, ancak sektördeki bağımlılık seviyesinin 2009 yılında bir miktar gerilediği, gerilemenin 2010 yılında da devam ettiği görülmektedir. Tablo 44.'de yer alan veriler yardımıyla sektör ihracatının ithalata olan bağımlılığını oransal olarak açıklamak mümkündür. Tablo 44. incelendiğinde ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkın (bağımlılığın), bir diğer ifadeyle ihracatın ithalata bağımlılık oranının, 2003 yılı itibariyle %11,76 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca 2004 yılında bir miktar gerileyerek % 9,64 seviyesinde gerçekleşen bağımlılık oranının bu tarihten itibaren yükselişe geçtiği ve 2008 yılında % 17,12 seviyesine kadar yükseldiği ve en yüksek seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Ancak BYS makine ve teçhizat imalatı sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığı 2009 yılından itibaren yeniden azalış eğilimine girmiş ve ihracatın ithalata bağımlılık oranındaki azalış 2010 yılında da devam etmiştir. Tablo 44.'den 2009 ve 2010 yıllarında ortaya çıkan bağımlılık oranlarının sırasıyla % 16,00 seviyesinde ve % 15,03 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 10. B.Y.S. Makine ve Teçhizat Bağımlılığın Gelişimi

BYS makine ve teçhizat imalatı sektöründe yıllar itibariyle bir önceki yıla kıyasla ihracatın ithalata bağımlılığının gelişiminin yer aldığı Şekil 10.'da ise Şekil 9.'a paralel bir durum söz konusudur ve Şekil 10.'u da Tablo 45.'de yer alan veriler yardımı ile açıklamak mümkündür. Tablo 45.'de 2003 yılında bir önceki yıla kıyasla % 1,86 oranında artış gösteren bağımlılık seviyesinin, 2004 yılında negatif bir değer olarak bir önceki yıla kıyasla % 2,12 oranında gerilediği görülmektedir. 2005 yılından itibaren pozitif değerler alan ihracatın ithalata bağımlılığının 2005 yılında, bir önceki yıla kıyasla % 2,68 oranında artış gösterdiği ve dönemin en yüksek bağımlılık seviyesine ulaştığı, 2008 yılında ise yine ihracatın ithalata bağımlılığında bir önceki yıla kıyasla % 2,18 oranında artış gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca yine Tablo 45.'deki verilerde sektörün ithal girdi bağımlılığının 2008 yılından sonraki yıllarda azalış eğilimine girerek negatif değerler aldığı ve ihracatın ithalata bağımlılığının 2009 yılında % 1,12 oranında, 2010 yılında ise % 0,97 oranında azaldığı görülmektedir.

Yapılan bu incelemeler sonucunda BYS Makine ve Teçhizat İmalatı sektörünün, diğer sektörlere yatırım ve aramalı-hizmet girdisi sağlayarak ülkenin ekonomik gelişiminde önemli rol oynayan stratejik sektörlerin başında geldiği anlaşılmaktadır. Sektörde yıllar itibariyle ortaya çıkan bağımlılık seviyesindeki gelişmeler değerlendirildiğinde ise ithalata bağımlılık seviyesinin sürekli dalgalanan bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu sektörün sanayileşmenin sürükleyici gücü olduğunu ve bu niteliğini gelecekte de koruyarak ülke gelişiminin temel taşı teşkil edecek sektörlerin başında geleceğini ifade etmek mümkündür. İmalat sanayi ve ülke ekonomisi açısından bu derece önemli olan bir sektöre yönelik olarak yapılacak yatırımlar, sektör tarafından ara malı olarak kullanılacak olan ürünlerin ülkemizde üretilmesi, sektör bağımlılığının azaltılması ve ülkeye önemli ölçüde rekabet gücü sağlaması açısından önem taşımaktadır.

3.6.6. Ana Metal Sanayi

Ana metal sanayi, imalat sanayinin önemli alt kollarından birisini teşkil etmektedir ve ana metal sanayi tarafından gerçekleştirilen üretimin (ham ve yarı mamul şeklinde) pek çok sektör tarafından girdi olarak kullanılması nedeniyle sektörün Türk ekonomisi üzerindeki önemi her geçen gün gittikçe artmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte, üretim sürecinde kullanılmak üzere diğer sektörler tarafından ana metal sanayi

ürünlerine yönelik gerçekleşen talep, ana metal sanayi sektör tarafından etkin bir şekilde karşılanamamakta ve bu durum söz konusu talebin ithalat ile karşılanması, dolayısıyla da ihracat yapabilmek için ithalata bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Ana metal sanayinde söz konusu olan bağımlılığın varlığı kadar bağımlılığın büyüklüğü ve gelişimi de önem taşımaktadır. Bu nedenle, diğer sektörler incelenirken yapıldığı üzere ihracat/üretim miktarı ile ihracat/toplam arz oranları karşılaştırılarak sektördeki bağımlılık seviyesinin ve bağımlılığın gelişiminin incelenmesi, sektörde ortaya çıkan bağımlılığın sebepleri ve söz konusu bağımlılıktan kurtulmak için nelerin yapılması gerektiğinin değerlendirilmesi önem taşıyan bir unsur olarak karşımıza çıkmış bulunmaktadır.

2010 yılı itibariyle 4,2 milyar dolar dış ticaret açığına sebebiyet veren ana metal sanayi ülkemizde en fazla dış ticaret açığı veren sektörlerin başında gelmektedir. Ana metal sanayi, Demir-Çelik ana sanayi, Demir-Çelik dışındaki ana metal sanayi ve Metal döküm sanayi olmak üzere 3 alt sanayi kolundan oluşan imalat sanayinin önemli bir alt koludur. Demir-Çelik ürünlerinin özellikle ulaşım araçlarının üretiminde kullanılmak üzere ulaşım sektöründe, konut yapımında kullanılmak üzere inşaat sektöründe ve yine üretim sürecinde kullanılmak üzere beyaz eşya sektöründe yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Ülkemizde ekonomideki canlılığa bağlı olarak üretim faaliyetlerinin artışı ve çeşitlilik göstermesi yanında ülke ekonomilerindeki gelişmelerin bir yansıması olarak konut ihtiyacının, otomobile olan talebin ve başta beyaz eşya üretiminde kullanılmak üzere demir çelik ürünlerini kullanan diğer üretici sektör taleplerinin her geçen gün büyük bir hızla artması çelik ihtiyacının artış göstermesine neden olmuştur. Üzerinde durulan nedenlerle çelik ihtiyacındaki artış ise, ana metal sektöründe bağımlılığın artış göstermesine neden olan en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu özelliği nedeniyle aslına ana metal sanayinde gerçekleşecek olan ithalat artış ve azalışları, dolayısıyla da ithal bağımlılığı, doğrudan ekonomideki ve diğer sektörlerdeki gelişmelere bağlıdır. Bir diğer ifadeyle talepteki değişimlere karşı yüksek ölçüde duyarlı olan sektör, talep daralmasından en fazla etkilenecek sektörler arasındadır. Bu gerçekten hareketle ithalata bağımlı üretim yapısı nedeni ile döviz kurlarındaki yükselişlerden dolayı girdi maliyetlerinin ve ürün fiyatlarının artış göstermesi sonucu yurtiçi talebin daralmasından, ilk önce olumsuz olarak etkilenecek olan sektörlerin başında ana metal sanayi sektörü gelmektedir (Türkiye Kalkınma

Bankası, 2008:13). Ayrıca ana metal sanayinin, hammadde temininde yurtdışına bağımlı olması nedeniyle dünya piyasalarındaki dalgalanmalar sonucu değişen hammadde fiyatlarından da önemli ölçüde etkilendiğini belirtmekte fayda vardır.

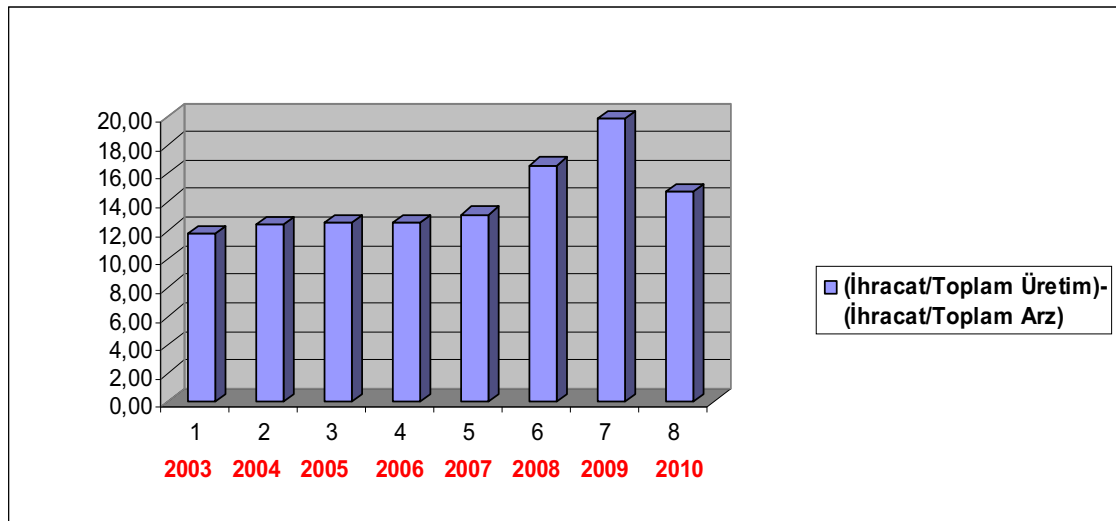
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Demir-Çelik Sektörü Raporu (2010b:7)'nda demir çelik sektöründe ana girdi olarak demir cevheri, hurda ve enerjinin (kömür) kullanıldığı belirtilmekte ve demir cevheri, hurda ve enerji girdisi olarak kullanılan kömür üretiminin yurt içinde yetersiz kalması, demir-çelik üreten şirketleri ithalata bağımlı hale getirmiştir. Sektörde hammadde temininde söz konusu olan ithalata bağımlılık ise, dünya genelinde, madencilik, enerji ve hurda sektörlerinde yaşanan olumsuzluklardan, ana metal sektörünün doğrudan doğruya etkilenmesine ve özellikle ürün fiyatlarında, istek dışı gelişmeler ile karşılaşılmasına neden olmaktadır (DPT, 2007:78). Demir-Çelik alt sektörünün dışında mamul madde (yarı ve nihai ürünler) üretiminin yarıdan fazlasını ihraç eden alüminyum sanayinde ham alüminyum ihtiyacının büyük bir kısmı ithalatla karşılamakta ve sektörde kapasite yetersizliği bulunmaktadır. Bu durum ise alüminyum sanayinin hammadde tedariki açısından ithalata bağımlı olmasına neden olmaktadır (DPT, 2007:158). Benzer bir durum bakır sektörü içinde geçerlidir. Mamul madde üretiminin yaklaşık üçte biri ihraç edilen bakır sanayinde hammadde ihtiyacının büyük kısmı ithalatla karşılanmaktadır. Ayrıca yine alüminyum sanayinde olduğu gibi bakır sanayinde de üretim kapasitesi yok denecek kadar azdır ve bu durum bakır sanayinde kullanılacak hammaddenin tamamen ithalata bağımlı olmasına neden olmaktadır (DPT, 2007:249).

Sektöre ait içsel unsurlar yanında ana metal sanayinde bağımlılığın artış göstermesinde rol oynayan başka unsurların varlığı da dikkat çekmektedir. Ana metal sanayinde ithalata bağımlılığın ve ekonomi genelindeki ithal girdi kullanım oranının artmasında, diğer sektörlerin talepleri doğrultusunda doğrudan veya dolaylı olarak daha fazla ithal hammadde kullanan ana metal sektöründe, geçmiş dönemlerde yüksek büyüme oranlarına ulaşılması önemli rol oynamıştır (Saygılı, 2009:18). Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında özellikle ülkemizin son yıllarda önemli bir otomotiv üreticisi ülke haline gelmesi ve üretim sürecinde ana metal sanayi tarafından üretilen vasıflı çeliğe olan ihtiyaç önemli rol oynamıştır. İlerleyen zamanda teknolojik gelişmişliğe paralel olarak, vasıflı çeliğe olan talebin daha da artması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, yeni ulaşım

politikaları doğrultusunda, modern demiryolu ağlarının inşa edilmesi ve gelişmiş demiryolu araçlarının imalatı sürecine girilmesi ana metal sanayi ürünlerine yönelik talebi artıran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, savunma sanayi alanlarında, ulusal savunma sanayimizin kurulması ve geliştirilmesi doğrultusunda ciddi adımların atıldığı da bilinmekte ve bu gelişmelerde ana metal sanayi ürünlerine olan talebi artırmaktadır. Tüm bu faaliyetler, doğrudan doğruya, vasıflı çelik talebinde artışa yol açmaktadır (DPT, 2007:78). Ancak artan talep, ülke imkânlarıyla karşılanamadığı için ithal bağımlılığındaki artışı da beraberinde getirmektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda ana metal sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişimi, Tablo 44.'te hazırlanan ve ihracat/üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkı gösteren Şekil 11. ve ana metal sanayinde ithal girdilere olan bağımlılığın yıllar itibariye gelişimini gösteren Şekil 12. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 11. Ana Metal Sanayi

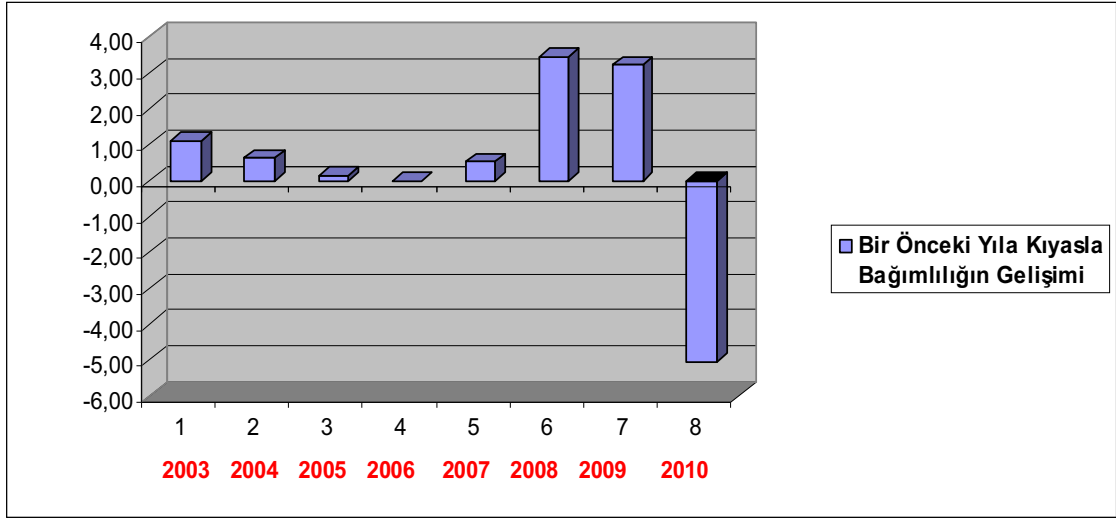

Genellikle ara malları üreten sektörlerden oluşan grupta bulunan ana metal sanayinde ithalat artışı, genel ortalamanın üzerinde gerçekleşmiş ve bu sektörün toplam ithalat içindeki payı 2003-2007 döneminde önceki dönemlere kıyasla artış göstermiştir (Yükseler ve Türkan, 2008:38). Söz konusu artış sonraki yıllarda da düzenli bir şekilde devam etmiştir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ana metal sektörü tarafından üretilen ürünlerin 2003 sonrası dönemde pek çok sanayi kolu tarafından yoğun bir şekilde girdi olarak kullanılmasının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ana metal

sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığını gösteren Şekil 11.'i ve Tablo 44.'de yer alan verilerden yararlanarak 2003-2010 döneminde yıllar itibariyle İhracat/Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz Oranı arasındaki farkın, dolayısıyla da bağımlılığın 2010 yılı hariç sürekli artış eğiliminde olduğu ve 2009 yılında en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Tablo 44.'de 2003 yılında 11,84 seviyesinde gerçekleşen iki oran arasındaki farkın (bağımlılığın), bir diğer ifadeyle ihracatın ithalata bağımlılık oranının, 2008 yılına kadar % 12 - %13 seviyesinde gerçekleştiği, ancak 2008 yılında, bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında sıçrama gösterdiği ve % 16,57 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca aynı tabloda yer alan verilerden artış eğiliminin 2009 yılında da devam ettiği ve (iki oran arasındaki farkın) ihracatın ithalata bağımlılık oranının 2009 yılında %19,80 olarak gerçekleştiği ancak 2010 yılında, 2009 yılı ile karşılaştırıldığında ihracatın ithalata bağımlılık oranının önemli oranda gerilediği ve % 14,77 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Bu veriler doğrultusunda 2003 - 2010 yılları arasında ana metal sanayinde ihracat/üretim oranı ile ihracat/arz oranı arasında önemli bir farklılaşmaların gerçekleştiği gözlenmektedir. Böyle bir farklılaşma, 2001 yılından itibaren, “parasal olmayan altın” ithalatının TÜİK tarafından ana metal sanayi ithalatına dahil edilmesi ve son yıllarda bu ürün ithalatındaki hızlı artıştan kaynaklanmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008:33). Aynı zamanda 2001 yılından sonraki süreçte “parasal olmayan altın” ithalatının ana metal sanayi ithalatına dahil edilmesi, genellikle ara malları üreten sektörün toplam ithalat içindeki payının artmasında da temel etken olmuştur (Yükseler ve Türkan, 2008:38). Söz konusu oranın 2010 yılında azalmasında ise, sektörde faaliyette bulunan üretici firmaları büyük oranda yurt dışına bağımlı kılan ve dolayısıyla ülkemizin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyen bu durumun ortadan kaldırılması için ana metal sektöründe üretim gerçekleştiren bazı büyük firmaların gerçekleştirdikleri yatırımlar, sınırlı düzeyde de olsa, üretimin ithalata bağımlılık oranının gerilemesine neden olmuş bulunmaktadır (Saygılı, 2009:15).

Şekil 12. Ana Metal Sanayi Bağımlılığın Gelişimi

Şekil 12.'de ise bağımlılığın yıllar itibariyle gelişimini incelemek mümkündür. Tablo 45.'de, 2003 yılında, bir önceki yıla kıyasla % 1,11 oranında artış gösteren ana metal sanayindeki ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin, 2008 yılına kadar sınırlı bir seviyede de olsa yükseldiği, ihracatın ithalata bağımlılığındaki esas yükselişin ise 2008 yılında yaşandığı ve bir önceki yıla kıyasla % 3,45 oranında artışın gerçekleştiği görülmektedir. Aynı tabloda 2009 yılında da ihracatın ithalata olan bağımlılığının yükseliş eğiliminde olduğu ve 2008 yılına kıyasla söz konusu bağımlılığın % 3,23 oranında artış gösterdiği Ancak 2010 yılında ana metal sanayi sektöründeki bağımlılığın negatif bir değer aldığı ve 2009 yılına kıyasla % 5,04 oranında azaldığı görülmektedir. 2010 yılında bağımlılığın azalışında daha önce de belirtildiği üzere ülkede gerçekleştirilen yatırımların önemli katkısı bulunmaktadır.

Son yıllarda teknolojiye gelişmelere ve tüketicilerin ihtiyaçlarındaki çeşitliliğe, yine tüketicilerin gelir düzeyindeki iyileşmeler ve ekonomik canlılık da eklenince başta otomotiv, ulaştırma, konut ve beyaz eşya talebindeki artış vasıflı çelik ürünlerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Ülkemizde tüketilen yassı çeliğin büyük bir bölümü, sektördeki kapasite yetersizliği nedeniyle ithalat yolu ile karşılanmaktadır (DPT, 2007:47). Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Demir-Çelik Sektörü Raporu (2010b:3)'nda, ülkemizde 2009 yılında ana metal sanayinde en çok yassı ürün ithalatı gerçekleştirdiği ifade edilmekte ve çelik üretiminin başlıca girdi kalemleri olan hurda, demir cevheri ve kömür üretimlerinin

ülkemizde yetersiz olması nedeniyle, bu ürünlerde yurtdışına bağımlılığın süreceği gözlenmektedir. Vasıflı çelik ürünlerine olan talebin artması, vasıflı çelik sektörümüze olan ihtiyacın bir göstergesi olmasının yanı sıra, bu sektörün gelişiminin de devamlılığın sağlanmasını zorunlu kılmaktadır (DPT, 2007:78). Tüketicileri büyük oranda yurtdışına bağımlı kılan ve dolayısıyla ülkemizin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyen bu durumun ortadan kaldırılması için kapasite artırımına yönelik yatırımlar devam etmektedir. Söz konusu yatırımların tamamlanmasının ardından, yurtiçi talep, büyük oranda yerli kaynaklardan karşılanabilecektir (DPT, 2007:48). Yine Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Demir-Çelik Sektörü Raporu(2010b:16)'nda 2010 yılının başından itibaren dünyada ve ülkemizde demir-çelik ürün fiyatlarında, demir-çelik ürünlerine olan talep artışı, girdi maliyetleri (hurda, cevher, elektrik, kömür... vb.) ve taşımacılık giderlerinin artması nedeniyle artışlar olduğu belirtilerek, ülkemizin demir çelik sektöründe ithal hammadde bağımlısı olması nedeniyle de dünya fiyatları ile yurtiçi fiyatları arasında bir paralellik bulunduğu ifade edilmektedir. Bu durum, özellikle demir-çelik sektöründe yurt içi fiyatların dünya fiyatlarından bağımsız bir şekilde değerlendirilemeyeceği ve yurt içi fiyatların dünya çelik sektöründeki konjoktüre bağılı olarak belirlendiği anlamına gelmektedir.

Genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse ana metal ve işlenmiş metal sektörlerinde üretim ve ihracat açısından zaman içerisinde büyük gelişme kaydedildiğini söylemek mümkündür. Ana metal sektöründe yassı çelik ve vasıflı çelik gibi diğer sektörlerde girdi olarak kullanılan yüksek katma değerli ürünlerde üretim açığı bulunmaktadır. Bu ürünlerin üretimi açısından yurt içi hammadde kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle, sektör yapısal olarak ithalata bağımlıdır. Sektördeki bazı büyük firmaların yüksek katma değerli ürün gruplarına yaptığı yatırımlar nedeniyle, sınırlı düzeyde de olsa, üretimin ithalata bağımlılık oranının gerileme potansiyeli bulunmaktadır.

3.6.7. Metal Eşya Sektörü

İmalat sanayinin önemli sektörlerinden bir diğeri de metal eşya sektörüdür. Metal eşya sektörü ana metal sanayinden farklı olarak, metallerin işlenmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi ile ilgili imalat sanayini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ISIC Revize 3

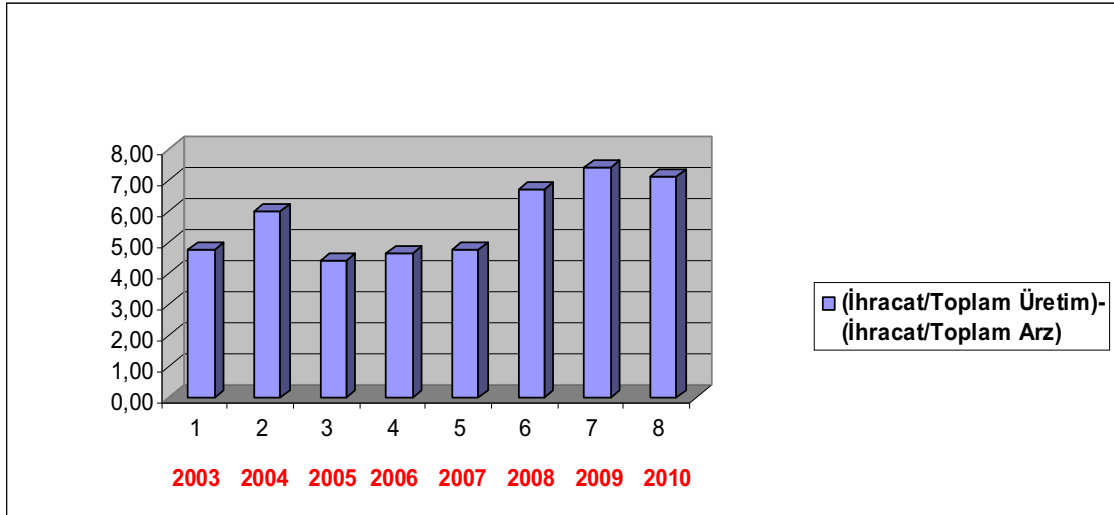
sınıflandırmasına göre 2 alt sektörden oluşan metal eşya sektörünün faaliyet alanını, makine ve teçhizat üretimi dışında kalan metal yapı malzemeleri, tanklar, sarnıç ve buhar kazanı imalatı ile diğer birçok metal eşyanın üretimi (metallerin dövülmesi, preslenmesi, baskılanması, çatal-bıçak takımı, el aletleri ve hırdavat malzemeleri imalatı) ve metal işleri ile ilgili hizmetler (metallerin kaplanması ve işlenmesi) oluşturmaktadır (TÜSİAD, 2008b:5). Metal eşya sektörü, ülkemizde, çok daha eski yıllardan beri faaliyet göstermekle birlikte 1950’li yıllar öncesine kadar, bir kaç istisna dışında ilkel bir üretim yapısına sahip olması nedeniyle teknolojik açıdan gelişim süreci diğer sektörlerden daha yavaş olmuştur (DPT, 2007:6). Bu özelliği nedeniyle istihdam ve katma değer açısından Türk imalat sanayinde önemli bir yer tutan metal eşya sanayisi, günümüz teknoloji dünyasında emek yoğun bir sanayi olarak kabul edilmektedir (Ayaş ve Çeştepe, 2010:275). OECD tarafından imalat sanayi sektörlerinin teknoloji yoğunluğuna göre yapılan sınıflandırılmada da metal eşya sektörü, orta-düşük teknoloji grubunda yer almış bulunmaktadır (Kevük, 2006:331). Teknolojik açıdan orta-düşük teknoloji grubunda yer almasına rağmen imalat sanayindeki rekabet gücü değerlendirildiğinde, metal eşya sanayi, imalat sanayinde faaliyette bulunan rekabet gücü yüksek sektörlerin başında gelmektedir (Eşiyok, 2010:32).

Türk imalat sanayi açısından son derece önemli olan metal eşya sektöründe, metal unsurları işleyecek teknolojiye yeterince sahip olunmaması ve dolayısıyla üretim sürecinde kullanılacak olan ithal girdilere (araç-gereç, ekipman ve makine) yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulması, sektörün en önemli sorunlarından biri olarak ön plana çıkmış bulunmaktadır. Bu durum ise, sektörün üretiminde ve ihracatında ithal girdilere olan bağımlılığın artış göstermesinde etkili olmaktadır. Demir ve Kula (2008:85) tarafından yapılan çalışmada, metal eşya sektörünün gerek talep gerekse de arz yönüyle, geriye ve ileriye bağlantılarının güçlü olduğu ve yoğun bir şekilde ithalat gereksinimi gösteren sektörlerin başında geldiği ifade edilmiştir. Diğer bir ifadeyle metal eşya sektörünün ekonomideki bağları hem talep yönlü hem de arz yönlü olmak üzere son derecede güçlü görülmektedir. Metal sektörü, bir yandan talep yönlü olmak üzere nihai ürünlere yönelik talep artışlarından ve ihracattaki artışlardan kaynaklanan ithal ara malı gereksinimleri, diğer yandan da arz yönlü olmak üzere, ürünlerin pek çok sektör tarafından yoğun bir şekilde girdi olarak kullanımına bağlı olarak arz artışları ve buna bağlı olarak ithal ara malı gereksinimleri ile önde gelen sektörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır

(Demir ve Kula, 2008:108). Bu bağlamda, metal eşya sektöründe, üretimin ve ihracatın ithal mallara bağımlılığındaki artışın, sektör ürünlerine yönelik gerek yurt içi gerekse de yurt dışı talepteki artışla doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür.

İmalat sanayinde arz ve talep açısından ileri ve geri bağlantıları bu denli kuvvetli olan dolayısıyla da pek çok sektöre girdi verip pek çok sektörden girdi alan metal eşya sektörünün, üretim ve ihracat sürecinde ortaya çıkan ithal mallara bağımlılık seviyesindeki gelişmeleri ve bağımlılığın yıllar itibariyle seyrini Tablo 44. ve Tablo 45.'de yer alan veriler yardımıyla oluşturulan Şekil 13. ve Şekil 14. yardımıyla değerlendirmek mümkündür.

Şekil 13. Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizat Hariç)

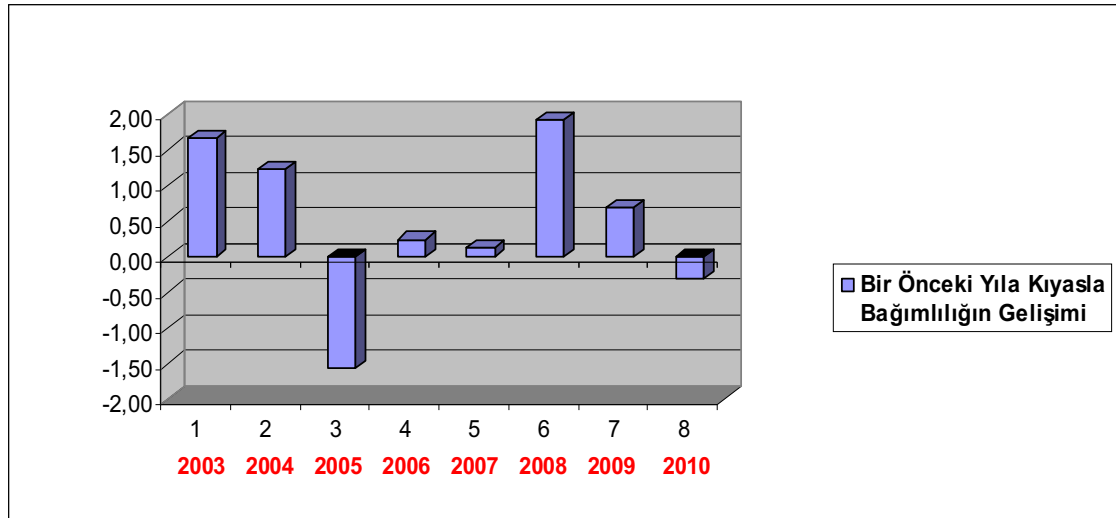

Metal eşya sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığını ifade eden ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki fark değerlerin yer aldığı Şekil 13.'de, 2003-2010 yılları arasında yıllar itibariyle metal eşya sektöründeki ihracatın ithalata bağımlılık seviyelerini görmek mümkündür. Şekil 13. incelendiğinde metal eşya sektöründe ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin 2004 yılında, 2003 yılına kıyasla bir miktar yükseldiği görülmektedir. Ancak 2005 yılında söz konusu bağımlılık seviyesinin biraz gerilediği ve sonraki 3 yılda da istikrarlı bir seyir sergileyerek bu seviyesini koruduğu görülmektedir. Aynı Şekilden, 2008 yılında ise ihracatın ithalata bağımlılığında bir önceki yıla kıyasla önemli bir yükselişin gerçekleştiği ve bağımlılıktaki yükselişin 2009 yılında da devam ettikten sonra 2010 yılında, çok düşük düzeyde de olsa bir gerilemenin yaşandığı görülebilmektedir. Metal eşya sektöründe

ihracatın ihracata bağımlılığını oransal olarak ifade etmek içinde Tablo 44.'den yararlanmak mümkündür. Tablo 44.'de 2003 yılında % 4,76 seviyesinde gerçekleşen ihracatın ithalata bağımlılık oranının daha önce de ifade edildiği üzere 2004 yılında yükseliş eğiliminde olduğu ve % 5,99 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Yine Tablo 44.'de, 2005 yılında bir önceki yıla kıyasla önemli oranda gerileyen ihracatın ithalata bağımlılık oranının, % 4,43 seviyesinde gerçekleştiği ve 2008 yılına kadar her yıl yaklaşık olarak bu seviyesini koruduğu, 2008 yılında ise önemli bir yükseliş göstererek % 6,72 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca yine Tablo 44.'de yer alan verilerden, metal eşya sektöründe 2008 yılında başlayan ihracatın ithalata bağımlılığındaki artış eğiliminin, 2009 yılında da devam ettiği ve ihracatın ithalata bağımlılık oranının % 7,41 seviyesinde gerçekleşerek incelenen dönemin en yüksek seviyesine ulaştığı, ancak 2010 yılında bir miktar gerileyerek % 7,11 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 14. Metal Eşya Sanayi Bağımlılığın Gelişimi (Makine ve Teçhizat Hariç)

2003-2010 döneminde metal eşya sanayi sektöründe, bir önceki yıla kıyasla ihracatın ithalata bağımlılığında ortaya çıkan gelişmeleri ise Tablo 45.'de yer alan veriler yardımıyla hazırlanan Şekil 14.'de incelemek mümkündür. Şekil 14.'de metal eşya sektöründe, 2003 yılında bir önceki yıla kıyasla önemli bir yükseliş gösteren ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin 2004 yılında ise bir önceki yıla kıyasla bir miktar gerilese de yine pozitif değer aldığı, 2005 yılına gelindiğinde ise ihracatın ithalata bağımlılığının bir önceki yıla göre önemli oranda gerilediği görülmektedir. Yine Şekil 14.'de, 2006 ve

2007 yıllarında sınırlı bir düzeyde yükseliş gösteren bağımlılığın, 2008 yılında bir önceki yıla göre önemli oranda yükseldiği ve en yüksek bağımlılık seviyesine ulaştığı, 2009 yılında ise bir önceki yıla göre bir miktar gerilediği ve 2010 yılında ise negatif olduğu görülmektedir. Metal sektöründeki gelişmeleri oransal olarak ifade etmek için Tablo 45.'de yer alan verilerden yararlanmak mümkündür. Tablo 45.'de yer alan verilerde, metal eşya sektöründe ihracatın ithal girdilere olan bağımlılığın 2003 yılında bir önceki yıla kıyasla % 1,67 oranında artış gösterdiği, 2004 yılında ise ithal girdilere olan bağımlılıktaki artışın yavaşlansa da devam ettiği ve yine bir önceki yıla kıyasla % 1,23 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Ancak, 2005 yılında negatif bir değer alan ve bir önceki yıla kıyasla % 1,56 oranında azalış gösteren ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinde 2006 ve 2007 yıllarında sınırlı düzeylerde yükselişlerin yaşandığı, esas yükselişin, 2008 yılında gerçekleştiği ve 2007 yılına kıyasla bağımlılık seviyesinin % 1,93 oranında artış göstererek incelenen dönemin en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Aynı tabloda 2008 yılından sonraki yıllarda ise metal eşya sanayi sektöründe, ihracatın ithalata olan bağımlılık seviyesindeki artış hızının bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında yavaşladığı ve sektör ihracatının ithalata bağımlılığının 2009 yılında, bir önceki yıla kıyasla % 0,69 oranında arttığı, 2010 yılında ise negatif bir değer olarak % 0,30 oranında azaldığı görülmektedir.

İmalat sanayi ve ülke ekonomisi için önemli olan metal eşya sektöründe son yıllarda artış gösteren ihracatın ithal girdilere bağımlılık sorununun çözümlenmesi hem metal eşya sektörü hem de ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nokta da metal eşya sektöründe ileri teknolojilerin uygulanması, sektörün dış piyasalarla rekabet imkânı kazanması açısından her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır (Özkul ve diğ., 2009:8). Ayrıca sektörde ileri teknolojilerin uygulanması ve bu yöndeki çeşitli yatırımların artırılması, sektörün gelişimine önemli katkılar sağlayarak üretim ve ihracat sürecinde ihtiyaç duyulan ara mallarının üretiminin sağlanması suretiyle ithal girdilere bağımlılığın azaltılmasında olumlu katkılar sağlayabilecektir.

3.6.8. Kimya Sektörü

Kimya Sanayi, günümüzde birbirinden farklı çok sayıda ürünün üretildiği, ağırlıklı olarak büyük ölçekli işletmelere sahip, sermaye ve teknoloji yoğun bir sanayi dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kimya sektörü gerek üretiminin GSYİH içindeki

payı gerekse ileri ve geri bağlantılarının yapısı itibariyle imalat sanayi için de oldukça önemli bir yere sahiptir. Başta kauçuk ürünleri, kimyasal madde ve ürünleri, ağaç ve mantar ürünleri, tekstil ürünleri ve kâğıt ürünleri sektörleri olmak üzere birçok sektörün üretimine önemli oranda girdi sağlamaktadır. Sektörde 2002 yılı ile 2007 yılları arasında genel olarak imalat sanayinin büyüme hızı üzerinde bir büyüme gerçekleşmiş ve sektörün hem ihracatı, hem de ithalatı imalat sanayinin artış hızına paralel olarak 2002 ile 2008 yılları arasında hızlı bir artış sergilemiştir (Güven ve diğ., 2009:14). 2009 yılında yaşanan küresel boyuttaki durgunluk nedeniyle sektöre ait ithalat ve ihracat verileri bir miktar gerilme gösterse de 2010 yılında yeniden yükseliş eğilimine girmiştir.

Kimya sektörü oldukça geniş bir ürün yelpazesine sahiptir ve bu kapsamda sektörde, temizlik ürünleri, boya, kozmetik ürünleri, ilaçlar gibi tüketim mallarının yanı sıra, tarım sektörü için gübreler ve tarım ilaçları, kimya sanayinin de dahil olduğu imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu organik ve inorganik kimyasallar, boyalar, lâboratuar kimyasalları ve benzeri ürünleri üretmektedir. Bu özelliği yanında Kimya sektörü, günümüzde sanayileşmiş ülkelerde enerji, tarım, sağlık, ulaştırma, gıda, inşaat, elektronik, tekstil ve çevre koruma gibi alanlara sağladığı yüksek katma değer içeren ürünler ve bu sektörlere sağladığı teknolojik yenilikler nedeniyle lokomotif sektör konumundadır (Ilıcak, 2011:2). Ayrıca Kimya sektörü tarafından üretilen ürünlerin %30'u doğrudan tüketiciye ulaşırken %70'i ise diğer sektörlerde ara mal veya hammadde olarak kullanılmaktadır (Bayram, 2011:3). Bu özelliği nedeniyle de kimya sanayi hem yaşamımızın hem de diğer sektörlerin vazgeçemeyeceği önemli bir sanayi dalıdır. Bu durumda kimya sanayinin doğrudan tüketime yönelik ürünler üreten ve aynı zamanda diğer sektörler tarafından kullanılan hammadde ve ara girdileri sağlayan temel bir sektör olduğu gerçeğinden hareketle, bir ülkenin kalkınmasında kimya sektöründe yaşanacak olumlu gelişmelerin önemli rol oynayabileceğini söylemek mümkündür. Kimya sektörü birçok sanayi dalına girdi sağlayan öncü sektör olma özelliğinden dolayı, Türkiye ekonomisinin geleceği açısından da önem taşımaktadır. Bir ülkenin kalkınmasında kimya sektörüne ait ürünlerin bu derece önemli olmasına karşın Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan "Türkiye Kimya Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2010a:17)'nda" Türkiye'de kimya sektörü ithalatının uzun yıllar imalat sanayi ithalatı içinde yüksek bir paya sahip olduğu ve bundan dolayı kimya sanayinin ithalatçı konumda olup dışa bağımlı bir sektör

durumunda bulunduğu ifade edilmektedir. Kimya sektörü tarafından üretim sürecinde kullanılan hammaddelerin, yıllar ve alt sektör grupları itibariyle değişmekle birlikte, ortalama olarak % 70'i ithalatla, %30'u ise yerli üretimle karşılanmaktadır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010a:17). Dolayısıyla, ekonomik büyüme oranının artması ile birlikte birçok mal grubuna yönelik olarak oluşacak ek talep tamamıyla ithalat yoluyla karşılanmakta ve üretimin ithalat bileşeni hızla yükselmektedir (Saygılı ve diğ., 2009:6). Toplam kimya ithalatında özellikle 4 ürün grubu, toplam ithalatın % 84'ünü gerçekleştirmektedir. Bu gruplar; mineral yakıt ve yağlar, plastik, eczacılık ve organik kimyasallardır (Demirci, 2011b:7).

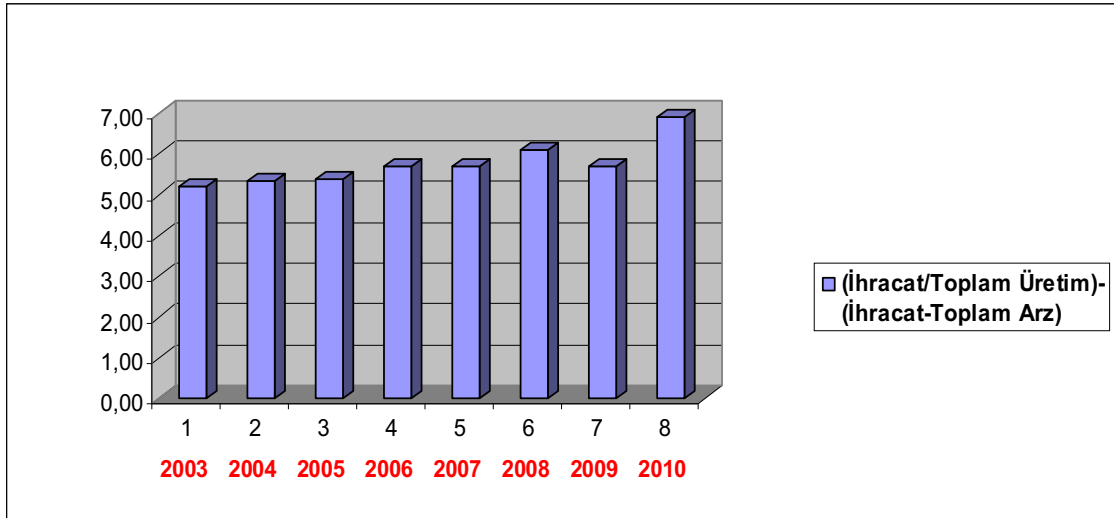
Türkiye'de kimya sanayinin bu kadar yüksek oranda dışa bağımlı olmasında pek çok unsur önemli rol oynamaktadır. Bu unsurların başında kimya sanayi ile kimyasal madde üretimi sürecinde ihtiyaç duyulan petrol miktarı arasındaki yakın etkileşim gelmektedir. Kimya sanayinin ana hammaddesi olan petrol her ülkede bulunmamaktadır. Bu nedenle çok geniş bir ürün yelpazesi içeren kimya sektörü, petrol üretmeyen birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de ithalata bağımlı bir sektör haline gelmiş bulunmaktadır. Ayrıca Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı "Türkiye Kimya Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2010a:7)'nda" diğer sektörlerin ihtiyacı olan tüm kimyasalların tek bir ülkede üretilmediği ve ihtiyaç karşısında ithal edilmekte olduğu, buna bağlı olarak da Türkiye'de kimya sanayi genel olarak da ithalatçı bir sektör olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında kimya sektörü tarafından üretilen ürünlerin fiyatları kimyasal ürünlerin hammaddesi olan petrol fiyatlarına da bağımlıdır. Bu nedenle petrol fiyatlarının global olarak değişmesinin ve dünya piyasalarında yaşanan gelişmelerin, kimyasal ürünlerin fiyatlarını doğrudan etkilediği görülmektedir.

Petrol dışında kimya sektöründe bağımlılığı etkileyen bir diğer önemli unsur da sektör üretiminin talebi karşılamaması olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kimya sektöründe yapılan yeni yatırımların modern bir sanayi yapısından uzak ve ağırlıklı olarak küçük ölçekli olması, temel ve ara malları üretiminin yetersiz olmasına ya da yurt içi üretimin istenilen nitelikte gerçekleştirilememesine neden olmakta ve bu duruma bağlı olarak kimya sektörü ithalata daha da bağımlı hale gelmektedir (Saygılı ve diğ., 2009:15). Büyük ölçekli yatırımlar, geniş kaynaklara sahip yerli ve yabancı yatırımcılar tarafından

gerçekleştirilebilir. Yeni yatırımların gerçekleşmemesi durumunda sektörde dış ticaret dengesinin ithalat lehinde gelişmesi kaçınılmazdır (TÜBİTAK, 2003:10). Bu nedenle kimya sektörüne yönelik yapılacak gerek yerli gerekse yabancı yatırımları teşvik edecek düzenlemeler yapmak ve bürokratik işlemleri basitleştirmek gerek sektörün gerekse imalat sanayinin ve dolayısıyla ülke ekonomisinin ihracatının ithal girdilere olan bağımlılığının azalmasında önemli bir yardımcı rol oynayabilir.

Yine Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “Türkiye Kimya Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2010a:37)’nda” birçok sanayi dalına girdi sağlayan ve Türkiye ekonomisinin geleceği açısından önemli bir rol üstlenmiş bulunan kimya sektörü, teknoloji açısından da dışa bağımlı bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde Türkiye’de kimya sektörünün gerek hammadde gerekse de teknolojik açıdan önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada ülkenin kalkınması üzerinde bu denli önemli etkileri bulunan ve ana kimyasal maddeler, suni ve sentetik elyaf ile diğer kimyasal ürünlerden oluşan kimya sektöründe yıllar itibariyle gerçekleşen ithal girdi bağımlılığının gelişimi Şekil 15. yardımıyla incelemek mümkündür.

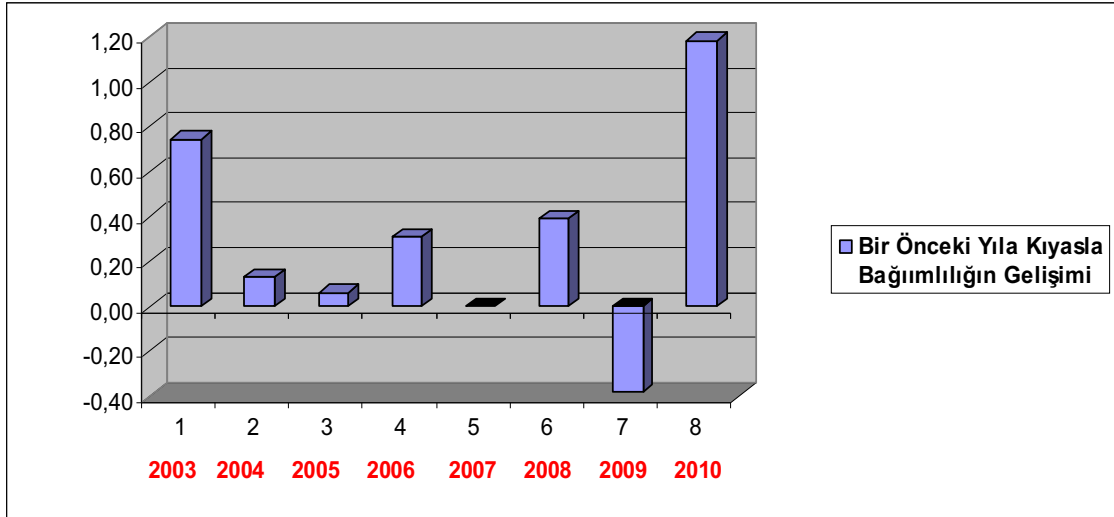
Şekil 15. Kimyasal Madde ve Ürünleri

Şekil 15.’de de görüleceği üzere, kimyasal madde ve ürünler sektöründe, 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte ihracatın ithalata bağımlılığı, 2009 yılına kadar sürekli olarak artış eğilimi sergilemiş, 2009 yılında bir miktar gerilemiş ancak 2010 yılında yeniden yükselişe geçmiştir. 2009 yılında yaşanan azalışta ise, 2008 yılında ortaya çıkan

Avrupa ülkelerinden kaynaklanan kriz etkili olmuştur. İmalat sanayinde faaliyette bulunan sektörlerin yer aldığı ve imalat sanayi sektörlerine ait (İhracat / Üretim) - (İhracat / Arz) verilerinin bulunduğu Tablo 44.'de, 2003 yılında % 5,18 olarak gerçekleşen sektör ihracatının ithalata bağımlılık oranının 2009 yılına kadar sürekli artış gösterdiği, 2008 yılında % 6,08 oranı ile en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Ayrıca sektör ihracatının ithalata bağımlılık oranı, 2009 yılında bir miktar geriledikten sonra da 2010 yılında yeniden artarak % 6,88 seviyesine ulaşmış bulunmaktadır. Bu veriler doğrultusunda kimya sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının bir önceki yıla kıyasla gelişimini ise Şekil 16. yardımı ile incelemek mümkündür.

Şekil 16. Kimyasal Madde ve Ürünleri Bağımlılığın Gelişimi

Tablo 45.'de yer alan veriler yardımıyla Şekil 16. incelendiğinde, 2003 yılında kimya sektörü ihracatının ithalata olan bağımlılığının bir önceki yıla kıyasla 0,75 oranında artış gösterdiği, söz konusu artışın 2004 ve 2005 yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Ancak bağımlılık seviyesindeki esas yükselişin 2006 yılında gerçekleştiği ve ihracatın ithalata bağımlılığının bir önceki yıla kıyasla 2006 yılında % 0,31 oranında artış sağlamıştır. Yine Tablo 45.'de, ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin 2006 yılından sonra 2008 yılında da yine önemli bir yükseliş gösterdiği ve ihracatın ithalata bağımlılığının 2008 yılında bir önceki yıla kıyasla % 0,39 oranına artmıştır. Yine aynı tabloda 2008 krizinin ekonomik etkilerine bağlı olarak 2009 yılında, kimya sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının negatif bir değer aldığı ve bir önceki yıla kıyasla % 0,38 oranında azaldığı, 2010 yılında ise ekonominin ve ticaretin yeniden canlanmasıyla

birlikte 2009 yılına kıyasla % 1,18 oranında yükseldiği görülmektedir. Şekil 16.'da yer alan değerler yardımıyla kimya sektöründe bağımlılığın gelişiminin düzensiz bir seyir sergilediğini söylemek mümkündür. Kimya sektöründe ortaya çıkan bağımlılık gelişiminin düzensiz bir seyir sergilemesine rağmen sektörde bağımlılığın 2009 yılı hariç artış gösterdiği bir gerçektir ve bu doğrultuda ortaya çıkan veriler, bize kimya sanayinin, imalat sanayi içinde faaliyette bulunan ihracatı ithalata en bağımlı 10 sektöründen birisi olduğunu göstermektedir.

Bağımlılığın bu derece yükselmesinde yerli ve yabancı yatırımı ve üretimi zorlaştıran bir bürokratik yapı nedeniyle son yıllarda çok az yatırımın gerçekleştirilmiş olması ve gerek ulusal gerekse uluslar arası piyasanın ihtiyaçlarının yeterince iyi analiz edilememesinden kaynaklanan, yeni mamul geliştirememesi veya mevcut mamullerde değişiklik ve çeşitlendirme yapamama problemleri yatmaktadır. Ayrıca kısıtlı finansal kaynaklarla, gerekli koordinasyon sağlanmadan yürütülen Ar-Ge faaliyetleri, sektöre önemli bir katkı sağlayamamaktadır (TÜBİTAK, 2003:1). Kimya sanayinin gelişimini ve lokomotif sektör özelliğini sürdürebilmesi ve içinde bulunduğu ithal mallara olan bağımlılıktan kurtulabilmesi için mutlaka yatırım yapılması ve üretim sürecinde yerli hammadde kaynaklarının kullanılması gerekmektedir.

Sektöre yönelik yatırım yapma zorunluluğu yukarıda üzerinde durulan unsurların dışında kimya sektörü ürünlerinin birçok sektörde girdi olarak kullanılmasından da kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kimya sanayi, diğer bir çok sektöre girdi veren bir sanayi dalı olduğu için Türkiye'de üretime konu olan 2500 civarındaki mal grubunun %25'i kimya sektöründeki gelişmelerden doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilenmektedir (TKSD, 2007:17). Kimya sektörü, özellikle petro-kimya, plastik, kauçuk, kağıt ve ilaç sektörlerine temel girdiler sağlaması nedeniyle önem taşıyan bir sektördür (Saygılı ve diğ., 2009:15). Dolayısıyla kimya sektörüne yönelik yapılan yatırımlar adı geçen sektörleri de dolaylı yoldan etkileyerek hem kimya sektörünün hem de kimyasal ürünleri girdi olarak kullanan sektörlerin bağımlılıklarının azalmasında katkı sağlayabilecektir.

Üzerine durulan nedenlerden dolayı ülkemizde kimya sektöründe yüksek seviyelerde bulunan ithal aramalı ve hammadde açığının ortadan kaldırılması için bir takım önlemlerin acilen alınmasında yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede kimya sektöründe

ortalama olarak % 70 seviyesinde gerçekleşen hammadde açığının kapatılması amacıyla yeni rafineri-petrokimya tesislerine yatırım yapılması ve katma değeri daha yüksek olan mamullerin üretimine öncelik verilmesi gerekmektedir (Demirci, 2011b:11). Bu sayede hem üretim kapasitesinin hem de ürün yelpazesinin arttırılması amaçlanmalıdır. Ayrıca kimya sektörünün dışa bağımlılığını azaltmak için üretim sürecinde yerli hammadde ve doğal kaynakların daha çok ara girdi olarak kullanılması önem taşıyan bir diğer husustur. Yerli hammadde kaynaklarımız, bilhassa temel kimyasallar ve doğal kaynaklarımızın değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir (TKSD, 2007:17). Bu çerçevede Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü'nün Mart 2011'da yayımladığı devresel "Kimya Sektörü Raporu 2011/1 (2011:14)'de, dışa bağımlılığı azaltmak için temel kimyasallara yönelik yatırımlara ağırlık verilmesi ve ülkenin hammadde potansiyeli kullanılarak rekabet gücünü artıracak, teknoloji ve Ar-Ge içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımların teşvik edilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda, kimya sanayinin ve sektörün gelişimi için en yeni teknolojik araç ve gereçler ile sermayenin ağırlıklı olarak kullanıldığı üretim faktörlerine ve dolayısıyla da büyük çaplı yatırımlara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Kimya sektöründe yapılması hedeflenen rafineri ve petrokimya tesislerini oluşturmak ve Ar-Ge çalışmalarını için çok miktarda sermaye ye ihtiyaç duyulacağından bu tür yatırımların gerçekleştirilebilmesi amacıyla özellikle yabancı sermaye için cazip yatırım olanakları sağlanmalıdır (Demirci, 2011b:11). Bu noktada Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan "Türkiye Kimya Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2010a:7)'nda" hammadde kaynaklarına, pazarlara ve limanlara yakın kimya organize sanayi bölgelerinin oluşturulmasının, kimya sanayinde yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının artmasında önemli bir unsur teşkil ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca sektöre yönelik yapılacak yerli ve yabancı yatırımların önündeki bürokratik engellerin azaltılması ve mümkünse ortadan kaldırılmasının kimya sektöründe bağımlılığın azaltılması açısından olumlu sonuçlar doğuracağını, bunun yanında kimya sanayindeki olumlu gelişmelerin, tüm sektörlerin dışa bağımlılığının azaltılmasında ve dış ticaret açığımızın kapatılmasında büyük bir rol oynayacağı söylemek mümkündür.

3.6.9. Tekstil Sektörü

Tekstil ve hazır giyim sanayi, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde önemli rol oynayan bir sanayi dalıdır ve sanayileşme sürecinin ilk başladığı sektörlerden birisidir. Günümüzde de bu sanayi sermaye sıkıntısı yaşayan, ucuz işgücüne sahip gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarında benzer bir rol oynamaktadır (Öngüt, 2007:1). Tekstil-giyim sektörü geçmişte bugünün birçok sanayileşmiş ülkesinde benzer etkiyi yaparak bu ülkelerin sanayileşip kalkınmasında temel teşkil ettiğini söylemek mümkündür. 1980’li yılların başında Türkiye’nin sahip olduğu ucuz hammadde, işgücü ve önemli pazarlara yakınlığı, tekstil ve konfeksiyon sektörünü ekonominin lokomotif sektörü haline getirmiştir. Bunun yanı sıra, dünya tekstil ve konfeksiyon ithalatında ilk sırada yer alan AB ile Türkiye arasındaki Ortak Gümrük Birliği anlaşması bu sektörlerin önemini daha da artırmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak günümüzde tekstil ve konfeksiyon sektörü gerek istihdam gerekse yaratılan katma değer ve ihracat bakımlarından ülke ekonomisine yapmış olduğu katkılarla Türkiye ekonomisindeki en önemli sektörlerden biri haline gelmiştir (Hatırlı ve Önder, 2010:43). Ayrıca gelişmiş ülkelere farklı olarak Türkiye’nin tekstil-giyim sektöründe hem hammadde hem de işgücü ve iç tüketim açısından büyük kapasiteye sahip olması, bu sanayi kolunu daha da önemli kılmaktadır. Türkiye’nin tekstil-giyim sektörü bugün, tarımından ticaretine istihdamından diğer sanayi kollarına kadar oldukça geniş bir yelpazede ülke ekonomisini etkilemektedir. Bu nedenle sektörün dış ticarete gireceği yeni rekabet dönemi ülke ekonomisi açısından hayati bir önem taşımaktadır (Uğur, 2004:27).

Türkiye’nin sanayileşmesi ve yoksulluğun azaltılması sürecinde önemli rol oynayan tekstil endüstrisi, Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Rev 3’e göre tekstil sektörünü, tekstil elyafları ve hammaddeleri; tekstil ipliği, dokuma, mensucat ve ilgili ürünleri kapsayan dokumacılık faaliyetleri ve hazır giyim ve aksesuarları olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür (Özkaya, 2010:146).

Üzerinde durulan ve ülke ekonomisi için son derece önemli olan tekstil ve hazır giyim sektöründe, 1960’lı yıllardan itibaren gelişmiş bazı ülkeler, düşük maliyetle üretim gerçekleştiren üretici ülkelere yapılacak ithalatı engellemek ve böylece kendi sanayilerini korumak amacıyla kısıtlayıcı tedbirler almaya başlamışlardır ve bu amaçla da tekstil-hazır giyim ticareti, 30 yıldan fazla bir süre bazı özel anlaşmalarla

düzenlenmiştir (Çakmak, 2005:65-66). Ancak 1 Ocak 1995’de yürürlüğe giren DTÖ Anlaşması kapsamında bulunan Tekstil ve DTÖ Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması (ATC) ile tekstil-giyim ürünlerine uygulanan kısıtlamaların 10 yıllık geçiş süreci içinde dört kademe ve her kademe artan oranda 2005 yılına kadar kaldırılarak serbestleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Kademeli geçiş takvimindeki oranlar ise ülkelerin toplam tekstil-giyim ithalatı baz alınarak düzenlenmiştir. Buna göre 1995 yılı başından itibaren ülkelerin toplam tekstil-giyim ithalatlarının %16’sı, 1998’de %17’si, 2002’de %18’i ve geri kalan %49 oranındaki dilimi 2005 yılında serbest bırakılmasına karar verilmiştir (Uğur, 2004:40). Tekstil sektöründe 1 Ocak 1995 yılında yürürlüğe giren düzenleme sonucu 2005 yılında tekstil-giyim ürünlerine uygulanan kısıtlamaların kalkmasıyla birlikte dünya tekstil ve hazır giyim piyasasının küresel rekabete açılması Türk tekstil sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir. 1980’li yıllarda Türkiye’nin ihracatındaki hızlı artışı temel kaynağı tekstil ve hazır giyim sanayileridir. 1980-1995 döneminde tekstil ve hazır giyim toplam ihracat gelirindeki payı % 27’den % 40’a yükselmiştir (Özkaya, 2010:145). 1995 yılından sonra ise bu oranda giderek bir gerileme yaşanmıştır. Bu azalmada ihracatımız içinde başta makine ve ulaşım olmak üzere diğer sanayi kollarındaki artışın başlıca etken olmasının yanında son yıllarda tekstil-giyim ürünleri ihracatındaki artış hızının yavaşlaması da etkili olmuştur. Tekstil-giyim ürünlerinin ihracatındaki bu yavaşlamada son yıllarda pazar alanlarında yeni rakiplerin ortaya çıkması önemli bir nedeni oluşturmuştur (Uğur, 2004:47). Özellikle 2005 yılından itibaren dünya tekstil ve konfeksiyon dış ticaretindeki engellerin, ATC ile kaldırılması ve dünya tekstil ve konfeksiyon ihracatında ilk sırada yer alan Çin’in 2001 yılından itibaren DTÖ’ye üye olmasıyla birlikte de dünya tekstil ve konfeksiyon dış ticareti daha rekabetçi bir ortamda gerçekleşmeye başlamıştır (Hatırlı ve Önder, 2010:44).

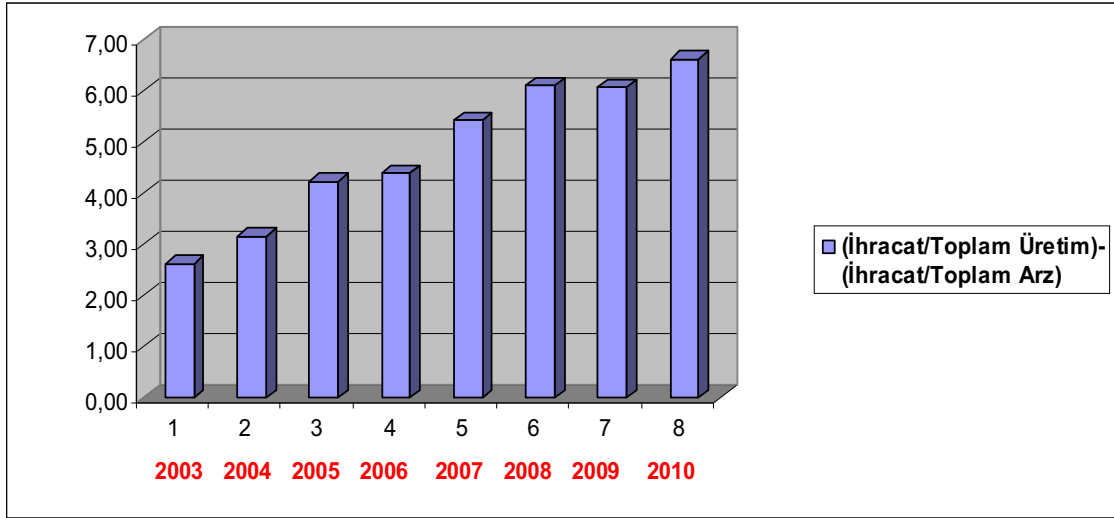
Rekabet özellikle, Türk tekstil sektörü için en önemli pazar olan ve sektör ihracatının yaklaşık % 65’inin gerçekleştirildiği AB’ne üye ülkelerin piyasalarında gerçekleşmiştir. Türk tekstil sektörü açısından, tekstil-giyim ihracatında pek çok ülkeye göre en önemli ticaret ve pazar alanının teşkil eden AB pazarına coğrafi yakınlık, AB’ye gümrüksüz ulaşım imkânının bulunması ve AB ülkelerinin kalitesi yüksek malları talep etmesi gibi unsurlar AB pazarının en önemli özelliklerini teşkil etmektedir. Özellikle, talebin hızla karşılanmasının gerektiği durumlarda AB ülkelerine olan yakınlık ve buna bağlı olarak taşıma maliyetlerinin nispeten düşük olması Türkiye için önemli bir rekabet avantajı

sağlamaktadır (Özkaya, 2010:146). Ancak daha önce de ifade edildiği üzere ATC ile 2005 yılında tekstil ve konfeksiyon dış ticaretindeki her türlü engelin kaldırılması ve özellikle Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkelerin hammadde (pamuk üretimi), işgücü ve elektrik enerjisi, su, arsa gibi dolaylı ve dolaysız girdiler açısından avantajlı olmaları ve oldukça düşük maliyetle girdi kullanmaları, tekstil sektöründe bu ülkelerin büyük bir rekabet avantaj sağlamalarına neden olmuştur (Uğur, 2004:45). Tekstil sektöründeki dış ticaretinde yaşanan bu gelişmeler ise, 1995 yılından sonra Türk tekstil sektörünün rekabetçiliğini ve üretim gücünü olumsuz yönde etkilemeye başlamış ve 2005 yılından sonrada yavaş yavaş sektörün ithal girdilere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca tekstil sektöründe gerçekleştirilen üretimin ve ihracatın ithal ürünlere olan bağımlılığındaki artışta rol oynayan tek unsur Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi ülkelerin üretim ve rekabet sürecine dahil olmaları değildir. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından (2010b:15) hazırlanan tekstil, hazır giyim, deri ve deri ürünleri sektörüne yönelik çalışmada, üretim sürecinde maliyetlerin (hammadde açısından) yüksekliği, teknoloji, Ar-Ge ve eğitim politikasındaki eksiklikler, son yıllarda tekstil makinelerinde ve kimyasallarında (boya) dışa bağımlılık, AB pazarına bağımlılık, yüksek enerji maliyetleri, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği ve pamuk üretiminin desteklenmemesi gibi unsurlar sektörün zayıf yönleri olarak ifade edilmiştir. Bu unsurlar da sektörde yıllar itibariyle üretimin ve ihracatın ithal ürünlere bağımlılığın gelişim sürecinde ön plana çıkan faktörler olarak dikkat çekmektedir.

Bu gelişim sürecini 2003-2010 yıllarına ait veriler yardımıyla hazırlanmış olan Şekil 17. ve Şekil 18. yardımıyla gözlemlemek mümkündür. Tablo 44.'de yer alan veriler yardımıyla hazırlanan Şekil 17.'de, tekstil sektöründe 2003-2010 dönemine ait bağımlılığın gelişimi incelenebilmektedir. İhracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkın bir diğer ifadeyle sektördeki bağımlılık seviyesinin dönem başından itibaren 2010 yılına kadar genel olarak yükseliş eğilimde olduğu görülmektedir. 2003 ve 2004 yıllarında tekstil sektöründe düşük seviyelerde gerçekleşen ihracatın ithalata bağımlılık oranının 2005 yılından itibaren hızla artış gösterdiği görülmektedir. Tekstil sektöründe böyle bir gelişmenin ortaya çıkmasında daha önce de ifade edildiği üzere 2005 yılından itibaren dünya tekstil ve konfeksiyon dış ticaretindeki engellerin ATC ile kaldırılması üzerine üretim ve rekabet sürecinde yaşanan gelişmelerin

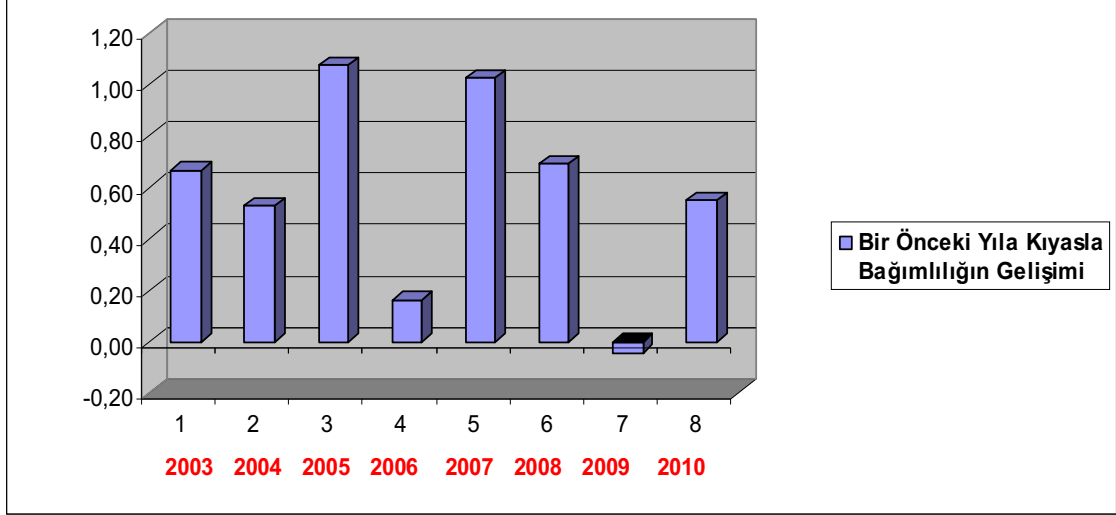
önemli etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu gelişmeler sonrasında tekstil sektörünün bağımlılık seviyesinde 2005 yılında gerçekleşen önemli yükselişin ardından sonraki yıllarda da ihracatın ithalata bağımlılık oranında yıllar itibariyle önemli yükselişlerin gerçekleştiği ve söz konusu yükseliş eğiliminin 2010 yılına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

Şekil 17. Tekstil Ürünleri

Tekstil sektöründeki bağımlılık Tablo 44.'de incelendiğinde, 2003 yılında % 2,63 seviyesinde gerçekleşen ihracatın ithalata bağımlılık oranı, 2004 yılında yükseliş göstermiştir. Ancak esas yükselişin 2005 yılında gerçekleştiği ve ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkın bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında % 1'den fazla artış göstererek % 4,23 seviyesinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ayrıca tekstil sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının, 2005 yılından sonra da devam ettiği ve 2008 yılında ihracatın ithalata bağımlılık oranının % 6,11 seviyesine yükseldikten sonra 2009 yılında çok küçük bir gerileme ile % 6,07 seviyesinde gerçekleştiği ancak 2010 yılında yeniden yükselişe geçerek % 6,62 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, 1995 öncesi dönemde ihracatın ve ekonominin lokomotif niteliğindeki tekstil sektörünün ithalata bağımlılığının sürekli olarak artış eğiliminde olduğudur. Tekstil sektöründe yıllar itibariyle artış gösteren ithalata bağımlılık, sektörün pek çok sektöre girdi vermesi ve pek çok sektörün çıktısını kullanması nedeniyle ülke ekonomisi açısından da önem taşımaktadır.

Şekil 18. Tekstil Ürünleri Bağımlılığın Gelişimi

Tablo 45. yardımıyla oluşturulan Şekil 18.'de ise, tekstil sektöründe 2003-2010 yılları arasında ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişim süreci görülmektedir. Tekstil sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının sürekli olarak pozitif değerler aldığı, bir diğer ifadeyle tekstil sektöründe bağımlılığın incelenen 2003-2010 döneminde inişli çıkışlı bir grafik sergilemekle birlikte sürekli olarak yükseldiği anlaşılmaktadır. Tekstil sektöründe bağımlılık incelendiğinde, 2003 yılında bir önceki yıla kıyasla % 0,67 oranında artış gösterdiği 2004 yılında ise bir miktar yavaşladığı ancak 2005 yılında bir önceki yıla kıyasla önemli oranda artış göstererek % 1,08 oranında gerçekleştiği ve incelenen 2003-2010 döneminin en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bağımlılık seviyesindeki bu yükselişte 2005 yılında dünya tekstil ve konfeksiyon dış ticaretindeki engellerin ATC ile kaldırılmasının önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Yine Tablo 45.'de, 2005 yılından sonra 2007 yılında da ihracatın ithalata bağımlılığının önemli oranda yükseldiği ve 2006 yılına kıyasla % 1,03 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Sonraki yıllarda ise tekstil sektöründe ihracatın ithalata olan bağımlılığı, dalgalı bir seyir izlemeye devam etmiş ve 2010 yılında bir önceki yıla kıyasla % 0,55 oranında artış göstermiş bulunmaktadır.

Günümüzde tekstil sektörünün üretim ve ihracat içindeki payı azalsa ve sektör üretiminin ve ihracatının ithal girdilere olan bağımlılığı artış gösterse de sektörün Türk imalat sanayi içindeki göreceli olarak önemi devam etmektedir. Ancak Türkiye'de

tekstil sektörünün artık olgunluk dönemine girdiğini söylemek de mümkündür. Geçmişte sektör, gelişmiş ülkelerde olgunluk dönemine girerken, üretim Türkiye'ye kaymaya başlamış ve sektör Türkiye'de gelişme dönemini yaşamıştır. Ancak günümüzde daha düşük işgücü maliyetine sahip ülkelerin üretimde küreselleşmeyle birlikte dünya ticaretinden daha çok pay almaya başlaması Türkiye'de sektörün olgunluk dönemine girmesine neden olmaktadır. Bu durum karşısında Türk ekonomisi içinde çok önemli bir yere sahip olan tekstil sektöründeki gelişmelerin tüm ekonomiye etki edeceği gerçeğinden hareketle bu sektörde rekabet gücünün sürdürülebilirliği büyük önem taşımaktadır (Öngüt, 2007:1).

Rekabetin her geçen gün arttığı tekstil sektöründe firmaların rekabet güçlerini korumaları ve rekabeti sürdürebilmeleri ise girdi maliyetlerini düşürülmesine bağlıdır. Ülkemizde faaliyette bulunan tekstil işletmelerinde enerji ve pamuk önemli girdileri teşkil etmektedir. Bu nedenle enerji tüketiminin üretimle ilişkisi dikkatli bir şekilde analiz edilmelidir. Bu bağlamda enerji ihtiyacının doğru bir şekilde belirlenmesi ve enerjinin etkin bir şekilde kullanılması, ayrıca pamuk üretiminin çeşitli yollarla teşvik edilmesi tekstil sektörünün uluslararası piyasadaki rekabet şansının yükselmesini olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu unsurların yanında uluslararası gelişmeler de tekstil ve konfeksiyon ihracatını olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2005 yılından itibaren tekstil ve konfeksiyon dış ticaretinde kotaların kaldırılması, tekstil sektörünün daha rekabetçi hale gelmesine neden olmuştur. Tekstil sektörünün, eskiye kıyasla daha rekabetçi bir ortamda gerçekleşen dünya ticaretinden pay alabilmesi ve ülke ekonomisine olan katkısının artırılabilmesi için günümüzde sektörün daha rekabetçi bir yapıya kavuşturulması ve bu bağlamda gerekli politikaların oluşturularak uygulanması önem arz etmektedir (Hatırlı ve Önder, 2010:50). Bu gerçekten hareketle küresel boyutta iplik ve kumaş girdi teknolojilerini üreten ve geliştiren yabancı üretici şirketler ile Türkiye'de faaliyette bulunan iplik ve kumaş üreticileri arasında ortaklıklar ve stratejik işbirlikleri kurulmalıdır. Bunun yanında tekstil girdisini oluşturan boya maddeleri, kimyasallar, çevre ürünleri için de yabancı üreticiler ile ortaklıklara ve ortak yatırımlara gidilmelidir. Bu sayede hazır giyim sektörüne dönük girdilerde kalite artacak, dışa bağımlılık azalacak, üretim hızı artacak ve üretim maliyetleri daha düşük olacağı için ithalata kıyasla içerden daha ucuza girdi temin edilebilecektir (DPT, 2007:250). Ayrıca tekstil-giyim üretiminin ve ihracatının sürekliliğinin sağlanabilmesi

için tekstil-giyim ihracatımızın bugüne kadar başlıca pazarı olan ve aynı zamanda içinde önemli tekstil ihracatçısı ülkeleri barındıran AB pazarına bağımlılık azaltılmalıdır (Uğur, 2004:48). Son olarak tekstil sektörünün ülkemizdeki pek çok sektörü girdi alış-verişi yoluyla yakından etkilediği, dolayısıyla da tüm ekonomi üzerinde etkisinin bulunduğu gerçeğinden hareketle, sektöre yapılacak olan yatırımların artırılmasının ve sektörün, değişim gösteren dünya rekabet koşullarına uyum sağlanmasının ne kadar önemli olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

3.6.10. Plastik Sektörü

Ülkeler açısından dış ticaret açığının ortaya çıkmasında, nihai nitelikteki tüketim malı ithali yanında, ithal ara ve yatırım malı bağımlılığı yüksek, ağırlıklı olarak iç piyasaya üretim yapan sektörlerin gelişimi de önemli rol oynamaktadır. Bu niteliklere sahip sektörlerden biri de plastik ve kauçuk ürünleri sektörüdür (Saygılı, 2009:16). Nihai kullanım dışında iç ve dış piyasadaki pek çok sektör için ara malı olarak da kullanımı bulunan ve bu özelliği nedeniyle ülkedeki ekonomik gidişatın önemli bir göstergesini teşkil eden plastik ve kauçuk ürünleri sektörü, temelde plastik işleme alanında yoğunlaşmış bulunan imalat sanayinin önemli bir alt sektörüdür. Günümüzde plastik ve kauçuk sektörü tarafından üretilen ürünlerin kullanım alanları, teknolojideki gelişmelere ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimlere paralel olarak giderek çeşitlilik göstermiş bulunmaktadır. Plastik ve kauçuk sektörü ile ilgili olarak dikkat çeken en önemli nokta ise plastik unsurları işlemede kullanılan hammaddelerin ağırlıklı olarak petrol türevi ürünler olması nedeniyle sektörün girdi maliyetlerinin petrol fiyatlarından doğrudan etkilenmesidir (Pala, 2006:2). Diğer taraftan, maliyetin % 15'ini oluşturan işçilik içinde sosyal güvenlik payı rakip ülkelere kıyasla büyüktür. Enerji maliyetlerinin rakip ülkelere kıyasla pahalı olması da sektörün toplam maliyetinin artmasına neden olurken, sektörün rekabetçi üretim olanaklarını olumsuz yönde etkilemektedir (Demirci, 2006:20). Ayrıca sektörün teknoloji yoğun bir yapı arz etmesi ve sürekli yenileme yatırımı gerektirmesi, firmalar için devamlı yatırım harcamasının yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Pala, 2006:2). Üzerinde durulan bu unsurlar nedeniyle Türk ekonomisinde özellikle iç piyasaya üretimin ağır bastığı sektörlerden biri olan plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe, doğrudan ve/veya dolaylı olarak ithalata bağımlılık oranı da oldukça yüksektir (Saygılı, 2009:16).

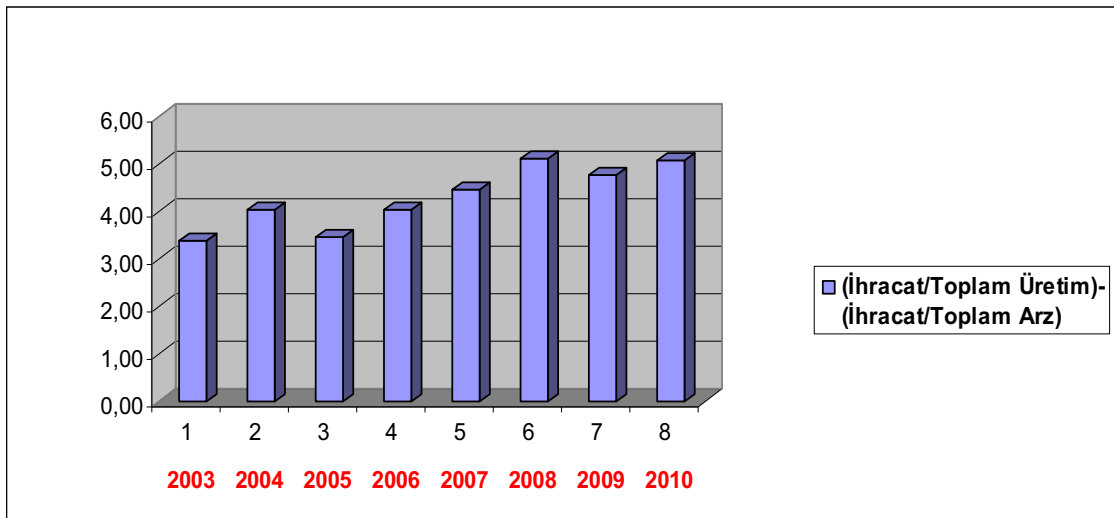
Plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığını etkilen bir takım önemli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında, plastik ve kauçuk ürünleri sektörünün üretim sürecinde ihtiyaç duyduğu ve üretim maliyetinin büyük bölümünü oluşturan hammaddenin ülkedeki yetersizliği gelmektedir. Hammadde temininde %75 oranında dışa bağımlılığın söz konusu olduğu sektörde hammadde eksikliği, dışa bağımlılığın artış göstermesinde rol oynayan önemli bir faktördür (Pala, 2006:4). Hammadde tedarikinde dışa bağımlılık ve enerji maliyetlerinin yüksek olması da sektördeki önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede sektörün ihtiyaçlarına karşılık verebilecek ve hammaddede dışa bağımlılığı azaltacak yeni petrokimya tesislerinin kurulması sektör için yaşamsal öneme sahiptir (Eraslan ve diğ., 2007:216). Daha önce de ifade edildiği üzere plastik ve kauçuk ürünleri işlemek üzere kullanılan en önemli girdinin petrol ve türevi ürünlerden oluşması ve ülkemizin petrol kaynaklarına yeterince sahip olamaması nedeniyle bu ihtiyacın önemli oranda ithalat ile karşılanması gelmektedir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü tarafından (2010c:5) kimya sektörüne yönelik olarak hazırlanmış olan raporda, plastik ve kauçuk üretimi ana girdisinin %90 oranında petrokimya sektöründen temin edildiği ifade edilmiştir. Aynı raporda petrokimya sektörünün ise Nafta ve LPG gibi petrol ürünleri veya doğal gaz dayalı temel girdileri kullanarak plastik, lastik, elyaf hammaddeleri ve diğer organik ara malları üreten, geniş bir üretim yelpazesine sahip, büyük ölçekli, sermaye ve teknoloji yoğun bir sektör olduğu belirtilmiştir. Bu değerlendirme plastik ve kauçuk ürünleri sektörünün % 90 oranında ithalata bağımlı bir sektör olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu gerçekten hareketle geçmiş dönemde petrokimya endüstrisine gerekli yatırımların yapılamamış olması ve rafineri petrokimya entegrasyonunun sağlanamamış olması, bugün katma değeri yüksek plastik üretimi için yeterli hammaddenin üretimine olanak vermemiş ve plastik ve kauçuk ürünleri sektörünün hammadde temininde önemli oranında dışa bağımlı hale gelmesinde önemli rol oynamıştır (Demirci, 2006:80). Sektörün hammadde açısından ithal ürünlere bağımlı hale gelmesi ise firmaların hem iç hem de dış pazarlarda rekabetçi üretim olanaklarının azalmasına neden olmuştur. Bu durum ise, iç piyasada plastik mamullerinin ithalat payını artırmakta ve yerli üretim potansiyelinin kullanımı yerine ithal mamullere döviz ödenerek dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır (Demirci, 2006:4). Diğer bir

ifadeyle plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe söz konusu olan ithal girdi bağımlılığı, dış ticarete açığının artmasıyla sonuçlanmaktadır.

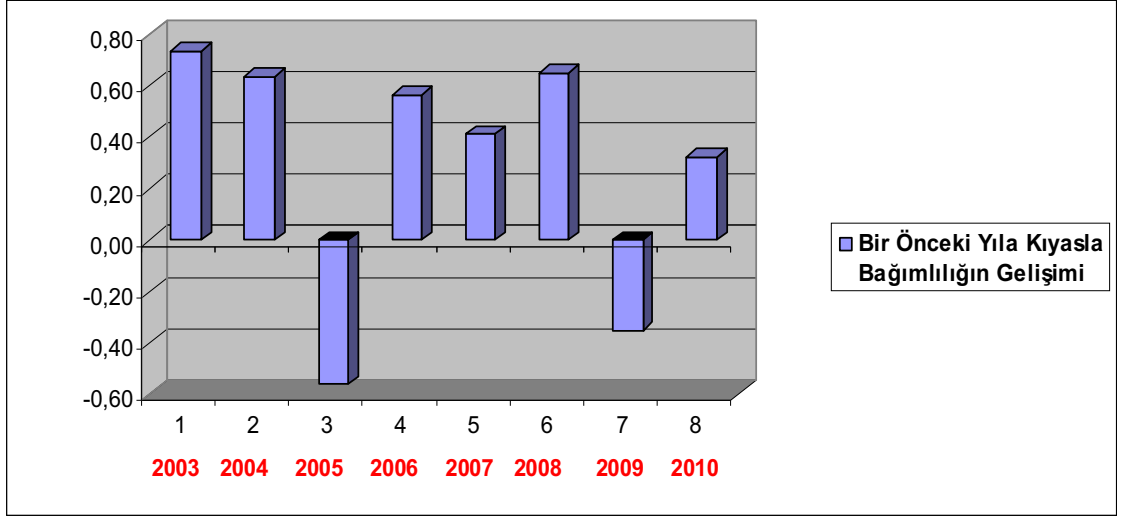
Plastik ve kauçuk ürünleri sektörünün ithal ürünlere olan bağımlılığındaki artışta son yıllarda önemli bir ivme kazanan inşaat sektöründeki gelişmelerinde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Son yıllarda hızla büyüyen inşaat sektöründe, çimento, seramik ve cam dışında kalan demir, çelik, plastik ve boya gibi çeşitli malzeme ve hammadde yönünden dışa bağımlılık oldukça güçlüdür (Saygılı, 2009:16). İnşaat sektörü için önem taşıyan bu malzeme ve hammaddelerden birisi de plastik ürünleridir. İnşaat sektörünün hızlı bir gelişim göstermesi, plastik ve kauçuk sektörü ürünlerine yönelik talebin artış göstermesine neden olmakta, bu gelişme ise plastik ve kauçuk sektörünün yerli hammadde üretiminin yetersiz olması nedeniyle sektörün ithal girdilere olan bağımlılığının daha da artmasına neden olmaktadır. Son olarak plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe çalışacak eğitilmiş ara eleman ihtiyacının giderek artması ve bu ihtiyacın giderilmesine yönelik teşviklerin yetersiz olması da dışa bağımlılığın artış göstermesi noktasında sektörün bir diğer önemli problemini teşkil etmektedir (Demirci, 2006:4). Yukarıda üzerinde durulan nedenlerden dolayı plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe son yıllarda artış gösteren ithal girdi bağımlılığındaki gelişim sürecini Tablo 44. ve Tablo 45.'de yer alan veriler yardımıyla oluşturulan Şekil 19. ve Şekil 20. yardımıyla incelemek mümkündür.

Şekil 19. Plastik ve Kauçuk Ürünleri

2003-2010 yıllarını kapsayan dönemde ihracatın ithalata olan bağımlılığındaki gelişmelerin yer aldığı ve Tablo 44. de yer alan veriler yardımıyla oluşturulan Şekil 19.'da, plastik ve kauçuk ürünleri sektöründeki ithal girdi bağımlılığının, dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genel olarak arttığı gözlenmektedir. Şekil 19.'da sektör ihracatının ithal girdilere olan bağımlılığının, 2003 ve 2004 yıllarında yükseliş gösterdikten sonra 2005 yılında bir önceki yıla kıyasla bir miktar gerilediği ancak 2006 yılından itibaren plastik sektörde ihracatın ithalata bağımlılığının yeniden yükseliş eğilimine girdiği görülmektedir. Aynı Şekil yardımıyla söz konusu yükselişin 2009 yılına kadar devam ettiğini ve son olarak 2005 yılında olduğu gibi 2009 yılında bir miktar gerileyen dışa bağımlılık seviyesinin 2010 yılında yeniden yükselişe geçtiğini söylemek mümkündür. Şekil 19.'dan yararlanarak plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkın, bir diğer ifadeyle sektör ihracatının ithalata olan bağımlılığında özellikle 2008 ve 2010 yıllarında önemli yükselişlerin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Tablo 44.'de yer alan veriler yardımıyla, plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe ortaya çıkan ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranı arasındaki farkı (bağımlılık oranını) oransal olarak ifade etmek mümkündür. Tablo 44.'de, 2003 yılında % 3,40 seviyesinde gerçekleşen plastik sektörü ihracatının ithalata olan bağımlılık oranının, daha önce de belirtildiği üzere 2004 yılında da yükseldiği ve 2004 yılı itibarıyla % 4,04 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Aynı tabloda, 2005 yılında bir miktar gerileyen ihracatın ithalata bağımlılık oranının, bu gerilemenin ardından sonraki yıllarda yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve bu yükseliş eğilimi 2009 yılında da devam etmiştir. Tablo 44.'de yer alan verilerden yararlanarak, 2006 yılında, 2004 yılında olduğu gibi yine % 4,04 seviyesinde gerçekleşen ihracatın ithalata bağımlılık oranının, 2007 ve 2008 yıllarında da yükseldiği ve sırasıyla 2007 yılında % 4,45 ve 2008 yılında da % 5,11 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda 2008 yılında, incelenen dönemin en yüksek seviyesine ulaşıldığını söylemek mümkündür. Yine aynı tablodan plastik sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığı ile ilgili 2008 yılında yaşanan bu gelişmelerden sonra 2009 yılında söz konusu bağımlılık oranının bir miktar gerilediği, 2010 yılında ise yeniden yükselişe geçtiği ve 2008 yılındaki bağımlılık oranını yakalayarak % 5,08 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 20. Plastik ve Kauçuk Ürünleri Bağımlılığın Gelişimi

Plastik sektöründeki ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişmeleri yıllar itibariyle değerlendirmek içinde Tablo 45. yardımıyla oluşturulan Şekil 20.'yi incelemek mümkündür. Şekil 20.'de incelenen dönem itibariyle sadece 2005 ve 2009 yıllarında plastik sektörü ihracatının ithalata olan bağımlılığında gerilemelerin yaşandığı görülmektedir. Bu yıllarda bağımlılık seviyesinde gerçekleşen gerilemelerde 2002 ve 2008 yılında yaşanan ekonomik krizlerin etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Plastik sektöründe ithalata bağımlılık seviyesinde 2005 yılında yaşanan gerilemenin temelinde 2002 krizi sonrası plastik sektörünün imalat sanayi açısından taşıdığı önemin daha iyi anlaşılmasına bağlı olarak sektöre yönelik yatırımların artış göstermesinin ve bu yatırımların meyvelerinin ortaya çıkmasının etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Ancak 2006 yılından itibaren ekonomini ve üretim sürecinin yeniden canlanması, plastik sektörü ürünlerine yönelik talebin yeniden artış göstermesine ve yerli üretimle karşılanamayan sektöre yönelik talebin ithalat yoluyla karşılanmasına neden olmuş, bu gelişme ise sektörün ithal girdilere olan bağımlılığının yeniden yükselişe geçmesinde önemli rol oynamıştır. Plastik sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığında 2009 yılında ortaya çıkan gerilemede ise, 2008 yılında küresel boyutta yaşanan krizin önemli etkilerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda 2008 yılında küresel krizin patlak vermesiyle birlikte yurt dışında gerçekleştirilen inşaat faaliyetleri ve yatırımları önemli oranda azalmıştır. Bu azalışa bağlı olarak inşaat sektörünün önemli girdilerinden birini teşkil eden plastik ve kauçuk ürünlere yönelik

talebin azalmasının, 2009 yılında plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe bağımlılığın azalmasında etkili olduğu söylemek mümkündür. 2003-2010 döneminde plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe bağımlılığın yıllar itibariyle gelişimini oransal olarak ifade etmek içinde Tablo 45.'de yer alan verilerden yararlanmak ve aynı zamanda Şekil 20.'yi değerlendirmek mümkündür. Tablo 45.'de yer alan veriler yardımıyla plastik ve kauçuk sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının yıllar itibariyle gelişimi incelendiğinde, 2003 yılında plastik ve kauçuk ürünleri sektörünün bağımlılık seviyesinin bir önceki yıla kıyasla % 0,74 oranında artış gösterdiği ve bağımlılıktaki artışın 2004 yılında da devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede 2004 yılında plastik sektöründe ihracatın ithalata bağımlılığının bir önceki yıla kıyasla % 0,64 oranında artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Yine tabloda, 2005 yılında negatif bir değer olarak bir önceki yıla kıyasla % 0,56 oranında azalan bağımlılık seviyesinin, 2006 yılından itibaren sürekli olarak pozitif değerler aldığı, bir diğer ifadeyle plastik ve kauçuk ürünleri sektöründeki bağımlılığın artış eğiliminde olduğu ve bu eğilimin 2009 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Özellikle 2008 yılında, bağımlılık seviyesinde bir önceki yıla kıyasla ortaya çıkan % 0,65 oranındaki artış, 2003 yılındaki % 0,74 oranından sonraki en yüksek bağımlılık seviyesi olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ayrıca Tablo 45.'de yer alan plastik sektörüne ait verilerden 2009 yılında negatif bir değer alan ve bir önceki yıla kıyasla % 0,35 oranında azalan ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin, 2010 yılında, bir önceki yıla kıyasla yeniden yükseliş eğilimine girdiği ve ihracatın ithalata bağımlılığının % 0,32 oranında arttığı görülmektedir.

Bu veriler doğrultusunda plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe hammadde bağımlılığı önemini korumaktadır. Nitekim 2010 yılında toplam hammadde arzı içinde yerli üretimin payı % 15, ithalatın payı ise % 85 olarak gerçekleşmiştir (Demirci, 2011a:4). İhracatın ithal ürünlere bağımlılık seviyesi son derece yüksek olan plastik ve kauçuk ürünleri sektöründe, hammadde ve aramalarına olan bağımlılığın ortadan kaldırılması için birtakım tedbirlerin alınma zorunluluğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu süreçte hızla büyüyen sektörün plastik hammadde açığını ortadan kaldırmak ve sektörde ortaya çıkan hammadde ve ara malı bağımlılığından kurtulmak amacıyla yeni petrokimya tesislerine yatırım yapılmalı, önemli bir kısmı ithal edilen ve katma değeri yüksek plastik hammadde üretimine yönelik yatırımlarını gerçekleştirilmesine öncelik verilmeli, ayrıca hammadde üretim maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla doğalgazdan plastik

hammaddesi üretilmesi için gerekli yatırımların yapılmalı ve yapılacak olan yeni petrokimya yatırımları ile hem üretim kapasitesi hem de ürün yelpazesi arttırılmalıdır (Demirci, 2009:13). Bu unsurlar yanında plastik ve kauçuk sektörüne yönelik ar-ge faaliyetlerine ağırlık verilmeli, bu faaliyetler sayesinde gelecekte ön plana çıkacak olan teknolojik yeniliklere yönelik yatırımlar artırılmalı ayrıca bu çerçevede sektörde kaliteli üretimi gerçekleştirecek olan uzman işgücü yetiştirilmesi konusu üzerinde titizlikle durulmalıdır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Üretim sürecinde ithal girdilere bağımlılık, teknolojinin, iletişimin ve ulaşım ağının gelişmesiyle birlikte artış göstermektedir. Günümüzde ithalatta yaşanan artışın temel nedenlerinden biri, ihracatın ithalata olan bağımlılıklarındaki artıştır. Başka bir ifadeyle, ihracattaki artışın, sektörlerdeki ithal girdilere bağımlılık nedeniyle beraberinde ithalatı da artırdığı görülmektedir. Endüstriler arası yaklaşım açısından bakıldığında bir ülkenin ithalat yapmasının nedeni, ülke ekonomisindeki sektörler arası ileriye ve geriye bağlantı etkilerinin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Endüstrilerden herhangi birinin bir birimlik çıktı üretebilmek için ihtiyaç duyduğu ara girdileri, ülke içerisinde, temin edebilecek endüstriler yeterli değil ise, milli ekonominin kendi bünyesinde oluşacak geriye bağlantılar, yurtdışındaki ilgili endüstrilere kayacaktır. Bu ileriye ve geriye bağlantıların yaygınlığı ve sayısal büyüklüğü, ülkenin dışa bağımlılığını arttırmaktadır.

Günümüzde, sektörler arasında mal ve hizmet alışverişinden kaynaklanan ve sektörler arası karşılıklı bağımlılıklar, üretim yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu çerçevede sektörler arası karşılıklı ilişkiler, belirli modellerle formüle edilmekte ve ortaya çıkan modeller yardımıyla yapılacak olan analizler sonucu elde edilebilecek bulgulardan hem yatırım kararlarının alınmasında yararlanılmakta hem de üretim yapısının bağımlılık düzeyi hakkında bize fikir vermektedir. Ayrıca karşılıklı bağımlılıkların tespiti sayesinde, üretim yapısının geleceğine yönelik planlama yapılması yanında sanayileşme açısından hangi sektörlere öncelik verilmesi gerektiği de ortaya çıkmaktadır.

Sektörler arasındaki ilişkilerin ayrıntılı bir şekilde anlaşılabilmesi için endüstriler arasındaki fonksiyonel bağıntıyı kuran Girdi-Çıktı tabloları geliştirilmiştir. Girdi-Çıktı tablolarında temel sektörlerin birbirlerinden aldıkları ve birbirlerine verdikleri mal akımları ile nihai talebin karşılanmasına yönelik oluşan mal akımları yer almaktadır. Ayrıca Girdi-Çıktı tabloları, makroekonomik düzeyde ekonominin bütününde ortaya çıkan yapısal değişimlerin görülebileceği önemli bir veri kaynağı olarak da kullanılabilir. Türkiye’de 1980’den sonra Girdi-Çıktı yöntemi ile ihracatın ithal girdilere olan bağımlılıkları sektörel bazda belirlenmeye çalışılmıştır.

TÜİK tarafından 1985, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında hazırlanan girdi-çıkıtı tabloları ile ihracatın ithal girdilere olan bağımlılığını gösteren sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma payları çalışma için en önemli verileri teşkil etmektedir. Sektörlerin doğrudan dikey uzmanlaşma payları, 1980 yılı sonrası incelendiğinde, ihracatın ithal hammadde ve ara girdilere bağımlılığını gösteren ilk 5 sektörün 1985 yılı hariç, 1990, 1998 ve 2002 yıllarında aynı sektörler olduğu, ancak bu 5 sektörün yıllar itibariyle önem sıralarının değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. 1985 yılında ihracatın ithalata bağımlılık derecesi en yüksek ilk 5 sektörlerden biri tarım sektörü iken sonraki yıllarda yerini Elektrikli Makineler Sektörüne bırakmıştır. 1990 yılından sonraki yıllarda ihracatın ithal girdilere bağımlı olduğu 5 sektörün Madencilik, Dokuma ve Deri, Kimya, Ana Metal Sanayi Sektör ve Elektrikli Makineler Sektörleri olarak ön plana çıktığı görülmektedir. 2002 yılında yayınlanan Girdi-Çıkıtı tablosundaki veriler yardımıyla oluşturulan ve ters ithalat matrisi ile ithal girdi katsayıları matrisi kullanılarak hesaplanan doğrudan dikey uzmanlaşma payı verilerine göre, 2002 yılında en bağımlı ilk 5 sektörün sırasıyla Kimya, Ana Metal Sanayi, Elektrikli Makineler, Dokuma ve Deri ve Madencilik sektörleri şeklinde oluştuğu görülmektedir. Ayrıca ihracatı ithal girdilere bağımlı olan bu beş sektörün dışında, Ulaşım Araçları İmalat Sanayi, B.Y.S Makine ve Teçhizat, Tarım, Gıda İçki Tütün ve Petrol ve Kömür Ürünleri sektörlerinin diğer sektörler olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

2002 yılından sonraki dönemde ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK tarafından Girdi-Çıkıtı tablolarının hazırlanmamış olması nedeniyle, 2003 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte imalat sanayinde faaliyette bulunan her bir sektör ihracatının ithal girdilere bağımlılık düzeyini tespit edebilmek amacıyla, yine Girdi-Çıkıtı tablolarında yer alan verilerden yararlanılarak hazırlanan İhracat/Toplam Üretim Oranı ile İhracat/Toplam Arz oranları kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonrasında sektörlerin bağımlılık düzeyindeki gelişmeler incelendiğinde, 2010 yılı itibariyle ihracatı ithal girdilere en bağımlı olan sektörün Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü olduğu tespit edilmiştir. Bu sektörü sırasıyla Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar Sektörü, Motorlu Kara Taşıtı ve Römorkları Sektörü takip etmektedir. Bu sektörlerden sonra Başka Yerde Sınıflandırılmamış

Elektrikli Makine ve Cihazlar Sektörü ile Makine ve Teçhizat imalatı sektörünün en bağımlı diğer iki sektör olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Üzerinde durulan bu sektörler dışında ihracatı ithalata bağımlı olan diğer sektörleri ise Ana Metal Sanayi, Metal Eşya Sanayi (makine ve teçhizatı hariç), Kimyasal Madde ve Ürünler, Tekstil Ürünleri, Plastik ve Kauçuk Ürünleri Sektörleri şeklinde sıralamak mümkündür.

Yapılan incelemeler sonucunda dönemler itibariyle sektörlerin ithal girdilere bağımlılık sıralaması değişmiş olmakla birlikte bütün sektörlerin imalat sanayi sektörü içinde yer aldığı ve bağımlılığın sektörler açısından yıllar itibariyle değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle imalat sanayindeki bağımlılık seviyesini azaltacak önlemlere ve düzenlemelere ağırlık vermek bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu nedenle gerek üretimden elde edilecek gelirin büyük bir kısmının yurtiçinde tutulması, gerekse ürünlerin yerli katkı paylarının artırılması suretiyle bu bağımlılığın mümkün olan en düşük seviyelere çekilmesini gerektirmektedir. Sanayi sektöründe rekabetin ve dinamizmin azalması, büyümeyi olumsuz etkilerken dışa bağımlılığı da artırmaktadır. Özellikle firmaların rekabet güçlerini korumaları ve sürdürebilmeleri için de girdi maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir. Ayrıca sektörler açısından ülkenin hammadde potansiyeli değerlendirilerek rekabet gücünü artıracak çok ciddi stratejik planlara ve politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu stratejik hedefler doğrultusunda araştırma ve geliştirme faaliyetleri için ayrılacak payların artırılması önem taşımaktadır. Ar-Ge harcamaları yapılırken, yurt dışında faaliyette bulunan firmalarla rekabet edileceği gerçeği göz önünde bulundurularak, teknolojik anlamda yeni ve gelişmiş üretim faktörlerinin ve üretim yöntemlerinin kullanımına öncelik verilmelidir. Ar-Ge çalışmalarını için çok miktarda sermaye ye ihtiyaç duyulması halinde bu tür yatırımların gerçekleştirilebilmesi amacıyla özellikle yabancı sermaye için cazip yatırım olanakları sağlanmalı, yabancı üreticiler ile ortaklıklara ve ortak yatırımlara gidilmelidir. Ayrıca çeşitli sektörlerle yönelik yapılacak yerli ve yabancı yatırımların önündeki bürokratik engellerin azaltılması ve mümkünse ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sayede dışa bağımlılık azalacak, üretim hızı artacak ve üretim maliyetleri daha düşük olacak, bütün bunlara bağlı olarak da girdiler yurtiçinden daha ucuza temin edilebilecektir. Bunun yanında imalat sanayinin dolayısıyla da ihracatın ithal girdi bağımlılığından kurtulabilmesi için geliştirilen teknolojileri

kullanabilecek iş gücünün yetiştirilmesi, sanayi ile üniversitelerin ortaklaşa faaliyetleri sonucu ürün geliştirme ve tasarım gibi alanlarda işbirliğinin ilerletilmesi, katma değeri yüksek ürünlerin ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Böylece sektörün dünya piyasalarında daha rekabetçi bir düzeye ulaşabilmesi için girişimcilerin üzerindeki ağır vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin hafifletilmesi, makroekonomik istikrarın sürekliliğinin sağlanarak yatırım ortamının iyileştirilmesi ve getirilen standartlar çerçevesinde, denetimin etkinleştirilmesi ise devletin yapması gereken öncelikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan enerji ihtiyacının doğru bir şekilde belirlenmesi ve enerjinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi, enerjide dışa bağımlılığı azaltacak politikalara önem vermesi ve yerli, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi önem taşımaktadır. Ayrıca ihracatın ithalata bağımlılıktan kurtulabilmesi için üretim birimleri arasındaki iş bölümü ve uzmanlaşma da büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede imalat sanayinde faaliyette bulunan sektörlerle yönelik yatırımların artırılması ve ileri teknolojilerin uygulanması ülkemizde ihracatın ithalata bağımlılığının azaltılması açısından oldukça önemlidir. Bunun yanında üretim ve ihracat sürecinde ihtiyaç duyulan hammadde ve ara mallarının ülkemizde üretilmesi ve özellikle de katma değeri yüksek olan mamullerin üretimine öncelik verilmesi sektörlerin ithal girdilere olan bağımlılıklarının azaltılması açısından olumlu katkılar sağlayabilecek ve ülkeye önemli ölçüde rekabet gücü kazandırabilecektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Mustafa (2010), “Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah”, *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı:53, Bahar, s.1-28
- ACİNÖROĞLU, Serkan (2009), “Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, s.147-169
- AÇIKGÖZ, Ömer ve Bülent Özkan (2009), “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:12, Sayı:136, s. 1-7
- ADALET, Müge (2010), “Dış Ticarete Son Eğilimler”, *Politika Notu 10–10*, ss.1-4. Ekonomik Araştırma Forumu, TÜSİAD-Koç Üniversitesi
http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/eaf_pn1010.pdf, 03.09.2010
- ADDİSON, Tony and Almas Heshmati (2003), “The New Global Determinants of FDI Flows to Developing Countries: The Impacts of ICT and Democratization”, World Institute for Development Economic Research (WIDER), *Working Papers*, No. 200
- AGHİON, Philippe ve Peter Howitt (1996), “Research and Development in the Growth Process”, *Journal of Economic Growth*, Springer, Vol. 1, No.1, s 49-73.
- AGHİON, P., C. Harris ve J. Vickers (1997) “Competition and Growth with Step-by Step Innovation; An Example”, *European Economic Review*.
- AGHİON, P., M. Dewatripont ve P. Rey (1997), “Corporate Governance, Competition Policy and Industrial Policy”, *European Economic Review*.
- AGHİON, P., E. Caroli, and C. Garcia-Pefialosa (1999), “Inequality and Economic Growth: The Perspective of the New Growth Theories”, *Journal of Economic Literature*, Vol.37, No.4, p.1615-1660
- AKAL, Mustafa (2008),” Üretim Malları İthalatı Fiyat ve Gelir Esneklikleri Tahmini: Türkiye Örneği”, *Kocaeli Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.15/1, s. 1-16.
- AKBULUT, Gülpınar (2008), “Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 32, No.1, s.117-137.

- AKDİŞ, Muhammet (2007), "Cari Açıkların Sürdürülebilirliği Sorunu ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler", *Tasam Stratejik Öngörü Dergisi*, Sayı:8, s.15-40.
- AKKÖK, M. Selman ve Ali Orhan Aydın (1999), "Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi", *Araştırma Projesi*, Ankara.
- AKLAN, Necla Adanur (2002), "Dış Borçlanma Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Etkin Bir Finansman Yöntemi midir ?", *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi*, Vol:7, No:25, s.1-19.
- AKLAN, Necla Adanur (1997), "Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları", *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi*, Vol: 2, No:6, s.21-36,
- AKLİN, Erdoğan (1990), *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- AKSOY, Bülent ve Mücahit Coşkun (2004), "Türkiye’nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler", *G.Ü Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt. 24, Sayı. 3, s.397-415.
- AKTAN, C. Can (1999), "Global Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye", *Dış Ticaret Dergisi*, Ocak, s.1-30.
- AKTAN, C. Can ve Hüseyin Şen (2001), "Globalleşme ve Türkiye", *Mercek Dergisi*, Yıl.6, Sayı.21, Özel Sayı, s.104 -112.
- AKTAN, C. Can ve Hüseyin Şen (1999), "Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye", *TOSYÖV Yayınları*. S. 10-35. Ankara
- AKTAN, H. Okan (2006), "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yıl. 1, Sayı. 1, s. 69-100.
- ALBENİ, Mesut, Y. Demir ve H. Demirgil (2005), "Döviz Kurlarındaki Değişim ve Kur Sistemlerinin İhracat Üzerindeki Etkisi – Türk İmalat Sanayinde bir Uygulama", *Doğu Akdeniz Üniversitesi Dergisi*, Review of Social, Economic & Business Studies, Vol.5/6, 261-284.
- ALDEMİR, Şenkan (2007), "Türkiye Ekonomisinde Döviz Kurunun Yurtiçi İthalat Fiyatlarına Geçiş Etkisi: 1988-2004", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları* Cilt. 1, Sayı.2, s. 53-78.

- ALTINISIK, Songül (2007), “Ekonomik Krizlerin Eğitim Politikalarına Etkileri” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, s. 268-290.
- ALTINOK, Serdar (2007), “Cari Açık, Dış Ticaret Açığı... Hepsinden Önemlisi Politika Açığı”, *2023 (İkibinyirmiiç)*, Yıl. 6, Sayı.72, s. 36-41.
- ALTINTAŞ, Halil ve Rahmi Çetin (2008),“Türkiye’de Dış Ticaret Belgesi Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1989-2005”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 63, Sayı. 4, s. 29-64.
- APAK, Talha (2005), “İhracatın Önemi, Esasları, Şekilleri, Özellik Arz Eden Hususlar ve İhracatçının Sıklıkla Yaptığı Hatalar” http://www.alomaliye.com/talha_apak_ihracatin_onemi.htm, 08.09.2010
- ARİZE, C. Augustine ve S. Steven Shwiff (1998), “Does exchange-Rate volatility affect import flows in G-7 countries? Evidence from cointegration models”, *Journal of Applied Economics*, Vol. 30, No. 10, s. 1269-1276.
- ASİAD, (Avrasya Sanayici ve İş Adamları Derneği), 2009, *Hedefler & Stratejiler*, http://asiad.org.tr/hedefler_ve_stratejiler.htm, 21.03.2009
- ASLAN, Nurdan ve Demet Yörük (2008), “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.25 Sayı.2, s.33-69.
- ATEŞ, İsmet ve Erhan Işık (2010), “Türkiye’de Lojistik Hizmetlerinin Gelişiminin İhracattaki Büyümeye Etkileri” *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt.2, Sayı.1, s. 99-109
- AY, Ahmet ve Zeynep Karaçor (2006), “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 16, s. 67-86.
- AY, Ahmet, S. Erdoğan ve M. Mucuk (2004), “Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Sınaması (1980-2003)”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 1, s. 107-118.
- AY, Ahmet ve Fatih Mangır (2007), “Uluslararası Finansal Entegrasyon Bağlamında Sermayenin Vergilendirilmesi: Tobin Vergisi”, *Maliye Dergisi*, Sayı 153, s.123-141.

- AYAŞ, Necla ve Hamza Çeştepe (2010), “Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.15, Sayı. 2, s. 259-281.
- AYDIN, Davut ve Adnan Sevim (2002), *Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi*, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1379, Açık Öğretim Fakültesi Yayın No: 746, Eskişehir.
- AYDIN, Faruk, H. Saygılı ve M. Saygılı (2007), *Empirical Analysis of Structural Change in Turkish Exports*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği, No: 07/08.
- AYDOĞUŞ, İsmail (2006), “Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Türkiye Açısından Önemi: İspanya Ve Meksika Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 2, s. 1-21.
- AYDOĞUŞ, Osman (2010), *Girdi-Çıktı Modellerine Giriş*, Efil Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara
- AYDOĞUŞ, İsmail ve H. Gonca Diler (2006), “Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 8, Sayı.1, s.89-102.
- BAKAN, Sumru (2009), “1980'den Günümüze Türkiye'de Uygulanan Neo-Liberal İktisat Politikaları”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.1, Sayı. 2, s. 116-125
- BALYEMEZ, Bülent (2008), “İhracat Teşviklerinin Makro Piyasalara Teorik Etkileri”, *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Yıl. 4, Sayı.1, s. 1-5.
- BARIŞIK, Salih ve Oya Yirmibeşçik (2006), “Türkiye’de Yeni Ekonominin Oluşum Sürecini Hızlandırmaya Yönelik Uyum Çabaları”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 4, s. 39-62.
- BARUNGI, M. Barbara ve Michael Atingi (2000), "Growth and Foreign Debt: The Ugandan Experience", *External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa*,(ed): Ajayi S. Ibi ve Mohsin S. Khan, Washington D.C.:IMF. s.93-127.

- BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler), (2008), *2008 Kavşağında Siyaset, Türkiye, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitapevi, s. 11-335, İstanbul
- BAŞOL, Koray (1996), *Doğal Kaynakları Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, Gözden Geçirilmiş 4.Baskı, İzmir.
- BAUM, Christopher. F., M. Çağlayan ve N. Özkan (2004), “Nonlinear Effects of Exchange Rate Volatility on the Volume of Bilateral Exports”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol.19, No. 1, p. 1-23.
- BAYAR, Güzin (2003), “Elektrik-Elektronik Sektörü, Mevcut Durum, Gelişmeler, İmkânlar”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/elektrik.doc>,
17.05.2011
- BAYRAKTUTAN, Yusuf (2003), “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, Sayı 2, s. 175-186.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf ve Hanife Bıdırdı (2010), “Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri (1989-2004)” *Ege Akademik Bakış*, Cilt. 10, Sayı. 1, s: 351-369
- BAYRAM, Dilşad (2011), “Kimya Sanayinin Rekabet Gücü”, *V. Kimya Endüstrisi Gelişim Şurası*, Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği, Ankara. <http://www.tksd.org.tr/sura.asp>,
10.09.2011.
- BAYTAL, Yaşar (2007), “*Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)*”, *A. Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 40, s. 545-567.
- BERKSOY, Taner (1994), *Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1994-27, İstanbul.
- BERUMENT, Hakan (2002). *Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği:Türkiye Örneği*, Bilkent University, Department of Economics. Departmental Working Papers 0202,
- BİLGİLİ, Emine (2007), “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya Olan İhracatının Sektörel Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt. 7, Sayı. 1, s, 239–250.

- BİLGİN, M. Hüseyin (2004), “Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt. 2004/2, Sayı. 8, s.80-94.
- BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, (2010 a), *2010 Ağustos Ayı Sanayi Üretim Endeksi ve İmalat Sanayi Değerlendirme Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Plan-Program ve Raporlar, s. 1-8
<http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/agustos-2010-sue-ve-isdr-18102010165807.pdf> 15.09.2011
- BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, (2010 b), *Tekstil, Hazır Giyim, Deri ve Deri Ürünleri Sektörleri*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Tekstil Sektör Raporu, s. 2-22
http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/tekstil_sektoru_raporu-14-16082010142717.pdf 03.10.2011
- BORATAV, Korkut (2003a), *Türk İktisat Tarihi (1908-2002)*, 7.Baskı, İmge Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Korkut (2003b) , “İktisat Tarihi 1981-2003”, Haz. Korkut Boratav, Sina Akşin, Bülent Tanör, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1981-2003*, Cilt. 2, s.187-243 Milliyet Kitaplığı, İstanbul.
- BOUOÏYOUR, Jamal (2003), *The Determining Factors of Foreign Direct Investment in Morocco*, s. 1-19, http://www.erf.org.eg/CMS/uploads/pdf/1184760488_Bouoioyour.pdf, 17.09.2008.
- BOZKURT Nevzat, 2011, “Gümrük İdarelerince Hangi Durumlarda KDV Para Cezası Uygulanmalı”, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, *Mali Çözüm Dergisi, Ocak-Şubat*, Sayı.103, s. 163-167.
- BULMER-THOMAS, V. (1982), *Input-Output Analysis in Developing Countries*, (NewYork:Wiley).
- BULU Melih, İ. H. Eraslan ve H. Kaya (2006), “Türk Elektronik Sektörünün Rekabetçilik Analizi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl. 5, Sayı. 9, s. 49-66.
- BÜYÜKDERE, Köksal (2005), “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Gümrük Dünyası Dergisi*, Sayı.147, s. 1-9.
<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/6.html>, 28.10.2010

- CAN, Oğuz (2008), “Enerji Sektörü Açısından Ülkelerin Geleceği”, *Çerçeve Dergisi*, Yıl. 16, Sayı. 47, s. 72-78.
- CANDEMİR, Akyan (2009), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt. 9, Sayı. 2, s. 659-675.
- CHAN, K.C. Louis (1994), Consumption, İnflation Risk, and Real İnterest Rate: An Empirical Analysis, *Journal of Business*, Vol. 67, Number:1, p. 69-96.
- CHENERY, B. Hollis (1980), “Interactions Between Industrialization and Exports”, *The American Economic Review*, Papers and Proceedings of the Ninety-Second Annual Meeting of the American Economic Association, Vol. 70, No. 2, p. 281-287.
- CHOWDHURY, Anis (2002), “Does İnflation Affect Economic Growth? : The Relavence of The Debate for Indonesia”, *Journal of the Asia Pacific Economy*, Vol:7, No:1, p. 20-34, http://pdfserve.informaworld.com/936366_758064766_713771118.pdf, 02.05.2010.
- CUIHONG, Yang and Pei Jiansuo (2007), “İmport Dependence of Foreign Trade: A Case Of China”, *Paper for the 16th International Conference on Input-Output Techniques*, July 2-6, 2007, İstanbul.
<http://www.iioa.org/conference/16thdownloadable%20paper.htm>, 16.04.2011
- ÇAKMAK, Özge Aynagöz (2010), “Türk Sanayisinin Avrupa Birliği Piyasasında İhracatta Rekabet Gücü” *Dosya Dergisi*, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Asomedyay Sayı. Eylül-Ekim, ss.51-61.
- ÇAKMAK, Özge Aynagöz (2005), “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 1, s.65-76.
- ÇAKIR, Elif (2004), *Televizyon Sektör Raporu*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, s. 1-25
- ÇAVDAR, Tevfik (2004), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇEKEROL, Kamil ve Hüseyin Gürbüz (2003), “Reel Döviz Kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişki”, *ODTÜ Ekonomi Kongresi*, 6-9 Eylül Ankara. http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/odtu_kamil.pdf, 24.09.2010

- ÇELİK, Fatih (2002), “İhracata Yönelik devlet Yardımlarının Karaman Gıda Sektörü Üzerinde Bir Değerlendirmesi”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı. 24, s. 1-15.
- ÇELİK, Neslihan (2009), “Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme Süreçlerinde Teknolojik Öğrenme Deneyimleri: Güney Kore Örneği ve Çin’in “Yetişme” Çabaları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 28, s. 91-109.
- ÇETİN, Murat ve Eyyup Ecevit (2008), “İhracatın Sürükleyici Gücü Olarak Tekstil Sektörü: Kahramanmaraş İli Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt. 15, Sayı. 2, s. 115-132.
- ÇETİN, A. Cüneyt ve F. Esin Kılınç (2009), “Türkiye’de 1996–2008 Döneminde Madde Grupları Bazında İhracat-İthalat İlişkisi”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl.1, Sayı. 2, s. 64-84
- ÇİVİ, Halil ve Mesut Çakır (2000), “Türkiye’de İmalat Sanayinin Dışa Bağımlılığı” Atatürk Üniversitesi *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.14, Sayı.1, s.1-9.
- ÇOLAKOĞLU, H.Mustafa (1996), *Dış Ticaret*, KOSGEB ve İGEME Yayını, Ankara
- ÇONDUR, Funda ve Umut Evlimoğlu (2007), “Türkiye’de Madencilik Sektörünün Girdi-Çıktı Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 17, ss. 25-41.
- DARVAS, Zsolt (2001), *Exchange rate pass-through and real Exchange rate in EU candidate Countries, Discussion paper10/01*, s. 1-68, Economic Research Centre of the Duetsche Bundesbank.
- DEMİR, Musa (2003), *Dış Ticaret Politikasının Bir Aracı Olarak İhracat Teşvikleri ve İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının Analizi*, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Dış Ticaret Vakfı Dış Ticaret Vakfı Yayınları, Ankara
- DEMİR, Nazmi ve Mehmet Kula (2008), “Türkiye Ekonomisinin Sektörler Arası Bağlantılarında İhracat-İthalat İlişkileri”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Cilt. 3, Sayı. 1-2, s. 85-116.
- DEMİRBAŞ, Muzaffer (2003), “1980 Dönüşümünün İhracat Ve İthalat Üzerindeki Etkisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 2, S. 233-249.

- DEMİRCİ, Barbaros (2011a), *Türkiye Plastik Sektör Raporu 2010*, Subconturkey, Yıl. 8, Sayı. 83, s. 1-12.
<http://www.subconturkey.com/2011/Mart/koseyazisi-Turkiye-Plastik-Sektoru-Raporu--2010.html>, 23.11.2011
- DEMİRCİ, Barbaros (2011b), *Türk Kimya Sanayi Mevcut Durum Analizi ve 50 Milyar ABD \$ İhracat Hedefi İçin Yapılması Gerekenler*, s. 1-12
<http://www.subconturkey.com/2011/Haziran/koseyazisi-Turk-Kimya-Sanayi-Mevcut-Durum-Analizi-ve-50-milyar-ABD--Ihracat-Hedefi-Icin-Yapilmasi-Gerekenler.html>, 05.09.2011
- DEMİRCİ, Barbaros (2009), *Türk Plastik Sektörü 2008 Yılı Değerlendirmesi ve 2009 Yılı Beklentileri*, PAGEV / PAGDER PAGEV (Türkiye Plastik Sanayicileri Araştırma, Geliştirme ve Eğitim Vakfı Yayını), s. 1-13
http://www.yapiveri.com/VImages/2009/Arastirmalar/plastik_08.pdf, 14.06.2010
- DEMİRCİ, Barbaros (2006), *Kimya Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Plastik Ürünler Çalışma Grubu Raporu*, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), , ss. 1-94, Ankara
- DENİZLİ TİCARET ODASI, (2009), “Dış Ticarete Gümrük Sorunları”, *Denizli Ticaret Odası Haber, Finans, Araştırma ve İnceleme Dergisi*, Yıl. 6, Sayı. 55, s.1-71,
<http://int.dto.org.tr/yayinlarimiz%5CDTO%20Dergi%2055.pdf>, 26.10.2010
- DERNBURG, T. Frederick ve J. D. Dernburg (1969), *Macroeconomic Analysis: an Introduction to Comparative Statics and Dynamics*, Addison-Wesley Pub. Co., s.1-292.
- DERNEK, Zeynep (2006), “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler” *Süleyman Demirel Üniversite Ziraat Fakültesi Dergisi*. Cilt.1, Sayı.1 s.1-12
- DEĞER, M. Kemal (2007), *İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme*, İmaj Yayıncılık, Ankara,
- DOĞAN, Bahar Burtan (2007), “Fakir Ülkelerin Dünya Ticaret Sistemine Entegre Edilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 20 s. 177-195.
- DOĞANLAR, Murat (2002), “Estimating The Impact Of Exchange Rate Volatility On Exports: Evidence From Asian Countries”, *Applied Economics Letters*, 1466-4291, Voluma. 9, Issue. 13, p. 859-863.

DOLUN, Leyla (2002), *Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar*, Türkiye Kalkınma Bankası, Araştırma Müdürlüğü, Ekonomik Araştırma Raporları, Sektör Araştırmaları, Ankara.

http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/SA/2002-SA/SA-02-06_18_Elektrik_Enerjisi_Sektoru.pdf, 02.09.2011

DOOLEY, Michael, D. Folkerts, R. Haas, S. Symansky and R. Tryon (1990), *Debt Reduction and Economic Activity*, Occasional Paper No:68, Washington D.C:IMF.

DORNBUSCH, Rudiger (1986) “Special Exchange Rates for Capital Account Transaction,” *The World Bank Economic Review*, Vol. 1, p. 1-33.

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2009), *2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı*, s. 1-102. Ankara,

<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/ACDA2A68-D8D3-8566452097185DF9DFFB/KEP2008.pdf>, 25.04.2011

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Dış Ticaret*, Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT 2705 - ÖİK: 660, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/öik660.pdf>, 18.03.2010

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Sanayi Politikaları*, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT: 2731 – ÖİK: 683, Ankara., <http://ekutup.dpt.gov.tr/sanayi/oik683.pdf>, 18.03.2010.

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Ana Metal Sanayi*, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Yayın No: DPT: 2714 – ÖİK: 667, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara,

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Elektronik ve Elektrikli Makineler Sanayi*, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: Dpt: 2722-ÖİK:675, Ankara.

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Tekstil, Deri ve Giyim Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Yayın No: DPT: 2715-ÖİK:668, Ankara

- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2007), *Makine ve Metal Eşya Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Yayın No. DPT:2756, ÖİK:700, Ankara.
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000), *Makroekonomik Program ve Beş Aylık Uygulama Sonuçları*, Ekonomik ve Sosyal Konsey Sunuş Notu, Ankara s. 1-75
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000), *Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2529, ÖİK: 545, Ankara.
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000), *Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2501 – ÖİK:522, Ankara
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (1996), *Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No:DPT: 2454 – ÖİK: 510. <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/oik510.pdf>, 18.03.2010
- DUFOUR, Mathieu ve Özgür Orhangazi (2007), “The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom?”, *MPRA RePec Archive*, Paper No. 7837.
- DURA, Cihan ve Hayriye Atik (2000), *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- DURDU, Ö. Faruk (2003), “Avrupa Birliği Yolunda Bilgi Teknolojisinin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi”, *Yeni İpekyolu Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 187. 39-46, <http://ab.org.tr/ab03/tammetin/171.doc>, 13.11.2007.
- DURMAN Mustafa, C. Koyuncu ve H. Önder, (2007), “İhracat Teşviklerinden Yararlanmayı Etkileyen Faktörler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt. 12, Sayı. 2, s.121-134.
- DURU, Bülent (2008), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949*, Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)”, Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3, Ankara.

- DTM, (Dış Ticaret Müsteşarlığı) (2010), *İşlenmiş ithal Rejimi Kararı (2010 Yılı Değişiklikleriyle Birlikte)*, Karar: 1995-7606 sayılı BKK, 31 Aralık 1995 tarih ve 22510 sayılı Mükerrer, http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/yaziciDostu.cfm?dokuman=pdf&action=&dil=TR&iceri_kid=683&yayinid=579, 23.07.2010
- DWYER, Jacqueline ve Ricky Lam (1994), “Explaining Import Price Inflation: A Recent History of Second Stage Pass-Through”, *Reserve Bank of Australia, Reserach Discussion Paper*, No: 9407.
- EDWARDS, Sebastian (1993), “Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 31, No. 31, s.1358-1393.
- EGE, A.Yavuz (1998), “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler”, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi*, Yıl. 3, Özel Sayı, s. 1-25.
- EGELİ, H. Avni. (2001), “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, *Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 2001-2, s. 149-161.
- ENERJİ 2023 DERNEĞİ, (2011), *Enerji Sektöründeki Son Gelişmeler*, http://enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=34:enerji-sektoeruendek-son-gelmeler&catid=7:goerueler&Itemid=42, 02.09.2011
- ERASLAN, İ. Hakkı, A. Karatas ve H. Kaya, (2007), “Türk Plastik Sektörünün Rekabetçilik Analizi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:6 Sayı:11 s.203-219
- ERDAL, Güven (2002), *Türkiye AB Gümrük Birliği- Görüşler Değerlendirmeler*, TURKAB Yayını, İstanbul.
- ERDOĞAN, Savaş (2006), “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması” *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl. 9, Sayı. 10, ss. 30-39.
- ERDİLEK, Asim (2003) “A Comparative Analysis of Inward and Outward FDI in Turkey”, *Transnational Corporations*, Vol. 12, No. 3, p. 78-105.
- EREN, Aslan (2006), *Türkiye Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, Bursa,

- ERGÜN, Suzan ve Levent Gökdemir (2010), “Küresel Krizin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – I*, s. 2107-2123, 15-16 Nisan 2010. Malatya,
- EROL, Metin (2001), “Üretim Kapasitesini Artıran Toplumsal Mekanizma Olarak Modernleşme”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 25, No. 1, s. 25-47,
- EROĞLU, Ömer (2002), *Türkiye Ekonomisi*, Bilim Kitabevi, Isparta.
- EROĞLU, Nadir (2007), “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergi*, Cilt. 23, Sayı. 2, s. 63-73
- EROĞLU, Nadir (2003), “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, *Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 80. İstanbul.
- ERSUNGUR, Ş. Mustafa ve Alaattin Kızıltan (2007), “Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 9, Sayı 1, ss. 267-278.
- ERSUNGUR, Ş. Mustafa ve Alaattin Kızıltan (2005), “Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi Çıktı Yöntemiyle Analizi”, *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Mayıs 2005, İstanbul.
<http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/bildiriler.htm>, 21.08.2010
- ERSUNGUR, Ş. Mustafa (2005), *Bölgesel İktisat*, Atatürk Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Z.F.Fındıkoğlu Araştırma Merkezi Yayın No:219, Erzurum.
- ERTUNA, Özer (2008), “2008 Yılında Türkiye ve Dünya Ekonomisi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı. 39, s. 20-32
- ESER, Uğur (2006), “Yeni Liberalizm ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayileşme: Washington Uzlaşması Politikaları Deneysel Bir Başarı mı? Ülke Deneyimleri ve Alınan Dersler”, *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı Bildiriler Kitabı*, 13-16 Haziran 2006, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya.

- ESGUIVEL, Gerardo ve B. Felipe Larrain (1998), "Explaining Currency Crises", *John F. Kennedy Faculty Research Working Papers Series R98-07*, HIID.
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=107725, 16.08.2011
- EŞİYOK, B.Ali (2010), "İmalat Sanayinde Dış Ticaret, Net İthalatçı ve İhracatçı Sektörler, Rekabet Gücü ve Endüstri-İç Ticaret", *Kalkınma Dergisi*, Sayı. 57, s. 17-33
- EŞİYOK B. Ali, (2008), "Türkiye Ekonomisinde Üretim ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl. 3, Sayı. 1-2, s. 117-160
- EŞİYOK B. Ali, (2007), "Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 44 Sayı:514, ss. 15-36
- EŞİYOK, B. Ali (2004), *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün-Bugün-Yarın)*, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası A.S. Araştırma Müdürlüğü, s. 1-96, Ankara.
- EZER, Feyzullah (2005), "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, s. 158-162
- FLAMİNİ, Alessandra (2003), "CPI Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-through", *Macroeconomics series of EconWPA*, No:306017.
- FLETCHER, E. John (1989), "Input-output Analysis and Tourism Impact Studies", *Annals of Tourism Research*, Vol:16, No. 4, p. 514-529
- FRANKEL, Herbert (1943), "Industrialization of Agricultural Countries and the New Possibilities of a New International Division of Labor", *The Economic Journal*, Vol. 53, No. 210/211, s. 188-201.
- GEDİZ, Burcu ve M. Hakan Yalçınkaya (2004), "Türkiye'de İhracat Projeksiyonu", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt. 11 Sayı. 1, s. 35-55
- GENÇ, M. C., M. Kemal Değer ve Metin Berber (2010), "Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt.5, Sayı.1, s.29-41

- GENÇLER, Ayhan (2005), “2001 Ekonomik Krizinin Bankacılık Sektöründeki İstihdama Etkisi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (2005-2/2006-1)Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel Sayısı, Sayı:50, s.351-365.
- GERNİ, C. Ö. Selçuk Emsen ve M. Kemal Değer, (2008), “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, *2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008*, İzmir.
- GHEBRESELASSİE Y. T. and P. Burger (2005) “Twin Deficit Problems in Developing Countries: The Case of Eritrea”, *UFS Working Paper Series*, s. 1-22.
- GLICKMAN, J. Norman (1977), *Econometric Analysis of Regional Systems: Explorations in Model Building and Policy Analysis*, 210 sf, Academic Press, NewYork
- GOKAL, Vikesh ve Subrina Hanif (2004), “Relationship Between Inflation And Economic Growth”, *Working Paper, 2004/04*, s. 1-50. December 2004, Economics Department, Reserve Bank of Fiji Online at:
http://www.reservebank.gov.fj/docs/2004_04_wp.pdf, 06.02.2011.
- GOLDBERG, P.K. ve M.M. Knetter (1996) “Goods Prices and Exchange rates : What have we learned ? “, *NBER working paper*, No. 5862.
- GÖĞÜŞ, M. Murat (2003), “*Türk Dış Ticaret Rejimi İthalata Ait Esaslar ve Uygulamalar*”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Dış Ticaret Vakfı, s. 1-18, Ankara
- GÖKALP, M. Faysal ve Aynur Yıldırım, (2004), “Türkiye-AB Sürecinin Ekonomik Etkileri”, Editörler: Uzun T. ve S. Özen, *AB Sürecinde Türkiye*, Seçkin Yayınları, s. 259-274, Ankara..
- GÖKDEMİR, Levent ve Suzan Ergün (2010), “Küresel Krizin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – I*, s. 2107-2123, 15-16 Nisan 2010. Malatya,
- GÖRMEZÖZ, Göktan (2007), *Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dalgalanmaların İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Olumsuz Etkilerin Azaltılmasına Yönelik Önlemler*, Basılmamış Uzmanlık Tezi, s. 1-101, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

- GİRAY, Filiz (2007), “Telekominikasyon Sektöründe Liberalizasyon ve Türkiye’deki Durum”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, s. 11-25
- GREENAWAY, David ve Chris Milner (1993), *Trade and Industrial Policy In Developing Countries : A Manual of Policy Analysis*, London Manmillan, University of Michigan Press, 265 sayfa, Comprehensive coverage of trade policy theory for the developing world
- GROSSMAN, Gene ve Elhanan Helpman, (1992), *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge, MA, MIT Pres.
- GÜL Ekrem ve Aykut Ekinci, (2006a), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990-2006”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 16, s. 165-190.
- GÜL, Ekrem ve Aykut Ekinci, (2006b), “Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984 – 2003”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 1, s.91-106.
- GÜLOĞLU, Bülent (2001), “İstikrar Programından İstikrarsızlığa: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Sayı. 41, s. 524-530.
- GÜNAL, Mehmet (2005), “İstatistiklerin Ağzı Var Dili Yok! Büyüme Gerçek mi, Hormonlu mu? Ekonomi Düzeldi mi?” *2023 Dergisi*, AY Grup Yayını, Sayı. 49, s12-14.
- GÜNAY, M. Kemal (2004), “2003-2004 Yıllarında Türkiye’nin Dış Ticaretine İlişkin Gelişmeler”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı. 33, s. 1
www.dtm.gov.tr/ead/TDDERGİ/Ekimdergi/2004/Kemal.htm. 23.05.2010
- GÜNDÜZ, A.Yılmaz (2008), “Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.7, Sayı. 24, s. 84-100.
- GÜNEY, Pelin ÖGE ve O. Salih Akbay (2008), Avrupa Birliği’nin Sanayi Politikası ve Türk Sanayisine Etkileri, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 7, s. 147-162.

- GÜRBÜZ, Hüseyin ve Kamil Çekerol (2002), “Reel Döviz Kuru İle Dış Ticaret Haddi ve Bileşenleri Arasındaki Uzun Dönem İlişki”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt. 4, sayı. 2.
- GÜVEN, Yılmaz (2008), “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, *Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 1, s.75-97.
- GÜVEN, S., B. Afyonoğlu, S. Arslanhan, S. Demirci, S. Kalkan, B. Özenç, D. Sevinç ve T. Tinçer, (2009), “REACH Tüzüğü’nün Türkiye Kimya Sanayine Ekonomik Etkisinin Değerlendirilmesi Sonuç Raporu” *TEPAV(Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı) Yayınları No: 47* ss. 1-145.
- GYLFASON, Thorvaldur (1999), “Exports, İnflation and Growth”, *World Development*, Vol. 27, s.1031-1057.
- HASANOV, Mübariz (2008), “Enflasyon Belirsizliğinin Üretim Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 2, s. 191-206
- HATIRLI, Selim Adem ve Kübra Önder (2010), “Reel Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye’nin Tekstil ve Konfeksiyon İhracatı Üzerine Etkisinin Araştırılması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, ss. 41–54.
- HAUGH, D., A. Mourougane ve O. Chatal (2010), “The Automobile Industry in and Beyond the Crisis”, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 745, OECD Publishing. s. 1-36, <http://dx.doi.org/10.1787/5kmmp8wg6cmq-en>, 18.07.2011.
- HEPAKTAN, C. Erdem ve Hüseyin Karakayalı (2009), “1980-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 7 Sayı. 2, s. 181-210
- HEPAKTAN, C. Erdem (2008), “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, s. 1-22, 20-22 Şubat DEÜ İİBF, İzmir.
http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/hepaktan.pdf, 20.11.2010
- HEPAKTAN, Erdem (2007), “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi” *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Cilt. 1, Sayı. 2, s. 79-112

- HİRSCHMAN, A. (1958), *The Strategy of Economic Development*, New Haven: Yale University Press
- HUIZINGA, J. (1993), “Inflation uncertainty, relative price uncertainty, and investment in US Manufacturing”, *Journal of Money, Credit, and Banking*, vol. 25, s. 521-549.
- HYDER, Zulfiqar ve Sardar Shah (2004), “Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices in Pakistan”, *State Bank of Pakistan Working Paper*, No:5.
- ILICAK G. ve Müge Varol, (2011), *Kimya Sanayinin Rekabet Gücü*, V.Kimya Endüstrisi Gelişim Şurası, Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği, Ankara <http://www.tksd.org.tr/sura.asp>, 10.09.2011
- IRELAND, N. Peter (1993), “Price Stability Under Long-Run Monetary Targeting”, *Federal Reserve Bank of Richmond Economic, Quarterly Volume 79/1* s. 25-45.
- IŞIK, S., K. Duman ve A. Korkmaz, (2004), “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 19, Sayı. 1, s. 45-69.
- IŞIK, N., M. Acar ve H.B. Işık (2004), “Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eş Bütünleşme Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt. 9, Sayı. 2, s. 325-340
- İÇLİ, Gönül (2002), “Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 26 No. 2 s. 245-254.
- KALKAN, Sarp ve Ülkem Başdaş (2009), “Türkiye’nin ihracat performansı üzerine bir değerlendirme”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, TEPAV Politika Notu, ss.1-9.
- KANTARCI, H. Bülent ve Rıdvan Karacan (2008), “Mali Disiplinin Sağlanması Açısından Türkiye IMF İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, *Maliye Dergisi*, Sayı. 155, s. 144-158.
- KAR, Muhsin ve Fatma Tatlısöz (2008), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Yıl.10 Sayı. 14, s.436-458

- KARABIÇAK, Mevlüt (2000), “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2, s. 49-65.
- KARAGÖL, Erdal ve Alpaslan Serel (2005), “Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi”, *İ.Ü.İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt. 50, s. 1029-1040.
- KARAGÖZ, Kadir ve Ali Şen (2010), “Döviz Kuru Rejimi– Ticarî Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, s. 1-12.
<http://www.akademikbakis.org>
- KARAGÖZ, Hakan (2009), *Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi*, Konya Ticaret Odası, Etüd Araştırma Servisi, Konya
- KARAGÖZ, Kadir (2007), “Bilgi İletişim Teknolojilerindeki Gelişmenin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz” *Maliye Dergisi*, Sayı. 153, s. 214-223
- KARAGÖZ, Murat ve Çetin Doğan (2005), “Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 15, Sayı. 2, Sayfa: 219-228.
- KARLUK, Rıdvan (2005), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- KARLUK, Rıdvan (2002), *Türkiye Ekonomisi*, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- KARLUK, Rıdvan, (1991), *Uluslararası Ekonomi*, Geliştirilmiş 3.Baskı, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi
- KARLUK, R., Ö. Tonus ve N. Çatalbaş (1999), *Güneydogu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye*, Marmara Üniversitesi Yayınları, Yay. No: 640, İstanbul.
- KAYA, Muammer (2006), “2005 Türkiye Ekonomisine Bakış ve 2006 Ekonomisinden Beklentiler”, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, Haziran Sayısı, Cilt. 6, Sayı. 2.
- KAZANÇOĞLU, Yiğit ve İpek Savaşçı (2004), “Firmaların Yenilik Yaratma Sürecinde Serbest Bölgelerin Rolü”, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, s.517-526, Eskişehir.
<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/12-03.pdf>, 14.06.2010

- KAZGAN, Gülten (1985), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul.
- KEHOE, Timothy (2004), “Modeling the Dynamic Effects of Trade and Foreign Investment Liberalization”, *Federal Reserve Bank of Minneapolis*.
<http://www.econ.umn.edu/~tkehoe/papers/woodrow/WilsonPaperJune2004.pdf>, 0.10.2008
- KENEN, B. Peter (1994), *International Economy*, 3rd Edition, Cambridge, Cambridge University Press.
- KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk (2004), *Türkiye Ekonomisi*, 15. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KERWİN Robert W., (1995), “Türkiye’de Devletçilik 1933-1950”, *Türkiye’de Devletçilik*, Der: Nevin Coşar, Bağlam Yayıncılık, s. 97-114, İstanbul.
- KESKİN, H., H. M. Kiriş ve Canan Şentürk (2006), “2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 2 Sayı. 4, s.46-73.
- KESKİN, Filiz (2010), “Alternatif Enerji Kaynaklarından Nükleer Enerji”, *Kalkınma Dergisi* Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Sayı. 54, ss. 34-43
- KESKİN, Filiz (2009), “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Sektörü”, *Kalkınma Dergisi*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Sayı:53, s. 10-21.
- KESKİN, Filiz ve Erdal Ertuğrul (2009), “Enerji Sektörü”, *Ekonomik Araştırma Raporları*, Türkiye Kalkınma Bankası Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/GA/2009-GA/enerji_sekt%C3%B6r%C3%BC_sunum.pdf, 16.10.2010
- KEVÜK, Süleyman (2006), “Bilgi Ekonomisi”, *Journal of Yasar University*, Vol. 1. No.4, s. 319-350, http://joy.yasar.edu.tr/makale/no4_vol1/03_kevuk.pdf, 20.03.2010
- KILIÇBAY, Ahmet (1993), *Değişen Dünyada Türk Ekonomisi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- KILLIOĞLU, Gökhan (2007) “İhracat ve Ülke Ekonomisine Katkıları”, *Serbest Gazete*, 26 Kasım, s. 8
<http://gokhankillioglu.blogspot.com/2007/11/ihracat-ve-lke-ekonomisine-katkilari.html>

- KIZILTAN, Alaattin, M. Ersungur ve Ö. Polat, (2008), "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği İle İhracat ve İthalatına Etkisi" *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 22, Sayı: 1, s.83-99
- KİP, Ergün (2005), "Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerden Doğan Kayıp ve Kazançları: Gelir Etkisi", *Çankaya Üniversitesi Gündem Dergisi*, Sayı. 21, s.21-28
- KİPTUİ, M., D. Ndolo ve S. Kaminchia (2005), "Exchange Rate Pass Through: To What Extend Do Exchange Rate Fluctuations Affect Import Prices and Inflation in Kenya?", *Central Bank of Kenya, Working Paper*, No:1.
- KÖK, Recep ve Nevzat Şimşek (2006), "Endüstri-içi Dış Ticaret, Patentler ve Uluslararası Teknolojik Yayılma", *UEK-TEK 2006 Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- KÖSEKAHYAOĞLU, Levent ve Canan Şentürk, (2006), "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 4, s. 23-45.
- LALL, Sanjaya (2000), "Turkish Performance in Exporting Manufacture: A Comparative Structural Analysis", *QEH Working Paper Series (QEHWPS)*, No: 47. page.1-31
- LEBLANC, Michael and Menzie D. Chinn (2004), "Do High Oil Prices Presage Inflation? The Evidence from G-5 Countries", *UC Santa Cruz Economics Department, 2000-05 Working Paper Series*, s. 1-25.
- LEBLEBİCİ, Fatih (2002), "Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi", *Yayın No: DPT:2663*, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sanayi Dairesi Başkanlığı
- LEONTİEF, W. Wassily (1966), *Input-Output Economics*, Oxford University Press, New York.
- LEVİNSOHN, James (1993), "Testing The Imports-As-Market-Discipline Hypothesis," *Journal of International Economics*, Elsevier, vol. 35, No. 1-2, s. 1-22.
- LOVE, Jim ve Ramesh Chandra (2005), "Testing Export-Led Growth in Bangladesh in a Multivariate Var Framework", *Journal of Asian Economics*, Vol. 15, No.6, s. 1155-1168.

- MAKİNEN, Gail (2003), "Inflation: Causes, Costs and Current Status", *Congressional Research Service ~ The Library of Congress, Report for Congress*, s. 1-14, Received through the CRS Web, <http://www.policyalmanac.org/economic/archive/inflation.pdf>, 06.02.2011.
- MANİ, Sunil (2001), "Exports of High Technology Products from Developing Countries: Is it Real a Statistical Artifact", *The United Nations University (UNU)/ Institute for new Technologies (INTECH) Discussion Papers*, s. 9-60
- McPHERSON, M. (2000), "Sustaining Trade and Exchange Rate Reform in Africa: Lessons for Macroeconomic Management", *African Economic Policy, Research Report, Discussion Paper*, Number. 66.
- MENON, Jayant (1996), "The Degree and Determinants of Exchange Rate Pass-Through: Market Structure, Non- Tariff Barriers and Multinational Corporations", *The Economic Journal*, Sayı. 106, s.434-444.
- MİCHAELY, M. (1977), "Exports And Growth: An Empirical Investigation", *Journal of Development Economics*, Vol. 4, No.:1, s. 49-53.
<http://econpapers.repec.org/article/eedeveco/default4.htm>, 28.07.2011
- MİSHKİN, Frederic S. (2001), "The Transmission Mechanism and The Role of Asset Prices in Monetary Policy", *NBER Working Paper 8617*, s. 1-21.
- MOOSA, Imad. A. ve Chongwoo Choe (1998), "Is the Korean Economy Export-Driven?", *Economic Modelling*, Vol. 15, No: 2, s. 237-255.
- MORGİL, Orhan (2008), "Küresel Kriz ve Türk Ekonomisine Etkileri", *TİSK İşveren Dergisi*, Kasım Sayısı. http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2204&id=105, 24.01.2010
- MUCUK, Mehmet ve M. Tahir Demirsel (2009), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:21, s.365-373.
- MULDER, Christian (2002), "Refining Techniques for Detecting Financial Weaknesses", *Finance and Development*, Vol.39, No.4, s. 8-11.

- MUTER, N., T. Özdil ve C. Yılmaz (2002), *Globalleşmenin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Etkileri*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları No. 29, Kongreler Dizisi. 3
- NART, Ela Çolpan (2010), “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi”, *Journal of Yasar University*, Cilt. 17, Sayı. 5, s. 2874-2885
- NG’ENO, N. K. (2000), "The External Debt Problem of Kenya", Editörler: S. Ibi Ajayi ve Mohsin S. Khan, *External Debt and Capital, Flight in Sub-Saharan Africa*, s. 128-130, Washington: IMF.
- NİSHİMİZU, M. ve S. Robinson (1986), “Productivity growth in manufacturing”. (Editörler: CHENERY H., S. Robinson ve M. Syrquin, *Industrialisation and Growth: A Comparative Study*, Oxford University, Press for World Bank, London.
- NORDAS, H., S. Miroudot ve P. Kowalski (2006), “Dynamic Gains From Trade”, *OECD Trade Policy Working Paper*, No:43
- NORRİN, Stefan C. (2000), “What Have We Learned From Empirical Tests of The Monetary Transmission Effect?” *Sveriges Riksbank (Central Bank of Sweden), Working Paper Series*, No:121
http://www.riksbank.se/upload/Dokument_riksbank/Kat_foa/wp_121.pdf 29.01.2011
- NUNNENKAMP, P. ve J. Spatz (2004) FDI and Economic Growth in Developing Economies:How Relevant are Host-economy and Industry Characteristics?, *Transnational Corporations*, Vol. 13, No. 3, s. 53-83.
- ODABAŞ, Hasan (2008), “Dış Ticaret Yardımları ve Dâhilde İşleme Rejimi”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 28, s. 75-81.
- ONGUN, M. Tuba, (2002), “Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, Editör: ÇOLAK Ö. F., *Kriz ve IMF Politikaları*, Alkim Yayınevi, İstanbul.
- ORTİZ de ZEVALLOS, Felipe (1975), “Sanayi Teknoloji ve Kalkınma”, Çev. Haluk Uzel, *Milli Produktivite Dergisi*, Sayı 4, s. 509-514.
- ÖNGÜT, Ç. Emrah (2007), *Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu*, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyonu Genel Müdürlüğü Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT: 2703 ss. 1-165

- ÖZ, Sumru (2010), “İstihdamsız Büyüme (Mi?)”, *Politika Notu 10–14*, Ekonomik Araştırma Forumu (EAF), TÜSİAD-Koç Üniversitesi
- ÖZAĞ, F., M. Atan ve S. Kaya (2003), “Dış Ticaret Rejimindeki Değişimlerin İthalatın Fiyat ve Gelir Esneklikleri Üzerine Etkisi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı:3, s.29-43,
- ÖZCAN, H.Avni (1998), “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, *T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı: Ekim, ss.1-20
- ÖZDİL, Tuncer ve Cengiz Yılmaz (2009), “Elektrik Elektronik Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Öneminin Girdi Çıktı Analiziyle İncelenmesi” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 21, s. 95-105
- ÖZDOĞAN, F. Bahar (2006), *Serbest Bölgeler*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ÖZEN, Ahmet (2002), "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi, *Maliye Dergisi*, Sayı. 141 s. 21-42, Araştırma Makale, Hakemsiz Der
- ÖZER, Mustafa ve Necati çiftçi, (2009) “Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”, *Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 23, ss. 39-49.
- ÖZKAYA, Hilmi (2010), “Tekstil Sektöründe Endüstri-içi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ampirik Çalışma” *Uşak Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 2, s. 137-157.
- ÖZKUL G., O. Özdemir ve İ. Eren, (2009), "Firmalarda Ar-Ge Yoğunluğu: Metal Eşya-Makine Sanayi Sektörü Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Davraz Kongresi:"Küresel Diyalog", Süleyman Demirel Üniversitesi, 24-27 Eylül 2009, Isparta
<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/bilim/bilim3.pdf>,
- ÖZTÜRK, Nazım ve Yüksel Bayraktar (2010),” Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 11, Sayı. 1, s. 157-191.
- ÖZTÜRK S., A. Sözdemir ve Ö. Koçbulut (2007), “Türk Eximbank Programlarının Türkiye İhracatına Etkileri ve AB/DTÖ’ye Uygunluğu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt.12, Sayı. 2, s. 179-197.

- ÖZTÜRK, İlhan ve Ali Acaravcı (2006), “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma”, *Review of Social, Economic and Business Studies*, MPRA Paper No: 332., Vol.2, s. 197-206.
- ÖZTÜRK, Salih ve Deniz Özyakışır (2005), “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi” *Mevzuat Dergisi*, Yıl. 8 Sayı. 94, s. 1-8.
- ÖZYİĞİT, Dilek (2007), “Uluslararası Para Fonu (IMF)”, *Stratejik Öngörü Dergisi*, Sayı: 11, s. 48-59.
- PACK, Howard ve E. Larry Westphal (1986), “Industrial Strategy and Technological Change : Theory Versus Reality”, *Journal of Development Economics*. Vol. 22, No. 1, s. 87-128
- PALA, Aynur (2006), “Sektör Analizi/Plastik Sektörü”, *Ziraat Yatırım/Araştırma*, ss.1-7, http://www.ziraatyatirim.com.tr/raporlar/Sektor_Analizleri/PLASTIKSEKTORU_01-05-06.pdf, 26.06.2010
- PAMUKÇU, Teoman and Paul De Boer (2003), “A Structural Decomposition Analysis of Imports of Turkey (1968–1990)”, *Tenth Annual Conference of the Economic Research Forum (ERF)*.
<http://policy.rutgers.edu/cupr/iioa/PamuckuTurkeyDecomposition.pdf>, 10.04.2011.
- PARASIZ, İlker (1996), *Makro Ekonomi, Teori ve Politikalar*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- PHILLIPS, Almarine (1955), The Tableau Economique as a Simple Leontief Model, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 69, No. 1, s. 137-144.
- PINDYCK, S. Robert (1991) “Irreversibility, uncertainty, and investment”, *Journal of Economic Literature*, American Economic Association, Vol. 29, No. 3, s. 1110-1148.
- QURESHİ, Zia (1996), “Globalization: New Opportunities, Tough Challenges”, *Finance & Development*, March 1996, s. 30-33.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1996/03/pdf/qureshi.pdf>, 20.10.2011
- RAA Thijs T. (2005), *The Economics of Input-Output Analysis*, Cambridge University Press, 164 sf. Cambridge.

- RAİSEN, Helmut (1989), "Public Debt, External Competitiveness and Fiscal Discipline in Developing Countries", *Princeton Studies in International Economics*, No. 66, Princeton University, <http://econpapers.repec.org/paper/fthprinfi/66.htm>. 16.08.2010
- RAMOS, Francisco F. R. (2001), "Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal:Evidence From Causality and Cointegration Analysis", *Economic Modelling*, Elsevier, Vol. 18, No. 4, s. 613-623.
- RİVERA-BATİZ, A. Luis and M. Paul Romer (1991), "Economic Integration And Endogenous Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, Vol. 106, No:2, s. 531–555.
- RODRİK, Dani (1991), "Closing Productivity Help : does trade liberalisation really help ?", Editörler: HELLEİNER G.K., *Trade Policy, Industrialisation and development : A Reconsideration*, Clarendon Pres, Oxford.
- ROMER, Paul Michael (1990), "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy*, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems, Vol.98, No.5, s.71-102. <http://links.jstor.org/sici?sici=00223808%28199010%2998%3A5%3CS71%3AETC%3E2.0.CO%3B2-8>, 19.09.2009
- SAATÇI, Mustafa ve Alper Aslan (2007), Türkiye İmalat Sanayinde İthalatın Piyasayı Disipline Etme Hipotezinin Testi: Panel Veri Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 29, ss. 1-15
http://mpa.ub.uni-muenchen.de/10604/1/MPRA_paper_10604.pdf, 06.05.209
- SABIR, Hasan (2002), "Az Gelişmiş Ülkelerde İthal İkameci Politikaların Başarısızlığı Üzerine", *Gümrük Dergisi*, Yıl. 11, Sayı. 42, ss. 2-17.
- SAÇIK Sinem Yapar ve Mehmet Alagöz (2010), "Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma ile İlişkisi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, s.113-120.
- SAÇIK, Sinem Yapar (2009), "1980-2006 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı", *Mevzuat Dergisi*, Yıl. 12, Sayı. 140, s. 1-13.
- SAKARYA, Şakir ve Sefer Uçak (2007), "Türkiye’de İhracat Kredi Sigortası Uygulaması; ABD ve Güney Kore ile Karşılaştırması" *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl. 6, Sayı. 11, s.103-117

- SALVATORE, Dominick (1998), *International Economics*, Fordham University Press, NewYork, USA.
- SAMUELSON, A. Paul ve D. William Nordhaus (1995), *Economics*, International Edition, Fifteenth Edition, United States, McGraw-HILL, INC.
- SANAYİ ve TİCARET BAKANLIĞI, (2010a), *Türkiye Kimya Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2011-2015*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara.
[http://pagev.org.tr/admin/PICS/file/KIMYA%20SEKTORU%20STRATEJI%20BELGESI%20VE%20EYLEM%20PLANI%20\(2011-2015\)_11052011_101106.pdf](http://pagev.org.tr/admin/PICS/file/KIMYA%20SEKTORU%20STRATEJI%20BELGESI%20VE%20EYLEM%20PLANI%20(2011-2015)_11052011_101106.pdf), 27.09.11
- SANAYİ ve TİCARET BAKANLIĞI, (2010b), *Demir Çelik Sektörü Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, s.1-18
- SANAYİ ve TİCARET BAKANLIĞI, (2010c), *Kimya Sektörü Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, ss. 1-21
- SANAYİ ve TİCARET BAKANLIĞI, (2011), *Kimya Sektörü Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi 2011/1, ss. 1-22.
<http://sgm.sanayi.gov.tr/Files/Documents/kimya-sektor-raporu-duzel-21032011115430.pdf>, 16.05.2011
- SARAL, T. (2003), "III.Paylaşım Savaşı ve Türkiye", *Jeopolitik Dergisi*, Yıl. 2, Sayı. 6, s.17-27.
- SAVAŞ, Vural (1998), *Politik İktisat*, 3. Baskı, Beta Basım Yayınevi, İstanbul.
- SAYGILI, Ş., C. Cihan, C. Yalçın ve T. Hamsici (2010), *Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği, No: 10/02,
- SAYGILI, Ş., C. Cihan, C. Yalçın ve T. Hamsici (2009), *Türkiye İmalat Sanayinin İthalat Yapısı (Türkiye İmalat Sanayiinde İthalata Bağımlılık)*, TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, s. 1-19
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/turkiyeimalatsanayii_ozet.pdf, 16.05.2011
- SCHAFFER, Axel (2007), Women's and Men's Contributions to Satisfying Consumers' Needs: A Combined Time Use and Input-Output Analysis", *Economic Systems Research*, Vol. 19, No. 1, s. 23-36.

- SEKİ, İsmail (2005), “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri”, 1985 – 2003”, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, 09.03.2009
- SEVER, Erşan (2009), “Reel Döviz Kuru Belirsizliğinin Ticaret Performansına Etkisi: Türkiye Uygulaması”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi Araştırma Makaleleri*, Cilt. 4, Sayı. 2, ss. 77-97.
- SEYİDOĞLU, Halil (2003), *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Halil (1998), *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- SEYREK, İsmail (2002), *Küreselleşme Sürecinde İktisat Politikaları ve Yakınsama Tezi*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Özel Sayısı, ss.167-187.
- SEZGİN, Şennur (2009), “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 22. s.175-190
- SİVEREKLİ, Esra Demircan (2008), “Girişimcilik Sıfatıyla Devlet:1980 sonrası Türkiye Analizi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 1, s. 35-58.
- SUBASAT, Turan (2008), “Do Liberal Trade Policies Promote Trade Openness?”, *International Review of Applied Economics*, Vol. 22, Sayı. 1, s. 45-61.
- SOLAK, Zeynep (2004), “Pratik Bilgiler; İhracat-1”, *Pusul*, , 2004/3, s. 23-26. <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A10662DD-A7BB-4355-9A90FB9A92D791E7/2810/PRATIK1.pdf>, 26.09.2010
- SOYAK, Alkan ve Nadir Eroğlu (2008), “The Role of IMF World Bank Structural Adjustment Policies in The Transformation of Turkey’s Development Perception”, *MPRA Paper*, No. 11466, s.1-11, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/11466/>, 03.05.2010
- SÖNMEZ, Mustafa, (2005), *Türkiye’nin İhracatının İthalata Bağımlılığı*, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını.
- STRACK, Guido (2004), “Statistic in Focus”, *Eurostat, Theme 9 – 2/2004*.
- ŞAHİN, Hüseyin (2000), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi Yayınları, 6. Baskı. İstanbul.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet (2001), *Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz*, İmaj Yayınevi, Ankara.

- ŞEN, Esin (2008), *Kobi'lerin Uluslararası Rekabet Güçlerini Artırmada Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi*, Araştırma Dairesi Başkanlığı, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), s. 1-49.
- ŞENESEN, Gülay Güllük ve Ümit Şenesen (2003), "Import Dependency of Production in Turkey: Structural Change from 1970's to 1990's", *Tenth Annual Conference of The Economic Research Forum (ERF), ASSA-MEEA Conference*, Washington D.C.,USA, 16-18 December.
- ŞENOL, Coşkun (2007), "Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gümrük Dünyası Dergisi*, Gümrük Kontrolörleri Derneği Yayın Organı, Sayı 54, s. 1-9.
<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/54/4.html>, 21.10.2011
- ŞENOL, Coşkun (2004), "Dış Ödemeler Dengesi" *Gümrük Dünyası Dergisi*, Sayı 43, s. 1-7.
<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/43/5.html>, 21.10.2011
- ŞENSES, Fikret ve Erol TAYMAZ (2003), Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayilesme Ne Oluyor? Ne Olmalı? *ERC Working Papers in Economics*, 03/01.
- ŞİMŞEK, Hayal Ayça (2007), "Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt, 44, Sayı, 512, s. 52-68
- TAKIM, Abdullah (2010), "Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 14 Sayı.2, s.1-16.
- TAMZOK, Nejat (2003), "Küresel Politikalar ve Türkiye Madencilik Sektörü", *Liberal Reformlar ve Devlet Sempozyumu*, KİGEM, Ankara,18-19 Nisan, s.1-10.
- TARI, Recep ve D. Çağrı Yıldırım (2009), "Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama" *Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2, s. 95-105.
- TAŞKIN, M. Murat (2010), "1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", *Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü*
http://www.ozmena.com/ekonomi_/1923-2003-turkiye-cumhuriyetinin-dis-ticaret-politikalari-711562.html, 26.08.2010

- TAŞTAN, Hüseyin (2010), “Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, s. 87-98
- TAGRAF, Hasan (2002), “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 2, s. 33-47.
- TAUSSIG, F. William (1927), *International Trade*, London, Mac Millian Co.
- TAYLOR, M.Scott. (1994), ““Once-off” and continuing gains from trade”, *Review of Economic Studies*, Vol. 61 No. 3, p. 589-601
- TAYMAZ, Erol (2010), “Kriz Tedbirlerinin Etkinliği Motorlu Kara Taşıtları Sanayi Örneği”, Editörler: Ercan H., E. Taymaz ve E. Yeldan, *Kriz ve Türkiye:Kriz Tedbirlerinin Etki Değerlendirmesi*, Uluslararası Çalışma Örgütü Yayını, s. 43-74, Ankara.
- TAYMAZ, E., E. Voyvoda ve K. Yılmaz (2008), “Türkiye İmalat Sanayinde Yapısal Dönüşüm, Üretkenlik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri”, *ERC Working Papers in Economics 2008/04*, Proje No: 106K050, Ankara.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2002), “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Ankara
- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2001a) “Yıllık Rapor”, http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/01turkce/bolum_I2001.pdf, 19.06.2011
- TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2001b), “Yıllık Rapor 2000”, Ankara.
- TEMEL, A., E. Boyar ve Ş. Saygılı (2002), “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim (1946-1999)”, *Planlama Dergisi Özel Sayı*, s. 49-76.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/temela.pdf>, 20.06.2010
- TEMEL, Serdal (2001), “Globalleşme sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerde İşgücü İstihdamı Üzerine etkileri”, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, s. 5-21
- TEMİZ, Dilek (2009), “Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 8, No.1, s.115-138.

- TERCAN, Ahmet (1998), *Türkiye AT Gümrük Birliği Sürecinin Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi*, Basılmamış Yüksek L. Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TERZİ, Harun (1998), “Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektörel Bir Karşılaştırma”, *İktisat-İsletme ve Finans Dergisi*, Vol. 13, No. 144, s. 62-71.
- THIRLWALL, P. Anthony, (1981), *Growth and Development*. 2rd Edition, Macmillan Pres.
- TKSD (Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği), (2007), *Türk Kimya Sanayi (Sektörün Yapısı, Sorunları, Fırsat ve Tehditlerine kısa bir bakış)*, ss.1-24
<http://www.tksd.org.tr/dokumanlar/TKS.pdf>, 23.05.2011
- TMMOB (Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği), (1989), *Yeni Sanayileşen Ülkelerde ve Türkiye’de İhracat, Sanayileşme ve Teknoloji*, Makine Mühendisleri Odası, 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I), MMO Yayın No: 134/1, Ankara.
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği),(2001), *Türkiye de Yatırımlara ve İhracata Yönelik Devlet Destekleri*, TOBB Rehberi, Nisan, ss.2-29.
- TOKATLIOĞLU Mircan Yıldız, (2005), “Türkiye’de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği”, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 10, s.46-72.
- TONUS, Özgür (2007), "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17, s:193-214.
- TOPRAK, Düriye (2008), “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu’nun 24 Ocak 1980 Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 2 s. 313-333.
- TOPRAK, M., Ö. Demir, M. Doğanlar, M. Acar, ve Ö. Açıkgoz (2001), *Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi*, Siyasal Kitabevi, 428 sayfa, Ankara.
- TUNALI Elif, (2008), *Dış Girdi Bağımlılığı: Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- TUNCA, Zafer (2009), “Türkiye Ekonomisinde Kriz ve İstihdam Sorunu”, *Toprak İşveren Dergisi*, Sayı. 84, s. 8-13.

- TUNÇ, İpek (2004), “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim: Bir Girdi-Çıktı Analizi”, *ERC Working Paper in Economic* 04/07, Ankara.
- TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu), (2003), *Vizyon 2023, Teknoloji Öngörü Projesi (Kimya Paneli Raporu)*, Bilim ve Teknoloji Politikaları, s. 1-140
http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/kimya/kimya_son_surum.pdf, 12.09.2011
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2008), *Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-2*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- TKB (Türkiye Kalkınma Bankası), (2011), *Belirli Göstergelerle İmalat Sanayindeki Aylık Gelişmeler*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, ss. 1-96
- TKB (Türkiye Kalkınma Bankası), (2008). “Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü*, Hazırlayanlar: O. Küçükkiremitçi, Ö. Genç, M. Şimşek, M. E. Karaca, B.A. Eşiyok, s. 1-39, Ankara.
http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/GA/2008-GA/Kuresel_Mali_Kriz_ve_Reel_Sektore_Muhtemel_Etkileri.pdf, 24.09.2011
- TKB (Türkiye Kalkınma Bankası), (2006), “Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre Sanayi Sektörünün Değerlendirilmesi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü*, Hazırlayan: Oktay Küçükkiremitçi, GA-06-04-04, Ankara.
http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2007-GA/GA-06-04-04_Dis_Ticaretteki_Rekabet_Gucune_Gore_Sanayi_Sektorunun_Degerlendirilmesi_1995_2005.pdf, 24.09.2011
- TÜRKKAN, Erdal (2009), “İthalat Rejimi ve Rekabet”, *Rekabet Günlüğü*, Rekabet Kurumu, (12.06.2009)
<http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfahtml&Id=902>, 27.10.2009
- TÜRKKAN, Erdal (1998), *1990 Sonrasında Türkiye’de Sanayileşme (Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz)*, 1.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- TÜRKAN, Erdal (2006), “Türkiye’de, üretimin ithalat ve ihracat Bağımlılığı”, *TCMB Working Papers*, s.1-26
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/UretimdeDisTicaretBagimlilik.pdf>, 26.8.2011

- TÜRKAY, Hakan ve Hilmi Ünsal (2008), “Türkiye’de İhracatta Uygulanan KDV İadesinin İhracata Etkisi: Ekonometrik bir analiz”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 2008-2, Temmuz-Aralık, s. 89-98.
- TÜRKER, Oğuzhan (2009), “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaretinin Rekabet Gücü”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, s.281-302.
- TÜRKYILMAZ, S., M. Özer ve E. Kutlu (2007), “Döviz Kuru Oynaklığı ile İthalat ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 2, s. 133-150.
- TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği), (2008a), *Türkiye Sanayisine Sektörel Bakış*, Yayın No. TÜSİAD-T/2008 - 05/466, ss. 1-445.
- TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği), (2008b), *Türkiye Sanayisine Sektörel Bakış (Özet Bulgular)*, TS/BAS-BÜL/08-47, 27 Mayıs 2008, ss. 1-8
- UĞUR, Abdullah (2004), “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Tekstil-Giyim Sektörünün Yeri ve Yeni Rekabet Dönemi”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt. 2, Sayı.2, s.26-49
- UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), (2004), *Global FDI Decline Bottoms Out in 2003*, Press Release TAD/1969. <http://www.unctad.org/templates/webflyer.asp?docid=4387&intItemID=2807&lang=1> 23.04.2009
- UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), (2003), *FDI Policies for Development: National and International Perspectives World Investment Report (WIR)*, Chapter 1, United Nations New York and Geneva. http://www.unctad.org/en/docs/wir2003ch1_en.pdf, 18.05.2009)
- UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), (2002a), *Trade And Development Report 2002*, United Nations Publications, NewYork and Geneva. s. 3-178 http://www.unctad.org/en/docs/tdr2002_en.pdf, 18.05.2009
- UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), (2002b), *Unctad Raporu: Dünya Ticaret Sisteminde Sıkıntılar Artmaktadır*, TAD/INF/PR42, pp.1-4. <http://www.unctad.org/sections/press/docs/pr0242tur.pdf>, 18.05.2009

- UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), (1999), *Foreign Direct Investment and the Challenge of Development*, World Investment Report, ss.3-541, http://www.unctad.org/en/docs/wir1999_en.pdf, 25.08.2009
- UYAR, Süleyman (2001), "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı. 20, <http://www.econturk.org/dtm8.htm>, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=637&icerikID=732&dil=TR> 09.03.2009
- UYSAL, Yaşar (2007), *Güncel İktisadi Gelişmeler Üzerine Düşünceler*, İlkem Basımevi, İzmir.
- VERGİL, Hasan ve Serdar Erdoğan, (2009), "Döviz Kuru-Ticaret Dengesi İlişkisi: Türkiye Örneği", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 9, , s. 35-57
- VERGİL, Hasan (2005), "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Endüstri-İç Ticaret Düzeyi" *Journal of Faculty of Business*, Vol. 5, No. 2, ss. 61-77, 2004- No.1,
- VİAENE, Jean-Marie & DE VRIES ve G. Casper, (1992), "International trade and exchange rate volatility," *European Economic Review, Elsevier*, Vol. 36, No. 6, s. 1311-1321, August.
- VURDU, Armağan (2009), "Ekonomik ve Ticari Gelişmeler", *Türkiye Dış Ticaret Derneği, Turktrade, Durum Dergisi*, Sayı:9, s.23-27.
- YAĞCI, Hamiyet (1998), "Türkiye Dünya İle Entegrasyonun Neresinde?", *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl. 3, Sayı. 10, s. 74-77.
- YAMAK, Rahmi ve Abdurrahman Korkmaz, (2005), "Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi: Kritik Elastikiyetler (Marshall Lerner) Şartı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, Sayı:2, s. 11-29
- YANIKKAYA, Halit (2003), "Trade Openness and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Investigation", *Journal of Development Economics*, Cilt. 72 Sayı. 1, s. 57-89.
- YELDAN, Erinç (2009), "İstihdamsız Büyüme, İstihdamsız Toparlanma", *Ekonomi Politik*, s.1-2. http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan225_19Agu09.pdf, 10.05.2010
- YELDAN, Erinç (2005), "Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri", *Çalışma ve Toplum (Ekonomi ve Hukuk Dergisi)*, 2005/4, Sayı. 7, s. 47-60.

- YELDAN, Erinç (2004), “Türkiye Ekonomisi’nde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi” *Çalışma ve Toplum (Ekonomi ve Hukuk Dergisi)*, 2004/1, Cilt. 1, Sayı. 1, s. 1-29,
- YENTÜRK, Nurhan (2008), *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,
http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html,
- YENTÜRK, Nurhan (2003), *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- YENİPAZARLI, Aslı ve Fuat Erdal (2010), “Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Ekonomik Büyüme”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, s.15-24.
- YURDAKUL, Funda (2001), “Türkiye’de Enflasyon Sürecinde Yapısal Kırılmalar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt. 56, Sayı. 1, s. 149-169.
- YÜCE, Ç. Kürşat (2006), *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- YÜCEL, Fatih ve O. Salih Akbay (2008), “Yabancı Doğrudan Yatırımlar Yoluyla Gelişmekte Olan Ükelere Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme”, *Üniversite- Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu (USİMP) Üniversite Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi*, s. 1-9, 26-27 Haziran, Adana.
- YÜCEL, Fatih (2006), “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, *Sosyoekonomi /2006-2*, Sayı. 2, s. 47-68.
- YÜKSELER, Zafer (2009), *Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu*, TCMB, ss. 3-54
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf, 16.03.2011

- YÜKSELER, Zafer ve Ercan Türkan (2008), *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*, Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi No:1, s. 13-166. Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/45, TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporu, TCMB-TÜSİAD-EAF Ortak Yayını, İstanbul. http://web.ku.edu.tr/files/eaf/yt_0208.pdf, http://eaf.ku.edu.tr/calisma_raporlari, 10.09.2011
- YÜKSELER, Zafer (2005), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş/Yatırım Ortamı İlişkisi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını, s. 3-40, Ankara.
- YÜZAL, Sinan (2010), *Elektrikli Makineler ve Kablolar ve Sektör Raporu*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, ss. 1-7
- YILDIRIM, Aynur (2005), “Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi”, *Muğla Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı.15, s. 157-168.
- YILDIRIM, Süreyya (2010), “2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 12, Sayı, 18, s. 47-55.
- YILDIRIM, Kemal ve Doğan Karaman (2003), *Makroekonomi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yay.
- YILDIZ, Dursun ve Pertev Cengiz (2009), *Üretimin Enerjisi*, USİAD Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği, Ankara.
- YILMAZER, Mine (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme”, Celal Bayar Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 1, s. 241-260.
- ZENGİN, Ahmet (2000,) “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s. 27-41, (Bu makale 27 - 29 Kasım tarihleri arasında düzenlenen İstatistik Araştırma Sempozyumu 2000’ de bildiri olarak sunulmuştur.).

EKLER

EK-1. DOĞRUDAN GERİ BAĞLANTI

Ürünler.	YILLAR			
	1985	1990	1998	2002
TARIM	0,332	0,322	0,330	0,331
MADENCİLİK	0,257	0,218	0,272	0,383
GIDA, İÇKİ, TÜTÜN	0,688	0,716	0,642	0,739
DOKUMA ve DERİ	0,661	0,674	0,634	0,726
AĞAÇ ve AĞAÇ ÜRÜNLERİ	0,653	0,648	0,690	0,748
KAĞIT ve KAĞIT ÜRÜNLERİ	0,632	0,660	0,556	0,681
KİMYA	0,616	0,634	0,648	0,696
PETROL ve KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,654	0,518	0,327	0,806
KAUÇUK ve PLASTİK	0,689	0,698	0,668	0,727
METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	0,610	0,475	0,485	0,628
ANA METAL SANAYİ	0,685	0,765	0,732	0,757
METAL EŞYA	0,633	0,605	0,614	0,694
B.y.s MAKİNE ve TEÇHİZAT	0,552	0,592	0,575	0,622
ELEKTRİKLİ MAKİNELER	0,583	0,627	0,587	0,735
ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	0,584	0,644	0,590	0,731
DİĞER İMALAT SANAYİ	0,416	0,699	0,521	0,780
ELEKTRİK, GAZ, SU	0,436	0,306	0,356	0,630
İNŞAAT	0,532	0,569	0,506	0,543
TİCARET	0,206	0,280	0,269	0,411
ULAŞTIRMA ve HABERLEŞME	0,407	0,366	0,349	0,437
BANKACLIK, SİGORTA ve KOOP.	0,167	0,211	0,342	0,362
KİŞİSEL ve MESLEKİ HİZMETLER:	0,357	0,364	0,363	0,303
KAMU HİZMETİ	0,000	0,000	0,000	0,397
KONUT SAHİPLİĞİ	0,037	0,102	0,167	0,000

Kaynak: 1985,1990,1998 ve 2002 yıllarına ait İnpıt-Output tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

EK-2. DOĞRUDAN İLERİ BAĞLANTI

Ürünler.	YILLAR			
	1985	1990	1998	2002
TARIM	0,421	0,403	0,389	0,551
MADENCİLİK	0,908	0,821	0,923	0,868
GIDA, İÇKİ, TÜTÜN	0,215	0,272	0,274	0,251
DOKUMA ve DERİ	0,302	0,332	0,358	0,421
AĞAÇ ve AĞAÇ ÜRÜNLERİ	0,494	0,648	0,432	0,280
KAĞIT ve KAĞIT ÜRÜNLERİ	0,595	0,585	0,728	0,883
KİMYA	0,592	0,566	0,542	0,713
PETROL ve KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,797	0,870	0,825	0,799
KAUÇUK ve PLASTİK	0,720	0,604	0,414	0,767
METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	0,591	0,810	0,814	0,836
ANA METAL SANAYİ	0,840	0,811	0,859	0,852
METAL EŞYA	0,244	0,351	0,589	0,698
B.y.s MAKİNE ve TEÇHİZAT	0,094	0,159	0,191	0,272
ELEKTRİKLİ MAKİNELER	0,253	0,376	0,203	0,397
ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	0,364	0,367	0,179	0,363
DİĞER İMALAT SANAYİ	0,107	0,126	0,059	0,120
ELEKTRİK, GAZ, SU	0,739	0,755	0,728	0,783
İNŞAAT	0,000	0,000	0,023	0,081
TİCARET	0,292	0,290	0,279	0,419
ULAŞTIRMA ve HABERLEŞME	0,299	0,338	0,306	0,480
BANKACLIK, SİGORTA ve KOOP.	0,848	0,915	0,559	0,640
KİŞİSEL ve MESLEKİ HİZMETLER:	0,515	0,583	0,348	0,306
KAMU HİZMETİ	0,000	0,000	0,000	0,003
KONUT SAHİPLİĞİ	0,000	0,000	0,000	0,000

Kaynak: 1985,1990,1998 ve 2002 yıllarına ait İnpıt-Output tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

EK-3. TOPLAM GERİ BAĞLANTI

Ürünler.	YILLAR			
	1985	1990	1998	2002
TARIM	1,608	1,545	1,560	1,655
MADENCİLİK	1,488	1,392	1,451	1,842
GIDA, İÇKİ, TÜTÜN	2,206	2,270	2,124	2,449
DOKUMA ve DERİ	2,307	2,336	2,298	2,818
AĞAÇ ve AĞAÇ ÜRÜNLERİ	2,203	2,200	2,459	2,878
KAĞIT ve KAĞIT ÜRÜNLERİ	2,236	2,367	2,043	2,578
KİMYA	2,226	2,259	2,284	2,547
PETROL ve KÖMÜR ÜRÜNLERİ	2,006	1,753	1,500	2,572
KAUÇUK ve PLASTİK	2,356	2,396	2,380	2,726
METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	2,109	1,811	1,842	2,342
ANA METAL SANAYİ	2,470	2,643	2,600	2,939
METAL EŞYA	2,455	2,370	2,337	2,788
B.y.s MAKİNE ve TEÇHİZAT	2,200	2,304	2,229	2,556
ELEKTRİK Lİ MAKİNELER	2,241	2,446	2,249	2,861
ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	2,206	2,403	2,258	2,884
DİĞER İMALAT SANAYİ	1,844	2,722	2,238	2,921
ELEKTRİK, GAZ, SU	1,803	1,504	1,562	2,422
İNŞAAT	2,114	2,132	2,000	2,307
TİCARET	1,360	1,472	1,460	1,838
ULAŞTIRMA ve HABERLEŞME	1,794	1,671	1,561	1,893
BANKACLIK, SİGORTA ve KOOP.	1,295	1,337	1,565	1,641
KİŞİSEL ve MESLEKİ HİZMETLER:	1,699	1,723	1,627	1,642
KAMU HİZMETİ	1,000	1,000	1,000	1,847
KONUT SAHİPLİĞİ	1,070	1,183	1,315	1,000

Kaynak: 1985,1990,1998 ve 2002 yıllarına ait İnpıt-Output tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

EK-4. TOPLAM İLERİ BAĞLANTI

Ürünler.	YILLAR			
	1985	1990	1998	2002
TARIM	2,500	2,585	2,090	2,261
MADENCİLİK	3,488	2,859	2,498	3,558
GIDA, İÇKİ, TÜTÜN	1,425	1,480	1,504	1,535
DOKUMA ve DERİ	1,629	1,639	1,901	2,186
AĞAÇ ve AĞAÇ ÜRÜNLERİ	1,427	1,465	1,543	1,317
KAĞIT ve KAĞIT ÜRÜNLERİ	1,733	1,812	1,835	2,388
KİMYA	2,650	2,808	2,994	3,609
PETROL ve KÖMÜR ÜRÜNLERİ	3,397	2,672	1,974	1,822
KAUÇUK ve PLASTİK	1,396	1,512	1,408	1,829
METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	1,327	1,355	1,359	1,811
ANA METAL SANAYİ	4,177	4,826	4,519	5,207
METAL EŞYA	1,298	1,376	1,657	1,630
B.y.s MAKİNE ve TEÇHİZAT	1,205	1,456	1,417	1,707
ELEKTRİK Lİ MAKİNELER	1,557	1,619	1,485	1,976
ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	1,655	1,608	1,293	1,562
DİĞER İMALAT SANAYİ	1,080	1,087	1,047	1,018
ELEKTRİK, GAZ, SU	2,349	2,140	2,111	3,249
İNŞAAT	1,000	1,000	1,071	1,123
TİCARET	2,701	3,031	2,903	4,546
ULAŞTIRMA ve HABERLEŞME	2,855	3,206	2,896	4,188
BANKACLIK, SİGORTA ve KOOP.	1,844	1,825	2,418	2,324
KİŞİSEL ve MESLEKİ HİZMETLER:	1,607	1,878	2,020	3,098
KAMU HİZMETİ	1,000	1,000	1,000	1,003
KONUT SAHİPLİĞİ	1,000	1,000	1,000	1,000

Kaynak: 1985,1990,1998 ve 2002 yıllarına ait İnpıt-Output tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

EK-5. SEKTÖRLERİN DOĞRUDAN DİKEY UZMANLAŞMA PAYI

Ürünler	YILLAR			
	1985	1990	1998	2002
TARIM	0,003	0,004	0,004	0,006
MADENCİLİK	0,027	0,015	0,007	0,015
GIDA, İÇKİ, TÜTÜN	0,002	0,002	0,002	0,004
DOKUMA ve DERİ	0,005	0,017	0,034	0,017
AĞAÇ ve AĞAÇ ÜRÜNLERİ	0,000	0,000	0,000	0,001
KAĞIT ve KAĞIT ÜRÜNLERİ	0,001	0,001	0,001	0,002
KİMYA	0,014	0,018	0,032	0,035
PETROL ve KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,002	0,001	0,001	0,004
KAUÇUK ve PLASTİK	0,000	0,001	0,002	0,004
METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	0,000	0,001	0,000	0,002
ANA METAL SANAYİ	0,021	0,028	0,026	0,035
METAL EŞYA	0,000	0,001	0,002	0,002
B.y.s MAKİNE ve TEÇHİZAT	0,002	0,002	0,006	0,007
ELEKTRİKİ MAKİNELER	0,001	0,004	0,009	0,018
ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	0,001	0,001	0,005	0,014
DİĞER İMALAT SANAYİ	0,000	0,000	0,001	0,000
ELEKTRİK, GAZ, SU	0,002	0,000	0,000	0,000
İNŞAAT	0,000	0,000	0,000	0,000
TİCARET	0,000	0,000	0,000	0,000
ULAŞTIRMA ve HABERLEŞME	0,000	0,000	0,002	0,001
BANKACLIK, SİGORTA ve KOOP.	0,000	0,000	0,001	0,001
KİŞİSEL ve MESLEKİ HİZMETLER:	0,000	0,000	0,000	0,001
KAMU HİZMETİ	0,000	0,000	0,000	0,000
KONUT SAHİPLİĞİ	0,000	0,000	0,000	0,000

Kaynak: 1985,1990,1998 ve 2002 yıllarına ait İnpıt-Output tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

EK-6. SEKTÖRLERİN TOPLAM DİKEY UZMANLAŞMA PAYI

Ürünler	YILLAR			
	1985	1990	1998	2002
TARIM	0,004	0,006	0,006	0,010
MADENCİLİK	0,061	0,039	0,020	0,029
GIDA, İÇKİ, TÜTÜN	0,003	0,003	0,004	0,007
DOKUMA ve DERİ	0,007	0,023	0,047	0,027
AĞAÇ ve AĞAÇ ÜRÜNLERİ	0,000	0,000	0,001	0,002
KAĞIT ve KAĞIT ÜRÜNLERİ	0,001	0,001	0,004	0,005
KİMYA	0,022	0,029	0,048	0,061
PETROL ve KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,004	0,002	0,003	0,008
KAUÇUK ve PLASTİK	0,001	0,002	0,003	0,005
METALİK OLMAYAN DİĞER MİNERALLER	0,001	0,001	0,001	0,003
ANA METAL SANAYİ	0,031	0,040	0,039	0,058
METAL EŞYA	0,001	0,001	0,003	0,004
B.y.s MAKİNE ve TEÇHİZAT	0,003	0,004	0,008	0,011
ELEKTRİK Lİ MAKİNELER	0,001	0,006	0,011	0,022
ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	0,002	0,002	0,007	0,017
DİĞER İMALAT SANAYİ	0,001	0,001	0,001	0,000
ELEKTRİK, GAZ, SU	0,003	0,000	0,001	0,001
İNŞAAT	0,000	0,000	0,000	0,000
TİCARET	0,000	0,000	0,000	0,000
ULAŞTIRMA ve HABERLEŞME	0,000	0,000	0,005	0,005
BANKACLIK, SİGORTA ve KOOP.	0,000	0,000	0,002	0,003
KİŞİSEL ve MESLEKİ HİZMETLER:	0,000	0,000	0,001	0,002
KAMU HİZMETİ	0,000	0,000	0,000	0,000
KONUT SAHİPLİĞİ	0,000	0,000	0,000	0,000

Kaynak: 1985,1990,1998 ve 2002 yıllarına ait İnpıt-Output tabloları kullanılarak hesaplanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında NİĞDE'nin Bor İlçesinde doğan Ali Konak, ilk, orta ve lise eğitimini yine aynı ilçede tamamlamıştır. 1995 yılında başladığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümünden 2000 yılında mezun olan Ali KONAK, 2005 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümünden Yüksek Lisans derecesini almıştır. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İktisat ABD Doktora programına kaydolmuştur.